

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**MEKÂN VE SİYASET İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA
ANITKABİR (1938-1973)**

Doktora Tezi

Tunç BORAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN

Ankara-2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

MEKÂN VE SİYASET İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA

ANITKABİR (1938-1973)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Neşe ÖZDEN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Oğuz AYTEPE (Başkan)

.....

Prof. Dr. Neşe ÖZDEN (Danışman)

.....

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN

.....

Prof. Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ

.....

Doç. Dr. Saime Selenga GÖKGÖZ

.....

Tez Sınavı Tarihi: 04.07.2011

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu ve önderi Mustafa Kemal Atatürk'ün kabri olarak inşa edilen Anıtkabir, Türkiye Cumhuriyetinin sembol mekânlarından biridir. Atatürk'ün ölümünden sonra dönemin hükümeti, Atatürk için Anıt-Kabir yapılmasını kararlaştırdı. Anıtkabir tamamlanıncaya kadar Atatürk'ün cenazesi, geçici kabir olarak belirlenen Etnografya Müzesi'ne konuldu. Etnografya Müzesi, 15 yıl geçici kabir görevi yaptı. Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı döneminde başlanan Anıtkabir inşaatı, Demokrat Parti döneminde tamamlandı. Anıtkabir inşaatı tamamlandıktan sonra 10 Kasım 1953 günü Atatürk'ün naaşı, ebedi istirahatgahı olan Anıtkabir'e törenle nakledildi.

Anıtsal bir yapı olarak tasarlanan Anıtkabir'in inşa süreci, siyasi otoritenin etkisinde kaldı. Anıtkabir yer seçimi, mekânın proje seçimi, projenin değiştirilmesi, inşa süreci siyasi iradenin tasarrufu altında gerçekleşti. Anıtkabir, yalnızca Atatürk'ün kabri olarak değil aynı zamanda ulusal bir sembol olarak tasarlandı. Anıtkabir inşa edildikten sonra da ekler ve eksiltmeler yapıldı. Anıtkabir, ölümsüz Atatürk imgesini vurgulayan bir anıt olduğu kadar yabancı devlet adamlarının ziyareti ve ulusal günlerde düzenlenen törenlerle de siyasal yaşamın odağında yer aldı. Anıtkabir, ulusal bir kahramana ve devlet kurucusuna yapılan bir kabirden çok daha fazlasını ifade etmektedir. Atatürk'ün kimliğinde özdeşleşen Türkiye Cumhuriyeti'nin müşterek bir anıtı haline dönüştü. Böylelikle Anıtkabir, Mustafa Kemal Atatürk'ün kabri olmanın ötesinde kamu yapısı, ulusal sahne, siyasal bir alan ve Türkiye Cumhuriyetin sembolü oldu. Bu çalışmada, Anıtkabir inşa süreci ve sonrasında, siyasetin mekân üzerindeki tasarrufları değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Anıtkabir, Mekân ve Siyaset, Cenaze, Tören

ABSTRACT

Anitkabir which has been built as the mausoleum of Turkish Republic's founder and leader Mustafa Kemal Ataturk is a symbol place for Turkish Republic. After Ataturk passed away, leading government decided to build a mausoleum for Ataturk. Until Anitkabir's completion of construction, Ataturk's funeral was placed temporarily to Ethnography Museum which was determined as temporary mausoleum. Ethnography Museum used as temporary mausoleum for 15 years. The construction of Anitkabir started in Republican's People Party government and completed in Democratic Party's government. When construction of Anitkabir completed Ataturk's body was moved to his final resting place on 10 November 1953 with ceremony.

Anitkabir which had been designed as a monumental building, its construction period was affected from political authority. The site and project selection, amendments made on the project, construction process realized with the political authority's approval. Anitkabir had been designed not only as Ataturk's mausoleum but also as national symbol. After construction of Anitkabir some changes had been made because of the political decisions. Anitkabir is a monument which symbolizes immortal Ataturk image and it has an importance of being a political focus with the ceremonies held at the arrival of a foreign state person and ceremonies held on national days. Anitkabir reflects much more than a mausoleum of a hero and a state founder. It has become a mutual monument of Turkish Republic which is identified with Ataturk's identity. Thus Anitkabir is the symbol of Turkish Republic as well as public structure, national stage, political area beyond a resting place of Mustafa Kemal Ataturk. In this work Anitkabir's construction process and afterwards the decisions of politics on the site will be examined.

Key words: Ataturk, Anitkabir, Space and Politics, Funeral, Ceremony,

ÖNSÖZ

2003 yılında Anıtkabir'e olan ilgim bir ziyaretçinin ötesine taşındı. Anıtkabir'in inşasını konu alan bir belgesel film hazırladım. Yönetmenliğini ve metin yazarlığını yaptığım 906 Rakımlı Tepe belgesel filmi, 120 dakika uzunluğunda olup ulusal bir televizyon kanalında yayımlandı. Belgesel filmi hazırlarken ülke genelinde çok önemsenen ve büyük ilgi gören Anıtkabir'in paralel bir şekilde akademik çevrelerin ilgisini çekemediğini fark ettim. Belgesel film çalışmasında, Anıtkabir inşası ile ilgili pek çok belge kamuoyu ile ilk kez paylaşıldı. Belgesel film araştırması sırasında yine pek çok belge, filmin zamanla sınırlı olması nedeniyle kullanılmadı.

Bu çalışmanın başlangıcının 2003 yılına uzandığını söylemek mümkündür. O tarihten itibaren Anıtkabir'i konu alan bir akademik çalışma yapmayı planladım. Bu özel ilgi nedeniyle Anıtkabir ile ilgili geniş bir arşiv çalışması yapıldı. Arşiv çalışması sırasında yardımlarından ötürü Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü çalışanlarına, Anıtkabir Komutanlığı personeline, Danıştay Başkanlığı Arşiv personeline teşekkür ederim. Anıtkabir yeri olarak Rasattepe'yi öneren dönemin milletvekili Mithat Aydın'ın özel arşivini benimle paylaşan torunu Ali Aydın Cihanoğlu'na da bir teşekkür borcum var.

Tez danışmanım saygıdeğer hocam Prof. Dr. Neşe Özden'e katkılarından ötürü teşekkürlerimi sunarım. İş yükümü bu çalışma sırasında hafifleten mesai arkadaşlarım Gökhan Demirkol'a, Kasım Alagöz'e, Fatih Çalmaz'a ve nihayet fedakârlığından ötürü sevgili eşim Nurhayat Boran'a, doğumu ile yaşama sevincimizi bir kat daha artıran kızım Ayça Boran'a teşekkür ederim. Bu kadar yardımdan sonra ortaya çıkan çalışmanın, büyük saygı ve hayranlık duyduğum büyük lider Atatürk'ün değerli hatırasını yaşatmak için küçük bir katkı olmasını dilerim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vii
TABLolar.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK'ÜN CENAZE TÖRENİ VE GEÇİCİ KABİR

A. Atatürk'ün Ölümü ve Halef Meselesi.....	10
B. Naaş İşlemleri: Otopsi-Mulaj ve Tahnit.....	25
C. Cenaze Töreni.....	31
D. Geçici Kabir: Etnografya Müzesi.....	56

İKİNCİ BÖLÜM

ANITKABİR'İN İNŞASI

A. 1938-1950 CHP Dönemi Anıtkabir İnşa Çalışmaları.....	62
1- Anıtkabir Yer Tespiti.....	62
2- Anıtkabir Sahası: Rasattepe.....	75
3. Rasattepe'nin Kamulaştırılması.....	77
4.Yerli Yabancı Mimar Tartışması ve Anıtkabir Proje Yarışması Hazırlıkları.....	82
5. Anıtkabir Uluslararası Proje Yarışması.....	93
6. Anıtkabir Uluslararası Proje Yarışması Jüri Heyeti Kararı.....	104
7. Uygulanacak Projenin Seçimi ve Projede Yapılan Değişiklikler.....	118
8. Anıtkabir Temelinin Atılışı ve İnşaatın Başlaması.....	128
9. ABD'den Gönderilen Bayrak Direği.....	131
10. Rasattepe'nin Zemin Problemi.....	136
11. CHP Dönemi İnşaat Çalışmaları ve Sorunlar.....	149

B. 1950-1953 DP Dönemi Anıtkabir İnşa Çalışmaları.....	162
1. Anıtkabir İnşaatından Tasarruf ve Projede Yapılan Değişiklik...	164
2. Heykel, Rölyef, Mozaik ve Freskler.....	170
3. Peyzaj ve Ağaçlandırma Çalışmaları.....	184
4. DP Dönemi İnşaat Gelişmeleri.....	188
5. Nakil Töreni Hazırlıkları.....	197
6. Atatürk'ün Naaşının Anıtkabir'e Nakil Töreni.....	211

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİYASİ DÖNEMLER BAĞLAMINDA ANITKABİR

A. 1938-1950 CHP Dönemi: Geleneğin Başlangıcı.....	216
1. Anıtkabir Mimari Tercihinin Arka Planı.....	216
2. Anıtkabir- Panteon Tartışması.....	226
3. Anıtkabir İnşaatına İlişkin Gecikme İddiaları ve Eleştiriler.....	229
4. Geçici Kabir'de Kalıcı Ritüeller.....	236
5. Anıtkabir İnşasının Gecikme Nedenleri.....	247
B. 1950-1960 DP Dönemi: Rekabet Alanı Anıtkabir.....	257
1. Rasattepe'nin Kamulaştırılmasında Yolsuzluk İddiaları.....	258
2. Anıtkabir Projesinde Değişiklik Tartışması.....	263
3. Geçici Kabirde Son Yıllar ve Siyasi Tartışmalar.....	269
4. Anıtkabir'de Yabancı Ziyaretçiler.....	275
5. Anıtkabir'de Törenler.....	280
6. Anıtkabir'de İlk Siyasal Gösteriler ve Mitingler.....	288
C. 1960-1973 Dönemi: Meşruiyet Zemini Anıtkabir.....	291
1. Askeri Darbenin Meşruiyet Gerekçesi: Hürriyet Şehitleri.....	293
2. Anıtkabir'de 27 Mayıs'ın Yankıları.....	298
3. Anıtkabir'deki Törenlerde Artış.....	301
4. Anıtkabir'de Protestolar ve Gösteriler.....	315
5. 21 Mayıs 1963 Askeri Darbe Teşebbüsü ve Anıtkabir.....	320
6. Cemal Gürsel'in Anıtkabir'e Defni-18 Eylül 1966.....	322
7. İsmet İnönü'nün Anıtkabir'e Defni- 28 Aralık 1973.....	325
SONUÇ.....	328

KAYNAKÇA	335
EKLER	
EK-1 Atatürk'ün Naaşına Uygulanan Tahnit Raporu- 11 Kasım 1938....	346
EK-2 14 Kasım 1938 tarihli Ulus Gazetesi.....	347
EK-3 CHP Parti Grubu Anıtkabir Yer Tespit Komisyonu kararı.....	348
EK-4 7 Temmuz 1939 tarihli Rasattepe'nin kamulaştırma planının onaylanmasına dair karar.....	351
EK-5 Anıtkabir Proje Yarışması Jüri Heyetinin Hükümete birincilik için önerdiği üç projenin resimleri.....	352
EK-6 Anıtkabir mimarları Prof. Emin Onat ve Doç. Orhan Arda'nın Fotoğrafı.....	354
EK-7 Bakanlar Kurulunun 7 Mayıs 1942 tarihli Anıtkabir Proje Yarışmasını Tasfiye Kararı.....	355
EK-8 Anıtkabir projesinin uygulanmak üzere kabul edildiğine dair 18 Kasım 1943 tarihli kararı.....	356
EK-9 CHP döneminde Anıtkabir projesinde yapılan değişiklikler.....	357
EK-10 ABD vatandaşı Nazmi Cemal'in Anıtkabir'e bayrak direği hediye etmek istediğini belirten 21 Haziran 1945 tarihli mektubu.....	358
EK-11 ABD'den gönderilen bayrak direğini Anıtkabir inşaat alanında gösteren fotoğraf.....	359
EK-12 Bakanlar Kurulunun 29 Kasım 1950 tarihli Anıtkabir projesinde değişiklik yapılmasına dair kararı.....	360
EK-13 DP döneminde yapılan değişiklik sonucu Anıtkabir projesi.....	361
EK-14 DP döneminde Cumhurbaşkanı Bayar'ın Anıtkabir inşaatı ziyaretlerinden fotoğraflar.....	362
EK-15 Anıtkabir inşaatından fotoğraflar.....	363
EK-16 11 Kasım 1953 tarihli Zafer Gazetesi.....	365
EK-17 İsmet İnönü'nün Anıtkabir Özel Defterine Yazdığı Yazı.....	366
EK-18 Celal Bayar'ın Anıtkabir Özel Defterine Attığı İmza.....	367
EK-19 Cemal Gürsel'in 3 Haziran 1960 tarihinde Anıtkabir Özel Defterine Yazdığı Yazı.....	368
EK-20 21 Mayıs 1963 Askeri darbe girişiminde ölenlerin Anıtkabir'e defnedilmelerine dair karar.....	369
EK-21 Cemal Gürsel'in cenazesinin Anıtkabir'e defin kararı.....	370
EK-22 Hükümetin İsmet İnönü'nün cenazesinin Anıtkabir'e defnedilmesine dair kararı.....	371
ÖZGEÇMİŞ	372

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.f.	: adı geçen film
a.g.m.	: adı geçen makale
AP	: Adalet Partisi
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz	: Bakınız
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DP	: Demokrat Parti
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MP	: Millet Partisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TMMOB	: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TMTF	: Türkiye Milli Talebe Federasyonu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

TABLULAR

Tablo 1: 1939-1943 yılları arasında Anıtkabir için Maliye Bakanlığı Bütçesine konulan ödenek ve yapılan harcamalar tablosu.....	248
Tablo 2: Bayındırlık Bakanlığı Bütçesine Anıtkabir inşaatı için konulan ödenek ve yapılan harcamalar tablosu.....	249-250
Tablo 3: 1939-1945 yılları arası Bayındırlık Bakanlığı Bütçesi.....	252
Tablo 4: İnşaat malzemelerinin 1939-1943 yılları arasında fiyat değişimleri.....	253

GİRİŞ

Anıtkabir; Türk ulusunun lideri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün ebedi istirahatgahı bir mekân olarak, ulusal bir ziyaret yeridir. Atatürk'ün ölümünden sonra 13 Kasım 1938 tarihinde hükümet, “*Atatürk'ün cenazesinin kendisine layık bir Anıt-Kabir yapıluncaya kadar Etnografya Müzesinde kalmasını*” kararlaştırdı.¹

Devlet büyükleri için özel bir mezar yapısı inşa edilen siyasi bir geleneğin uzantısı olarak Atatürk için özel anıtsal bir kabir yapılması kararında dikkat çekici unsur, Atatürk için bir kabir değil, “*Anıt-Kabir*” yapılacağının duyurulmasıdır. Bu karar ile anıtsallığı ön planda olan bir kabrin yapılacağı anlaşılmaktadır. Defin mimarlığı, sağ kalanların vefat eden kişinin belleklerindeki hatırasını somutlaştırma veya temsil etme çalışmasıdır. Defin mimarlığı anıtsallığı öleni ebedileştirme isteklerinin derecesine bağlıdır. “*Atatürk'e layık bir Anıtkabir*” düşüncesi ile Atatürk'ü kabrin anıtsallığı ile ebedileştirme isteği vurgulanmaktadır.

Mezar ve ölüyü gömme biçimleri, her toplumda kendine özgü bir mimari anlayışı yansıtan mezar yapılarını doğurmuştur. Nitekim insanlık tarihinde hükümdarlar, komutanlar, devlet ya da din adamları gibi egemen sınıfın temsilcileri için anıtsal mezarlar yapıldı.² Osmanlılar da ‘türbe’ adı verilen mezar yapılarını zamanla başta padişah ve hanedan mensubu kişiler olmak üzere yüksek payeli şahsiyetler için sistematik olarak uyguladılar. Tarihi sur içi İstanbul'da 150'ye yakın türbe bulunmaktadır. Bu sayılara sur dışında kalan diğer mahallelerdeki çok sayıda türbe de eklendiğinde toplam sayı ikiye katlanmaktadır. Sur içindeki türbelerin 15'i

¹ Ulus Gazetesi, 14 Kasım 1938.

² İnsanlık tarihinin en bilinen ve en anıtsal mezarları Eski Mısır'da yapılan piramitlerdir. Piramitlerin dışında Karya Kralı Mausolos için yapılan mezar ile Babür Sultanı Şah Cihan'ın eşi için yaptırdığı Taç Mahal en ünlü anıtmezarlardır. İslamiyet'ten önce Türkler, ölüleri için taş parçaları yığılarak bir tepe haline getirilen ve kurgan denilen mezarlar yapıyorlardı. Ölünün eşyaları ile birlikte gömüldüğü kurganların kapıları gizli tutulurdu. İslamiyet'ten sonra kurgan yapısı türbe mimarisine dönüştü. Semerkant'taki Timur Türbesi Türk anıt mezar mimarisinin önemli örneklerinden biridir. Selçuklularda kümbet denilen anıt mezarlar yapıldı. Osmanlılar ise türbe deyimini tercih ettiler. Türbeler, hükümdarlar, şehzadeler, hanedan üyeleri, devlet büyükleri ve din adamları için yapıldı. İstanbul fethedilinceye kadar ilk Osmanlı padişahları için Bursa'da türbeler yapıldı. İstanbul'un başkent olmasından sonra ise Osmanlı padişahları için bu defa İstanbul'da türbeler yaptırıldı. Ayvaz Gökdemir, “*Mezar*” Yeni Türk Ansiklopedisi, Cilt: 7, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1985, s. 2337-2338; Ayvaz Gökdemir, “*Türbe*” Yeni Türk Ansiklopedisi, Cilt: 11, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1985, s. 4235.

padişahlar için inşa edilmiş veya içine padişah defnedilmiş, 18'i ise şehzade, sultan ve kadın efendi gibi hanedan üyelerine ayrılmıştır. Toplam 33 adet hanedan türbesinde 28'i padişah olmak üzere 380 hanedan üyesi yatmaktadır. Kısacası, İstanbul bir türbeler kenti olarak tanımlanabilir. Camiin külliyesiyle bütünleşen türbe böylece ölmüş padişahın anısına oluşturulmuş anıtsal bir kompleks halini almaktaydı. Padişahlar için inşa edilen görkemli türbeler giderek hanedanın kendi ritüelleri ve özellikle de cülus törenlerinde yer almaya başlamakta gecikmedi.³

Osmanlı'nın son döneminde padişah ve devlet büyüklerinin türbeleri, modern ve ulusal canlandırmacı bir biçime sahip olan birinci ulusal mimari akımına göre inşa edildi. Modern ve ulusalcı bir mimari tarza sahip olsalar da bu türbeler, içerik açısından geleneksel Osmanlı mezar yapılarının bir devamı idiler. Osmanlı'da gelenekten moderne dönüşümü simgeleyen mezar yapısı ise Abide-i Hürriyet anıtıdır. Osmanlı'da mezar yapılarının modern dönüşümü, Sanayi-i Nefise Mektebi'nin 1914 yılında düzenlediği mimari proje sergisinde kendini hissettirmektedir. Serginin konusu, hükümdar hanedanı için anıt mezar tasarımı olarak belirlenmişti. Mimari projelerin tamamı birinci ulusal mimari biçiminde ve tamamıyla Türk tarzı vurgusuna sahip idi. Bu projelerin bir başka özelliği tasarımlarındaki anıtsallıktır. Anıtsal bir merdivenle ulaşılan ve bir tür park içine yerleştirilmiş bu türbelere, geleneksel örneklerden farklı olarak kendi başına duran ve kamuya/ziyarete açık bir anıt niteliği kazandırılmıştı. Bu mezar yapıları belirli bir hükümdar için değil bütün hanedan için tasarlanmıştı. Bu projeler bir bakıma Abide-i Hürriyet modelinin hanedana uyarlanması ve hanedanın Panteon'u ya da Anıtkabir'i olarak tasarlanmıştı.⁴

Atatürk'ün Anıtkabir'i, tarihsel süreklilik çizgisi içinde bir farklılaşmanın

3 Tahta yeni geçen padişahın Haliç'ten Eba Eyüp Ensari'nin türbesine giderek kılıç kuşanmasından sonra kente girerek atalarının türbelerini birer birer ziyaret etmesi, cülus töreninin en önemli ve gösterişli unsurunu oluşturuyordu. Padişah türbeleri ile hanedan siyaseti arasındaki yakın ilişkinin bir başka ilginç boyutu da türbenin inşa kararının sistematik olarak yeni padişaha bırakılmış olmasıdır. Edhem Eldem, **İstanbul'da Ölüm Osmanlı-İslam Kültüründe Ölüm ve Ritüelleri**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2005, s.26-36.

⁴ a.g.e., s.276-282; 31 Mart olayında hayatlarını kaybeden 70 subay ve erin anısını yaşatmak üzere inşa edilen Abide-i Hürriyet anıtının genel görünümü, İslam ve Osmanlı geleneklerinde yeri olmayan Batı ilhamlı modern bir anıtsallık sergiler. Münferit şehit taşları yerine bir olayda can verenlerin toplu olarak gömüldüğü savaş kahramanları anıtlarının ilk Osmanlı uygulamasıdır. 1913'de suikast sonucu ölen Mahmut Şevket Paşa'nın anıtın yanında defnedilmesi ise Meşrutiyet rejiminin Abide-i Hürriyet'i yeni rejimin bir tür Panteon'u olarak algıladığını göstermektedir.

ifadesidir. Öncelikli olarak padişah ya da devlet büyüklerinin mezar yapıları için “türbe” ifadesi kullanılırken Atatürk’ün mezar yapısı için Anıtkabir ifadesi tercih edildi. Bu doğal bir tercihti çünkü 30 Kasım 1925’de çıkartılan yasa ile türbeler kapatılmıştı.⁵ Atatürk, 30 Ağustos 1925’de Kastamonu’da yaptığı konuşmada, dine karışan hurafelere değindi. “Ölülerden istimdat etmek, (yardım istemek) medeni bir heyeti içtimaiye için şindir (ayıptır)” dedi.⁶ Bu konuşmadan üç ay sonra türbeler ziyarete kapatıldı. Türbelerin ziyarete kapatılması, siyasal ve toplumsal hayattaki yozlaşan uygulamaları önleyebilmek amaçlıydı. Modern bir ulus-devlet kurmayı amaçlayan cumhuriyet rejiminin Atatürk’ün kabri için Osmanlı tabiri olan “türbe” yerine Anıtkabir’i kullanması da bu çerçevede ideolojik olarak tutarlı bir tercihin ürünü olarak düşünülebilir.

Bir mekân olarak Anıtkabir ve siyaset ilişkisi, üç ana izlek üzerinde incelenecektir. Birinci izlek, Anıtkabir inşa süreci ile siyaset ilişkisidir. Anıtkabir inşaatı, siyasi iktidarın kontrolünde gelişti. Atatürk için Anıtkabir inşa edilme kararı, siyasi irade tarafından alındı. Anıtkabir proje seçimi, inşa süreci siyasi irade tarafından gerçekleştirildi. Siyasi irade tarafından yönlendirilmesi, Anıtkabir’in kamu yapısı olarak planlandığını göstermektedir. Anıtkabir’in mekân tasarımı, siyaset kurumu tarafından şekillendirildi. Bu bağlamda, Anıtkabir inşası CHP ve DP dönemi olmak üzere siyasi iktidar dönemlerine göre incelenecektir.

Çalışmanın ikinci izleği, geçici kabirde ve Anıtkabir’de düzenlenen törenlerin siyasi irade tarafından şekillendirilmesidir. Bu törenler, Atatürk’ün anılma biçimini, hatırlanma sıklığını ve siyasal alanda Atatürk imgesinin yaşatılmasını sağlamaktadır. Ayrıca düzenlenen törenler, törenlere katılım, ya da bu törenlere muhalefet etme siyasal alanda bir tavrı da göstermektedir. Hatta bu törenler, gündelik siyasi ilişkiler ve tartışmalar hakkında fikir vermektedir. Bu nedenle, Anıtkabir’deki törenler siyasi dönemlere göre incelenecektir

Çalışmanın üçüncü izleği ise Anıtkabir’de yapılan mekânsal tasarrufların siyaset ile ilişkisi ve Anıtkabir üzerinden yapılan siyasi tartışmalardır. Anıtkabir

⁵ Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1999, s.271.

⁶ Mehmet Saray, Ali Tuna, **Atatürk’ün İslam’a Bakışı Belgeler ve Görüşler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s.43.

çerçevesinde yapılan siyasi tartışmalara değinilecektir. Anıtkabir inşa edilirken ya da inşa edildikten sonra mekânda yapılan düzenlemelerin siyasal alandaki izdüşümleri sorgulanacaktır.

Bu çerçevede, *Mekân ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Anıtkabir* başlıklı çalışma, üç ana bölümden oluşmaktadır. Atatürk'ün Cenaze Töreni ve Geçici Kabir başlıklı birinci bölümde, Atatürk'ün ölümünün ardından cumhurbaşkanlığı seçimi, siyasi gelişmeler, naaş işlemleri, Atatürk'ün cenaze töreni ve Atatürk'ün naaşının geçici kabir olarak belirlenen Etnografya Müzesi'ne defnedilme süreci aktarılacaktır. 10 Kasım 1938 ve 21 Kasım 1938 arasını kapsayan bu dönemde gelişen olaylar incelenecektir. Atatürk'ün ardından İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesi, henüz Atatürk hayatta iken başlayan halef tartışmaları ile birlikte ele alınacaktır. Atatürk'ün ölümünün hemen ardından cenaze töreni gerçekleşmeden cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmasının nedenleri sorgulanacaktır. Atatürk'ün ölümünün ardından siyasi iktidarın yeni aktörlerinin belirlenme süreci aktarılacaktır. Aynı zamanda bu bölüm, Anıtkabir'in inşa sürecini yürüten siyasi iktidarın belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Naaş işlemleri başlıklı bölümde, Atatürk'ün naaşına yapılan işlemler aktarılacaktır. Atatürk'ün ölümünden sonra mulâjının alınması ve doktorların otopsi yapılmaması kararının nedenleri aktarılacaktır. Atatürk'ün naaşına uygulanan tahnitin teknik ayrıntılarına değinilecektir. Tahnitin yapılma nedenleri ve Türk tarihinde tahnit geleneğine değinilecektir. Cenaze Töreni bölümünde ise, kurucusunu ve önderini kaybeden cumhuriyetin ve Türk milletinin hissettiği acı ve yas duygusu işlenecektir. Bu yas duygusu ile birlikte alınan tedbirler ve cenaze töreninin ayrıntıları aktarılacaktır. Atatürk'ün kaybından dolayı oluşan derin üzüntünün rejime yönelik bir güvensizlik duygusuna dönüşmemesi için alınan tedbirler incelenecektir. Halkın Atatürk'ün katafalkını ziyareti sırasında, Dolmabahçe Sarayı'nda meydana gelen izdiham sonucu on bir kişinin öldüğü olayın nedenleri sorgulanacaktır. Siyasi iradenin Atatürk için bir Anıtkabir inşa edilmesine karar vermesi ve Anıtkabir inşa edilinceye kadar geçici çözüm olarak naaşın Etnografya Müzesi'ne konulması aktarılacaktır. Etnografya Müzesi'nin seçimine neden olan özellikleri ve Etnografya Müzesi'nde mezar odası kazılma süreci ve nedenleri irdelenecektir.

Çalışmanın ikinci bölümü olan Anıtkabir İnşası bölümünde ise, Anıtkabir'in

inşa sürecine değinilecektir. Anıtkabir inşası 1938-1950 arası CHP dönemi ve 1950-1953 arası DP dönemi olmak üzere iki bölümde incelenecektir. Bu bölümlendirmenin nedeni, Anıtkabir inşaatının siyasi iradenin tasarrufu altında ilerlemesinden kaynaklanmaktadır. 1938-1950 arası CHP dönemi başlıklı alt bölümünde, Anıtkabir'in inşa edilecek sahanın belirlenme süreci ve bu süreçte yaşanan tartışmalar aktarılacaktır. Anıtkabir'in inşa edileceği Rasattepe'nin seçilme nedenleri, Rasattepe'nin özelliklerine değinilecektir. Rasattepe arazisinin kamulaştırılma çalışmaları aktarılacaktır. Anıtkabir Proje Yarışması öncesi yaşanan Türk mimarların yabancı mimar karşıtlığı ve bu çerçevede gelişen tartışmalar incelenecektir. Anıtkabir Uluslararası Proje Yarışması süreci ve proje yarışması jüri heyetinin kararı ve bu kararın yansımaları irdelenecektir. Hükümet tarafından uygulanacak projenin seçimi, projede yapılan değişiklikler, Anıtkabir inşaatının temel atılması ve Anıtkabir inşaatında harcanmak üzere ayrılan ödeneği düzenleyen yasal düzenleme aktarılacaktır. Anıtkabir için ABD'den gönderilen bayrak direğinin öyküsü, uluslararası politika çerçevesinde değerlendirilecektir. İnşaatın başlamasından sonra yapılan zemin etüdü ve zemin etüdü sonucu oluşan hukuki anlaşmazlıklar, CHP döneminde Anıtkabir inşaatında gelişmeler ve karşılaşılan sorunlar aktarılacaktır. Anıtkabir inşası 1950-1953 arası DP dönemi başlıklı alt bölümlendirmede, Demokrat Parti'nin Anıtkabir inşaatından tasarruf sağlamak için yaptığı proje değişikliği kararına değinilecektir. Bu dönemde Anıtkabir'de uygulanan heykel, rölyef, mozaik ve fresklerin yapım süreci, ağaçlandırma ve inşaat çalışmaları aktarılacaktır. Atatürk'ün naaşının Anıtkabir'e nakil töreninin hazırlıkları, naaşa uygulanan tahninin bozulması ve 10 Kasım 1953 günü düzenlenen nakil törenine değinilecektir.

Çalışmanın Siyasi Dönemler Bağlamında Anıtkabir başlıklı üçüncü bölümünde ise konu; 1938-1950 CHP dönemi, 1950-1960 DP dönemi ve 1960-1973 dönemi olmak üzere üç alt başlık altında incelenecektir. Siyasal iktidarları temel alan bölümlendirme, Anıtkabir üzerindeki siyasal tasarrufların farklılaşmasına da dayanmaktadır. 1938-1950 CHP dönemi: Geleneğin Başlangıcı alt bölümünde; Anıtkabir'in mimari tercihinin tarihsel bakış açısı ve mimari biçimi sorgulanacaktır. Bu dönemde, Anıtkabir'in sadece Atatürk'e ait bir anıt mı yoksa Panteon mu olacağı tartışmasına değinilecektir. Geçici kabirde düzenlenen törenlerin zamanlaması ve

biçimleri araştırılacaktır. Anıtkabir inşaatının gecikme nedenleri tartışılacaktır. Yine bu dönemde ortaya çıkan Anıtkabir inşaatının geciktiğine yönelik ortaya çıkan eleştirilere değinilecektir. 1950-1960 DP dönemi Rekabet Alanı Anıtkabir başlıklı ikinci bölümünde, Demokrat Partinin, CHP'ye yönelik olarak ortaya attığı Rasattepe'nin kamulaştırılmasında yolsuzluk iddiaları ve bu çerçevede gelişen tartışmalar aktarılacaktır. DP'nin, Anıtkabir projesinde yaptığı değişiklik çerçevesinde gelişen tartışmalar ortaya konacaktır. Anıtkabir inşaatı tamamlanmadan önce DP döneminde geçici kabirde yapılan törenler, Anıtkabir inşa edildikten sonra DP döneminde gelen yabancı ziyaretçiler aktarılacaktır. DP döneminde başlayan ve daha sonraki dönemlerde devam eden ABD Başkanlarının Anıtkabir'i ziyaret ediş biçimleri irdelenecektir. Anıtkabir'de yapılan törenler ve siyasilerin katılımı da değerlendirilecektir. Anıtkabir'de yapılan siyasal gösteriler ve mitinglere de yer verilecektir. 1960-1973 Dönemi: Meşruiyet Zemini Anıtkabir başlıklı alt bölümde ise 27 Mayıs askeri darbesinden hemen sonra Hürriyet Şehitleri adı altında beş gencin Anıtkabir'e defnedilmesi, 27 Mayıs'ın Anıtkabir'deki yankıları aktarılacaktır. 27 Mayıs darbesi ile Anıtkabir'de artan törenler, yine bu dönemde Anıtkabir'de düzenlenen protesto gösterilerine değinilecektir. 21 Mayıs 1963 askeri darbe teşebbüsünü bastırırken ölen altı askerin Anıtkabir'e defnedilmesi ile dördüncü Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in ve ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Anıtkabir'e defnedilme süreçleri aktarılacaktır.

Anıtkabir üzerine daha önce yapılan iki ana çalışma bulunmaktadır. Genelkurmay Başkanlığı'nın "*Anıtkabir Tarihçesi*" adlı kitabı ve Nurettin Can Güleklî'nin "*Anıtkabir Rehberi*" adlı kitapları bu alanda yazılmış iki ana eserdir. Bu iki eserde de Anıtkabir inşa süreci aktarılmaktadır. Bu iki çalışmanın dışında, Anıtkabir mimarları Emin Onat ve Orhan Arda'nın çeşitli mimarlık dergilerinde ve gazetelerde yazmış oldukları makaleler Anıtkabir inşa sürecini aydınlatmaktadır. Arşivlerde yapılan araştırmalar sonucunda, Anıtkabir yarışmasına katılan projelerin asıllarına ulaşmak mümkün olmamıştır. Proje sahiplerinin isim listesi de bulunmamaktadır.⁷ Hatta daha da tuhafı uygulanan projenin orijinal planları da

⁷ Afife Batur, "*Üslup-Ötesi ve Zaman Dışı Bir Tasarım veya Büyük Ölüm'ün Patetik Yontusu*" **Atatürk İçin Düşünmek**, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1998, s.75.

kayıptır.⁸ Başbakanlık Arşivi, Bayındırlık Bakanlığı Arşivi, Anıtkabir Belgeliğinde yapılan araştırmalar da projeleri bulmak mümkün olmamıştır. Türk arşivciliği açısından projelerin kayıp olması üzüntü vericidir. Jüri heyetinin raporunda yapılan değerlendirmeler önemli bir kaynak olsa da bu raporda, proje resimleri yer almamaktadır. Ancak dönemin mimarlık dergisi Arkitekt, Anıtkabir proje yarışmasına katılan projelerden bir kısmının resimlerini yayınlamış ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Proje resimlerinin kayıp olması nedeni ile Arkitekt Dergisinin Anıtkabir Yarışması ile ilgili değerlendirmeleri önemlidir.⁹ Yine Anıtkabir'in mimari değerlendirmesine katkıda bulunan İstanbul Teknik Üniversitesi'nin yayını olan "*Atatürk için Düşünmek*" adlı kitabı saymak gerekir. Christopher Samuel Wilson'un Ortadoğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü'nde hazırladığı "*Atatürk'ün Defin Yapılarında Kimlik ve Belleğin Temsili*" başlıklı doktora tezi, Anıtkabir'i mimari açıdan değerlendiren önemli bir eserdir.

Bu çalışma sırasında, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivinde araştırma yapıldı. Anıtkabir Belgeliğinde Anıtkabir inşa süreci ile ilgili arşiv belgeleri alındı. Danıştay Başkanlığı Arşivinde, Anıtkabir konusunda dava dosyaları incelendi. Anıtkabir yeri olarak Rasattepe'yi öneren milletvekili Mithat Aydın'ın özel arşivinden Anıtkabir ile ilgili belgelerden yararlanıldı. Arşiv belgelerinin dışında Düstur ve Resmi Gazete tarandı. 1938- 1973 yılları arası TBMM Tutanakları, Milli Birlik Komitesi ve Milli Güvenlik Konseyi tutanakları incelendi. 1938-1953 yılları arası *Ulus, Cumhuriyet, Tan, Vakit* gazeteleri ile 1946-1949 yılları arası *Vatan* ve 1949-1960 yılları arası *Zafer* gazeteleri tarandı. 1950-1960 yılları *Ulus, Cumhuriyet, Zafer, Milliyet*, 1960-1973 arası *Milliyet* Gazetesi incelendi.

Bu çalışmada, daha önce yazılan eserlerde Anıtkabir inşa süreci ile ilgili noksan bırakılmış bölümler arşiv belgelerine dayanarak aktarılmıştır. İnşa sürecinin aktarılması ile birlikte süreçle ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Anıtkabir ile siyaset kurumunun ilişkisi sorgulanmıştır. İnşa süreci ve sonrası, siyasal aktörler ve yapılar ile birlikte ele alınmıştır. Anıtkabir'de törenlerin oluşumu, devamlılığı ve dönemsel farklılaşması incelenmiştir. Siyaset kurumu ile Anıtkabir'in kesişme

⁸ Nezh Eldem, "*Anıtkabir'in doğuşuna ve büyüyüp gelişmesine tanık oldum,*" **Atatürk İçin Düşünmek**, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1998, s.149.

⁹ Zeki Sayar, "*Anıt-Kabir Müsabakası Projeleri*" Arkitekt Dergisi, Sayı: 135-136, İstanbul, 1943, s. 59-66.

noktaları, siyasetin bir mekân olarak Anıtkabir üzerindeki tasarrufları ortaya konmuştur. Anıtkabir üzerinden ortaya çıkan siyasi tartışmalara değinilmiştir.

Çalışmanın amacı, siyaset ve Anıtkabir üzerinden bir paradigma oluşturmak ya da belirli bir paradigma içinde incelemek değildir. Bu çalışma, siyaset kurumunun bir mekân olarak Anıtkabir üzerindeki tasarruflarını, değerlendirmelerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Siyasetin, inşa sürecinde ve sonrasında Anıtkabir tasarımını aktarmaktadır. Anıtkabir'in dönemsel olarak siyasi aktörlerin değerlendirme şekillerini açığa çıkartmaktadır. Bununla birlikte Anıtkabir üzerinden dönemin siyasi yapısını ve siyasi gelişmelerini izlemeyi de amaçlamaktadır. Anıtkabir'in yalnızca Atatürk'ün kabri olarak kalmadığını, siyasal sistem içinde rejimin, cumhuriyetin bir sembolü olarak algılandığını göstermektedir. Bu çalışma, Anıtkabir'in siyasal sistem içinde anlamını ortaya koymasını bakımından önem taşımaktadır.

I. BÖLÜM

ATATÜRK'ÜN CENAZE TÖRENİ VE GEÇİCİ KABİR

Mustafa Kemal Atatürk, hayatının bazı dönemlerinde önemli sağlık sorunları yaşadı. 1911-1927 yılları arası, Atatürk'ün hayatının en hareketli dönemidir. Bu yıllar, Trablusgarp Savaşı ile başlayan Birinci Dünya Savaşı'nın cephelerine uzanan ardından Milli Mücadele yılları, yeni bir devletin kurulduğu devrim yılları ile devam eden zorlu, çetin zamanlardı. Tüm bu hareketli dönem boyunca Mustafa Kemal Atatürk, bir taraftan hastalıklarla da mücadele etti. Atatürk'ün fiziksel sağlığını, çoğu zaman mükemmel olarak tarif etmek mümkün değildi. Atatürk, yıllardır ciddi miktarlarda sigara, alkol ve kahve tüketmesine, düzensiz bir yaşam sürmesine karşın, güçlü bedeni iki kalp krizini, sıtmayı, böbrek iltihabını ve diğer hastalıkları atlatmasını sağlamıştı. Bütün hayatı boyunca en ciddi rahatsızlıkları böbrek ve kalbinde kendini göstermişti. Ancak hayatını kaybetmesine karaciğer rahatsızlığı neden oldu. Bu rahatsızlıktan kaynaklanan hastalık sonucu Atatürk, 10 Kasım 1938'de hayatını kaybetti.¹⁰

10 Kasım 1938'de Atatürk'ü kaybeden Türkiye, büyük bir acı yaşadı. Kurucusunu kaybeden Türkiye, yaşadığı acı on bir gün süren cenaze töreni sürecinde kendini hissettirdi. Uzun süren hastalık dönemine rağmen Atatürk'ün defin yeri belirlenmemişti. Atatürk'ün kabri için anıt inşasına kadar geçici bir çözüm bulundu. Etnografya Müzesi, geçici kabir olarak belirlendi. Bu bölümde, Atatürk'ün

¹⁰ Atatürk'ün sağlık hayatı, hastalığı ile ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz; Eren Akçiçek, **Atatürk'ün Sağlığı, Hastalıkları ve Ölümü**, Güven Kitapevi, İzmir, 2005; Bedi Şehsuvaroğlu, **Atatürk'ün Sağlık Hayatı**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1981; İhsan Özkaya, "Atatürk'ün Son Hastalığı ve Ölümü" Milliyet Gazetesi, 10 Kasım 1976. Atatürk'ün ölümüne neden olan hastalık süreci ile ilgili olarak yakınlarının ve doktorlarının anıları için bkz. Asım Arar, **Son Günlerinde Atatürk**, Selek Yayınları, İstanbul, 1958; Ali Kılıç, **Kılıç Ali'nin Anıları**, Derleyen: Hulusi Turgut, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010; Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006; Ruşen Eşref Üneydin, **Atatürk'ün Hastalığı**, TTK Basımevi, Ankara, 1959; Mim Kemal Öke, **Yakınlarından Hatıralar**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955; Rahmi Yağız, "Atatürk'ün Son Günleri," İkdâm Gazetesi, 2 Ekim 1939; Ziya Naki Yalıtım; "12 Yıl Atatürk'ün Doktorları Arasında Vazife Gördüm," Cumhuriyet Gazetesi, 10 Kasım 1951; Salih, Bozok; **Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2006; Özel Şahingiray, **Atatürk'ün Nöbet Defteri 1931-1938**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1955; Özel Şahingiray, **Son Nöbet Defteri**, İş Bankası Yayını, Ankara, 1955.

ölümünün ardından yapılan cumhurbaşkanlığı seçimi, cenaze töreni ve geçici kabir Etnografya Müzesi'nin özellikleri aktarılacaktır.

A- Atatürk'ün Ölümü ve Halef Meselesi

Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümüne neden olan hastalığı, Ocak 1938'de Yalova'da Prof. Dr. Nihat Reşat Belger tarafından sirozdan kaynaklanan karaciğer yetersizliği olarak teşhis edildi. Hastalık süresince müdavi doktorlar Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp, Prof. Dr. Nihat Reşat Belger, Prof. Dr. Mim Kemal Öke, müşavir doktorlar Prof. Dr. Hayrullah Diker, Prof. Dr. Süreyya H. Serter, Prof. Dr. Akil Muhtar Özden, Dr. M. Kamil Berk ve Dr. Abrevaya Marmaralı Atatürk'ün tedavisi ile ilgilendiler. Türk doktorların dışında İstanbul Üniversitesi Dâhiliye Kliniği şefi Alman Prof. Dr. Erich Frank, Berlin'den Prof. Dr. Von Bergmann, Viyana'dan Prof. Dr. H. Eppinger ve Paris Tıp Fakültesinden Prof. Dr. Noel Fiessinger tarafından muayene ve tedavi yapıldı. Paris Tıp Fakültesinden Prof. Dr. Noel Fiessinger, M. Kemal Atatürk'ü tedavi için 28 Mart, 8 Haziran, 16 Temmuz, 6 Eylül 1938 tarihlerinde olmak üzere dört sefer Türkiye'ye geldi. M. Kemal Atatürk'ün karnında biriken asit için 7 Eylül 1938, 22 Eylül 1938 ve 7 Kasım 1938 günleri olmak üzere üç defa ponksiyon yapıldı. M. Kemal Atatürk, 26 Eylül 1938 gecesini 8-10 saat süren ilk komaya girdi. 16 Ekim'de ikinci defa komaya giren Atatürk, dört gün sonra 20 Ekim'de komadan çıktı. 08 Kasım 1938 akşamı girdiği üçüncü ve son koma ölümle sonuçlandı. Atatürk, 10 Kasım 1938 günü saat 09.05'de hayatını kaybetti.¹¹

Hükümet, Atatürk'ün ölüm haberini, 10 Kasım günü öğle saatlerinde resmi bir bültenle açıkladı. Bu bültende hükümet, Atatürk'ün ölümünü iç ve dış kamuoyuna vakur bir şekilde duyuruyordu. Atatürk'ün öldüğü ancak Türkiye Cumhuriyetinin “ölümsüz” olduğu vurgulanıyor, hükümetin görev başında olduğu, otorite boşluğu olmadığı mesajı özenle veriliyordu. Bültende, Cumhurbaşkanlığı seçiminin hemen yapılacağı ve seçilecek kişiye hükümetin, milletin bilhassa ordunun destek vereceğinin altı çiziliyordu. Atatürk'ün miras bıraktığı cumhuriyetin titizlikle korunacağı ve Atatürk'ün yolunda devam edileceği bildiriliyordu. Özellikle Türk

¹¹ 10 Kasım 1938 tarihli Atatürk'ün Vefat Raporu için bkz. Şehsuvaroğlu, **a.g.e.**, s.39-42; Kocatürk, **a.g.e.**, s. 693-694.

gençliğinin, Türkiye Cumhuriyetini daima koruyacağı ve Atatürk'ün izinde yürüyeceği vurgulanıyordu. Daha sonra sıklıkla tekrar edilecek olan Atatürk'ün Türk milletinin kalbinde-gönlünde yaşayacağı ilk kez bu metinde ifade ediliyordu.¹²

Hükümetin, Atatürk'ün vefatı ile ilgili açıklaması, bu büyük kaybın bildirilmesinden daha çok iç ve dış kamuoyuna herhangi bir otorite boşluğu olmadığı, Türkiye Cumhuriyetinin aynı yolda sağlam adımlarla devam edeceği mesajını vermek üzere kaleme alınmıştı. Metindeki temel kaygı, genç cumhuriyetin bu büyük kaybın acısını yaşamasına rağmen dimdik ayakta olduğunun bilinmesi idi. Bu kaygı, Atatürk'ün ölümünün ardından geçen günleri ve olayları şekillendirdi.

Atatürk'ün cenaze töreni yapılmadan, hükümetin resmi açıklamasında belirtildiği üzere yeni cumhurbaşkanını seçmek için meclis derhal toplanacaktı. 1924 Teşkilat-ı Esasiye'sinin ilgili 34. maddesi karşılaşılan durumu, *“Cumhurbaşkanlığı boş kaldığında Meclis toplanırsa Cumhurbaşkanını hemen seçer. Meclis toplanık değilse Başkanı tarafından hemen toplanmaya çağrılarak Cumhurbaşkanı seçilir. Meclisin seçim dönemi sona ermiş veya seçimin yenilenmesine karar verilmiş olursa Cumhurbaşkanını gelecek Meclis seçer”*¹³ şeklinde düzenlemekteydi.

Hükümet, Anayasa'nın bu hükmünü, uygulamaya koydu. Yeni cumhurbaşkanının hemen seçilmesi, Atatürk'ün ölümünden çok önce verilmiş bir karardı. Atatürk, Dolmabahçe Sarayı'nda komaya girdiğinin ertesi günü 17 Ekim 1938'de acil bir toplantı yapıldı. T.B.M.M Başkanı Abdülhalik Renda'nın başkanlığında Bakanlar Kurulu Dolmabahçe Sarayı'nda acil gündemle toplandı. Gündem, Atatürk'ün ölümü halinde alınacak tedbirlerdi. Yeni Cumhurbaşkanı seçiminin Atatürk'ün ölümünün ardından 24 saat içinde gerçekleştirilmesi kararı alındı.¹⁴

Yeni cumhurbaşkanının hemen seçilmesi anayasal bir zorunluluktü. Ancak 24 saat içinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde, anayasal zorunluluk dışında başka etkenlerinde rol oynadığını söylemek mümkündür.

Atatürk öldüğünde Cumhuriyet henüz 15 yaşındaydı. Cumhuriyetin

¹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İnikat 4, 14 Kasım 1938, Cilt 27, s.215; Resmi Gazete, Sayı: 4059, 10 Kasım 1938; Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1938.

¹³ Düstur, Tertip 3, Cilt 26, s.170.

¹⁴ Asım Us, **Asım Us'un Hatıra Notları**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1966, s. 300.

önderlerinin en büyük endişesi, Atatürk'ün birleştirici karizmatik liderliğinin destek verdiği cumhuriyetin dayanaklarının bir sarsıntıyla yıkılmasıydı. Saltanat taraftarlarının, Atatürk'ün ölümünü bir fırsat olarak görmeleri ve cumhuriyeti yıkmak için faaliyetlerini hızlandırmaları bir tehlikeydi. Aslında bu endişe yersiz ve nedensiz değildi.

Atatürk'ün hastalığını duyar duymaz yurtdışındaki muhalif çevreler hareketlenmeye başladılar. Hatay meselesi yüzünden Fransız hükümeti, Atatürk'ün ölümünün ardından Türkiye'nin "*motorsuz ve dümensiz*" kalacağını ümit ediyordu.¹⁵ Bir dünya savaşı kapıdaydı. Türkiye'nin zaman kaybetmeye hiç tahammülü yoktu. 31 Mart 1938'de, Atatürk'ün hastalığı "*grip*" olarak kamuoyuna açıklandığında İngiltere'deki Osmanlı saltanat ailesinden Abdülaziz'in yeğeni olan Prens Sami'nin oğlu Bahaeddin Sami İngiliz Dışişleri Bakanlığından babasını Osmanlı tahtına çıkarabilmek için destek almaya çalıştı. Bahaeddin Sami'ye göre, Atatürk'ün ölümüyle saltanatın geri gelmesi için tüm şartlar oluşmuş olacaktı. İngilizler saltanatın geri getirilme senaryosunu inandırıcı bulmadılar. Cumhuriyet rejiminin Atatürk'ün ölümünün ardından yaşayacağını düşünüyorlardı. Saltanatçılar umdukları desteği bulamadılar.¹⁶ Saltanatçıların Londra girişimi, tek hamle değildi. Mısır'da bulunan Saltanat ailesi Şehzade Ömer Faruk etrafında toplanmıştı. Damat Ferit hükümetinin Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'nın liderliğinde hareket ediyorlardı. Türkiye'de kimi kişilere telgraflar gönderiyorlardı. Atatürk'ün ölümünden sonra hilafetin ve saltanatın geri geleceği yönünde propagandalar yapıyorlardı. Durumu fark eden hükümet, gerekli tedbirler aldı.¹⁷

Cumhuriyet önderleri, saltanatın geri gelmesi endişesini kısmen ve zaman zaman taşıyorlardı. Ancak buna karşın bu endişe, derin ve yaygın bir düşünce değildi. Milli Mücadele'ye karşı çıktıkları için sürgüne gönderilen 150 kişi, affedildi. 150 kişiyi affeden yasa, Atatürk'ün hasta olduğu bir zamanda 29 Haziran 1938 günü Meclis'ten geçti.¹⁸ Aralarında Milli Mücadele'ye muhalefet eden ve saltanatu savunan aydınların ve bürokratların da yer aldığı yüz elli kişinin affedilmesi

¹⁵ Bilal Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.7.

¹⁶ a.g.e., s.20-27.

¹⁷ İsmet Bozdağ, *Bir Çağın Perde Arkası* Kervan Yayınları, İstanbul, 1972, s.169.

¹⁸ Haldun Derin, *Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951)*, Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s.135.

cumhuriyetin özgüveninin ifadesiydi. Başbakan Celal Bayar, Büyük Millet Meclisi'nde af yasası görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmada, cumhuriyetin özgüvenini şu sözlerle vurguladı:

*“Cumhuriyet, herkesi, kalbinde ve fikrinde garantilemiştir. Hiçbir şeyden pervası yoktur. Bir takımı vatani hizmetlerden kaçmış bedbahtlara diyoruz ki geliniz, görünüz. Sizin istemediğiniz, yadırgadığınız veyahut ihanet ettiğiniz rejim ne yapmıştır. Buna göğsümüzü kabartarak, ilave edebileceğimiz diğer bir şey vardır: Eserimizi seyrederken onlara diyoruz, sizi affettik”*¹⁹

Bütün bu gelişmelere karşın Cumhuriyet hükümeti, saltanat düzeninin geri gelme endişesini yaşıyordu. Nitekim İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın 28 Ekim 1938 günü yaptığı konuşmayı yorumlarken bu endişeyi tanımladı ancak *“Cumhurbaşkanı ölebilir, ama halk iradesini temsil eden Büyük Millet Meclisi ölmeyecektir. Atatürk devrimi ve Cumhuriyet rejimi halk temsilcilerinin önderliğinde sarsılmadan sürüp gidecektir”* kanısını Londra'ya ilettiler. Büyükelçinin raporunu okuduktan sonra, İngiltere Dışişleri Bakanlığı görevlilerinden Mr. J. R. Colville ise Atatürk'ün ölme ihtimalinin kesinleştiği bir sırada hükümetin aldığı tavrı şöyle değerlendiriyordu: *“Hükümet Türkiye'de bazı gerici ve karşı-ihtilal tesirlerinin bulunduğunu bilmektedir; ama (saltanatçıların yaşadıkları) Nis dışında hiç kimse Saltanatın geri getirilmesi ihtimalini ciddi olarak düşünemez.”*²⁰

Saltanatın geri getirilmesi ihtimali, Cumhuriyetin on beşinci yılında önemli bir oranda bertaraf edilmiş görünüyordu. Ancak yine de Cumhurbaşkanlığı seçiminin hemen yapılmasının ardında doğacak boşluktan saltanatçıların yararlanıp kargaşa çıkartma endişesi de devam ediyordu.

Atatürk'ten sonra Cumhuriyet rejiminin, Kemalist devrimlerin yaşatılması, güçlendirilmesi sorunu, halef sorunuyla doğrudan doğruya ilgiliydi. Türkiye'nin kurucusunun ölümünün ardından başlayacak bir iktidar kavgasını kaldıramayacağı, Büyük Millet Meclisi'nde adayların cumhurbaşkanlığı için yarışmasını, Türkiye için yıkım olabileceği düşüncesini, daha Atatürk hasta yatağında iken yabancı basın tarafından merakla izlenmekteydi. Nitekim bir Fransız gazetesinde yayınlanan makale *“Mukadder akıbet anında, bir tek kişi üzerinde çabucak uyuşma ve oybirliği olmasını dilemek gerek. Çünkü Büyük Meclis'te iki baş ve iki parti çarpışırsa, bu,*

¹⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 30 Haziran 1938.

²⁰ Şimşir, a.g.e., s.77.

Türkiye için on beş yıllık eşsiz çabanın yıkımı demek olur. Aynı zamanda bu, Türkiye'nin Büyük Devlet mevkiinin ve Yakın-Doğu ve hatta Güney-Doğu Avrupa politikasındaki merkezi rolünün muhakkak ki kaybı olur"²¹ sözleri ile Atatürk'ün ölümü ile Türk ve dünya siyasetindeki muhtemel yansımalarını işaret etmekteydi.

Dönemin Başbakanı Celal Bayar da benzer kaygılar taşıyordu. Bayar, Ağustos 1938 tarihinde Elazığ askeri manevraları sırasında: "*Rusya'da Lenin'den sonra onun tabii halefi Troçki imiş. Yerine Stalin'i geçirmek için milyonlarca insanın kanı dökülmüştür Bizim böyle facialara tahammülümüz yok*"²² diyerek Atatürk'ün ölümü ile doğabilecek muhtemel bir siyasi krize işaret ediyordu.

Gazeteci Falih Rıfki Atay'ın aktardığına göre Celal Bayar, bu görüşünü meclisin bir erken seçimle yenileneceği yönündeki söylentileri yalanladıktan sonra ifade etmiştir.²³ Meclisin yenilenmesindeki amaç, eski Başbakan, Malatya Milletvekili İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı yolunu kesmekti. Meclis üyeleri yenilenirse ya İsmet İnönü, cumhurbaşkanı olmak için anayasal şart olan milletvekilliğini kaybedecek ya da en azından meclisteki ağırlığını kaybedecekti. Dönemin Başbakanı Celal Bayar, Atatürk'ün tabii halefi olarak İnönü'yü görüyordu. İnönü'nün yerine başka bir ismi Atatürk'ten sonra Cumhurbaşkanı yapmaya çalışmanın faciaya yol açabileceğini öngörüyordu.

1923 yılında Cumhuriyet ilan edildiğinde Atatürk, Cumhurbaşkanı seçilmiş; İsmet İnönü'yü de Başbakanlığa getirmişti. İsmet İnönü, 21 Kasım 1924-2 Mart 1925 tarihleri arasında görev yapan Fethi Okyar hükümeti dönemi dışında, 1937 yılının Eylül ayına dek kesintisiz biçimde Başbakanlık yaptı. 14 yıl boyunca İsmet İnönü Başbakan; Atatürk Cumhurbaşkanı olarak çok yakın çalıştılar.²⁴ Kurtuluş Savaşı yıllarında Atatürk, ulusal mücadelenin tartışılmaz lideri iken İsmet İnönü de kurtuluş kadrosunun önde gelen isimlerindendi. İsmet İnönü; Meclis üyesi, Batı Cephesi Komutanı, Dışişleri Bakanı ve Lozan Antlaşmasının mimarı olarak öne çıktı. Milli Mücadele ile başlayıp, Cumhuriyetin ilanı ve devrimlerin gerçekleştirilmesini kapsayan zor yıllarda birlikte olan iki devlet adamının yolları

²¹ a.g.e., s.86.

²² Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004, s.544.

²³ Aynı yer.

²⁴ Abdi İpekçi, **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor**, Dünya Kitapları, İstanbul, 2004, s.9-11.

1937 yılının Ekim ayında birdenbire ayrıldı. 14 yıllık Başbakan İnönü, Atatürk tarafından görevden alındı.²⁵ Görünüşte ayrılığın sebepleri, Bira Fabrikası ve Nyon anlaşması gibi gündelik siyasi konulardaki fikir ayrılığı idi.²⁶ Ancak iki devlet adamının ayrılık nedenleri daha derin ve karmaşıktı.²⁷ Atatürk ve İnönü arasındaki iplerin koptuğu gün, 18 Eylül 1937 oldu. Çankaya sofrasında Başbakan ve Cumhurbaşkanı; Atatürk'ün bakanlara müdahalesi konusunda tartıştı.²⁸

18 Eylül 1938 akşamı Atatürk ile İnönü, Ankara'dan İstanbul'a gitmek üzere birlikte trenle hareket ettiler. Trende, Atatürk ile İnönü arasında baş başa geçen bir görüşme sırasında İnönü'nün Başbakanlıktan çekilmesi ve yerine Celal Bayar'ın geçmesi kararlaştırıldı.²⁹ O tarihten sonra Atatürk'ün ölümüne kadar Atatürk-İnönü ilişkisi bir daha eskisi gibi olmadı. Ancak ikili, yine de görüşmeye devam etti. İzmir'de askeri tatbikata birlikte gittiler. İnönü, zaman zaman Çankaya sofrasına davet edildi.³⁰ 1938 yılının Şubat ayında İnönü, Atatürk'ün konuğu olarak bir hafta Dolmabahçe Sarayı'nda kaldı ve birlikte Ankara'ya döndüler.³¹ İkili, Atatürk'ün İstanbul'a gittiği tarih olan Mayıs 1938'de istasyonda son kez görüştüler. Atatürk, İnönü'ye selam vermedi.³² Ancak yine de Haziran 1938'de hastalanan İnönü'ye kendi doktorunu gönderdi.³³ İnönü ve Atatürk birbirlerine mektuplar ve selamlar gönderdiler.³⁴ Aralarındaki ilişki, son dönemde kırılğan bir hal almıştı.

Halef tartışmaları, Atatürk'ün hastalığı süresince gizli kapılar ardında yapıldı. Kamuoyundan gizli olan bu tartışmalar sürecin net olarak izlenememesine neden oldu. Bilinen Atatürk'ün halefi tartışmaları aslında "bir kişi" üzerinden yapıldığıdır. Tartışılan halefin kim olacağı değil, İsmet İnönü'nün halef olup olmayacağı idi. İsmet İnönü'ye muhalif çevreler, İnönü'nün muhtemel cumhurbaşkanlığını engellemeye çalıştılar. İnönü'nün Cumhurbaşkanlığına muhalefet edenler, (İnönü'ye

²⁵ Ulus Gazetesi, 26 Ekim 1937.

²⁶ Kılıç, **a.g.e.**, s.311-313; Atay, **a.g.e.**, s.538-539; Soyak, **a.g.e.**, s. 661-669.

²⁷ Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945) 1.Cilt**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.25-34. 1930'lu yılların başından itibaren Atatürk'ün İnönü hükümetlerine dışarıdan müdahalesi, dış politika ve ekonomi yönetimindeki anlaşmazlıklar gibi sorunlar vardı.

²⁸ Kılıç, **a.g.e.**, s.314; Atay, **a.g.e.**, s.540-541; Soyak, **a.g.e.**, s. 669-670.

²⁹ Atay, **a.g.e.**, s.541; Soyak, **a.g.e.**, s. 672.

³⁰ İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973) 1.Cilt**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.252-253.

³¹ İpekçi, **a.g.e.**, s.12; Derin, **a.g.e.**, s.133.

³² İnönü, **a.g.e.**, s.253.

³³ Kılıç, **a.g.e.**, s.628.

³⁴ Kılıç, **a.g.e.**, s.650; Atay, **a.g.e.**, s.540-541; Soyak, **a.g.e.**, s. 715.

göre³⁵) dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşti Aras ve Atatürk'ün yakın çevresinde bulunan ancak hükümette ve yönetimde etkinlikleri zayıf “mutat zevat” olarak bilinen Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ün koruması ve milletvekili Kılıç Ali gibi bürokratlardı.

Anılarda anlatıldığı kadarı ile muhalifler, İnönü'nün Cumhurbaşkanlığını engellemek için İnönü'yü yurtdışına büyükelçi atama, Meclis seçimlerini yeniletme gibi “başarısız” düşüncelere kapıldılar.³⁶ Hatta anılarda, İnönü muhaliflerinden Recep Zühtü'nün Atatürk'ü görmeye İstanbul'a geldiği takdirde İnönü'yü öldüreceği dedikoduları bile yer almaktadır.³⁷ Ayrıca Meclis Başkanı Abdülhalik Renda'ya ve Cumhurbaşkanı olması teklifi götürüldüğü ve Renda'nın teklifi reddettiği iddia edilmektedir.³⁸ Bir başka iddia ise, Atatürk'ün halefini vasiyet ettiği ve halefi olarak Mareşal Fevzi Çakmak'ın seçilmesini önermesidir. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ün ölümünden otuz beş yıl sonra yayınladığı hatıralarında, Atatürk'ün mali vasiyetini yazdıktan sonra siyasi vasiyetini de kendisine sözlü olarak aktardığını yazmaktadır:

“Elbette bunda söz ve intihap hakkı sadece milletin ve onun mümessili olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nindir; yalnız ben (Atatürk) bu meseledeki mütalaamı ifade edeceğim. Evvela akla İsmet Paşa gelir; evet! O, memlekete pek büyük hizmetler ifa etmiştir. Fakat nedense umumun sempatisini kazanamadığı görülüyor; bu yüzden durumu pek de cazip olmasa gerek... Bir de Mareşal Fevzi Çakmak var. O, hem memlekete büyük hizmetler etmiş, hem de herkesle iyi geçinmiş, salahiyet sahiplerinin mütalaalarına daima kıymet vermiştir; kimse ile münazaa halinde değildir. Bu itibarla bence, Devlet Başkanlığı için en münasip arkadaş odur. Filhakika kendisi ordu işleriyle uğraşmaktan çok hazzeder, belki ordudan ayrılmak istemez... Ama Cumhurreisliğinde, aynı zamanda Başkomutanlık mevkiinde de olacağı için bu meşguliyetine devam imkânı daima mevcut demektir; binaenaleyh, kanuni bir yol bulup kendisi namzet gösterilir ve seçilirse çok iyi olur zannederim...”³⁹

Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ün siyasi vasiyetini, Başbakan Bayar'a Dolmabahçe Sarayı'ndaki Başyaverlik odasında, Başyaver rahmetli Celal Önder ve Gaziantep mebusu Ali Kılıç şahitliğinde aktardığını, Bayar'ın kendisine; *“Hasan Rıza! Benim sana itimadım vardır; fakat sen de takdir edersin ki, Devlet Reisliği*

³⁵ İnönü, a.g.e., s.254.

³⁶ Aynı Yer.

³⁷ Us, a.g.e., s. 307.

³⁸ Ş. Süreyya Aydemir, **İkinci Adam, Cilt II**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s.21; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.126.

³⁹ Soyak, a.g.e., s. 717.

meselesi çok mühimdir ve bu hususta tedbir almak için İsmet İnönü ve diğer arkadaşlarla mutabık olmamız lazımdır; bunun için de bizzat kendisinin aynı şeyi bize de tekrar etmesi icap eder; her halde umarım ki görüştüğümüz zaman meseleyi bana da açacaktır.” dediğini yazmaktadır. Soyak, Bayar’ın Atatürk ile bu konuyu konuşmayarak kendisini töhmet altında bıraktığını iddia etmektedir.⁴⁰

Celal Bayar ise gazeteci Abdi İpekçi ile yaptığı röportajda bu iddiaları reddetmektedir.

“Celal Bayar: Hasan Rıza Bey’in hatıraları çıkmıştır. O hatıralarda, Hasan Rıza Bey, Atatürk tarafından filan reisicumhur olmasın diye kendisine telkinde bulunulduğunu ifade ediyordu. Onu bulup okuyabiliriz de. Hasan Rıza Bey, ‘Onun emrini Bayar’a söyledim’ diyor. Çünkü o zaman benim sıfatım hem Başvekil hem de Halk Partisi’nin Atatürk’ten sonra ikinci reisiydi, intihapla da partiyle de ilgilenirdim. Meseleyi takip ediyorum. Hasan Rıza Bey bu konuda bana atfen: ‘Bu bir Reisicumhur seçimi meselesidir. Bunun şümülü geniştir. Buna karar verebilmek için size inanırım ama, bunu bana Atatürk’ün bizzat kendisinin söylemesi lazımdır, dedi ve yapmadı’ diyor. Onun şahsi politikası bu. O şahsi politikasından bana da devretmek istiyor.

Abdi İpekçi: Hasan Rıza Bey?

Celal Bayar: Evet. Fakat neden söylüyor bilmiyorum. Bu vaki değildir.

Abdi İpekçi: Affedersiniz, söz konusu şahıs İnönü müydü?

Celal Bayar: Ondan başkası yoktu zaten.

Abdi İpekçi: Yani aslında İnönü olmasın diye herhangi bir isteği olmamıştır, sizce öyle mi?

Celal Bayar: O kadar olmamıştır ki, Atatürk ben Başvekil olduktan sonra, İnönü malum çekilmiştir. Oturup da ne lehine, ne aleyhine benimle herhangi bir meseleyi konuşmuş dahi değildir...”⁴¹

Hasan Rıza Soyak’ın anıları, Atatürk’ün ölümünden otuz beş yıl sonra yayınladığında kamuoyu bu siyasi vasiyet iddiasından haberdar oldu. Ancak o dönemde siyasi çevreler ve İnönü, bu durumdan haberdardı. İnönü, Şubat 1939’da Cumhurbaşkanlığı seçilme sürecini özetlediği günlüğüne: “Şükrü Kaya, Rıza Soyak, başlıca (okunamadı) olarak Dr. Aras ile birlikte bir vasiyet koparmak veya uydurmak için çok çırpındılar. Son ana kadar bu ümidi muhafaza ettiler. Atatürk’ten koparamadılar. Şifahen uydurmaya Hasan Rıza (Soyak) teşebbüs etti. Celal Bayar

⁴⁰ Soyak, a.g.e., s. 719.

⁴¹ İpekçi, a.g.e., s.120-121.

müsaade etmedi”⁴² diyerek not düşmüştür.

17 Ekim 1938’de gazetecilerle bir toplantı yapan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya “Atatürk’ün siyasi vasiyeti var mı” sorusuna şu şekilde karşılık vermiştir:

*“Atatürk, memlekete Teşkilatı Esasiye Kanunu’nu vermiştir. Bunun hilafına hiçbir tavsiyede bulunmazdı. Bulunmuş olsa kendi eli ile bozmuş olurdu. Bundan sonra memlekete düşen vazife, bu Kanun’un memlekette hâkimiyetini temin etmekten ibarettir.”*⁴³

İsmet İnönü’nün başbakanlıktan alınması ve yalnızca Malatya Milletvekili unvanını taşıması iktidar gücünü zayıflatmıştı ama 14 yıl Başbakanlık yapmış olan İnönü, CHP’de, Meclis’te ve Ordu içinde hala ciddi bir prestije sahipti. İnönü’nün Başbakanlıktan ayrılmasından sonra Meclis’te, CHP’de ve bürokraside radikal bir tasfiyeye gidilmemesi, İnönü’nün gücünü korumasını sağladı. İngiltere’nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine, bu gücün farkındaydı. İnönü’nün Başbakanlıktan alındığı günlerde, İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderdiği özel ve gizli bir yazıda, “İsmet İnönü’ye harcanmış bir kuvvet olarak bakmıyorum ve yeniden başbakan olarak veya cumhurbaşkanı olarak başa geçmezse şaşarım” demektedir.⁴⁴

İnönü’nün Ordu içinde ciddi bir prestije sahip olduğunu ve cumhurbaşkanlığı seçiminde Ordu’nun rolünü dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı Asım Gündüz, anılarında aktarmaktadır. Atatürk’ün hastalığının ilerlediği ve halefin konuşulduğu günlerde Genelkurmay Başkanlığı’nda toplantı yapıldı. Cumhurbaşkanlığı seçiminde ordunun tavrı tespit edildi. İlk sonuç, Cumhurbaşkanı seçme yetkisinin Millet Meclisi’ne ait olduğu, Ordu’nun seçimden uzak kalması idi. Başbakan Celal Bayar, cumhurbaşkanlığı seçimi konusunda Genelkurmayın tavrını sorduğunda “Meclisin üzerinde bir kuvvet tanınmadığı, bunun için de herhangi bir tavsiye düşünülmeyeceği, meclisin en isabetli seçimi yapacağı” cevabını aldı. Ancak bu demokrat cevaba ordunun içinden hemen itirazlar geldi. Birinci Ordu Kumandanı olan Fahrettin Altay “Mareşal Fevzi Çakmak Cumhurbaşkanı olmayacak ise İnönü olmalıdır” diyerek itiraz etti. Altay, Birinci Ordu’da Kolordu ve Tümen Komutanlarıyla bir toplantı yaptıklarını ve İnönü üzerinde karara vardıklarını Genelkurmay Başkanı Çakmak’a ilettiler. Dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Asım Gündüz’e göre

⁴² İnönü, a.g.e., s.255.

⁴³ Us, a.g.e., s. 301.

⁴⁴ Şimşir, a.g.e., s. 78-79.

“Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü bu şekilde Cumhurbaşkanı olmuştur.”⁴⁵

Kapalı kapılar ardında bir takım planların yapıldığı ancak İnönü ismini dengeleyecek bir kişinin ortaya çıkmadığı bilinmektedir. Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Cumhurbaşkanlığı adaylığına uzak durmuştur. Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp Çakmak'a Cumhurbaşkanlığı seçimi konusunda görüşlerini sorduğunda şu cevabı aldı:

“Buna Büyük Millet Meclisi karar verecek. Kanun dışında yapılacak her türlü hareketlere mani olacağız. Tabii ki namzet İsmet Paşa'dır.”⁴⁶

Kaldı ki 1924 Anayasasının 31 maddesinde, *“Türkiye Cumhurbaşkanı, Büyük Millet Meclisi kamutayı tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir”⁴⁷* hükmü bulunmaktaydı. Çakmak, milletvekili değildi. Başbakan Celal Bayar, Cumhurbaşkanlığına niyetlenmemişti. Böylelikle Atatürk'ün ölümünden bir yıl önce başbakanlıktan alınan İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı yolu açılmış oldu.

8 Kasım 1938'de Ankara'da Başbakan Celal Bayar, başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'na Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve İnönü'de davetli olarak katıldı.⁴⁸ Bu toplantı daveti, sade bir milletvekili olan İnönü'nün gücünü hükümet düzeyinde de kabul gördüğü ve muhtemel halef olarak görüldüğünü göstermektedir.

İkinci Cumhurbaşkanlığı seçiminden önce Türkiye Cumhuriyetini gerçekten bir iktidar çatışması tehlikesi bekliyor muydu? Kılıç Ali, Dolmabahçe Sarayı'na Ankara'da gizli toplantılar yapıldığı *Coup de et* (Hükümet darbesi) yapılacağı söylentileri geldiğini aktarmaktadır.⁴⁹ Şevket Süreyya Aydemir, Ankara Valisi Nevzat Tandoğan'ın o günlerde İnönü'nün Pembe Köşkünü koruma altına aldığını yazmaktadır.⁵⁰ Falih Rıfkı Atay, dönemin Emniyet Genel Müdürü'nün bir tehlike sezildiği vakit, İnönü'yü gizlemek için önlemler alındığını, İnönü'nün köşkünün sıkı bir şekilde korunduğunu belirtmektedir.⁵¹ Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp ise,

⁴⁵ Asım Gündüz, **Hatıralarım**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973, s.216-218.

⁴⁶ Kazım Özalp, **Atatürk'ten Anılar**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1992, s. 66.

⁴⁷ Düstur, Tertip 3, Cilt 26, s.170.

⁴⁸ Bozdağ, **a.g.e.**, s.189-192.

⁴⁹ Ali Kılıç, **Atatürk'ün Son Günleri**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955,s.70.

⁵⁰ Aydemir, **a.g.e.**, s.20.

⁵¹ Atay, **a.g.e.**, s.544.

Cumhurbaşkanlığı seçiminde oluşabilecek tartışma ve karışıklıklara karşı tedbirlerin alındığını ifade etmektedir.⁵² İnönü ise o günleri “*Efkârumumiyenin tazyiki artmış idi. Benim hayatım üzerinde iki taraflı alaka azami dereceyi buldu*” sözleriyle aktarmaktadır.⁵³ Milletvekili Emin Sazak, Atatürk’ün komada olduğu günlerde bir grup milletvekili adına Başbakan Celal Bayar ile görüşmüştü. Milletvekillerinin Cumhurbaşkanlığı seçimi konusunda endişe içinde olduklarını, Meclisin kaynadığını, her kafadan bir ses çıktığını bildirdi. Celal Bayar Sazak’a, Atatürk’ün hastalık durumunu, ülke içinde ve dışındaki akımları, iktidar kavgasına hazırlanan grupları anlattı. Ardından Başbakan, Sazak’ı dolayısıyla iktidar kavgasına teşebbüs edecekleri şu çarpıcı ifadeyle uyardı: “*Bu bir rejim davasıdır. Benim gözümde o kadar ehemmiyetlidir ki tehlike gördüğüm an, evvela asarım daha sonra muhakeme ederim*”⁵⁴

Atatürk, son hastalık döneminde halef seçimi konusunda gergin bir siyasi hava olduğu görülmektedir. Bu gergin havanın siyasi bir çatışmaya dönmemesi için Atatürk’ün vefatının hemen ardından Anayasasının 34. maddesine göre, 24 saat içinde Cumhurbaşkanlığı seçimine gidildi. Üstelik seçim için hazırlıklı olduğu da görülmektedir. Gazeteci Asım Us’a göre, 9 Kasım 1938 günü İstanbul’da olan milletvekillerine Ankara’ya gitmeleri konusunda tebligat yapıldığını, Ankara’dan İstanbul’a gelen milletvekillerinin Ankara’ya dönmeleri bildirildiğini yazmaktadır.⁵⁵

Atatürk’ün ölümünün ardından Asım Us’a göre, Başbakan Celal Bayar, ölüm haberini öncelikle olarak üç merkeze verdi:

*“İstanbul’dan Celal Bayar’dan, biri Meclis Reisi’ne, diğeri İnönü’ye, üçüncüsü hükümete olmak üzere 3 şifreli telgraf gelmiş, Şifrenin meali malum olmamakla beraber, emri hakkın maalesef vukuu ihtimalini teyid ediyor. Hükümetçe İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı için aralarında ittifak bulunduğu dair sözler var.”*⁵⁶

İçişleri Bakanlığı, Atatürk’ün ölümünden sonra tüm mülki ve askeri birimlere bir genelge yayınladı. Bu genelgede, Atatürk’ün ölüm haberi verildikten sonra Cumhuriyetin Atatürk’ün kurduğu esaslar çerçevesinde devam edeceği, herkesin

⁵² Özalp, **a.g.e.**, s. 66.

⁵³ İnönü, **a.g.e.**, s.254.

⁵⁴ Bozdağ, **a.g.e.**, s.173.

⁵⁵ Us, **a.g.e.**, s. 310.

⁵⁶ **a.g.e.**, s. 311.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin vereceği karara itaat edeceği belirtildi.⁵⁷ Hükümet, Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesi herkesi uyarma ihtiyacı duymuştu.

10 Kasım 1938 günü Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak da Atatürk'ün ölümü ile ilgili Orduya hitaben bir genelge yayınladı. Atatürk'ün ölümünü duyuran kısa mesaj, Ordu'ya yönelik bir uyarı ile sona eriyordu. "...Orduyu taziye eder, hiçbir uygunsuzluğa meydan kalmayacak surette mahalli hükümete zahir olmanızı dilerim"⁵⁸ Ordu da Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesi Genelkurmay Başkanı tarafından uyarılmıştı.

Atatürk'ün ölümünden sonra Başbakan Celal Bayar, İstanbul'dan Ankara'ya döndü. Ankara Garı'nda Başbakanı, Büyük Millet Meclisi Başkanı Abdulhalik Renda, bakanlar ve milletvekilleri karşıladı.⁵⁹ Başbakan, ayrıca büyükelçilerle, askeri ataşelerin taziyelerini de kabul etti.⁶⁰ Cumhurbaşkanı Vekili ve Meclis Başkanı Abdülhalik Renda'yı ziyaret etti, ardından gece yarısı hükümeti Mecliste topladı.⁶¹ Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp'ın aktardığına göre, Bakanlar Kurulu toplantısında Cumhurbaşkanlığı için seçimden önce bir ismin milletvekillerine önerilmesi tartışıldı. Meclisin zaten İnönü'yü seçeceği düşünüldüğünden, hükümetin Meclise bir isim önermesine gerek olmadığına karar verildi.⁶²

11 Kasım 1938 günü yeni cumhurbaşkanını seçmek için CHP parti grubu ve Büyük Millet Meclisi toplandı.⁶³ Sabahleyin 9.30'da önce CHP Parti Grubu, Cumhurbaşkanı adayını belirlemek için toplandı. Başbakan Celal Bayar, kürsüde kısa bir konuşma yaptı:

*"Bugünkü parti toplantımız cumhur reisi için namzet seçmek içindir. Herkes serbestçe istediği bir ismi namzet olarak yazsın. En çok rey alanlar saat 11.00'de yapılacak umumi heyet içtimasında namzet olarak gösterilecektir."*⁶⁴

CHP Grup Toplantısına 323 milletvekili katıldı. Gizli olarak yapılan oy verme işlemi sonucunda 322 oyun İsmet İnönü için kullanıldığı ortaya çıktı.⁶⁵ Bir oy,

⁵⁷ **Belgelerle Atatürk**, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.78.

⁵⁸ **a.g.e.**, s.83.

⁵⁹ Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1938.

⁶⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 11 Kasım 1938.

⁶¹ Aydemir, **a.g.e.**, s.20; Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1938; Akşam Gazetesi, 11 Kasım 1938.

⁶² Özalp, **a.g.e.**, s. 67.

⁶³ Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1938.

⁶⁴ Us, **a.g.e.**, s. 310; Aydemir, **a.g.e.**, s.23.

⁶⁵ Kurun (Vakit) Gazetesi, 16 Kasım 1938.

Celal Bayar'a verildi. Hikmet Bayur, yıllar sonra Bayar'a çıkan oyu kendisinin verdiğini ifade etti.⁶⁶

CHP Parti Grubu'ndan sonra Cumhurbaşkanlığı seçimi için Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu toplandı. Cumhurbaşkanı Vekili ve Meclis Başkanı Abdülhalik Renda, oturumu açtı. Atatürk'ün ölümüne ilişkin tezkere okundu. Atatürk için beş dakikalık saygı duruşunda bulunuldu. Ardından Cumhurbaşkanlığı seçimi için oylamaya geçildi. Oylama sonucunu Meclis Başkanı açıkladı:

*“Netice-i arayı arz ediyorum. Reisicumhurun intihabı için 348 arkadaş iştirak etmiştir. 348 reyle ve müttefikân Malatya Mebusu İsmet İnönü Reisicumhur intihap edilmiştir.”*⁶⁷

Seçimin ardından İsmet İnönü, yemin etti ve Türkiye'nin ikinci cumhurbaşkanı oldu.

Seçim sonucundan sonra başta Ankara, İstanbul ve İzmir olmak üzere Kolordu bulunan tüm şehirlerde yeni cumhurbaşkanını selamlamak için 101 pare top atışı yapıldı.⁶⁸

Seçim sırasında, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve İstanbul'daki Birinci Ordunun Komutanı Orgeneral Fahrettin Altay da askeri erkânıyla birlikte Mecliste izleyici olarak yerlerini almıştılar⁶⁹

Ayrıca Meclis'te, izleyici olarak yabancı devletlerin Ankara elçileri de bulunmaktaydı.⁷⁰ Türkiye Cumhuriyeti kurucusunun ölümünün hemen ardından ciddi bir sınav vermiş, iktidar çatışması yaşanmadan 24 saat içinde yeni “şefini” belirlemişti. Kurucusunu kaybeden Türkiye’de, herhangi bir otorite boşluğu olmadığı, Türkiye Cumhuriyetinin aynı yolda sağlam adımlarla devam edeceği mesajı iç ve dış kamuoyuna böylelikle verilmiş oldu. Atatürk'ün cenaze töreni düzenlenmeden Cumhurbaşkanlığı seçiminin yapılmasının nedeni bu kaygıydı. Ancak siyasal hafızanın da böyle bir tercih yapılmasında etkisi olabilir. İnönü’ye muhalif olan Kılıç Ali, 10 ve 11 Kasım 1938 günlerinin Dolmabahçe Sarayı’ndan

⁶⁶ Arı, İnan, **Tarihe Tanıklık Edenler**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1997, s.322.

⁶⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İnikat 3, 11 Kasım 1938, Cilt 27, s.16-17; Resmi Gazete, Sayı:4061, 12 Kasım 1938.

⁶⁸ **Belgelerle Atatürk**, s.121-125

⁶⁹ Cumhuriyet 12 Kasım 1938.

⁷⁰ Us, **a.g.e.**, s. 311s.316.

görünüşünü şu şekilde aktarmaktadır:

“...saray, ani surette boşalmış, bir kaç arkadaşı dertlerimizle, teessürlerimizle baş başa kalıvermiştik... Ankara'da Reisicumhur seçimi, Heyeti Vekile intihabı var. Bütün Riyaseti cumhur memurları hemen Ankara'ya çağrılmışlar, zavallı Hasan Rıza, yapa yalnız iş başında bırakılmış. Sarayı ne arayan ne soran kalmış!...”

Tıpkı tarihlerde gördüğümüz gibi bir tarafta padişahın hasıra sarılmış cenazesi, diğer tarafta kılıç alayı merasimi hazırlıkları gibi bir havanın estiği hissediliyor, Aziz Atatürk, ölüm döşeginde, sakin ve sakit, çenesi bağlanmış yatıyor. Diğer taraftan herkes açılacak olan yeni devre göre vaziyetini sağlamlaştırmaya koşuyor ve bununla uğraşılıyor.”⁷¹

Kılıç Ali'nin bu değerlendirmesinin duygusal yönünün ağır bastığını söylemek mümkündür. Ancak bu değerlendirme, yüzlerce yıllık siyasi alışkanlıkların hafızalar da yaşadığını ve geleneklerin farklı zamanlarda ve farklı suretlerde ortaya çıkabileceğine de işaret etmektedir. Otorite boşluğu olmaması için yenisi tahtına oturana kadar saklanan padişah ölümleri, devlet yönetimindeki tarihsel birikimlerdi. Kurumsal ve toplumsal yapıda yapılan devrimler, büyük bir değişimi, gelişmeyi getirdi. Ancak kimi endişeler ve gelenekler zihinlerde yaşamaya devam etti.

İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığı seçilmesini günlüğünde şu şekilde değerlendirdi:

“Meclis çılgın bir halde güç sabretti. Bütün memleket radyolar başında bekledi. Müttefikan beni Reisi cumhur intihap ettiler. İktidarda olmayan, hatta iktidar mevkiinde fikrini sevmedikleri, korktukları bilinen bir çekilmiş adamın getirilmesi rıza ile serbest rey ile yapılmış hakiki bir intihap olarak tarihe geçecekti.”⁷²

İnönü, cumhurbaşkanı seçilmesini iktidardan “çekilmiş” bir adamın zaferi olarak tanımlamaktadır. Süreç incelendiğinde ise Başbakanlıktan “çekilmiş” ancak iktidar gücünü kaybetmemiş olması, İnönü'yü Atatürk'ün halefi ve ikinci cumhurbaşkanı seçilmesini sağladığı görülmektedir.

Aynı gün 11 Kasım 1938 günü Celal Bayar hükümeti yeni cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye istifasını verdi. İnönü, Bayar'ı yeniden hükümeti kurmakla görevlendirdi. İkinci Bayar Hükümeti kuruldu.⁷³ Böylelikle yalnızca bir gün içinde yeni cumhurbaşkanı seçilmiş ve yeni hükümet kurulmuş oldu. Kurulan hükümette

⁷¹ Kılıç, **Kılıç Ali'nin Anıları**, s.661

⁷² İnönü, **a.g.e.**, s.255.

⁷³ Resmi Gazete, Sayı: 4061, 12 Kasım 1938, 12 Ulus Gazetesi, 12 Kasım 1938.

Dışışleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile İçişleri Bakanı Şükrü Kaya İnönü'nü isteği ile yer almadı. Dışışleri Bakanlığına Şükrü Saraçoğlu, İçişleri Bakanlığına ise Refik Saydam getirildi.⁷⁴

II. Bayar hükümeti, 16 Kasım 1938'de TBMM'den güvenoyu istedi. Bayar, Meclis'te yaptığı konuşmada, hükümet programından ziyade Atatürk'ü kaybetmekten duyduğu üzüntüyü bildirdi. Bayar, *“Atatürk, Seni sevmek, tebcil etmek her Türk vatanseverinin milli ödevi ve namus borcudur”* dediği konuşmasını *“Atatürk'ü unutmayacağız, Millet uğrunda azimle yürüyeceğiz”* sözleri ile bitirdi. Meclis, II. Bayar Hükümetine güvenoyu verdi.⁷⁵

İnönü, cumhurbaşkanı seçilmemesi için çaba gösterdiğini düşündüğü Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya'yı görevden aldı. Ancak Bayar hükümetinden çekilen bakanlar yalnızca onlar olmayacaktı. İktisat Bakanı Şakir Kesebir, safra kesesi iltihabından rahatsız olduğu için; Eğitim Bakanı Saffet Arıkan da tansiyon düşüklüğü nedeniyle 28 Aralık 1938 günü bakanlıktan istifa ettiler.⁷⁶ İnönü, bu istifaları günlüğünde şöyle değerlendirdi: *“Bir müddet sonra Saffet Arıkan'ı maarıften hakikaten hastalık sebebi ile Şakir Kesebir zahiren hastalık sebebi ile hakikaten istikametini itimat kâfi olmadığından çektilirdi.”*⁷⁷ 3 Ocak 1939 günü Adalet Bakanı Hilmi Uran istifa etti.⁷⁸ 17 Ocak 1939 günü ise bu defa Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp, bakanlıktan istifa etti.⁷⁹ Bütün bu gelişmelerin ardından İkinci Bayar Hükümeti, 25 Ocak 1939 günü istifa etti. Yerine Refik Saydam'ın Başbakanlığında bir hükümet kuruldu.⁸⁰ Bayar'ın İnönü dönemi hükümeti, ancak iki ay iş başında kaldı. Bu hükümetin bir geçiş dönemi hükümeti olduğu ortaya çıkmıştı. İnönü, Bayar'ın istifasını günlüğünde şu şekilde değerlendirdi:

“Celal Bayar'a açık bir teşekkür mektubu yazdım. Atatürk'ün malul ve hasta zamanında, eğer onun yerinde fena bir adam olsa idi, memleket çok fenalıklar görürdü. Atatürk'ün hayat tehlikesi ve memleketin efkârı umumiyesindeki cereyanı gördükten sonra, kendisini fitne ve hırsılara kaptırmamak ahlak ve zekâsını göstermiştir. Eğer mali ve iktisadi anlayışını salim bir istikamete sevk etmek ümidim olsaydı, kendisini uzun müddet muhafaza edecektim. Bütün zevahire rağmen doğru

⁷⁴ İnönü, a.g.e., s.255.

⁷⁵ Resmi Gazete, Sayı: 4065, 17 Kasım 1938.

⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İnikat 16, 2 Ocak 1939, Cilt 29, s.3

⁷⁷ İnönü, a.g.e., s.256

⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İnikat 17, 4 Ocak 1939, Cilt 29, s.10.

⁷⁹ Ulus Gazetesi, 18 Ocak 1939.

⁸⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İnikat 26, 25 Ocak 1939, Cilt 29, s.143.

bir adan olduğuna inanıyorum”⁸¹

Celal Bayar ise hükümetin ömrünün kısa olacağını kendisi için “*meçhul*” olmadığını, Atatürk başta olmadan İsmet İnönü ile uzun zaman çalışamayacaklarını çok iyi bildiğini ifade etmektedir.⁸² Kısa ömürlü İkinci Bayar Hükümetinin ilk ve en önemli işi Atatürk’ün cenaze töreni oldu.

Atatürk’ün ölümünün ardından 24 saat içinde yeni cumhurbaşkanı seçildi. Atatürk’ün hastalığı sürecinde halef tartışmaları gizli bir şekilde yapılmıştı. Aslında bu iki duruma bakıldığında, devletin sürekliliğine olan inancın ve bağlılığın bir doğal sonucu olarak yorumlanabilir. Bu kapsamda Atatürk’ün ölümünün ardından siyasi mekanizmada görev alacak isimler belirlendi. Bu isimler, Anıtkabir inşa sürecinde siyasi iradenin de temsilcileri oldular.

B- Naaş İşlemleri: Otopsi-Mulâj ve Tahnit

Atatürk’ün ölümünün ardından 24 saat içinde naaş işlemleri gerçekleştirildi. 10 Kasım günü, Dolmabahçe Sarayı’nda derin bir üzüntü vardı. Atatürk’ün kız kardeşi Makbule Atadan, manevi kızları, Sabiha Gökçen ve Afet İnan ağlıyorlardı.⁸³ Afet İnan ile Sabiha Gökçen daha sonra Ankara’ya gönderildi.⁸⁴ Atatürk’ün üzerindeki kıyafetler ve iç çamaşırları kesilerek çıkartıldı.⁸⁵ Atatürk’ün ölümünden sonra Başbakan Celal Bayar ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Dolmabahçe Sarayı’nın bir salonunda kamuoyuna açıklanacak hükümet duyurusunu kaleme aldılar. Sağlık Bakanlığı Müsteşarı Atatürk’ün ölümü ile ilgili resmi raporu hazırladı.⁸⁶ Atatürk’ün müdavi ve müşavir doktorları, kamuoyuna duyurmak için hazırlanan raporu imzaladı.⁸⁷

“Reisicumhur Atatürk’ün umumi hallerindeki vehamet dün gece saat 24.00’de neşredilen tebliğden sonra her an artarak bugün, 10 İkinciteşrin 1938 günü

⁸¹ İnönü, **a.g.e.**, s.255.

⁸² Cemal Kutay, **Celal Bayar’ın Yazmadığı ve Yazmayacağı Üç Devirden Hakikatler**, Alioğlu Yayınevi, İstanbul, is.159-164.

⁸³ Asım Arar, **Son Günlerinde Atatürk**, Selek Yayınları, İstanbul, 1958, s. 63.

⁸⁴ Sabiha Gökçen, **Atatürk’le Bir Ömür**, Altın Yayınları, İstanbul, 1984, s.308.

⁸⁵ Nuri Ulusu, **Atatürk’ün Yanı Başında**, Doğan Kitap, İstanbul, 2009, s.236.

⁸⁶ Arar, **a.g.e.**, s. 63.

⁸⁷ Rapor; Prof. Dr. Nihat Reşat Belger, Prof. Dr. Mim Kemal Öke, Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp, Prof. Dr. Hayrullah Diker, Prof. Dr. Süreyya H. Serter, Prof. Dr. Akil Muhtar Özden, Dr. M. Kamil Berk, Dr. Abrevaya Marmaralı ve Dr. Asım Arar tarafından imzalandı.

perşembe sabahı saat dokuzu beş geçe Büyük Şefimiz derin koma içinde terki hayat etmiştir.”⁸⁸

Atatürk’ün ölümünü bildiren bu kısa rapor, kamuoyuna duyuruldu.⁸⁹ Müdavi ve müşavir doktorlar ayrıca M. Kemal Atatürk’ün ölümünün ardından ayrıntılı bir ölüm raporu düzenlediler. Bu rapor, kamuoyu ile paylaşılmadı. Rapora, hastalığın teşhis edildiği Ocak 1938’den itibaren muayeneler, teşhisler ve tedaviler ayrıntılı bir şekilde yazıldı.⁹⁰

10 Kasım 1938 günü, Başbakan Celal Bayar, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, diğer siyasi yetkililer Ankara’ya döndüler.⁹¹ Kılıç Ali’nin aktardığına göre, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak dışında Genel Sekreterlik çalışanları da Ankara’ya gitti.⁹²

Doktorlar, 10 Kasım 1938 günü, Atatürk’ün el ve yüz mulâjını⁹³ aldılar. Sağlık Bakanlığı Müsteşarı Dr. Asım Arar, İstanbul Hıfzısıhha Müzesi Müdürü Dr. Nuri Hakkı Aktansel’i Dolmabahçe Sarayı’na çağırdı. Dr. Nuri Hakkı Aktansel, çehresinin ve sağ elinin mulâjını aldırdı.⁹⁴ Çankaya Kütüphane Memuru Nuri Ulusu, doktorların gözetiminde mulâjı kendisinin aldığını iddia etmektedir.⁹⁵ İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Dolmabahçe Sarayı’nda bulunan Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterine ve İstanbul Valisine “*hükümetten bir karar verilinceye kadar Atatürk’ün maskesinin kaldırılması ve beyninin ölçülmesi meselesinin tehirini*” isteyen şifreli bir telgraf gönderdi. Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak, bu telgrafa cevap yazısında, telgrafı 10 Kasım 1938 günü saat 18.30’da aldığını, telgrafı almasından 4-5 saat önce Sağlık Bakanı ve Müsteşarı tarafından maskenin alındığını bildirdi.⁹⁶ Anlaşılan “mulâj” alınması, hükümet kararı değildi. Sağlık Bakanlığı Müsteşarı Asım Arar’ın kişisel kararı idi. Bu mulâjlar uzun süre Sağlık Bakanlığı kasalarında saklı tutuldu.⁹⁷ Halen Anıtkabir müzesindedir.⁹⁸

⁸⁸ Resmi Gazete, Sayı: 4059, 10 Kasım 1938; **Belgelerle Atatürk, a.g.e.**, s.77.

⁸⁹ Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1938.

⁹⁰ Şehsuvaroğlu, **a.g.e.**, s.39-42; Kocatürk, **a.g.e.**,s. 693-694.

⁹¹ Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1938.

⁹² Kılıç, **Kılıç Ali’nin Anıları**, s.661.

⁹³ Mulâj: Bir yapının balmumu veya plaster kullanarak kalıbının veya modelinin alınması.

⁹⁴ Arar, **a.g.e.**, s. 64.

⁹⁵ Ulusu, **a.g.e.**, s.236.

⁹⁶ Eren Akçiçek, **Atatürk’ün Sağlığı, Hastalıkları ve Ölümü**, Güven Kitabevi, İzmir, 2005, s.303.

⁹⁷ Arar, **a.g.e.**, s. 64.

⁹⁸ Şehsuvaroğlu, **a.g.e.**,s. 42-43.

Atatürk'ün ölümünün ertesi günü 11 Kasım 1938'de, Ankara'da Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve yeni hükümet kurma çalışmaları vardı. Aynı gün, İstanbul Dolmabahçe Sarayı'nda ise naaş, cenaze töreni için hazırlandı. Naaş işlemleri için, Atatürk'ün müdavi ve müşavir doktorları, Sağlık Bakanı Dr. Hulusi Alataş ve Sağlık Bakanlığı Müsteşarı Dr. Asım Arar Dolmabahçe Sarayı'na geldiler. Naaş, ölüm saatinden 24 saat 10 dakika sonra muayene ettiler, ölümün tüm belirtileri ile gerçekleştiğine karar verdiler. Doktorlar ölümün nedeninin “*Cirrhose ascitogene*” dan kaynaklanan karaciğer yetersizliği olduğunu, tüm yerli ve yabancı doktorların ve hastalığın seyrinin bunu teyit ettiğini belirttiler. Doktorlar, ölüm nedeninde en küçük bir şüphe taşımadıkları için o günlerde “*fethimeyt*” diye tabir edilen otopsinin faydasız olduğunu ve ölünün defninde bir sakınca olmadığını bildirdiler. Doktorlar, bu düşüncelerini bir rapor düzenleyerek hükümete verdiler:

“Aşağıda isimleri bulunan tabipler⁹⁹, bu sabah 9.15'de yani vefatın vukuundan 24 saat 10 dakika sonra, Atatürk'ün naaşını tekrar görerek muayene ettiler:

1-Mevtin tahakkuku bütün alaimi mevtin zuhuru ile sabit olmuştur.

2-10 İkinci Teşrin 1938 gününde tanzim edilen büyük raporda tasrih edildiği veçhile Atatürk'ün vefatını mucip olan müzmin karaciğer hastalığı ‘‘Cirrhose ascitogene’’ tabii seyrinde devam ederek karaciğer büyük kifayetsizliğe bağlı derin koma ile husule geldiği müttefikan tespit edilmiş ve keyfiyet hastalığın ilk gününden beri taayun ederek bu teşhis gerek müdavi ve gerek milli ve ecnebi müşavir tabiplerin dahi kanaatlerine tevafuk eylemi ve hastalığın on bir aya yakın süren seyri dahi bunu teyit eylemiş ve arada her hangi bir hastalıkla ihtilatına ait seriri araz görülmemiş olduğundan ve bu itibarla tahakkuk eden mevtin sebebinde en ufak bir tereddüt ve şüphe kalmamış olduğundan bir fethimeyt ameliyasının tamamen lüzumsuz ve faydasız olduğu kanaatına vasıl olunmuş ve defninde hiçbir fenni mahzur kalmamıştır.

Bu rapor iki sahife ve iki maddeden ibaret olarak Dolmabahçe Sarayında 11 İkinci teşrin 1938 Cuma günü 9.30'da tanzim edilmiştir.”¹⁰⁰

Otopsi raporunun altında Sağlık Bakanının ve Sağlık Bakanlığı Müsteşarının imzasının olması “*otopsi*” kararını hükümetin onayladığını göstermektedir. Atatürk'ün uzun yıllar doktorluğunu yapmış olan Dr. Neşet Ömer İrdelp, hükümetin de otopsi konusunda bir talebi olmadığını belirtmektedir:

⁹⁹ Rapor; Dr. Hulusi Alataş, Prof. Dr. Nihat Reşat Belger, Prof. Dr. Mim Kemal Öke, Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp, Prof. Dr. Hayrullah Diker, Prof. Dr. Süreyya H. Serter, Prof. Dr. Akil Muhtar Özden, Dr. M. Kamil Berk, Dr. Abrevaya Marmaralı ve Dr. Asım Arar tarafından imzalandı.

¹⁰⁰ Kocatürk, *a.g.e.*, s. 695.

*“Hükümet otopsi istemez ise bizce de ihtiyaç yoktur dedik. Hükümet de buna lüzum görmedi yapılsa belki bir dedikodu çıkardı. Büyük bir önderin ölümünden sonra lüzumsuz dedikoduya mahal vermek istemedik.”*¹⁰¹

İrdelp, bir tıp hekiminin önceliğinin bilimsel gerçekleri ve nedenleri ortaya çıkarmak olduğunu unutarak, otopsi yapıldığında “dedikodu” çıkma ihtimalinden söz etmektedir. Sırrı Akıncı ise, otopsi yapılmaması sonucu ortaya çıkabilecek “dedikodulara” işaret etmektedir:

*“Günümüzden yüzyıllarca yıl sonra biri....Atatürk karaciğer sirozundan değil, siyasal nedenlerle öldürüldü diye bir iddia ile pekala ortaya çıkabilir. Eğer otopsi işlemine gidip bir raporla tespit edilseydi, ileride söylenebilecek her türlü bilimsel ya da siyasal iddia içinde kapılar kapanmış olurdu”*¹⁰²

Gerçekten de 2000’li yılların başında M. Kemal Atatürk’ün, masonlar tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü iddia eden pek çok popüler kitap yayınlandı.¹⁰³ Otopsi yapılması, ölüme neden olan hastalığın temel sebebinin anlaşılmasını ve ispatlanmasını sağlayacaktı. Ancak otopsi yapılması dahi muhtemelen Atatürk gibi bir önderin ölümü ile ilgili komplo teorilerinin önüne geçemezdi.

Doktorlar otopsi raporunu düzenledikten sonra Atatürk’ün öldüğü odada naaşının başında subaylar saat 11.00’den itibaren saygı nöbeti tutmaya başladılar.¹⁰⁴

Atatürk’ün naaşı, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Şerafettin Yaltkaya’nın gözetimi altında İslami geleneklere uygun olarak yıkandı.¹⁰⁵

11 Kasım 1938’de Cenaze Töreninden önce gerekli işlem yapıldı. Atatürk’ün naaşı, tahnit¹⁰⁶ edildi. Doktorlar, Atatürk’ün “tedfin” (gömme) töreni yapıncaya

¹⁰¹ Us, a.g.e., s. 341-342.

¹⁰² Sırrı Akıncı, “Atatürk’ün Hastalıkları”, Cumhuriyet Gazetesi, 11 Kasım 1975.

¹⁰³ Bu kitaplardan bazıları: M. Göktürk, H. A İzzet, **Atatürk Öldü mü? Öldürüldü mü? Atatürk’e Düzenlenen Suikastlar**, Nokta Yayınları, İstanbul, 2007, Ali Kuzu, **Atatürk’ü Kimler Öldürdü?**, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, 2007, Ali Kuzu, **Atatürk’e Yapılan 41 Suikast**, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, 2008, Ogün Deli **Atatürk Nasıl Öldürüldü?**, Karma Kitaplar, İstanbul, 2007, Ogün Deli, **Agoni: Atatürk’ün Ölümündeki Sır Perdesi, Yazılmayan Tarih**, Lazer Yayınları, İstanbul, 2004, Ömer Altıntop, **Hedefteki Adam Atatürk Nasıl Öldürüldü?**, Akis Kitap, İstanbul, 2009.

¹⁰⁴ Cumhuriyet Gazetesi 12 Kasım 1938, Ulus Gazetesi, 12 Kasım 1938.

¹⁰⁵ Refik Ahmet Sevengil, “Atatürk’ün Cenaze Törenine Ait Hatıralar,” İnkılap Gençliği, Yıl:1 Sayı:5, 10 Kasım 1952, s.18-19; Cemal Granda, **Atatürk’ün Uşağı**, Kent Kitap, Ankara, 2010, s.386.

¹⁰⁶ Tahnit: Ölüyü bozulmaması için muayyen formül dâhilinde ilaçlama işlemi. Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın Kitapevi, Ankara, 1990, s.1221.

kadar naaşının muhafaza edilebilmesi için tahnit yapılmasına karar verdiler. Tahniti, Gülhane Tıp Akademisi Patoloji Kürsüsünden Prof. Dr. Lütfi Aksu yaptı. Doktorlar, tahnit işlemi için bir rapor düzenlediler.

“Aşağıda imzaları bulunan tabipler,¹⁰⁷ Atatürk'ün tedfin merasimi yapılıncaya kadar naşın muhafazası için aşağıda yazılı mahlûl ile usulü dairesinde Gülhane Teşrihi Marazi Profesörü Dr. Lütfi Aksu tarafından tahnit yapılmasına karar verilmiş ve bu tahnit derakep yapılmıştır.”¹⁰⁸

Tahnit, işleminde cesedin iç organları çıkarılmadı, vücut bütünlüğü bozulmadı. Cesede hiç dokunulmadan, damarlara formal solusyonu, asit fenik maddeleri enjekte edilerek tahnit yapıldı.¹⁰⁹ Prof. Dr. Lütfi Aksu, kullandığı solüsyonu iki küçük şişeye doldurdu, ağız lehimli şişelerin üzerlerine solüsyon karışımını yazdı. Solüsyon şişelerini, naaşın kolları arasına yerleştirdi.¹¹⁰ Tahnitten sonra vücut gazlı bantlarla sarıldı, sonra kefenlendi.¹¹¹ Naaş kahverengi bir muşamba ile sarıldı, kurşun tabut içine kondu ve etrafı ilaçlı talaşlarla doldurulup örtüldü. Kurşun tabut hava almayacak şekilde lehimlendi, sonra bu kurşun tabut, gül ağacından yapılmış başka bir tabutun içine kondu.¹¹² Akşam Gazetesi'nin haberine göre, 13 Kasım 1938 günü dahi naaş yatak odasında bulunuyordu. Tahnit edilen ve tabuta konan naaş, 14 Kasım 1938 günü Dolmabahçe Sarayı Merasim Salonunda hazırlanan katafalka konuldu.¹¹³

Düzenlenen tahnit raporu, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği tarafından Başbakanlığa iletili.¹¹⁴ Tahnit işlemi bir hükümet kararı idi. Bir gazeteciye göre, Atatürk'ün ölümünden hemen sonra Başbakan Bayar, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'a yeni cumhurbaşkanı ve yeni hükümetin kurulmasına kadar “tahnit işleminin” yapılması emrini verdi.¹¹⁵

¹⁰⁷ Bu raporda; Dr. Hulusi Alataş, Dr. Neşet Ömer İrdelp, Dr. Asım Arar, Dr. Akil Muhtar Özden, Dr. M. Kamil Berk, Dr. Süreyya H. Serter, Dr. Abrevaya Marmaralı, Dr. Mim Kemal Öke, Dr. Hayrullah Diker ve ismi okunamayan bir doktor imzalandı. Muhtemelen okunamayan imza aynı gün düzenlenen otopsi raporunda imzası bulunan Prof. Dr. Nihat Reşat Belger'e ait olmalıdır.

¹⁰⁸ BCA: Başbakanlığın 8 Ekim 1953 tarih ve 3057 sayılı yazısının eki. Bkz. Ek:1

¹⁰⁹ Ümit Deniz, “Büyük Atanın Tabutu Nasıl Açıldı,” Milliyet Gazetesi, 2 Temmuz 1955, s.3.

¹¹⁰ Kamile Şevki Mutlu, “Atatürk'ün Anıt-Kabre Naklinden Bir Hatıra,” (14 Mart 1964 Tıp Dergisinden Tıpkı Basım) Bilim ve Teknik Dergisi, Sayı:329, Nisan 1995, s. 65.

¹¹¹ Deniz **a.g.m.**,s.3.

¹¹² Mutlu, **a.g.m.**, s. 65.

¹¹³ Akşam Gazetesi, 14 Kasım 1938.

¹¹⁴ BCA: 8 Ekim 1953 tarih ve 3057 sayılı yazısının eki

¹¹⁵ Sevengil, **a.g.m.**, s.19

Atatürk, Türk tarihinde naaşı tahnit edilen tek devlet başkanı değildir. Türklerde, eskiçağlardan beri uygulanan bir mumya geleneği olduğu bilinmektedir.¹¹⁶ Tahnit ya da mumyalama geleneği Osmanlı devletinde de devam etmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın aktardığına göre, Osmanlı sultanlarından I. Murat, Yıldırım Beyazıt, I. Mehmet, II. Murat, II. Mehmet'in naaşları tahnit edilmiştir.¹¹⁷ Bununla birlikte bazı muhalif düşünceler de mevcuttur. Örneğin, Edhem Eldem'e göre, tahnitin II. Mehmet dışındaki sultanlara uygulanıp uygulanmadığı kesin belli değildir. Kanuni Sultan Süleyman ve Yavuz Sultan Selim'in ölümleri gizlenmiş, padişahların cesedi gizli bir biçimde geçici olarak "emanet koyma" yapılarak çadırının altına gömülmüştü.¹¹⁸ Toprağa verilme süresi uzayan devlet adamı cenazelerinin de tahnit edildiği görülmektedir. Yeni padişahın tahta oturuncaya kadar devletin bekası için ölümün saklanma ihtiyacı, naaşın bekletilmesine neden oluyordu. Eski Türk geleneklerinin etkisi bir tarafa, padişahların ya da devlet adamlarının naaşlarının tahnit edilmesi ya da "emanet koyma" denilen geçici bir mezara gömülmesi, toprağa verilme süresinin uzamasından kaynaklanıyordu.

Atatürk'ün de naaşının toprağa verilmesi uzun bir zaman alacağı düşünülüyordu. Tahnit geçici bir önlem olarak yapıldı. Tahnit raporunda "*tedfin merasimi yapıncaya kadar naaşın bozulmaması için*" ifadesi ile tahnitin geçici bir işlem olduğu belirtilmektedir. Bu doğrultuda tahnit, Atatürk'ün naaşı 10 Kasım 1953 günü Anıtkabir'de toprağa verilmeden önce bozuldu.¹¹⁹

¹¹⁶ Eski Türkler, ulularını ve hükümdarlarını mumyalamak suretiyle, maddi varlıklarını ebedileştirmek istemişlerdir. Abdulhaluk Çay, İlhami Durmuş, "*İskitler*," Türkler Ansiklopedisi, Cilt:1, Semih Ofset, Ankara, 2006, s.586. Bu gelenek, İslam dinine geçtikten sonrada devam etmiştir. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Konya, Kayseri, Harput'ta Selçuklulara ait mumyalara rastlanılmıştır Ayvaz Gökdemir, "*Mumya*" Yeni Türk Ansiklopedisi, Cilt: 7, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1985, s. 2496. Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Kılıç Arslan, I.Keyhüsrev, II. Süleyman Şah, III. Kılıç Arslan, ve daha bir çokları mumyalanmıştır. Çay, Durmuş, **a.g.m.**, s.586.

¹¹⁷ Geniş bilgi için bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi, Cilt:1**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s. 257, 321,374-5,451; İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi, Cilt:2**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s. 144.

¹¹⁸ E.Eldem, **a.g.e.**, s. 54, 88, 90-94.

¹¹⁹ Deniz, **a.g.m.**, s.3.

C. Cenaze Töreni

Atatürk'ün ölümünün ardından Dolmabahçe Sarayı'nın çatısında bulunan Cumhurbaşkanlığı sancağı yarıya indirildi.¹²⁰ İçişleri Bakanlığı, hükümetin resmi vefat duyurusunu ve doktorların raporunu yayınlamayı beklemeden bayrakların yarıya indirilmesi için genelge yayınladı.¹²¹ Milli Savunma Bakanlığı da askeri birliklere aynı içerikte bir genelge gönderdi.¹²² Saat 11.25'ten itibaren bütün bayraklar, milli matem sembolü olarak yarıya indirildi.¹²³ Bayrakların yarıya indirildiğini fark edenler Atatürk'ün öldüğünü anladılar. O tarihte, İstanbul Kabataş Lisesinde öğrenci olan Prof. Dr. Nezh Eldem, ders sırasında vapurların bayraklarının yarıya indiğini fark ettiklerini, bunun üzerine tüm sınıfın *"hüngür hüngür yerlere yatarak, dövünerek ağlamaya başladığını"* ifade etmektedir.¹²⁴ Türkiye, Atatürk'ün ölümü ile derin bir şoka girdi. O günlerde çekilen fotoğraf ve filmlerde dehşet dolu bir acının okunduğu yüzler, ağlayan insanlar görülmektedir. 10 Kasım 1938'de Türkiye'de bulunan Profesör Wolfram Eberhard günlüğüne o acıyı şu şekilde yazmıştır: *"Dün öğleden sonra on iki buçuğa doğru Atatürk'ün öldüğünü bildiren haber her yerde işitiliyordu. Muazzam bir şok yaratılmıştı. Ve sessizlik her tarafı kaplamıştı. Çocukların yanı sıra, yetişkin erkekler ve kadınlar ağlıyordu. Keder çok yaygındı ve böyle bir şey başka hiçbir ülkede görülmemişti."*¹²⁵ Lord Kinross ise, o gün İstanbul'un acı bir sessizliğe gömüldüğünü belirterek tabloyu şöyle betimlemektedir: *"Çocuklar başlarındaki fiyonkları, kurdeleleri çıkardılar. Sokaklarda kadınlar ağlaşıyor, Ata'nın siyah tüllere bürünmüş resimleri önünde dua ediyorlardı."*¹²⁶

Ankara Radyosu öğle yayınında ölüm haberini, tüm Türkiye'ye ağlayan bir spikerin sesinden duyurdu.¹²⁷ Ayrıca radyo ölüm haberini, Almanca, Arapça, Bulgarca, Farsça, Fransızca, Hırvatça, İngilizce, İtalyanca, Macarca, Rusça, Sırpça

¹²⁰ Uluşu, **a.g.e.**, s.236.

¹²¹ **Belgelerle Atatürk**, s.80.

¹²² **a.g.e.**, s.89-90.

¹²³ Akşam Gazetesi, 10 Kasım 1938.

¹²⁴ Tunç Boran, (Yönetmen) **906 Rakımlı Tepe Belgesel Film**, Emniyet Genel Müdürlüğü Foto Film Şube Müdürlüğü, 2003.

¹²⁵ Vamık D. Volkan, Norman Itzkowitz, **Ölümsüz Atatürk**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998, s.441.

¹²⁶ Lord Kinross, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994, s.574.

¹²⁷ Bozdağ, **a.g.e.**,s.212.

ve Yunanca olmak üzere 11 ayrı dilde dünyaya duyurdu.¹²⁸ Akşam Gazetesi'nin aktardığına göre, Atatürk'ün ölümünün ardından İstanbul'daki tüm sinemalar, tiyatrolar yetkililere müracaat ederek, kapılarına kapalı olduklarını belirten ilanlar astılar. Belediye Başkanlığı da İstanbul Şehir Tiyatrosunun temsilini tatil etti. 10 Kasım akşamından itibaren eğlence yerleri fasıl ve konserleri iptal etti. Hatta kahvehanelerde kâğıt, tavlâ, bilardo oyunları dahi oynanmadı.¹²⁹

10 Kasım 1938 günü, İçişleri Bakanlığı, birbiri ardına yayınladığı genelgeleri telgraf yolu ile askeri ve sivil bürokrasiye ulaştırdı. Kamuoyuna da açıklanan Atatürk'ün ölüm haberi ile ilgili hükümet duyurusu öncelikle gönderildi.¹³⁰ Ardından İçişleri Bakanlığı, başta askeri birlikler olmak üzere tüm bürokrasiden, Atatürk'ün ölümü sonrası kamu düzeninin korunmasını ve gelişebilecek olaylardan merkezin haberdar edilmesini "*İntizam ve sükûnun muhafazası için verilen direktifler dairesinde muamele ifası hadise ve cereyanlardan merkezin haberdar edilmesi*" ifadesiyle talep etti.¹³¹ Hükümet Atatürk'ün ölümü sonrası gelişebilecek olaylardan endişe ediyordu. Aslında bu endişeyi, Atatürk'ün ölümünden önce 17 Ekim 1938'de İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, gazetecilerle yaptığı toplantıda dile getirmişti:

*"Eğer emri hak vaki olursa tedbir almak lazım. Sizleri onun için çağırdım. Teessür tabii umumidir. Fakat memleketi yeise düşürmemeli. Teessür vesilesiyle nümayişler yapılmasına, toplantılara hatta camilerde mevlit okuma vesaire gibi hallere müsaade etmeyeceğiz. Çünkü iyi niyet ile başlayan bu nevi toplantıların dejenere olduğu görülmüştür."*¹³²

Atatürk'ün ölümünden bir ay önce hükümet, ölüm sonrası gelişmelerle ilgili tedbirleri almıştı. Hükümet, kontrol edilemeyecek kalabalıklardan çekiniyordu. Atatürk'ün cenaze törenine, bu güvenlik endişesi damga vurdu.

Hükümet, Atatürk'ün ölümünden önce tedbirler aldı. Hatta cenaze töreni ile ilgili hazırlıklar yapmaya bile başlamıştı. Henüz 10 Kasım 1938 tarihinde Kurun Gazetesi, Atatürk'ün cenazesinin İstanbul'da halk tarafından üç gün boyunca ziyaret edileceğini, ardından cenazenin nakil töreni ile Ankara'ya götürüleceğini, Ankara'daki törenin on güne kadar yapılacağını yazmaktadır. Ayrıca gazete, Cenaze

¹²⁸ Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1938.

¹²⁹ Akşam Gazetesi, 11 Kasım 1938.

¹³⁰ **Belgelerle Atatürk**, s.79 ve 81.

¹³¹ **a.g.e.**, s.80 ve 82.

¹³² **Us, a.g.e.**, s. 300.

töreninin programı için Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioglu başkanlığında iki komisyon kurulduğunu, komisyonlardan birinin protokol işleri ile meşgul olacağını belirtmektedir.¹³³ Anlaşılan hükümet, cenaze töreni ile ilgili ayrıntıları daha Atatürk'ün ölümünden önce düşünmüştü. Hükümet, acı ama mutlak sona hazırlıklı idi.

12 Kasım 1938 günü öğleden önce, Başbakan Bayar başkanlığında yeni hükümet üyeleri, Pembe Köşk'e giderek Cumhurbaşkanı İnönü'ye kendilerine karşı gösterdiği güvenden ötürü teşekkür ettiler. Aynı gün saat 16.00'da hükümet, Başbakanlık binasında Cumhurbaşkanı İnönü başkanlığında ilk toplantısını yaptı. Hükümetin ilk toplantısında cenaze töreni ile ilgili hazırlıklar, alınacak önlemler değerlendirildi. Ankara'da düzenlenecek cenaze töreninin 21 Kasım 1938 günü yapılması kararlaştırıldı.¹³⁴ 23 Kasım 1938 günü Ramazan Bayramı idi Gazeteci Asım Us, günlüğüne "*Cenaze merasimi İkinci Teşrin'in (Kasım) 21'inde olacağına göre, merasim Pazartesi gününe tesadüf edecektir. Bayram ya Salı yahut Çarşamba günü*"¹³⁵ şeklinde not düşti. Tören programı hazırlanırken bayram tarihine dikkat edilip edilmediği yönünde bilgi bulunmamaktadır. Ancak törenin gerçekleştirildiği 21 Kasım'dan 28 Kasım'a kadar, 23 Kasım'da başlayan Ramazan Bayramı nedeniyle okullar tatil edildi ve törenden iki gün sonra başlayan 1938 yılının Ramazan Bayramı, Atatürk'ün ölümü nedeniyle tüm ülkede mateme dönüştü.¹³⁶

13 Kasım 1938 günü cenaze töreni ile ilgili ilk genelgeler askeri ve sivil bürokrasiye gönderildi. İçişleri Bakanlığı gönderdiği genelgede "*tedfin*" (gömme) töreninin 21 Kasım 1938 günü Ankara'da yapılacağını, tören ile ilgili ayrıntıların daha sonra iletileceğini belirterek vilayetlerin yapacağı hazırlıkları bildirdi. Bakanlık, her vilayetten; belediyeden, partiden ve halktan belirlenecek birer kişiden oluşan üç kişilik bir heyeti, 21 Kasım'da düzenlenecek törene gönderilmesini, heyetin frak ya da takım elbise giymesini istiyordu. Ayrıca 21 Kasım'ı 22 Kasım'a bağlayan gece Atatürk büstü ve heykeli olan kasaba ve şehirlerde büstün veya heykelin çevresinde altı oku temsilen altı meşale yakılmasını, 21 Kasım günü saat 16.00'da tüm

¹³³ Kurun Gazetesi, 10 Kasım 1938.

¹³⁴ Ulus Gazetesi, 13 Kasım 1938; Akşam Gazetesi, 13 Kasım 1938; Cumhuriyet Gazetesi, 13 Kasım 1938; Aydemir, **a.g.e.**, s.26.

¹³⁵ Us, **a.g.e.**, s. 318.

¹³⁶ Kurun Gazetesi, 26 Kasım 1938.

şehirlerde tören yapılması için hazırlık yapılması isteniyordu. Yine aynı genelgede, 21 Kasım günü dükkân, mağaza ve gazinoların kapanmasının arzu edildiği, ancak bunun mecbur tutulmamasını, bu hususun “*telkin*” yoluyla sağlanması isteniyordu. Genelge, kaymakam ve valilerin görev başında olmalarını, asayişini sağlamak için hazırlıklı olmaları yönünde uyarı ile sona eriyordu.¹³⁷ 13 Kasım 1938 günü Milli Savunma Bakanlığı’nın askeri birliklere gönderdiği genelge daha ayrıntılıdır. Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanacak cenaze töreni programının ve krokisinin basımından sonra gönderileceği, hazırlık yapılabilmesi için programın ana hatları ve görevler sıralanıyordu. 19 Kasım günü Dolmabahçe Sarayı’ndan başlayarak 21 Kasım günü Ankara’da yapılacak törene dair ayrıntılar aktarılıyordu. Cenazede tabutu, top arabasına bindirip, indirecek 12 generalin ismi bile belirlenmişti. Genelgede ayrıca cenaze alayına Birinci Ordu Müfettişi Fahrettin Altay’ın komuta edeceği duyuruluyordu.¹³⁸

13 Kasım 1938 günü öğleden sonra Bakanlar Kurulu Cumhurbaşkanı İnönü’nün evinde bir kez daha toplandı. Bakanlar Kurulu toplantısında, “*Atatürk’ün cenazesinin kendisine layık bir Anıtkabir yapılincaya kadar Etnografya Müzesinde kalması*” kararlaştırıldı.¹³⁹ Böylelikle Bakanlar Kurulu, Atatürk için bir Anıtkabir yapılmasına karar verdi. Etnografya Müzesi, “muvakkat kabir” tabiri kullanılarak geçici kabir yeri olarak belirlendi.

Hükümet, Atatürk’ün cenaze töreni için yapılacak sarfiyat hakkında kanun tasarısını, Türkiye Büyük Millet Meclisine sundu. Kanun tasarısında hükümet, Atatürk’ün naaşının Ankara’ya nakli, Ankara’daki cenaze töreni, buraya gelecek olan askeri kıtaların nakli ve iskân masraflarının yanında, tören için ülkeye gelecek yabancı konukların misafir edilmeleri için yapılacak masraflar için Ziraat Bankası’ndan 500 bin liralık kredi açılmasını istiyordu. Atatürk’ün cenaze programı için yapılacak harcamalara ilişkin kanun, 14 Kasım 1938’de mecliste kabul edildi.¹⁴⁰ Kanun tasarısının Meclis Genel Kurulunda görüşülmesi, 30 milletvekilinin söz alarak Atatürk’ün kaybindan dolayı duydukları üzüntüyü dile getirmeleri için vesile oldu.¹⁴¹

¹³⁷ **Belgelerle Atatürk**, s.91.

¹³⁸ **a.g.e.**, s.129-131.

¹³⁹ Ulus Gazetesi, 14 Kasım 1938 bkz. Ek:2

¹⁴⁰ Resmi Gazete, Sayı: 4063, 15 Kasım 1938.

¹⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İnikat 4, 14 Kasım 1938, Cilt 27, s.217-239.

Kanun, tahsis edilen paranın nerelere harcanacağı kararını, Bakanlar Kuruluna bırakmıştı. Bakanlar Kurulu, Atatürk'ün cenazesi için yapılan tahsisatın hangi hizmetlere harcandığının belli olmaması nedeniyle 23 madde halinde belirtilmiş hizmetler için yapılan harcamanın kabulünü, 9 Mart 1939'da kararlaştırdı.¹⁴²

Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu başkanlığındaki komisyon, 13 Kasım 1938 günü öğleden önce toplandı ve saat 14.00'e kadar çalıştı. İki saat süren Bakanlar Kurulu toplantısının ardından Dışişleri Bakanı Saraçoğlu ve Başbakan Celal Bayar, Menemencioğlu'nun evine giderek komisyonun aldığı kararları gözden geçirdiler.¹⁴³ Gözden geçirilen program, Dışişleri Bakanlığı Protokol Dairesi tarafından hazırlanmıştı. On dört sayfadan meydana gelen "*Atatürk'e Yapılacak Cenaze Törenine Ait Esas Programı*" da İstanbul ve Ankara'da yapılacak olan törenlerle ilgili olarak yapılması planlanan tüm süreç ayrıntılarıyla belirtilmişti. Tüm tören bu program çerçevesinde yapılmıştır. Program, 16 Kasım 1938 gününden itibaren Dolmabahçe Sarayı Merasim Salonunda Atatürk'ün katafalkının belirlenen protokol sıralamasına göre üç gün boyunca ziyarete açılmasını, 19 Kasım 1938 günü sabah saat 08.30'da cenazenin Dolmabahçe Sarayı'ndan alınmasını, cenaze kortejini, güzergâhı, Yavuz Zırhlısına bindirilişini, İzmit'e varışını, daha sonra tren güzergâhında yapılacakları, Ankara'daki karşılamayı, Meclisten Etnografya Müzesi'ne doğru güzergâhı ve korteji ayrıntıları ile belirliyordu.¹⁴⁴ "*Atatürk'e Yapılacak Cenaze Törenine Ait Esas Programı*" dönemin gazetelerinde de yayınlandı.¹⁴⁵ Yarıya indirilen bayrakların ise 21 Kasım 1938 günü saat 24.00'e kadar gönderde kalmasına karar verildi.¹⁴⁶

21 Kasım 1938 Pazartesi günü, Ankara'da ve diğer illerde düzenlenecek tören ile ilgili olarak Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği, parti teşkilatlarına 15 Kasım 1938 günü bir genelge yayınladı. On beş maddeden oluşan genelgede, heykel ve büstlerin ne şekilde süsleneceğinden, söylenecek nutuklara, marşlara ve hatta

¹⁴² BCA: 18.01.02.86.18.16

¹⁴³ Ulus Gazetesi, 14 Kasım 1938.

¹⁴⁴ Hariciye Vekâleti Protokol Dairesi, **Atatürk'e yapılacak Cenaze Törenine Ait Esas Programıdır**, Ankara, 1938; **Belgelerle Atatürk**, s.135-168.

¹⁴⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 15 Kasım 1938; Kurun Gazetesi, 15 Kasım 1938; Ulus Gazetesi, 16 Kasım 1938.

¹⁴⁶ **Belgelerle Atatürk**, s.93.

çiçeklere kadar törende yapılması gereken hususlar sıralandı.¹⁴⁷ Hükümet de aynı gün cenaze töreni ile ilgili kararname gönderdi. Hükümetin kararnamesi, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin genelgesine göre daha kısıydı. Hükümetin kararına göre, cenaze töreninin yapılacağı 21 Kasım günü tüm ülkede, resmi daireler ve okullar kapalı olacak, özel müesseselerin de kapanması için valilikler ricada bulunacak, sinema, tiyatro, bar gibi eğlence yerlerin kapalı olmasına dikkat edilecek, devlet memurları 10 Aralık 1938'e kadar davet edildikleri akşam yemeklerine katılmayacak ve akşam yemeği de vermeyeceklerdi.¹⁴⁸

Tören programı belirlenirken tören için de İstanbul ve Ankara'da son hazırlıklar yapılıyordu. Dolmabahçe Sarayı Merasim Salonunda Katafalk hazırlandı. Atatürk'ün tabutunun üstüne Türk bayrağı örtüldü. Tabutun etrafı gırlan şeklinde güllerle donatıldı. Tabutun çevresine "Altı oku" temsil eden altı meşale konuldu. Yüksek rütbeli altı subay, 16 Kasım sabahından 19 Kasım sabahına kadar nöbet bekledi.¹⁴⁹ "Altı oku" temsil eden altı meşale, Atatürk'ün cenaze töreninde sıklıkla kullanılan bir sembol oldu. Şehirlerde yapılan törenlerde de altı meşale sembolü kullanıldı.¹⁵⁰ Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan Katafalkta siyah renge yer verilmemişti. Ağırıklı renk kırmızı idi. Haber Akşam Postası Gazetesi, bunun nedenini lirik bir ifadeyle açıklıyordu: "*Türk Milleti, O'nu başında gördüğünden beri, yas tutmamaya, yaşlı olmamaya söz vermiştir. O'nun hayatını kaybetmesi bile karalar bağlatmamalıdır kendi hayatından önce tuttuğu Aziz Milletine...*"¹⁵¹ Matemin sembolü "siyah renk" bilinçli olarak kullanılmamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği vilayetleri gönderdiği yazıyla "*toplantı ve merasim esnasında hiçbir siyah işaret*" bulundurulmaması yönünde ikaz ediyordu.¹⁵²

İstanbul'un yanı sıra Ankara'da da katafalk hazırlandı. Türkiye Büyük Millet Meclisinin önünde hazırlanacak katafalk çok daha gösterişli olacaktı. Katafalk için Ankara Valisi Nevzat Tandoğan biri Profesör Elasser'e ait olmak için birkaç plan hazırlattı. Bu planları, Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan ve Güzel Sanatlar Genel

¹⁴⁷ BCA: 190.01.4.19.45, s.3; **Belgelerle Atatürk**, s.97-100

¹⁴⁸ Resmi Gazete, Sayı: 4064, 16 Kasım 1938; **Belgelerle Atatürk**, s.95.

¹⁴⁹ Ulus Gazetesi, 16 Kasım 1938.

¹⁵⁰ BCA: 190.01.4.19.45, s.3; **Belgelerle Atatürk**, s.99

¹⁵¹ Haber Akşam Postası, 17 Kasım 1938

¹⁵² BCA: 190.01.4.19.45, s.3; **Belgelerle Atatürk**, s.100

Müdürü Cevat Dursunoğlu bu planları inceledi ancak planlar beğenilmedi. Törene birkaç gün kala Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan, Eğitim Bakanlığı Mimarlık Bürosunda görevli Alman mimar Bruno Taut'tan katafalk planı istedi. Zaman kısıtlıydı üstelik Taut hastaydı. Yine de Taut, projeyi bir gecede hazırladı. Taut'un hazırladığı katafalk projesi, 36 saat içinde uygulanarak törene yetiştirildi.¹⁵³ Meclisin giriş aksına yerleştirilen katafalk, 1,5mx1,5m boyutunda defne ve meşe dalları sarılmış dört büyük kolonların yanda ve arkada düz kirişlerle birbirine bağlanması ile oluşuyordu. Arka plan açık renkte bir kumaş ile örtülüydü. Tabut için kolonların ortasında yükseltilmiş basamaklı bir podyum yapıldı. Koyu kırmızı renkli podyumun üstüne doğru 10 metre yukarıdan inen bayrak, dramatik kurguyu tamamlıyordu.¹⁵⁴ Türkiye'de 10 Kasım 1936'dan itibaren çalışmaya başlayan Bruno Taut, katafalkın dışında 23 projeye imza atmıştır. Bu projeler içinden beş büyük kamu binası, bir sergi pavyonu ve İstanbul Ortaköy'deki kendi evi gerçekleştirilmiştir. Taut'un kuşkusuz Türkiye'de imza attığı en ünlü eseri, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi binası olmuştur.¹⁵⁵

Gazeteci-Yazar Altan Öymen anılarında, o dönemde halkın "*katafalk*" kelimesini ilk kez işittiğini, okulda bu kelimeyi öğretmenin dahi telaffuz edemediğini yazmaktadır.¹⁵⁶ Katafalk kadar olmasa da cenazeye çelenk göndermek de yeni bir adetti. Reşad Ekrem Koçu'ya göre, bir cenazede yoğun olarak çelenk kullanımının ilk örneği, şair Abdülhak Hamid Tarhan'ın 1937'deki cenazesiydi.¹⁵⁷ Cenaze alayında bandonun yer almasını ise daha geç tarihlerde görmek mümkündür. Örneğin, 1877 tarihinde Kabuli Paşa'nın cenaze töreninde bandonun bulunduğu bilinmektedir.¹⁵⁸ Osmanlı devletinin son dönemlerinde batılılaşma ve modernleşme hareketleri cenaze ritüellerinin de değişmesini sağladı. Meşrutiyet hükümetinin

¹⁵³ Cevat Dursunoğlu, "*Ata'nın Katafalkı ve Mimar Taut*," Ulus Gazetesi, 10 Kasım 1950, s.5; Taut, katafalk için kendine ödenen 1000 lirayı geri çevirdi, hizmetinin karşılığında yalnızca bir teşekkür mektubu istedi Taut, çok geçmeden 24 Aralık 1938 günü geçirdiği kalp krizi sonucu öldü. Taut, ölümünden sonra da Türkiye'den ayrılmadı, İstanbul'da Edirnekapı Şehitliğine defnedildi.

¹⁵⁴ Afife Batur, "*Katafalk; Ölümün Draması / Duygusal ve Zarif*," **Atatürk İçin Düşünmek**, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1998, s.18.

¹⁵⁵ Bernd Nicolai, "*Bruno Taut'un Akademi Reformu ve Türkiye için Yeni Bir Mimariye Uzanan Yol*," **Atatürk İçin Düşünmek**, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1998, s.32-33.

¹⁵⁶ Altan Öymen, **Bir Dönem Bir Çocuk**, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.93.

¹⁵⁷ Reşad Ekrem Koçu, "*Çelenk*," İstanbul Ansiklopedisi, Neşriyat Kolektif Şirketi, Cilt:7, İstanbul, 1965, s.3814.

¹⁵⁸ E. Eldem, **a.g.e.**, s.66.

Harbiye Hazırı ve askeri kahraman olarak görülen Gazi Edhem Paşa'nın 1909 yılındaki cenaze töreninde, tabut geleneksel olarak omuzlarda değil atların çektiği bir top arabasında taşındı. Ancak tek yenilik bu değildi. Tabutun üzerine ayetlerle süslü örtü yerine bayrak örtüldü. Düzenli askeri birlikler ise cenaze kortejini oluşturdu.¹⁵⁹ Osmanlının son döneminde devlet büyüklerinin cenaze töreninde geleneksel dini unsurların bir kısmı ortadan kalktı, onların yerini ulusal ve modern semboller aldı.

Tören programı ve hazırlıkları tüm ayrıntıları ile yapılırken güvenlik tedbirleri de üst seviyeye çıkarıldı. Milli Savunma Bakanlığı, 15 Kasım 1938 tarihli yazısında, Atatürk'ün cenazesi nedeniyle "*halkın teessür ve heyecanından ve askerinin alayda bulunmasından istifadeye kalkışacak bazı fena kimselerin uygunsuz vaziyet çıkarmaları halinde tedbir almaları*" yönünde askeri birlikleri uyardı. Cenaze alayına katılacak askeri birliklerin bir bölüğünde harp fişeği, lüzumlu görülecek birliklerde muharebe fişeği bulundurulması isteniyordu. Milli Savunma Bakanlığı'nın emir yazısında, ayrıca kışlalarda hazır kuvvetlerin bekletilmesini, Merkez komutanlarının istenilen yere topluca kuvvet gönderebilmeleri için gerekli tedbirleri alması talep ediliyordu.¹⁶⁰

Tören için güvenlik tedbirleri artırılıyordu. Çünkü Atatürk'ün ölüm haberinin ardından sokaklar hareketlenmişti. 12 Kasım 1938 günü üniversite gençliği, İstanbul Üniversitesi Konferans Salonunda Rektör Cemil Bilsel başkanlığında üçüncü kez toplandı. Atatürk'ün hatırasının anıldığı bu toplantıya Ulus Gazetesi'nin iddiasına göre, on binden fazla genç katıldı.¹⁶¹ Ertesi gün ise, Taksim Meydanında düzenlenen mitingde, Atatürk'ü kaybetmenin verdiği üzüntüyü dile getiren konuşmalar yapıldı. Mitinge katılan on binlerce kişi "*Atatürk'ün kendilerine bıraktığı Türk İnkılâbını ve Türkiye Cumhuriyetini kanları pahasına koruyacaklarına dair ant içtiler*"¹⁶² Mitingde, Taksim Atatürk Anıtına üzerinde "*İstanbul Atatürk Üniversitesi Dünya ağlasın Yarattığı tarihe adımız böyle yazılsın*" yazılı siyah bir çelenk koyuldu.¹⁶³

15 Kasım 1938 günü, bu defa Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde toplantı düzenlendi. Toplantıya katılanlar, Atatürk'ü kaybetmenin üzüntüsü ile

¹⁵⁹ a.g.e., s. 274.

¹⁶⁰ Belgelerle Atatürk, s.94.

¹⁶¹ Ulus Gazetesi, 13 Kasım 1938.

¹⁶² Cumhuriyet Gazetesi, 14 Kasım 1938; Ulus Gazetesi, 13 Kasım 1938.

¹⁶³ Yedigün Dergisi, 22 Kasım 1938, s.10-11.

duygusal konuşmalar yaptılar. Öğretim elemanları ve öğrenciler Türk istiklalini ve cumhuriyetini korumak için ant içtiler.¹⁶⁴ 16 Kasım 1938 günü, Ankara’da üniversite öğrencileri, Ulus Meydanında Zafer Anıtında toplandılar. Anıta çelenk koyuldu ve öğrenciler konuşmalar yaptılar. Törene milletvekilleri ve halk da katıldı. Miting sonrası Başbakan Bayar, üniversite gençliğini temsilen bir kişiyi kabul etti ve takdirlerini ifade etti. Gençler daha sonra yürüyerek Yenişehir’de bulunan anıta ve Kızılay’da bulunan Güven Anıtına çelenk bıraktılar. Ardından yeni cumhurbaşkanı İnönü’ye bağlılıklarını bildiren telgraf gönderdiler.¹⁶⁵ Hukuk Fakültesinde de benzer bir toplantı düzenlendi.¹⁶⁶ Üniversite gençliği dışında Ankaralı esnaflarda, 18 Kasım 1938’de Ulus Meydanına giderek Atatürk Anıtına bir çelenk koydular. Esnaf kafilesi, daha sonra Orduevi karşısındaki anıta ve Güven Anıtına da birer çelenk koydu. Tören sırasında Ankara’daki mağaza ve dükkânlar kapalı kaldı.¹⁶⁷

Üniversite gençliğinin Ankara’da düzenlediği miting sonrası Başbakanın takdirlerini bildirmesi, mitingin ardından yeni cumhurbaşkanına bağlılık mesajının verilmesi, Başbakanın İstanbul’da düzenlenen miting sonrası Rektör Cemil Bilsel’e teşekkür mesajı göndermesi,¹⁶⁸ bu toplantıların hükümetin kontrolünde gerçekleştiğini düşündürmektedir. Ancak Atatürk’ün ölümüne duyulan üzüntü, her yerde bu kadar rahat organize edilemedi. İstanbullular, Atatürk’ün ölüm haberini aldıktan sonra Dolmabahçe Sarayı önünde birikmeye ve gözyaşları içinde Sarayın çevresini doldurmaya başlamışlardı.¹⁶⁹ 16 Kasım 1938 günü Dolmabahçe Sarayı’nda katafalkın önünden geçiş başlaması ile bu kalabalık daha da arttı.

Dolmabahçe Sarayı’nda önceden belirlenen program çerçevesinde 16 Kasım günü 1938 günü sabah 10.00’da katafalk ziyareti başladı. Birinci Ordu Müfettişi Orgeneral Fahrettin Altay ve askeri erkân ilk ziyaret gerçekleştirdi.¹⁷⁰ 10.15’de sivil erkân, 10.30’da üniversite heyeti, onları subaylar, askeri öğrenciler, Cumhuriyet Halk Partisi ve Halkevleri yetkilileri ve izciler takip etti.¹⁷¹ Saat 12.00’den sonra

¹⁶⁴ Ulus Gazetesi, 16 Kasım 1938; Tan Gazetesi 16 Kasım 1938.

¹⁶⁵ Ulus Gazetesi, 17 Kasım 1938; Akşam Gazetesi 17 Kasım 1938.

¹⁶⁶ Ulus Gazetesi, 17 Kasım 1938.

¹⁶⁷ Akşam Gazetesi, 19 Kasım 1938.

¹⁶⁸ Ulus Gazetesi, 16 Kasım 1938.

¹⁶⁹ Ulus Gazetesi, 13 Kasım 1938.

¹⁷⁰ Haber Akşam Postası, 17 Kasım 1938.

¹⁷¹ Cumhuriyet Gazetesi, 17 Kasım 1938.

İstanbul halkının ziyareti başladı. Her kesimden insan bulunmaktaydı. Ziyaretçilerden biri de Afganistan'ın Eski Kralı Amanullah Han'dı O da diğer insanlar gibi ağlıyordu.¹⁷² Akşama doğru Dolmabahçe Sarayı'ndaki yoğunluk daha da arttı. Cumhuriyet Gazetesi, ilk gün sarayın kapısının kapandığı saat 24.00'e kadar ziyaret eden insan sayısını 150.000 olarak verir.¹⁷³ Ulus Gazetesi de 150.000 ziyaretçi olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁴ Cumhuriyet Gazetesi, Dolmabahçe Sarayı'ndaki tabloyu "*Kadın-erkek, çoluk-çocuk, genç-ihliyar halk seli... Hıçkırıklar, iniltiiler, feryatlar ve dinmez gözyaşları... Fenalaşıp kollarına girilerek salondan çıkarılanlar, üzüntüden bayılanlar...*" şeklinde betimlemektedir.¹⁷⁵

O günlerde İstanbul'da bulunan Alman Arkeolog Dörner, Dolmabahçe Sarayı'na halkın akını;

"Yüksek demirler kapılar ardına kadar açılmış, güller solmuş, fiskiyeler susmuştu; sadece sarayın merdivenlerinden çıkan yüz binlerce insanın ayak sesi duyuluyordu. Haberi duyan yola koyulmuştu. Düzgün kıyafetleri içinde memurlar, balıkçılar, hamallar, tüccarlar ve işçiler, yaşlı solgun yüzü siyah çarşafli kadınlar arasında kürklu mantolu hanımlar, herkes yas tutuyordu. Tek bir kişi bile sarayın halılarına, resimlere, kristal avizelerine bakmıyordu, tüm bakışlar sadece yüksekte duran, yanında genç subayların bronzdan heykellermiş gibi dimdik nöbet tuttukları tabuta dikilmişti" sözleri ile anlatmaktadır.¹⁷⁶

Gazeteci Cemal Kutay ise, o günü, "*Zerrece protokol, merasim, telkin, hiçbir fani hissini izi yoktu. Bir millet, evet bütün bir millet bir vatandaşı için kendisine başta haysiyet ve istiklal, bütün güzel ve iyi şeyler armağan etmiş, bu uğurda nefisini feda etmiş şefkatli bir babadan öksüz kaldığında nasıl gözyaşı döker? Asrın büyük hadisesine şahit olmayanları yazı-söz-fotoğraf-beste-tablo hiçbir şeyle anlatmak mümkün değildir bu vefa ve minnet selini...*"¹⁷⁷ şeklinde anlatmaktadır.

Kurun Gazetesi'nden Hakkı Süha Gezgin ise gece geç saatlerde Dolmabahçe Sarayı ile Beşiktaş arasında her tarafın insanlarla dolu olduğunu, kalabalığın sarayın kapısından sığmadığını belirterek saraydaki ziyareti "*Daha kapıdan girerken, salonun derin, heybetli sessizliği içine damlamaya başlayan hıçkırıklar, burada bir*

¹⁷² Akşam Gazetesi, 17 Kasım 1938.

¹⁷³ Cumhuriyet Gazetesi, 17 Kasım 1938.

¹⁷⁴ Ulus Gazetesi, 17 Kasım 1938.

¹⁷⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 17 Kasım 1938.

¹⁷⁶ Friedrich Karl Dörner, "*Atatürk'e Veda,*" **Mustafa Kemal Atatürk 1881-1938**, Çev: Nuran Özyer, Ankara, 1997, s.187.

¹⁷⁷ Cemal Kutay, **Atatürk'ün Son Günleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1981, s.179

sağanak halini aldı. Önümde, arkamda sarsılan omuzlar ve yerlerde gözyaşıyla ıslanmış halılar görüyorum. Burada, bereket ki halk hala birleşik bir yığın oluyor. Onları ayakta tutan budur. Nitekim ayrılınca sendelemeler başladı. Düşenler oldu. Polisler koştu. Baygınlar, kenarlara çekiliyor. Halinde korkulacak alametler görülenler, cankurtaranlara konuluyor”¹⁷⁸ sözleriyle anlatmaktadır. Tüm protokol kurallarını alt üst eden bir halk seliyle karşı karşıya kalınmıştı. Halkın ziyareti 17 Kasım 1938 günü de devam etti. Ulus Gazetesi’nden Neşet Atay, ziyaretçi sayısını “Sabahın ilk saatlerinde büyük salonun kapısından dakikada 186 kişi içeri giriyordu. Rakam saat 17’den itibaren sonra 228’e, 23’e doğru 234’e, 23’ten sonra 250’ye çıktı. Sabahtan ve dünden beri Atatürk’ün önünden kaç kişi geçmiştir dersiniz?” ifadesiyle vermektedir. Atay, gece yarısından sonra Dolmabahçe’de sıra bekleyen 50.000 kişinin olduğunu, kalabalık yüzünden Saraya ulaşamayanların Taksim Atatürk Anıtını çiçeğe gömdüklerini yazmaktadır.¹⁷⁹

Dolmabahçe Sarayı’na halkın akın etmesi trajik bir olaya da neden oldu. 17 Kasım 1938 günü saat 20.00’den sonra yüz binden fazla insanın akın etmesi ile meydana gelen izdiham sonucu Dolmabahçe Sarayı’nda çoğunluğu kadın 11 kişi ezilerek öldü. 40’dan fazla yaralı vardı. Gazeteler, olayla ilgili olarak yalnızca hükümetin gönderdiği resmi tebliği yayınladılar. Bu tebliğin dışında olayla ilgili başka bir haber ya da yorum yayınlamadılar.¹⁸⁰

6 Aralık 1938 tarihli Cumhuriyet Gazetesi, ölenlerin sayısının 13 olduğunu belirtmektedir. O tarihte, hala tedavi altında olan yaralı sayısı ise 6 kişi idi.¹⁸¹

Trajik olay, saat 22.30’da meydana geldi, saat 23.00’de olay yerine gelen İstanbul Savcısı Hikmet Onat, soruşturmaya başladı.¹⁸² Savcılık soruşturmasında, 100’den fazla kişinin ifadesini alındı.¹⁸³ Adli Tıp doktoru Enver Karan otopsi raporunda, ölümlerin solunum yetmezliğinden kaynaklandığını bildirdi. Soruşturma raporunda, tramvayların işleminin engellenmemesinin ve saraya girenlerin

¹⁷⁸ Hakkı Süha Gezgin, “Onun Huzurunda,” Kurun Gazetesi, 18 Kasım 1938 s.3

¹⁷⁹ Neşet Atay, “Gece yarısından sonra 50.000 kişi Büyük Ölüyü ziyaret için sıra bekliyordu,” Ulus Gazetesi, 18 Kasım 1938, s.7.

¹⁸⁰ Ulus Gazetesi, 19 Kasım 1938; Akşam Gazetesi, 19 Kasım 1938; Cumhuriyet Gazetesi, 19 Kasım 1938.

¹⁸¹ Cumhuriyet Gazetesi, 6 Aralık 1938.

¹⁸² Cumhuriyet Gazetesi, 8 Aralık 1938.

¹⁸³ Cumhuriyet Gazetesi, 4 Aralık 1938.

çıktıktan sonra caddeyi dolaşıp girmek için bekleyenlerin arasına karışmalarının halkın yoğun akınının artmasına neden olduğu, bu kalabalığa rağmen güvenlik güçlerinin kordon düzenlemesi yapmadıkları belirtiliyordu.¹⁸⁴ Savcılık soruşturmasında, Sarayın saat kulesi tarafında bulunan kapının kapatıldıktan sonra tekrar açılmasının halkın şiddetli ve yoğun bir akınına neden olduğu, bu akının izdihama yol açtığı bildiriliyordu.¹⁸⁵ Başka bir iddiaya göre, kalabalığı dağıtma emri alan atlı polislerin hareketi, izdihama yol açmıştı.¹⁸⁶ Savcılık, izdihamın düzeni sağlamakla görevli memurların kusurundan kaynaklandığını açıkladı. Mevzuata göre, memurların yargılanabilmesi için idarenin izni gerekiyordu. Savcılık tamamladığı soruşturma dosyasını, idari makamlara gönderdi.¹⁸⁷

Bu olaydan sonra İstanbul Emniyetinde tayin operasyonu başladı. Olay gecesi güvenlik güçlerine komuta eden İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı Kamuran Cuhruk, 26 Kasım 1938 tarihli atama kararnamesiyle Emniyet Genel Müdürlüğü Birinci Şube Müdürlüğüne tayin edildi.¹⁸⁸ İstanbul Emniyet Müdürlüğü Altıncı Şube Müdürü Faik Atrak da, Mardin Emniyet Müdürlüğüne tayin edildi.¹⁸⁹ 1 Aralık 1938'de İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ, görevden alınarak Bakanlık emrine alındı. İstanbul Emniyet Müdürü Salih Kılıç da Çorum Valiliğine tayin edildi.¹⁹⁰ Bu tayinlerin özellikle İstanbul Valisi ve Emniyet Müdürünün tayinlerinin nedeni yalnızca Dolmabahçe Faciası değildi. İnönü'nün Başbakanlıktan alındığı ve halef mücadelesinin sertleştiği dönemde, İstanbul Valisi Üstündağ, İnönü'ye muhalif bir çizgide kalmıştı. İstanbul Valisi ve Emniyet Müdürünün görevden alınması İstanbul'un Ankara'daki yeni İnönü yönetimine bağlanmasını amaçlıyordu.¹⁹¹ Ancak Dolmabahçe Faciası da tayinlerin meşru nedenlerinden biriydi. Dönemin gazeteleri, Vali Üstündağ'ın görevden alınmasının nedeni olarak Dolmabahçe izdihamını göstermektedirler.¹⁹²

¹⁸⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 6 Aralık 1938.

¹⁸⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 4 Aralık 1938.

¹⁸⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 14 Aralık 1938.

¹⁸⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 4 Aralık 1938.

¹⁸⁸ Emniyet Genel Müdürlüğü Personel Arşivi, A-1853 Numaralı Özlük Dosyası; Resmi Gazete, Sayı:4077, 6 Aralık 1938.

¹⁸⁹ Akşam Gazetesi, 13 Aralık 1938.

¹⁹⁰ Resmi Gazete, Sayı:4073, 1 Aralık 1938.

¹⁹¹ Koçak, **a.g.e.**, s.183-185.

¹⁹² Cumhuriyet Gazetesi, 23 Aralık 1938; Tan Gazetesi, 23 Aralık 1938.

Savcılık soruşturmasından sonra Dolmabahçe izdihamı ile ilgili idari soruşturma da başlatıldı. 6 Aralık 1938’de olayı soruşturmak için iki mülkiye, bir polis müfettişi görevlendirildi.¹⁹³ Müfettişler, yaklaşık bir ay çalışarak Dolmabahçe Faciası soruşturmasını tamamladılar.¹⁹⁴ İdari soruşturma sonucunda müfettişler, dönemin İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ, İstanbul Emniyet Müdürü Salih Kılıç, Beyoğlu Kaymakamı Daniş Yurdakul, İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı Kamuran Cuhruk ve bazı idari yöneticilerin görevlerini ihmal ettikleri sonucuna ulaştılar. Soruşturma dosyası adli muhakeme kararı için Danıştay’a gönderildi.¹⁹⁵ Danıştay, Dolmabahçe olayından ötürü dönemin İstanbul Emniyet Müdürü Salih Kılıç’ın ve İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı Kamuran Cuhruk’un muhakemesine, Vali Muhittin Üstündağ ve diğer yöneticilerin men-i muhakemesine karar verdi.¹⁹⁶ 17 Kasım 1938 gecesi, Dolmabahçe Sarayı’nda izdihamdan 11 kişinin hayatını kaybettiği olaydan dönemin İstanbul Emniyet Müdürü Salih Kılıç ve Emniyet Müdür Yardımcısı Kamuran Cuhruk sorumlu bulundu ve yargılanmalarına karar verildi. Danıştay, Salih Kılıç ve Kamuran Cuhruk’un Kocaeli’nde yargılanmasına hükmetti. Tahkikat evrakı ve muhakeme kararı Kocaeli’ne gönderildi.¹⁹⁷ Dolmabahçe’deki izdihamdan dolayı ölüme sebebiyetten Salih Kılıç ve Kamuran Cuhruk tutuksuz olarak Kocaeli Ağır Ceza Mahkemesinde 1 Kasım 1939’da yargılanmaya başladılar. İlk duruşmada Salih Kılıç ve Kamuran Cuhruk’un ifadesi alındı. İki sanıkta,

¹⁹³ Üç müfettiş, olay günü Dolmabahçe Saray ve meydanında görev yapan polis amir ve memurlarından 50 kişinin Beşiktaş Emniyet Amiri Lütfi’nin, Beşiktaş Karakolunda çalışan polis memurları ve amirlerinin, karakollardan saraya yardımcı kuvvet olarak gelen polis memurlarının, saray memur ve hademelerinin, ayrıca olayın şahitlerinin ifadelerini aldılar. Müfettişler, olayda hayatını kaybedenlerin aileleri ile de görüştüler. İstanbul Emniyet Müdürlüğü eski Altıncı Şube Müdürü Faik Abrak ve İstanbul Emniyet Müdürlüğü Üçüncü Şube Müdürü Mehmet Tanyeri ifade verdi. Eski İstanbul Emniyet Müdürü, Çorum Valisi Salih Kılıç, müfettişler tarafından iki defa dinlendi. Kılıç, verdiği ifadede olay gecesi güvenlik güçlerine kendisinin değil İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı Kamuran Cuhruk’un emir verdiğini, kendisinin sorumlu olmadığını söyledi. Bu ifade üzerine Müfettişler, iki saat boyunca İstanbul Eski Emniyet Müdür Yardımcısı Kamuran Cuhruk’un ifadesini aldılar. Dolmabahçe izdihamının yaşandığı gece, İstanbul Emniyet Müdürü ve yardımcısı, olayın sorumluluğu konusunda İstanbul Emniyet Müdürlüğü binasında şube müdürlerinin önünde tartışmışlardı. Müfettişler, olay mahallinde yeterli güvenlik gücünün bulundurulmadığını ve görevde bulunan polis memurlarının saat sabah 08.00’den gece 24.00’e kadar aralıksız nöbette tutulduklarını saptadılar. Akşam Gazetesi, 7 Aralık 1938; Cumhuriyet Gazetesi, 7 Aralık 1938; Akşam Gazetesi, 9 Aralık 1938; Cumhuriyet Gazetesi, 10 Aralık 1938; Akşam Gazetesi, 11 Aralık 1938; Akşam Gazetesi, 14 Aralık 1938; Akşam Gazetesi, 15 Aralık 1938; Akşam Gazetesi, 18 Aralık 1938; Cumhuriyet Gazetesi, 22 Aralık 1938; Akşam Gazetesi, 24 Aralık 1938; Cumhuriyet Gazetesi, 24 Aralık 1938.

¹⁹⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 30 Aralık 1938.

¹⁹⁵ Akşam Gazetesi, 3 Ocak 1939.

¹⁹⁶ Tan Gazetesi, 5 Temmuz 1939.

¹⁹⁷ Ulus Gazetesi, 17 Ekim 1939.

izdihamdan dolayı sorumlu olmadıklarını söylediler. Hâkim, her ikisine de sarayın kapısını kapatma emrini kimin verdiğini sordu. Her iki sanıkta, kapının kimin tarafından kapatıldığını bilmediklerini söyledi. Mahkeme toplam 55 şahidin İstanbul İkinci Ağır Ceza Mahkemesi tarafından dinlenilmesine karar verdi.¹⁹⁸ 21 Kasım 1939 günü İstanbul İkinci Ağır Ceza Mahkemesinde şahitler dinlenmeye başlandı. 5 Ocak 1940 tarihine kadar yapılan celselerde, görevli polisler, amirler, olayda yaralanan insanlar, gazeteciler, İstanbul Eski Valisi Muhittin Üstündağ şahit olarak dinlendi.¹⁹⁹ Duruşmanın sonunda İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi, şahitlerin ifadesinin Kocaeli Ağır Ceza Mahkemesine gönderilmesini kararlaştırdı.²⁰⁰

17 Kasım 1938 gecesı Dolmabahçe Sarayı'nda izdihamdan 11 kişinin hayatını kaybettiğı olayla ilgili yargılama sürecinde konunun detayları açığa çıktı. Atatürk'ün naaşını ziyaret sırasında Dolmabahçe Saray'ının bahçe kapısı kapatılmış, kapının önünde halk birikmişti. Saray kapısının tekrar açılması ile kapıya hücum eden halk yığınında atlı polislerin müdahalesi ile panik başlamış ve izdiham oluşmuştu.

Kamuran Cuhruk ve Salih Kılıç'ın yargılama sonucuna ulaşamamıştır. Ancak Salih Kılıç'ın memuriyet hayatına devam etmesi, 19 Haziran 1948 yılında Ordu Valiliğine atamasının yapılması²⁰¹ ve emekliye ayrıldığı tarih olan 18 Haziran 1951 yılına kadar Ordu Valiliği yapmış olması;²⁰² Kamuran Cuhruk'un İstanbul Emniyet Müdürlüğüne ve oradan 1942 yılında Burdur Valiliğine atanması,²⁰³ yargılama sonucunda “ağır bir ceza” almadıklarını göstermektedir. Dolmabahçe Faciasından dolayı memurlar, ceza almaz iken hükümet cenaze töreninde görev alan memurlara takdirname verilmesini kararlaştırdı. Milli Savunma, Dışişleri ve İçişleri Bakanlıkları, Başbakanlığa Atatürk'ün cenaze töreninde görev yapan takdirname alacak memurların listesini gönderdiler. Takdirname listesinde, Dolmabahçe Faciası soruşturmasında ifadesi alınan Emniyet Müdürü Faik Atrak'ın ve Mehmet

¹⁹⁸ Tan Gazetesi, 2 Kasım 1939.

¹⁹⁹ Tan Gazetesi, 22 Kasım 1939; Cumhuriyet Gazetesi 22 Kasım 1939; Vakit Gazetesi 22 Kasım 1939; Cumhuriyet Gazetesi, 29 Kasım 1939; Tan Gazetesi, 6 Aralık 1939; Vakit Gazetesi, 6 Aralık 1939; Ulus Gazetesi, 30 Kasım 1939

²⁰⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 6 Ocak 1940; Vakit Gazetesi, 6 Ocak 1940.

²⁰¹ BCA: 30.18.12.116.42.7

²⁰² BCA: 30.18.12.126.56.1

²⁰³ BCA: 30.18.1.21.00.91.15

Tanyeri'nin ismi de yer alıyordu.²⁰⁴

17 Kasım 1938'de Dolmabahçe'de meydana gelen izdiham, dönemin basınıncelenmesi açısından da önemlidir. İzdihamın meydana geldiği günlerde basın, olayla ilgili olarak yetkililerden gelen resmi tebliği yayınlamakla yetindi.²⁰⁵ On bir kişinin öldüğü bir haberle ilgili olarak detaylı bilgiye ve yoruma yer vermemeleri konusunda dönemin gazeteleri uyarılmış olmalıdır. İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ ve İstanbul Emniyet Müdürü Salih Kılıç'ın 1 Aralık 1938'de görevden alınmalarından sonra basını olaya ilgisi arttı. İzdiham ile ilgili savcılık ve idari soruşturma basın tarafından izlendi ve detayları ile aktarıldı. Görevden alınan İstanbul Valisi Üstündağ ve ekibi hakkında açılan Otobüs, Asri Mezarlık ve Sürpagop Mezarlık davaları da aynı şekilde basın tarafından yoğun ve detaylı bir şekilde takip edildi. Koçak, basını Eski İstanbul Valisi ve ekibi hakkındaki yolsuzluk ve usulsüzlük davalarına olan yoğun ilgisini, yeni İnönü yönetiminin yönlendirdiğini, desteklediğini ifade etmektedir.²⁰⁶ Bir başka dikkat çekici nokta, Salih Kılıç ve Kamuran Cuhruk'un Ağır Ceza Mahkemesinde yargılanmalarını tüm ayrıntıları veren basını, muhtemelen sanıkların beraat ettiği davanın sonucu hakkında hiçbir bilgi vermemektedirler. Basını, Dolmabahçe izdihamı ile ilgili haberlerini bu açıdan da değerlendirmek mümkündür.

Dolmabahçe Sarayı'nda meydana gelen izdiham, 19 Kasım 1938 günü Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubunda da görüşüldü. İzdiham sonucu ölen insanların kaybindan dolayı üzüntü dile getirildi. Güvenlik önlemlerinin arttırıldığı belirtilerek halktan daha dikkatli olmaları istendi.²⁰⁷ Dolmabahçe izdihamı, cenaze töreni için alınan güvenlik tedbirlerini daha da sıkılaştırdı. Ankara'daki törende güvenlik önlemleri daha yoğun oldu.

Dolmabahçe Sarayı'nda meydana gelen izdihamı rağmen 18 Kasım 1938 günü de katafalk ziyaretine devam edildi. Ulus Gazetesi'ne göre, gece yarısından sonra saraya giremeyen halk evine dönmedi, 10.000 kişi geceyi sokakta geçirdi. Katafalkın önünden İstanbulluların geçişi tüm gün sürdü ve 18 Kasım 1938 günü saat

²⁰⁴ BCA: 30.0.010.1.4/13

²⁰⁵ Ulus Gazetesi, 19 Kasım 1938; Akşam Gazetesi, 19 Kasım 1938; Cumhuriyet Gazetesi, 19 Kasım 1938.

²⁰⁶ Koçak, **a.g.e.**, s.186-189.

²⁰⁷ Ulus Gazetesi, 20 Kasım 1938.

24.00'de üç gün süren ziyaret sona erdirildi. Aynı gün Başbakan Celal Bayar, saat 12.00'de Ankara'dan İstanbul'a geldi. Cumhurbaşkanı İnönü, İstanbul'a gelmedi, Ankara'da kalmayı tercih etti. Bayar, cenazenin İstanbul'dan Ankara'ya nakil töreni için gelmişti. Başbakan, Dolmabahçe Sarayı'nda katafalkı ziyaret etti.²⁰⁸

19 Kasım 1938 günü, İstanbul'dan Ankara'ya Atatürk'ün cenazesinin nakil töreni yapılacaktı. Atatürk'ün naaşının yer aldığı tabut, 19 Kasım günü Dolmabahçe'den çıkarılmadan önce cenaze namazı kılındı. Ancak öncesinde cenaze namazı konusunda bir tartışma yaşandı. Hükümet, camide kılınacak cenaze namazının amacından saptırılabilceğini düşünüyor, dini olayların meydana gelmesinden çekiniyordu. Cenaze namazı tartışmasını, cenaze töreninin güvenliğinden sorumlu olan Orgeneral Fahrettin Altay, şöyle anlatmaktadır:

“Programa göre cenaze İstanbul'dan alınacak, Ankara'ya gönderilecekti. Ankara'ya sordum: ‘Cenaze namazı İstanbul'da mı yoksa Ankara'da mı kılınacak?’ Akşama kadar bir cevap alamadığım için akşam tekrar sordurdum. ‘Yarın sabah Başbakan Celal Bey, oraya gelecek. Görüşürsünüz’ cevabını aldığım vakit hayret ettim. Acaba bunda görüşecek ne vardı? Ertesi sabah Bayar, geldi. Dolmabahçe Sarayında görüştük. Cenaze namazı konusunda düşünceleri, İstanbul'da veya Ankara'da cenaze namazı esnasında bazı dini olaylar meydana gelmesinden laik hükümet çekiniyordu. Kendilerine ben: ‘Bir şey olacağını sanmam. Bu gelenek olmuş bir dini vecibedir., namaz kılınmazsa bu millet elli sene sonra, yüz sene sonra mezardan çıkarır, namazını kılar. Onun için namaz kılınmayacaksa, beni vazifemden affetmenizi rica ederim’ dedim”²⁰⁹

Orgeneral Fahrettin Altay ile cenaze namazı konusundaki görüşmeyi Bayar ise şöyle anlatmaktadır:

“Benim babadan kalma hocalığım da var ya... Cenaze namazının camide kılınmaması halinde istifa edeceğini söyleyen Altay'a, bunun farz değil farz-ı kifaye olduğunu anlattım. Cenaze kaldırılmadan önce namazın kılınmasının şeriata aykırı olmadığını, yani dini hükümlere aykırılık bulunmadığını izah ettim. Böylece Dolmabahçe Sarayında Vakıflar Müdürü tarafından Atatürk'ün cenaze namazı kaldırıldı.”²¹⁰

Cemal Kutay'ın aktardığına göre, cenaze namazının kılınması için naaşın bir camiye götürülmesinin dinen şart olup olmadığı konusunda “Bayar'ın babadan kalma hocalık” bilgisi ile yetinilmediği anlaşılmaktadır. Kutay, konunun İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Mehmet Şerafettin Yaltkaya'dan sorulduğunu,

²⁰⁸ Ulus Gazetesi, 19 Kasım 1938.

²⁰⁹ Fahrettin Altay, **On Yıl Savaş ve Sonrası**, İnsel Yayınevi, İstanbul, 1970, s.501-503

²¹⁰ Mehmet Barlas, “Celal Bayar'ın Anıları,” Günaydın Gazetesi, 9 Nisan 1976, s.5.

Yalpkaya'nın böyle şer'i bir zorunluluk olmadığını, fakat bir kere de Diyanet İşler Başkanı Mehmet Rifat Börekçi'ye sorulmasını istediğini, Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi'nin de Yalpkaya'nın düşüncesini paylaşarak, “*O'nun cenaze namazı, tertemiz hale getirdiği bütün vatanda, bu farizanın yerine getirilebileceği her yerde kılınabilir*” dediğini yazmaktadır.²¹¹

18 Kasım günü Dolmabahçe Sarayı'na gelen Bayar'ı, cenaze namazı konusunu görüşmek için bekleyen yalnızca Fahrettin Altay değildi. Gazeteci Cemal Kutay'a göre Bayar, Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Atadan'ın cenaze namazı konusundaki sorusu ile karşılaştı:

*“Makbule Hanımefendi, hole çıktı. Yüksek sesle ‘Bayar, cenaze namazı kılınmayacakmış’ diye ağladı. Bunun üzerine Celal Bayar merdivenlerden çıktı. Yüksek sesle duyurulurcasına ‘Atatürk'ün cenaze namazı kılınacaktır. Ananelerimiz, adetlerimiz neyse sonuna kadar yerine getirilecektir. Müsterih olun rahat edin, üzülmeye hiçbir sebep yoktur’ gibi birkaç cümle kullandı.”*²¹²

Münir Hayri Egeli de, Cemal Kutay'ın aktardığı olayı doğrulamaktadır. Egeli, Dolmabahçe Sarayı'nda Cemal Kutay ve birkaç gazetecinin de bulunduğu sırada, Makbule Atadan ile Bayar arasında cenaze namazı konusunda görüşme olduğunu, Bayar'ın “*Elbette Cenaze Namazı kılınacaktır*” dediğini aktarmaktadır.²¹³

Atatürk'ün cenaze namazının bir camide kılınmasının, güvenlik endişesine neden olduğu görülmektedir. Camide kılınacak namazın denetlenemeyen yoğun bir kalabalığa neden olacağı düşünülüyordu. Anlaşılan bu nedenle, cenaze namazının cami yerine Dolmabahçe Sarayı'nın Merasim Salonunda kılınmasına karar verildi. Ancak tek neden güvenlik endişesi değildi. Laik devletin resmi cenaze töreninde, cenaze namazı gibi dini bir ritüelin nasıl uygulanacağı sorunu ile karşılaşıldı. Celal Bayar, cenaze namazının kılınmaması önerisini “*laikliği yobazca yorumlayanların*” düşüncesi olarak nitelemektedir.²¹⁴ Gazeteci Asım Us da, cenaze namazı konusunda yaşanan tartışmayı günlüğüne şu şekilde not etti:

“Atatürk din hususunda (laik) idi, yani devlet işleri ile din ve vicdan işlerini tamamiyle birbirinden ayırmıştı. Atatürk (laik) olduğu için cenaze namazını da, resmi merasim dışında olarak kendi ailesi kıldıracaktı. Hükümet'in bu husus ile

²¹¹ Kutay, **Atatürk'ün Son Günleri**, s.190.

²¹² Boran, (Yönetmen), **a.g.f.**

²¹³ Münir Hayri Egeli, **Atatürk'ten Bilinmeyen Hatıralar**, Yaşaroğlu Kitapçılık, İstanbul, 1959, s.127

²¹⁴ Barlas, **a.g.m.**, s.5.

alakası bulunmayacaktır.”²¹⁵

Anadolu Ajansı, 19 Kasım 1938 günlü bülteninde cenaze namazının “Atatürk’ün ailesinin talebi ile kılındığını” belirtmeye ihtiyaç duydu.²¹⁶ Behçet Kemal Çağlar’ın notlarına göre, 19 Kasım 1938 günü saat 08.10’da, salonun ortasındaki büyük avizenin altına konmuş iki masa üzerine tabut yerleştirildi ve cenaze namazına başlandı.²¹⁷ İmamlık görevini Şerafettin Yaltkaya, müezzinlikleri de Hafız Yaşar ve Hafız İsmail yaptılar.²¹⁸ Tekbir, Türkçe verildi²¹⁹

Atatürk’ün cenazesi, aynı zamanda devletin resmi cenaze töreni ritüellerinin oluştuğu bir uygulama oldu. İngiltere’nin Ankara Büyükelçisi Sir Percy Loraine de İngiliz Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporda, cenaze töreninin bu yönüne dikkat çekmektedir:

*“Türkiye’de Batı anlamında devlet cenaze töreni geleneği yoktur; fakat Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu için oldukça parlak bir tören yapılmayacağı akıldan geçmezdi. Bilakis Türk Hükümeti, bu günü en ciddi ve en parlak bir gün haline getirmek için elden gelen gayreti esirgemedi. Batı’da uygulanan usul, dini kısımları adapte edilerek veya değiştirilerek büyük ölçüde tatbik edildi. En titiz arajmanlar, pek ala bir şekilde yerine getirildi ve törenler münasip ve layık bir şekilde yapıldı.”*²²⁰

Atatürk’ten sonra hayatını kaybeden devlet büyüklerinin cenaze törenlerinde devlet töreni geleneği oluştu. Bu geleneğin başlangıcı Atatürk’ün cenaze töreni oldu.

Cenaze namazının kılınmasından sonra naaşın bulunduğu tabut, 19 Kasım 1938 günü 08.21’de, Dolmabahçe’den çıkarılarak top arabasına konuldu. Resmi nakil törenini oluşturan cenaze korteji, saat 08.59’da hareket etti. Kortej, tramvay yolunu takiben Tophane, Karaköy, köprü yolu ile Eminönü Meydanı, Bahçekapı, Sirkeci ve Salkımsöğüt üzerinden Gülhane Parkı ve park içindeki yolu takiben Sarayburnu’na 12.26’da ulaştı.²²¹

Atatürk’ün cenazesinin geçeceği yolları İstanbullular doldurmuştu. Sadece

²¹⁵ Us, s. 322.

²¹⁶ Ayın Tarihi Dergisi, Sayı 60 Mükerrer, 1-30 Kasım 1938, s.44

²¹⁷ Behçet Kemal Çağlar, **Dolmabahçe’den Anıtkabir’e**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s.7.

²¹⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 20 Kasım 1938; Ulus Gazetesi, 20 Kasım 1938.

²¹⁹ Ayın Tarihi Dergisi, s.44

²²⁰ Salahi Sonyel, “İngiliz Belgelerinin Işığında Atatürk’ün Son Günleri,” Belleten Cilt XXV Sayı 140, Türk Tarih Kurumu, Ankara, Ekim 1971, s. 571

²²¹ Çağlar, **a.g.e.**, s.7-9

yollar değil, Marmara Denizinde de cenaze alayını izlemek için kayıklarda ve motorlarda insanlar vardı. Gazetelere göre, Atatürk'ün top arabasındaki tabutunu gören halk gözyaşlarına boğuldu. Pek çok insan feryat ederken, pek çoğu da bayılmaktaydı.²²² Dolmabahçe'den Sarayburnu'na kadar bütün caddeler, caddelere inen bütün yollar, yamaçlar, binalar, damlar, cami kubbeleri, minareler insanlarla doluydu. Ulus Gazetesi, güvenlik endişesi nedeniyle geceden itibaren tüm vapur seferleri kaldırılmış, tramvaylar durdurulmuş olmasına rağmen saat 07.00'den itibaren güzergâhı görebilecek her noktanın insanlarla olduğunu belirtmektedir.²²³

Camilerin minarelerine çıkanların içinde gazeteci Zekeriya Sertel de, vardı. Sertel, anılarında o günü, şöyle anlatıyordu.

“Cenazenin kaldırılacağı gün, bütün şehir halkı erkenden sokaklara dökülmüştü. Dolmabahçe'den Sultanahmet'e giden yol daha sabahtan Atatürk'e son saygı ödevini yapmak isteyen insanlarla dolmuştu. Eşimle ben cenaze alayını daha iyi görebilmek için Yeni Cami minarelerinden birinin birinci şerefesine çıkmıştık. Karaköy'e kadar her yer insanla doluydu. Nihayet köprüünün Karaköy ucundan cenaze alayı görüldü. En önde elinde siyah şapkasıyla başı açık yürüyen Celal Bayar, arkasından top arabasında Atatürk'ün tabutu. Arkasından tekbir sesleri, matem havası çalan askeri muzika. Ve sonra gençler, öğrenciler ve bir karabulut yığını halk yığınları... Aşağıdan ilahi sesleri ve hıçkırıklar yükseliyordu.”²²⁴

Cenaze törenlerini izleyenler içinde yazar Reşat Nuri Güntekin'de vardı. Reşat Nuri Güntekin, kortejde yer alan Başbakan Celal Bayar'ın ağladığı yazmaktadır:

“Alay'ı Fındıklı taraflarında bir sokak ağzından, kucaklarına çocuklarını yüklenmiş yoksul kıyafetli birkaç kadın ve erkek, konuşmalarından Ata'nın eski silah arkadaşları olduklarını anladığım iki yaşlı gazi ve temiz elbiseleri olmadığı için okullarının taburuna girememiş dört beş çocukla beraber seyrediyordum. Top arabasını takip eden kesif guruplar arasındaki yedişer sekizer metrelik muntazam boşluklardan birinin ortasında bir aralık tek bir insan görüldü. Üzerinde herhalde resmi kıyafet, frak ve silindir bulunması lazımdı. Fakat nedense bu fark edilmiyor. O Cihangir ve Fındıklı tepelerinden inen dizi dizi sokakları doldurmuş kalabalıkların içinden, dalgınlıkla bu boşluğa yürüyüvermiş rasgele bir insana benziyordu. Gözlüklerinin içi yaşla dolmuştu. Vücudu hafifçe öne eğilmiş, çehresi yorgun yavaş yavaş ağlayarak yürüyordu. Bu Başvekilimiz Celal Bayar'dı”²²⁵

²²² Cumhuriyet Gazetesi, 20 Kasım 1938; Akşam Gazetesi, 19 Kasım 1938.

²²³ Ulus Gazetesi, 20 Kasım 1938.

²²⁴ Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977, s.217.

²²⁵ Reşat Nuri Güntekin, “*Celal Bayar'ın Gözyaşları*,” Tan Gazetesi, 20 Kasım 1938.

Cenaze törenini dakika dakika not eden Behçet Kemal Çağlar'da, durumu şu şekilde betimlemektedir.

*“Yolun kenarındaki setler insanlarla dolu. Hıçkırıktan arabanın ve ayakların sesleri duyulmaz oldu. Bütün millet ağlıyor sözü ilk defa benzetme olmaktan çıkmış. Bütün yollar adeta bedenden bir dağ, baştan bir nehir. Fındıklı'dan ayrıldık. Kenarlarda sıralanmış mektepler, sokaklar dolmuş, halk cadde kenarındaki ev ve dükkânları hınca hınç doldurmuş, kalabalık, ağaç üstlerine ve minare şerefelerine tırmanmış kimseler dövüne dövüne, hıçkıra hıçkıra ağlıyorlar.”*²²⁶

Kortej, Tophane ve Fındıklı arasından geçerken feryat ve çığlık seslerinin çok artmasından dolayı kortejin güvenliğinden sorumlu Fahrettin Altay, tabutu taşıyan top arabasını geçici süre durdurma gereğini hissetti. Cenaze kortejinin geçeceği yolları gören binalarda pencereler, cenaze kortejini izlemek isteyenlere kiraya verildi.²²⁷

Cenaze kortejinin geçtiği sırada kalabalık ve izdihamdan bazı olaylar da oldu. Boğazkesen Caddesinden taşan ve cenaze kortejinin geçeceği caddeyi kaplayan halkı durdurabilmek için polis itfaiyeden yardım istemiş, itfaiye su sıkarak caddeyi kaplayan kalabalığı dağıtmıştı.²²⁸ Gülhane Parkının kapısında ise naaşın Sarayburnu'nda Zafer Torpidosu'na naklini görmek isteyenler akın etti. Yer darlığı yüzünden oluşan izdihamı engellemek için ordu mensupları kalabalığı geri itmek için silah dipçiklerini kullandılar. İngiliz Büyükelçiliğinin raporuna göre, olay sırasında pek çok kişi yaralandı ancak dönemin Türk basınında bu haber yayınlanmadı.²²⁹ Ama daha vahimi cenaze kortejini izleyenlerin doldurduğu bir bina çöktü. Eminönü'nde eski bir binanın çökmesiyle 14 kişi yaralandı.²³⁰

İstanbul'daki cenaze törenine katılanların sayısını bir gazete 600.000 kişi olduğunu iddia etmektedir.²³¹ Bu rakam, o yıllarda tahmini 750.000 olan İstanbul nüfusuna yaklaşmaktadır. Törene katılanların sayısının tam olarak bilinmesi mümkün değildir ancak kesin olan 19 Kasım 1938, İstanbul'un tarihi günlerinden birisi olmuştur.

Atatürk'ün naaşı Sarayburnu'ndan, Zafer Torpidosu'na, oradan da naaşı

²²⁶ Çağlar, **a.g.e.**, s.8.

²²⁷ Cemal Kutay, “Büyük Ölünün Tabutu İstanbul'dan Ayrılırken,” Ulus, 21, 11, 1938, s.5.

²²⁸ Tan Gazetesi, 20 Kasım 1938.

²²⁹ Sonyel, **a.g.m.**, s. 570.

²³⁰ Kurun Gazetesi, 20 Kasım 1938.

²³¹ Son Posta Gazetesi, 19 Kasım 1938.

İzmit'e götürecektir olan Yavuz zırhlısına konuldu. Atatürk'ün naaşının Yavuz'a konulması sırasında ona yabancı devletlere ait savaş gemileri ve töreni denizden takip etmek isteyenler için belirlenmiş vapurlar da eşlik etmiştir. Yavuz zırhlısı, Atatürk'ün cenazesini aldıktan sonra, arkasında Hamidiye, Zafer, Tınaztepe ve iki denizaltı gemisi ile Savarona, sancağında İngiliz dretnotu, bunu takiben Sovyet, Alman, Fransız, Yunan, Romen savaş gemileri, üstünde uçak filoları olduğu halde Marmara açıklarına doğru ilerlemeye başladı.²³² Atatürk'ün cenaze töreni için yabancı savaş gemileri de gelmişti. İngiltere'den Malaya, Sovyetler Birliği'nden Moskova, Romanya'dan Regina Marina, Fransa'dan Emile Bertin, Almanya'dan Emden, Yunanistan'dan Hydra gemileri vardı.²³³

Yavuz zırhlısı, saat 19.30'da İzmit Mayın İskelesi'ne yaklaştı. Cenaze, burada binlerce İzmitli tarafından karşılandı. İzmit'te de tören düzeni ve güvenlik önlemleri önceden alınmıştı.²³⁴ Yavuz zırhlısından alınan Atatürk'ün naaşı, tren istasyonuna götürüldü. Atatürk'ün tabutu, sağlığında yurt gezilerinde kullandığı beyaz renkli vagona konuldu. Atatürk'ün tabutunun konulduğu tren, saat 20.30'da İzmit'ten ayrıldı.²³⁵ Tren, İzmit'ten sonra geçtiği bütün istasyonlarda yavaşlayarak Bilecik, Eskişehir, Polatlı ve Etimesgut'tan sonra Ankara'ya ulaştı. Hat boyunca, trenin geçtiği yerlerde halk, geç saate aldırmaksızın, kimi zaman ellerinde meşalelerle, treninin geçişini izlediler. Atatürk'ün naaşının taşıyan tren, 20 Kasım 1938 günü saat 10.03'te Ankara garına ulaştı.²³⁶ Peronda, başta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Meclis Başkanı Abdülhalik Renda, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, bakanlar, milletvekilleri, komutanlar olmak üzere protokol üyeleri bulunuyordu.²³⁷ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Meclis Başkanı Abdülhalik Renda ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak tabutun bulunduğu vagona binerek saygı duruşunda bulundular.²³⁸ Tabut daha sonra vagonun alınarak bir top arabasına kondu. Tabutun bulunduğu top arabası, arkasından yürüyen Cumhurbaşkanı, Başbakan, Mareşal Fevzi Çakmak, milletvekilleri, mülki ve askeri erkân eşliğinde istasyondan Türkiye

²³² Ulus Gazetesi, 20 Kasım 1938; Tan Gazetesi, 20 Kasım 1938; Akşam Gazetesi, 20 Kasım 1938.

²³³ BCA., 30.18.1.2. 85.99.10.

²³⁴ **Belgelerle Atatürk**, s.147-160.

²³⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 20 Kasım 1938.

²³⁶ Çağlar, **a.g.e.**, s.13-15.

²³⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 22 Kasım 1938.

²³⁸ Çağlar, **a.g.e.**, s.16.

Büyük Millet Meclisi binasına geldi. Atatürk'ün tabutu daha önceden Bruno Taut'un hazırlamış olduğu katafalka konuldu. Başta Cumhurbaşkanı İnönü ve protokol katafalkın önünde saygı duruşunda bulundular.²³⁹ O gün çekilen ve tabutun istasyondan alınıp Meclise götürüldüğünü gösteren fotoğraflarda, istasyon çevresinin boş olduğu görülmektedir.²⁴⁰ İstanbul'da meydana gelen izdihamın ardından Ankara'da güvenlik tedbirlerinin artırıldığı anlaşılmaktadır. Gazeteci Asım Us da, Ankara'da istasyon ile Türkiye Büyük Millet Meclisi arasına çıkan bütün yolların, askerler tarafından tutulduğunu, bu suretle halkın izdihamının önüne geçildiğini yazmaktadır.²⁴¹

Meclisin önünde yer alan katafalkın çevresinde subaylar, 20 Kasım 1938 günü saat 10.30'dan itibaren saygı nöbeti tuttular ve nöbet 21 Kasım 1938 günü törenin başlayacağı 09.00 saatine kadar devam etti. Saygı nöbeti, her rütbeden altı subayın yarım saat aralıklarla değiştiği 45 nöbet postası ile gerçekleşti.²⁴²

Saat 12.00'den itibaren halkın katafalkın önünden saygı geçidi başladı ve gece yarısına kadar devam etti. Ankara'da da halk, İstanbul'daki gibi gözyaşları içinde katafalkın önünden geçti.²⁴³

Ertesi gün 21 Kasım 1938'de, Atatürk'ün tabutunun Etnografya Müzesi'ne konulduğu resmi devlet töreni düzenlendi.²⁴⁴ Cenaze töreni için çeşitli tedbirler alındı. Yalnızca törene davetlileri taşıyacak resmi görevli araçların trafiğe çıkmasına izin verildi. Halka Gençlik Parkı alanından töreni izleyebilmelerine müsaade edildi. Saat 08.00'den sonra otobüs seferleri kaldırıldı.²⁴⁵

Saat 9.42'de Atatürk'ün tabutu, 12 milletvekili tarafından katafalktan alınarak top arabasına yerleştirildi. Saat 10.07'de, Türk ve yabancı askeri birlikler top arabasının önünde saygı geçidi yaptılar.²⁴⁶ İlk önce mızraklı süvariler geçtiler, geçiş sırasında subaylar kılıçlarıyla tabutu selamlarken, erler mızraklarını aşağıya doğru çevirmiş ve başlarını tabuta doğru dönmüşlerdi. Onları sancaklarıyla topçular,

²³⁹ Ulus Gazetesi, 21 Kasım 1938.

²⁴⁰ Ulus Gazetesi, 21 Kasım 1938; Cumhuriyet Gazetesi, 22 Kasım 1938.

²⁴¹ Us, **a.g.e.**, s. 325.

²⁴² **Belgelerle Atatürk**, s.177-199.

²⁴³ Akşam Gazetesi, 21 Kasım 1938.

²⁴⁴ Tan Gazetesi, 22 Kasım 1938; Akşam Gazetesi, 22 Kasım 1938; Ulus Gazetesi, 22 Kasım 1938.

²⁴⁵ Ulus Gazetesi, 22 Kasım 1938.

²⁴⁶ Çağlar, **a.g.e.**, s.17.

muhafız alayı ve Harbiyeliler takip etti. Toplam dokuz ülke, cenaze törenine askeri birlikleri ile katıldı. Türk askeri birliklerin ardından Almanya, Bulgaristan, Fransa, İngiltere, İran, Romanya, Sovyetler Birliği Yugoslavya ve Yunanistan, askeri onur kıtaları bayrakları ve kılıçlarıyla Atatürk'ü selamladılar.²⁴⁷

Askeri birliklerin dışında on yedi devletin başkanları tarafından özel temsilciler gönderildi. Diğer ülkeleri, büyükelçileri temsil etti.²⁴⁸ Nazi Almanya'sını Baron Von Neurath, İngiltere'yi Lord Birdwood, Fransa'yı İçişleri Bakanı Albert Sarruat, İtalya'yı Baron Aloizi, Sovyetler Birliği'ni General Potemkin, Yugoslavya'yı Savunma Bakanı Nedic, Yunanistan'ı ise Başbakan Metaksas temsil ediyordu.²⁴⁹ Cenaze törenine katılan ülkelere bir kısmı ile Türkiye daha on beş yıl önce savaştan çıkmıştı. Dahası cenaze törenine katılan ülkeler, bir yıl sonra başlayacak olan İkinci Dünya Savaşında düşman saflarda yer alacaklardı. Atatürk'ün cenaze töreni, farklı kamplarda yer alan ülkeleri bir araya getiren bir zemin oldu. Neue Zürcher Zeitung adlı İsviçre gazetesi, cenaze töreninde ortaya çıkan tabloyu şu şekilde tasvir etti:

*“Atatürk'ün cenaze töreni, onun son zaferi oldu. Tabutunun önünde karşıtlarının hepsi sessiz kaldı. Türk ve Alman askerleri, tabutunun arkasında bir sırada yürüdüler; bir diğer sırada Stalin ve Hitler'in temsilcileri yan yanaydılar; hem Valencia hem de General Franco çiçek yollamışlardı. Tabutunun önünde Faşistler, Demokratlar ve Komünistler eğildiler.”*²⁵⁰

Askeri birliklerin geçidinin ardından saat 10.45'de cenaze korteji, Meclis'in önünden Etnografya Müzesi'ne Cumhurbaşkanlığı Bandosunun çaldığı Chopin'in matem marşı eşliğinde hareket etti.²⁵¹ Cenaze kortejinin önünde Türk ve yabancı askeri birlikler ve bandolar yer alıyordu. Askeri birliklerin ardında 80 askerin çektiği ve yanında kılıçlarını çekmiş 12 generalin bulunduğu Atatürk'ün tabutunu taşıyan top arabası geliyordu.²⁵² Top arabasını, Atatürk'ün İstiklal Madalyasını taşıyan bir General takip ediyordu. Hemen ardından kız kardeşi Makbule Hanım ve eşi yürüyordu.²⁵³ Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak ve Atatürk'ün

²⁴⁷ Ulus Gazetesi, 22 Kasım 1938; Tan Gazetesi, 22 Kasım 1938; Akşam Gazetesi, 22 Kasım 1938.

²⁴⁸ Sonyel, **a.g.m.**, s. 577.

²⁴⁹ **Belgelerle Atatürk**, s.209-218.

²⁵⁰ Orhan Koloğlu, **Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s.81.

²⁵¹ Çağlar, **a.g.e.**, s.17.

²⁵² Ulus Gazetesi, 22 Kasım 1938.

²⁵³ Kurun Gazetesi, 22 Kasım 1938.

yaverlerinin arkasında Cumhurbaşkanı İnönü, ağır adımlarla ilerliyordu. Cumhurbaşkanının ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Abdülhalik Renda, Başbakan Celal Bayar, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, yer alıyordu. Kortejde, daha sonra sırasıyla yabancı büyükelçiler, temsilciler, bakanlar, milletvekilleri, askeri ve mülki erkân bulunuyordu.²⁵⁴ Dönemin gazetelerine göre, cenaze kortejinin güzergâhında bulunan Gençlik Parkını halk doldurmuş; feryatlar, haykırımlar içinde gözyaşı döküyordu.²⁵⁵ Cenaze korteji, saat 13.10'da Etnografya Müzesi'ne ulaştı.²⁵⁶ Başta Cumhurbaşkanı İnönü ve protokol yerlerini aldılar. Atatürk'ün tabutu top arabasından alındı. Türk askerlerinin omuzlarında Etnografya Müzesi'nin girişinde yer alan beyaz mermerden kaidenin üzerine konuldu. 21 Kasım 1938 günü düzenlenen Atatürk'ün Naaşının Etnografya Müzesi'ne Nakil Töreni, devlet adamlarının ve korteje katılanların veda geçişi ile son buldu.²⁵⁷

Cenaze töreninin ardından Atatürk'e veda konuşmasını, yeni “şef” Cumhurbaşkanı İnönü, yaptı. İnönü'nün Türk halkına seslendiği konuşması, 21 Kasım 1938 günü radyodan yayınlandı.²⁵⁸

“Bütün ömrünü hizmetine vakfettiği sevgili milletinin ihtiram kollan üstünde Ulu Atatürk'ün fâni vücudu istirahat yerine tevdi edilmiştir. Hakikatte yattığı yer, Türk milletinin, O'nun için aşk ve iftiharla dolu kahraman ve vefalı göğsüdür” cümleleri ile başlayan konuşmada İnönü, Atatürk'ün ülkesine ve Türk milletine yaptığı hizmetlerden övgüyle söz etti. En kıymetli emanetinin *“laik, milliyetçi, halkçı, inkılâpçı, devletçi cumhuriyet”* olduğunu belirterek rejimin aynı ilkeler çerçevesinde yürüyeceğinin mesajını verdi. Kaybından sonra Türk Milletinin Atatürk'e gösterdiği sevgi ve saygıdan övgüyle söz ederek vatandaşlara teşekkür etti. Ayrıca, cenaze törenine katılan devletlere de Türk milleti adına şükranlarını bildirdi. Atatürk'e, *“Devletimizin banisi ve milletimizin fedakar, sadık hadimi; insanlık idealinin aşık ve mümtaz siması; Eşsiz kahraman Atatürk; Vatan sana minnettardır”* diye seslenen İnönü, konuşmasını, *“aziz hatıran sönmez meşale olarak ruhlarımızı*

²⁵⁴ Akşam Gazetesi, 22 Kasım 1938; Ulus Gazetesi, 22 Kasım 1938; **Belgelerle Atatürk**, s.168.

²⁵⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 22 Kasım 1938; Ulus Gazetesi, 22 Kasım 1938; Yeni Sabah Gazetesi 22 Kasım 1938.

²⁵⁶ Çağlar, **a.g.e.**, s.18.

²⁵⁷ Ulus Gazetesi, 22 Kasım 1938.

²⁵⁸ İnönü'nün radyo konuşma kaydının bir kısmı için bkz: Tunç Boran, (Yönetmen) **906 Rakımlı Tepe Belgesel Filmi**, Emniyet Genel Müdürlüğü Foto Film Şube Müdürlüğü, 2003

daima ateşli ve uyanık tutacaktır” sözünü vererek tamamladı.²⁵⁹ İnönü’nün Atatürk’ün kaybından duyulan üzüntüyü ölçülü bir şekilde ifade eden konuşması, 22 Kasım 1938 tarihli gazetelerde yer aldı.²⁶⁰

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunun on beşinci yılını geride bıraktığı günlerde kurucusunu kaybetti. Ölümünün ardından on bir gün sonra Atatürk’ün naaşı, geçici kabir olarak belirlenen Etnografya Müzesi’ne konuldu. Ölüm haberinin ardından tüm ülkede, derin bir üzüntü yaşandığı, İstanbul ve Ankara’da düzenlenen törenlerde yas, bütün halleri ile gözlenmektedir. Bu yası ve üzüntüyü gözlemleyenlerden biri de İngiltere’nin Ankara Büyükelçisi Sir Percy Loraine oldu. Loraine, İngiltere’ye gönderdiği raporda, *“Onun için gerçekten yas tutuluyor. Cenaze törenleri sırasında sıradan insanların samimi üzüntüsü kolayca anlaşılıyordu”*²⁶¹ demektedir. Halkın törenlere katılımı ve üzüntüsü, Atatürk’e duydukları sevgi ve saygıyı gösteriyordu.

Yetkililer tarafından törenlerin düzenlenme şekli ve alınacak güvenlik önlemleri ile ilgili pek çok genelge ve kararname yayınlandı.²⁶² Genelge ve kararnamelerde, güvenlik tedbirlerinin üst düzeyde alındığı dikkat çekmektedir. Devlet Başkanının cenaze töreni ile ilgili alınan güvenlik tedbirlerini doğal karşılamak gerekir. Ancak yine aynı genelge ve kararnamelerde, halkın törenlere katılımının sağlanmasıyla ilgili olarak herhangi bir düzenlemenin yapılmaması dikkat çekicidir. Katılım için özel bir çabanın gösterilmemesinin nedenleri, halkın zaten kendiliğinden yoğun katılımı ve hükümetin kontrolsüz kalabalıkların yaratması muhtemel güvenlik zafiyetinden çekinmesiydi. Cenaze namazının cami yerine Dolmabahçe Sarayı’nda kılınması bu çekincenin ürünüdür. Özellikle Dolmabahçe Sarayı’nda meydana gelen izdiham sonucu on bir kişinin ölümü, güvenlik tedbirlerinin daha da artırılmasına sebep olmuştur. İstanbul’da ve Ankara’da alınan tedbirler, halkın cenaze törenine katılmasını kolaylaştırmak yerine zorlaştırmıştır. Örneğin naaşın Ankara’ya gelmesi sırasında istasyon çevresi gibi alanlar halkın girişine kapatılmış, törenin düzenlendiği günlerde tramvay, otobüs, vapur seferleri

²⁵⁹ BCA: 030.01.11.63.5; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İnkat 9, 21Kasım 1938, Cilt 27, s.240.

²⁶⁰ Akşam Gazetesi, 22 Kasım 1938; Ulus Gazetesi, 22 Kasım 1938; Cumhuriyet Gazetesi, 22 Kasım 1938.

²⁶¹ Sonyel, **a.g.m.**, s. 585.

²⁶² Genelge ve kararnameler için Bkz: **Belgelerle Atatürk**, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999

kaldırılmış, özel araçların trafiğe çıkışı engellenmiştir. Alınan tüm bu güvenlik önlemlerine rağmen halk, Atatürk'e duyduğu sevgiyi göstermek için İstanbul, Ankara ve nakil sırasında naaşın geçtiği yerleşim birimlerinde yollara dökülmüştür.

Cenaze töreni herhangi bir aksaklık olmadan –sarayda meydana gelen izdiham dışında- önceden belirlenen program çerçevesinde düzenli ve disiplinli bir şekilde gerçekleştirildi. Başbakanlık, cenaze töreninde görev alan Dışişleri, İçişleri ve Milli Savunma Bakanlıkları çalışanlarına gösterdikleri gayretten ötürü takdirlerini bildirdi.²⁶³ Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği yayınladığı bildiri ile yas günlerinde gösterilen vakar ve sükût için halka ve yöneticilere teşekkür etti.²⁶⁴

Hükümet, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın Atatürk'ün ölümünden bir ay önce ifade ettiği gibi “*Eğer emri hak vaki olursa tedbir almak lazım. Teessür tabii umumidir. Fakat memleketi yeise düşürmemeli*”²⁶⁵ prensibiyle hareket etmişti. Atatürk'ün ölümünden kaynaklanan üzüntünün, devletin sürekliliğine ve rejime olan inanca yönelik kuşkuya ve ümitsizliğe dönüşmemesi için tedbirler alınmıştı. Alınan tedbirler, Atatürk'ün kaybindan dolayı halkın duyduğu üzüntünün, rejime yönelik ümitsizliğe dönüşmemesini amaçlıyordu. Kısacası Türkiye, cenaze töreninde kurucusunu, önderini kaybetmenin üzüntüsünü yaşarken, cumhuriyetin ayakta kalacağı mesajını vermeye çalıştı.

4- Geçici Kabir: Etnografya Müzesi

Bakanlar Kurulu'nun 13 Kasım 1938 tarihinde aldığı “*Atatürk'ün cenazesinin kendisine layık bir Anıtkabir yapılincaya kadar Etnografya Müzesinde kalması*”²⁶⁶ kararı çerçevesinde Atatürk'ün naaşı için Etnografya Müzesi “*geçici kabir*” olarak belirlendi. Etnografya Müzesi, 1953 yılında Anıtkabir inşası tamamlanincaya kadar geçici kabir görevi yaptı. Bu bölümde, Etnografya Müzesi'nin özellikleri, geçici kabir olarak seçilme süreci, Etnografya Müzesi'nde kabir için yapılan değişikliklere değinilecektir.

²⁶³ BCA: 030.0.010.1.4.13.

²⁶⁴ BCA: 490.1.0.0.4.19.18.

²⁶⁵ Us, **a.g.e.**, s. 300.

²⁶⁶ Ulus Gazetesi, 14 Kasım 1938.

Nisan 1925’de Eğitim Bakanlığı, bazı eski eserlerin ve İstanbul’dan getirilen “*Kutsal Emanetlerin*” korunması ve sergilenmesi için bir müze yapılmasını kararlaştırdı.²⁶⁷ Müze binası, Ankara’nın Namazgâh semtinde eskiden Müslüman mezarlığı olan bir tepe üstünde 1925’de inşa edilmeye başlandı.²⁶⁸ İnşaat, 1927 senesinde bitirildi. Etnografya Müzesi, 1930’da halkın ziyaretine açıldı.²⁶⁹ Binanın mimarı Arif Hikmet Koyunoğlu’dur. Koyunoğlu, Etnografya Müzesi dışında Ankara’da kamu binası olarak Hariciye Vekâleti, (bugün Kültür Bakanlığı binası) Türk Ocağı (1932 yılında Halkevi, bugün Resim Heykel Müzesi Müdürlüğü) binalarını da yapmıştır.²⁷⁰ Etnografya Müzesi, cumhuriyet döneminde yapılan ilk müze binasıdır. Henüz müze inşaatı tamamlanmadan Ankara’nın ilk Atatürk heykeli, binanın ön cephesinde yerini aldı. İtalyan heykeltıraş Pietro Canonica’nın yaptığı Atatürk heykeli, 29 Ekim 1927 tarihinde Başbakan İnönü tarafından açıldı. 4 Kasım 1927’de Sıhhiye Meydanında açılan Zafer Anıtı ve 24 Kasım 1927’de açılan Ulus Meydanında yer alan Zafer/Yeni Gün Anıtı’nın önünde, gün farkıyla Ankara’nın ilk anıtı olma unvanını elde etmekle birlikte aynı zamanda Atatürk heykelleri içinde ilk atlı kompozisyonudur. Heykelin üstünde yükseldiği kaide iki kademelidir. Kaidenin alt kademesinin ön ve arka yüzünde yer alan bronz panolarda, solda; Kurtuluş Savaşı’nın ardından Ankara’da güneşin doğuşu, sağda; devrilmiş top arabalarıyla savaş meydanı, ön yüzündeki madalyonların sağında; esir düşen Yunan Başkumandanı General Trikopis’in, kılıcını Atatürk’e teslim edişi, solunda; araba içerisinde Atatürk’e zafer çiçeklerinin verilme sahnesi yer alırken, arka yüzdeki iki küçük madalyondan soldakinde Atatürk’ün söylevini dinleyenler, sağdaki madalyonda ise son Osmanlı Padişahı Vahdettin’in İstanbul’dan kaçışı sahnelenmektedir. Heykel, Etnografya Müzesi’nin önünde o dönemin Ankara kentine hâkim bir noktadan bakmaktadır.²⁷¹

Etnografya Müzesi’nin kente hâkim yüksek bir noktada bulunması Geçici Kabir olarak tercih edilmesinde önemli bir etken olmuştur. Heykel, bu hâkimiyet

²⁶⁷ Hasan Kuruyazıcı, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bir Mimar: Arif Hikmet Koyunoğlu**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s.242

²⁶⁸ Necdet Evliyagil, **Atatürk ve Anıtkabir**, Ajans Türk Yayınları, Ankara, 1988

²⁶⁹ **Belgelerle Atatürk**, s.253-254

²⁷⁰ İnci Aslanoğlu, **Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938**, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara, 2001, s.298-299

²⁷¹ Aylin Tekiner, **Atatürk Heykelleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.80-83

duygusunu ve anlamı pekiştirmektedir. Heykel aynı zamanda Atatürk ile mekân arasında anlam bütünleşmesini de sağlamaktadır. Etnografya Müzesi'nin hemen yanı başında bulunan Halkevi Binası ise; Cumhuriyet, Atatürk ve devrimlerle ilişkili mekânsal kompozisyonu tamamlamaktadır. Müzenin bulunduğu konum da uygundur. Bulduğu konum dönemin Ankara kentinde, eski Ankara ile cumhuriyetle birlikte kurulan Yenişehir'in ortasındadır. Etnografya Müzesi, mekânsal anlam vurgusunun yanında işlevsel olarak da elverişlidir. Nihayetinde bir müzenin kabire dönüştürülmesi, başka sosyal mekânların kabire dönüştürülmesinden daha kolay ve daha az dikkat çekicidir. Son olarak, Etnografya Müzesi'nin geçici kabir olarak tercih edilmesindeki nedenlerden biri de, yeni başkent Ankara'da alternatifin çok olmamasıdır.

Geçici kabir yerinin belirlendiği Bakanlar Kurulu toplantısında da, Etnografya Müzesi dışında başka bir alternatif önerilmedi. Etnografya Müzesi'ni geçici kabir yeri olarak Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp önerdi. İçişleri Bakanı Refik Saydam, bu öneriyi destekledi.²⁷² Böylelikle Etnografya Müzesi, Atatürk için Geçici Kabir yeri olarak belirlendi. Dönemin başında da geçici kabir olarak belirlenen Etnografya Müzesi hakkında bir tartışma yaşanmamış ya da başka bir alternatif önerilmemiştir.

Atatürk'ün tabutu, 21 Kasım 1938 günü düzenlenen törenle Etnografya Müzesi'nin giriş bölümünde yer alan mermer kaidenin üzerine konuldu. Tabutun bulunduğu salon yukarıdan aşağıya muslinlerle kaplanmıştı, tabutun üzerinde ise atlastan Türk bayrağı bulunuyordu. Tabutun bulunduğu mermer kaidenin çevresinde ise altı meşale yanıyordu.²⁷³ Geçici Kabir olan Etnografya Müzesi, Eğitim Bakanlığına bağlı idi. Atatürk'ün naaşı konulduktan sonra ön ve arka cephelerinde ikişer asker, daimi olarak nöbet tutmaya başladılar.²⁷⁴ Atatürk'ün naaşı, 10 Kasım 1953 günü Anıtkabir'e nakledilinceye kadar 15 yıl boyunca Etnografya Müzesi'nde kaldı.

Atatürk'ün tabutu, Etnografya Müzesi'nin giriş salonunda mermer bir kaide üzerinde bulunuyordu. Törenden yaklaşık dört ay sonra, Başbakanlık tarafından

²⁷² Kutay, **Atatürk'ün Son Günleri**, s.181

²⁷³ Ulus Gazetesi, 22 Kasım 1938.

²⁷⁴ BCA: 030.10.122.870.7

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına, Genelkurmay Başkanlığına ve Ankara Valiliğine resmi yazılar gönderildi. 30 Mart 1939 tarihli resmi yazılarda, “*Ebedi Şefimiz Kemal Atatürk’ün tabutlarının Rasattepe’de inşası mukarrer kabirlerinin hitamına kadar elveym mahfuz bulunduğu Etnografya Müzesinde hazırlanan kabre muvakkaten defni yarın 31 Mart 1939 Cuma günü on birde icra kılınacaktır*” yazmaktadır. Yazılarda ayrıca, “Muvakkaten defin” işleminde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Abdülhalik Renda Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Kemal Gedeleş ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak’ın katılmaları rica ediliyor, Ankara Valiliğinden de gerekli tedbirlerin alınması isteniyordu. Cumhurbaşkanı İnönü, defin törenine katılmadı. Başbakan Refik Saydam’a verdiği emre göre, törene Genel Sekreter Gedeleş, katıldı.²⁷⁵ Başbakanlığın düzenlediği defin işlemi için Atatürk’ün tabutunun bulunduğu Etnografya Müzesi’nin giriş salonunun altına bir oda kazıldı. Çevresi beton ile kaplı mezar odasına Atatürk’ün tabutu vinç yardımı ile indirildi. Ardından kazılan odanın üzeri beyaz mermerlerle kapatıldı.²⁷⁶ İşlemin ardından hazır bulunanlar tarafından protokol imzalandı:

“Ebedi Şef Atatürk için inşası mukarrer Anıt-Kabrin hitamına kadar halen bulunduğu Etnografya Müzesi dâhilinde muvakkaten yaptırılan medfene 31 Mart 1939 Cuma günü saat 11.00’de Büyük Millet Meclisi Reisi Abdülhalik Renda, Başvekil Refik Saydam, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Riyaseti Cumhur Umumi Kâtibi Kemal Gedeleş, Riyaseti Cumhur Başyaveri Binbaşı Celal Üner ve Ankara Vali ve Belediye Reisi Nevzad Tandoğan’ın huzurlarıyla konulduğunu gösteren bu protokol tanzim ve imza edilmiştir.”²⁷⁷

Atatürk’ün tabutunun Etnografya Müzesi içinde “*medfene*” konulması işleminden sonra imzalanan protokol ile birlikte kabrin projesi ve “*Etnografya Müzesi Dâhilinde Atatürk Muvakkat Kabri İnşaatı İzahnamesi*” hazırlandı. Söz konusu protokol, kabir projesi ve izahnamenin birer sureti arşivde saklanmak üzere Başbakanlık tarafından 5 Nisan 1939 tarihli üst yazı ile Büyük Millet Meclisi Başkanlığına gönderildi. Belgelerin birer sureti de Başbakanlık Müsteşarının kasasında saklandı. 1953 yılında tabutun geçici kabirden çıkartılması sırasında özellikle kabir projesi ve izahnameye ihtiyaç duyulacak ve bu belgelere incelenerek

²⁷⁵ BCA: 30.18.1.2.86.18.16

²⁷⁶ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 56.14.2714

²⁷⁷ BCA: 30.18.1.2.86.18.16; **Belgelerle Atatürk**, s.255.

tabut geçici kabirden çıkartılacaktır.²⁷⁸ “*Etnografya Müzesi Dâhilinde Atatürk Muvakkat Kabri İnşaatı İzahnamesi*” başlıklı dört maddelik raporda, geçici kabrin nasıl yapıldığı, tabutun lahde indirilme işlemi ve tabutun lahitten çıkarılma işlemi ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.²⁷⁹ Anadolu Ajansı, 31 Mart 1938 günü yapılan işlemi, resmi tebliğ olarak yayınladı.²⁸⁰ Atatürk’ün tabutunun Etnografya Müzesi’ne konulmasından dört ay sonra tabutun bulunduğu salonun altında mezar odası kazılmış ve tabut bu odaya konulmuştu. Resmi yazılarda ve belgelerde, mezar odasının kazılmasına ve tabutun bu mezar odasına konulmasına neden ihtiyaç duyulduğu konusunda bir açıklama bulunmamaktadır. Mezar odasının yapılmasını, Prof. Dr. Utkan Kocatürk, güvenlik endişesi ile açıklamaktadır. İkinci Dünya Savaşının yaklaşmakta olduğuna dikkat çeken Kocatürk; “*Bir devlet kurucusunun tabutu orada muhafaza ediliyor. Tedbir almak için, korumak için her şeyden her türlü aklınıza gelebilecek sabotajdan korumak için*”²⁸¹ mezar odasının yaptırıldığını belirtmektedir.

Nazi Almanya’sının Mart 1938’de Avusturya’yı ilhakı, Ekim 1938’de Çekoslovakya’dan Südetler bölgesini alması ve nihayet Mart 1939’da Çekoslovakya’yı işgali yakında başlayacak İkinci Dünya Savaşı’nın işaretleriydi.²⁸² Türkiye’yi, Alman yayılcılığından daha çok İtalyan tehlikesi tedirgin ediyordu. İtalyan lideri Mussolini’nin Akdeniz kıyılarını kapsayan yayılma hevesi, Türkiye için başlıca endişe kaynağıydı.²⁸³ Türk basınında, İtalya’nın Akdeniz sahasındaki toprak talepleri sıklıkla yer alıyordu.²⁸⁴ İkinci Dünya Savaşı patlak vermeden daha önce Türkiye, sivil halk için “*pasif korunma*” tedbirlerini almaya başladı. 1939 yılının başından itibaren “*Hava Taarruzlarına Pasif Korunma Kanunu*” uygulanmaya başlandı.²⁸⁵ Aralık 1938’de Kızılay, zehirli gaza karşı sivil halk için maske temin etmeye başladı.²⁸⁶ 1938 yılının sonunda İstanbul’da ilk sığınak, Sağlık Müdürlüğü

²⁷⁸ BCA: 30.18.1.2.86.18.16

²⁷⁹ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 56.14.2714

²⁸⁰ Tan Gazetesi, 1 Nisan 1939; Vakit Gazetesi, 1 Nisan 1939.

²⁸¹ Boran, (Yönetmen), **a.g.f.**

²⁸² Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1989, s.277-288

²⁸³ **a.g.e.**, s.327-328

²⁸⁴ Ulus Gazetesi, “Arnavutluk İtalyan tehdidi altında” 25 Şubat 1939; Tan Gazetesi “Roma İmparatorluğuna Türkiye’de mi Dâhildir?” 10 Şubat 1939.

²⁸⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 9 Aralık 1938.

²⁸⁶ BCA: 30.10.0.0.51.331.9

binasında yapıldı.²⁸⁷ Ankara’da, hava bombardımanına yönelik ilk tatbikat yapıldı.²⁸⁸ Hava taarruzlarına karşı pasif koruma yönetmeliği yayınlandı. 191 maddeden oluşan bu yönetmelikte, muhtemel bir hava saldırısı esnasında ve sonrasında alınacak tüm tedbirler sıralandı.²⁸⁹ 1939 yılı başlarında İstanbul ve Ankara gibi şehirlerde hava saldırıları için önlemler alınmaya başlanmıştı. Atatürk’ün tabutunun Etnografya Müzesi’nin altında mezar odasına konulmasını, bu tedbirlerden biri olarak yorumlamak mümkündür.

Tabutun mezar odasına konulması, savaş sırasında muhtemel hava saldırılarına ya da sabotajlara karşı bir tedbir olmakla birlikte aynı zamanda Atatürk’ün naaşına saygının bir gereği olarak da değerlendirilmelidir. Nihayetinde devlet başkanının tabutu, bir salonun ortasında mermer bir kaidenin üzerinde duruyordu. Tabutun bir binanın içinde de dahi olsa açıkta bırakılması kabul edilemezdi. Bir mezar odasında bulundurulması gerekiyordu.

Geçici Kabir Etnografya Müzesi’ne bir mezar odası yapılması bir taraftan Anıtkabir yapımının uzayacağına da göstergesidir. Geçici çözüm olan Etnografya Müzesi’ndeki geçici misafirliğin uzayacağı tahmin edildiği için de mezar odası hazırlanmış olmalıdır. 21 Kasım 1938 günü naaş, Etnografya Müzesi’ne konulduktan sonra yapılması kararlaştırılan Anıtkabir’in yerinin tespit edilmesi meselesi vardı. Hükümet ve yetkililer, Anıtkabir’in yerini tespit etmek için hemen harekete geçtiler.

²⁸⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 25 Aralık 1938.

²⁸⁸ Öymen, **a.g.e.**, s.137.

²⁸⁹ Resmi Gazete, Sayı:4178, 8 Nisan 1939.

II. BÖLÜM

ANITKABİR'İN İNŞASI

A. 1938-1950 CHP Dönemi Anıtkabir İnşa Çalışmaları

1- Anıtkabir Yer Tespiti

Anıtkabir inşası ve proje yarışması öncesi, Anıtkabir'in inşa edileceği yerin tespit edilmesine ilişkin olarak tartışmalar yaşandı. Hükümet, “Atatürk'ün cenazesinin kendisine layık bir Anıtkabir yapılincaya kadar Etnografya Müzesinde kalacağı kararını” kamuoyuna ölümünden üç gün sonra açıkladı.²⁹⁰ Böylelikle hükümet, Atatürk için Anıtkabir yapılması kararını aldı. Türk basını ise, Atatürk'ün öldüğü günden itibaren kabir yeri konusunu tartışmaya ve yazmaya başladı. 10 Kasım 1938 günlü Kurun Gazetesi'nde, Atatürk'ün nereye gömüleceğinin henüz belli olmadığı, bu kararı Büyük Millet Meclisi'nin vereceği belirtilerek kamuoyunda önerilen kabir yerlerini şu şekilde aktarmaktadır:

*“Umumi arzu bu konuda muhtelifdir. Mezarının Çankaya Köşkünün yanında, Ankara Kalesinin ortasında, eski Meclis Binası bahçesinde, Atatürk parkında yahut Orman Çiftliğinden birinde yapılması muhtemeldir”*²⁹¹

Benzer şekilde Tan Gazetesi de muhtemel kabir yerlerini; Çankaya Köşkü yanı, Ankara Kalesi'nin ortası, Meclis Eski Binasının Bahçesinde ya da Orman Çiftliği olarak sıralamaktadır.²⁹² 15 Kasım 1938 tarihli Akşam gazetesi ise, Atatürk için yapılacak Anıtkabir'in, Etnografya Müzesi'nin bulunduğu sırtta yapılmasına karar verildiğini açıkladı.²⁹³ Bu aceleci ve erken haber, doğru değildi.

Kabir yeri konusunda halktan Meclise, Hükümet'e ve Cumhuriyet Halk Partisi'ne öneriler de gelmekteydi. Üzerinde en çok durulan yerler, Çankaya ve Ankara Kalesi idi.²⁹⁴ Bu önerilerden en ilgi çekici olanı, Kütahya'nın Gediz ilçesinden Hamza Cier ve arkadaşlarının TBMM'ne gönderdikleri dilekçede

²⁹⁰ Ulus Gazetesi, 14 Kasım 1938; Akşam Gazetesi, 14 Kasım 1938; Cumhuriyet Gazetesi, 14 Kasım 1938.

²⁹¹ Kurun Gazetesi, 10 Kasım 1938.

²⁹² Tan Gazetesi, 11 Kasım 1938.

²⁹³ Akşam Gazetesi, 15 Kasım 1938.

²⁹⁴ Akşam Gazetesi, 27 Kasım 1938.

belirtiliyordu. Hamza Cier ve arkadaşları “Atatürk’ün cesedinin Çankaya’da Altın bir muhafaza içinde saklanması” öneriyorlardı.²⁹⁵

Kabir yeri konusunda bir başka öneri ise, Yozgat Milletvekili Sırrı İçöz’den geldi. 14 Kasım 1938’de, Atatürk’ün cenaze programı için yapılacak harcamalara ilişkin kanunun Meclis Genel Kurulu görüşmelerinde söz alan Sırrı İçöz, kabir yeri, olarak Ankara Kalesi’ni şu sözlerle önerdi:

“...Atatürk’ün mübarek cesedi muvakkaten, kati surette kabri taayyün edinceye kadar, müzede kalacaktır. Halk Atatürk’ü sağlığında başında taşıdı ve onun maneviyatında da daima başında görmek istiyor. Hem de mübarek kabirlerinin Ankara’nın hiçbir noktasından aşağıda yapılmasına razı değiliz. Kalenin ortasında yüksek bir yere yapılacak makamı mahsusasına defnedilsin ve uzaktan en evvel görenler ona tazim ile eğilsin. İcabederse bütün malımızı, mülkümüzü de bu uğurda feda edebiliriz. Bütün arzumuz budur.”

Ankara Kalesi’nin en yüksek yer olması nedeniyle Atatürk’ün kabrinin orada yapılmasını isteyen Sırrı İçöz, Mecliste asılı bulunan “Egemenlik Ulusundur” yazısının altına Atatürk büstü konulmasını, ayrıca Atatürk’ün kabri için tüm vilayetlerden toprak getirilmesini de önerdi.²⁹⁶

Meclis görüşmesine verilen aradan sonra devam eden konuşmalarda tekrar söz alan Sırrı İçöz, daha önce yaptığı konuşmada verdiği önergeyi şu sözlerle geri çekti:

*“Muhterem Arkadaşlar; demin kürsüden Atatürk’ün mübarek makamının kale üzerinde yapılması ve şu levhanın altına bir büstünün konulması, sonra vilayetlerden toprak alınarak makamının o topraklarla örtülmesi hakkında ricada bulunmuştum. Beş dakikalık celse tatili esnasında temas ettiğim arkadaşlar, benim şu takrirdeki arzularımı daha şümüllü olarak yerine getireceklerini buyurdular. Binaenaleyh, takririmi geri alıyorum”*²⁹⁷

Milletvekili Sırrı İçöz, Meclis Genel Kurulu’nda Anıtkabir yeri için verdiği önergeyi geri çekti. Anıtkabir yer tespitinin kararı, komisyonların yapacağı toplantıların sonunda netleşecekti.

Anıtkabir yapılacak yere siyasi yetkililer karar verecekti. Atatürk’ün bir yazılı vasiyetnamesi vardı. Vasiyetnamede kabir yeri ile ilgili bir hüküm var mıydı?

Atatürk, vasiyetnamesini hastalığının ağırlaştığı bir dönemde 5 Eylül 1938

²⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, 1 Ekim 1938- 27 Ocak 1939, Cilt 27, s.210

²⁹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İnikat 4, 14 Kasım 1938 Cilt 27, s.29

²⁹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İnikat 4, 14 Kasım 1938 Cilt 27, s.41

günü kendi el yazısıyla yazdı. 6 Eylül 1938 günü, İstanbul Altıncı Noteri İsmail Kunter, Dolmabahçe Sarayı'na çağrıldı. Vasiyetnamenin notere verilmesi gizli oldu. Doktor Neşet Ömer İrdelp, saraydakilere Noteri, Atatürk'ü muayene için getirdiği eski bir doktor arkadaşı olarak tanıttı. Atatürk, vasiyetini kapalı ve mühürlü bir zarf içinde Notere teslim etti.²⁹⁸

Atatürk'ün Notere mühürlü ve kapalı zarf içinde verdiği vasiyetnamesi, Ankara Üçüncü Sulh Hukuk Hâkimliği'nde, 28 Kasım 1938 Pazartesi günü saat 15.00'de açıldı. Mahkemede, Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Boysan, (Atadan) Adalet Bakam Hilmi Uran ile İçişleri Bakanı Dr. Refik Saydam, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Ankara Cumhuriyet Savcısı Yardımcısı, bazı milletvekilleri, yargıç ve avukatlarda hazır bulundu. Ankara Üçüncü Sulh Hukuk Hâkimi Osman Selçuk, Atatürk'ün vefatıyla ilgili üzüntüsünü belirttikten sonra Makbule Boysan'a kimlik bilgilerini sordu. Ardından Hâkim, üstü çeşitli mühürler ve Atatürk'ün imzasını taşıyan zarf durumunu tutanağa geçirerek açtı. Zarfın içinden vasiyetname ile ilgili tutanağın olduğu ikinci bir zarf ile bir kâğıt çıktı. Tutanağın altında Atatürk'ün, Altıncı Noter İsmail Kunter'in, Hasan Rıza Soyak'ın ve Dr. Neşet Ömer İrdelp'in imzaları vardı. Tutanağın mahkeme dosyasına geçirilmesinden sonra açılan ikinci zarftan Atatürk'ün vasiyetnamesi çıktı. Atatürk'ün vasiyetnamesi, el yazısıyla bir yaprağın bir yüzüne yazılmıştı. Hâkim Atatürk'ün vasiyetnamesini açıkça okuttu ve tutanağa geçirtti. Atatürk'ün tek kanuni mirasçısı Makbule Hanım olduğundan kendisine, mahsup mirasçılarının haklarına bir ay içinde itiraz edebileceği mahkemece tebliğ edildikten sonra oturum 16 Ocak 1939 gününe bırakıldı.²⁹⁹

Medeni Kanun'a göre, bir kişi mal varlığını, ölümünden sonra kanuni mirasçılarının mahfuz hissesi bulunduğundan başkasına devretmesi mümkün değildi. Atatürk'ün isteğiyle TBMM'de 12 Haziran 1933 tarihli ve 2307 sayılı "*Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Kanunu Medeni'nin 452. maddesine göre tasarruflarının, mahfuz hisseler hakkındaki hükümden müstesna olduğuna dair*" kanun çıkartıldı. Bu kanun sayesinde Atatürk'ün tek kanuni mirasçısı Makbule Boysan'ın (Atadan) Medeni Kanununun 452. maddesi gereğince Atatürk'ün malları üzerindeki 1/4

²⁹⁸ Soyak, a.g.e., s.713-717

²⁹⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 29 Kasım 1938; Akşam Gazetesi, 29 Kasım 1938.

oranındaki mahfuz hissesi kalktı.³⁰⁰ 16 Ocak 1939'da Makbule Hanım, Ankara Üçüncü Sulh Mahkemesi'ne, bir dilekçe ile başvurarak tebligatı kabul ettiğini, vasiyetnameye hiçbir itirazı olmadığını bildirdi.³⁰¹

Atatürk, sahip olduğu menkul ve gayrimenkulları tanzim eden altı maddelik kısa bir mali vasiyet bırakmıştı. Sahip olduğu bütün malları, Cumhuriyet Halk Partisi'ne bırakıyordu. Sahip olduğu nakit ve hisse senetlerini İş Bankası nemalandıracaktı. Elde edilen gelirden kız kardeşine ve beş manevi kızına aylık giderlerini karşılamaya yetecek bir miktar nakit ödenecekti. Kız kardeşi Makbule, yaşamının sonuna dek Çankaya'daki eve sahip olacaktı. Pilot olan manevi kızı Sabiha Gökçen'e bir ev satın alınacaktı. İnönü'nün çocuklarına ise yüksek öğretimleri için ihtiyaçları kadar para bırakmıştı. İş Bankasından elde edilen gelir, eşit miktarda Tarih ve Dil Kurumlarına verilecekti.³⁰²

Atatürk'ün vasiyetnamesi açılmıştı. Mali konuların açıklandığı vasiyetnamede kabir yeri ile ilgili bir hüküm bulunmuyordu. Ancak bunu Kurun Gazetesi, daha Atatürk'ün öldüğü gün açıklamıştı: “...Kendisinin bir vasiyeti olduğu tahmin ediliyorsa da gömüleceği yer hakkında bir arzusu olduğu tahmin edilmiyor” diye yazmaktaydı.³⁰³ Siyasi yetkililerin, Anıtkabir yerinin belirlenmesi için vasiyetnamenin açılmasını bekledikleri yönünde bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ancak Anıtkabir yerinin tespit edilmesi ile ilgili ilk açıklama, Atatürk'ün vasiyetnamesinin mahkemede açılmasının ertesi günü yapıldı. Başbakan Bayar, 29 Kasım 1938 günü toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Meclis grubunda konu ile ilgili bir açıklama yaptı. Açıklamasında, Atatürk için yaptırılacak Anıtkabir'in yerinin tayini için uzmanlardan oluşturulan komisyonun düzenleyeceği raporun grup onayına sunulduktan sonra uygulamasına geçileceğini bildirdi.³⁰⁴

Atatürk'ün yazılı vasiyetnamesi mahkeme tarafından açıldığında kabir konusunda Atatürk'ün yazılı bir vasiyeti olmadığı kesinleşti. Ancak kabir yeri konusunda sözlü vasiyetleri ve hatıralar vardı. Afet İnan'ın aktardığı hatıralara göre, Atatürk'ün kabir yerinin konuşulduğu bir akşam Recep Peker, Atatürk'ün kabir yeri

³⁰⁰ Soyak, **a.g.e.**, s. 713

³⁰¹ Mazhar Leventoğlu, **Atatürk'ün Vasiyeti**, Leventoğlu Yayınevi, İstanbul, 1968, s.51-54.

³⁰² Cumhuriyet Gazetesi, 29 Kasım 1938; Akşam Gazetesi, 29 Kasım 1938; Soyak, **a.g.e.**, s. 716.

³⁰³ Kurun Gazetesi, 10 Kasım 1938.

³⁰⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 30 Kasım 1938; Akşam Gazetesi, 30 Kasım 1938.

olarak Ulus Meydanı'ndan İstasyon'a inen yol üzerinde bulunan kavşağı öne sürdü. Atatürk, Peker'in bu önerisine “İyi ve kalabalık bir yer. Fakat ben, böyle bir yeri milletime vasiyet edemem” demişti.³⁰⁵ Münir Hayri Egeli'nin aktardığına göre ise, Atatürk kendi kabir yeri olarak Orman Çiftliğinde bir tepeyi seçmişti. Egeli, Atatürk'ün o tepenin üstünde dört tarafı kapalı, üstü açık, kapısında Gençliğe Hitabesinin yazılı bulunduğu küçük bir kabir istemişti. Egeli, Atatürk'ün konuşmasını “Bütün bunlar benim fikrim. Türk Milleti elbet bana münasip göreceği şekilde bir kabir yapar” diyerek tamamladığını ifade etmektedir.³⁰⁶

Ancak bu zayıf rivayetler dışında, hatıralar içinde en çok tartışılanı, Çankaya vasiyeti ile ilgili olanıdır. Yine Afet İnan'ın aktardığına göre, 1932 yılının yaz aylarında Orman Çiftliğinde bulunan Marmara Köşkü'nde sofrada mumyalama geleneğinin tarihinin konuşulduğu bir sırada Atatürk, “Beni öldükten sonra Çankaya'ya gömer hatıramı yaşatırsınız” demişti. Bir çok katılımcının içinde bu sözleri söyleyen Afet İnan'a göre, Atatürk gece otomobille Çankaya'ya dönerken fikir değiştirdi. Atatürk İnan'a, “Beni milletim nereye isterse oraya gömsün, fakat benim hatıralarımın yaşayacağı yer Çankaya olacaktır” demişti. İnan'a göre, Atatürk Çankaya'yı kendisinin mezarı olarak istemekten vazgeçmişti. İnan, Atatürk'ün kabir yeri dileğini, vasiyet şeklinde bildirmediğini; o gecedeki sonra Çankaya'ya gömülme meselesini açmadığını ifade etmektedir. Afet İnan, Çankaya vasiyeti ile ilgili açıklaması, ilk kez 26 Haziran 1950 tarihinde Ulus Gazetesinde yayınlandı. Afet İnan, iktidar değişikliği ile Anıtkabir yeri ile ilgili konunun yeniden gündeme gelmesi nedeniyle düşüncelerini açıklamak istediğini yazdı.³⁰⁷

Ancak kimilerine göre, bu sözü bir vasiyet kabul etmek gerekirdi. Falih Rıfkı Atay, Atatürk'ün kabir yeri olarak Çankaya'yı vasiyet ettiğini duyduğunu, bu nedenle Anıtkabir'in Çankaya'da yapılmasını istediğini belirtmektedir. Atatürk'ün bu sözünü vasiyet senedi sayan Atay, Afet İnan'ın Çankaya ile ilgili aktardığı hatıraya “yeni rivayetler” demektedir. Falih Rıfkı Atay da Afet İnan gibi konuyla ilgili düşüncelerini, Demokrat Parti iktidara geldikten sonra yayınladı³⁰⁸

³⁰⁵ Afet İnan, “Atatürk'ten Hatıralar,” Ulus Gazetesi, 26 Haziran 1950, s.2.

³⁰⁶ Egeli, **a.g.e.**, s.13-14.

³⁰⁷ İnan, **a.g.m.**, s.2, 4.

³⁰⁸ Falih Rıfkı Atay, “Anıt-Kabir” Cumhuriyet Gazetesi, 3 Eylül 1950, s.2.

Bir sohbet sırasında aktarılan düşünceler, farklı yorumlanmaktaydı. Belirtilmesi gereken önemli bir nokta, bu tartışmanın Anıtkabir yerinin belirlenmesinden yıllar sonra yapılmış olmasıdır. Ancak Anıtkabir yerinin tespit edilme aşamasında, sözlü vasiyet nedeniyle Çankaya'nın tercih sıralamasında en önde geldiğini de belirtmek gerekmektedir. Anıtkabir yerinin belirlenme sürecinde ve sonrasında Çankaya tercihi tartışılacaktır. Sonuç olarak, Atatürk, kabir yeri olarak yazılı bir vasiyet bırakmamıştı.

Başbakan Bayar'ın 29 Kasım 1938 günü yaptığı açıklamaya uygun olarak Anıtkabir inşaatının yapılacağı yerin tespiti için özel bir komisyon kuruldu. Bu komisyon; Başbakanlık Müsteşarı Kemal Gedeleş başkanlığında, Milli Savunma Bakanlığında General Sabit ve Hakkı, Bayındırlık Bakanlığında Yapı İşleri Genel Müdürü Kazım, İçişleri Bakanlığında Müsteşar Vehbi Demirel, Milli Eğitim Bakanlığında Yüksek Öğretim Müdürü Cevat Dursunoğlu'ndan oluşuyordu. Komisyon ilk toplantısını, 6 Aralık 1938'de yaptı.³⁰⁹ Komisyon toplantısında, Anıtkabir yeri konusunda yabancı uzmanların ve bilim adamlarının görüşlerinin alınmasına karar verdi. O dönemde Türkiye'de çalışan ve Ankara'nın imar planını hazırlamış olan şehircilik uzmanı Prof. Jansen'in, Büyük Millet Meclisinin yeni binasının mimarı Prof. Holzmeister'in, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi binasının mimarı Prof. Taut'un, Bayındırlık Bakanlığında görevli Henri Prost'un, Leu'nun ve Güzel Sanatlar Akademisinden Prof. Belling'in Anıtkabir yer seçimi konusunda uzman görüşlerinin alınması kararlaştırıldı.³¹⁰ Uzmanlar, 16 Aralık 1938'den itibaren 20 Aralık 1938'e kadar Anıtkabir yeri ile ilgili hazırladıkları raporlarını komisyona verdiler.³¹¹ Basına sızan bilgilere göre uzmanlar, Anıtkabir'in Çankaya'da yapılması konusunda hem fikirdiler.³¹² Hatta Kurun Gazetesi, Anıtkabir'in Çankaya'da yapılmasının kararlaştırıldığını yazdı.³¹³ Bu haber, diğer gazeteler tarafından yalanlandı.³¹⁴ Başbakanlık Müsteşarı Kemal Gedeleş başkanlığındaki komisyon, uzmanların verdiği raporları inceledi. Komisyon, çalışmaların sonunda uzmanların

³⁰⁹ Ulus Gazetesi, 8 Aralık 1938.

³¹⁰ Kurun Gazetesi, 9 Aralık 1938; Akşam Gazetesi, 9 Aralık 1938.

³¹¹ Akşam Gazetesi, 17 Aralık 1938; Kurun Gazetesi, 17 Aralık 1938; Akşam Gazetesi, 20 Aralık 1938

³¹² Akşam Gazetesi, 20 Aralık 1938.

³¹³ Kurun Gazetesi, 20 Aralık 1938.

³¹⁴ Akşam Gazetesi, 22 Aralık 1938.

da görüşlerinin yer aldığı bir rapor hazırladı.³¹⁵

Bakanlar Kurulu, Başbakanlık Müsteşarının Başkanlığındaki komisyonun hazırladığı raporun incelenmesi için Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubuna gönderilmesine karar verdi.³¹⁶ 3 Ocak 1939 günü toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubunda, Başbakanlık tarafından gönderilen raporu incelemek üzere Parti grubundan 15 milletvekilinden oluşan bir komisyon kuruldu. Komisyon üyesi milletvekillerine, CHP Grup Başkan Vekili Hilmi Uran imzasıyla ilk toplantının 5 Ocak 1939 günü saat 15.00’de yapılacağı bildirildi.³¹⁷

Cumhuriyet Halk Partisi Grubunun kurduğu CHP Anıtkabir Parti Grubu Komisyonu adı verilen komisyon, Falih Rıfki Atay (Ankara), Rasih Kaplan (Antalya), Mazhar Germen (Aydın), Süreyya Öрге Evren (Balıkesir), Refet Canitez (Bursa), İsmet Eker (Çorum), Münir Çağıl (Çorum), Mazhar Müfit Kansu (Denizli), Necip Ali Küçüka (Denizli), Nafi Atuf Kansu (Erzurum), Salah Cimcoz (İstanbul), Sami Uzel (Manisa), Ferit Celal Güven (Seyhan), Tefvik Tarman (Seyhan) ve Mithat Aydın’dan (Trabzon) oluşuyordu.³¹⁸

CHP Anıtkabir Parti Grubu Komisyonu ilk toplantısını, 5 Ocak 1939 günü yaptı. Komisyon üyeleri, Münir Çağıl’ı komisyon başkanlığına, Ferit Celal Güven’i kâtipliğe, Falih Rıfki Atay, Süreyya Öрге Evren ve Nafi Atuf Kansu’yu raportörlüklere seçtiler. İlk toplantıda uzman komisyonun raporu okundu. Uzmanların görüşleri hakkında Büyük Millet Meclisi üyesi diğer milletvekillerinin de bilgilenmeleri için uzman komisyonun raporunun bastırılarak dağıtımı kararlaştırıldı. CHP Anıtkabir Parti Grubu Komisyonu üyeleri, komisyonun uzmanların önerdiği yerleri gezerek incelemesine karar verdi.³¹⁹ Bu karar çerçevesinde; komisyon üyeleri, Çankaya Köşkünün çevresinde bulunan tepelerde ve Etnografya Müzesinde incelemelerde bulundu.³²⁰ Buraların dışında önerilen diğer yerler olan Yeşiltepe, Timurlenk (Hıdırlık) Tepesi, Gençlik Parkı, inşa edilmekte

³¹⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 22 Aralık 1938.

³¹⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 25 Aralık 1938; Kurun Gazetesi, 25 Aralık 1938.

³¹⁷ Mithat Aydın Özel Arşivi; “*CHP Parti Grubunun Anıtkabir Komisyonu Üyesi Milletvekili Mithat Aydın’a yazdığı resmi yazı*,” 4 Ocak 1939.

³¹⁸ BCA: 0.30.10.1.8.14

³¹⁹ Ulus Gazetesi, 6 Ocak 1939.

³²⁰ Akşam Gazetesi, 7 Ocak 1939.

olan Yeni Meclis binasının arkasındaki tepede inceleme gezileri yapıldı.³²¹

Uzmanların önerdiği yerlerde incelemeler yapan Anıtkabir Parti Grubu Komisyonunun üyelerinden Trabzon Milletvekili Mithat Aydın'ın önerdiği “*Ankara şehrinden Gazi Orman Çiftliğine giden yolun sol tarafında Askeri rasadati havaiye binasının bulunduğu 906 rakımlı büyük ve geniş tepeyi de*” gezip incelediler.³²² Uzmanların raporlarının incelenmesi için kurulan komisyon, tüm bu inceleme gezilerinin sonunda CHP Parti Grubu Başkanlığına sunulmak üzere bir rapor hazırladı. Komisyonun çalışmaları ile bilgiler verildikten sonra raporda, 11 milletvekilinin³²³ Anıtkabir için en uygun yer olarak Rasattepe'yi düşündükleri ifade edildi. Rasattepe'nin Ankara'nın her noktasına karşı geniş bir görüş hâkimiyeti taşıdığı, şehrin her semtinden görüldüğünü ifade ettiler. Tepenin geniş ve arazinin her türlü tesisata uygun olduğunu belirten milletvekillerinin Rasattepe ile ilgili bir başka gerekçesi için ise biraz hayal gücü gerekiyordu. Bu gerekçeye göre; “*Tepeye çıkılıp Ankara'ya bakılınca; bir ucu Dikmen, diğer ucu da Etlik Bağları olmak üzere nihayetlenen sevimli bir hilalin tam ortasına düşen bir yıldız üzerinde bulunulduğunu vehleten his ve müşahede olunur. Yıldız nısıf dairenin her noktasına ne pek uzak ne pek yakındır.*”³²⁴

Nurettin Can Güleklî'nin aktardığına göre, Bayrak metaforunu üreten kişi Süreyya Öрге Evren idi. Evren, bayraktaki hilali, Ankara şehrine; Rasattepe'nin bulunduğu yeri ise yıldızla benzetmişti.

“*Rasattepe'nin bunlardan başka bir özelliği daha vardır ki, hayali genişçe olan her kişiyi derin bir şekilde ilgilendirir sanırım. Rasattepe, bugünkü ve yarınki Ankara'nın genel görüşüne göre, bir ucu Dikmen'de, öteki ucu Etlik'te olan bir hilal'in tam ortasında, bir yıldız gibidir. Ankara, hilalin gövdesidir. Anıtkabir'in burada yapılması kabul edilirse, şöyle bir durum ortaya çıkacaktır: Türkiye'nin başkenti olan Ankara şehri, kollarını açmış Atatürk'ü kucaklamış olacaktır. Atatürk'ü böylece bayrağımızdaki yarımayın (hilâl) yıldızının ortasına yatırmış olacağız. Atatürk, bayrağımızla sembolik olarak birleşmiş olacaktır!*”³²⁵

CHP Anıtkabir Parti Grubu Komisyonunun söz konusu raporunda, ayrıca komisyonun üç üyesi Anıtkabir için Çankaya'yı önerdiler. Bu üç milletvekili Falih

³²¹ BCA: 0.30.10.1.8.14

³²² Tan Gazetesi, 10 Ocak 1939; BCA: 0.30.10.1.8.14 bkz. Ek: 3.

³²³ Denizli Milletvekili Necip Ali Küçük oylamaya mazereti nedeniyle katılmadı

³²⁴ BCA: 0.30.10.1.8.14

³²⁵ Nurettin Can Güleklî, **Anıtkabir Rehberi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s.18-19

Rıfki Atay, Salah Cimcoz, Ferit Celal Güven'di. Bu milletvekilleri raporda, uzmanların Etnografya Müzesi'nin yerinin anıt yapımı için uygun olmadığını düşündüklerini hatırlattılar. Ayrıca uzmanların istasyon arkasındaki tepeyi (Rasattepe) hiç düşünmediklerini, daha sonra teklif edilen Rasattepe'nin Ankara'da bulunan uzmanlar tarafından kesinlikle reddedildiğini belirttiler. Milletvekilleri bu ret kararına katıldıklarını ifade ettiler. Uzmanların çoğunluğunun Çankaya'da karar kıldığını iddia eden Milletvekilleri Çankaya'da eski Köşkün arkasında su depolarının bulunduğu tepeyi önerdiler. Ayrıca, Anıtkabir'in Çankaya'ya yapılması gerektiğini, bu kararı verirken de teknik nedenlerden dolayı uzmanların görüşünün alınmasının doğru olacağını ifade ettiler. Milletvekillerinin raporda, Çankaya konusunda görüşleri şu cümlelerle sona eriyordu:

“Atatürk bütün hayatında Çankaya'dan ayrılmamıştır Çankaya şehrin her tarafına hâkimdir ve milli mücadele devletin kuruluşu ve inkılâplarımızın hatıralarına ayrılmaz bir surette bağlıdır. En muhteşem abideler inşasına müsaittir. Hülasa maddi manevi bütün şartları haizdir. Atatürk'ü ölümünden sonra Çankaya'dan ayırmayı haklı gösterecek hiçbir sebep bulamadık. Onun için bizler Çankaya fikrinde ısrar ediyoruz.”³²⁶

CHP Anıtkabir Parti Grubu Komisyonunda rapora da yansıdığı şekilde Çankaya-Rasattepe çekişmesi yaşanmıştı. Feridun Kandemir “İkinci Adam Masalı” adlı kitabında, Falih Rıfki Atay'ı kaynak göstererek yaşanan tartışmayı çok sert ifadelerle aktarmaktadır:

“Falih Rıfki Atay bakınız ne diyor: ‘Atatürk kendisinin öldükten sonra, Çankaya'da köşkün hemen baş ucundaki bir kaya parçası altına gömülmesini vasiyet etti. Ben bu vasiyeti duyanlardanım. Yaşayan iki tanıktan biri Umumi Katibi Hasan Rıza Soyak. ikincisi sayın Afet İnan'dır. Yeni millet meclisi projesi ile bir de cumhurbaşkanlığı sarayıcı tasarılandı. Ve Atatürk'ün emri ile bu yapıya, yatak odaları bölümü de eklendi idi. Atatürk öldükten sonra ‘velinimetine’ adeta düşman kesilen Refik Saydam, bir gün önce yeni efendisi ‘İsmet Paşayı’ köşke taşımak için paçaları sıvamıştı. Biz diretmeye kalktık. Bir komisyon kuralım dediler. Bu komisyonda vasiyet meselesini ortaya attım. Üyelerden çoğu direktifli idi. Hiç unutmam, bir Çorum milletvekili: ‘Ölmüş olanların iradesi yürümez’ dedi. Bir başkası da: ‘Atatürk nesi var nesi yoksa partisine bırakmıştı. Bir başkasının malı içine ölü gömülemez’ demişti. Ona verdiğim cevap hatırımdadır: ‘Bize bir vatani veren adamdan, partisi bir mezarlık toprağını mı esirgeyecek?’ Ne olur canım, diyorduk, İnönü'nün evi de hayli büyük. Yeni başkanlık binası bitinceye kadar, evinde oturur. Atatürk'ün köşkünü hem müze yaparız, hem de büyük devlet davetlilerini orada kabul ederiz. Dedikse de dinletemedik. İnönü hemen köşke taşındı. Daha eski kuvayı milliyeye evine de, hiç kimsenin hiç bir zaman sevmediği umumi kâatibi yerleşti

³²⁶ BCA: 0.30.10.1.8.14 Bkz. Ek:

idi.”³²⁷

Yazıda, “İsmet Paşa”nın Anıtkabir yer tespiti öncesi hemen Çankaya Köşküne taşındığı iddia edilmektedir. Anıtkabir yerine 17 Ocak 1939 tarihinde karar verildi. İnönü ise, Çankaya’da bulunan Cumhurbaşkanlığı Köşküne 26 Ocak 1939 günü taşındı.³²⁸ İsmet İnönü’ye karşı muhalif bir üsluba sahip olan kitabında Kandemir, Falih Rıfki Atay’dan alıntı yapmasına rağmen kaynak göstermemektedir. Bu nedenle yazdıklarına şüpheli yaklaşılması gerekmektedir.

Kaynağın kendisi olan Falih Rıfki Atay ise, komisyonda yaşananları 1950 yılında Cumhuriyet Gazetesinde kaleme aldı. Atatürk’ün sözünden dolayı Anıtkabir’in Çankaya köşkünün solundaki tepede yapılmasını istediklerini aktaran Atay, komisyon üyelerinden bazılarının “*Cumhurbaşkanları türbedarlık mı edecek?*” diye itiraz ettiklerini yazmaktadır. Ayrıca Atay, yine komisyon üyelerinden bazılarının “*Çankaya’nın partinin malı olduğunu, başkasının malı üzerine mezar yapılmaz*” dediklerini iddia etmektedir. Atay, buna karşılık “*Parti sizsiniz. Atatürk bu millete bir vatan ermiştir. Siz ondan bir avuç toprağını mı esirgeyeceksiniz*” dediğini ifade etmektedir. Atay, Çankaya konusunda komisyonda çekişme yaşandığını, üyelerin önerilen yerleri gezdikten sonra çoğunluğunun Rasattepe’yi uygun bulduğunu yazmaktadır.³²⁹

Atay, Kandemir’in aktardığı paralelde ancak üslup yönünden daha incelikli bir şekilde tartışmayı ifade etmektedir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu da yine Falih Rıfki Atay’ı kaynak göstererek tartışmayı aktarmaktadır:

*“Bu komisyonda bulunan Falih Rıfki Atay -kendisinin bana anlattığına göre- Atatürk’ün Çankaya’da gömülmek istediğini ve bu dileğini adeta bir vasiyet şeklinde tekrar ettiğini hatırlatır, buna karşı Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Kemal Gedeleş’de ‘İnönü’ye, demek ki, bir türbedarlık vazifesi verilecek!’ diye söylenir dururmuş. Nihayet, dönüp dolaşmış, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterinin ısrarlı teklifi üzerine bugünkü Anıtkabirin yeri kabul edilmiş.”*³³⁰

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Rasattepe’nin Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Kemal Gedeleş tarafından teklif edildiğini belirtmektedir. Başka hiçbir kaynak ve belge tarafından bu iddia, doğrulanmamaktadır. Tüm kaynak ve

³²⁷ Feridun Kandemir, **İkinci Adam Masalı**, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, 1968,s.203-204.

³²⁸ Tan Gazetesi, 27 Ocak 1939.

³²⁹ F.R. Atay, **a.g.m.**, s.2.

³³⁰ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.142.

belgelerde, Rasattepe'nin komisyon üyesi milletvekili Mithat Aydın tarafından önerildiği belirtilmektedir.

Falih Rıfki Atay'ın aktardıklarına göre, Anıtkabir'in Çankaya'da yapılmasına yönelik komisyonda ciddi bir direnç gösterilmiş, tartışmalar yaşanmıştı. Anlatılanlara göre, Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nün bulunmasından dolayı Anıtkabir'in Çankaya'da yapılmasına, “Cumhurbaşkanlarının türbedar yapılacağı” benzetmesi ile karşı çıkılıyordu. Komisyonda bulunan milletvekillerinin bu gerekçelerle Çankaya tercihinin karşı tavrı sergilemeleri, Çankaya Köşkü'nün yeni sahibi Cumhurbaşkanı İnönü tarafından ya da yakın çevresi tarafından bu yönde uyarıldıkları veya dikkatlerinin çekildiğini akla getirmektedir. Elbette bu değerlendirmenin, Falih Rıfki Atay'ın aktardığı bilgilere dayandığını ifade etmek gerekmektedir.

Anıtkabir ile ilgili derleme eserinde Nurettin Can Gülekli ise komisyonda yaşanan süreci şu şekilde aktarmaktadır:

“Komisyon üyeleri, dosyaları incelemişlerdi. Anıtkabir'in ya Çankaya'da, ya da Etnografya Müzesinin bulunduğu yerde kurulmasına karar verilmek üzereydi. Toplantıda Komisyon Başkanı 'Teklif edilen yerleri incelediniz. Üye arkadaşlar, başka yerler de arayabilirler' dedi. Anıtkabir Komisyonu üyelerinden Mithat Aydın, ileri sürülen yerlerin hiç birini uygun bulmuyordu. Ertesi gün Ankara'nın birçok yerlerini bu amaçla gezdi, inceledi. Aydın Milletvekili olan Yüksek Mühendis Mithat Aydın, otomobili ile çıkamadığı yerlere yayan tırmanıyordu. Etlik'i, Keçiören'i, Cebeci'yi, Altındağ'ı gezdi. En son, o zamanlar üzerinde birkaç küçük yapı bulunan Rasattepe'ye çıktı. Bu tepe, şehrin ortasındaydı. Çevresi boştu. Burada yapılacak Anıtkabir, çok uzaklardan görülebilirdi. Mithat Aydın, komisyonun son toplantısında, Anıtkabir yeri olarak Rasattepe'yi ileri sürdü. Tepenin özelliklerini anlattı. Fakat daha önce Çankaya üzerinde düşünce birliğine varmış olan üyeler, kararlarından dönmüyorlardı. Bu sırada Antalya Milletvekili Rasih Kaplan söz aldı ve dedi ki: 'Arkadaşlar! Yurdumuzda birçok eserler ortaya koymuş olan bir mühendis arkadaşınız, bize yeni bir yer gösteriyor. Biz, bu yeri görmeden nasıl reddedebiliriz? Yarın, Mithat Aydın, Genel Kurul'da söz alır ve 'Ben bir yer gösterdim. Gidip bakmadılar bile!' derse ne karşılık verirsiniz?' Rasih Kaplan'ın bu açıklaması üzerine komisyonda çetin tartışmalar oldu. Üyelerden büyük çoğunluk Rasattepe'yi görmek istiyordu. Bu yönde karar alındı. Milletvekilleri, hazırlanan taşıtlarla Rasattepe'ye çıktılar. Tepeyi birçok yönlerden incelediler. Vardıkları sonuç olumluydu. Aynı gün yapılan ikinci toplantıda, birçok üyeler söz aldılar. Rasattepe'nin, Anıtkabir için uygunluğunu açıkladılar. Fakat Çankaya üzerinde kararlı olanlar, düşüncelerinden dönmüyorlardı. En son Süreyya Örgü Evren söz aldı. Rasattepe'nin Anıtkabir için çok elverişli özelliklerini anlattı.... Süreyya Örgü Evren'den sonra İçel Milletvekili Emin İnankur söz aldı ve bir anısını anlattı. Emin İnankur, eski bir öğretmendi. Atatürk, onu çok severdi. Ata çok defa onu yanına alır, şehri birlikte gezerlerdi. Gene bir gezide yolları Rasattepe'ye düşmüştü. Atatürk,

şehri buradan seyrettikten sonra Emin İnankur'a dönmüş ve: 'Bu tepe ne güzel bir anıt yeri!' demişti. Emin İnankur'un ve Süreyya Örgüven'in bu açıklamalarından sonra, Rasattepe'yi beğenenler çoğunluğu sağladılar. Anıtkabir'in Rasattepe'de yapılması, büyük çoğunlukla kararlaştırıldı."³³¹

Gülekli, CHP Anıtkabir Parti Grubu Komisyonunda yaşanan süreci aktardığı bölüm ile ilgili bir kaynak göstermemektedir. Bu çalışmada, komisyonda bulunan kişilerin anılarında ya da komisyonun hazırladığı raporda, Gülekli'nin aktardığı biçimde bir anlatıma rastlanılmamıştır. Anıtkabir yer tespiti konusunda yazılan eserler, Gülekli'nin kaynağa veya belgeye dayandırmadan yaptığı komisyon süreci anlatımından alıntı yapmışlardır.³³² Ancak komisyonun raporunda, Gülekli'nin aktardığına paralel olan temel bilgiler de bulunmaktadır. Bu bilgiler, uzmanların ağırlıklı olarak Çankaya düşüncesinde oldukları, Rasattepe'nin Trabzon Milletvekili Mithat Aydın tarafından önerildiği, Rasattepe ile ilgili olarak bayrak metaforunun yapıldığı, komisyon çalışmaları sonucunda milletvekillerinin çoğunluğunun Rasattepe'ye karar vermesidir. Bu bilgiler, komisyon raporuna dayanan yazılı gerçeklerdir.

13 Ocak 1939 tarihli Vakit Gazetesinde Asım Us, "*Atatürk Anıt-Kabri*" başlıklı köşe yazısında, CHP Anıtkabir Parti Grubu Komisyonunda yaşanan tartışmaları ve alınan kararı açıkladı. Anıtkabir inşa edilecek yer olarak istasyonun arkasında yer alan ve üzerinde Milli Savunma Bakanlığı'na ait Meteoroloji binasının bulunduğu tepenin seçildiğini yazdı.³³³ CHP Anıtkabir Parti Grubu Komisyonunda 11 milletvekili Rasattepe yönünde, 3 milletvekili Çankaya yönünde görüş bildirdiler. Komisyonun raporu, nihai karar değildi. Parti Grubu Komisyonu hazırladığı raporu, Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Başkanlığı'na sundu.³³⁴ Rapor, 17 Ocak 1939 günü toplanan CHP Meclis Grup toplantısında görüşüldü. Anıtkabir Parti Grubu Komisyonu Kâtibi, komisyonun mesaisi ve incelemeleri sonucu ulaşılan kararları açıkladı. Ardından konu ile ilgili olarak birkaç milletvekili söz aldı ve komisyonun teklif etmediği yerler hakkında açıklamalarda bulundular. Milletvekilleri, Meclis grubuna, Anıtkabir yeri ile ilgili öneriler verdiler. Verilen öneriler, sırayla CHP

³³¹ Gülekli, *a.g.e.*, s.18-19.

³³² **Anıtkabir Tarihçesi**, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 2001, s.4-5; Serdar Tekin, **Atatürk ve Anıtkabir**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2005, s.35-36

³³³ Asım Us, "*Atatürk Anıt-Kabri*," Vakit Gazetesi, 13 Ocak 1938

³³⁴ BCA: 0.30.10.1.8.14

Meclis Grubunda oylandı. Ulus Meydanında bulunan Eski Büyük Millet Meclis Binasının bulunduğu yerin teklif edildiği önerge çoğunlukla reddedildi. İkinci olarak Anıtkabir'in Ankara Kalesinde yapılmasını teklif edilen önerge oylandı. Bu önerge de reddedildi. Çankaya teklifi de az oy aldı. CHP Meclis grubu tarafından çoğunlukla reddedildi. Son olarak, komisyon üyelerinin çoğunluğunun Anıtkabir inşası için önerdiği Rasattepe oylandı. Rasattepe önergesi, ittifaka yakın bir çoğunlukla CHP Meclis grubu tarafından kabul edildi.³³⁵

Anıtkabir yeri Rasattepe olarak kabul edildikten sonra dahi kamuoyunda yer konusunda tartışmaların devam ettiği görülmektedir. SES (Sanat Edebiyat Sosyoloji) Dergisinin, Haziran 1939'da Anıtkabir konusunda sanatçı ve yazarlar arasında yaptığı ankette, Anıtkabir'in yeri konusu soruldu. Ankete katılanlardan Necip Fazıl Kısakürek, “*Ya Ankara'nın manasını taşıyan Kale... Ya Atatürk'ün manasını taşıyan Çankaya*” diyerek iki yer önermektedir. Ankete katılanlardan Ressam Halil Dikmen, Suat Derviş ve Nurullah Berk Çankaya'da olmasını; Abidin Dino Ankara Kalesinin karşısındaki tepede olması gerektiğini ifade etmektedir. Cemal Nadir ise soruya Ankara şehri yanıtını vermekle yetinirken; Turhan Tan, Anıtkabir yeri olarak Rasattepe kararının verildiğini hatırlatarak “*artık meselenin münakaşa mevzu olmaktan çıktığını*” belirtmektedir. Rasattepe kararının verilmesinden beş ay sonra bile kimi yazar ve sanatçılar Anıtkabir yeri için farklı yerleri özellikle Çankaya'yı önermekteydiler.³³⁶

Sonuç olarak Rasattepe, inşaat mühendisi olan milletvekili Mithat Aydın'ın çabası ve teklifi ile Anıtkabir'in yapılacağı mevki olarak belirlendi. Afife Batur, Mithat Aydın'ın “*mimarca*” bir sezgi ile Rasattepe önerisi üzerinde direndiğini, tepenin kentsel morfoloji açısından alternatifler arasında en uygun yer olduğunu belirtmektedir.³³⁷ Karar alma süreci incelendiğinde, Başbakanlık Müsteşarı'nın başkanlığında toplanan komisyonun mimarların, şehir planlamacılarının ve bilim adamlarının görüşlerine başvurduğu ve raporlar istediği, ardından CHP Parti grubunun milletvekillerinden oluşan bir komisyonun bu raporları değerlendirerek

³³⁵ Akşam Gazetesi, 18 Ocak 1939; Cumhuriyet Gazetesi, 18 Ocak 1939; Tan Gazetesi 18 Ocak 1939; Ulus Gazetesi, 18 Ocak 1939.

³³⁶ Ses Dergisi, “*Atatürk Mozolesi, Bir Teklif: Sanatkârlarımıza Soruyoruz*” Sayı:1, İstanbul, 7 Haziran 1939, s.10-11.

³³⁷ Batur, “*Üslup-Ötesi*,” s.74.

CHP Parti Grubuna bir rapor hazırladıkları ve nihayet Anıtkabir'in yapılacağı yere Parti Meclis grubunda karar verildiği görülmektedir. Anıtkabir'in yeri için uzmanlardan görüş sorulması rasyonel bir tutumdur. Ancak ardından CHP Anıtkabir Parti Grubu Komisyonunda, meselenin çözümünün rasyonellikten çıkıp duygusal bir alana kaydığı gözlenmektedir. Çankaya düşüncesini savunanlar, bunun Atatürk'ün sözlü vasiyeti olduğunu, bütün hayatında Çankaya'dan ayrılmadığını, ölümünden sonra da Çankaya'dan ayrılmaması gerektiğini savunuyorlardı. Bu görüşler neticede mimari rasyonel bir görüşe değil orada bulunanların bile üzerinde uzlaşmadığı zayıf bir “sözlü vasiyet” rivayetine dayanıyordu. Çankaya görüşünü savunanlar gibi diğer önerileri ve Rasattepe görüşünü savunanlar da duygusal gerekçeler ile görüşlerini savundular. Bir milletvekilinin Rasattepe için zorlama bir bayrak metaforu yapması, bir başka milletvekilinin Rasattepe için Atatürk'ün sağlığında “*Bu tepe ne güzel bir anıt yeri!*” dediğini anlatması gibi duygusal gerekçeler üretmek ihtiyacı hissedildi. Parti grubu komisyonunda rasyonel değil duygusal düşünülerek Anıtkabir yeri tespit edildiği görülmektedir. Neticede büyük bir anıt yapının yapılacağı yer ile ilgili karar vermeden önce zemin etüdü yapılmadı. Zemin mekaniği ve sağlamlığı konusunda hiçbir teknik inceleme yapma ihtiyacı hissedilmeden Rasattepe kararı verildi. Bu yönde bir inceleme yapılmadan karar verilmesi, Anıtkabir inşaatı sürecinde aksamalara yol açacaktı.

2- Anıtkabir Sahası: Rasattepe

17 Ocak 1939 tarihinde CHP Meclis Grup toplantısında Anıtkabir'in Rasattepe'de yapılması kararlaştırıldı.³³⁸ 19 Ocak 1939 tarihli Ulus Gazetesi, manşette Anıtkabir'in yapılacağı tepenin fotoğrafına yer verdi. Gazete, Anıtkabir'in yapılacağı yeri, “*Yenişehir'den Çiftliğe giden asfaltın sol tarafına isabet eden tepe*” olarak tarif ediyordu.³³⁹ Rasattepe, Ankara İstasyonunun güney kısmında, İstasyon-Bakanlıklar-Bahçelievler ve Gazi Eğitim Enstitüsü dörtgeninin tam ortasında, İstasyona göre, yaklaşık olarak 45 metre yükseklikte yassı bir tepedydi.³⁴⁰ Tepenin üzerinde tek katlı rasat (meteoroloji) istasyonu vardı. Bu bina, inşaat başladıktan

³³⁸ Ulus Gazetesi, 18 Ocak 1939; Tan Gazetesi, 18 Ocak 1939; Akşam Gazetesi, 18 Ocak 1939.

³³⁹ Ulus Gazetesi, 19 Ocak 1939.

³⁴⁰ Orhan Arda, “*Anıt Kabir,*” Mimarlık ve Sanat Sayı 4-5, İstanbul, 1961, s.155.

sonra şantiye binası olarak da kullanıldı. Tepede, meteoroloji binası olduğu için “Rasattepe” adı verilmişti.³⁴¹ Rasattepe’ye, Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü binası yapılması planlanmıştı. Rasattepe, Anıtkabir için seçildikten sonra bu plan iptal edildi.³⁴² Rasattepe dönemin Ankara şehrinin yerleşim alanının dışında bir bölgeydi. Afet İnan, 1930’lu yıllarda tamamen boş olan Rasattepe’de askerlerin tatbikat yaptıklarını belirtmektedir.³⁴³

Rasattepe olarak isimlendirilen mevki yerel olarak Beştepeler adıyla anılan tümülüs alanıydı. Bu bölgenin büyük tümülüsler nekropolünün bir bölümü olduğu eskiden beri biliniyordu. Anıtkabir yapımı sırasında, toprak düzeltmeleri yapılırken Rasattepe’deki tümülüslerin kaldırılması gerekmişti. Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü tümülüslerde yapılacak kazıyla ilgilendi. Türk Tarih Kurumu bu tümülüslerde kazı yaptı. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi öğretim üyesi Dr. Tahsin Özgüç, Türk Tarih Kurumu arkeologu Mahmut Akok ve Arkeoloji Müzesi Müdürü Nezih Fıratlı’dan oluşan heyet 1 Temmuz 1945 günü kazıya başladı ve 20 Temmuz 1945 günü kazıyı tamamladı. Kazıda, Anıtkabir sahasında bulunan iki tümülüs açıldı. Her iki tümülüs de M.Ö. 8 yüzyıla uzanan Frig döneminden kalmaydı. Tümülüslerden birincisi 8,5 metre yüksekliğinde, 50 metre yarıçapında yığma bir tepedydi. 2,5m x 3,5 m boyutunda ardıçtan sandukası olan anıtsal bir Frig mezarıydı. Daha küçük olan ikinci tümülüsün topraktan yüksekliği 2 m, çapı 20-25 metreydi. Bu tümülüsün içinde 4,80 m x 3,80m boyutunda taşla yapılmış bir mezar çukuru vardı. Kazılarda mezar odalarının içinde bir çok eşya bulundu. Kısa bir zamanda ve az masrafla açılan iki tümülüs Frig dönemi gömme adetleri ve maddi kültür malzemeleri bakımından önemli sonuçlar alınmasını sağladı. Ayrıca kazı çalışması Anıtkabir bölgesinin Frig döneminde büyük bir nekropol alanı içinde olduğunu gösterdi.³⁴⁴ Afife Batur, nekropol alanı olan Rasattepe’nin Anıtkabir yeri olarak seçilmesinin tarihsel süreklilik çizgisi içinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.³⁴⁵

³⁴¹ Güngör Gönültaş, “Türkiye’nin İlk Kadın Mühendisi Sabiha Rifat’ın Anıları,” Milliyet Gazetesi, 23 Aralık 1973, s.5

³⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, İnikat 15, 23 Mayıs 1939, Cilt 2, s.187.

³⁴³ İnan, **a.g.m.**, s. 4.

³⁴⁴ Tahsin Özgüç, Mahmut Akok, “Anıt-Kabir Alanında Yapılan Tümülüs Kazıları” Belleten, Cilt:XI, Sayı: 41-42-43-44, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1947, s.27-64.

³⁴⁵ Batur, “Üslup-Ötesi,” s.75.

Dr. Tahsin Özgüç ve Mahmut Akok, Anıtkabir sahasındaki kazılarla ilgili raporlarında, üç şüpheli tümülüsün daha bulunduğunu belirtmektedirler.³⁴⁶ Anıtkabir sahasında yapılan kazıdan 22 yıl sonra 1967 yılında Ortadoğu Teknik Üniversitesi öğretim üyeleri, Anıtkabir yakınında kazı yaptılar. Kazıda, 2800 yıllık bir mezar ortaya çıkartıldı. Frig krallarından birine veya nedimesine ait olduğu sanılan mezarda, çok sayıda tarihi eser bulundu.³⁴⁷ Aynı alanda Ortadoğu Teknik Üniversitesi Restorasyon Bölümünün yaptığı ikinci kazıda ise, Frig döneminde kraliyet ailesine mensup olduğu sanılan bir kadın mezarı bulundu. İkinci mezar da ilk mezar gibi, yedi sekiz metre toprak altında, oda biçiminde taşlarla örülmüştü M.Ö. 800 yıllarına ait olan mezarda, tunçtan yapılmış ziynet eşyaları bulundu. Ayrıca aynı saha içinde bulunan üçüncü bir tümülüste de kazı yapıldı.³⁴⁸

Sonuç olarak, Anıtkabir'in inşa edildiği Rasattepe, Frig döneminden kalma tümülüslerin bulunduğu nekropol alanıydı. Rasattepe bölgesinde var olan iki tümülüste 1945 yılında diğer üç tümülüste 1967 yılında kazılar yapıldı. Frig dönemine ait eserler ortaya çıkartıldı.

3- Rasattepe'nin Kamulaştırılması

Anıtkabir'in Rasattepe'de yapılmasının 17 Ocak 1939'da kararlaştırılmasının ardından belirlenen sahanın istimlak edilmesi ve kamulaştırılması gerekiyordu. Bu bölümde, çoğunluğu özel şahıslara ait Rasattepe arazisinin istimlak edilme süreci aktarılacaktır.

Kamulaştırma ile ilgili ilk açıklamayı Başbakan Refik Saydam, 23 Mayıs 1939 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki bütçe görüşmeleri sırasında yaptı. Başbakanlık bütçesinin görüşüldüğü 22 Mayıs 1939 tarihli Meclis oturumunda söz alan Manisa Milletvekili Refik İnce, konuşmasının sonunda Anıtkabir ile ilgili görüşlerini belirtti:

“Arkadaşlar son olarak, en büyüğümüz ve Ebedi Şefimiz Atatürk'ün artık olduğu yerde uzunca müddet kaldığını ifade etmemize müsaadelerini rica ederim.

³⁴⁶ Özgüç, Akok, **a.g.m.**, s.29-30.

³⁴⁷ Milliyet Gazetesi, “Bir Kral Mezarı Bulundu,” 15 Haziran 1967

³⁴⁸ Milliyet Gazetesi, “2000 Yıllık Bir Frik Mezarı Daha Bulundu,” 11 Eylül 1967

*Bize vedia olan bu zatın bir gün evvel kaldırılması ricalarımın sonudur.*³⁴⁹

Atatürk'ün ölümünün üzerinden 6 ay geçtikten sonra yapılan açıklamada İnce, Atatürk'ün naaşının geçici kabir Etnografya Müzesi'nde uzun müddet kaldığını düşünüyordu. Ancak Atatürk'ün naaşı, daha 15 yıl geçici kabirde kalacaktı.

Bu konuşmanın ertesi günü Başbakan Refik Saydam, Meclis oturumunda Refik İnce'ye yanıt verdi. Saydam konuşmasında, Anıtkabir yerinin Parti Grubunda karar verildiği tarihten itibaren konuyla meşgul olduğunu, Rasattepe üzerinde kadastro işlemlerini ve lüzumlu haritalarını yaptırdığını, ayrıca Anıtkabir'e ayrılacak arazinin sınırlarını tespit ettirdiğini açıkladı. Saydam ayrıca bütçede, Anıtkabir için 205.000 TL istimplâk bedeli, 45.000 TL uluslararası proje yarışması için olmak üzere toplam 250.000 TL ödenek ayrıldığını belirtti. 287.000 metrekare alanın kamulaştırılmasının planlandığını söyleyen Saydam, kamulaştırılacak arazinin bir kısmının devlete, bir kısmının belediyeye, bir kısmının da şahıslara ait olduğunu ifade etti. Herhangi bir mahkemelik durum olmazsa istimplâk için harcanacak paranın 205.000 TL olduğunu öngören Saydam, konuşmasını *"Bu suretle Atatürk'ün büyük ruhları ve maneviyatıyla ve büyük Türk milletinin şerefiyle mütenasip bir proje kaç a mal olacaksa huzurunuzda bir kanunla geleceğiz"* sözleri ile tamamladı.³⁵⁰

İçişleri Bakanlığı'nın 23 Haziran 1939 tarihinde hazırladığı Anıtkabir yapılacak arazinin sınırını düzenleyen plan, Bakanlar Kurulu tarafından 7 Temmuz 1939 tarihinde onaylandı.³⁵¹ 17 Ocak 1939 tarihinde CHP Parti Meclis grubunda belirlenen Anıtkabir'in Rasattepe'de yapılma kararı, hükümet tarafından onaylanmış oldu.

Kamulaştırma çalışmaları için Başbakanlık Müsteşarı Vehbi Demirel'in başkanlığında bir komisyon kuruldu. Komisyon, Bakanlar Kurulu'nun onayladığı plan çerçevesinde, Rasattepe'de istimplâk işlemlerine bir an evvel başlanması için Ankara Belediye Başkanlığına tebligat gönderdi.³⁵² Ankara Belediyesi, istimplâk edilecek alanının özel şahıslara ait olan kısmının parsel numaralarını, metrekarelerini, sahiplerini ve ödenecek tutarını kapsayan ilanı, 9 Eylül 1939 tarihli

³⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, İnikat 14, 22 Mayıs 1939, Cilt 2, s.146.

³⁵⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, İnikat 15, 23 Mayıs 1939, Cilt 2, s.183; Cumhuriyet Gazetesi, 24 Mayıs 1939, Tan Gazetesi, 24 Mayıs 1939.

³⁵¹ BCA:030.18.01.02.87.63.3. bkz. Ek: 4.

³⁵² Ulus Gazetesi, 27 Temmuz 1939.

gazetede yayınladı.³⁵³ 16 Ekim 1939 tarihine kadar Ankara Belediye Başkanlığı, 52.000 metrekare araziyi istimlak etti.³⁵⁴ Ankara Belediyesi, yapılan planlamaya göre, 1939 yılsonuna kadar istimlak çalışmasını tamamladı. Ankara Belediye Başkanlığı, plana göre istimlak edilmesi gereken sahada, 32 kişiye 168.576 lira 84 kuruş ödeyerek 118.114 metrekare araziyi kamulaştırdı.³⁵⁵ 1939 yılı bütçesinde, Anıtkabir sahasının kamulaştırılması için 205.000 lira ödenek ayrılmıştı.³⁵⁶

Manisa Milletvekili Refik İnce, Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubuna 18 Kasım 1939'da verdiği önergede, Atatürk için yaptırılacak Anıtkabir'in ne aşamada olduğunu sordu. Başbakan Refik Saydam 21 Kasım 1939'da Meclis Grup toplantısında önergeyi yanıtladı. Başbakan Saydam, Anıtkabir'in yapılacağı sahada şahıslara ait olan 287.212 metrekare arazinin çoğunluğunun istimlak edildiğini, istimlak bedeline itiraz eden bazı arazi sahiplerinin itirazının mahkemelerde incelendiğini belirtti.³⁵⁷

26 Mart 1940 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubunda konuşan Refik Saydam, o tarihe kadar 280.000 metrekare arazinin istimlak edildiğini, bu sahaya ek olarak 230.000 metrekare arazinin daha istimlak edileceğini duyurdu.³⁵⁸ Saydam'ın belirttiği gibi daha önce hazırlanan plana göre, istimlak edilen arazi, Anıtkabir inşası için yetersiz bulundu. Anıtkabir'in inşa edileceği alanın genişletildiği ikinci bir plan, İçişleri Bakanlığı tarafından 5 Nisan 1940 tarihinde hazırlandı. Hazırlanan plana göre kamulaştırılacak alan, 542.857 metrekare araziye kapsıyordu. Bu arazinin, 459.845 metrekarelik bölümü özel şahıslardan, 43.135 metrekarelik bölümü kapanan yollar ve yeşil alanlardan, 28.312 metrekarelik bölümü hazineye ait yerlerden, 3.044 metrekarelik bölümü hazineye ait okul ve karakol yerinden, 8.521 metrekarelik bölümü ise önceki plandan kalan istimlak edilmemiş özel şahıslara ait yerlerden oluşuyordu. Kamulaştırma için ödenmesi planlanan bedel ise toplamda, 886.150 lira 32 kuruş olarak hesaplandı.³⁵⁹ Bakanlar Kurulu, Anıtkabir

³⁵³ Ulus Gazetesi, 9 Eylül 1939.

³⁵⁴ Ulus Gazetesi, 17 Ekim 1939.

³⁵⁵ BCA: 030.10.1.8.12/15

³⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, İnikat 15, 23 Mayıs 1939, Cilt 2, s.183.

³⁵⁷ Tan Gazetesi, 22 Kasım 1939; Cumhuriyet Gazetesi, 22 Kasım 1939.

³⁵⁸ Akşam Gazetesi, 27 Mart 1940; Tan Gazetesi, 27 Mart 1940; Cumhuriyet Gazetesi, 27 Mart 1940; Vakit Gazetesi, 27 Mart 1940.

³⁵⁹ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 6.61.839.

hazırlanan bu ikinci planı, 20 Nisan 1940 tarihinde onayladı.³⁶⁰ Ankara Belediyesi, ikinci plana göre istimlâk edilecek arazinin sahiplerine yönelik ilanı, 5 Eylül 1940 tarihinde yayınladı.³⁶¹ 1940 yılı bütçesinde, Anıtkabir arazisinin istimlâki için ayrılan toplam ödenek 1.000.000 TL'ye çıkartıldı. Genişletilmiş ikinci plana göre Ankara Belediyesi, 1940 yılı içinde, 85 kişiye ait 289.061 metrekare arazi ile istimlâk sahası içinde kalan sekiz binadan dört tanesi için toplam 532.841 lira 6 kuruş ödeme yapmıştır. İstimlâk sahasında bulunan arsa sahiplerinin başvuru yapmaması dolayısıyla 27 kişiye ait 97.048 metrekare arazinin cebri suretle istimlâki yapıldı. Yine istimlâk sahası içinde kalan dört binanın sahiplerinin takdir edilen değere itirazı nedeniyle sorun, mahkemede çözümlendi.³⁶²

İstimlâk edilen binalardan üçü Milli Savunma Bakanlığının isteği üzerine geçici olmak üzere ve istenilen zamanda tahliyesi şartıyla 7 Nisan 1941 tarihinde 27.Tayyare Dafi Topçu Taburuna tahsis edildi.³⁶³ Milli Savunma Bakanlığı, Anıtkabir için istimlâk edilen iki boş evin çadırlarda kalan subayların iskânı için geçici olmak üzere ve istenilen zamanda tahliyesi şartıyla tahsis edilmesini istedi. Bu istek de 25 Aralık 1941 tarihli karar ile olumlu karşılandı.³⁶⁴ Geriye kalan iki bina da Milli Savunma Bakanlığına aynı şartlarla, depo olarak kullanılması için Başbakanlık tarafından 13 Mart 1942 tarihinde tahsis edildi.³⁶⁵ Anıtkabir sahası içinde kalan ve istimlâk edilen sekiz binanın yedisinin orduya geçici suretle tahsis edilmesi, İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan sıkıntıyı göstermesi açısından önemlidir. Ordu, bina sıkıntısını geçici de olsa çözebilmek için inşaat için istimlâk edilen ve kısa süre sonra yıkılacak binalara dahi ihtiyaç duymaktadır.

1944 yılında Anıtkabir İnşasına Dair Yasasının Meclis Genel Kurulunda yapılan görüşmelerinde, Eskişehir Milletvekili Emin Sazak'ın sorusu üzerine Bayındırlık Bakanı Sırrı Day, Rasattepe'de istimlâk edilen arazi ile ilgili bilgi verdi. Bakan Day'ın açıklamasına göre, Anıtkabir'in inşasına başlandığı yıl olan 1944'e kadar 542.000 metrekare arazi istimlâk edilmişti. 502.000 metrekare arazi özel

³⁶⁰ BCA: 030.18.01.02.90.37.18

³⁶¹ Ulus Gazetesi, 5 Eylül 1940.

³⁶² BCA: 030.10.1.8.12/15

³⁶³ BCA: 030.10.1.8.12/10-11-12-13-14

³⁶⁴ BCA: 030.10.1.8.12/6-7-8-9

³⁶⁵ BCA: 030.10.1.8.12/1-2-3-4-5

şahıslardan kamulaştırılmış, 28.000 metrekare arazi ise hazineden intikal etmişti. 11.500 metrekare arazi ise ihtilaf olduğu için henüz istimlak edilememişti.³⁶⁶

Anıtkabir sahası için, 27 Haziran 1947 tarihinde Bakanlar Kurulu üçüncü defa kamulaştırma kararı aldı. Bu defa, 129.848 metrekare arazinin istimlak edilmesine karar verildi.³⁶⁷ Bu karara ek olarak Bakanlar Kurulu, 23.422 metrekare arazinin daha kamulaştırılmasına karar verdi.³⁶⁸ Ancak 1947 yılında kamulaştırma kararı alınan arazinin özel kişilere ait olan 65.120 metrekarelik kısmı 1950 yılına gelindiğinde dahi istimlak edilememişti. Demokrat Parti hükümeti tasarruf etmek gerekçesiyle 21 Eylül 1950 tarihli karar ile bu arsaların kamulaştırma planından çıkartılmasına karar verdi.³⁶⁹ 1950 yılında bir milletvekilinin sözlü sorusunu yanıtlayan Demokrat Parti hükümetinin Bayındırlık Bakanı Fahri Belen, o tarihe kadar Anıtkabir'in inşa edildiği arazinin 569.965 metrekareden oluştuğunu, istimlak için harcanan paranın toplamının 1.175.927 lira olduğunu açıkladı. Anıtkabir arazisinin 43.135 metrekaresinin belediyeden ve 446.007 metrekaresinin şahıslardan, 53.715 metrekaresinin hazineden bedelsiz olarak alındığını belirten Bayındırlık Bakanı Belen, şahıslara ait 309 parsel arsa karşılığı 1.018.856 lira ödendiğini belirtti.³⁷⁰

1953 yılında inşaat tamamlandıktan sonra Anıtkabir, 670.000 metrekare araziye kaplıyordu. Anıtkabir yapısı bu arazi üzerinde 22.000 metrekarelik alan içinde inşa edilmişti.³⁷¹

1953 yılında Atatürk'ün naaşı Anıtkabir'e nakledildikten sonra da kamulaştırma çalışmaları devam etti. 1964 yılında yapılan arazi kamulaştırması sonucu Akdeniz Caddesi ile Mareşal Fevzi Çakmak Caddesinin kesiştiği yerdeki iki parselden oluşan bölüm ve 1982 yılında Mebus Evleri ile Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi arasında kalan 31.800 metrekarelik alan kamulaştırılarak Anıtkabir sahasına dâhil edildi.³⁷² Yapılan bu kamulaştırma çalışmaları sonucunda bugün Anıtkabir

³⁶⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 7, İnikat 6, 22 Kasım 1944, Cilt 14, s.36

³⁶⁷ BCA: 030.18.01.114.45.11

³⁶⁸ BCA: 030.18.01.115.80.1

³⁶⁹ BCA: 030.18.01.02.123.77.5

³⁷⁰ Milliyet Gazetesi, 24 Haziran 1950.

³⁷¹ Sabiha Güreyman, "Anıt Kabir" Mimarlık Dergisi, Sayı:1-6 Ankara, 1953, s.11; Arda, **a.g.m.**, s.156

³⁷² **Anıtkabir Tarihçesi**, s.6

alanı 750.000 metrekareye ulaştı.³⁷³

Anıtkabir'in inşa edileceği Rasattepe sahasını kamulaştırmak amacıyla 1939 yılında ilk plan hazırlanmış, ancak istimlâk edilen arazi, Anıtkabir inşası için yetersiz bulunması nedeniyle 1940 yılında ikinci bir plana daha hazırlanarak kamulaştırılan arazi genişletilmiştir. Anıtkabir inşaatının başlamasından üç yıl sonra 1947'de üçüncü planla istimlâk edilen arazi bir kez daha genişletilmiştir.

Sonuç olarak, Anıtkabir proje yarışmasının açılması ve inşa çalışmalarının başlaması için öncelikli olarak arazinin istimlâk edilmesi gerekiyordu. Kamulaştırma çalışmalarının uzun bir zaman dilimine yayıldığı görülmektedir. 1939 yılında hazırlanan kamulaştırma planı yetersiz kalmıştır. 1940 yılında ikinci bir plan hazırlanmış, ayrıca bütçeye kamulaştırma amacıyla 1.000.000 lira ödenek ayrılmıştır. Kamulaştırma çalışmaları yetersiz planlanma ve yeterli ödenek ayrılmaması nedeniyle ancak iki yılda kısmen tamamlanmıştır. Kamulaştırma çalışmalarının uzaması, Anıtkabir inşaatına başlanmasını geciktiren nedenlerden biri olmuştur.

4- Yerli-Yabancı Mimar Tartışması ve Anıtkabir Proje Yarışması Hazırlıkları

Anıtkabir inşasından önce inşa edilecek olan projenin belirlenmesi gerekiyordu. Projeyi belirlemek için bir proje yarışması açılacaktı. Ancak proje yarışması henüz açılmadan Türk mimar ve sanatçıları Anıtkabir inşasında görev alma konusunda kararlılıklarını gösterdiler. Ayrıca yabancı mimarlara yönelik tepkilerini dile getirdiler. Bu bölümde, Anıtkabir projesi çerçevesinde gelişen yerli-yabancı mimar tartışmaları incelenecektir.

Hükümet, Atatürk için Anıtkabir yapılacağını 13 Kasım 1938 tarihinde açıkladı.³⁷⁴ 27 Kasım 1938 tarihli Akşam gazetesinde, Anıtkabir yeri tespit edildikten sonra yerli ve yabancı mimarlar arasında uluslararası yarışma açılacağı duyuruldu.³⁷⁵ Ancak bu haber, siyasi yetkilerin resmi bir açıklaması değildi.

³⁷³ a.g.e., s.1.

³⁷⁴ Ulus Gazetesi, 14 Kasım 1938; Akşam Gazetesi, 14 Kasım 1938; Cumhuriyet Gazetesi, 14 Kasım 1938.

³⁷⁵ Akşam Gazetesi, 27 Kasım 1938.

Türkiye Yüksek Mimarlar Birliği, Büyük Millet Meclisine, “Atatürk için yapılacak Anıtkabir işinde Türk mimarlarının vazife almaya amade olduklarını” belirten bir dilekçe gönderdi.³⁷⁶ Türkiye Yüksek Mimarlar Birliği’nin bu isteği, gazetelerde de yer buldu. Tan Gazetesi’nde yayınlanan haberde, Türk mimarlarının Anıtkabir’i inşa etme konusunda istekleri şu şekilde ifade edilmektedir:

“Türk Mimarları bu şerefli işin Türk sanatkârlara bırakılacağını ümit ediyorlar. Mimarlar diyorlar ki: Biz Atatürk devrinin mimarları, onun bıraktığı Türk inkılâbını Türk milletine layık bir surette gelecek nesillere anlatacak bu milli eseri yapmak vazifesi ile karşı karşıyayız.”³⁷⁷

Türkiye Yüksek Mimarlar Birliği, Anıtkabir’in Türk mimarlar tarafından yapılmasını istiyordu. Bu istek, Anıtkabir Uluslararası Proje Yarışması sonunda gerçekleşti. Türkiye Yüksek Mimarlar Birliği üyesi Emin Onat’ın hazırlamış olduğu proje kazandı ve hayata geçti.³⁷⁸ Anıtkabir projesi, profesyonel mimarların, ilgisini çekmekle birlikte amatörlerin de ilgisini çekti. Trabzonlu Arslan Ataman, çizdiği Anıtkabir projesini daha yarışma açılmadan önce 25 Mart 1939 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği’ne gönderdi.³⁷⁹ Bir başka amatör meraklı olan Ankara Cebeci’den Lütfi Saygıner ise, Anıtkabir proje yarışması sonuçlarını beğenmeyerek kendi çizdiği projeyi, 1 Nisan 1942’de Cumhuriyet Halk Partisi Ankara Başkanlığı’na ulaştırdı.³⁸⁰

Henüz proje yarışması düzenlenmeden önce yabancı mimarlar da Anıtkabir konusuna ilgi gösterdiler. Hindistan’ın Ajmer kentinden Mimar Muhammed Osman Alias Landhur, Atatürk için çizmiş olduğu Anıtkabir projesini Türk hükümetine 1 Nisan 1939 tarihinde gönderdi.³⁸¹ Cumhurbaşkanlığına ulaşan proje 29 Nisan 1939 tarihinde Başbakanlığa gönderildi.³⁸² Başbakanlık ise söz konusu projeyi 25 Mart 1941 tarihinde Ankara İmar Müdürlüğüne gönderdi.³⁸³ Hintli mimarın proje yarışmasının açılmasından iki yıl önce gönderdiği Anıtkabir projesinin, 1941 yılında açılan proje yarışmasına dâhil edilip edilmediği bilinmemektedir.

³⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, 1 Ekim 1938- 27 Ocak 1939, Cilt 27, s..210

³⁷⁷ Tan Gazetesi, 24 Aralık 1938.

³⁷⁸ **Türkiye Yüksek Mimarlar Birliği Azaları ve Yüksek Mimarlık Mesleği ile Alakadar Mevzuat**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1940, s.31.

³⁷⁹ BCA: 490.01.1435.743.1/28

³⁸⁰ BCA: 490.01.1435.743.1/1-2-3-4

³⁸¹ BCA: 030.10.1.8.12/18

³⁸² BCA: 030.10.1.8.12/17

³⁸³ BCA: 030.10.1.8.12/16

1939 yılında Avrupa basınında, Anıtkabir için uluslararası bir yarışma açılacağına dair çıkan haberler üzerine İngiliz mimarlar, yarışma şartlarını öğrenmek için Londra Büyükelçiliğine müracaat ettiler. Dışişleri Bakanlığı 5 Nisan 1939 yılında başta Londra Büyükelçiliği olmak üzere başvuru yapılan elçilikleri bilgilendirmek için CHP Genel Sekreterliği'nden bilgi talep etti.³⁸⁴ Bu yazışma, 1939 yılının başlarında Anıtkabir yarışmasının açılacağı bilgisinin Avrupa basınında yer aldığını göstermektedir. Türk basınında ise, Kasım 1938'den beri Anıtkabir için uluslararası yarışma açılacağı haberleri yer alıyordu. Ancak bu haberler 1939 yılında, resmi yetkililer tarafından henüz doğrulanmamıştı

Anıtkabir proje yarışması açılmadan gelen bir başka yabancı talep, bir mimardan değil bir gazeteciden geliyordu. Yugoslavya'nın Zagreb kentinde yayınlanan Novosti gazetesi yazarı Hırvat gazeteci Milan Katiç, 5 Ocak 1940 tarihli mektubunda Yugoslav bir heykeltıraş adına Anıtkabir proje yarışmasının şartnamesini talep etti.³⁸⁵ Mektuba henüz Anıtkabir proje yarışmasının açılmadığı yanıtı verildi. Ertesi yıl Hırvat gazeteci, 13 Ocak 1941 ve 20 Şubat 1941'de, Anıtkabir proje yarışmasının şartnamesini gazetesinde yayınlamak üzere talep eden iki mektup daha gönderdi.³⁸⁶ CHP Genel Sekreterliği'ne ulaşan Hırvat gazeteci Milan Katiç'in mektupları konunun muhatabı olan Başbakanlık Müsteşarlığına gönderildi.³⁸⁷ Yazışmalarda Hırvat gazetecinin isteğine yanıt verilip verilmediği ile ilgili bir açıklama bulunmamaktadır. Muhtemelen yarışma şartnamesi kendisine gönderildiği düşünülmektedir. Ancak Hırvat gazetecinin bu ısrarlı takibi sonuç vermedi. Anıtkabir proje yarışmasına, Yugoslav mimarlar katılmadı ya da katılmadı.

Yabancı mimarların Anıtkabir için uluslararası bir yarışma açılacağına dair haberlerin yayılmasından sonra konuya hemen ilgi gösterdikleri anlaşılmaktadır. Türk mimarlar da daha ilk günden Anıtkabir inşasına ilgi gösterdiler. Türkiye Yüksek Mimarlar Birliği'nin açıklaması, bu ilginin örneğidir. Türkiye Yüksek Mimarlar Birliği'nin Anıtkabir konusundaki açıklaması, Türk-Yabancı Mimar tartışmasını başlattı. Ses (Sanat Edebiyat Sosyoloji) Dergisi, Haziran 1939'da

³⁸⁴ BCA: 490.01.1435.743.1/24-27

³⁸⁵ BCA: 490.01.1435.743.1/23

³⁸⁶ BCA: 490.01.1435.743.1/12-13-14-16-18-19

³⁸⁷ BCA: 490.01.1435.743.1/15

sanatçılar arasında Anıtkabir ile ilgili anket düzenledi. Dergi, sanatçılara, “*Anıtkabir yapımında ecnebi mütehassısa taraftar mısınız?*” sorusunu yöneltti. Ankete katılanların tamamı, yabancı uzmana karşı olduklarını ifade ettiler. Ankete katılanlar; Suphi Nuri İleri, Necip Fazıl Kısakürek, Turhan Tan, Cemal Nadir, Halil Dikmen, Suat Derviş, Abidin Dino, Nurullah Berk idi. Anıtkabir konusunda yabancı uzmanları kesin bir dille reddeden sanatçılar içinde Necip Fazıl Kısakürek düşüncesini; “*Avrupalı mütehassısa oturaktan başka ısmarlayabileceğim bir şey yoktur*” sözleri ile ifade etmektedir. Abidin Dino ise, soruyu “*Türk sanatkârına güvenmemek, 17 milyon Türk’e 17 milyon küfür savurmaya müsavidir*” sözleriyle yanıtlamaktadır. Yabancı uzmanlara kesinlikle karşı olan sanatçılara, aynı ankette, Anıtkabir yapımı için hangi Türk sanatçıları önerebilecekleri de soruldu. Abidin Dino, “*İbrahim Çallı idaresinde bir grup*” yanıtını verirken; Turhan Tan, “*Ben Zühtü, Kenan ve Nejat’tan başka heykeltıraşlarımızın eserini görmedim ve hangi sanatkârın daha kadir olduğunu söyleyecek mevkiye değilim*” demektedir. Necip Fazıl Kısakürek ise, soruyu “*İşin mimari vesair hususlarını kucaklayan teknik cephesi üzerinde isim bilmiyorum ve bilmek lüzumunu da duymuyorum. Artistik idrak olarak muvafık gördüğüm isimler; Abidin Dino, Zühtü, Hadi*” şeklinde yanıtlamaktadır.³⁸⁸ Anıtkabir için yabancı uzmanı reddeden aydınlar, mimari bir konu olan Anıtkabir için Türk heykeltıraşlarını ve ressamlarını önermekteydiler. Aynı ankette, Abidin Dino, Anıtkabir için büyük bir Hitit Aslanı heykeli biçiminde bir yapı önermektedir. Abidin Dino’nun çizdiği Hitit Aslanı şeklinde Anıtkabir resmi, Ses dergisinin kapağında yer almakta ve “*Bir teklif: Atatürk Mozolesi, muazzam bir Hitit Aslanı olmalıdır*” başlığı ile duyurulmaktadır.³⁸⁹ Abidin Dino’nun bu önerisi uygulanmamakla birlikte dönemin aydınlarının Anıtkabir konusunda tarihsel bakış açılarını ve çağrışımlarını sunması açısından önem taşımaktadır.

Ses Dergisi dışında Yeni Mecmua da “*Anıtkabir’i kim yapmalıdır?*” sorusunu sanatçılara yöneltti. Yeni Mecmua’nın sorusuna Güzel Sanatlar Akademisi’nden Heykeltıraş Ali Hadi Bara; “*Anıtkabir’in muhakkak bir Türk sanatkârı tarafından yapılması lazımdır. Böyle bir eseri vücuda getirmeye kudretli*

³⁸⁸ “*Atatürk Mozolesi, Bir Teklif: Sanatkârlarımıza Soruyoruz*” Ses Dergisi, Sayı:1, İstanbul, 7 Haziran 1939, s.10-11

³⁸⁹ **a.g.m.**, s.1; Tan Gazetesi, 7 Haziran 1939

sanatkârlarımız bugün memlekette eserleriyle mevcuttur.“ şeklinde yanıt vermektedir. Ali Hadi Bara, daha önce düzenlenen uluslararası yarışmalarda yer alan jüri üyelerinin sanatla ilgisi bulunamayan kişilerden oluştuğunu ve bu üyelere de yabancı hayranlığı olduğunu iddia etmektedir. Bara, hiçbir etki altında kalmayan, adil ve sanattan anlayan bir jüri ile Türk sanatçılarının başarılı olacağını söylemektedir. Bara, sözlerini *“Mevzubahis eser, en büyük Türk için yapılacak mozolelerdir. Atatürk’ü bizim kadar seven ve anlayan ve onu Türk sanatkârı kadar duyan kimse tasavvur olunamaz”* diyerek tamamlamaktadır. Güzel Sanatlar Akademisi Sanat Tarihi Profesörü Ahmet Hamdi Tanpınar, *“Anıtkabir’i kim yapmalıdır?”* sorusuna; *“Bence bu mozolenin bir Türk sanatkârı tarafından yapılması sadece mümkün değil hatta lazımdır da... Şimdiye kadar bir ecnebi mimar tarafından yapılmış bir türbe altında yatan Türk büyüğü yoktur. Yeni Türk devletinin banisini niçin bir ecnebinin eseri altında yatıralım? Bugünkü mimarlarımız ve heykeltıraşlarımız bu işi daha duya duya yapabilirler Unutmamalı ki bizde mezar mimarisi pek az medeniyetin erişebildiği bir mükemmeliyette eser vermiştir”* yanıtını vermektedir. Güzel Sanatlar Akademisi Resim hocası Fransız Prof. Leopold Levi ise; *“Atatürk, işte isminin de ifade ettiği gibi Türklerin babası idi. Elbette ki onun çocukları, onun abidesini yabancılardan daha hisli ve daha milli yapacaklardır”* demektedir. Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık hocası Arif Hikmet Holtay³⁹⁰ ise, görüşünü *“Türk tarihi büyüklerle doludur. Bunların hepsi de bütün faniler gibi ölmüş bulunuyorlar. Fakat bunların hangisi bugün bir yabancı sanatkâr tarafından yapılan mezarlar içinde yatıyorlar? Elbette ki Atatürk mozolesini, en içli ve en fazla bize uygun şekilde yapabilecek olan sanatkâr Türk sanatkârıdır. Yeter ki ona istediği imkân verilmiş olsun”* sözleri ile aktarmaktadır.³⁹¹ Güzel Sanatlar Akademisi öğretim üyeleri de Anıtkabir’in Türk mimarlar tarafından yapılmasından yanaydılar.

Tan Gazetesi de *“Anıtkabir Kim Yapmalıdır?”* başlıklı bir anketle mimarların görüşlerini sordu. Güzel Sanatlar Akademisi’nden Ahmet Hamdi Tanpınar, *“milli bir abidede Avrupalıyı çalıştırmanın büyük hata olduğunu”* savundu. Güzel Sanatlar Akademisi hocalarından Burhan Toprak, Arif Hikmet Holtay, İbrahim Çallı

³⁹⁰ Arif Hikmet Holtay, daha sonra Anıtkabir yarışmasının jüri üyelerinden biri olacaktır

³⁹¹ *“Anıtkabir kim yapmalıdır?”* Yeni Mecmua, No: 32, İstanbul, 8 Aralık 1939, s.3-4-13

Anıtkabir'in mili bir sanatçı elinden çıkması gerektiğini ifade ettiler.³⁹² Mimar Sedat Çetintaş, Anıtkabir'in Türk mimarlar tarafından yapılması gerektiğini ancak Türk mimarların yabancı mimarların da katılacağı bir yarışma sonunda bu hakkı kazanmaları gerektiğini söyledi.³⁹³ Mimar Sedat Hakkı Eldem de, Anıtkabir'in Türk sanatkârı tarafından yapılması gerektiğini ifade etti. Anıtkabir projesinin uluslararası bir yarışma ile belirlenmesine itiraz etmeyen Eldem, yarışmaya yalnızca uluslararası üne sahip yabancı mimarların çağrılmasını önerdi. Eldem, Anıtkabir yarışmasına katılacak yabancı mimarların Türk hükümeti tarafından himaye edilmesinden endişe ettiğini de belirtti.³⁹⁴ Mimar Seyfi Arıkan ise, Anıtkabir projesi için uluslararası ya da milli bir yarışma açılmasına karşı çıktı. Anıtkabir'in yalnızca Türk mimarlar tarafından yapılabileceğini savunan Arıkan, Anıtkabir'in bütün Türk sanatkârlarının oluşturduğu bir heyet tarafından yapılmasını önerdi. Celal Esat Arseven de Arıkan'ın önerisini destekleyerek, Anıtkabir'in Türk sanatı adına anonim bir eser olması gerektiğini savundu.³⁹⁵ Anıtkabir ile ilgili anketin sonuçlarını derleyen Tan Gazetesi, sanatçıların Atatürk'ün kabrini ancak Türk mimarlarının yapabileceğini düşündüklerini yazdı. Gazete, *"Atamın kabrini ancak ben yaparım diye bağırın Türk sanatının sesini"* kamuoyuna duyurduğunu belirtti.³⁹⁶

Türk mimarlarının Anıtkabir'i inşa etme isteği dönemin gazetelerinde de yer buldu. Kurun Gazetesi'nde Fikret Adil, *"Plastik sanatlarda Türkiye en ileri milletler arasındadır"* yazısında Türk sanatçıların milli eserler konusunda kimsenin yardımına ihtiyaçları olmadığını ve *"Atatürk'ün türbesinin"* kendi çocukları tarafından yapılması gerektiğini ifade etmektedir.³⁹⁷ Cumhuriyet Gazetesi'nden Nadir Nadi de, Anıtkabir'i Türk sanatkârının yapmasını gönülden istediğini yazmaktadır.³⁹⁸ Tan Gazetesi'nde, *"Türk Mimarlarının Endişeleri"* başlıklı köşe yazısında Türk mimarların Anıtkabir'i yabancı mimarlara yaptırılmasından endişe duydukları belirtilmektedir. Türk Mimarlarının Anıtkabir'in inşa etme iddiaları gündeme

³⁹² Tan Gazetesi, 13 Ekim 1939

³⁹³ Tan Gazetesi, 14 Ekim 1939

³⁹⁴ Tan Gazetesi, 15 Ekim 1939

³⁹⁵ Tan Gazetesi, 21 Ekim 1939

³⁹⁶ Tan Gazetesi, 22 Ekim 1939

³⁹⁷ Fikret Adil, *"Plastik sanatlarda Türkiye en ileri milletler arasındadır,"* Kurun Gazetesi, 25 Aralık 1938

³⁹⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 23 Kasım 1939

taşınmaktadır. Yazar, Türk mimarların iddialarını ifade ettikten sonra daha önce Atatürk heykellerin yabancı sanatçılara yaptırılmasındaki amacın kıymetli sanat eseri olmasını temin endişesi olduğunu hatırlatmaktadır. Yazar, yazını şöyle tamamlamaktadır:

*“Türk mimarlarının Türk mimarisinde birinci rolü oynamak arzuları çok haklı ve yerinde bir arzudur. Hükümetin Türk mimarlarını himaye edileceğinden şüphe edilemez. Yalnız Atatürk’ün anıtı gibi mühim eserler kötü dahi olsa, Türk mimarlarına yaptırmak arzusu kabule şayan değildir. Eğer Türk mimarı açılacak müsabakada üstün gelirse, hatta ecnebi mimara yaklaşırsa tercih hakkı onundur”*³⁹⁹

Türk mimarlarına yönelik bu küçük haklı eleştiri bile dönemin mimarlık dergisi, “Yapı”da eleştirilmiştir. Tan Gazetesi’nde yer alan yabancı sanatçılara eser yaptırmamanın arkasında sanatsal endişelerin bulunduğu açıklamasına Yapı Dergisi, yabancıların yaptığı Atatürk heykellerinin kıymetli bir sanat eseri olmadığını ve sonradan Türk sanatçıların yaptığı anıtların onlarla boy ölçüşecek düzeyde olduğunu belirterek yanıt vermiştir. Dergi, Türk sanatçılara güvenilmesi gerektiğini düşünmektedir. Zaten Yapı Dergisi’nin *“Anıt-Kabir Yalnız Türk’ün Yapabileceği Bir Eser”* başlığı, bu konudaki düşüncesini açık ve net olarak ortaya koymaktadır.⁴⁰⁰

Mimarlık çevreleri ve kimi yazarlar, Anıtkabir için uluslararası bir yarışma düzenlenmesine de karşı çıkmaktadırlar. İdam Gazetesi’nden Murat Sertoğlu, Anıtkabir’in uluslararası bir sanat işi olmadığını *“her şeyden evvel mili bir vazife ve borcun ortaya koyduğu vazife ve mecburiyetlerin iktizası”* olduğunu yazmaktadır. Devletin ve milletin Atatürk’e borçlu olduğunu belirten Sertoğlu, bu borcun *“Türk elleriyle”* ödenmesi gerektiğini düşünmektedir. Türk sanatçısına artık güvenilmesi gerektiğini ifade eden yazar, sanat ve güzel sanatlar bakımından *“Türk ırkı ve Türk zevkinin en üstün kültürü muvaffakiyeti yaşatacağını”* belirtmektedir. Atatürk adına da konuşan yazar, *“Atatürk’ün kendi anıtını, kendi türbesini yapacak olan sanatkârın her şeyden evvel Türk olmasını isteyeceğini”* iddia etmektedir. Murat Sertoğlu yazısında, yabancı uzmanlardan teknik alanda yararlanılması gerektiğini, yabancı uzmanlardan *“tayyare fabrikası kurarken”* yardım alınabileceğini ancak *“Türk milletinin heyecanını ve karakterini ifade eden bir sanat eseri yaratılmak mevzu bahis olduğu zaman onun görüşüne ve sözüne kıymet verilmemesi”* gerektiğini

³⁹⁹ “Türk Mimarlarının Endişeleri,” Tan Gazetesi, 27 Aralık 1938

⁴⁰⁰ “Anıtkabir Yalnız Türk’ün Yapabileceği Bir Eser,” Yapı Dergisi, Sayı:8, İstanbul, 1Mart 1942, s.3

düşünmektedir. Yapı Dergisi, İkdam Gazetesi'nden Murat Sertoğlu'nun yazısından alıntı yaparak yazıda belirtilen düşüncelere tamamen katıldıklarını ifade etmektedir. Yapı Dergisi, Anıtkabir konusunda “*mimarların meslek egoizmine kapılmış buldukları görüntüsünü vermemek için*” mimar olmayan bir gazetecinin düşüncelerine paylaştıklarını ifade etmektedir.⁴⁰¹

Yapı Dergisi, Anıtkabir projesinde Türk mimarlarına güvenilmesi gerektiğini düşünüyordu. Türk mimarlarının düşüncelerini ve endişelerini dile getirdiklerini belirten Yapı Dergisi, Türk mimarların dışındaki çevrelerin Anıtkabir gibi tarihi bir yapıyı inşa edecek Türk mimarın yetişmediğini düşündüklerini belirtmektedir. Buna karşın Türk mimarların bu anıtı kuracak ve ifade edebilecek yalnız kendileri olduklarını söylediklerini ve “*Memleketin bütün işlerine kendimiz yetiyoruz da niçin mimarlıkta aşağılık duygusu taşıyoruz*” dediklerini öne sürmektedir.⁴⁰² Yapı Dergisi, Türk mimarlarına güvenilmemesini aşağılık kompleksine bağlamaktadır.

Mimar Şevki Balmumcu ise, Anıtkabir proje yarışmasının düzenlenme şekli ile ilgili önerilerini detaylı bir şekilde yazdı. Balmumcu'ya göre, Anıtkabir için uluslararası bir yarışma açılmasını, yarışma programının Türk mimarlık birliğinin belirlemesini, yarışmanın anket esasına göre yapılmasını, yarışma programında eser için sarf edilecek bütçenin sınırlandırılmamasını, yarışmanın jürisinin yerli ve yabancı uzmanlardan oluşmasını önerdi. Balmumcu, yarışma sonrası seçilen eserin uygulanması ile ilgili önerilerde de bulundu. Türk Mimarlar Birliği tarafından seçilen üç mimarın seçilen projenin uygulanmasından sorumlu olması gerektiğini ifade etti.⁴⁰³

Genel olarak bakıldığında Türk sanat ve mimari çevreleri, Anıtkabir'i Türk sanatçısının yapması gerektiğini düşünmektedir. Aynı çevrelerin Anıtkabir için yabancı mimar ve sanatçı istemedikleri görülmektedir. Meslek milliyetçiliği ve dayanışmasının sergilendiği, mimari alanda “yabancı karşıtlığı” düşüncelerin hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Türk mimarların Anıtkabir'i inşa etmeleri gerektiğini düşünenlerin temel tezleri, Anıtkabir'in inkılâpların sembolü ve “*milli bir mesele*” olmasıdır. Tezlerini, milli meseleyi en iyi Türklerin ifade edebileceği görüşüne

⁴⁰¹ Aynı yer.

⁴⁰² “*Anıtkabir Proje Müsabakasının Sonu*,” Yapı Dergisi, Sayı:16, İstanbul, 1 Temmuz 1942, s.3.

⁴⁰³ Şevki Balmumcu, “*Anıt-Kabir*,” Tan Gazetesi, 1 Kasım 1939.

dayandırmaktadırlar. Anıtkabir’i yapmak için “*Atatürk’ü sevmek ve anlamak gerektiğini*” bu nedenle de Türk mimarların bu işi yapabileceğine inanmaktadırlar. Türk mimarlığının yeterli seviyeye ulaştığını ve Türk mimarlarına güvenilmesi gerektiğini savunanlar, yabancı mimarları isteyenleri ise aşağılık duygusuna kapılmakla ve yabancı hayranlığı ile suçlamaktadırlar.

Anıtkabir yapımı için özellikle Türk mimarlık çevresinde yerli-yabancı mimar tartışmasının yapıldığı görülmektedir. Ancak “yerli-yabancı mimar tartışması” Anıtkabir yapımından çok daha öncelere uzanmaktadır. Cumhuriyetin ilanından sonra yeni başkent Ankara’nın imarı için Clemens Holzmeister, Hermann Jansen, Paul Bonatz, Rene Danger, Giulio Mongeri, Ernst Reuter, Henri Prost, Bruno Taut, Jean Walter, Le Corbusier, Louis Skidmore, John Merill, Gustav Oelsner, Violi Vietti, Ernst Arnold Egli, Martin Wagner, Bruno Zevi, gibi çok sayıda yabancı mimar Türkiye’ye çağrılmış ve yabancı mimarların etkisi 1950’lerin sonlarına kadar devam etmiştir. Yabancı mimarların Türkiye’ye gelmesinin temel nedeni yetişmiş kalifiye mimar sayısının ülke genelinde yetersiz olması idi Bu dönemde, Türkiye’ye gelen mimarlar çok sayıda kamu binasına imza atmışlardır. Bir çok projenin yüksek fiyatlarla yabancı mimarlara verilmesi zamanla Türk mimarlar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Projelerin, devletin imar bürolarında danışmanlık yapan ya da üniversitelerde profesörlük yapmakta olan yabancı mimarlar tarafından, yarışmalar açılmaksızın, doğrudan sözleşme imzalanarak elde ediliyor olması sorunun temelini oluşturmaktadır. Büyük devlet projeleri yabancıların tekeline girmiş, Türk mimarlar ise daha küçük bütçeli işlere yönelmek zorunda kalmışlardır. Yabancı mimarların özellikle yapı alanındaki çalışmalarına karşı büyük bir tepkinin olduğu, ulusal bir mimarlığın gelişmemesinin nedeninin onların varlığına bağlandığı, Türk mimarlarına hiç olanak tanınmamasından yakınıldığı, 1950’li yılların ortalarına kadar dönemin mimarlık dergilerinden izlenmektedir.⁴⁰⁴ Yabancı-yerli mimar tartışması, Anıtkabir proje yarışması açılmadan önce başlayan bir olguydu. Tartışma, Anıtkabir projesi çerçevesinde devam etti. Türk Mimarlık çevrelerinde yaşanan yerli-yabancı mimar tartışması,

⁴⁰⁴ Yabancı mimar tartışması hakkında detaylı bilgi için bkz. Gürhan Tümer, **Cumhuriyet Döneminde Yabancı Mimarlar Sorunu**, Mimarlar Odası İzmir Şubesi Yayınları, İzmir, 1998, İnci Aslanoğlu, **Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938**, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara, 2001.

Anıtkabir proje yarışmasının düzenlenme yöntemini de etkiledi.

Dönemin mimarlık dergileri incelendiğinde Anıtkabir Komisyonunda Anıtkabir projesinin belirlenme yönteminde süreç içinde farklı düşünceler olduğu görülmektedir. Arkitekt dergisine göre, önceleri belirli sayıda Avrupalı ünlü mimarlara proje sipariş edilmesi ve onların arasında bir yarışma düzenlenmesi planlandı. Avrupa ülkeleri mimarlık teşkilatları ile yapılan görüşmeler sonunda uluslararası üne sahip mimarların İkinci Dünya Savaşı günlerinin yaşandığı bir ortamda yarışmaya katılamayacakları öğrenildi. Bunun üzerine, Anıtkabir Komisyonu belirli sayıda Avrupalı mimarın katılacağı yarışma düşüncesinden uzaklaştı.⁴⁰⁵ Yapı Dergisi ise, bu durumu “İsmi çıkmış bir Avrupalı mimara bu andın yaptırılması için teşebbüsler, hatta komisyoncu faaliyetleri bile işin içine girmiştir. Bu ilk teşebbüs proje halinde kaldı”⁴⁰⁶ şeklinde yorumlamaktadır. Mimar Nihal Sanlı ise, “Milli servet ve sanat davamızı feda eden, deneme fırsatı telakki eden yabancı sanatkârların ucubeleri herkesin gözü önünde iken, bu korkunç ve menfi neticeler veren yabancı sanatkâra mütemayil zihniyet bu mevzuda (Anıtkabir) tamamen keyfi hareket edemedi” demektedir. Anıtkabir konusunun büyüklüğünden korkulduğunu belirten Mimar Nihal Sanlı, Anıtkabir konusunda keyfi hareket edilerek yabancı mimarlara işin teslim edilmeyerek serbest bir yarışma açıldığını ifade etmektedir.⁴⁰⁷ Afife Batur da yaptığı incelemede ilk düşüncenin, Avrupa'nın tanınmış mimarlarının katılacağı sınırlı bir yarışma açılma olduğunu ifade etmektedir. Türk mimarlarını yarışma dışı bırakacak bu düşünce, mimarlık çevrelerinde büyük tepki ile karşılandı.⁴⁰⁸

Anlaşılan Anıtkabir Komisyonu dolayısıyla Hükümet, başlangıçta Anıtkabir için Avrupalı ünlü mimarlara proje sipariş edilmesini planladı. Ancak İkinci Dünya Savaşının yaşandığı günlerde Avrupalı ünlü mimarlardan olumlu yanıt alınamaması ve ülke içinde Türk mimarların tepki göstermesi nedeniyle bu karardan vazgeçildi.

Anıtkabir mimarlarından Orhan Arda ve Anıtkabir İnşaatı Kontrol Şefi Sabiha Güreyman, Anıtkabir proje yarışmasının düzenlenmesi için Başbakanlık

⁴⁰⁵ “Anıt Kabir Müsabakaya Konuldu,” Arkitekt Dergisi, Sayı: 1-2, İstanbul, 1941, s. 43.

⁴⁰⁶ “Anıtkabir Proje Müsabakasının Sonu,” Yapı Dergisi, Sayı: 16, İstanbul, 1 Temmuz 1942, s.3.

⁴⁰⁷ Nihal Sanlı, “Sanat Davamız ve Anıt-Kabir,” Mimarlık Dergisi, Sayı:5-6, İstanbul, 1947, s.39.

⁴⁰⁸ Afife Batur, “Dönemi Bağlamında Emin Onat ve Mimarlığı” **100 Yılda İki Mimar: Emin Onat ve Sedat Hakkı Eldem Sempozyumu**, Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi, 2010, s.277-278.

Müsteşarının Başkanlığında özel bir komisyonun 20 Aralık 1939 tarihinde oluşturulduğunu yazmaktadırlar.⁴⁰⁹ Ancak Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Dışişleri Bakanlığına yazmış olduğu 19 Haziran 1939 tarihli resmi yazıda, “*Anıt-kabrin yapılacağı sahada istimlâk edilecek arazi ve projeler işi üzerinde meşgul olmak ve lüzumlu işleri görüşerek takip ve intaç etmek üzere Başvekâlette, Baş Vekâlet Müsteşarının Reisliği altında bir komisyon teşkil olunduğu*”⁴¹⁰ belirtilmektedir. Anlaşılan 1939 yılının ortalarında Anıtkabir proje yarışması için hazırlık yapılması için Başbakanlık bünyesinde Anıtkabir Komisyonu oluşturulmuştu. Komisyon, Anıtkabir yapılacak arazinin kamulaştırma işi ve Anıtkabir proje yarışmasının düzenlenmesinden sorumlu idi. Bu komisyon, 6 Ekim 1939 tarihinde Anıtkabir için uluslararası bir yarışma açılmasına karar verdi.⁴¹¹

Başbakan Refik Saydam, 21 Kasım 1939’da Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubunda yaptığı konuşmada Anıtkabir sahasında yapılan kamulaştırma çalışmalarının tamamlanmasının ardından Anıtkabir’in şekline ve mimarisine ait özelliklerin belirlenerek uluslararası bir yarışma açılacağını ve bu yarışmanın Türk mimarlarına da açık olacağını kaydetti.⁴¹² Yine Başbakan Saydam bu defa 26 Mart 1940 günü yaptığı konuşmada, Rasattepe’de kamulaştırma çalışmalarının devam ettiğini, yakında Anıtkabir proje yarışmasının açılacağını ve uluslararası mimarlar tüzüğüne uygun olarak yarışma şartnamesinin ve teknik programın hazırlandığını açıkladı.⁴¹³

Uluslararası Serbest proje yarışması açılması kararı, Türk mimarların önündeki engeli kaldırmadı. Başlangıçta Anıtkabir Proje Yarışmasına katılabilmek için muayyen büyüklükte bir projeyi başarma şartı arandı. Bu durumda Türk mimarların çoğunluğu yarışmaya katılamayacaktı. Daha sonra bu şart kaldırıldı ve Türk mimarlara yarışma şartnamesi verilmeye başlandı.⁴¹⁴ Yapı Dergisinde de, yarışma öncesinde Türk mimarlara yönelik engel çıkarıldığını ancak bu engelin Türk

⁴⁰⁹ Arda, **a.g.m.**, s.155; Güreyman, **a.g.m.**, s. 3.

⁴¹⁰ BCA: 490.01.1435.743.1/24

⁴¹¹ Ulus Gazetesi, 7 Ekim 1939; Tan Gazetesi, 7 Ekim 1939.

⁴¹² Tan Gazetesi, 22 Kasım 1939; Cumhuriyet Gazetesi 22 Kasım 1939.

⁴¹³ Akşam Gazetesi, 27 Mart 1940; Tan Gazetesi 27 Mart 1940; Cumhuriyet Gazetesi, 27 Mart 1940; Vakit Gazetesi, 27 Mart 1940.

⁴¹⁴ “*Anıt Kabir Müsabakaya Konuldu,*” Arkitekt Dergisi, Sayı: 1-2, İstanbul, 1941, s. 43.

mimarların başvurusu üzerine kaldırıldığı belirtilmektedir.⁴¹⁵

Sonuç olarak, Türk mimarları Atatürk için Anıtkabir inşa edileceği ilan edildikten sonra Anıtkabir inşasına talip olduklarını göstermişlerdir. Sanat ve mimari çevrelerinde, Anıtkabir için yabancı mimar ve sanatkârlara karşı bir duruş sergilenmiştir. Büyük kamu binalarının işlerini alan yabancı mimarlara karşı zaten var olan hoşnutsuzluk, Anıtkabir proje yarışma öncesi daha da yükselmiştir. Türk mimarlık çevrelerinin yabancı mimarlara yönelik direnci, Anıtkabir proje yarışmasının düzenlenmesini şekillendirmiştir. Hükümetin Anıtkabir projesinin Avrupalı mimarlara yaptırılması kararı Türk mimarların itirazı ile karşılaşmıştır. Türk mimarların Anıtkabir projesi için yoğun ilgisi ve itirazı hükümete geri adım attırmıştır. Nihayetinde Anıtkabir Proje Yarışması meselesi, Türk mimarların isteği yönünde çözümlenmiştir. Hükümet, Anıtkabir için Türk mimarların da katılabileceği Uluslararası Serbest Proje Yarışması açmıştır.

5- Anıtkabir Uluslararası Proje Yarışması

Anıtkabir projesi, uluslararası bir yarışma sonucu belirlenmesine karar verildi. Bu bölümde, Anıtkabir Uluslararası Proje Yarışmasının düzenleme biçimi ve sürecine değinilecektir.

Başbakanlık Anıtkabir Komisyonununun 18 Şubat 1941 tarihinde yayınladığı Uluslararası Proje Yarışması tebliğinin birinci maddesinde, Anıtkabir projesi hakkında yapılan incelemeler ve girişimler sonunda uluslararası bir yarışmanın açılmasının mümkün olmadığı anlaşıldığı belirtilmektedir. Bunun üzerine yerli ve yabancı mühendis, mimar ve heykeltıraşların arasında “serbest bir yarışma” açılmasına karar verildiği açıklanmaktadır. Tebliğin ikinci maddesinde, yapılacak anıt ile ilgili yarışma talimatnamesi, inşaat yerinin haritası, inşaat programı gibi evrakların “böyle önemli inşaat meydana getirmiş olanlara” ücretsiz verileceğini bildirmektedir. Tebliğin üçüncü maddesinde, isteklilerin Başbakanlıkta kurulmuş olan Anıtkabir Komisyonu Başkanlığına evraklarını göndermeleri istenmektedir. Komisyon, yeterliliği olduğunu düşündüğü kimselere ilgili dosyaları göndereceği,

⁴¹⁵ “Anıtkabir Proje Müsabakasının Sonu,” Yapı Dergisi, Sayı:16, İstanbul, 1 Temmuz 1942, s.3.

yeteneği kâfi görülmeyenlere evraklarının iade edileceği belirtilmektedir. Tebliğde ayrıca yarışmaya müracaat tarihinin 31 Ekim 1941 tarihinde sona ereceği ifade edilmektedir. Yayınlanan bu tebliğin dışında Başbakanlık Anıtkabir Komisyonu Başkanlığı, gazetelerde Anıtkabir serbest yarışması düzenlediğine dair ilan da yayınlamıştır.⁴¹⁶

Hükümet, öncelikle uluslararası üne sahip mimarlar arasında belirli şartların arandığı bir yarışma açmayı düşünmüş ancak bu tür bir yarışma düzenlemenin mümkün olmadığını anlaşıncaya “serbest bir yarışma” açılmasına karar verilmişti. Bayındırlık Bakanı Cevdet Kerim İncedayı, 25 Aralık 1946 tarihinde Meclis Genel Kurulunda yaptığı açıklamada, Anıtkabir için öncelikle uluslararası bir yarışma açılmasının düşünüldüğünü ancak katılımın savaş yüzünden az olması, gelen tekliflerin tatmin edici olmaması yüzünden ikinci bir yarışmanın açıldığını ifade etmektedir.⁴¹⁷ Tebliğin ikinci maddesinde geçen “Böyle önemli inşaat meydana getirmiş olanlara” yarışma evraklarının verilme şartı ise, Türk mimarlarının çoğunluğunun yarışmaya katılmamasına neden olacaktı. Daha sonra bu şart kaldırıldı ve Türk mimarlara yarışma şartnamesi verilmeye başlandı.⁴¹⁸ Tebliğde yer alan son müracaat tarihi ise ilerleyen süreç içinde uzatılmıştır. Görüldüğü üzere 18 Şubat 1941 tarihinde yayınlanan tebliğde belirtilen şartlar, kısa süre içinde değişti.

Yarışma ile ilgili tebliğin 18 Şubat 1941’de yayınlanmasına rağmen Anıtkabir Proje Yarışmasının başlangıç tarihi 1 Mart 1941 oldu.⁴¹⁹ Değişen maddeler nedeniyle Anıtkabir Uluslararası Serbest Proje Yarışması Şartnamesi yeniden düzenlendi. Başbakanlık Anıtkabir Komisyonu Başkanlığı tarafından hazırlanan şartname, Türkçe ve Fransızca olarak hazırlandı. Şartnamenin, “*Yarışma Talimatnamesi*” adıyla düzenlenen ilk bölümü 24 maddeden oluşuyordu. Talimatnamede, “*Ebedi Şef Atatürk için yapılacak Anıtkabir inşası maksadıyla Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından Türk ve ecnebi mühendis, mimar ve heykeltıraşlar arasında serbest müsabaka açıldığı*” açıklanıyordu. Talimatnamede dikkat çeken diğer hususlar ise;

- Anıtkabir’in istimlâk edilen Rasattepe arazi üzerinde yapılacağı,

⁴¹⁶ Ulus Gazetesi 19 Şubat 1941.

⁴¹⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Birleşim 23, 25.Aralık 1946, Cilt 3, s.508.

⁴¹⁸ “*Anıt Kabir Müsabakaya Konuldu,*” Arkitekt Dergisi, Sayı: 1-2, İstanbul, 1941, s. 43.

⁴¹⁹ **Anıtkabir Tarihçesi**, s.9; Gülekli, **a.g.e.**, s.23; Arda, **a.g.m.**, s.155; Güreyman, **a.g.m.**, s. 3.

Anıtkabirin bu sahanın en yüksek noktasında inşa edilecektir. (Madde1)

- Yarışmaya katılmak isteyenler, Başbakanlık Anıt-Kabir Komisyonuna başvuracaklardır. (Madde 2)
- Katılımcılar yarışmaya birden fazla proje ile katılamayacaktır. (Madde 3)
- Gönderilen proje dosyaları üzerinde beş haneli bir rakam yazılacak, proje sahiplerinin isimleri kesinlikle projelerde yazılmayacak, böylelikle jüri tarafından proje sahipleri bilinmeyecektir. (Madde 4)
- Yarışma, 31 Ekim 1941 akşamı sona erecektir.(Madde 6)
- Jüri heyeti en az üç kişiden oluşacaktır. (Madde 10)
- Jüri heyeti, birincilik için hükümete üç eser önerecektir. Bu üç eserden birini seçme yetkisi hükümete ait olacaktır. (Madde 16)
- Hükümet tarafından birinci seçilecek projenin sahibine ödül olarak inşaatın kontrol hakkı ve inşaat bedeli üzerinden % 3 oranında ücret ödenecektir. (Madde 18)
- Jüri tarafından birincilik için önerilen diğer iki proje, hükümet tarafından ikinci sayılacak ve 3.000 TL ile ödüllendirilecektir. Diğer projelerden bir ve bir kaçına mansiyon ödülü olarak 1.000 TL ödül verilecektir. Ödül kazanan tüm projeler, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin malı olacak, hükümet projeleri teşhir ve yayın hakkına sahip olacaktır. (Madde 19)
- Hükümet, birinci seçilen projenin tatbiki hususunda projeyi proje sahibine tadil ettirmek hakkını muhafaza etmektedir. (Madde 20)⁴²⁰

24 maddeden oluşan “*Yarışma Talimatnamesi*” yarışmaya katılım koşullarını, jüri heyetini, kazananlara verilecek ödülleri ve seçilecek projenin uygulama şartlarını düzenliyordu. Anıtkabir Uluslararası Serbest Proje Yarışması

⁴²⁰ Mithat Aydın Özel Arşivi, **Atatürk Anıt-Kabir Proje Müsabakası**, Devlet Matbaası, Ankara, 1941, s.3-10

Şartnamesi kamuoyuna açıklandıktan sonra dönemin mimarlık dergilerinde şartname değerlendirildi. Yapı dergisi, seçilecek jüri heyetine bir Türk mimarında katılması gerektiğini savunuyordu. Türk mimarın jüri heyetine katılması dergiye göre, “*Yabancı jüri üyeleriyle Türk türbesinde olması lazım gelen dini, ananevi, mahalli, milli töre ve inançlar hakkında konsültasyonlar yapması*” açısından önem taşımaktadır.⁴²¹ Arkitekt Dergisi ise, şartnamede jüri heyetinin belirlenmemiş olmasını eleştirmektedir. Dergi, uluslararası ünlü mimarlardan ve Türk mimarlık örgütlerinin temsilcilerinden oluşacak karma bir jürinin oluşturulmasını istemektedir. Yarışmanın ilan edildiği sırada jüri üyelerinin de isimlerinin ilan edilmesi gerektiğini savunan Arkitekt dergisi, “*daha ehemmiyetsiz işlerin müsabakalarında bile jüri azalarının evelden tayin ve ilan edildiğine*” dikkat çekmektedir. Ayrıca dergi, mansiyon ödülü verilecek proje sayısının net olarak belirlenmemesini de eleştirmektedir. Mansiyon alacak proje sayısının yarışma için ayrılan bütçeye göre net olarak belirlenmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁴²²

Anıtkabir Uluslararası Serbest Proje Yarışması Şartnamesinin “*Program*” başlıklı ikinci bölümünde ise, Anıtkabir yapısının özellikleri, anıt yapısının bölümleri 30 madde halinde belirlenmektedir. İlk beş madde, Anıtkabir’in yapılaş amacını ve genel niteliklerini sıralıyordu.

- 1) “*Her Türk’ün kalbinde yaşayan büyük adamın eserlerini ebediyete mal edecek olan Anıt ve Kabir, aşağıdaki esaslara göre hazırlanmalıdır:*
- 2) *Anıtkabir, bir ziyaretgâh olacaktır. Bu ziyaretgâha, büyük bir şeref methalinden girilecek ve ziyaretgâh, binlerce Türk’ün, Ata’sının önünde eğilerek tazimini sunmasına ve bağlılığını tekrarlayarak geçmesine müsait olacaktır.*
- 3) *Bu abide, Büyük Ata’nın, asker Mustafa Kemal, Devlet Reisi Gazi Mustafa Kemal, siyasi, ilim adamı, büyük mütefekkir ve nihayet yapıcı ve yaratıcı büyük dehanın vasıflarının, kudret ve kabiliyetinin bir timsali olacaktır. Ve O’nun şahsiyetiyle mütenasip bulunacaktır.*
- 4) *Anıt ve Kabir’in yakından görüldüğü kadar, uzaktan da görülmesi lazımdır. Bu itibarla azametli bir siluet temin edilmelidir. Abidenin uzaktan tesirini kaybetmeyecek küçük detaylardan ziyade azamet ve kudreti ifham edecek büyük unsurlar olmalıdır. Abide verilen arsanın*

⁴²¹ “*Anıtkabir Yalnız Türk’ün Yapabileceği Bir Eser,*” Yapı Dergisi, Sayı:8, İstanbul, 1 Mart 1942, s.3

⁴²² “*Anıt Kabir Müsabakaya Konuldu,*” Arkitekt Dergisi, Sayı: 1-2, İstanbul, 1941, s. 43-44

en hâkim noktasında inşa edilecektir.

- 5) *Atatürk'ün ismi ve şahsiyeti altında Türk Milleti sembolize edilmiştir. Türk Milletine saygılarını göstermek isteyenler, Büyük Ata'nın katafalkı önünde eğilerek bu isteklerini yerine getireceklerdir. Bu itibarla Ankara'ya gelen her ziyaretçi doğruca Ata'nın mezarına giderek bu tazim vazifesini ifa edecektir.*"⁴²³

Anıtkabir Uluslararası Serbest Proje Yarışması Şartnamesinin "Program" başlıklı ikinci bölümün ilk beş maddesi, Anıtkabir projesinin genel niteliklerini düzenliyordu. Bu niteliklere göre, Anıtkabir'in binlerce kişinin ziyaretine elverişli "ziyaret yeri" olması ve Atatürk'ün Türk milleti ile özdeş kabul edilerek yabancı misafirlerin Ankara'ya geldiklerinde Anıtkabir'i ziyaret etmeleri planlanıyordu. Anıtkabir'in Atatürk'ün niteliklerinin sembolü olması amaçlanıyordu. Anıtkabir'in uzaktan görülen ulu bir yapı olması isteniyordu.

"Program" başlıklı ikinci bölümün altıncı maddesi, Anıtkabir inşasının muayyen bedelinin 3.000.000 TL (Üç Milyon) olarak belirlemektedir.⁴²⁴ Projeler, belirlenen muayyen bedeli aşmamak üzere düzenlenecektir. Şartnamenin üçüncü bölümünde "Atatürk Anıt-Kabir Müsabakası için İnşaat Malzemesi ve İşçiliği Rayiç Cetveli" verilmektedir. Proje hazırlayan katılımcılar, bu rayiç bedeller üzerinden projenin yaklaşık maliyetini muayyen bedeli geçmemek üzere belirleyeceklerdir.⁴²⁵

Yedinci maddeden itibaren inşaat çerçevesinde yapılacak olan şeref holü, müze, park, bahçe, yol, sığınak, müştemilat, otopark gibi yapı bölümlerinin genel özelliklerinin çerçevesi belirlenmektedir. Bu maddeler, sırasıyla şu şekildedir;

- 7) *"Anıtkabir'in bir ana şeref girişi bulunacak, ziyaretler buradan yapılacaktır.*
- 8) *Atatürk'ün ölüm yıldönümlerinde çok sayıda ziyaretçinin aynı anda üzüntülerini ifade edebilmeleri maksadıyla lahdin önünde yapacakları taziye yürüyüşüne imkan verecek antreler düşünülecektir.*
- 9) *Anıtkabir Atatürk müzesini ziyarete gelecekler için bir antre ve gardırop bulunacaktır.*
- 10) *Antre servisleri, kapıcı odalarının sayısı projelerde yarışmacıların planlayacakları antre sayı ve yerlerine göre kendileri tarafından tespit edilecektir.*

⁴²³ Mithat Aydın Özel Arşivi, **Atatürk Anıt-Kabir Proje Müsabakası**, s.11

⁴²⁴ a.g.e., s.12

⁴²⁵ a.g.e., s.12-15

- 11) *Şeref girişi civarında 200 kişilik bir gardırop yapılacaktır.*
- 12) *Dört odadan oluşan bir idare kısmı oluşturulacak ve burada Anıtkabir Müdürü, Müze memuru ve diğer memurlar bulunacaktır.*
- 13) *Yine şeref antresi civarında Devlet büyüklerinin ve büyük misafirlerin istirahatlarını sağlayacak bir dinlenme salonu bulunacaktır.*
- 14) *Anıtkabir'de bir Şeref Holü yapılacaktır. Atatürk'ün Lahdi buraya konulacağı için Şeref Holü, bu anıtın ruhu ve en önemli bölümü olacaktır. Şeref Holü, başta Türk ulusu olduğu halde, ulusumuza saygılarını sunacak yabancı devlet temsilcilerinin Ata'nın lahdine yönelebilecekleri büyük bir salon olacaktır. Bu hol en az 250 ziyaretçiyi alabilecek kapasitede olacak olup holde sağlanacak ululuk ve güçlülük tesirleri, yarışmacılara bırakılmıştır. Bundan dolayı holün biçimi, boyutu ve yüksekliği için hiçbir ölçü verilmemiştir.*
- 15) *Büyük Atatürk'ün Lahdinin yeri, Şeref Holü'nün ruhunu teşkil etmektedir. Ancak, Lahdin konulacağı yeri de yarışmacılar seçeceklerdir.*
- 16) *Türkiye'nin programı, sembolü olan ve Cumhuriyet Halk Partisi bayrağında altı okla temsil edilen altı ilke, Atatürk'ün lahdinin ve şeref holünün uygun bölümlerine veya yarışmacının uygun göreceği şekilde sembolize edilerek temsil edilmesi gerekmektedir.*
- 17) *Anıtkabir'i ziyaret edecek devlet büyüklerinin ve yabancı devlet temsilcilerinin duygu ve düşüncelerini yazacakları bir altın kitap bulundurulacaktır.*
- 18) *Anıtkabir'de yarışmacının uygun göreceği bir yerde Atatürk Müzesi yapılacaktır. Atatürk'ün Müzesi, Atatürk'ün hayatının türlü devirlerine ait fotoğrafları ile kıyafetleri ve el yazıları, imzaları, bazı eşyaları ile okuduğu, incelediği kitapların sergilenmesine elverişli olacaktır. Müze gerekirse iki katlı olabilir.*
- 19) *Mozoleyi ziyaret ettikten sonra ziyaretçinin, Atatürk'ün hayatını anlaması ve hissedebilmesi için ziyareti müteakip müzeyi gezmesi imkânları sağlanmalıdır.*
- 20) *Muhtemel hava saldırılarına karşı gerek Atatürk'ün lahdinin korunması ve gerekse müzedeki eşyaların emniyeti için Anıtkabir'in uygun görülecek yerinde bir sığınak yapılacaktır.*
- 21) *Yarışmacılar Anıtkabir için gerekli sıhhi tesisat (tuvaletler, lavabolar, kirli ve temiz su tesisleri vb.), aydınlatma, havalandırma sistemi, elektrik santrali ve yangın tedbirlerini düşünecek ve bunun için gereken alanları planlayacaktır.*
- 22) *Anıtkabir'in daimi bakıcı, bekçi ve hademeleri için iki koğuş ve 15 kişilik askeri birlik için koğuş ile iki odadan ibaret olan servisler bina içinde planlanacaktır.*
- 23) *Anıtkabir'in binası dışında kalan parkın şekil ve düzenlemesi, park içindeki tesislerle park yolları ve istinat duvarları ile bahçe*

düzenlemesi yarışma kapsamına dâhildir.

- 24) *Parkın düzenlenmesinde anıt önünde törene müsait 10-15 bin kişi kapasiteli bir meydan oluşturulması düşünülmelidir. Ayrıca bu meydanda toplanan halka hitap edecek uygun bir yer (kürsü, balkon, loca gibi) düşünülecektir.*
- 25) *Elli adet otomobil kapasiteli bir otopark yapılacaktır.*
- 26) *Fidanlık oluşturulacaktır.*
- 27) *Bina haricinde servis binası olarak bahçıvan ikametgâhı (3 oda, tuvalet, banyo, mutfak), 8 kişilik bahçıvan ve bekçi koğuşu, 15 kişilik işçi koğuşu, park aletleri için yeterli depo, park aletlerinin tamiri için atölye ve sera binası planlanacaktır.*
- 28) *Tesislerden hiçbirinin Anıtkabir'in ihtişamını bozmasına izin verilmeyecektir.*
- 29) *Yarışmacıların yapacağı anıtın Ankara'nın şehir içi yolları ile irtibatı bu yarışma kapsamında olmayıp planlarda gösterilmeyecektir. Bu konu daha sonra hükümet tarafından Ankara imar planına göre tespit edilecektir.*
- 30) *Anıtkabir etrafındaki bahçe ziyaretçileri hürmet ve saygı hisleri içinde anıta hazırlayacak olan yer olduğundan ihmal edilmemelidir.*"⁴²⁶

Başbakanlık Anıtkabir Komisyonu tarafından hazırlanan Anıtkabir Uluslararası Serbest Proje Yarışması Şartnamesinin "Program" bölümünde yapının bölümleri de belirtilmektedir. Program'a göre, Lahdin bulunacağı Şeref Holü yapısı Anıtkabir'in merkezi olarak düşünülmektedir. Lahdin bulunduğu salonda özellikle "altı ok"un sembolize edilmesi istenmektedir. Bu yapının dışında "altın kitap" denilen özel defterin olduğu salon ve Atatürk Müzesi planlanmaktadır. Anıtın önünde büyük bir alan ve ana şeref girişi programda öngörülmektedir. Anıtkabir'in ana yapılarının dışında sığınak, otopark, idare, kapıcı odaları gibi müştemilat yapıları da programda yer almaktadır.

Şartname, Anıtkabir'in ana yapılarını belirliyordu. Basında, Anıtkabir Komisyonunca hazırlanan şartnamenin; yarışma şartlarını açıkça ortaya koyduğu, böylelikle yarışmaya katılacak olan sanatçıların serbestçe çalışmalarına imkân verdiği için ilgili çevrelerde memnunlukla karşılandığı ifade ediliyordu.⁴²⁷

Yarışma, savaş dönemi olsa bile Avrupa'da da ilgiyle karşılandı. İsviçre

⁴²⁶ a.g.e., s.17-19.

⁴²⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 21 Mart 1942.

Cenevre'den Mimar Andre Donat mektupla yarışma talimatnamesini istedi.⁴²⁸ Fransa'nın Türkiye Büyükelçiliği Dışişleri Bakanlığına 27 Şubat 1942 tarihinde Paris'ten Mimar Bigot'un Anıtkabir için bir proje hazırladığını bildirmektedir. Büyükelçilik, yarışma süresi sona erdiği için söz konusu projenin nasıl değerlendirileceği konusunda hükümete görüş sormaktadır.⁴²⁹ Yarışma için gönderilen projeler içinde en şansız olanı Auguste Perret'e ait olanıdır. Yarışma süresi geçtikten sonra gönderilen proje, Haydarpaşa Gümrüğünde kaldı. Proje, savaş nedeniyle sahibine iade edilemedi. Gümrük deposunda kalan proje, ambar süresini de doldurduğu için tasfiye edilmesi gerekiyordu. Ticari bir meta olmadığı için projeyi müzayedeye de çıkartamayan gümrük yetkilileri, ellerinde kalan projenin resmi bir kuruluş tarafından alınmasını önerdiler.⁴³⁰

Başbakanlık Anıtkabir Komisyonu, yarışma şartnamesi belirlemiş ve Anıtkabir Uluslararası Serbest Proje Yarışması başlamıştı. Ancak Yarışma Talimatnamesinin altıncı maddesinde de belirtilen jüri heyeti henüz belirlenmemişti. Ankara Belediye Başkanlığı İmar Müdürlüğü'nün Anıtkabir Komisyonu Başkanlığına gönderdiği 25 Temmuz 1941 tarihli resmi yazıdan jüri heyetinin o tarihte henüz belirlenmediği anlaşılmaktadır. Anıtkabir Serbest Proje Yarışmasının başlamasının üzerinden yaklaşık beş ay geçmesine rağmen jüri heyeti oluşturulmamıştı. Ankara Belediye Başkanlığı İmar Müdürlüğü'nün yazısında yarışmanın 31 Ekim 1941 tarihinde sona ereceği hatırlatılıyordu. Jüri heyeti üyelerinin tamamının veya bir kısmının yabancı uzmanlardan oluşturulması kararının verildiği ifade ediliyordu. Resmi yazıda, yarışmanın bitmesine kısa bir süre kaldığı, bu kısa sürenin yabancı uzmanlarla iletişime geçmek için dahi yetersiz olduğu ve gerekli tedbirlerin şimdiden alınması gerektiği öneriliyordu.⁴³¹ Kısacası jüri heyetinin belirlenmemiş olması nedeniyle Ankara Belediye Başkanlığı İmar Müdürlüğü, Anıtkabir Komisyonu Başkanlığına yarışmanın süresinin uzatılmasını öneriyordu.

Dışişleri Bakanlığının Başbakanlığa gönderdiği 6 Ekim 1941 tarihli yazıdan jüri heyeti için seçilecek yabancı mimarlar konusunda girişimde bulunulduğunu göstermektedir. Yazıda, Anıtkabir proje yarışması jüri heyetine İsveçli bir mimarın

⁴²⁸ BCA: 490.01.1435.743.1/7-8-9

⁴²⁹ BCA: 030.10.1.5.12

⁴³⁰ BCA: 030.10.1.5.20

⁴³¹ BCA: 030.10.1.5.8

katılması için İsveç'in Ankara Büyükelçiliği ile temasa geçildiği ifade edilmektedir. İsveç'in Ankara Büyükelçiliğinden alınan notada; İsveç hükümetinin, Anıtkabir proje yarışması jüri heyeti için uluslararası üne sahip ve 1938 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi binası yarışması jüri üyeliği de yapmış olan İsveç Akademi üyesi Mimar Prof. M. Tenghom'u önerdiği belirtilmektedir.⁴³² Jüri heyetinde yer alacak olan bir üye, İsveç Büyükelçiliği ile yapılan yazışma sonucu belirlenmiş oldu.

25 Ekim 1941 tarihinde Bakanlar Kurulu, Anıtkabir Uluslararası Serbest Proje Yarışmasının başvuru süresini uzatma kararı aldı. Yarışma süresi, 2 Mart 1942 tarihine kadar uzatıldı. Türkiye'de bulunan yarışmacılar bu tarihe kadar projelerini Başbakanlık Anıtkabir Komisyonu Başkanlığına teslim edeceklerdi. Ülke dışında bulunan yarışmacılar ise 2 Şubat 1942 akşamına kadar ülkelerinde bulunan Türkiye konsolosluklarına projelerini teslim edeceklerdi.⁴³³ Böylelikle hükümet, yarışma süresinin bitiminde bir hafta kala yarışmaya başvuru süresini dört ay daha uzatmış oldu. 1 Mart 1941 tarihinde başlayan yarışma, 2 Mart 1942 tarihinde sona erecekti. 1941, İkinci Dünya Savaşının en yoğun çatışmalarının yaşandığı bir yıldır. Savaş nedeniyle yarışma süresi içinde Anıtkabir Uluslararası Serbest Proje Yarışmasına yeterli başvurunun gerçekleşmediği düşünmek mümkündür. Çeşitli kaynaklarda Anıtkabir komisyonuna bu nedenle müddet uzatma tekliflerinin yapıldığı iddia edilmektedir.⁴³⁴ Savaş şartları düşünüldüğünde bu tekliflerin yapılmış olması mümkün görünmektedir. Ancak Anıtkabir Proje Yarışması Jüri Heyetinin belirlenmemiş olması da süre uzatımının nedenlerinden biridir. Ankara Belediye Başkanlığı İmar Müdürlüğü'nün Anıtkabir Komisyonu Başkanlığına gönderdiği 25 Temmuz 1941 tarihli resmi yazı bu nedeni ortaya koymaktadır.⁴³⁵

Dışişleri Bakanlığının girişimleri ile Ekim 1941 yılı içinde İsveçli mimar Prof. M. Tenghom Anıtkabir Proje Yarışması Jüri Heyeti üyeliğine seçildi.⁴³⁶ Ayrıca Macar Prof. Karoly Wickinger ve Alman Prof. Paul Bonatz da jüri üyesi olarak belirlendi.⁴³⁷ Yabancı jüri üyelerin belirlenmesi uzun bir süreç sonunda gerçekleşti.

⁴³² BCA: 030.10.1.5.11

⁴³³ Cumhuriyet Gazetesi, 26 Ekim 1941.

⁴³⁴ **Anıtkabir Tarihçesi**, s.9; Gülekli, **a.g.e.**, s.25.

⁴³⁵ BCA: 030.10.1.5.8

⁴³⁶ BCA: 030.10.1.5.11

⁴³⁷ **Anıtkabir Tarihçesi**, s.9; Gülekli, **a.g.e.**, s.26.

Bu sürecin uzamasının nedenlerinden birinin İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği zorluklar olduğunu söylemek mümkündür. 1941 yılı sonlarında Avrupa'nın büyük bir kısmı, Nazi ordularının işgali altındaydı. Fransa'dan Sovyet Rusya'nın içlerine; Norveç'ten Yunanistan'a Avrupa coğrafyası, Nazi Almanyası'nın egemenliği altındaydı. Macaristan, 20 Kasım 1940'da Mihver kuvvetlerine katılarak Almanyası'nın müttefiki oldu.⁴³⁸ İsveç, savaşın başlangıcında tarafsızlığını ilan etti. Ancak savaş sırasında Almanyası ile yakın ticari ilişkilerini sürdürdü.⁴³⁹ Savaş koşulları içinde Türk hükümetinin jüri için farklı tercihlerde bulunmak üzere girişimlerde bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. Anıtkabir Proje Yarışması Jüri Heyeti için Alman, Macar ve İsveçli mimarların tercih edilmesi savaşın iki bloktan birinin tercih edildiğini göstermektedir. Yine de belirtmek gerekir ki işgal altında olan pek çok Avrupa ülkesi ile diplomatik temasın mümkün olmadığı bir ortamda bu tercih pek şaşırtıcı değildir. Kaldı ki birbiri ile savaşan ülkelere bir jüri oluşturulması da mümkün değildir. Dönemin savaş ortamı göz önünde tutulursa jüri heyetinin belirlenmesi sürecinin uzamasının nedeni anlaşılmaktadır. Savaş ortamı yalnızca Jüri Heyetinin belirleme sürecini değil aynı zamanda Anıtkabir Proje Yarışmasına başvuruları da etkilemiştir.

Anıtkabir Proje Yarışması Jüri Heyetinin yabancı üyeleri belirlendikten sonra Türk üyeleri de belirlendi. Başbakanlık tarafından 27 Şubat 1942 tarihinde Bayındırlık ve Eğitim Bakanlığına yazılan yazıda, Anıtkabir Proje Yarışması Jüri Heyetine Güzel Sanatları temsil etmek üzere bir mimarın, Bayındırlıktan ise bir mühendisin katılmasının kararlaştırıldığı bildirilmektedir. Yazıda, her iki bakanlıktan da jüri için aday olarak üç kişinin belirlenerek isimlerinin Başbakanlığa bildirilmesini istemektedir.⁴⁴⁰ Eğitim Bakanlığı 3 Mart 1942 tarihli yazı ile jüri için üç aday belirleyerek isimlerini Başbakanlığa bildirdi. Eğitim Bakanlığı jüri için Güzel Sanatlar Akademisi Mimari Şubesi Şefi Sedat Eldem'i, Güzel Sanatlar Akademisi öğretmenlerinden Arif Hikmet Holtay'ı ve Yüksek Mühendis Okulundan Mimar Prof. Emin Onat'ı önerdi.⁴⁴¹ Başbakanlık, 11 Mart 1942 tarihli yazısında

⁴³⁸ Armaoğlu, a.g.e., s. 374-375.

⁴³⁹ Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitapevi, Ankara 2009, s. 129

⁴⁴⁰ BCA: 030.10.122.871.6-6

⁴⁴¹ BCA: 030.10.122.871.6-4

önerilen isimlerden Arif Hikmet Holtay'ı jüri üyesi olarak belirlediğini açıkladı.⁴⁴² Anıtkabir Uluslararası Serbest Proje Yarışmasına başvuran Mimar Prof. Dr. Emin Onat jüri üyeliğine seçilmiş olsaydı yarışmadan çekilmek zorunda kalacaktı. Aynı durum, Mimar Sedat Hakkı Eldem için de geçerliydi. Bayındırlık Bakanlığı ise, jüri üyeliği için Yapı ve İmar İşleri Başkanı Yüksek Mühendis Muammer Çavuşoğlu, Yapı ve İmar İşleri Proje Bürosu Şefi Yüksek Mühendis Hüseyin Kara ve Yapı ve İmar İşleri Şehircilik ve Fen Hizmetleri Şefi Yüksek Mühendis Sadettin Onat'ı önerdi.⁴⁴³ Başbakanlık, 11 Mart 1942 tarihli yazı ile Bayındırlık Bakanlığı'nın önerdiği isimlerden Yapı ve İmar İşleri Başkanı Yüksek Mühendis Muammer Çavuşoğlu'nu jüri üyesi olarak belirledi.⁴⁴⁴ Ayrıca Başbakanlık tarafından Ankara İmar Müdürü Yüksek Mimar Muhlis Sertel de Anıtkabir Proje Yarışması Jüri Heyetine seçildi.⁴⁴⁵ 2 Mart 1942 tarihinde yarışma süresi sona erdiği halde jürinin Türk üyelerinin 11 Mart 1942 tarihinde belirlenmiş olması verilen kararın son anda alındığını düşündürmektedir. Nihayet, Anıtkabir Proje Yarışması Jüri Heyeti belirlenmiş oldu. Jüri, İsveçli mimar Prof. M. Tenghom, Macar Prof. Karoly Wickingler, Alman Prof. Paul Bonatz, Prof. Arif Hikmet Holtay, Yapı ve İmar İşleri Başkanı Yüksek Mühendis Muammer Çavuşoğlu ve Ankara İmar Müdürü Yüksek Mimar Muhlis Sertel'den oluşuyordu.

Sonuç olarak, 1939 ve 1940 yıllarında Rasattepe alanında yapılan kamulaştırma çalışmalarının ardından Başbakanlık Anıtkabir Komisyonu Başkanlığı, Anıtkabir yarışması ve şartnamesini düzenleme işiyle meşgul oldu. Hükümet öncelikle Avrupalı mimarların katılacağı sınırlı bir yarışma öngördü. Ancak gerek Avrupa'da devam eden savaş gerekse ülke içinde mimarların tepkisi nedeniyle bu düşünceden vazgeçildi. Anıtkabir Komisyonu Başkanlığı tarafından Anıtkabir Uluslararası Serbest Proje Yarışması Şartnamesi hazırlandı. Yarışmaya başvuru koşullarını düzenleyen şartname aynı zamanda Anıtkabir planının genel niteliklerini belirledi. 1 Mart 1941 tarihinde Anıtkabir Uluslararası Serbest Proje Yarışması açıldı. Jüri heyeti ise uzun ve zorlu bir süreç sonunda belirlendi. Jüri heyetinin belirlenmemesi ve Avrupa'da devam eden savaş başvuru süresinin dört ay

⁴⁴² BCA: 030.10.122.871.6-2

⁴⁴³ BCA: 030.10.122.871.6-5

⁴⁴⁴ BCA: 030.10.122.871.6-1

⁴⁴⁵ BCA: 030.10.122.871.6-3

uzatılmasını zorunlu kıldı.

6- Anıtkabir Uluslararası Proje Yarışması Jüri Heyeti Kararı

1 Mart 1941’de başlayan Anıtkabir Uluslararası Serbest Proje Yarışmasına başvuru süresi, 2 Mart 1942 akşamı sona erdi. Yarışmaya başvuran projeler, 11 Mart 1942’de jüri heyetine verildi.⁴⁴⁶ Jüri heyeti ilk toplantısını 12 Mart 1942 tarihinde Başbakanlık binasında yaptı. Ankara Sergi Evi, jüri çalışmalarını için tahsis edildi. Jüri, ilk toplantısında Prof. Paul Bonatz’ı jüri heyeti başkanlığına, Yüksek Mühendis Muammer Çavuşoğlu’nu raportörlüğe seçti.⁴⁴⁷ Jüri heyeti ilk toplantısının ardından Etnografya Müzesi’nde bulunan Atatürk’ün geçici kabrini ziyaret etti. Heyet, Anıtkabir’in yapılacağı saha olan Rasattepe’de incelemelerde bulundu.⁴⁴⁸ Ankara Sergi Evinde çalışmalarına başlayan Anıtkabir Proje Yarışması Jüri Heyeti, çalışmalarını 21 Mart 1942 günü tamamladı ve jüri değerlendirmesini içeren raporu Başbakanlığa sundu ve yabancı jüri üyeleri aynı gün ülkelerine döndüler.⁴⁴⁹ 22 Mart 1942 günü TBMM Başkanı Abdülhalik Renda ve Başbakan Refik Saydam, Ankara Sergi Evine giderek projeleri incelediler.⁴⁵⁰ Yarışmaya katılan 47 proje, 24 Mart 1942’den 4 Nisan 1942 gününe kadar Ankara Sergi Evinde sergilendi.⁴⁵¹ Sergiyi Cumhurbaşkanı İnönü de gezdi.⁴⁵²

“Atatürk Anıt-Kabir Proje Müsabakası Hakkında Jüri Raporu” başlığını taşıyan rapor, Türkçe ve Fransızca olarak kaleme alınmış 33 sayfadan ibaretti. Jüri, hazırladığı raporun sonunda Anıtkabir inşası ile ilgili bir takım uyarılarda bulunma gereğini hissetti. Jüri, Anıtkabir’in yapılacak yerin etrafındaki araziden yaklaşık 30 metre kadar yüksek olması nedeniyle Anıtkabir sahasının çevresinde yapılacak binaların inşasında dikkatli olunması gerektiğini belirtti. Anıtkabir’in çevresinde keyfi şekilde binaların inşa edilmemesi gerektiğini ifade eden Jüri, Anıtkabir’in çevresinde yeşil alanlarla düzenlenmiş alçak binalardan oluşan bir yerleşim alanı

⁴⁴⁶ Ulus Gazetesi, 12 Mart 1942.

⁴⁴⁷ Ulus Gazetesi, 13 Mart 1942.

⁴⁴⁸ Ulus Gazetesi, 14 Mart 1942.

⁴⁴⁹ Ulus Gazetesi, 22 Mart 1942.

⁴⁵⁰ Ulus Gazetesi, 23 Mart 1942.

⁴⁵¹ Ulus Gazetesi, 31 Mart 1942.

⁴⁵² Cumhuriyet Gazetesi, 2 Nisan 1942; Vatan Gazetesi, 2 Nisan 1942.

kurulmasını ön görüyordu.⁴⁵³ Jüri, Anıtkabir'in yapılacağı Rasattepe'nin yeterince yüksek olmadığı için çevresindeki yapılaşmanın yüksekliğine dikkat edilmesini tavsiye ediyordu. 1940'lı yıllarda çevresinde bina bulunmayan Rasattepe bölgesinde yıllar içinde yoğun bir yapılaşma gerçekleşti. Uzun yıllar Anıtkabir'in silüetinin kapatılmaması için Rasattepe civarında yüksek katlı yapılaşmaya izin verilmedi. Anıtkabir'in çevresindeki yapılarda dört kattan fazlasına müsaade edilmedi.⁴⁵⁴ 31 Kasım 1999 tarihinde Ankara Büyükşehir Belediyesi Meclisi, oy çokluğu ile Ankara 1/5000 ölçekli Nazım Planında değişiklik yaparak Bahçelievler semtinde okul ve sağlık kuruluşları için sekiz kat izni veren bir karar aldı.⁴⁵⁵ Kararın amacı, Anıtkabir'in yakınında bulunan Başkent Üniversitesi Hastanesi inşaatına sekiz kat izni verilmesi idi. Ankara Büyükşehir Belediyesi Meclisinin sekiz kat kararının ardından ciddi bir tartışma ve dava süreci başladı. Mimarlar Odası kararın iptali için 30 Aralık 1999 tarihinde Ankara 10. İdare Mahkemesine dava açtı.⁴⁵⁶ Mimarlar Odasının kararın iptali için öne sürdüğü gerekçelerden biri de verilen iznin Anıtkabir Yarışma Programında yer alan "*Kabrin şehrin her tarafından görülmesi*" ilkesine aykırı olduğu iddiasıydı.⁴⁵⁷ Başkent Üniversitesi Hastanesi inşaatı başladığında tartışmaya Genelkurmay Başkanlığı da katıldı. Genelkurmay Başkanlığı, Ankara Valiliğine gönderdiği bir yazıyla, inşaatın Anıtkabir'in silüetinin bozulmaması ilkesine ters düştüğü, ayrıca sekiz katlı binanın Aslanlı yolda düzenlenen törenlerde güvenlik tehdidi oluşturacağını iddia etti. Anıtkabir Derneği Başkanı Turhan Olcaytu da Anıtkabir çevresinde yapılaşmanın dört kat ile sınırlandırıldığını, bir binanın sekiz kat inşa edilmesinin bu geleneği bozacağını açıkladı.⁴⁵⁸ Çankaya Belediye Başkanı Haydar Yılmaz ise, "Semtte dört kattan yüksek bina olmadığını hastane inşaatının tamamlandığında emsal olacağını ve Anıtkabir'in etrafının sur gibi örüleceğini ifade etti.⁴⁵⁹ Çankaya Belediye Başkanlığı, Başkent Üniversitesi Hastanesinin son dört

⁴⁵³ **Atatürk Anıt-Kabir Proje Müsabakası Hakkında Jüri Raporu**, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1942, s.17

⁴⁵⁴ Milliyet Gazetesi, "*Anıt Kabir Yanındaki İnşaatı Gören Yok*," 5 Nisan 1974, s.5

⁴⁵⁵ Mustafa Balbay, "*Anıtkabir Kuşatılıyor 'Haber Al'ıyor musunuz?*" Cumhuriyet Gazetesi, 23 Ekim 2010; Sedat Ergin, "*Başkent Hastanesini Sezer'e mi havale etmeli?*" Hürriyet Gazetesi Ankara Eki, 11 Şubat 2001; İsmet Solak, "*Mahkemeleştiremediklerimizden misiniz?*" Hürriyet Gazetesi Ankara Eki, 12 Şubat 2001

⁴⁵⁶ Hürriyet Gazetesi Ankara Eki, "*Bir Yıl Sonra Keşif*," 7 Aralık 2000

⁴⁵⁷ Cumhuriyet Gazetesi, "*Planda Hastaneye Yer Yok*," 15 Temmuz 2000

⁴⁵⁸ Cumhuriyet Gazetesi, "*Nazım Planı Aşındırılıyor*," 26 Ekim 2000

⁴⁵⁹ Cumhuriyet Gazetesi, "*Planda Hastaneye Yer Yok*," 15 Temmuz 2000

katını ruhsatsız ve kaçak olduğu gerekçesiyle yıkım kararı aldı. Yıkıma itiraz eden Başkent Üniversitesi'nin açtığı davada, Ankara 5. İdare Mahkemesi yıkımı durdurma kararı aldı.⁴⁶⁰ Bütün bu tartışmalar ve davalar sonucunda, Başkent Üniversitesi Hastanesi sekiz katlı olarak inşa edildi ve inşaat kararı onaylandı.⁴⁶¹ Basında geniş yer bulan tartışmalara bakıldığında, “Anıtkabir Jüri Heyetinin Anıtkabir çevresindeki yapılaşmanın yüksekliğine dikkat edilmesi tavsiyesine” titizlikle uyulduğunu düşünmek mümkündür. Gerçekten de Anıtkabir'in yakın çevresindeki yapılaşmaya dört kattan fazla izin verilmemiştir. Ancak Anıtkabir'in aks akışına tesadüf eden bölgelerdeki yapılaşmaya dikkat edilmemiştir. Anıtkabir birbirini dik kesen iki eksene sahiptir. Aslanlı yolun kuzeybatı/güneydoğu yönünde uzanan eksen iki uçta da boşluğa uzaktaki kentsel boşluğa açılır. Eksenin bir ucu Çankaya'yı bir ucu ise Orman çiftliği yönünü gösterir. Diğer eksen olan kuzeydoğu/güneybatı eksenini ise Ankara Kalesine yöneliktir. Müelliflerin biçimlendirdiği kentsel mekana, boşluğa ve sonsuza açılan yol imgesi Afife Batur'a göre, bugün kentsel kargaşanın sahnelendiği beğeni yoksunu bir panoya doğru açılmaktadır.⁴⁶² Prof Dr. Nezih Eldem de Anıtkabir'in birbirini dik kesen iki aksa sahip olduğunu belirtmektedir. Eldem, Çankaya'ya uzanan aksın her iki yönde özensiz yapılaşma nedeniyle bozulduğunu ifade etmektedir. Aksın bir yönünün sonradan inşa edilen yüksek bir bina olan Sabancı Kız Yurduunu işaret ettiğini söyleyen Eldem'e göre, Anıtkabir'in aks akışı bu yapılaşma nedeniyle bozulmuştur.⁴⁶³ Kısacası, Anıtkabir'in yakın çevresinde yapılaşmanın yüksekliğine dikkat edilmiş olsa da yapının aks yönü ve şehirle kurduğu ilişkinin bütünlüğü özensiz yapılaşma ile bozulmuştur.

Jüri heyeti raporda ayrıca proje sahiplerinin çoğunluğunun anıta ulaşan yolu geniş merdivenlerle tepenin eteğine kadar indirdiklerini belirtti. Jüri, bunun yerine anıta arazinin yapısına uygun serbest bir yol takip edilerek ulaşılmasını önerdi. Jürinin diğer önerileri, Anıtkabir'in inşaat tarzının kargir inşaat olması ve kullanılacak kesme taş için toprağın renginden daha açık bir renk seçilmesi idi.⁴⁶⁴ Jürinin bu üç önerisi de Anıtkabir inşaatı sırasında tatbik edildi.

⁴⁶⁰ Cumhuriyet Gazetesi, “Yıkıma Yargı Engeli,” 21 Ekim 2000.

⁴⁶¹ Hürriyet Gazetesi Ankara Eki, “Hastane Hizmette” 2 Aralık 2000.

⁴⁶² Batur, “Üslup Ötesi,” s.78.

⁴⁶³ Boran, (Yönetmen) **a.g.f.**

⁴⁶⁴ **Atatürk Anıt-Kabir Proje Müsabakası Hakkında Jüri Raporu**, s.17.

Atatürk Anıt-Kabir Proje Müsabakası Hakkında Jüri Raporunda Anıtkabir Komisyonunun, yarışmaya katılma hakkına haiz olan 47 projeyi, 12 Mart 1942 tarihinde jüri heyeti üyelerine teslim ettiği bildiriliyordu. Jüri heyeti, ilk inceleme sonunda 17 projeyi yarışmanın yüksek gayesini karşılayacak nitelikte olmadığı için elledi. Jüri, geri kalan 30 projeyi tek tek inceledi ve projelere yönelik eleştiriler raporda yazıldı. İkinci inceleme sonunda 19 proje raporda açıklanan nedenlerden ötürü elendi. Jürinin çalışmaları sonunda 11 proje üçüncü incelemeye kaldı.⁴⁶⁵

Anıtkabir Uluslararası Serbest Proje Yarışma Talimatnamesininin 16. maddesine göre, jüri heyeti Türk Hükümetine üç eser önerecekti. Bu üç eserden birini seçme hakkı hükümete aitti. Jüri heyeti, bu karar doğrultusunda son incelemeye kalan 11 proje arasından 9, 25 ve 44 numaralı üç projeyi birincilik için hükümete önerdi. Jüri raporunda seçilen üç proje hakkında değerlendirmede bulunmuştur.

“9 Numaralı Proje (Prof. Johannes Kruger)

9 numaralı projenin intihabında, derin intiba bırakan esas abide yerine konuluştaki isabet, uzaktan görünüşündeki güzellik, bina dahilindeki vekar ve resmiyet amil olmuştur.

Anıtın ve bilhassa esas anıta bağlı tali kısımların harici mimarisinin işlenişinde daha fazla sadelik ve olgunluk teminine çalışılmalıdır.

25 Numaralı Proje (Prof. Emin Onat- Doç. Orhan Arda)

25 Numaralı Projenin cazibesi, tepeyi güzel bir surette taçlandırmasıdır. Şakuli bir kütle teşkil eden (9) ve (44) numaralı projeler hilafına bu projede ufklilik tebarüz ettirilmektedir. Anıtın etrafını çevreleyen kolonat bu projeye hususi bir güzellik vermektedir. Asıl anıt kısmını çevreleyen, tali maksatlara hadim teferruat edildiği takdirde daha vazih ve sarih bir mimarinin elde edilip edilmeyeceği hususu tetkike değer. Anıtın iç ve dış mimarisi birbirine uygun bir stilde yapılmıştır.

44 Numaralı Proje (Prof. Arnaldo Foschini)

44 numaralı projenin intihabına amil olan, esas anıt gövdesindeki güzellikle siluetindeki vuzuhtur. Bina, muhtevasının abidevi bir timsali olup, tepeyi fazla zorlamadan ona hâkim olmaktadır. Sol hizasına yerleştirilmiş olan müze vesair tali daireler programda talep edildiği üzere, esas mozole ile daha sıkı irtibata getirilmelidir. Anıt dâhilinin daha ciddi ve daha sade olması şayanı arzudur. İnşaat kübajına nazaran, bazı sadeleştirmelerden sonra, inşaat bedelinin tayin elden hudutları geçmeyeceği tahmin edilmektedir.”⁴⁶⁶

Jüri hükümete sunduğu raporda, seçilen üç projenin de doğrudan doğruya

⁴⁶⁵ a.g.e., s.2-15.

⁴⁶⁶ a.g.e., s.15-16. Üç projenin resimleri için bkz. Ek: 5

uygulamaya elverişli olmadığına dikkat çekmiştir. Üç projenin de tekrar “*tetkik ve tadile muhtaç*” olduğu belirtilmiştir. Jüri heyeti, yine de üç projede de konunun yüksek amacına cevap verecek bir proje haline getirilebilecek esas fikirler olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁷ Kısacası, jüri önerdiği üç projenin de uygulanmadan önce yeniden incelenmesini ve tadil edilmesini öneriyordu.

Jüri heyeti, bu üç projenin dışında 24, 29, 41, 42 ve 45 sıra numaralı beş projeye yarışma talimatnamesinin 19. maddesine göre mansiyon ödülü verilmesini hükümete önerdi. Jüri tüm kararlarını oy birliği ile vermişti.⁴⁶⁸ Yarışma talimatnamesine uygun olarak jüri, projelerin sahipleri ile ilgili bilgiye sahip değildi.

Başbakanlık, Anıtkabir Yarışması Jüri Heyetinin çalışmaları sonucunda hazırladığı raporu, özet halinde 23 Mart 1942 tarihinde tebliğ olarak kamuoyu ile paylaştı.

1. “*Ebedi Şef Atatürk için, Rasattepe’de yapılması kararlaştırılmış olan Anıtkabir’e ait uluslararası serbest proje yarışmasına 49 proje katılmıştır.*”
2. *Bu projelerden bir tanesi yarışma süresi bittikten sonra komisyona vardığından, diğeri de projenin ambalajı üzerinde sahibinin kimliği yazılı bulunmadığından, yarışma talimatnamesinin yedinci maddesi gereğince jüri heyeti tarafından yarışma dışı bırakılmış ve incelemeler 47 proje üzerinden yapılmıştır.*
3. *Bu 47 projenin 17’si jüri tarafından yarışmanın yüksek amacını karşılayacak nitelikte görülünce ilk incelemede reddedilmiştir.*
4. *Geriye kalan 30 proje ikinci elemeye tabi tutularak, bunlardan 19’u jüri heyeti raporunda açıklanan sebeplerden dolayı kabul edilmemiştir.*
5. *Bu suretle ilk iki incelemede seçilip, son bir incelemeğe bırakılan 11 projeden 3’ü jürice mükâfata layık görülmüş ve 5 tanesi de takdire değer görülerek satın alınması hükümete teklif edilmiştir.*
6. *Jüri heyetince ödüle layık görülen projeler müracaat sıra numarasına göre şunlardır:*

SIRA NO:	HÜVİYET NO:	PROJE SAHİBİ:
9	21472	Prof. Johannes Kruger
25	60927	Prof. Emin Onat
		Doçent Orhan Arda
44	14916	Prof. Arnaldo Foschini

7. *Jüri heyeti tarafından takdire değer görülüp satın alınması hükümete*

⁴⁶⁷ a.g.e., s.15.

⁴⁶⁸ a.g.e., s.16.

teklif olunan 5 proje, jürinin tespit ettiği liyakat derecelerine göre şunlardır:

<i>SIRA NO:</i>	<i>HÜVİYET NO:</i>	<i>PROJE SAHİBİ:</i>
42	11119	<i>Mimar Ronald Rohn</i>
41	63636	<i>Mimar Giovanni Muzio</i>
45	87541	<i>Mimar Giuseppe Vaccaro</i> <i>Mimar Gino Franzì</i>
24	22218	<i>Mimar H.K. Söylemezoğlu</i>
29	12898	<i>Mimar Feridun Akozan</i> <i>Mimar M. Ali Handan</i>

8. *Bütün bu kararlar, jüri heyeti tarafından oybirliği ile verilmiştir.*
9. *Gerek ödül kazanan, gerek takdire değer görülen 6. ve 7. maddede yazılı 8 proje, yarışma talimatnamesinin 19. maddesi gereğince hükümetin malıdır.*
10. *Jüri heyetinin raporu aynen yayınlanacak ve ayrıca yarışmaya katılmış olanlara da gönderilecektir.*
11. *İkinci madde gereğince yarışmaya katılma hakkını kazanan 47 proje 24 Mart 1942 sabahından 31 Mart 1942 akşamına kadar Ankara Sergi Evi'nde teşhir edilecektir.*⁴⁶⁹

Başbakanlığın açıklaması ile Anıtkabir Uluslararası Serbest Proje Yarışması sonuçlanmış oldu. Jüri, Anıtkabir proje yarışmasına gönderilen 47 eserden 3 tanesini birincilik için yarışma talimatnamesine uygun olarak hükümete önerdi. Bunlardan biri Alman Prof. Johannes Kruger'in, biri İtalyan Prof. Arnaldo Foschini'nin, biri de İstanbul Mimarlık Fakültesi Profesörü Emin Onat ile Doçent Orhan Arda'nın⁴⁷⁰ eserleriydi. Bu üç eser arasından seçimi, Türk hükümeti yapacaktı.

Jüri ayrıca Anıtkabir proje yarışmasına gönderilen eserlerden beş tanesini de mansiyon ödülü verilmeye değer bulmuştu. Bunlar; İsviçreli Mimar Ronald Rohn İtalyan Mimar Giovanni Muzio, İtalyan mimar Giuseppe Vaccaro ve Gino Franzì, Mimar Hamit Kemali Söylemezoğlu, Kemal Ahmet Aru ve Recai Akçay ile Feridun Akozan ve M. Ali Handan'ın eserleriydi. Jüri raporunda mansiyon kazanan projeler de değerlendirilmektedir:

“24 Numaralı Proje: (K. Söylemezoğlu-K. Ahmet Aru-R. Akçay)

⁴⁶⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 24 Mart 1942; Ulus Gazetesi, 24 Mart 1942; Haber Akşam Postası Gazetesi 24 Mart 1942.

⁴⁷⁰ Onat ve Arda'nın fotoğrafı için bkz. Ek: 6.

Kare bir plan üzerinde yükselen ve köşe yapılarıyla desteklenen anıt, kuvveti ifade etmektedir. Dış görünüşünün etkili olması için köşe yapıları, dar olan esas girişle oranla abartılı düşmüştür. Ancak piramit çatının burada uygun olup olmadığı kuşkuludur. Fazla miktarda konulan küçük pencereler bir mozolenden çok kaleyi andırmaktadır.

29 Numaralı Proje : (Feridun Akozan - M. Ali Handan)

Bu proje dört tarafına yapılan eklemelerle genişletilmiş basit küp biçiminden oluşmaktadır. Bu dört eklentinin sadece üçü abide içinde birer yuva oluşturmakta olup giriş tarafındaki dördüncü eklenti duvarla kapanmıştır. Bu projede kullanılmış olan esas şeklin sadeliği, gerek içte ve dışta müsait bir tesir yapmaktadır. Duvarların içte ve dışta hafif biçimde eğimli oluşu uygun görülür. Ancak tavanın taş levhalarla kaplanması bir mühendislik sorunu oluşturmaktadır.

41 Numaralı Proje: (Giovanni Muzio)

Projede dış mimari itibariyle en eski abide ve mezar şekillerinden esinlenilmiştir. Altı köşeli plan üzerindeki piramit, taş inşaata çok uygun görülüyorsa da, mimar bu satırları o kadar çok pencere ile doldurmuştur ki, sadece betonarme ve zor bir inşaat sistemi ile bu aksaklık giderilebilir. Bir piramit olan esas kitle ile diğer ayrıntı arasında uyumsuzluk vardır.

42 Numaralı Proje: (Ronald Rohn)

Bu proje ince duygularla meydana getirilmiş ve araziye mükemmel uyum göstermiştir. Giriş yolu büyük bir kavis halinde dereyi takip ederek muhafız dairesinin yanında bulunan ana giriş önündeki geniş merdivene ulaşmaktadır. 270X120 metrelik asıl anıt bölgesi istinat duvarları ile çevreden ayrılmıştır. Bahçeden geçmek suretiyle toplantı alanına ve anıta kadar ulaştırılması iyidir. Terasın yönü doğuya eski Ankara'ya karşı açılmıştır. Güney taraftan ve hükümet mahallesini görme imkânı her iki tarafı açık kolonat ile sağlanmıştır. Müzenin ve tali binaların anıttan ayrılma şekli uygundur. Mozolenin kendisi bina olarak pek mütevazıdır. Bundan başka lahdin batıya yönelmiş pencerenin önüne konması iyi bir düşüncedir.

45 Numaralı Proje: (Giuseppe Vaccaro - Gino Franzì)

Bu projedeki anıt 1 numaralı projedekine benzer biçimde dört kaide üzerine konulmuş büyük bir lahit şeklindedir. Ancak bu planda kaidelerin üst hizasında tavan bulunmayıp anıtın içi aşağıdan yukarıya tamamen boşluk oluşturmakta üst kısmı camlı betondan bir düz tavanla örtülmektedir. Asıl sanduka, etrafta açık mahallin ortasında ve dört kaidenin arasında olup bu yerin üç tarafı sabit ve bir tarafı hareketli ve aşağı inen camla rüzgara karşı korunmuştur. İç duvar resimleri ve tavan altında dalgalanan büyük bayrak sembolü ile derin bir etki yaratmaktadır. Proje sahibinin tarif ettiği üzere rüzgar tarafından uçurup getirilmiş gibi görünen dalgalı bayrağın mozaikten yapılması ve hareketli gibi görünmesi bir sorundur. Sırf dört köşe ayağı üzerinde duran anıt ancak betonarme iskelet olarak inşa edilip yüzü taş plaklarla kaplama suretiyle yapılabilir. Ebediyen kalması düşünülen anıt için bu inşa şekli tatmin edici değildir Müze gün ışığı almayan bodrumda bulunmaktadır.”⁴⁷¹

⁴⁷¹ Atatürk Anıt-Kabir Proje Müsabakası Hakkında Jüri Raporu, s.8-13.

Yarışma talimatnamesine göre, ödül ve mansiyon kazanan projeler, Türk hükümetine ait oluyordu. Jüri, Alman Mimar Prof. Johannes Kruger'in, İtalyan Mimar Prof. Arnaldo Foschini'nin ve Türk Mimarlar Prof. Emin Onat ile Doçent Orhan Arda'nın eserlerini hükümete birincilik için önermişti. Henüz uygulanacak projenin seçilmemiş olmasına rağmen dönemin mimarlık dergisi Yapı, yarışmanın sonucunu "Türk mimarların beynelmilel ve eşsiz zaferi" olarak yorumlamaktadır. Yapı dergisi, Emin Onat ve Orhan Arda'nın projelerinin birinci gelenler arasında olduğunu, yarışmadan sonra Türk mimarların "Milli Şef" İnönü'den övgüler aldıklarını yazmaktadır. Dergi, jüri üyelerinden Prof. Bonatz'ın "*Türk mimarı Onat ve arkadaşının mükafat kazanışı Türk mimarlığının beynelmilel şerefini kurtardı*"; Prof. Karoly Wickinger'in "*Rasattepe'ye en uygun eser Emin Onat ve Orhan Arda'nın projesi*"; Prof. Tenghom'un "*En büyük abidelerinizi ve kendi eserlerinizi yapacak Türk mimarları yetişmiştir*" görüşlerine yer vermektedir. Yarışma sonucunu, Türk sanatı namına göğüs kabartacak mahiyette bulan Yapı Dergisi, "*Türk mimarlarının, Türk milletinin ve inkılâbının sanat kudret ve kabiliyetini*" anıtkabir yarışması ile dünyaya duyurduklarını ifade etmektedir. Yapı dergisinin bu coşkulu kutlamasının nedenlerinden biri yerli-yabancı mimar tartışması ve çatışmasıdır. Dergi, Anıtkabir yarışmasında birinci olarak seçilen projelerden birisinin Türk mimarlara ait olmasını Türk mimarlarının "*rüştünü*" ispat etmesi olarak yorumlamaktadır. Yine Yapı Dergisine göre, "*Ankara'da Anıtkabir'in Türk mimarlarına inşa ettirilmesi hususunda kuvvetli bir cereyan*" vardır.⁴⁷² Anıtkabir yeri için Rasattepe'yi öneren Trabzon Milletvekili Mithat Aydın da, Türk projesinin kabul edilmiş olmasının övünülecek bir durum olduğunu belirterek, "*Türk büyüğünün anıtını yapacak olanların da Türk olması kadar arzu edilir bir şey olamaz*" demektedir.⁴⁷³

Genel olarak Türk Basını da, Yapı Dergisi gibi Emin Onat ve Orhan Arda'nın projelerinin Anıtkabir Proje Yarışması sonucu seçilen üç eser arasında yer almasını sevinçle karşıladı. Haber Gazetesi'nden Hüseyin Cahit Yalçın, kazanan üç projeden birisinin Türk mimarlara ait olmasının memlekette sevinçle karşılandığını yazmaktadır. Yalçın, Atatürk'ü Türk olmayan bir sanatkârın eserinde yatırmamın

⁴⁷² "*Türk mimarların beynelmilel ve eşsiz zaferi,*" Yapı Dergisi, Sayı:10, İstanbul, 1 Nisan 1942, s.3.

⁴⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 7, İnikat 6, 22 Kasım 1944, Cilt 14, s.34

derin bir ıstırap vereceğini, bu durumun milliyetçi Türk evlatlarının kendi kendilerini inkâr etmelerine neden olacağını belirtmektedir. Türk eseri yarışmada ödül kazanmasaydı, Anıtkabir'in yabancı bir sanatkâra yaptırılmak zorunda kalınacaktır. Yazara göre bu, küçük düşürücüdür. Yetenekli iki Türk mimarı bu kederden kurtarmıştır, bu nedenle genel sevinç havası yaşanmaktadır. Hüseyin Cahit Yalçın, Türk mimarlarının eserlerinin resmen henüz kabul edilmediğini ancak tüm milletin bir anda bu eseri benimsediğini iddia etmektedir. Yazar'a göre, Anıtkabir Türk'ün eseri olmalıdır. Yalçın yazısını şu cümlelerle tamamlamaktadır: *“Türk'ün en büyük dahisi bir Türk'ün eseri olan yerde yatmalıdır. Elverir ki bu eser ona layık olsun. Hem ki bu liyakat milletler arası üstatlar tarafından tasdik edilmiştir, artık başka hiçbir şey düşünmeye yer kalmamıştır.”*⁴⁷⁴

Son Posta Gazetesi, yarışma sonucunda üç birinci arasında Türk mimarların da yer aldığını bildirmektedir. Atatürk'ü bir Türk mimarının eserinin kucaklayacağını iddia eden gazete, Türk mimarının liyakatinin beynelmilel tanınmış üstad mimarlar tarafından tasdik edildiğini yazmaktadır. Gazete yazıyı, *“Türk mimarlığının rüştünü ispat eyledi. Atatürk de kendi evlatlarının eserine kavuştu”* sözleri ile tamamlamaktadır.⁴⁷⁵

Cumhuriyet Gazetesi'nden Yunus Nadi, Türk mimarların elde ettikleri dereceyi, tüm milletin göğsünü kabartan bir başarı olarak yorumlamaktadır. Nadi'ye göre, genç Türk mimarları rejime olan borçlarını, rejimin çok önem verdiği eseri yapmakla ödemiş olacaklardır. Yazara göre, jürinin seçtiği üç proje içinde Türk mimarlarına ait olan proje, en cazibeli ve tepeyi en güzel taçlandırarak olacaktır. Hükümet Türk mimarlarının projesini seçerse Yunus Nadi'ye göre, Rasattepe'de Mimar Sinan'ın eserleri gibi bir eser yükselecektir.⁴⁷⁶

İstiklal Gazetesi'nden Nizamettin Nazif, Anıtkabir jüri kararının Türkiye üzerinde bir sevinç kasırgası oluşturduğunu yazmaktadır. Anıtkabir yarışmasını, güzel sanatlar olimpiyatı olarak niteleyen yazar, yarışmayı Türk mimarların kazandığını ifade etmektedir. Yazar yazının sonunda Atatürk'e seslenerek şunları söylemektedir: *“Türk milletine birbirinden çok kıymetli eserler vermiş olan Yüksek*

⁴⁷⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, *“Anıt-Kabir Projeleri,”* Haber Akşam Postası Gazetesi, 26 Mart 1942

⁴⁷⁵ Son Posta Gazetesi, 27 Mart 1942

⁴⁷⁶ Yunus Nadi, *“Anıt-Kabir İşinde,”* Cumhuriyet Gazetesi, 27 Mart 1942

*Mühendis Mektebinin Cumhuriyet devrinde yetiştirdiği bir genç ulu hatırana tarihin bahsettiği tahtı kuracak Atatürk, yarattığın gençlik; kabrinde rahat uyuman için bundan daha büyük nasıl bir duada bulunabilirdi?”*⁴⁷⁷

Genel olarak Türk Basını Türk mimarlarının projelerinin Anıtkabir Proje Yarışması sonucu seçilen üç eser arasında yer almasını büyük sevinçle karşıladı. Alınan derece, büyük başarı olarak nitelendirildi. Türk mimarlığının bu başarı ile rüştünü ispat ettiği yorumları yapıldı. Yazarlar ve gazetelere göre, seçilen üç proje içinde en başarılı proje Türk mimarlarına aitti. Hükümet, henüz üç proje arasında bir karar vermemesine rağmen gazeteler, Türk mimarların projesinin seçilmiş muamelesi yaptılar. Türk mimarların projesinin arkasında ciddi bir basın desteği vardı. Gazetelere göre, Anıtkabir'in milli bir kimliği olması için Türk mimarının eseri olması şarttı. Yazarlar ve gazeteler bu yorumlarını mimari ölçülere göre değil “milliyetçi” bir bakış açısı ile yapmaktadırlar. Atatürk'ün kabrinin bir Türk mimar tarafından yapılmasını milli bir mesele olarak sunmaktadırlar.

Ancak Türk basını, proje sonuçları hakkında görüş birliğinde değildi. Yarışma sonucunu beğenmeyen gazeteler ve yazarlarda vardı. Yapı Dergisine göre, Ulus Gazetesi diğer gazetelerin yarışma sonucuna gösterdiği tavırdan farklı bir şekilde hareket etti. Dergiye göre, Anıtkabir projelerinin sergisinin açıldığı gün, Ulus Gazetesi muhabirleri ve yazarları “*halkın daha üstün bir eser aradığı*” görüşünü diğer gazetelere yaydılar.⁴⁷⁸ Oysa dönemin Ulus Gazetesi incelendiğinde, gazetenin Anıtkabir proje yarışması ile ilgili resmi tebliğleri yayınlamakla yetindiği,⁴⁷⁹ konuyla ilgili hiçbir yoruma yer verilmediği görülmektedir. Anlaşılan Yapı Dergisi, Ulus Gazetesi muhabirlerini ve yazarlarını söylenti çıkarmakla itham etmektedir. Oysa “*halkın daha üstün bir eser aradığı*” haberini Ulus Gazetesi değil Cumhuriyet Gazetesi yaptı. Gazete Sergievinde Anıtkabir projelerini inceleyen halkın genel olarak Anıtkabir için projelerin dışında daha üstün bir eser istediğini yazdı. Seçilen üç eser için jüri heyetinin değerlendirilmesinin aktarıldığı haberde, Alman mimarın projesinin iç mimarisinin, İtalyan mimarın projesinin uzaktan dış görünüşünün beğenildiği belirtildi. Türk mimarların eseri hakkında ise hiçbir yorum yapılmadı.⁴⁸⁰

⁴⁷⁷ İstiklal Gazetesi, 28 Mart 1942.

⁴⁷⁸ “*Anıtkabir Proje Müsabakasının Sonu,*” Yapı Dergisi, Sayı:16, İstanbul, 1 Temmuz 1942, s.3.

⁴⁷⁹ Ulus Gazetesi, 24 Mart 1942.

⁴⁸⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 27 Mart 1942.

Tan Gazetesinde Mimar Abdullah Ziya Kozanoğlu, seçilen üç eseri zayıf bulduğunu, projelerin “büyük Türk davasını ebedileştirecek kuvvette olmadığını ve hiçbirinde Türk karakteri olmadığını” yazdı. Kozanoğlu, yarışmaya katılan eserlerin başarısız olmasını dünya savaşının etkilerine bağlamaktadır.⁴⁸¹ Proje yarışması sonucundan tatmin olmayan yazarlar da mevcuttu.

Anıtkabir proje yarışmasını, milli duygulardan uzak, mimari ölçülere göre yorumlayan tek basın organı, Arkitekt mimarlık dergisi oldu. Arkitekt yazarı Zeki Sayar’a göre, yarışmanın sonuçları Türk mimarlık çevrelerinde memnuniyetsizlik oluşturmuş, bu büyük mimari olay kimilerine göre önemi ile orantılı bir sonuç vermemiştir. Anıtkabir’in yarışmasına yabancı mimarlar dünyanın içinde olduğu savaş hali nedeniyle, genç Türk mimarlarının da birçoğu askerlik görevinde olduklarından katılamamışlardır. Savaş öncesi İstanbul Konservatuarı uluslararası yarışmasına yerli ve yabancı yüzden fazla mimar katıldığı halde Anıtkabir yarışmasına kırk yedi mimarın katılması birçok Türk mimarını tatmin etmemiştir. “Müsabakanın neticesi bir çok mimarlarımız gibi bizi de tatmin etmemiştir” diyen dergi, jürinin de sonuçtan çok memnun olmadığı ve birinciliğe seçtikleri projelerin üçünün de “ıslaha muhtaç” olduğuna işaret etmelerinden bunun belli olduğu yönündedir. Derginin başyazarı Zeki Sayar, seçilen projelerin arasında ikinci bir yarışma açılmasına hatta “müsabakanın yenilenmesini göze almayı” önermiştir⁴⁸²

Zeki Sayar, ayrıca yarışmada ödül ve mansiyon kazanan projelerini tek tek değerlendirmiştir. Türk mimarları Emin Onat ile Orhan Arda’ya ait olan proje herkesçe beğenilecek bir kompozisyondur. İlk mabet düşüncesinden ilham alan ve dikdörtgen bir planı olan Mozole dıştan bir kolonatla çerçevelenmiştir. Şeref holünü içeren hacim temini için genel kütlede yükseltilmiştir. Şeref holünün üstünde bulunan kütlede gereksiz kabartmalar yapılmıştır. Anıtın iç mimarisinin dış mimarisi ile ilgisi bulunmamaktadır. Diğer projelerdeki iç mimari zenginliklerine karşın bu projenin içi çok fakirdir Diğer projelerden farklı olan proje, şehrin silüetine uygun olarak Rasattepe’ye hâkim olmaktadır. Sayar’a göre, Emin Onat ile Orhan Arda’nın projesinde milli bir atmosfer yoktur.

⁴⁸¹ Abdullah Kozanoğlu, “Anıt-Kabir Projeleri,” Tan Gazetesi, 28 Mart 1942.

⁴⁸² Zeki Sayar, “Anıt-Kabir Müsabakası Münasebetiyle” Arkitekt Dergisi, Sayı: 133-134, İstanbul, 1943, s. 1-4.

Johannes Kruger'in projesi, üç proje arasında anıtsallığı en başarılı biçimiyle sunan eserdir. Proje herkesin kabul ettiği gibi etkili bir iç mekân kompozisyonudur. Ama anıt dışarıdan aynı güzelliğe sahip değildir. Dış mimarının uygulanmasında sadelik ve olgunluk sağlanamamış, çatıya ait problemler çözülememiştir. Kruger iç mimaride etkili bir sonuç ortaya koymuş ancak dış mimaride rahatsız edici ve bize hitap etmeyen bir mimari tarzı benimsemiştir. Ayrıca binanın işlevselliğinde aksak taraflar vardır. Mozole kısmının pozisyonu ve uzaktan görünüşü sadelik içinde açık ve etkilidir. Alabildiğine sadeleştirilmiş yüksek kemerli kare planlı şeref holüne doğu tarafında bir tonoz eklenmiş ve lahit boşluğa açılan bu tonozun altına yerleştirilmiştir. Lahdin bulunduğu şeref holü saygı ve sonsuzluk hislerini yoğunlaştırıcı bir atmosfere sahiptir.

Seçilen projelerden İtalyan mimarı Arnaldo Foschini'ye ait olan bu proje iyi çalışılmış bir eserdir. Mozole, diğer kısımlardan tamamen ayrıdır. Diğer kısımlar arazinin eğiminden yararlanılarak önde ve basık olarak yerleştirilirken, tören alanına çıkan geniş merdiven, otomobil yolu ile farklı yerlerden kesilmektedir. Anıt, tepenin büyük bir teras haline getirilmiş en yüksek kısmına konulmuş ve kare bir plan üzerinde yükselen bir bina kütesinden ibarettir. Dış mimarı hacim itibarı ile orantılı olmakla birlikte, cepheler lüzumsuz bir şekilde kabartmalarla doldurulmuştur. İç mimari ise kilise ruhunu taşımakta ve İslam ruhuna aykırı düşmüştür.

Mansiyon kazanan projelerden biri olan Kemali Söylemezoğlu, Kemal Ahmet Aru ve Recai Akçay adlı üç Türk mimarının ortak eseri ise Zeki Sayar'a göre, Türk mimari karakterine en yakın eser olup ilk üç proje ile yarışacak düzeyde fikir ve esasa sahiptir. Bu projenin planı yabancı etkisinden uzak, dış mimarisi de Türk üslubundadır. Ancak eserin dış mimarisi işlenmemiş ve olgunlaşmamıştır. İç mimarisi de tamamen Türk kompozisyonudur. Projenin içi milli duygulara hitap eden bir etki yaratmaktadır. İçerideki kompozisyonun başarısına rağmen dış mimari olgunlaşmamış kaba bir şekil görünümündedir. Zeki Sayar, Kemali Söylemezoğlu, Kemal Ahmet Aru ve Recai Akçay'ın ortak eseri olan Selçuklu kümbetlerine açık ve doğrudan gönderme yapan projeyi beğenmektedir.

Mansiyon kazanan Türk mimarlarına ait diğer bir proje Feridun Akozan ve Mehmet Ali Handan ortak eserleri idi. Sayar'a göre bu proje, plan itibarıyla değişik

fikirler taşımakla birlikte dış mimarisi basit, zevksiz ve orantısızdır. Projeye yeterli özen gösterilmemiş olduğu ilk bakışta anlaşılmaktadır.

Mansiyon kazanan bir başka eser, İsviçreli Ronald Rhon'a ait proje idi. Zeki Sayar'a göre Anıt arazisinin gereklerine uygun bir şekilde tertiplenilen projede mozole, müze ve diğer bölümler ayrı ayrı düzenlenmiş ve aynı potada karıştırılmıştır. Fikirsal anlamda güçlü olan eser yeterli anıtsal etkiye sahip olmayıp abidevi değildir.

Mansiyon kazanan İtalyan mimar Giovanni Muzio ait proje ise, piramit şeklindedir. Bu proje çok iyi çalışılmış olsa da ana fikir ile detaylar arasında ilişki ve koordinasyon yoktur. Projede dış mimari itibariyle en eski abide ve mezar şekillerinden esinlenilmiştir. Altı köşeli plan üzerindeki piramit, taş inşaata çok uygun görülüyorsa da, mimar bu satırları o kadar çok pencere ile doldurmuştur ki, sadece betonarme ve zor bir inşaat sistemi ile bu aksaklık giderilebilir.

Mansiyon kazanan beşinci ve son proje İtalyan mimarlar Giuseppe Vaccaro ve Gino Franzi'nin ortak eserleridir. Sayar, bu projenin kendisini hiçbir surette tatmin etmediğini ifade etmektedir. Dekoratif bir iç mimariye sahip olan proje, zor bir inşaat tarzına ihtiyaç duymaktadır. Seçilenler arasında tarihsel referanslara hiç başvurmayan ve modern bir anlayışı sergileyen tek öneridir.⁴⁸³

Arkitekt dergisi, ödül ve mansiyon kazanan projelerin dışında Anıtkabir yarışmasına katılan ve derece alamayan bazı projeleri de sayfalarında değerlendirmiştir. Prof. Sedad Hakkı Eldem'in projesi, Anıtkabir'i, örnekleri çok sık bulunan eski Türk mimari eserlerinden esinlenerek yapmak istemiştir. Bu nedenle oluşturulan plan, mimari özellik, motif ve şekilde bu düşünce etkili olmuştur.

Yüksek Mimar Necmi Ateş'in projesinde düz zeminli hacimlerin uyumu hedeflenmiştir. Yan cephelerdeki uygulamalar mimari zorunluluktan çok Cumhuriyetin ilkelerini vurgulamak maksadıyla yapılmıştır. Hacimler çok büyük ve düz zeminli olduğundan klasik taş bir inşaat yerine betonarme bir inşaat düşünülmüştür. Plan ve iç uygulama dışa oranla daha iyi tertiplenmiş ve işlenmiştir.

Avusturyalı mimar Hoizmeister'in projesinin planı dairevidir. Şeref holü ortasında lahit bu dairenin merkezini oluşturmaktadır. Holün etrafında taç daire teşkil

⁴⁸³ Sayar, **a.g.m.**, s. 1-20.

eden bir koridor ve bunun dışında müze ve diğer salonlar vardır. Mozoleye bu kısımların üzerinden ve üç ayrı merdivenle çıkılarak girilebilmesi girişleri dağıtmıştır. Dış mimarinin ağırlık ve detayı bir abidede bulunması gerekli olan klasik esasları taşımamaktadır.

Ankara hipodrom ve stadının mimarı olan Paolo Viatti-Violi'nin projesinde de lahdin bulunduğu Şeref Holü dairevi bir plandır. Eserin mimarisi yabancı etki taşımamaktadır. Mozole ve diğer kısımlar büyük bir hacim içine yerleştirilmiştir. Proje kuvvetli esaslara sahip olmakla birlikte dış mimarisi olgunlaşmamıştır.⁴⁸⁴ Arkitekt'in değerlendirmesi, o dönem içinde jüri heyetinin dışında yapılan tek mimari eleştiridir.

Sonuç olarak, Anıtkabir Proje Yarışması Jüri Heyeti, çalışmalarını 20 Mart 1942 günü tamamladı ve jüri değerlendirmesini içeren raporu Başbakanlığa sundu. Başbakanlık, hazırlanan raporu, özet halinde 23 Mart 1942 tarihinde kamuoyu ile paylaştı. Anıtkabir proje yarışmasına gönderilen 47 eserden 3 tanesini birincilik için yarışma talimatnamesine uygun olarak hükümete önerdi. Bunlardan biri Alman Prof. Johannes Kruger'in, biri İtalyan Prof. Arnaldo Foschini'nin, biri de İstanbul Mimarlık Fakültesi Profesörü Emin Onat ile Doçent Orhan Arda'nın eserleriydi. Jüri beş projeye mansiyon ödülü verilmesini önerdi. Türk Basını, Türk mimarlarının projelerinin Anıtkabir Proje Yarışması sonucu seçilen üç eser arasında yer almasını büyük sevinçle karşıladı. Basın konuya milli duygularla yaklaşarak neredeyse Türk mimarların projesini hükümetten önce birinci ilan etti. “*Müsabakanın neticesi birçok mimarlarımız gibi bizi de tatmin etmemiştir*” diyen dönemin mimarlık dergisi Arkitekt ise, seçilen projelerin arasında ikinci bir yarışma açılmasına hatta “*müsabakanın yenilenmesini göze almayı*” önermiştir. Anıtkabir Proje Yarışması Jüri Heyeti de raporunda seçilen üç projenin de doğrudan doğruya uygulamaya elverişli olmadığına dikkat çekmiştir. Üç projenin de tekrar “*tetkik ve tadile muhtaç*” olduğu belirtilmiştir. Yarışmanın sonucu, Anıtkabir Uluslararası Serbest Proje Yarışma Talimatnamesinin 16. maddesindeki amir hükme göre hükümete üç proje önermek zorunda olan jüri heyetini de tatmin etmemiş görünmektedir. Genel olarak

⁴⁸⁴Zeki Sayar, “*Anıt-Kabir Müsabakası Projeleri,*” Arkitekt Dergisi, Sayı: 135-136, İstanbul, 1943, s. 59-66

bakıldığında Anıtkabir Proje Yarışmasına katılım düşük kalmıştır. Bunun da başlıca nedeni, yarışmanın İkinci Dünya Savaşının en yoğun çatışmalarının yaşandığı bir dönemde yapılmış olmasıdır. Bu nedenle Avrupalı pek çok ünlü mimar bu yarışmaya katılamamıştır. Jürinin önerdiği üç proje arasından uygulanacak projenin seçimini Türk Hükümeti yapacaktı.

7- Uygulanacak Projenin Seçimi ve Projede Yapılan Değişiklikler

Anıtkabir Uluslararası Serbest Proje Yarışma Talimatnamesinin 16. maddesine uygun olarak jüri heyeti, hükümete Alman Mimar Prof. Johannes Kruger'in, İtalyan Mimar Prof. Arnaldo Foschini'nin ve Türk Mimarlar Prof. Emin Onat ile Doçent Orhan Arda'nın eserlerini birincilik için önermişti. Jürinin aldığı bu karar, 23 Mart 1942 tarihinde kamuoyu ile paylaşılmıştı. Hükümet, jüri heyetinin önerdiği üç eser arasından uygulanacak projeye karar verecekti. Hükümet kararını, 7 Mayıs 1942 tarihli toplantısında verdi. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nun kararına göre, mükâfata değer görülen üç projeden Prof. Emin Onat ve Doç. Orhan Arda'nın eseri birinci olarak seçildi. Prof. Johannes Kruger ve Prof. Arnaldo Foschini'nin projelerinin ikinci sayılması ve yarışma talimatnamesine uygun olarak 3.000'er lira ödenmesi kararlaştırıldı. Mansiyon kazanan beş projenin de satın alınması ve proje sahiplerine yarışma talimatnamesine uygun olarak 1.000'er lira ödenmesi kararlaştırıldı. Ancak Bakanlar Kurulu'nun asıl şaşırtıcı kararı, *“birinci olarak seçilen projenin de tatbik edilmemesi”* oldu. Bakanlar Kurulu'nun aldığı kararların ikinci maddesinde *“Esasen bu üç projeden hiç birinin doğrudan doğruya tatbik elverişli olmadığı ve tadile muhtaç bulunduğu Jüri heyeti raporunda da tasrih edildiği cihetle birinci olarak seçilen projenin de tatbik edilmemesine”* karar verildiği yazmaktadır. Ayrıca birinci olarak seçilen proje sahiplerine yarışma talimatnamesinin 20. maddesinin 2. fıkrasına uygun olarak 4.000 lira ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁸⁵

Hükümet, jüri heyetinin raporunu vermesinden 45 gün sonra kararını verebildi. Türk hükümeti, Prof. Emin Onat ve Doç. Orhan Arda'nın eserini birinci

⁴⁸⁵ BCA: 030.18.01.02.98.40.11 bkz. Ek: 7.

olarak seçmiş ancak bu projenin de uygulanmamasına karar vermişti. Anıtkabir Yarışma Talimatnamesinin 20. maddesinin 2. fıkrası uygulanmayan projenin sahibine ödenecek tazminat miktarını düzenliyordu. Söz konusu fıkra “*Hükümet projeyi tatbik etmediği veyahut tatbikat planlarının ihzarından evvel, tatbikattan vazgeçtiği takdirde, proje sahibi yegâne tazminat olarak (4.000) dört bin Türk Lirası alacaktır*”⁴⁸⁶ denilmekte idi. Prof. Emin Onat ve Doç. Orhan Arda'nın projesini uygulamama kararı alan hükümet, proje sahiplerine yarışma talimatnamesinde belirtilen tazminatı ödemeyi de kararlaştırmıştı. Hükümet, açtığı yarışma sonucu birinci olarak seçtiği projeyi uygulamama kararı alarak yarışmayı da tasfiye etmiş oldu. Hükümet düzenlediği yarışmanın sonucunu tatmin edici bulmamış, seçilen projeleri beğenmemişti. Başbakan Şükrü Saraçoğlu, jürinin seçtiği üç eseri de doğrudan uygulamaya elverişli bulmadığını ve projeleri tadile muhtaç bulduğunu hatırlattı. Hükümetin de jürinin önerisine katılarak birinci seçilen projenin uygulanmamasına karar verildiğini açıkladı.⁴⁸⁷

Birinci seçilen projenin uygulanmaması kararının verilmesinden yaklaşık bir ay sonra hükümet kararını değiştirdi. Hükümet, 9 Haziran 1942 tarihinde bir bildiri yayınladı. Hükümet bildirisinde, Prof. Emin Onat ile Doç. Orhan Arda'ya ait projenin birinci olarak seçilmesine, Profesör Kruger'e ve Profesör Foschini'ye ait iki projenin de ikinci sayılmasına karar verildiği açıklandı. Bildiride, üç projeden hiçbirinin doğrudan doğruya uygulamaya elverişli olmadığına ve değişikliğe ihtiyaç olduğuna yine dikkat çekilmektedir. 7 Mayıs 1942 tarihinde alınan Bakanlar Kurulu kararının aksine bu defa birinci seçilen projenin jüri heyeti raporunda öngörülen değişikliklerin yapıldıktan sonra uygulanmasına karar verildi. Bildiriye göre, öngörülen değişiklik Anıtkabir projesi yarışmasında birinciliği kazanan proje sahibinin de dâhil olacağı bir uzman heyet tarafından yapılacaktı.⁴⁸⁸

Anıtkabir jüri heyetinin çalışmalarını tamamlamasının ardından 75 gün sonra hükümet, uygulanacak projenin seçimini yapabildi. Hükümet önce 7 Mayıs 1942 tarihinde birinci seçtiği projenin uygulanmamasını ve yarışmanın tasfiye edilmesi kararını aldı. Daha sonra bu karardan vazgeçerek Prof. Emin Onat ile Doç. Orhan

⁴⁸⁶ Mithat Aydın Özel Arşivi, **Atatürk Anıt-Kabir Proje Müsabakası**, s.9.

⁴⁸⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 21 Kasım 1943; Ulus Gazetesi, 21 Kasım 1943.

⁴⁸⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 10 Haziran 1942; Ulus Gazetesi, 10 Haziran 1942; Vatan Gazetesi, 10 Haziran 1942; Arda, **a.g.m.**, s.155.

Arda'ya ait projenin jüri heyeti raporunda öngörülen değişikliklerin yapıldıktan sonra uygulanmasına karar verdi. Başbakan Şükrü Saraçoğlu, bu karar değişikliğinin nedenini şu şekilde aktarmaktadır:

*“Bugünkü şartlar altında beynelmilel bir müsabakadan elde edebilecek azami istifadeyi içinde toplayan mükâfat ve mansiyon kazanmış sekiz proje, müsabaka talimatnamesine göre hükümetin malı olduğundan icap ederse bunlardan da fikir almak sureti ile Anıtkabir projesinin hazırlanması işi müsabakada birinciliği kazanmış olan Profesör Emin Onat ve arkadaşına tevdi edilmiş ve bir komisyon teşkil olunmuştur”*⁴⁸⁹

Bu açıklama, hükümetin Anıtkabir için yeni bir yarışma düzenlemeyi göze alamadığını göstermektedir. Yeni bir yarışma, ciddi bir zaman kaybına yol açacaktı. Bu nedenle başka bir formül bulunmuştu. Ödül ve mansiyon kazanmış ve hükümet tarafından hakları satın alınan sekiz projeden yararlanılarak Prof. Emin Onat ile Doç. Orhan Arda'nın projelerinde istenilen değişiklikler yapılacaktı. Hükümet, Anıtkabir projesi için ciddi bir tereddüt yaşamış, yarışmayı iptal kararından dönmüştü.

Ancak bu karara rağmen Prof. Emin Onat ile Doç. Orhan Arda'nın projelerinin uygulanacağı kesin değildi. Proje, jüri heyeti raporunda öngörülen değişiklikler, Anıtkabir projesi yarışmasında birinciliği kazanan proje sahibinin de dâhil olacağı bir uzman heyet tarafından yapılacaktı. Uzman heyetin değiştirdiği proje, hükümetin onayına sunulacaktı. Hükümetin bu kararı, dönemin mimarlık dergilerinin tepkisini çekti. Arkitekt dergisi, projenin bir heyet tarafından ıslahını yersiz bir karar olarak niteledi. Bir projenin heyetçe hazırlanamayacağını ya da değiştirilemeyeceğini savunan dergi, bir heyetin ancak projenin zayıf taraflarını belirleyebileceğini, bunu da jüri heyeti tarafından gerçekleştirildiğini yazdı.⁴⁹⁰ Benzer biçimde Yapı Dergisi de heyet kararına karşı çıktı. Dergi, *“Ne heyeti bu! Niçin yalnız birinciden yeni proje istenmiyor? Yine mi itimatsızlık? Yine mi yapamaz düşüncesi? Fakat işte taptığımız Avrupalılar Türk mimarı yapar, dedi Peki geriye kalan nedir? Türk mimarları vicdanlarını tatmin edecek kesin ve açık bir karar beklemektedir”*⁴⁹¹ sözleri ile tavrını ortaya koydu.

Başbakanlık Anıtkabir Komisyonu tarafından 5 Nisan 1943 tarihinde Prof. Emin Onat ile Doç. Orhan Arda'ya jürinin eleştirileri doğrultusunda altı ay içinde

⁴⁸⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 21 Kasım 1943; Ulus Gazetesi, 21 Kasım 1943.

⁴⁹⁰ Sayar, *“Anıt-Kabir Müsabakası Münasebetiyle,”* s. 2.

⁴⁹¹ *“Anıtkabir Proje Müsabakasının Sonu,”* Yapı Dergisi, Sayı:16, İstanbul, 1 Temmuz 1942, s.3.

yeniden bir proje hazırlanması tebliğ edildi.⁴⁹²

Jüri önerileri doğrultusunda Prof. Emin Onat ile Doç. Orhan Arda'nın Anıtkabir projesinde yaptıkları değişiklikler şunlardır:

Yarışma projesinde anıt, yaklaşık olarak Rasattepe'nin ortasında bulunuyordu. Geniş bir merdivenli eksen Ankara Kalesi yönünde tepenin eteklerine kadar uzanıyordu. Bu geniş merdivenler, anıtın giriş bölümü idi. Bu geniş merdivenler ile anıt arasına toplantı alanı konulmuştu. Merdivenden yukarıya doğru çıkılırken anıtın yalnız üst kısmı görülüyor, alt kısımlarını ise toplantı alanı kapatıyordu.⁴⁹³ Bu merdivenlerden inilirken ise uzaktan Ankara Kalesi hedef olarak görülüyorsa da ön planda bir hedef yoktu. Tren garına ait tesisler, Anıtkabir ile Ankara şehri arasındaki ilişkiyi kesiyordu.⁴⁹⁴ Jüri heyeti raporunun sonunda proje sahiplerinin çoğunluğunun anıta ulaşan yolu geniş merdivenlerle tepenin eteğine kadar indirdiklerini belirtiyor, bunun yerine anıta arazinin yapısına uygun serbest bir yol takip edilerek ulaşılmasını öneriyordu.⁴⁹⁵ Jürinin bu önerisi doğrultusunda proje müellifleri, Anıta çıkan geniş merdivenli girişten vazgeçtiler. Anıt alanına giriş için, arazinin yapısına uygun olarak yaklaşık % 5'lik bir eğimle tepenin çevresinde serbest bir şekilde geniş bir kavis çizen şose yol tercih edilmiştir⁴⁹⁶ Böylelikle giriş yeri, Gazi Mustafa Kemal Bulvarına uzanan merdivenli yerden Tandoğan Meydanı yönüne alınmış oldu. Bu yol, anıt alanının kuzeyine ulaşıyordu.⁴⁹⁷ Bu yol, tepeye ulaştırıyordu ancak anıta giriş için şeref holü düzenlenmeliydi. Mimarlar, bu esas giriş için tepenin sırtına batı-kuzey istikametinde 350 metre kadar uzayan alanı kullandılar. Bu noktada esas giriş bölümü yapıldı. 180 metre uzunluğunda her iki yanı ağaçlıklı yol, anıta esas giriş bölümü oldu. Bu giriş mimarlar, Fransızca ağaçlı yol anlamına gelen "alle"⁴⁹⁸ demeyi tercih ettiler. Kısaca anıta giriş kısmı, Tandoğan Meydanından başlayan ve anıt etrafında geniş bir kavis çizen yoldan sonra, merdivenler ile çıkılan iki tarafında servi ağaçları bulunan bir yoldan oluşuyordu.

⁴⁹² Emin Onat, Orhan Arda, "Anıt-Kabir," *Arkitekt Dergisi*, No: 280, İstanbul, 1955, s. 55-61.

⁴⁹³ Emin Onat, "Anıt-Kabir," *Güzel Sanatlar Dergisi*, Sayı:5, İstanbul, 1944, s.121

⁴⁹⁴ Onat, Arda, "Anıt-Kabir" s. 59; Paul Bonatz, "Anıt-Kabir," *Ulus Gazetesi*, 10 Kasım 1944, s.5.

⁴⁹⁵ **Atatürk Anıt-Kabir Proje Müsabakası Hakkında Jüri Raporu**, s.17.

⁴⁹⁶ Onat, "Anıt-Kabir," s.121; Bonatz, "Anıt-Kabir," s.5.

⁴⁹⁷ Onat, Arda, "Anıt-Kabir," s. 92; Bonatz, "Anıt-Kabir," s.5.

⁴⁹⁸ Anıtkabir inşaatı sırasında Alle'ye konulan aslan heykelleri nedeniyle giriş yolu, Aslanlı Yol olarak anılmaya başlandı.

Mimarlar, giriş yolunun iki tarafına servi ağaçlarını koymakla ziyaretçilerin şehir panoraması ile ilişkisini kesmeyi amaçladılar.⁴⁹⁹ Alle, denilen giriş yolu tören alanına ulaşıyordu. Allenin başlangıcında ise iki nöbet kulesi bulunmaktaydı ve allee dört metre yüksekliğinde merdivenlerle çıkılıyordu. Projede yapılan bu değişiklikle aynı zamanda anıt, tören meydanı ve alle denilen giriş bölümü olarak ikiye ayrıldı.⁵⁰⁰

Yarışma projesinde anıt sınırlarını çevreleyen yaklaşık 3000 metre uzunluğunda çevre duvarları vardı. Giriş yolu tepenin üst kısmına alınarak anıtlarla bütünleştirildiği için büyük çevre duvarına ihtiyaç kalmamıştı. Mimarlar ikinci projede çevre duvarlarını kaldırarak anıtı kuşatan parkı halka açık bir bahçe haline dönüştürmeyi amaçladılar. Bu aynı zamanda inşaat maliyetini de düşürdü.⁵⁰¹ Jüri raporunda, “*Parkı çeviren duvar vesair aksamın sadeleştirilmesi iyi olur*” şeklinde var olan öneri de hayata geçirilmiş oldu.⁵⁰²

Yarışma projesinde lahdin ve kabrin bulunduğu şeref holü olarak tanımlanan anıt bölümü, yaklaşık olarak Rasattepe’nin ortasında bulunuyordu. Anıt, mümkün olduğu kadar tepenin doğu-kuzey sınırına doğru ilerletildi. Böylelikle anıtın yeri de yönü de değiştirilmiş oldu. Kaide duvarları ile dik hale getirilen ön sırt üzerine oturtulmuş mozolenin şehirden görüntüsü daha abidevi bir hale getirilmek istendi. Mimarlar göre böylelikle Rasattepe, ifadesi kuvvetli olmayan bir tepe olmaktan kurtulmuş, tepiyi kuşatan kaide duvarları ile yüksek bir kale haline gelmiştir. Kaide duvarları ile yükseltilen anıt, günlük hayat ve çevreden de ayrılmış oldu. Anıtın tepe üzerinde yerleştirilmesinde birbirini dik kesen iki güçlü eksen esas alınmıştır. Giriş alleesi ekseni kuzeybatı/güneydoğu yönünde Çankaya’ya doğru açılır, ikinci eksen ise Ankara Kalesi’ne uzanır.⁵⁰³

Mimarların hazırladığı ikinci projede, giriş allesinin ulaştığı tören meydanı ikiye ayrıldı. Büyük meydan, yaklaşık 90x150 metre büyüklüğündedir. Büyük meydanın dört köşesinde dört kule bulunmaktadır. Büyük meydandan biraz yüksekte bulunan ve bir taraftan müzeler, diğer taraftan idari binalarla çevrelenen küçük meydan da yaklaşık 47x70 metre büyüklüğündedir. Küçük meydandan, ortasında

⁴⁹⁹ Onat, “*Anıt-Kabir*,” s.121-122.

⁵⁰⁰ Onat, Arda, “*Anıt-Kabir*,” s. 92.

⁵⁰¹ Onat, “*Anıt-Kabir*,” s.121; Onat, Arda, “*Anıt-Kabir*” s. 92.

⁵⁰² **Atatürk Anıt-Kabir Proje Müsabakası Hakkında Jüri Raporu**, s.9.

⁵⁰³ Onat, “*Anıt-Kabir*,” s.121-122; Onat, Arda, “*Anıt-Kabir*,” s. 92.

geniş bir kürsü bulunan yüksek merdivenle mozoleye çıkılmaktadır.⁵⁰⁴

İkinci projede, mozolenin dış mimarisi aynen korundu. Mozole, 35 metre yüksekliğinde olacaktı. Yarışmaya katılan projeler içinde en düşük yüksekliğe sahip yapıydı. Pek çok projede yapının yüksekliği 70 metreye ulaşıyordu. Anıtkabir'in müellifi mimarlar Rasattepe'nin böyle bir yüksekliği şeklen taşıyamayacağına inandıkları için mozole yüksekliğini 35 metre olarak planladılar. Dikdörtgen bir planı olan Mozole dıştan bir kolonatla çevrilmişti. Mozolenin üstünde tabutu andıran ikinci bir kütle yer alıyordu. Bu kütlelerin dış duvarları Kurtuluş Savaşını ve Türk Devrimini canlandıran rölyeflerle süslenmişti.⁵⁰⁵ Jüri raporunda "*Esas abidenin etrafının pek fazla teferruatla doldurulmuş olması plana zarar vermektedir*"⁵⁰⁶ eleştirisi getirilmişti. Bu eleştirinin nedeni; yarışma projesinde mozolenin zemin katına giriş ve idare kısımları, müze girişi, güvenlik kıtasına ait odalar; birinci kata ise müzeler, istirahat salonları, altın kitap salonu konulmuş olması idi. İkinci projede jüri tarafından eleştirilen, mozolenin içinde bulunan müzeler ve idari kısımlar kaldırılarak mozolenin dışına alındı.⁵⁰⁷

Mozolenin iç kısmında da çeşitli değişiklikler yapıldı. Yarışma Projesinde, lahit şeref holünün ortasında yer alıyordu. Yine ilk projede, şeref holüne daha ruhani bir hava verebilmek için tavadan delikler açılarak süzülen ışığın lahdin bulunduğu kısma doğru kuvvetli olması diğer kısımların loş kalması isteniyordu.⁵⁰⁸ İkinci projede, lahit orta kısımdan alınarak basamakla yükseltilmiş bir köşeye alınmıştır. Bu köşe, yapının doğu- kuzey yönüne açılan büyük pencerenin önüdür ve lahdin arkasından Ankara Kalesi görünmektedir. Pencereden gelen ışık, lahdi aydınlatmaktadır. İlk projede yer alan tavan ışığı da kaldırılmıştır. Lahdin çevresinde ise ilk projede yer aldığı gibi cumhuriyetin altı ilkesini temsil eden altı meşale bulunmaktadır.⁵⁰⁹

Anıtkabir projesi müellifleri Prof. Emin Onat ile Doç. Orhan Arda jürinin eleştirileri doğrultusunda değişiklik yaparak ikinci bir proje hazırladılar. Bu

⁵⁰⁴ Onat, "*Anıt-Kabir*," s.122-123.

⁵⁰⁵ Onat, Arda, "*Anıt-Kabir*," s. 61.

⁵⁰⁶ **Atatürk Anıt-Kabir Proje Müsabakası Hakkında Jüri Raporu**, s.9.

⁵⁰⁷ Onat, "*Anıt-Kabir*," s.123; Onat, Arda, "*Anıt-Kabir*," s. 92.

⁵⁰⁸ Onat, "*Anıt-Kabir*," s.120.

⁵⁰⁹ Onat, **a.g.m.**, s.123-124.

değişiklikler kısaca, giriş yolunun şekli ve yönünün değiştirilmesi, çevre duvarlarının kaldırılması, mozolenin bulunduğu yer ve yönün kale eksenine göre değiştirilmesi, tören alanının yeniden düzenlenmesi, mozolenin etrafında bulunan yapıların dışarıya çıkartılması, lahdin yerinin değiştirilmesini kapsıyordu. Tüm bu mimari değişiklikler ciddi ve büyük değişiklikler idi. Anıtkabir'in ana yapısı olan mozolenin dış mimarisi dışında pek çok ana unsur değiştirilmişti.

Prof. Emin Onat ile Doç. Orhan Arda, hazırladıkları bu ikinci projeyi ve maketlerini 8 Kasım 1943 tarihinde Başbakanlık Anıtkabir Komisyonuna teslim ettiler.⁵¹⁰ Başbakanlığın 27 Ekim 1943 tarihinde Eğitim ve Bayındırlık Bakanlıklarına gönderdiği yazıda, Prof. Emin Onat tarafından hazırlanan Anıtkabir projesini incelemek ve sonucunu Başbakanlığa bir raporla bildirmek için Eğitim ve Bayındırlık birer uzman temsilci seçilmesi isteniyordu. Aynı yazıda, seçilecek uzmanların Eğitim Bakanlığında görevli Prof. Paul Bonatz ile bir heyet halinde çalışacakları da bildiriliyordu.⁵¹¹ Bayındırlık Bakanlığı 2 Kasım 1943 tarihli yazısında Anıtkabir projesini inceleyecek heyette bakanlığı temsil etmek üzere Yapı ve İmar İşleri Başkanı Sırrı Sayarı'nın seçildiğini belirtti.⁵¹² Eğitim Bakanlığı ise 5 Kasım 1943 tarihli yazısında Prof. Paul Bonatz'ın yanı sıra Güzel Sanatlar Akademisi Mimari Şubesi Şefi Sedat Hakkı Eldem'i görevlendirdi.⁵¹³ Prof. Emin Onat ile Doç. Orhan Arda, hazırladıkları bu ikinci projeyi incelemek üzere Prof. Paul Bonatz, Sırrı Sayarı ve Sedat Hakkı Eldem'den oluşan bir komisyon kuruldu.

Komisyon, 12 Kasım 1943 günü hazırlanan ikinci projeyi inceledi. Komisyon, projenin bu yeni şeklini, arazinin topografik vaziyetine uyumunu, ana yolun tepeye ulaştırılış şeklini, ağaçlıklı alle kısmını, meydanın anıtlarla bağlantısını ve anıtın ön plana alınışını başarılı buldu. İkinci projeyi büyük bir olgunlaşma olarak kabul etti. Ancak komisyon bir takım tavsiyelerde ve eleştirilerde de bulundu. Müzeler ve idare binalarının çıkartıldığı mozolenin uzun dikdörtgen formuna uyacak bir örtü sisteminin kubbe yerine etüt edilmesini tavsiye etti. Komisyon ayrıca iki tören meydanının yerine tek meydanın mimari açıdan daha tesirli olacağını bildirdi.⁵¹⁴

⁵¹⁰ Onat, Arda, "Anıt-Kabir," s. 55

⁵¹¹ BCA: 030.10.1.5.16-3

⁵¹² BCA: 030.10.1.5.16-2

⁵¹³ BCA: 030.10.1.5.16-1

⁵¹⁴ Onat, Arda, "Anıt-Kabir," s. 92.

Cumhurbaşkanı İnönü, 17 Kasım 1943 günü Başbakanlıkta hazırlanan projeyi inceledi ve mimarları çalışmalarından ötürü tebrik etti.⁵¹⁵ Komisyonun incelemesinin ardından Prof. Emin Onat ile Doç. Orhan Arda, hazırladıkları ikinci proje ve maketleri ile komisyonun raporu, Bakanlar Kurulu'nun 18 Kasım 1943 tarihli toplantısında incelendi. Komisyon raporunda yazılı tavsiyelerden mimarlar Prof. Emin Onat ile Doç. Orhan Arda'nın kabul ettikleri değişiklikler yapıldıktan sonra projenin uygulanmak üzere kabulüne karar verildi.⁵¹⁶ Bakanlar Kurulu'nun Anıtkabir projesinin uygulanmak üzere kabulü kararının ardından 20 Kasım 1943 tarihinde, Anıtkabir inşaatının yürütülmesi görevi Bayındırlık Bakanlığı'na verildi.⁵¹⁷ 21 Kasım 1943 günü gazetelerde, Anıtkabir nihai projesinin hükümet tarafından kabul edildiği duyuruldu.⁵¹⁸

Prof. Emin Onat ile Doç. Orhan Arda, Bakanlar Kurulu'nun kararı doğrultusunda komisyonun eleştirilerini göz önünde tutarak üçüncü bir proje hazırladılar. Bu üçüncü projede, iki bölüm halinde olan tören meydanı, birleştirilerek tek büyük bir meydana dönüştürüldü. Tören meydanını ise, müze, kabul salonu, idari ve askeri kısımlara ait binalar çevreliyordu. 180 metre olan alanın uzunluğu 220 metreye çıkarıldı ve alle, tören meydanını dik kesen bir forma getirildi.⁵¹⁹

Başbakan Şükrü Saraçoğlu 20 Kasım 1943'de yaptığı açıklamada, mimarların projedeki değişiklikleri iki ay içinde bitireceklerini, 1944 ilkbaharında ise Anıtkabir inşaatına başlanacağını açıklamıştı.⁵²⁰ Fakat süreç daha fazla uzadı. Anıtkabir mimarlarının hazırladığı üçüncü projenin ardından nihayet 4 Temmuz 1944 tarihinde Prof. Emin Onat ve Doç. Orhan Arda ile sözleşme imzalandı. Anıtkabir Proje Yarışması Şartnamesine göre, yarışmayı kazanan projenin uygulanması ve kontrol hakları, eser sahibine aitti.⁵²¹ Projenin mimarları ile sözleşme imzalanması, projenin uygulanma aşamasına geçildiğini gösteriyordu. Ayrıca mimarların hazırladığı son projenin maketi, 9 Nisan 1944'de Ankara'da açılan Cumhuriyet Bayındırlık

⁵¹⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 18 Kasım 1943.

⁵¹⁶ BCA: 030.18.01.02.109.2.28 bkz. Ek: 8.

⁵¹⁷ Onat, Arda, "Anıt-Kabir," s. 55.

⁵¹⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 21 Kasım 1943; Ulus Gazetesi, 21 Kasım 1943.

⁵¹⁹ Onat, Arda, "Anıt-Kabir," s. 92-93. CHP döneminde proje değişiklikleri için bkz. Ek:9

⁵²⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 21 Kasım 1943; Ulus Gazetesi, 21 Kasım 1943.

⁵²¹ BCA: 030.11.1.188.41.19-3

Sergisinde sergilendi.⁵²²

Anıtkabir Projesinde yapılan değişiklikleri Anıtkabir için Rasattepe'yi öneren milletvekili Mithat Aydın eleştirdi. 1944 yılında, Anıtkabir inşaatına dair yasanın Meclis görüşmeleri sırasında söz alan Mithat Aydın, projede yapılan değişiklikleri başarılı bulmadığını açıkladı. Projenin ters çevrilmesiyle cephenin arka tarafa alındığını, karşıdan bakıldığında eserin mimari güzelliğinin görülemediğini ifade etti. Anıtkabir'in giriş kapısının yan tarafa alınarak, yolun bahçe içinde dolaştırılmasını eleştiren Mithat Aydın, Anıtkabir'e girişin güçleştirildiğini iddia etti. Projede, Anıtkabir önünde geçit resmi yapılacak bir alan düşünüldüğünü ancak ikinci projede bu alanın kaldırıldığını belirtti. Ancak Mithat Aydın'ın en ciddi eleştirisi, ilk projede Anıtkabir'in girişini oluşturan geniş merdivenlerin kaldırılması ile ilgili oldu. İstanbul Süleymaniye Camiinin ön tarafına merdivenler yapılarak binanın tutulduğunu belirten Mithat Aydın'a göre, Anıtkabir'de de ön taraftan merdivenler yapılarak binayı tutmak, inşaat için çok gerekli idi. Trabzon milletvekili Mithat Aydın, projede merdivenlerin kaldırılması ile milyonlar sarf edilerek inşa edilecek olan Anıtkabir'in kayma tehlikesi ile karşı karşıya kalacağını iddia etti. Bayındırlık Bakanından konu üzerinde durmasını rica etti. Dönemin Bayındırlık Bakanı Sırrı Day ise verdiği yanıtta, projede jüri heyetinin önerdiği değişikliklerin yapıldığını belirtti. Projede değişikliklerin teknik esaslar çerçevesinde yapıldığını, nihai proje üzerinde herhangi bir değişikliğin yapılmasının artık mümkün olmadığını ifade etti. Ancak Bakan Sırrı Day, inşaat sırasında teknik zorunluluklardan ötürü Anıtkabir projesinde zaruri değişiklikler yapılabileceğini söyledi.⁵²³

Mithat Aydın'ın 22 Kasım 1944 tarihinde Meclis Genel Kurulunda yaptığı eleştiri, Anıtkabir projesi konusunda çalışmış bir mühendisin ulaştığı sonuçları paylaşmasıydı. Mithat Aydın özel çalışma dosyasında Mecliste sunduğu eleştirileri kaleme almış ve ideal Anıtkabir projesi için kafa yormuş ve proje krokisi hazırlamıştı. Aydın, "Atatürk anıtında dikkati çeken bazı noktalar" başlığı ile yazdığı bir sayfada eleştirilerini ve önerilerini sıralamıştı.⁵²⁴

⁵²² Ulus Gazetesi, 10 Nisan 1944.

⁵²³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 7, İnikat 6, 22 Kasım 1944, Cilt 14, s.35.

⁵²⁴ Mithat Aydın Özel Arşivi, **Atatürk Anıtında Dikkati Çeken Bazı Noktalar ve Anıtkabir Proje Krokisi**

Anıtkabir Proje Yarışması sonucunda jürinin önerdiği üç eser arasında Hükümet, tereddütlü bir seçim yaptı. Bakanlar Kurulu önce 7 Mayıs 1942 tarihinde birinci seçtiği projenin uygulanmayacağını ve yarışmanın tasfiye edildiğini açıkladı. Ancak Bakanlar Kurulu, ikinci bir kararla 9 Haziran 1942’de Prof. Emin Onat ile Doç. Orhan Arda'ya ait projenin jüri heyeti raporunda öngörülen değişikliklerin yapıldıktan sonra uygulanmasına karar verdi. Bu karardan sonra Anıtkabir mimarları için zorlu, sıkıntılı bir süreç başladı. İkinci bir proje hazırlayarak belirlenen inceleme komisyonuna sundular. Bu komisyonun eleştirileri doğrultusunda bu defa üçüncü bir proje hazırladılar. Bu süreç, sözleşmenin imzalandığı 4 Temmuz 1944 tarihine kadar uzadı. İki yılı aşan bir süre zarfında mimarlar, proje tadilatı üstünde çalıştılar. Bu çalışmalar aynı zamanda Anıtkabir inşa çalışmalarına başlanmasını da geciktirdi. Mimari açıdan ise yapılan değişiklikler ile yarışmaya katılan proje, mozolenin dış mimarisi dışında neredeyse tümüyle başka bir hal aldı. Mozolenin dış mimarisi de inşaat sırasında değişikliğe uğrayacaktı. Proje tadilat sürecinin uzun sürmesi, hükümetin Anıtkabir projesi konusunda memnuniyetsizliğini göstermektedir. Öte yandan mimarlık gibi uzmanlık gösteren bir konu da tercih, uzman jüri heyeti tarafından değil siyasi irade tarafından verildi. Siyasi idarenin tasarrufları, proje tadilat süresinin uzamasına neden oldu. Önce yarışma iptal edildi, ardından gönülsüz bir şekilde proje kabul edildi. Ardından ikinci ve üçüncü projeler hazırlatıldı. Ancak siyasi iradenin Anıtkabir projesine müdahalesi Cumhuriyet Halk Partisi dönemine özgü değildir. 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti de Anıtkabir inşaatına ve projeye müdahale etti. Bu müdahaleler, siyasi iradenin Anıtkabir’e attığı önemi işaret etmektedir. Bunu yanında müdahaleler, siyasal bakış açılarının projeye yansımalarına da neden oldu. Bu müdahaleler karşısında Anıtkabir projesinin mimarları Prof. Emin Onat ve Doç. Orhan Arda sabırla istenen değişiklikleri yerine getirdiler. Bu değişiklik talepleri karşısında projeyi üç kez yeniden yapmak zorunda kalan mimarlardan Prof. Emin Onat, küçük bir sitemde bulunmakla yetindi:

“Sanat eserlerinde gaye muhakkak ki güzele varmaktır. Fakat yine muhakkaktır ki her güzel eserin daha güzeli ve o güzelin daha üstün bir güzeli mevcuttur. Bu bakımdan hiçbir eser gayesine varmıştır denilemez. Gönül isterdi ki Türk’ün Ata’sına yapacağı eser bu hudutsuz güzellerin en önünde bulunana olabilsin. Bu itibarla müsabakaya iştirak edenler arasında başta gelen Doçent Orhan Arda ile yaptığım projenin arzu edilenin yanında, çok geride kaldığına ben herkesten daha

*fazla kaniim.*⁵²⁵

Tevazu içeren bu sözler, aynı zamanda projesinin temel tasarım ve ilkelerine müdahale edilen bir mimarın sitemiydi. Ancak bu müdahaleler, Anıtkabir inşaatı sırasında da devam edecekti. Anıtkabir nihai projesi, uzun ve zorlu bir süreç sonunda kabul edildi. Proje resmen kabul edildikten sonra inşaat süreci başladı.

8- Anıtkabir Temelinin Atılışı ve İnşaatın Başlaması

Anıtkabir inşaatının yürütülmesi ile görevlendirilen Bayındırlık Bakanlığına inşaat için ilk aşamada, 1.000.000 TL ödenek tahsis edildi.⁵²⁶ Bayındırlık Bakanlığı tarafından 4 Eylül 1944 tarihinde Anıtkabir birinci kısım inşaatının ihalesi yapıldı.⁵²⁷ Bu ihaleyi, Hayri Kayadelen'e ait Nurhayr Şirketi kazandı.⁵²⁸ Toprak tesviye işlerini kapsayan inşaatın ilk kısmı için 900.000 TL ödendi. Anıtkabir inşaatının toprak tesviye işleri 1945 yılı sonunda tamamlandı.⁵²⁹ İlk inşaat aşamasında ayrıca ağaçlı alle bölümünün istinat duvarları yapıldı.⁵³⁰

Anıtkabir mimarları ile sözleşme imzalanmasından ve inşaatın toprak tesviye işlerinin ihale edilmesinin ardından Anıtkabir inşaatı temel atma töreni yapıldı. Anıtkabir'in inşasına 9 Ekim 1944 günü saat 10.00'da temel atma töreni ile başlandı. Temel atma törenine Başbakan Şükrü Saraçoğlu, bakanlar, sivil ve askeri bürokratlar katıldı.⁵³¹ Törende, Bayındırlık Bakanı Sırrı Day bir konuşma yaptı. Bakan Sırrı Day konuşmasında, Atatürk'ün kendisini hatırlatmak için bir abideye ihtiyacı olmadığını, Türkiye Cumhuriyeti'nin Atatürk'ün büyük ve yıkılmaz anıtı olduğunu ifade etti. İnşa edilecek Anıtkabir'in yapılış amacını, "*kendimizi tatmin, minnettarlığımızı ifade etmek ve en kutsal ziyaretgâhı kurmak*" olarak özetledi.⁵³² Konuşmadan, Anıtkabir'in "kutsal bir ziyaretgâh" yeri olarak planlandığı anlaşılmaktadır. Anıtkabir proje yarışması şartnamesi de Anıtkabir'i öncelikle ziyaret yeri olarak planlamıştı.

⁵²⁵ Onat, "*Anıt-Kabir*," s.120.

⁵²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 7, İnikat 58, 22 Mayıs 1944, Cilt 10, s.131; Güreyman, **a.g.m.**, s. 3.

⁵²⁷ BCA: 030.10.1.5.18-1

⁵²⁸ Milliyet Gazetesi, "*Anıtkabir Meselesi*," 16 Ocak 1951; Ulus Gazetesi, 6 Ekim 1944

⁵²⁹ Danıştay Başkanlığı Arşivi, **Danıştay Genel Kurulunun 17 Ocak 1946 tarih ve 46/18-2 sayılı mütalaası** s.3.

⁵³⁰ Necdet Evliyagil, "*Anıt-Kabir İnşaatı 3 Seneden Evvel İkmal Edilemeyecek*," Cumhuriyet Gazetesi, 27 Kasım 1947.

⁵³¹ Cumhuriyet Gazetesi, 10 Ekim 1944.

⁵³² Ulus Gazetesi, 10 Ekim 1944.

Bayındırlık Bakanının konuşmasının ardından Yapı ve İmar İşleri Bakanı Sırrı Sayarı, inşaat hakkında teknik bilgileri içeren bir konuşma yaptı. Konuşmaların ardından Başbakan Şükrü Saraçoğlu, temele ilk kazmayı vurarak inşaatı başlattı.⁵³³

Anıtkabir temel atma törenine, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü katılmadı. Törenin ardından Bayındırlık Bakanı, Cumhurbaşkanına bir telgraf gönderdi. Bakan telgrafta, Anıtkabir inşaatına başlandığı bildiriyor, *“kutsal işin emanet edilmesiyle bahtiyarlık duyan Bayındırlık camiası olarak eserin en kısa zamanda ve en başarılı şekilde bitirilmesi için gayretle çalışılacağı”* sözünü veriyordu. Cumhurbaşkanı İnönü de cevaben gönderdiği telgrafta, *“Anıtkabir’in yüksek mevzuuna layık bir tarihi bir eser olması için”* milletin gösterdiği dikkate işaret ediyor, eserin süratle bitirilmesini temenni ediyordu.⁵³⁴

Hükümet, temel atma töreninden sonra 12 Ekim 1944 tarihinde Anıtkabir inşaatı için ödenek tahsisine yetki isteyen bir yasa tasarısı hazırladı. Atatürk Anıtkabir’i İnşasına Dair Yasa Tasarısını Başbakanlık, 1 Kasım 1944 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sundu. Bu tasarıya göre, 1945-1949 yıllarını kapsayan dönem için her yıl 2.500.000 TL’ni aşmamak üzere 10.000.000 TL’ne kadar geçici taahhütlere girme yetkisi, hükümete veriliyordu. 18 Kasım 1944’de Meclis Bütçe Komisyonunda görüşülen ve kabul edilen yasa tasarısı, 22 Kasım 1944 tarihinde Meclis Genel Kurulunda görüşüldü. Yasa tasarısının Mecliste görüşülmesi sırasında söz alan Trabzon Milletvekili Mithat Aydın, her Türk vatandaşının Atatürk’e layık bir Anıtkabir yapmak için büyük masrafa girmeye hazır olduğunu söyledi. 10-15 milyon liranın büyük devletler için önemsiz rakamlar olduğunu, *“bizim gibi küçük milletler”* için candan verilmiş miktarlar olduğunu ifade eden Mithat Aydın, 10.000.000 TL ödeneğin tahsis edilmesinin yerinde olacağını ifade etti. Ancak Eskişehir Milletvekili Emin Sazak, aynı görüşte değildi. Sazak’a göre, 10-12 milyon liraya mal olacak Anıtkabir inşaatı için *“Atatürk’ün yerinden kalkacağını ve tokat atacağını”* iddia etmektedir. Hükümetin daha önce Anıtkabir için harcanacak bütçenin üç milyon lira olarak açıkladığını hatırlattı. Anıtkabir yapısını *“taş kubbeden ibaret bir şey”* sayan Sazak, konuşmasında *“Ben burada bir sakatlık görüyorum. Haşmetiyle, azametiyle kurulacak bir bina. Cicili bicili bir*

⁵³³ Cumhuriyet Gazetesi, 10 Ekim 1944.

⁵³⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 11 Ekim 1944.

şeyler mi var?” diyerek itirazını dile getirdi. Sazak, Napolyon’un mezarının bir bina ve bahçeden ibaret olduğunu söyleyerek Anıtkabir için 12 milyon lira verilmesini anlayamadığını ifade etti. Emin Sazak, Anıtkabir için talep edilen bütçeyi yüksek bulmakta, bu paranın harcanması durumunda *“Atatürk geceleyin gelir, bizi döver”* diyerek hem Atatürk’ün görüşlerine katılacağını iddia etmekte hem de Atatürk adına yargıda bulunmaktadır. Sazak’ın açıklaması, Anıtkabir için harcanacak bütçe için herkesin hemfikir olmadığını da göstermektedir. Ayrıca Trabzon Milletvekili Mithat Aydın, inşaat malzemelerinin giderek ucuzladığını, her yıl 2,5 milyon liralık taahhüde girilirse, inşaat malzemelerinin ucuzlamasından dolayı oluşacak zararı önlemek için tedbir alınması gerektiğini söyledi. Milletvekillerinin ardından Bayındırlık Bakanı Sırrı Day, söz aldı. Bakan konuşmasında, Anıtkabir inşaatı için istenen 10 milyon liranın kesin bir rakam olmadığını, tahmini bir maliyet olduğunu açıkladı. Anıtkabir’in inşa süresinin uzun olmasından dolayı diğer senelerde geçici taahhüde girmek için hükümetin bu kanunla yetki istediğini bildirdi. Anıtkabir inşaatının sabit fiyatla ihalesinde fiyatların düşmesi ile hükümetin zararlı çıkabileceğini aktaran Bakan Day, bunu önlemek için özellikle diğer yılları kapsayan taahhütler karşısında Başbakanlığa müracaat ederek, değişken fiyat esasına göre sözleşme imzalama yetkisi isteyeceklerini ifade etti. Anıtkabir İnşasına Dair Yasanın geneli üzerinde yapılan konuşmaların ardından maddelerin görüşülmesine geçildi. Eskişehir Milletvekili İzzet Arukan söz aldı. Arukan, Bayındırlık Bakanlığının inşaat için harcama yetkisinin yıllık 2,5 milyon lira ile sınırlandırılmasını eleştirdi. Milletvekiline göre, inşaatın ilk yılı hazırlıkla geçeceği için büyük masraf olmayacak ve 2,5 milyon lira harcanmayacaktır. Ancak inşaatın ilerleyen yıllarında asıl inşaata başlanacağı için yıllık 2,5 milyon lira ile sınırlanan bütçe bu defa yeterli gelmeyecektir. Arukan’a göre, inşaatın yıllık 2,5 milyon lira sınırlandırma yerine Bayındırlık Bakanlığına doğrudan doğruya Anıtkabir inşaatı için 10 milyon lira tahsis edilmesi gerekirdi. Eskişehir Milletvekili İzzet Arukan’ın bu önerisine, Meclis Bütçe Komisyonu Raportörü Tokat Milletvekili Halit Nazmi Keşmir, yanıt verdi. Keşmir, Anıtkabir için yapılan tahsisatın yıllık olarak sınırlandırılmasının nedenini, Bütçe Komisyonu tarafından yıllık bütçe tahminlerinin yapılabilmesi için gerekli ve uygun bulunması olarak açıkladı. Görüşmelerin ardından *“Atatürk Anıt-Kabir İnşaatına Dair Yasa”* Meclis Genel Kurulunda oya sunuldu. Yasa, oylamaya katılan

283 milletvekilinin oybirliği ile 22 Kasım 1944 tarihinde kabul edildi. Yasa hakkında itirazlarını dile getiren Eskişehir milletvekili Emin Sazak da yasaya kabul oyu verdi. Yasa, Bütçe Komisyonundan geldiği şekilde kabul edildi. Yasa, Anıtkabir inşaatı için 1945-1949 yıllarını kapsayan dönem için her yıl 2.500.000 TL’ni aşmamak üzere 10.000.000 TL’ne kadar geçici taahhütlere girme yetkisini, Bayındırlık Bakanlığına veriyordu.⁵³⁵ 4677 sayılı Atatürk Anıtkabir’i İnşasına Dair Yasa, 4 Aralık 1944 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girdi.⁵³⁶

1941 yılında hazırlanan Anıtkabir Yarışması Şartnamesine göre, Anıtkabir inşaatının muayyen bedeli 3.000.000 TL olarak belirlenmişti.⁵³⁷ 1944 yılında ise bu bedel, 10.000.000 TL olarak hesaplandı. 4677 sayılı Atatürk Anıtkabir’i İnşasına Dair Yasa ile Anıtkabir inşaatı için harcanacak ödenek düzenlenmiş oldu.

9- ABD’den Gönderilen Bayrak Direği

Bu bölümde, Anıtkabir’de dikilen bayrak direğinin öyküsü aktarılacaktır. ABD’den hediye edilen Bayrak direği ile ilgili süreç uluslararası ilişkiler bağlamında incelenecektir.

Anıtkabir inşaatı sırasında Amerika Birleşik Devletlerinin New York şehrinden Başbakanlığa bir mektup gönderildi. Mektup, New York’ta bayrak direği ve malzemeleri imal eden bir şirketin sahibi olan Türk asıllı Nazmi Cemal’a aitti. 21 Haziran 1945 tarihli mektupta, şunlar yazılı idi:

“Aslen Makedonya’da Türk Sancağı altında doğmuş ve hakikî bir Türk terbiyesi ile büyümüş, bütün varlığımla, Türklüğümle iftihar eden bir vatandaşım. New York’ta Amerikan sancak direkleri ve malzemesi imal eden kumpanyanın sahibi ve direktörüüyüm. Zaman ve mekân, Türklüğüme ve yurduma karşı sarsılmaz sevgi ve rabıtarıma hanel getirmemiştir. Atatürk’e karşı pek derin bir sevgi ve saygı ile bağlı bulunduğumdan, yapılmasına başlanılan Atamızın mübarek kabrine rekzedilmesi için üstat ve mahir mühendislerim tarafından imalâthanemde, hususî bir surette yaptırđım sancak direğini, hiç bir maksat beslemeksizin size bir hizmet iştiyakiyla ve bir hediye olmak üzere, bütün masrafı ve sigortası tarafımdan verilmek şartı ile Anavatan’a göndermek azmindeyim. 10 sene zarfında lüzum görülecek tamirat için levazımatı, meccanen göndermeyi de taahhüt ediyorum. Türkiye toprağına çıkarıldığında, Ankara’ya götürülmesi için trokla naklini tavsiye ederim. Bu nakliye

⁵³⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 7, İnikat 6, 22 Kasım 1944, Cilt 14, s.34-42

⁵³⁶ Düstur, Tertip 3, Cilt 26, s.91

⁵³⁷ Mithat Aydın Özel Arşivi, Atatürk Anıt-Kabir Proje Müsabakası, s.12.

*masrafı hükümete ait olacaktır. Avrupa'nın en yüksek bandıra direği olacak olan bu direğin tepesine konulacak ay ve yıldızın ne tarzda ve ne şekilde olması arzu edilirse lütfen tarafıma bildirilmesini temenni ederim. Abide ve dizayn hakkında tavassut ve arzularınız varsa bildirmenizi rica ederek bu hususta iktiza edecek her türlü yardımı, büyük bir memnuniyetle ifadan çekinmeyeceğimi Türklüğüm namına taahhüt ederim. Her halde, büyük bir şevk ve derin bir sevgiyle Atamıza ve yurdumuza yapmakla bahtiyar olacağım işbu hizmetin kabulünü, kalben sizlere pek yakın bulunan bir Türk vatandaşı namına rica eder, sonsuz saygılarımı sunarım. Cevabınızı aldığımda, derhal vapura koyarak göndermeye amadeyim. Blue printlerin iki tanesini bir adeti kendileri nezdinde diğeri Ankara'ya gönderilmek üzere ticaret mümessilliğine teslim ettim.*⁵³⁸

8 yaşında Amerika Birleşik Devletlerine göç eden ve adını William Johnson olarak değiştiren Nazmi Cemal, yıllar içinde bayrak direkleri ve malzemeleri imal eden bir şirket kurmuştu.⁵³⁹ “American Flagpole Equipment Co” adlı şirketin sahibi Nazmi Cemal, fabrikasında Anıtkabir’e konulması için yaptırdığı bayrak direğini hediye etmek istiyordu. Üstelik nakliye, sigorta ve on yıllık bakım masraflarını karşılayacağını ifade ediyordu. Anıtkabir için Avrupa’nın en yüksek bayrak direğini imal ettirdiğini bildiren Nazmi Cemal, bayrak direğinin tepesine konacak ay yıldız figürünün biçimi hakkında öneri ve yardım rica ediyordu. Hediyesinin kabul edilmesini rica eden Nazmi Cemal mektubunda bayrak direğinin proje resmini de gönderiyordu.

Ticaret Bakanlığı, 14 Ağustos 1945 tarihli yazı ile Nazmi Cemal’in gönderdiği bayrak direğinin resmini incelemek üzere Bayındırlık Bakanlığına gönderdi. Bayındırlık Bakanlığı yaptığı incelemede gönderilen bayrak direği projesinin uygun buldu. Ancak bayrak direğinin aleminin Türk kültürüne ve mimarisine uygun bulmadı.⁵⁴⁰ Bakanlık, alemin biçimi hakkında Anıtkabir mimarı Prof. Emin Onat’a başvurdu. Emin Onat da asistanı Nezih Eldem’i görevlendirdi. Nezih Eldem, Topkapı Sarayında bulunan tuğlar üzerinde araştırmalar yaptı. Alem çizilirken, Anıtkabir’e dikilecek bayrak direğinin otuz metreyi geçen yüksekliğine ve alemin uygun ve görülebilir bir oranda olmasına dikkat edildi. Çizilen alem, 60 cm büyüklüğünde idi Alemdeki hilal, yukarıya doğru bakıyordu. Alem, Nezih Eldem’in hazırladığı projeye göre uygulandı. 1980’li yıllarda dönemin Devlet Başkanı Kenan Evren’in isteği ile yukarıya bakan hilal, yana doğru bakar hale getirildi. Nezih

⁵³⁸ BCA: 030.01.74.467.2-10-11 Mektup için bkz. 10.

⁵³⁹ Milliyet Gazetesi, 14 Aralık 1980.

⁵⁴⁰ BCA: 030.01.74.467-9

Eldem'in tarihi tuğları referans alan alem çalışması devlet başkanın emriyle değiştirildi. Projenin sahibi Nezih Eldem, bu değişiklik karşısında üzüntüsünü *"beynimden vurulmuş gibi oldum"* diyerek ifade etmektedir.⁵⁴¹

Bayındırlık Bakanlığı çizilen yeni bayrak alemini Başbakanlığa ve Ticaret Bakanlığına gönderdi. 7 Kasım 1945 tarihinde Başbakanlık Özel Kalem Müdürü tarafından Başbakan adına Nazmi Cemal'e bir mektup gönderdi. Mektupta, Başbakan'ın *"yurtdışında yaşayan bir Türk çocuğunun başarısından ve Atamız hakkında gösterdiği büyük ilgiden"* dolayı duyulduğu ve teşekkür ettiği bildirildi. Bu mektupta ayrıca, *"bayrak direğine ait resmin alem kısmının, milli mimarlığımıza uymadığı ve yeniden yapılan resmin ilişik olarak gönderildiği"* belirtildi.⁵⁴²

Mektubu ve yeni yapılan alem proje resmini alan Nazmi Cemal, 17 Aralık 1945 tarihli mektubunda hediyesinin kabul edilmesinden duyduğu memnuniyeti belirtti. Anıtkabir için imal ettirdiği bayrak direğinin Avrupa'nın hiçbir tarafında mevcut olmadığını, direğin gemiye teslim edildiğinde haberdar edeceğini bildirdi.⁵⁴³

Bayrak direğinin hazırlanıp Türkiye'ye gönderilmesi sırasında New York'ta Nazmi Cemal'in bayrak direği şirketinin bulunduğu caddede tören düzenlendi. 3 Mart 1946 günü düzenlenen törene, Türkiye'nin New York Başkonsolosu Cemil Vafi, Kültür Ataşesi, Fikret Süer, Ticaret Ataşesi İsmail Kavadar, Türk ve Amerikalı işadamları ile Amerikalı gazeteciler katıldı. Törene New York basını büyük ilgi gösterdi. New York Times, New York World Telegram, New York Journal American, New York Mirror gazeteleri sütunlarında tören ile ilgili ayrıntılara yer verdi. Gazeteler, *"bayrak şirketinin bulunduğu 155. Caddede düzenlenen törenle, iki Amerikan vatandaşının 33,528 metre (110 feet) uzunluğunda, 3,53 ton (7800 pound) ağırlığındaki çelik bayrak direğini Türkiye Cumhuriyetine hediye ettiklerini"* duyurdular. Amerika'da üretilmiş en uzun bayrak direğinin, 1938 yılında ölen Türkiye'nin ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk için yapım aşamasında olan mezarına dikileceği bildirildi. 8000 ABD dolarına mal olan ve temelinde 16 inç (40,64 cm) olan bayrak direği, zirveye doğru daralarak 4 inç (10,16 cm) kalınlığında idi. Nazmi Cemal namı diğer William Johnson'ın eşi, törende bir konuşma yaptı.

⁵⁴¹ N.Eldem, **a.g.m.**, s.148.

⁵⁴² BCA: 030.01.74.467-8

⁵⁴³ BCA: 030.01.74.467-6

Bayan Johnson konuşmasında Türkiye'yi kurmak ve korumak için savaşılan Atatürk'ün anısını yaşatan anıta dikilecek bayrak direğinin Türk Amerikan ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlayacağını ümit ettiğini söyledi. Hediye edilen bayrak direğini törende, Türk hükümeti adına New York Başkonsolosu Cemal Vafi kabul etti. Tören, Bayan Vafi'nin bayrak direği üstünde şampanya şişesi kırması ile sona erdi. Amerikan gazetelerinin bayrak direğini hediye eden iki Amerikan vatandaşının Türk asıllı olmalarına değinmemeleri dikkat çekmektedir. 16 Mart 1946 günü, bayrak direği gemi ile Türkiye'ye gönderildi. Aynı günün akşamı Nazmi Cemal tarafından olayın şerefine ziyafet verildi. Geceye, Kolombiya Üniversitesi Profesörleri, gazeteciler, Nazmi Cemal'in ifadesi ile "*Türk hayranı*" Amerikalılar katıldı. Gecede, Türkiye ve Atatürk ile ilgili övücü konuşmalar yapıldı. Nazmi Cemal, bayrak direğinin gönderildiğini 28 Mart 1946 tarihli mektup ile Başbakanlığa bildirdi.⁵⁴⁴

Bayrak direğini taşıyan gemi, 11 Nisan 1946'da İstanbul'a ulaştı Türk basınında bayrak direği haberi geniş yer bulmadı. Gazeteler, Anadolu Ajansı'nın gönderdiği resmi duyuruyu yayınlamak yetindiler.⁵⁴⁵ Bayrak direği, İstanbul'dan Ankara'ya demiryolu ile taşındı. Demiryolu ile taşınmasından önce de bir hazırlık yapıldı. Çünkü bayrak direği en az iki vagonla taşınabilecek uzunlukta idi. İstanbul-Ankara demiryolunun en keskin virajları belirlendi. Daha sonra bayrak direğini taşıyacak kayar yataklar imal edildi. Bayrak direği birinci vagona sabitlendi ve diğer vagondaki kayar yatak üstüne bindirilerek Ankara'ya nakledildi.⁵⁴⁶ Bayrak direği, Anıtkabir inşaat sahasına taşındıktan sonra Bayındırlık Bakanı Sırrı Day, Nazmi Cemal'e mektupla bilgi verdi ve Nazmi Cemal'in Atatürk'e ve Türkiye'ye olan sevgi ve bağlılığının sembolü olan bayrak direğini hediye etmesinden dolayı teşekkür etti.⁵⁴⁷ Bayrak direği, 9 Kasım 1950 günü, bugün bulunduğu yere monte edildi.⁵⁴⁸

Nazmi Cemal'in bayrak direğini göndermesinden sonra da Anıtkabir'e olan ilgisi devam etti. Bayrak direği için gerekli sicimi, Amerika Birleşik Devletlerinden

⁵⁴⁴ BCA: 030.01.74.467-1-2-3; Ulus Gazetesi, 12 Nisan 1946; Oğuz AYTEPE, "*Bayrak Direği*," Anıtkabir Dergisi, s:3, Temmuz 2000, s.14-15.

⁵⁴⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 12 Nisan 1946; Vatan Gazetesi, 12 Nisan 1946.

⁵⁴⁶ N. Eldem, **a.g.m.**, s.148; Ulus Gazetesi, 10 Mayıs 1946.

⁵⁴⁷ **Anıtkabir Tarihçesi**, s.84.

⁵⁴⁸ Zafer Gazetesi, 10 Kasım 1950. Bayrak direği fotoğrafı için bkz.Ek:11.

gönderdi. 1980 yılında bayrak direği için sicim getiren Nazmi Cemal, Anıtkabir'i ziyaret etti, mozoleye çelenk bıraktı ve özel defteri imzaladı. Nazmi Cemal deftere, *“Atatürk'ü unutamıyorum. Buraya her zaman gelmeyi arzu ediyorum. İnşallah Atatürk kanunları, memlekette yeniden gelişsin ve değişsin”* cümlelerini yazdı. 12 Eylül 1980 askeri darbesinden üç ay sonra gerçekleşen ziyarette, Nazmi Cemal'in özel deftere yazdıkları, dönemin siyasi atmosferinin izini taşıyordu.⁵⁴⁹

Bayrak direğinin hediye edilmesini, Nazmi Cemal'in Atatürk'e ve Türkiye'ye yönelik samimi duygularının bir ifadesi olarak görmek mümkündür. Bu duyguların sorgulanmasına neden olacak bir delil de mevcut değildir. Bayrak direğinin hediye olarak gönderilmesinin nedeni, Nazmi Cemal'in anavatanına ve Atatürk'e duyduğu sevgi ve saygıdır. Ancak kişisel duygularla gönderilen bir hediye, Türkiye ve ABD ilişkileri açısından siyasi bir sembole de dönüştü. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Türkiye, Sovyetler Birliğinin doğu sınırları ve Boğazlar ile ilgili talepleri ile karşı karşıya kaldı. 7 Haziran 1945 tarihinde Sovyetler Birliği Türkiye'ye nota vererek Türkiye'nin doğu sınırlarında Sovyetler Birliği lehine değişiklik yapılmasını ve Boğazlarda üs verilmesini talep etti. 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında Potsdam Konferansında bir araya gelen Sovyetler Birliği, İngiltere ve ABD liderleri Sovyetler Birliğinin Türkiye ile ilgili talepleri konusunda uzlaşamadılar. Bunun üzerine harekete geçen Türkiye, 20 Ağustos 1945'de İngiltere ve ABD'ye verdiği notada, Boğazlarda barışın korunmasının Amerikan garantisine alınmasını, boğazlarda yapılacak düzenlemenin Türkiye'nin egemenliğine engel oluşturulmaması ve Sovyet taleplerinin sona erdirilmesi için girişimlerde bulunulmasını istedi. ABD, 2 Kasım 1945'de Türkiye'ye gönderdiği notada Türkiye'nin boğazlardaki egemenliğini tanıyordu. ABD, Sovyetler Birliğine karşı Türkiye'nin yanında bulunduğunu Japonya'nın teslim antlaşmasının imzalandığı Missouri savaş gemisini İstanbul'a göndererek gösterdi. 11 Kasım 1944 tarihinde ölen Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün naaşı, 16 ay sonra Mart 1946 tarihinde Amerikan donanmasının en büyük zırhlılarından biri olan Missouri ile Türkiye'ye gönderildi.⁵⁵⁰ Missouri gemisi, 5 Nisan 1946'da, İstanbul Boğaziçi'ne

⁵⁴⁹ Milliyet Gazetesi, 14 Aralık 1980.

⁵⁵⁰ Çağrı Erhan, “ABD ve NATO ile İlişkiler” **Türk Dış Politikası Cilt:1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.523-525.

demirledi.⁵⁵¹ Savaş gemisinin İstanbul'u ziyareti ile ABD, Sovyetler Birliğine Türkiye'nin yanında olduğu mesajını veriyordu. ABD'den Anıtkabir'e bayrak direği armağan edilmesi bu siyasi sürece denk düştü. Sovyet talepleri ile kendini tehdit altında hisseden Türkiye, Türk asıllı Amerikalı iş adamının hediyesini memnuniyetle kabul etti. Missouri gemisinin İstanbul'a gelmesinden yaklaşık bir hafta sonra 11 Nisan 1946'da Amerika'dan hediye edilen bayrak direği, İstanbul'a ulaştı. Missouri gemisinin Türkiye ziyareti ve Anıtkabir için hediye edilen bayrak direği, yaklaşan Türkiye-ABD ilişkilerinin sembolü ve jestleri oldular.

10- Rasattepe'nin Zemin Problemi

Bu bölümde, Anıtkabir'in inşa edildiği Rasattepe'de yapılan zemin etüdü ve zemin etüdü sonrası oluşan hukuki sorunların çözüm süreci aktarılacaktır. Anıtkabir inşaatının temel atma töreninden yaklaşık üç ay sonra Bayındırlık Bakanlığı yetkilileri, Anıtkabir'in inşa edileceği Rasattepe'nin deprem ve zemin mekaniği yönünden etüt ettirilmesine kararı verdiler. 18 Aralık 1945 tarihli Bayındırlık Bakanlığının resmi yazısında bu karar şu şekilde aktarılmaktadır:

*"Anıtkabir mevzunun gösterdiği büyük ehemmiyet ve diğer taraftan son yer sarsıntılarının mucip olduğu tesirat göz önüne alınarak Bakanlığımızca Anıtın yapılacağı Rasattepe'nin yer sarsıntısı ve zemin mihaniki bakımlarından ayrıca etüt edilmesi kat'i bir zaruret olarak görülmüş..."*⁵⁵²

Yazıda, zemin etüdü kararı alınmasının nedeni olarak Anıtkabir konusunun ağırlığı ve Türkiye'de son yıllarda meydana gelen büyük depremler gösterilmektedir. Gerçekten de o yıllarda Türkiye tarihinin en büyük depremleri meydana geldi. 26 Aralık 1939 tarihinde meydana gelen 8,0 büyüklüğündeki Erzincan Depremi, 33.000 kişinin yaşamını yitirmesine, 100.000 kişinin yaralanmasına ve 120.000 yapının yıkılmasına veya ağır hasar görmesine yol açtı. Bu depremin ardından meydana gelen 20 Aralık 1942 Niksar-Erbaa, 20 Haziran 1943 Adapazarı-Hendek, 26 Kasım 1943 Tosya-Lâdik ve 1 Şubat 1944 Bolu-Gerede depremleri büyük can ve mal kayıplarına neden oldu. Bu depremlerden sonra 22 Temmuz 1944 tarih ve 4623 sayılı "*Yersarsıntısından Evvel ve Sonra Alınacak Tedbirler Hakkında Yasa*" çıkarıldı. Bu

⁵⁵¹ Ulus Gazetesi, 6 Nisan 1946.

⁵⁵² BCA: 030.11.1.188.41.19-12

yasa, Türkiye’de deprem tehlikesi ve riskinin belirlenmesi ve deprem zararlarının azaltılması konusunda, merkezi ve yerel düzeylerde nasıl örgütlenileceğini, yerleşme ve yapılaşmaların nasıl denetleneceğini belirleyen ilk yasal düzenlemedir. Yasanın birinci maddesi gereğince Bayındırlık Bakanlığı ve Eğitim Bakanlığı eldeki mevcut bilgi ve verilerden yararlanarak 1945 yılında ilk resmi deprem bölgeleri haritasını hazırladı.⁵⁵³

Depremlerin yıkımının hafızlarda taze olduğu bir dönemde Bayındırlık Bakanlığı, Anıtkabir’in yapılacağı Rasattepe’de zemin etüdü yaptırma kararı aldı. Bayındırlık Bakanlığı Yapı İşleri Başkanlığı, 23 Ocak 1945 tarihinde Rasattepe’nin deprem ve zemin mekaniği bakımından incelenmesi için kapalı zarf usulü ile eksiltme yöntemiyle ihaleye çıktı.⁵⁵⁴ Zemin etüdü işi, İstanbul Teknik Üniversitesi Zemin Mekaniği uzmanı Prof. Dr. Hamdi Peynircioğlu’na 26 bin lira bedelle ihale edildi.⁵⁵⁵ Rasattepe’de zemin etüdü incelenmesine 24 Ocak 1945 tarihinde başlandı.⁵⁵⁶ Rasattepe’nin Zemin Etüdü işine ait hususi şartnameye göre, idare bir adet muayene kuyusu ile iki adet sondaj kuyusu açtıracaktı.⁵⁵⁷ Buna göre, Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü tarafından 4 metrekare kesitinde ve 40 metre derinliğinde muayene kuyusu ile biri 50 metre diğeri 150 metre derinlikte olmak üzere iki adet dar çaplı sondaj yapıldı.⁵⁵⁸ Şartnamede, uzman bir jeologun işbirliği sağlanarak Rasattepe’nin jeolojik durumunun tespit edilmesi isteniyordu.⁵⁵⁹ Prof. Dr. Hamdi Peynircioğlu’nun zemin etüdü çalışmaları çerçevesinde İstanbul Teknik Üniversitesi Jeoloji Kürsüsünden Prof. Dr. Malik Sayar, Rasattepe’nin jeolojik oluşumunu inceledi. Malik Sayar, Rasattepe’nin dördüncü jeolojik zamanda akarsu ve sellerin sürükledikleri materyallerin çökeltmeleri sonunda oluşan dilivüyal bir tepe arazi üzerinde yine akarsuların meydana getirdiği türlü taraçalardan birinin artığı

⁵⁵³ Süleyman Pampal, Bülent Özmen, **Türkiye’nin Deprem Gerçeği**, Gazi Üniversitesi Deprem Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara, 2007, s.5

⁵⁵⁴ Mithat Aydın Özel Arşivi, **Kapalı Zarf Usulü İle Eksiltme Şartnamesi**, s.1

⁵⁵⁵ Danıştay Başkanlığı Arşivi, **Danıştay Genel Kurulunun 17 Ocak 1946 tarih ve 46/18-2 sayılı mütalaası** s.1

⁵⁵⁶ Hamdi Peynircioğlu, “1945 Yılında Yapılan Rasattepe’nin Geoteknik Etüdü ve Anıt Kabir Temelleri ve Bugünkü Durum ile Karşılaştırma,” *Zemin Dergisi*, Cilt:2, Sayı:3, Eylül 1980, s. 85

⁵⁵⁷ Mithat Aydın Özel Arşivi, **Anıt-Kabir’in yapılacağı Rasattepe’nin yersarsıntısı ve zemin mihaniki bakımından tetkiki işine ait hususi şartname**, s.1

⁵⁵⁸ Peynircioğlu, **a.g.m.**, s. 87.

⁵⁵⁹ Mithat Aydın Özel Arşivi, **Anıt-Kabir’in yapılacağı Rasattepe’nin yersarsıntısı ve zemin mihaniki bakımından tetkiki işine ait hususi şartname**, s.1

olduğunu belirledi.⁵⁶⁰ Şartnameye göre, zemin üzerinde birden çok yükleme deneyleri yapılacak, sondajlardan geçilen her tabakadan numuneler alınacak, yer altı su seviyesi tespit edilecek ve numune alınacaktı.⁵⁶¹ Şartnameye uygun olarak, Prof. Dr. Hamdi Peynircioğlu ve ekibi tarafından zemin tabakalarını görmek için zaman zaman kuyuya inildi ve geniş çaplı tüp numuneleri alındı. Sondaj kuyularından karot ve yıkanma numuneleri alındı. Bunlara ek olarak gereken yerlerde muayene çukur ve hendekleri açıldı. Rasattepe’de temel tabanları seviyelerinde sekiz adet yükleme deneyi yapıldı. Rasattepe’den alınan toprak ve yer altı suyunun kimyasal özellikleri İstanbul Teknik Üniversitesi Kimya Laboratuvarından Prof. Dr. Nami Serdaroğlu tarafından analiz edildi. Mozole kısmının altındaki zeminin toptan harekete geçmesi olasılığı üç yoldan incelendi. Prof. Dr. Hamdi Peynircioğlu yaklaşık dört aylık çalışmanın sonunda teknik raporunu “Ankara’da Anıtkabir’in inşa edileceği Rasattepe’nin yer sarsıntısı ve zemin mekaniği bakımından Etüdü” adı ile 20 Mayıs 1945 tarihinde verdi. Toprak ve yeraltı sularının kimyasal özelliklerini içeren analiz raporu, ancak 1 Aralık 1945 tarihinde yetkililere verilebildi.⁵⁶² Raporda, Rasattepe’de toprak altında kalın bir kil tabakası bulunduğu ve 155 metre derinlikte kayalık bir tabakaya rastlanıldığı belirtildi. Kil tabakasının bir santimetre karesinin 3,7 kilo ağırlığa tahammülü olduğu belirlendi.⁵⁶³ Rasattepe’de, toprağın altında 1 metre ile 1,5 metre genişliğinde ve 1 metre ile 2 metre yüksekliğinde ve 6 metre ile 10 metre derinliklerinde galeri şeklinde boşluklara da rastlanıldığı da kaydedildi.⁵⁶⁴ Rasattepe üzerine Anıtkabir kitlesi oturtulduktan sonra, mozole kitlesinin inşaat sırasında 46 santimetre, inşaattan 20-30 yıl sonra 42 santimetre olmak üzere toplam 88 santimetre toprak içine gömüleceği hesaplanıyordu.⁵⁶⁵ Yapı ile bağlantılı yollar ve yapılar inşa edilirken bu oturma payının göz önünde bulundurulması isteniyordu. Raporda, temeli betonarme ve toprak üstü kısmı harçsız kesme taştan ibaret olan Anıtkabir’in 150 bin ton ağırlığında bir bina olacağına dikkat çekiliyordu. Prof. Dr.

⁵⁶⁰ Peynircioğlu, **a.g.m.**, s. 87.

⁵⁶¹ Mithat Aydın Özel Arşivi, **Anıt-Kabir’in yapılacağı Rasattepe’nin yersarsıntısı ve zemin mihaniki bakımından tetkiki işine ait hususi şartname**, s.1

⁵⁶² Peynircioğlu, **a.g.m.**, s. 85-91.

⁵⁶³ Danıştay Başkanlığı Arşivi, **Danıştay Genel Kurulunun 17 Ocak 1946 tarih ve 46/18-2 sayılı mütalaası** s.1.

⁵⁶⁴ Peynircioğlu, **a.g.m.**, s. 87.

⁵⁶⁵ Kemal Bağışgil, “*Anıt-Kabir*,” Devlet Yapıları Bülteni, Say: 1, Bayındırlık Bakanlığı, Yapı ve İmar İşleri Reisliği Yayını, Ankara, 1964, s.18; Güreyman, **a.g.m.**, s. 4.

Hamdi Peynircioğlu'nun hazırladığı raporun en dikkat çekici noktası, Anıtkabir inşaatında uygulanacak temel sisteminde değişiklik yapılması önerisidir. Raporunda, Anıtkabir'in inşaatında düşünölen Radye General temel sisteminin bu toprak için tehlikeli olacağı ileri süröldü. Raporunda, bu temel sistemi yerine, Almanya'nın Nürnberg şehrinde yapılmış olan Nazi Partisi Binası ve benzerleri gibi, yumuşak ve hatta çamurlu topraklarda yapılmak zorunda kalınan inşaatın temellerinde uygulanan bir sistemin kabulü tavsiye edildi. Rapora göre; Rasattepe'nin 150 bin ton ağırlığında bir bina olan Anıtkabir'i Radye General temel sistemi ile taşıması olanaksızdı. 150 metre derinlikte kayalık bir zemini olan tamamen kil tabakasından oluşan Rasattepe'ye Radye General temel sistemi ile inşa edilecek olan Anıtkabir, yıkılma tehlikesi ile karşılaşabilirdi. Bayındırlık Bakanlığı, Prof. Dr. Peynircioğlu'nun önerdiği sistemi kabul ederek uygulama kararı aldı. Radye General sistemde, Anıtkabir'in 2,5 metre kalınlığında ve 4.200 metrekarelik betonarme bir temel üzerine inşa edilmesi planlanmıştı.⁵⁶⁶ Yeni kabul edilen sistemde ise Anıtkabir, 56m x 70,9m= 3970 metrekare boyutunda rijit bir betonarme kirişli plak üzerine inşa edilmesi planlandı.⁵⁶⁷ Başka bir ifade ile Anıtkabir'in toprak zeminde yer alan temel yerine içi kemerli bölmelerle ayrılmış büyük bir betonarme kısım üzerine oturtulması kararlaştırıldı.⁵⁶⁸ Bu karara göre, taş olarak yapılması planlanan mozole binasının betonarme olarak yapılacak ve betonarme yapı taş ile kaplanacaktı.⁵⁶⁹ Böylelikle, Anıtkabir'in zemine olan yaptığı baskı ve inşaat sıkleti hemen hemen 2/5 eksildi.⁵⁷⁰

Zemin etüdü sonucunda, uygulanacak Radye General temel sistemi ile Rasattepe zemininin inşaatı taşımasının mümkün olmayacağı anlaşıldı. Bu nedenle, Anıtkabir projesinde temel sisteminin değiştirilmesi kararlaştırıldı. Zemin etüdü sonucu planda yapılan değişiklik hukuki bir sorunu yeniden gündeme getirdi. Mimarlar ile imzalanan sözleşme nedeniyle hukuki bir süreç yaşandı.

Anıtkabir yapımının kontrolü hakkında Bayındırlık Bakanlığı ile Prof. Emin Onat ve Doç. Orhan Arda arasında 4 Temmuz 1944 tarihinde ana sözleşme

⁵⁶⁶ Danıştay Başkanlığı Arşivi, **Danıştay Genel Kurulunun 17 Ocak 1946 tarih ve 46/18-2 sayılı mütalaası** s.1-2.

⁵⁶⁷ Güreyman, **a.g.m.**, s. 6.

⁵⁶⁸ Danıştay Başkanlığı Arşivi, **Danıştay Genel Kurulunun 17 Ocak 1946 tarih ve 46/18-2 sayılı mütalaası** s.2

⁵⁶⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Birleşim 23, 25.Aralık 1946, Cilt 3, s.509

⁵⁷⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Birleşim 74, 17 Haziran 1947, Cilt 6, s.296

imzalanmıştı.⁵⁷¹ Anıtkabir yarışma şartnamesinde, yarışmayı kazanan proje sahibine ödül olarak inşaat bedelinin % 3'ü kadar ücret ödenmesi kararlaştırılmıştı. Aynı şartnameye göre, Anıtkabir inşaatının muayyen bedeli 3.000.000 TL olarak belirlenmişti.⁵⁷² Ancak tahmini inşaat bedeli, 1944 yılında 10 milyon lira olarak tespit edildi. Mimarlar şartnameye göre, inşaat bedeli olan 10 milyon liranın % 3'ü kadar ücret alacaklardı. Mimarlar ile yapılan görüşmeler sonunda imzalanan sözleşmede, Prof. Emin Onat ve Doç. Orhan Arda inşaat bedelinin 3 milyon lirasına kadar % 3 ve geri kalan 7 milyon lira için % 2 ücret almaya razı oldular. Böylelikle, Anıtkabir mimarları, kendi alacakları ücretten 70 bin liralık bir fedakârlık yaptılar.⁵⁷³ Bu ücret dışında mimarlar, betonarme ve statik hesaplar için betonarmenin beher metre küpünün % 1,75'i oranında bir ücret de alacaklardı. Bayındırlık Bakanlığı ile Anıtkabir mimarları arasında imzalanan sözleşmenin Sayıştay tarafından tescil edilmesi gerekiyordu. Sayıştay, yarışma şartnamesinin 18. maddesine dayanarak Anıtkabir'in betonarme ve statik hesaplarının da mimarların görevleri içinde olduğunu mütalaa ederek sözleşmeyi tescil etmedi. Bayındırlık Bakanlığı, sözleşmenin tescil edilmesi için girişimlerde bulunsa da Sayıştay görüşünde ısrar etti. Sözleşmede, söz konusu ücreti düzenleyen altıncı madde Sayıştay'ın isteği yönünde değiştirildi. Hükümetin, Anıtkabir inşaatına en kısa zamanda başlanmasını istemesi ve Anıtkabir inşaatının benzer işlere kıyasla betonarme ve statik hesaplarının mimarların mali durumunu sarsmayacak az bir bedelle yapılabileceği düşünüldüğünden Bayındırlık Bakanlığı yetkilileri, mimarlarla görüştü. Yetkililer, proje mimarlarından işin daha fazla gecikmemesi için ücret ödenmesi konusunda ısrarcı olmamaları ve betonarme, statik hesaplarını yaptırmalarını istedi.⁵⁷⁴ Anıtkabir inşaatının betonarme ve statik hesaplarının az bir bedelle yapılabilmesinin nedeni, projede Anıtkabir'in temelini Radye General sistemi olarak kabul edilmesi idi. Mimarlar, Bayındırlık Bakanlığı yetkililerinin isteğini kabul ederek 7.500 lira ücret karşılığında İstanbul'dan bir Mühendislik bürosu ile anlaştılar. Mühendislik bürosu, Anıtkabir inşaatının betonarme ve statik hesaplarını yapmaya başladı.⁵⁷⁵ Ancak

⁵⁷¹ BCA: 030.11.1.188.41.19-3

⁵⁷² Mithat Aydın Özel Arşivi, **Atatürk Anıt-Kabir Proje Müsabakası**, s.12.

⁵⁷³ Danıştay Başkanlığı Arşivi, **Danıştay Genel Kurulunun 17 Ocak 1946 tarih ve 46/18-2 sayılı mütalaası** s.2

⁵⁷⁴ BCA: 030.11.1.188.41.19-12

⁵⁷⁵ Danıştay Başkanlığı Arşivi, **Danıştay Genel Kurulunun 17 Ocak 1946 tarih ve 46/18-2 sayılı mütalaası** s.1

zemin etüdü yapılma kararı alındıktan sonra Anıtkabir inşaatının betonarme ve statik hesaplama işlemleri durduruldu.⁵⁷⁶

Zemin etüdü tamamlandıktan sonra Bayındırlık Bakanlığı temel sistemindeki değişim nedeniyle Anıtkabir proje mimarlarından projenin yeniden tadil edilmesini ve betonarme statik hesaplarının yeniden hazırlanmasını istedi.⁵⁷⁷ Mimarlar Prof. Emin Onat ve Doç Orhan Arda, 17 Aralık 1945 tarihinde Bayındırlık Bakanlığına dilekçe ile başvurdular.⁵⁷⁸ Dilekçede, bu yeni temel sistemine göre, betonarme ve statik hesaplarının hazırlanmasının 40-50 bin liradan aşağıya yaptırılmasına imkân bulamadıklarını, öngörülmemiş olan bu yeni durumun kendileri için maddi imkânsızlıklar yaratmakta olduğunu ve maddi bakımdan bu işe devama imkân bulamayacaklarını belirttiler.⁵⁷⁹

Mimarların itirazı üzerine Bayındırlık Bakanlığı, sözleşme ile ilgili olarak 18 Aralık 1945 tarihli yazı ile Danıştay Başkanlığına görüş sordu. Bakanlık yazısında, mimarlar ile imzalanan sözleşme hakkında bilgi verdi. Betonarme statik hesap işleminin ücretinin ödenmesi konusunda Sayıştay ile Bakanlık arasındaki görüş ayrılığı açıklandı. Rasattepe’de zemin etüdü yaptırılması, zemin etüdü sonucu temel sisteminin değiştirilme kararı hakkında bilgi aktarıldı. Temel sisteminin değiştirilmesi ile mimarlardan betonarme ve statik hesaplarının yapılmasının istendiği, bu isteğe mimarların itiraz ettiği bildirildi. Bakanlık, süreci özetledikten sonra Türkiye’de ve diğer ülkelerde inşa işlerinde betonarme ve statik hesaplarının masraflarının mimarlara yüklenmediği ifade edildi. Bakanlığın düşüncesinin de masrafların mimarlara ait olmaması gerektiği yönünde olduğu bildirildi. Mimarların betonarme ve statik hesapların masraflarının yüklenmesi proje mimarlarının maddi imkânsızlık içinde bıraktığı kaydedildi. Proje mimarlarının sözleşmenin iptalini isteyebilecekleri aktarıldı. Bu durumun, hükümetin çok önem verdiği Anıtkabir inşasının uzun zamanlar sürüncemede kalmasına sebep olacağı bildirildi. Bayındırlık Bakanlığı yazının sonunda, betonarme ve statik hesaplar için betonarmenin beher

⁵⁷⁶ Danıştay Başkanlığı Arşivi, **Danıştay Genel Kurulunun 17 Ocak 1946 tarih ve 46/18-2 sayılı mütalaası** s.1

⁵⁷⁷ BCA: 030.11.1.188.41.19-13

⁵⁷⁸ Danıştay Başkanlığı Arşivi, **Danıştay Genel Kurulunun 17 Ocak 1946 tarih ve 46/18-2 sayılı mütalaası** s.2

⁵⁷⁹ BCA: 030.11.1.188.41.19-12

metre küpünün % 1,75 oranında bir ücretin mimarlara ödenmesini düzenleyen ek sözleşmeyi Danıştay Başkanlığının onayına sundu. Bakanlığın başvurusu Danıştay Üçüncü Daire Başkanlığında görüşüldü. Üçüncü Daire Başkanlığı Bayındırlık Bakanlığı Yapı İşleri Başkanı Sırrı Sayarı'yı davet ederek görüşlerine başvurdu. Sırrı Sayarı da bakanlığın dilekçesi paralelinde açıklamalara da bulundu. Bu açıklamaların dışında Sırrı Sayarı, Anıtkabir için 10 milyon liralık inşaat ihale edildiğini, ihaleyi alan müteahhidin sözleşmedeki süre içinde inşaatı bitirebilmek için Rasattepe mevkiinde külliyyetli demir, çimento, çakıl naklettiğini bildirdi. Projenin ve hesaplamaların müteahhide teslim edilememesi nedeniyle inşaatı başlanmadığını, bu durumun müteahhidi zarara uğratabileceğini aktardı. Danıştay Üçüncü Daire Başkanlığı, kararını şu şekilde açıkladı.

“Önce kabul edilmiş olan temel sisteminde büsbütün ayrı ve hususi bir mahiyet arz eden bu yeni temel sistemine göre yapılacak statik ve betonarme proje ve hesaplarının daha çok emek ve para harcanarak meydana gelebileceği yapılan incelemelerle, dinlenen açıklamalardan anlaşılmasına ve bu tarzda kurulacak bir temel üzerine yapılacak Anıtkabir”in sonradan herhangi bir arıza göstermesine ihtimal olmadığı hususunda memleketimizde tanınmış yüksek uzmanların imzalarına dayanılmakta olduğu Bakanlığın temsilcisi tarafından bildirilmesine binaen sözleşmede yapılması gerekli ve zaruri görülen değişikliğin ek sözleşme tasarısı dairesinde yapılması uygun olacağı düşünüülerek dosyanın yüksek başkanlığa sunulmasına 11.1.1946 tarihinde oy birliği ile karar verildi.”⁵⁸⁰

Danıştay Genel Kurulunda da Anıtkabir inşaatının betonarme ve statik hesapları ile ilgili ek sözleşme meselesi görüşüldü. Toplantıda, Üçüncü Daire Başkanlığının konu ile ilgili tutanağı okundu. Ayrıca Bayındırlık Bakanlığı Yapı İşleri Dairesi Başkanı Sırrı Sayarı'nın açıklaması dinlendi. Bu açıklamaların ardından Danıştay Genel Kurulu kararını açıkladı. Genel Kurul üyelerinden Selahattin Odabaşoğlu ve Baha Aykaç tarafından ret oyu verildi. *“...Temel sistemi değiştirilmiş olmakla beraber yapılacak işin yine temel betonun tatbikat planlarıyla statik hesaplarından başka bir şey olmadığı ve bunlardan başka da yapılacak bir iş bulunmadığı”* gerekçesi ile üyeler ret oyu vermişti. İki ret oyuna karşın diğer üyeler kabul oyu verdi. *“...Toprak üzerinde yapılan incelemede meydana çıkan durum normalin haricinde görülmesine ve yapının büyük önemi ve taşıyacağı sıklletin yüksek bir dereceye vasıl olması hesabıyla Radye General sistemi bırakılarak memleketimiz için bütün bütün yeni bir sistem kabul edilmekte olup bu sistemde temel aksamına*

⁵⁸⁰ BCA: 030.11.1.188.41.19-11-12-13-14-15-16-17

*maksur hesapların tanzimi keyfiyetinin istilzam ettiği kırk elli bin lira raddesindeki bir masrafın mücbir bir sebepten ileri gelmekte bulunması” gerekçesi ile Danıştay Genel Kurulu, ek sözleşmenin yapılmasını 17 Ocak 1946 tarihinde oy çokluğu ile kabul etti.*⁵⁸¹

Ancak temel sisteminin değişmesi yönünde oy veren Danıştay üyeleri bile Anıtkabir'in Rasattepe'ye inşası konusunda Hükümeti uyarma ihtiyacı hissettiler. Bu yönde uyarıları Danıştay karar tutanağında şöyle kaleme alındı:

*“Anıtkabir'in gerek tarihi önemi gerekse sarf edilecek paranın miktarı gerek taşıyacağı sıkletin çokluğu bakımlarından diğer yapılarla kıyas kabil olmayıp zamanla vukua gelebilecek herhangi bir arıza tarih karşısında pek büyük bir mesuliyet doğuracağından böyle bir ihtimale mahal kalmamak üzere bu sistemin her türlü tehlikeyi izaleye kafi olup olmadığına bu işlerde Milletler arası şöhreti bulunan mütehassıslara tetkik ettirilerek isabeti katiiyetle anlaşıldıktan sonra tatbiki cihetine gidilmesi veyahut bu vaziyet karşısında inşaatın Rasattepe'de yapılmasından sarfınazar olunarak zemini daha müsait bir mevkiin tespiti emrinde teşebbüse geçilmesi hususlarına hükümetin dikkat nazarının çekilmesi temennisini ilave etmişlerdir.”*⁵⁸²

Rasattepe'nin zemin durumu, Danıştay üyelerini de endişelendirmişti. Danıştay üyeleri, Rasattepe'nin uluslararası uzmanlara incelettirilmesini, uygun görülmediği takdirde hükümetten Rasattepe'den vazgeçilmesini önerdiler. Ancak bu öneri dikkate alınmadı.

Danıştay Genel Kurulu, ek sözleşmenin yapılmasını 17 Ocak 1946 tarihinde onaylamasının ardından Bayındırlık Bakanlığı, Anıtkabir yapımının temel ve inşaa durumunu incelemek üzere 12 Şubat 1946 tarihinde bir toplantı düzenledi. Toplantıya, Bayındırlık Bakanlığı Müsteşarı, Yapı ve İmar İşleri Daire Başkanı, Bayındırlık Bakanlığı yetkilileri, Anıtkabir proje mimarı Prof. Emin Onat, zemin etüdünü yapan Prof. Hamdi Peynircioğlu ve İstanbul Teknik Üniversitesi öğretim üyeleri katıldı. Toplantıda, Anıtkabir'in yapılacağı Rasattepe'nin temel bakımından yapılan incelemelerinde Anıtkabir'in yapılmasına elverişli olduğu görüldüğü, Anıtkabir'in Rasattepe'de inşa edilmesinde teknik bir mahsur görülmediği kaydedildi. Bunun yanında üst yapının zemine vereceği basıncın azaltılması,

⁵⁸¹ Danıştay Başkanlığı Arşivi, **Danıştay Genel Kurulunun 17 Ocak 1946 tarih ve 46/18-2 sayılı mütalaası** s.1-5

⁵⁸² Danıştay Başkanlığı Arşivi, **Danıştay Genel Kurulunun 17 Ocak 1946 tarih ve 46/18-2 sayılı mütalaası** s.5

depreme karşı dayanıklılığın artırılması, esnekliğin ve yekpareliğin sağlanması amacıyla Anıtkabir'in "kombine kagir ve betonarme" bir sistemle inşa edilmesi kararlaştırıldı. Anıtkabir'in bütün statik hesaplarında depremin etkilerinin göz önünde tutulması alınan bir diğer karardı.⁵⁸³ "Anıtkabir'in inşa sistemi ile temel ve deprem bakımlarından vaziyetini tetkik için toplanan komisyon," 13 Şubat 1946 günü ikinci kez toplandı. Anıtkabir için kararlaştırılmış olan kombine kagir ve betonarme yapı sistemine göre, proje mimarlarının temel basıncının azaltılmasını göz önünde bulundurarak, betonarme ve statik hesaplarını yapacak olan mühendis ile Bayındırlık Bakanlığı temsilcisinin görüşlerini alarak mozole bölümünün avan projesini hazırlamalarına karar verildi. Hazırlanacak avan projeye göre, derhal temel hesaplarının yapılmaya başlanması kararlaştırıldı.⁵⁸⁴

Anıtkabir proje mimarları, bir kez daha projede tadilat yaptılar. Bu projede, yapılan üçüncü değişiklik idi. Bu kez, Anıtkabir'in dış mimarisinde bir değişiklik yapılmadı. Anıtkabir'in temel sisteminin değiştirilmesi kararına göre, mozole toprak zeminde yer alan temel yerine içi kemerli bölmelerle ayrılmış büyük bir betonarme kısım üzerine inşa edilecekti. Projede bu defa mozole kısmının temel kısmına içi kemerli bölmelerle ayrılmış büyük bir betonarme yapı eklendi

Anıtkabir'in inşa sistemi ile temel ve deprem bakımlarından vaziyetini tetkik için toplanan komisyon, hazırlanacak avan projeye göre, derhal temel hesaplarının yapılmaya başlanması kararlaştırmıştı. Ancak betonarme ve statik hesaplarının yapılabilmesi için ödenek sorunu ortaya çıktı. Bayındırlık Bakanlığı bu giderleri, Anıtkabir ikinci kesim yapımı için sözleşme yapılan Rar Türk Limitet Şirketi için ayrılan tahsisattan karşılamak istedi. Sayıştay, şirket ile imzalanan sözleşmenin 10. maddesinin bütçeye konan ödeneğin başka hizmetlere sarfına müsait olmadığından mevcut ödeneğin betonarme ve statik hesapları için ödenmesine izin vermedi. Bunun üzerine Bayındırlık Bakanlığı, Rar Türk Limitet Şirketi ile imzalanan sözleşmenin 10. maddesini yeniden düzenleyen ek sözleşme hazırladı. Bakanlık, hazırlanan ek sözleşme ile ilgili olarak görüş sorulması ve onay alınması için 27 Mayıs 1946 tarihinde Danıştay Başkanlığına başvurdu. Başvuru yazısında, Anıtkabir kesim

⁵⁸³ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 39.129.2444

⁵⁸⁴ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 39.2.2317

inşaatının Rar Türk Limitet Şirketine ihale edildiği, bu inşaat ile giderlerin 4677 sayılı Atatürk Anıtkabir’i İnşasına Dair Yasa gereğince her yıl bütçesine konan ödenekle karşılandığı bildirildi. Bakanlık, 1946 yılı için bu bütçeye, “Anıt Kabir’in her türlü giderleri” için 2.000.000 TL’lik ödenek konduğunu aktardı. Anıtkabir’de çalıştırılmakta olan kontrol teşkilatı, proje ve mimari kontrol müteahhitlerin istihkakları ve temel işlerinde yapılmakta olan sondaj gibi giderlerin bu ödenekten karşılanmak istendiği belirtildi. Ancak Sayıştay’ın şirket ile imzalanan sözleşmenin 10. maddesinin bütçeye konan ödeneğin başka hizmetlere sarfına müsait olmadığı gerekçesi ile harcamalara izin vermediği açıklandı. Bayındırlık Bakanlığı, proje mimarları ile imzalanması Danıştay Genel Kurulu’nun 17 Ocak 1946 tarihinde onayladığı ek sözleşme ile doğan masrafların bu ödenekten karşılanmasının zorunlu olduğunu, giderlerin karşılanması için başka bir ödenek bulunmadığını vurguladı. Anıtkabir inşaat işleri ile ilgili zorunlu olan masrafların Anıtkabir ikinci kesim yapımı ödeneğinden karşılanması için Rar Türk Limitet Şirketi’nin onayının alındığı da bildirildi. Bayındırlık Bakanlığı, bu açıklamaların ardından Rar Türk Limitet Şirketi ile imzalanan sözleşmenin 10. maddesini yeniden düzenleyen ek sözleşmeyi, Danıştay Başkanlığının onayına sundu. Bayındırlık Bakanlığının başvurusunu, Danıştay Üçüncü Daire Başkanlığı görüştü. Üçüncü Daire Başkanlığı, Bayındırlık Bakanlığı Muamelat Müdürü İsmail Hakkı Ertem ile Anıtkabir İnşaatı Kontrol Şefi Sabiha Güreyman’ı davet ederek görüşlerine başvurdu. Danıştay Üçüncü Daire Başkanlığı, sözleşmenin 10. maddesinin değiştirildiği ek sözleşmenin yapılmasını oy birliği ile uygun bularak, dosyanın Danıştay Başkanlığı Genel Kuruluna sunulmasına 3 Temmuz 1946 tarihinde karar verdi.⁵⁸⁵

Danıştay Genel Kurulu da Rar Türk Limitet Şirketi ile imzalanan sözleşmenin 10. maddesini yeniden düzenleyen ek sözleşmeyi, görüştü. Toplantıda, Üçüncü Daire Başkanlığının konu ile ilgili tutanağı okundu. Ayrıca Bayındırlık Bakanlığı Muamelat Müdürü İsmail Hakkı Ertem’in açıklaması dinlendi. Danıştay Genel Kurulu sözleşmenin 10. maddesini yeniden düzenleyen ek sözleşmeyi, 8 Temmuz 1946 tarihinde oy çokluğu ile uygun buldu.⁵⁸⁶

⁵⁸⁵ BCA: 030.11.1.188.41.20-13-14-15-16

⁵⁸⁶ Danıştay Başkanlığı Arşivi, **Danıştay Genel Kurulunun 8 Temmuz 1946 tarih ve 46/137-128 sayılı mütalaası** s.1-2-3

Danıştay'ın onayının alınmasının ardından Bayındırlık Bakanlığı tarafından Rar Türk Limitet Şirketi ile imzalanan sözleşmenin 10. maddesini yeniden düzenleyen ek sözleşmenin incelenmesi ve gereğinin yapılması için 24 Ekim 1946 tarihinde Maliye Bakanlığına gönderildi.⁵⁸⁷ Aynı tarihte, Bayındırlık Bakanlığı, Maliye Bakanlığına Anıtkabir mimarları Prof. Emin Onat ve Doçent Orhan Arda ile betonarme ve statik hesaplarına dair ek sözleşmeyi gönderdi.⁵⁸⁸ Maliye Bakanlığının incelmesinin ardından her iki ek sözleşme, aynı tarihte 19 Aralık 1946'da Cumhurbaşkanı İnönü tarafından onaylandı.⁵⁸⁹

Süreci özetlersek, Bayındırlık Bakanlığı tarafından Ocak 1945'de Rasattepe'de deprem ve zemin mekaniği etüdü yaptırıldı. Mayıs 1945'de tamamlanan etüt çalışması sonucu, Rasattepe'de toprak altında kalın bir kil tabakası bulunduğu ve 155 metre derinlikte kayalık bir tabakaya rastlanıldığı belirtildi, Anıtkabir'in inşaatında uygulanması düşünülen Radye General temel sisteminin bu zeminde tehlikeli olacağı uyarısı yapıldı. Bu uyarının ardından Bayındırlık Bakanlığı Anıtkabir inşaatında uygulanacak temel sistemini değiştirme kararı aldı. Temel sistemini değiştirme kararı, hukuki ve bürokratik sorunlara yol açtı. Proje mimarlarına değişen temel sistemi nedeniyle yükselen betonarme statik hesap işlemlerinin ücretinin ödenmesi sorunu yaşandı. Sayıştay'ın izin vermediği ödeme için Bayındırlık Bakanlığı mimarlarla ek sözleşme düzenleyerek çözüme yoluna gitti. Mimarlar betonarme statik hesap işlemlerinin ücretinin ödenmesini düzenleyen ek sözleşme için Danıştay Ocak 1946 tarihinde onay verdi. Danıştay'dan alınan onayın ardından Bayındırlık Bakanlığında yapılan 12-13 Şubat 1946 tarihlerinde yapılan toplantılar sonucu, Rasattepe'nin Anıtkabir'in yapılmasına elverişli olduğu, bunun yanında üst yapının zemine vereceği basıncın azaltılması, depreme karşı dayanıklılığın artırılması, esnekliğin ve yekpareliğin sağlanması amacıyla Anıtkabir'in "kombine kagir ve betonarme" bir sistemle inşa edilmesi kararlaştırıldı. Bu karar doğrultusunda proje mimarların projede tadilat yapması ve projeye göre, derhal temel hesaplarının yapılmaya başlanması kararlaştırıldı. Ancak bu defa da betonarme ve statik hesapları için ödenek sorunu yaşandı. Bayındırlık Bakanlığı bu

⁵⁸⁷ BCA: 030.11.1.188.41.20-17

⁵⁸⁸ BCA: 030.11.1.188.41.19-18

⁵⁸⁹ BCA: 030.11.1.188.41.19-3; BCA: 030.11.1.188.41.20-3

giderleri, Anıtkabir ikinci kesim yapımı için sözleşme yapılan Rar Türk Limitet Şirketi için ayrılan tahsisattan karşılamak istedi. Sayıştay, şirket ile imzalanan sözleşmenin 10. maddesi gerekçesi ile izin vermedi. Bayındırlık Bakanlığı, Rar Türk Limitet Şirketi ile imzalanan sözleşmenin 10. maddesini yeniden düzenleyen ek sözleşmeyi, Danıştay Başkanlığının onayına sundu. Danıştay, 8 Temmuz 1946 tarihinde sözleşmeyi onayladı. Söz konusu, ek sözleşmeler, Maliye Bakanlığının incelemesinin ardından 19 Aralık 1946 tarihinde Cumhurbaşkanı İnönü'nün imzalamasının ardından yürürlüğe girdi.

Sonuç olarak; Rasattepe'nin zemin etüdü sonucunun olumsuz çıkması, Anıtkabir inşaatının temel sisteminin değiştirilmesini zorunlu kıldı. 150 metre derinlikte kayalık bir zemini olan tamamen kil tabakasından oluşan ve büyük galeri boşlukları bulunan Rasattepe'nin zemin etüdünün Anıtkabir inşaatının temel atma töreninden sonra yapılmasına karar verildi. Oysa bu incelemenin Anıtkabir yer tespiti sırasında yapılması gerekirdi. 1939 yılında Anıtkabir yerinin tespit edilmesi kararı verilmeden önce zemin etüdü yapılmadı. Zemin mekaniği ve sağlamlığı konusunda hiçbir teknik inceleme yapma ihtiyacı hissedilmeden Rasattepe kararı verildi. Bu yönde bir inceleme yapılmadan karar verilmesi, Anıtkabir inşaatı sürecinde aksamalara yol açtı. Anıtkabir yeri için Rasattepe'yi öneren Mithat Aydın bile Anıtkabir inşaatının uzamasına arazinin bozuk olmasının neden olduğunu söyledi.⁵⁹⁰ Demokrat Partili Milletvekili Kemal Zeytinoğlu, inşaat ihalesi yapılmadan önce zemin etüdü yapılmamasını şu sözlerle eleştirmektedir:

*“Benim bildiğim ihaleden mukaddem temel tecrübeleri ve bütün inşaat etüdü, bütün tafsilatı ile yapılır ve inşaat başladıktan sonra böyle bir ihtilaf da zuhura gelmezdi. Hakikaten müteahhit bazı noktalarda haklıdır. İdare de kendi bakımından bazı noktalarda haklıdır. Fakat inşaat sürüncemede kalmıştır. Bilhassa bendeniz şunu rica ediyorum: Bu inşaatın temel etüdü yapılmadan nasıl ihaleye vazedilmiştir? Bugün hakikaten toprağın sağlam olmadığını ben de yerinde gördüm. Fakat bu sondaj ve muhtelif temel tecrübeleri yeni bir buluş, yeni bir icat değildir ki. Daha evvel niçin tetkik edilmemiştir?”*⁵⁹¹

Arkitekt dergisi de zeminin temel durumunun incelenmeden Anıtkabir yerinin seçilmiş olmasını eleştirmektedir. Anıtkabir yer seçimini hatalı bir iş olarak niteleyen Arkitekt dergisine göre, sorumluluk Bayındırlık Bakanlığı ile özellikle Yüksek Fen

⁵⁹⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Birleşim 26, 29 Aralık 1947, Cilt 8, s.646

⁵⁹¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Birleşim 74, 17 Haziran 1947, Cilt 6, s.295

Kuruluna aitti. Dergi, Yüksek Fen Kurulunun bilimsel bir şekilde çalışmamış olması sonucu Türk mühendisliğini ve mimarlığını idari otoritenin baskısı altında kaldığını iddia etmektedir.⁵⁹² 150 bin ton ağırlığında bir bina olan Anıtkabir'i, 150 metre derinlikte kayalık bir zemini olan tamamen kil tabakasından oluşan ve büyük galeri boşlukları bulunan Rasattepe'nin Radye General temel sistemi ile taşımasının mümkün olmadığı tespit edildi ve temel sistemi değiştirildi. Bu karar, projenin değiştirilmesine de yol açtı. Zemin etüdünün inşaatın başlamasından sonra yapılması inşaatı yavaşlattı. Ancak temel sisteminde yapılan değişikliklerle ilgili doğan hukuki ve bürokratik sorunların çözümü çok daha uzun zaman aldı. Temel sisteminin değiştirilmesi sonucu, betonarme ve statik hesap işlemlerin ücretinin proje mimarlarına ödenmesi ve ödeme ile ilgili kaynak bulunması ciddi bir sorun oldu. Bu sorun ancak 1946 yılının Aralık ayında çözülebildi. İki yıl alan bu süreç, Anıtkabir inşaatının ilerlemesini geciktirdi. Zemin problemi ve ilgili hukuki ve bürokratik süreç Anıtkabir'in yapımını geciktiren nedenlerden biri oldu.

Öte yandan zemin etüdü ile Rasattepe arazisine inşa edilecek Anıtkabir için en uygun temel sistemi, kararlaştırıldı. Rasattepe'de yapılan zemin etüdü çalışması, o tarihte devlet tarafından yaptırılan ikinci çalışma oldu. Bu çerçevede devletin yaptırdığı ilk zemin etüdü çalışması, 1944 yılında Rasattepe yakınlarında bulunan Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi inşaatı idi.⁵⁹³ Zemin etüdü yaptırılma kararı alınmasında, belgelerde belirtildiği gibi Anıtkabir'in tarihi önemi ve büyüklüğü ile son yıllarda Türkiye'yi sarsan büyük depremlerin etkisi vardı. 1939 Erzincan depremi ile başlayan 1944'e kadar süren peş peşe yıkıcı depremler sonrası 22 Temmuz 1944 yılında 4623 sayılı "*Yer Sarsıntularından Evvel ve Sonra Alınacak Tedbirler Hakkında*" yasa yürürlüğe girdi.⁵⁹⁴ Depremlerin yıkıcı etkisi ve bina güvenliği endişesinin gündeme geldiği o yıllarda, Anıtkabir için zemin etüdü yaptırılma kararı verildi. Titiz bir araştırmanın ürünü olan zemin etüdü sonucu, temel sisteminde ve Anıtkabir inşaatında tedbirler alındı. İstanbul Teknik Üniversitesi profesörlerinden oluşan bir deprem komisyonu da, Anıtkabir inşaatını inceledi. Bu komisyon, incelemeler sonucunda ulaştığı bulguları 11 Aralık 1948 tarihli bir rapor

⁵⁹² Zeki Sayar, "*Devlet Yapılarının Bugünkü Durumu*," *Arkitekt Dergisi*, Sayı: 179-180, İstanbul, 1946, s.250.

⁵⁹³ Peynircioğlu, **a.g.m.**, s. 87.

⁵⁹⁴ Güreyman, **a.g.m.**, s. 5.

ile Bayındırlık Bakanlığa bildirdi. Raporda, 1945 yılında hazırlanan deprem haritasında Ankara'nın deprem kuşağı üzerinde olmadığı halde, Anıtkabir'in gerek kapladığı alanın genişliği ve gerek mimarlık projesinin sismik bakımdan gösterdiği özellikler nedeniyle önerilerde bulunuldu. Komisyon, Anıtkabir'in yapıldığı Rasattepe'nin alüvyondan meydana gelen bir tepe olmasından dolayı, deprem yüzünden yer kayması ihtimali olduğunu belirtti. Bu nedenle, inşaatın üstyapı ile temel bölümünü tek parça bir kitle teşkil edecek şekilde düzenlenmesini önerdi. Rasattepe'nin zemini nedeniyle Anıtkabir yapısının mümkün olduğu kadar hafif olması gerektiği belirtildi. Deprem komisyonu, Rasattepe'nin yamaç ve eteklerinin ağaçlandırılarak, toprağın aşınmaya karşı korunmasının sağlanmasını gerekli gördü.⁵⁹⁵ Bütün bu raporların ve titiz incelemelerin sonucunda Anıtkabir'in inşası sırasında ve sonrasında oluşabilecek tehlikeler önlendi.

11- CHP Dönemi İnşaat Çalışmaları ve Sorunlar

9 Ekim 1944 tarihinde Anıtkabir'in inşası için sembolik bir temel atma töreni yapılmıştı. Bu tarihten CHP'nin iktidarı devrettiği 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar olan dönemde Anıtkabir inşa çalışmaları devam etti. Bu bölümde, inşaat çalışmalarında gelişmeler ve ortaya çıkan sorunlar tartışılacaktır.

Anıtkabir Birinci Kısım İnşaat devresinde, toprak tesviye işlerini, ağaçlı alle bölümünün istinat duvarlarını kapsayan ilk kısım inşaatına başlandı ve 1945 yılı sonunda tamamlandı.⁵⁹⁶ Başlangıçta 15 Milyon TL'ye mal olacağı düşünülen Anıtkabir'in 1947 yılında yapılacak olan CHP Büyük Parti Kurultayına kadar bitirilmesi planlandı. Bayındırlık Bakanlığı Anıtkabir inşaatı için bir program hazırladı. İnşaatın kontrol ve mühendislik hizmeti görevi, Bayındırlık Bakanlığı Yapı ve İmar İşleri Başkanlığına verildi.⁵⁹⁷ Anıtkabir inşaatında görev alacak personel belirlendi. Anıtkabir proje mimarlarından Doç. Orhan Arda'nın Mayıs 1945 sonunda inşaatın kontrolü için görev başına gelmesi ve daimi olarak inşaat başında kalması kararlaştırıldı. Yüksek Mühendis Ekrem Demirtaş, Anıtkabir İnşaatı Kontrol

⁵⁹⁵ **Anıtkabir Tarihçesi**, s.111.

⁵⁹⁶ Danıştay Başkanlığı Arşivi, **Danıştay Genel Kurulunun 17 Ocak 1946 tarih ve 46/18-2 sayılı mütalaası** s.3

⁵⁹⁷ Ulus Gazetesi, 25 Ağustos 1944.

Şefliğine getirildi.⁵⁹⁸ 29 Aralık 1945 tarihinde Ekrem Demirtaş'ın görevinden ayrılması ile Bayındırlık Bakanlığı Yapı ve İmar İşleri Başkanlığı, Anıtkabir İnşaatı Kontrol Şefliğine, Yüksek Mühendis Sabiha Güreyman'ı getirdi. Güreyman anılarında, Rasattepe'ye, yollar bozuk olduğu için at arabası ile çok zor gidebildiğini ve arazide sobası dahi olmayan Rasat binası dışında hiçbir şeyin olmadığını aktarmaktadır. Rasat binası, Anıtkabir inşaatı süresince şantiye binası olarak kullanıldı.⁵⁹⁹ Sabiha Güreyman, Türkiye'nin ilk kadın inşaat mühendislerindendi. Melek Erbul ile İstanbul Mühendis Mektebinden 1933 yılında mezun olan iki kadın mühendisten biriydi. Bayındırlık Bakanlığına ait pek çok mimari projede görev aldı. Anıtkabir inşaatı tamamlanıncaya kadar kontrol şefi olarak şantiyede kaldı.⁶⁰⁰

Anıtkabir birinci kısım inşaatı toprak tesviyesi ile sınırlı dar kapsamlı bir çalışma idi. Bu inşaatın ihale bedeli 900.000 TL idi.⁶⁰¹ Çok daha geniş kapsamlı olacak olan Anıtkabir ikinci kısım inşaatı ihalesi için hazırlıklar yapıldı. 10.000.000 TL'lik ihale evrakı, İstanbul'da Prof. Emin Onat gözetiminde hazırlandı. İhale evrakı, 12 Mayıs 1945'de Ankara'ya getirildi, Anıtkabir inşaatı kontrol şefinin kontrolünün ardından Yapı ve İmar İşleri Başkanlığının onayına sunuldu.⁶⁰²

22 Kasım 1944 tarihinde Meclis Genel Kurulunda Atatürk Anıtkabir'i İnşasına Dair Yasa'nın görüşmeleri sırasında Trabzon Milletvekili Mithat Aydın, inşaat malzemelerinin giderek ucuzladığını, her yıl 2,5 milyon liralık taahhüde girilirse, inşaat malzemelerinin ucuzlamasından dolayı oluşacak zararı önlemek için tedbir alınması gerektiğini söylemişti. Bayındırlık Bakanı Sırrı Day da Mithat Aydın'ın uyarısına katılarak Anıtkabir inşaatının sabit fiyatla ihalesinde, fiyatların düşmesi ile hükümetin zararlı çıkabileceğini, bunu önlemek için özellikle dört yılı kapsayan taahhütler karşısında Başbakanlığa müracaat ederek, değişken fiyat esasına göre sözleşme imzalama yetkisi isteyebileceklerini ifade etmişti.⁶⁰³ 10.000.000 TL'lik ve dört yılı kapsayan Anıtkabir ikinci kısım inşaatı ihalesi öncesinde Bayındırlık

⁵⁹⁸ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 60.22.3031

⁵⁹⁹ Güngör Gönültaş, "Türkiye'nin İlk Kadın Mühendisi Sabiha Rifat'ın Anıları," Milliyet Gazetesi, 23 Aralık 1973, s.5.

⁶⁰⁰ Osman Bahadır, "İlk Kadın Mühendislerimiz: Melek ve Sabiha Hanımlar," Cumhuriyet Gazetesi Bilim ve Teknoloji Eki, 19 Kasım 2010, s.12.

⁶⁰¹ Danıştay Başkanlığı Arşivi, **Danıştay Genel Kurulunun 17 Ocak 1946 tarih ve 46/18-2 sayılı mütalaası** s.3

⁶⁰² Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 60.22.331

⁶⁰³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 7, İnikat 6, 22 Kasım 1944, Cilt 14, s.35-36.

Bakanlığı, değişken fiyat esasına göre sözleşme imzalama yetkisi konusunda harekete geçti. Bakanlık, hükümetten 16 Temmuz 1945 tarihinde “*Anıtkabir ikinci kısım inşaatının şartnamesi ile sözleşmesine fiyatların değişik olması dayanan maddenin konulmasını*” hususunda yetki talep etti. 23 Ağustos 1945 tarihinde Bakanlar Kurulu istenilen yetkiyi verdi.⁶⁰⁴ Anıtkabir ikinci kısım inşaatı ihalesi, 18 Ağustos 1945 tarihinde eksiltme yöntemi ile yapıldı. 9.751.240,72 TL keşif tutarı üzerinde % 21,66 tenzilatla ihaleyi Rar Türk Limitet Şirketi kazandı.⁶⁰⁵ Bayındırlık Bakanlığı ile Rar Türk Limitet Şirketi arasında sözleşme, 20 Eylül 1945 tarihinde imzalandı.⁶⁰⁶

Temel sisteminde yapılan değişiklikle ilgili doğan hukuki ve bürokratik sorunların çözümü uzun zaman aldı. Temel sisteminin değiştirilmesi sonucu, betonarme ve statik hesap işlemlerin ücretinin proje mimarlarına ödenmesi ve ödeme ile ilgili kaynak bulunması ciddi bir sorun oldu. Bu sorun ancak 1946 yılının Aralık ayında çözülebildi. İki yıl alan bu süreç, Anıtkabir inşaatının ilerlemesini geciktirdi.⁶⁰⁷ Betonarme ve temel statik hesaplarının yapılamaması nedeniyle Anıtkabir temel inşaatına bu süre içinde başlanamadı. Temel inşaatına ancak 1947 yılının inşaat mevsiminde başlanabildi.⁶⁰⁸

Anıtkabir inşaatı için Rar Türk Limitet Şirketine Bayındırlık Bakanlığının isteği ile Ankara Valiliği tarafından Esenkent, Sincanköy ve Çubuk Çayı yatağında bulunan dört kum ve çakıl ocağı 1949 yılı sonuna kadar tahsis edildi.⁶⁰⁹ 4 Kasım 1945 tarihinde Karabük Demir Çelik Fabrikasından Anıtkabir inşaatına 35 ton 18 mm çubuk demir, 35 ton 14 mm çubuk demir gönderildi.⁶¹⁰ Yapı ve İmar İşleri Başkanlığının 11 Kasım 1947 tarihli yazısı ile Sivas Çimento Fabrikası tarafından bloke edilen çimentonun, Anıtkabir'in yapımında kullanılmak üzere Rar-Türk Şirketi'ne verilmesine müsaade edildi.⁶¹¹

Anıtkabir Yarışması Jüri Heyeti Anıtkabir'de kullanılacak kesme taş için

⁶⁰⁴ BCA: 030.18.01.02.109.53.5

⁶⁰⁵ BCA: 030.11.1.188.41.20-13

⁶⁰⁶ BCA: 030.11.1.188.41.20-3

⁶⁰⁷ BCA: 030.11.1.188.41.20; BCA: 030.11.1.188.41.19

⁶⁰⁸ **Anıtkabir Tarihçesi**, s.126

⁶⁰⁹ Aynı yer

⁶¹⁰ **a.g.e.**,s.124.

⁶¹¹ **a.g.e.**,s.117.

toprağın renginden daha açık bir renk seçilmesini önermişti.⁶¹² Jürinin önerisi doğrultusunda, 1944 yılında Çankırı'nın Eskipazar taş ocaklarından büyük taşların çıkarılarak hazırlanmasına başlandı.⁶¹³ Anıtkabir ikinci kısım inşaatı sözleşmesinin hususi fenni şartnamesine göre, Çankırı Eskipazar traverten taşı kullanılacaktı.⁶¹⁴ Mozolenin dış duvarları, tören meydanını çevreleyen kolonatlarda beton üzerine dış kaplama malzemesi olarak kullanıldı. Sarı travertenler, Anıtkabir'in rengini belirleyen hâkim dış kaplama malzemesi oldu. Sarı travertenler Çankırı'nın Eskipazar⁶¹⁵ ilçesindeki taş ocaklarından getirildi. 31 Ekim 1945 tarihinde Çankırı Valiliği, Rar Türk Limitet Şirketine, bu taş ocaklarından sarı traverten çıkarılması için ruhsat verdi.⁶¹⁶ Rar Türk Limitet Şirketi tarafından sarı travertenler, İstanbul Teknik Üniversitesi malzeme laboratuvarında incelettirildi. 25 Nisan 1947 tarihli rapora göre travertenler, su emme, basınç ve donma deneyleri ile incelendi. Bu deneyler sonucunda taşlarda, çatlaklık ve döküntü tespit edilmedi.⁶¹⁷ Anıtkabir ikinci kısım inşaatı sözleşmesinin hususi fenni şartnamesinde inşaatta Çankırı Eskipazar traverten taşlarının "*oyuk ve delik olanları katiyen kullanılmayacaktır*" denilmekteydi. İnşaat Müteahhitliği, 3 Kasım 1948 tarihli yazıyla, traverten taşlarının içlerinde delikler olduğunu, yüzeyinde delik gözükmeyen travertenlerde, işlenmeye başladıktan sonra delikler çıktığını Yapı ve İmar İşleri Başkanlığına bildirdi. Bunun üzerine Başkanlık durumu yerinde incelemek üzere Jeolog Doktor Erwin Lahn'ı Çankırı Eskipazar'a gönderdi. Lahn, incelemelerinin sonunda hazırladığı raporda, travertenin tabiatı gereği delikli olacağını ve bu taşın normal bir traverten olduğunu bildirdi. Bu rapor üzerine Yapı ve İmar İşleri Başkanlığı, şartnamede yazılı olan oyuk ve delikli travertenlerin kullanılmayacağı hakkındaki hükmün gerek bünyesi gerekse gösterişi bozacak travertenler için geçerli olması gerektiğini kararlaştırdı.⁶¹⁸ Eskipazar traverten taşı, inşaatta en çok kullanılan malzeme olmuştur.⁶¹⁹ Bu taş, Roma dönemi anıtlarında da kullanılmıştı.⁶²⁰ Böylelikle mimari çizginin simgelediği

⁶¹² **Atatürk Anıt-Kabir Proje Müsabakası Hakkında Jüri Raporu**, s.17

⁶¹³ Ulus Gazetesi, 6 Ekim 1944.

⁶¹⁴ **Anıtkabir Tarihçesi**, s.117

⁶¹⁵ Eskipazar ilçesi bugün Karabük'e bağlıdır.

⁶¹⁶ **Anıtkabir Tarihçesi**, s.116

⁶¹⁷ **a.g.e.**,s.123.

⁶¹⁸ **a.g.e.**,s.117.

⁶¹⁹ Güreyman, **a.g.e.**,s.11.

⁶²⁰ Enver Behnan Şapolyo, **Atatürk'ün Hayatı**, Güneş Matbaası, Ankara, 1954, s. 394

Anadolu tarihindeki devamlılık metaforu, kullanılan malzemede de uygulanmış oldu.

Bu taşın dışında Anıtkabir’de kullanılacak taş ve mermerler için ülke genelinde araştırma yapıldı. Bilecik Valiliği, 12 Ağustos 1949 tarihli yazı ile Anıtkabir inşaatı için istenilen yeşil mermerin Bilecik’e 23 km uzaklıkta Hasandere Köyü civarında bulunan taş ocağında bulunduğunu ve alınan numunenin Anıtkabir mimarı Prof. Emin Onat’a gönderildiğini bildirdi.⁶²¹ Bu taşların dışında, Anıtkabir inşaatının ilerleyen aşamalarında ülkenin farklı noktalarından çeşitli taşlar ve mermerler getirildi. İnşaatta önemli bir yer tutan taşların temininde başlangıçta zorluklarla karşılaşıldı. O yıllarda, Türkiye’de modern bir inşaatın ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir taş sanayi mevcut değildi. Öncelikle taş ocakları aranmaya başlandı. Tespit edilen taş ocaklarının açılması, ocakların bulunduğu yerlerde yolların yapılması, ocaklarda çalışacak işçilerin yetiştirilmesi, taşların ocaklardan Anıtkabir şantiyesine taşınması ve bu taşların kesimi için gerekli makinelerin dış ülkelerden temini Anıtkabir inşaatının ilerlemesinde zaman kaybına yol açtı.⁶²² Taş işlerinin büyük kısmının el işçiliği ile yapılması gerekiyordu. El işçiliği için taş ustalarına ihtiyaç duyuldu. Anıtkabir mimarı Doç. Orhan Arda anılarında, Anıtkabir inşaatında çalışacak taş ustalarının bulunmasını şu şekilde aktarmaktadır:

“O tarihlerde, betonarme inşaat modasının başlayıp, yayıldığı dönem yaşıyorduk. Taş ustalarının çoğu işsiz kalıp köylerine dönmüş, başka işlere girmişti. Taş ustalarını bir araya getirmek için çağrılar çıkardık. 15 günde memleketin en iyi taş ustalarını bir araya getirdik. Anadolu’dan gelen tonlarca taş bloklar, şimdi Anıtkabir’in aslanlı yolu olan alana yığılmıştı. Bu blokların üzerine çıktım. Taş ustalarını çevremde topladım. Onlara yapacakları işin önemini, kutsallığını, öncelikle projeyi anlattım. Bu proje taştan olacaktı ve onların eseri olacaktı. Hepsi gerçekten çok heyecanlıydı. Hem Atatürk’ün Anıtkabir’ini yapacaklar, hem de çok sevdikleri mesleklerine döneceklerdi. Uzun yıllar birlikte çalıştık. Heyecan ve şevklerini hiç kaybetmediler.”⁶²³

Anıtkabir inşaatında günde 200-250 taş ustası çalıştı. Taş ustalarının hemen hemen hepsi Mimar Sinan’ın köyü olan Kayseri’nin Ağırnas köyünden gelmişti.⁶²⁴ 10 Kasım 1952’de Ulus Gazetesine Anıtkabir ile ilgili tanıtım yazısı yazan Bülent Ecevit, Anıtkabir inşaatında 500 işçinin taş yonttuğunu yazdı.⁶²⁵ Anıtkabir ve Yeni

⁶²¹ **Anıtkabir Tarihçesi**, s.120-121

⁶²² Güreyman, **a.g.e.**,s.11.

⁶²³ Selma Tükel, *“Anıtkabir’le 50 Yıl,”* Hürriyet Gazetesi, 9 Kasım 1994, s. 23

⁶²⁴ Kemal Bağışgil, *“Anıt-Kabir İnşaatı,”* İnkılâp Gençliği Dergisi, 19 Kasım 1952, s.26

⁶²⁵ Bülent Ecevit, *“Anıt-Kabir,”* Ulus Gazetesi, 10 Kasım 1952, s.8

Meclis inşaatı, o dönemde taş işçiliği ile taş ve mermer sanayinin gelişmesine katkıda bulundu.⁶²⁶

Ocak 1946'ya kadar Rar Türk Limitet Şirketi, Rasattepe'deki Anıtkabir şantiyesine külliyetli miktarda demir, çimento, çakıl nakletti.⁶²⁷ Ancak bu arada Rasattepe'de yapılan zemin etüdü sonucu, temel sistemin değiştirilmesi kararlaştırıldı.⁶²⁸ Müteahhit firma Rar Türk Limitet Şirketi, projenin 13 Şubat 1946'da tadil edilmesi nedeniyle kullandıkları beton ve demir miktarının ilk keşiflere göre daha fazla olduğunu, bunun sonucu olarak zarar ettiğini ileri sürerek Bayındırlık Bakanlığından fiyat farkı talep etti.⁶²⁹ Bayındırlık Bakanı Cevdet Kerim İncedayı, 25 Aralık 1946 tarihinde yaptığı açıklamada, konunun uzman bir heyet tarafından incelendiğini, müteahhidi zarar ettirmeyecek fakat haksız taleplere de müsait bırakmayacak bir sonuca ulaştırıldığını açıkladı. Bundan dolayı inşaatı bir gecikme yaşanmayacağını söyledi.⁶³⁰ Bayındırlık Bakanlığı müteahhit firmanın talebini uygun görerek 240.000 TL fiyat farkı ödenmesi için ek sözleşme düzenledi.⁶³¹ Bakanlık, inşaatın mahiyetinin değişmesi sebebiyle müteahhidin mağdur olmaması için düzenlenen ek sözleşmeyi, Danıştay Başkanlığının incelemesine sundu. Bakan İncedayı, düzenlenen ek sözleşme ile hem müteahhidin maruz kalacağı zararların azaltılacağını hem de Hükümetin menfaatini de sağlayacak şekilde inşaat işinin yürürlükte kalacağını ifade etti. Ancak Danıştay, ek sözleşmeyi onaylamadı. Bayındırlık Bakanı Cevdet Kerim İncedayı, 17 Haziran 1947 tarihinde Meclis Genel Kurulunda, Danıştay kararının müteahhidi büyük zararlara uğratacağını ve işin sürüncemede bırakacağını söyledi. Firma ile sözleşmenin bozulması halinde Hükümetin tahmini 1,5 milyon TL zarara uğrayacağını açıkladı. Bakan, Danıştay'ın ek sözleşmeyi yeniden incelemesi için gönderildiğini belirtti. Bütün bu gelişmelere rağmen Bakan İncedayı, Anıtkabir İnşaatının 1949 yılında biteceğini iddia etti.⁶³²

⁶²⁶ Güreyman, **a.g.m.**,s. 11.

⁶²⁷ BCA: 030.11.1.188.41.19-17

⁶²⁸ Danıştay Başkanlığı Arşivi, **Danıştay Genel Kurulunun 17 Ocak 1946 tarih ve 46/18-2 sayılı mütalaası** s.2.

⁶²⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 30, 15 Ocak 1951, Cilt:4, s.211; Ulus Gazetesi, 14 Ocak 1951.

⁶³⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Birleşim 23, 25 Aralık 1946, Cilt 3, s.509.

⁶³¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 30, 15 Ocak 1951, Cilt:4, s.211; Ulus Gazetesi, 14 Ocak 1951.

⁶³² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Birleşim 74, 17 Haziran 1947, Cilt 6, s.297-298; Ulus Gazetesi, 18 Haziran 1947.

Danıştay, 7 Temmuz 1947 tarihinde sözleşmeye göre, idarenin proje üzerinde her türlü tadilatı yapmaya yetkili olmasından dolayı müteahhit tarafından talep edilen fiyat farkının ödenmesine mümkün olmadığına bir kez daha karar verdi ve durum müteahhide bildirildi.⁶³³ Haziran 1947'ye gelindiğinde Anıtkabir inşaatında kayda değer bir ilerleme olmamıştı.⁶³⁴ Demokrat Parti milletvekili Kemal Zeytinoglu, 17 Haziran 1947 tarihinde Anıtkabir inşaatında ne bir işçinin çalıştığını ne de bir kazma vurulduğunu söyledi.⁶³⁵

Danıştay'ın kararından sonra Bakanlık, 16 Temmuz 1947 tarihinde Rar Türk Limitet Şirketinden istenilen şartlar dâhilindeki iş programının verilmesini istedi. Bu yazının karşılığında şirket, 28 Temmuz 1947 tarihli yazısında iddiasını tekrarlayarak yapılacak işlerin ihale bedelinin % 20'sini aştığını, bunun için iş programındaki süre içinde planlanan işlerin bitirilmesinin mümkün olmadığını, yeni bir hukuki durumun hasıl olduğunu belirtti. Bayındırlık Bakanlığı ise, imzalanan sözleşmeye bağlı şartnamenin üçüncü maddesi gereğince Bakanlığın haiz olduğu yetkiye dayanarak yapılmasını istediği ve 21 Haziran 1946 tarihinde tebliğ ettiği işlerin ihale bedeli içinde olduğunu savundu. Rar Türk Limitet Şirketinin iddialarını yersiz bulan Bayındırlık Bakanlığı, şirketten on gün içinde iş programının idareye verilmesini, çalışmanın yirmi gün içinde istenilen seviyeye çıkarılmasını istedi. Bakanlık, aksi takdirde 16 Temmuz 1947 tarihli tebligat uyarınca yasal yollara başvurulacağını ifade etti. Şirketin yersiz iddialarla büyük manevi değer taşıyan işin sürüncemede bırakmaya yeltendiğini iddia eden Bakanlık, şirketi "*son defa olarak bir daha*" uyardı.⁶³⁶

Ağustos 1947'de basın, Anıtkabir inşaatının müteahhitle çıkan bir anlaşmazlık yüzünden durduğunu yazdı. Bayındırlık Bakanı Cevdet Kerim İncedayı, 15 Ağustos 1947'de gazetecilere yaptığı açıklamada, Anıtkabir inşaatında müteahhit firma ile çıkan anlaşmazlığın mahkemeye intikal ettiğini, mahkemenin bakanlık lehinde karar verdiğini, ancak firmanın yine da yasal yollardan iddiasını

⁶³³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 30, 15 Ocak 1951, Cilt:4, s.211; Ulus Gazetesi, 14 Ocak 1951.

⁶³⁴ Son Telgraf Gazetesi, 3 Haziran 1947

⁶³⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Birleşim 74, 17 Haziran 1947, Cilt 6, s.295; Ulus Gazetesi, 18 Haziran 1947.

⁶³⁶ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 21.135.1066

tekrarladığını belirtti. Müteahhit ile olan anlaşmazlık nedeniyle Anıtkabir inşaatının durduğunu duyan üniversite gençliği, gönüllü olarak yaz tatilinde Anıtkabir inşaatında çalışmak istedi.⁶³⁷ Öğrencilerin istedikleri izin verilmedi.

Anıtkabir mimarı Prof. Emin Onat, 27 Kasım 1947 tarihinde verdiği bir röportajda, o tarihe kadar anıtın toprak hafriyatı, mozole kısmının alt betonu ve izolasyonu, askeri kısmının temelleri, zemin kat betonarmesi, girişinin merdivenlerinin betonarme kısmının tamamlandığını belirtmektedir.⁶³⁸

Vakit Gazetesi, 21 Aralık 1947 tarihinde Anıtkabir inşaatında yüklenici firma ile Bayındırlık Bakanlığı arasında fiyat farkından doğan anlaşmazlığın Danıştay'a intikal ettiğini, iddiaların Danıştay tarafından yersiz görülmesinden sonra yüklenici firmanın tekrar işe başladığını yazdı. Gazeteye göre o tarihte, Anıtkabir inşaatında hissedilir hiçbir ilerleme görülmemektedir. Gazete, 1948 yılı inşaat mevsimi başında anlaşmazlığın kesin olarak giderilmediği takdirde inşaatın bitirilmesinden endişe edildiğini ve Anıtkabir için acilen 21 Milyon liralık ödeneğe ihtiyaç olduğunu yazdı. İnşaat devam ettiği takdirde 1951 yılında tamamlanacağını belirtti.⁶³⁹

Vakit gazetesinin belirttiği gibi 1947 yılında inşaatla herhangi bir ilerleme olmadı. Anıtkabir inşaatı için Bayındırlık Bakanlığının yaptığı harcamalar incelendiğinde 1947 yılında Anıtkabir inşaatı için yalnızca 452.801 TL harcandığı görülmektedir. 1946 yılında 1.791.872 TL harcanmıştı.⁶⁴⁰ 1947 yılında Anıtkabir inşaatı için ayrılan ödenek inşaatın durması sebebiyle harcanamadı. 1947 Yılı Bütçe Kanununda değişiklik yapılarak Anıtkabir İnşaatı ödeneğinden 2.000.000 TL Milli Savunma Bakanlığı'na aktarıldı.⁶⁴¹ 1947 yılında Anıtkabir inşaatında hiçbir ilerleme olmadı.

2 Ocak 1948 tarihinde Bayındırlık Bakanı Kasım Gülek, Anıtkabir inşaatının temel inşaatında bazı değişiklikler yapılması nedeniyle geciktiğini, inşaatla herhangi bir ihmalin olmadığını söyledi.⁶⁴²

⁶³⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 16 Ağustos 1947.

⁶³⁸ Evliyagil, **a.g.m.**, s.2

⁶³⁹ Vakit Gazetesi 21 Aralık 1947

⁶⁴⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Birleşim 57, 1 Mart 1950, Cilt:25, s.188/7

⁶⁴¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem, 8, Birleşim 74, 17 Haziran 1947, Cilt 6, s.294-298

⁶⁴² Vatan Gazetesi, 3 Ocak 1948; Ulus Gazetesi, 3 Ocak 1948

Gazeteler, 15 Mayıs 1948 tarihinde müteahhit firma ile idare arasındaki anlaşmazlığın giderildiğini yazdı. Müteahhit firma, idarenin yaptığı iş programı gereğince şantiyede faaliyete geçti. 1947 yılında geciken inşaatın zamanında tamamlanması için 1948 yılında 3,5 milyon liraya yakın inşaat yapılması planlandı. Gazetenin haberine göre, 1948 yılında her şeyden evvel mozole kısmının betonarme inşaatına hız verilecekti.⁶⁴³ İnşaat için 1948 yılında 2.413.088 TL, 1949 yılında ise 2.721.905 TL harcama yapıldı. Bu da inşaatın 1948 ve 1949 yılında hızlandığını göstermektedir 1946-1949 yılları arasında Anıtkabir ikinci kısım inşaatı için toplam 6.370.668 TL harcandı.⁶⁴⁴

Anıtkabir inşaatının tekrar başladığını duyan Ankara Üniversitesi Yüksek Talebe Birliği, üniversite öğrencilerinin Anıtkabir inşaatında çalışmalarını için yetkililerden izin istedi. 17 Mayıs 1948'den itibaren öğrenciler, gruplar halinde Anıtkabir inşaatında belirli bir süre çalıştılar.⁶⁴⁵ Öğrencilerin çalışması, Anıtkabir inşaatı için sembolik bir anlam taşımaktan öte bir katkı sağlamadı.

1948 yılından itibaren inşaat çalışmaları hız kazandı ancak yüklenici firma Rar Türk Limitet Şirketi hak iddiasından vazgeçmedi. Şirket, 1949 yılında Bayındırlık Bakanlığı aleyhine 2.000.000 TL'lik bir tazminat davası açtı.⁶⁴⁶

Bayındırlık Bakanı Nihat Erim, 30 Temmuz 1948 günü Anıtkabir inşaatını gezdi. Bakan, mozolenin beton tulumbası ile dökülen ve hacmi 16.000 metreküp olan temel inşaatını, alle kısmını, askeri ve yardımcı binaları inceledi. Bakan Erim, 1948 yılı sonuna kadar mozolenin betonarme temeli, alle, nöbetçi kuleleri ve askeri kısmın tamamıyla bitirileceğini, yardımcı binalara başlanacağını, bahçe ve ağaçlandırma işlerine devam edileceğini söyledi. 1949 yılında mozolenin ara katı ile yardımcı binaların tamamlanması ile 10 milyon liralık ödeneğin biteceğini belirtti. Bakan, Anıtkabir'in kalan işleri için 14 milyon liralık bir ödeneğe ihtiyaç duyulacağını açıkladı.⁶⁴⁷

10 Kasım 1949 tarihli Ulus Gazetesinde, Anıtkabir inşaatının ulaştığı aşama

⁶⁴³ Vatan Gazetesi, 16 Mayıs 1948; Ulus Gazetesi, 16 Mayıs 1948.

⁶⁴⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Birleşim 57, 1 Mart 1950, Cilt:25, s.188/7.

⁶⁴⁵ Yedigün Dergisi, s. 12, 5 Haziran 1948, s.9-10.

⁶⁴⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 30, 15 Ocak 1951, Cilt:4, s.211; Ulus Gazetesi, 14 Ocak 1951; Zafer Gazetesi, 1 Şubat 1951.

⁶⁴⁷ Ulus Gazetesi, 31 Temmuz 1948.

hakkında bilgi verildi. Alle (Aslanlı Yol) inşaatı tamamlandığı ve yolun iki yanında 24 adet mermer aslan heykelinin konulacağı belirtildi. Allenin başında bulunan iki giriş kulesinin de inşaatı tamamlanmıştı. Muhafız bölüğünün kullanacağı 650 metrekare büyüklüğündeki bölümün kaba inşaatı bitirildi, çatı örtüsü yapılmaya başlandı. Mozolenin karşısında bulunan 84 metre uzunluğunda kolonat kısmın betonarme temel, döşeme işleri dış cephesinin taş kaplaması tamamlandı, üst kısmında bulunan taş kolonları, kemerleri inşaatı devam etmekteydi. İdare binasının ve Müze binasının da temel betonajı, ara kat betonarme döşemeleri tamamlandı. Asıl önemli kısım olan Mozole binasının 11 metre yüksekliğindeki betonarme temelinin 2.000 tonluk demir montajı yapıldı ve 16.000 metreküplük betonajı yapıldı. Bu temel üstünün 3500 metrekare alanındaki betonarme alanındaki betonarme döşemesi de tamamlandı. Temel üstünden başlayan ve şeref salonun altına isabet eden muhtelif taş, tonoz ve kemerlerden müteşekkil olan ara kat duvarları 2 metre yüksekliğine kadar yükseltildi. Mozole kısmının temel yanı temel yanı 11 metre yüksekliğindeki duvarları yapıldı ve sarı taş duvarlarının 1000 metrekarelik kısmı tamamlandı. Ara kat kolonlarının demir montajı yapılmaya başlandı. Ulus Gazetesi, Anıtkabir İkinci Kısım inşaatı 1950 yılı inşaat mevsiminde tamamlanacağını, ihale müddetinin de 1950 Temmuz ayında sona ereceğini belirtti. Anıtkabir inşaatının kalan işleri için ihaleye çıkılması için gerekli tahsisat ve hazırlıklar yapılmaya başlandı.⁶⁴⁸

26 Şubat 1949 tarihinde Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan, Anıtkabir İnşaatının üç yıl içinde bitirileceğini söyledi.⁶⁴⁹ 1950 yılında, 4677 sayılı Atatürk Anıtkabir'i İnşasına Dair Yasa ile inşaat için sağlanan ödenekte tükendi. Çünkü yasa, Anıtkabir inşaatı için 1945-1949 yıllarını kapsayan dönem için her yıl 2.500.000 TL'ni aşmamak üzere 10.000.000 TL'ne kadar geçici taahhütlere girme yetkisini, Bayındırlık Bakanlığına vermişti.⁶⁵⁰ Anıtkabir inşaatı için ek ödeneye ve yasal düzenlemeye ihtiyaç vardı. Başbakanlık, 1 Şubat 1950 tarihinde Anıtkabir inşaatı için ek ödeneği düzenleyen yasayı Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sundu. Yasanın gerekçeleri, şu şekilde sıralandı:

“Atatürk Anıtkabir inşaatı, 22 Kasım 1944 gün ve 4677 sayılı kanunla verilen 10.000.000 TL'lik gelecek yıllara geçici taahhütlere girişme yetkisine dayanılarak

⁶⁴⁸ Ulus Gazetesi, 10 Kasım 1949.

⁶⁴⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Birleşim 53, 26 Şubat 1949, Cilt 10, s.737.

⁶⁵⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 7, İnikat, 22 Kasım 1944, Cilt 14, s.34-42.

*(9.751.240 TL'lik keşif bedeli üzerinden eksiltmeye çıkarılmış ve %21,66 tenzilatla değişik fiyat esası üzerinden 31 Aralık 1949 tarihinde bitirilmek üzere 29 Eylül 1945 gününde sözleşme bağtlanarak işe başlanmıştır. Asırlara intikal edecek anıtın projeleri som kâgir olması esasına göre hazırlanmışken, yapılan sondajlar sonucunda çok ağır olan bu kitle için temel zeminin yeter derecede uygun bulunmayışı, statik hesapların düzenlenmesinde son zamanlarda memleketimizde sık sık meydana gelen deprem etkilerinin daha emniyetli bir şekilde dikkate alınmasını zorunlu kılmıştır. İstanbul Teknik Üniversitesi profesörlerinin de katıldığı bir komisyon tarafından yapılan incelemeler sonucunda, kitlenin hafifletilmesi ve daha bağlantılı olabilmesi için som kâgir sistemi yerine, betonarme iskeleti ve içi dışı taştan olan bir sisteme göre inşa edilmesine karar verilmiştir. Gerek bu sistem değişikliği, gerek anlaşmanın yapılması sırasında fiyatların düşmeye doğru gösterdiği eğilim dolayısıyla diğer büyük işler gibi, Anıtkabir de değişen fiyat esası üzerinden ihale edilmiş ise de, bu zaman içinde fiyatlarda tahminlerin üzerinde yükselmeler olması, diğer taraftan yeniden bir bölüm arazinin daha kamulaştırılmasına gerek görülmesi nedeniyle ve ayrıca 642.000 metrekairelik tutan Anıtkabir sahasının Anıt inşaatına katılması icap ettiğinden bu yapının bütün ayrıntıları ile bitirilmesi için 14.000.000 TL ek ödenğe ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir.*⁶⁵¹

Kısaca, zemin etüdü sonucu temel ve yapı sisteminde yapılan değişiklikler ve inşaat malzemelerindeki fiyat artışları nedeniyle tahsis edilen ödeneğin yeterli gelmediği belirtiliyor, 14.000.000 TL ek ödenek isteniyordu. Bunun dışında hükümetin meclise gönderdiği yasa teklifi yazısında, inşaatın durumu ve 1950 yılı sonuna kadar yapılacak inşa işleri aktarıldı. Mozole temel kısmı inşaatının tamamen bitirildiği, sene sonuna kadar Mozole ara katının, yardımcı binalardan asker, ara kat ve idare binalarının çatıya kadar, müze kabul kısımlarının birinci kata kadar olan kaba işleri, alle ve giriş kulelerinin inşaatının bitirileceği ifade edildi. Bu kısımlardan sonra yapılacak işler sıralandı. 65.000 metrekairelik sahanın kamulaştırılması, Mozolede ara kattan yukarı kısmın inşaatı, yardımcı binaların kaba kısımlarının bitirilmesi, binaların her türlü kaplama, doğrama, tesisat ve süsleme işleri ile döşemelerinin yapılması, parkın toprak işleri, istinat duvarları, yolların ağaçlandırılması ve her çeşit tesisatın ikmal yapılacağı belirtildi.⁶⁵²

Yasa tasarısı, 4 Şubat 1950 tarihinde Meclis Bayındırlık Komisyonunda görüşüldü ve kabul edilerek bütçe komisyonuna havale edildi. 16 Şubat 1950 tarihinde Bütçe Komisyonu raporunda, Atatürk'ün ölümünden itibaren Anıtkabir için yapılan çalışmalar ve ayrılan bütçe hakkında detaylı açıklamalar yapıldı. Bütçe

⁶⁵¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Birleşim 57, 1 Mart 1950, Cilt:25, s.188/1

⁶⁵² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Birleşim 57, 1 Mart 1950, Cilt:25, s.188/1-2

Komisyonunda kabul edilen yasa tasarısı Genel Kurula sevk edildi.⁶⁵³

Yasa tasarısı, 1 Mart 1950 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nda görüşüldü. Görüşmelerde yalnızca Aydın Milletvekili Mithat Aydın söz aldı. Anıtkabir için Rasattepe'yi öneren Mithat Aydın altı yıl önce 1944'de Anıtkabir inşasına dair yasanın görüşmelerinde ifade ettiği Anıtkabir projesi ile ilgili eleştirileri yineledi. Anıtkabir projesinin yanlış uygulandığını iddia eden Mithat Aydın, projenin ters yönde uygulanması ile Anıtkabir'in önünde resmi geçitlerin yapılacağı tören alanının ortadan kalktığını belirtti. Milyonlar sarf edilen Anıtkabir'in giriş kapısının olmadığını ileri sürdü. Projede halen değişiklik yapma imkânı olduğunu söyleyen Mithat Aydın, Bayındırlık Bakanından bu yönde projeyi inceletmesini rica etti. Bayındırlık Bakanı inceleteceğini ifade etti.⁶⁵⁴ Ancak Mithat Aydın'ın her platformda ifade ettiği eleştiriler ve öneriler, hayata bulmadı. Genel kurul görüşmelerinde, Mithat Aydın dışında söz alan milletvekili olmadı. Yasa tasarısı genel kurulda oylandı. Hazır bulunan 246 milletvekilinin oy birliği ile kabul edildi.⁶⁵⁵ Atatürk Anıtkabir'i inşasına dair yasaya ek 5581 sayılı yasa, 4 Mart 1950 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi. Yasa, Atatürk Anıtkabir'i inşası için 22 Kasım 1944 tarihli ve 4677 sayılı kanunla verilmiş olan 10.000.000 TL'lik gelecek yıllara geçici yüklenmelere girişme yetkisini 24.000.000 TL'ye ve yıllık ödeme miktarını da 4.000.000 TL'ye çıkarıyordu.⁶⁵⁶

3 Nisan 1950 tarihinde Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan, Başbakanlığa gönderdiği yazıda, Anıtkabir ikinci kısım inşaatında anıtın temel ve ara katı ile diğer binaların çatıya kadar kaba işlerin tamamlanmak üzere olduğunu bildirdi. 3 Mart 1950'de yürürlüğe giren yasa ile alınan ödenekle ilerleyen günlerde ihaleye çıkılacağını aktardı. Rölyef, heykellerin ve Anıtkabir'e yazılacak yazıların ve müze kısmında yer alacak eşyaların tespit edilmesi gerektiğini ifade etti. Bakan Adalan, tüm bu işlerin yapılabilmesi için Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara Üniversitesi ve Türk Tarih Kurumu'ndan seçilecek üyeler ile Bayındırlık Bakanlığı temsilcisi ve proje mimarlarından oluşacak bir komisyon kurulmasını önerdi.⁶⁵⁷

⁶⁵³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Birleşim 57, 1 Mart 1950, Cilt:25, s.188/2-3-4

⁶⁵⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Birleşim 57, 1 Mart 1950, Cilt:25, s.28

⁶⁵⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Birleşim 57, 1 Mart 1950, Cilt:25, s.114

⁶⁵⁶ Düstur, Tertip 3, Cilt 31, s.1664

⁶⁵⁷ **Anıtkabir Tarihçesi**, s.113

Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan'ın önerdiği komisyon, ilk toplantısını 3 Mayıs 1950 günü yaptı. Rölyef ve heykellerin konuları ile Anıtkabir'e yazılacak yazıların metinlerini tespit etmek için kurulan komisyona, Ankara Üniversitesinden Prof. Dr. Ekrem Akurgal, Türk Tarih Kurumu'ndan Halil Demircioğlu, seçildi. Ayrıca komisyona, Bayındırlık Bakanlığı adına Yapı ve İmar İşleri Başkanı Selahattin Onat, Anıtkabir İnşaatı Kontrol Şefi Sabiha Güreyman ve proje mimarlarından Orhan Arda katıldı. Komisyon ilk toplantısında, Anıtkabir inşaat sahasını inceledikten sonra konunun daha çok üyeli bir komisyon tarafından ele alınmasına, Türk Devrim Tarihi Enstitüsünden, İstanbul Edebiyat Fakültesinden, İstanbul Teknik Üniversitesinden birer temsilci ile İstanbul Güzel Sanatlar Akademisinden iki temsilcinin, Milli Eğitim Bakanlığının isimlerini belirleyeceği Atatürk inkılâbı ile yakın ilgisi olan üç düşünce adamının komisyona davet edilmesine karar verdi.⁶⁵⁸ Ancak toplanması planlanan komisyon, 14 Mayıs 1950 Milletvekili Genel Seçimleri sonrasına kaldı. O seçimlerin sonucunda 27 yıllık Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı sona erdi. Seçimlerde, %52,7 oy alarak 408 milletvekilliği kazanan Demokrat Parti iktidar oldu.

Sonuç olarak, Anıtkabir inşaatının büyük kısmı 20 Eylül 1945 tarihinde imzalanan sözleşme ile Rar Türk Limitet Şirketine ihale edildi. Temel sisteminin değiştirilmesi sonucu, betonarme ve statik hesap işlemlerinin yapılamaması nedeniyle Anıtkabir temel inşaatına ancak 1947 yılının inşaat mevsiminde başlanabildi. Ayrıca Rar Türk Limitet Şirketinin yapılacak işlerin ihale bedelinin % 20'sini aştığını iddiasıyla Bayındırlık Bakanlığından ek ödenek talep edilmesi hukuki anlaşmazlık yarattı. Hukuki anlaşmazlığın mahkemeye taşınması da inşaatın ilerlemesini yavaşlattı. Rar Türk Limitet Şirketinin yüklendiği inşaatın ikinci kısmı 1949 yılı sonunda bitmesi planlanmasına rağmen bu nedenlerden ötürü tamamlanamadı. 1944 yılında Anıtkabir için verilen ödeneğin de bitmesi nedeniyle 14.000.000 TL daha ek ödenek tahsisi edildi. Anıtkabir inşaatında önceden belirlenen takvime göre belirlenen işler tamamlanamadı.

⁶⁵⁸ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 19.74.1453

B- 1950-1953 DP Dönemi Anıtkabir İnşa Çalışmaları

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde gerek iç gerekse de dış koşulların olgunlaşması ile çok partili hayata geçişin sinyalleri belirmeye başladı. Cumhurbaşkanı İnönü, 19 Mayıs 1945'de yaptığı konuşmasında “*Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir*” dedi.⁶⁵⁹ Bu sözlerle İnönü, demokrasi yolunda önemli adımlar atılabileceğinin işaretini verdi. İkinci önemli adım, 17 Haziran 1945'de altı milletvekilliği için yapılan ara seçimlerde iktidardaki tek parti olan Cumhuriyet Halk Partisinin aday göstermemesi oldu. Resmi aday yokluğu bu ara seçimlerin demokratik çekişme içinde geçmesine yol açtı.⁶⁶⁰ Temmuz başında Nuri Demirağ adlı bir işadamı yeni bir parti kurmak için başvurdu, 5 Eylül 1945’de Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Milli Kalkınma Partisi adlı bu partiye izin verildiğini açıklayarak çok partili düzeni resmen başlattı.⁶⁶¹ Milli Kalkınma Partisi, kamuoyu ve Cumhuriyet Halk Partisi tarafından ciddiye alınmadı. Bu nedenle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1945'de yaptığı açılış konuşmasında, ciddi bir muhalefet partisine gereksinme duyulduğunu “*Bizim tek eksiğimiz, hükümet partisinin karşında bir parti bulunmamasıdır*” sözleri ile açıkladı.⁶⁶²

İnönü'nün aradığı ciddi muhalefet, kendi partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi içinden çıktı. 7 Haziran 1945'de CHP Meclis grubuna demokratik talepler içeren “Dörtlü Takrir'in” verilmesi ile muhalefet belirlemeye başlamıştı. Bu takriri imzalayanlar Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'dı.⁶⁶³ Dörtlü Takrir sahipleri 7 Ocak 1946 günü Celal Bayar'ın liderliği altında Demokrat Parti'yi kurdular. Parti kurulmadan daha bir kaç ay öncesine dek dört kurucu Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan CHP üyesi idiler. Yeni partinin başkanı olan Celal Bayar, Atatürk'ün son başbakanıydı ve parti kuruluş

⁶⁵⁹ Ulus Gazetesi, 20 Mayıs 1945.

⁶⁶⁰ Ulus Gazetesi, 8 Haziran 1945.

⁶⁶¹ Cem Eroğul, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu 1945-71,” **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s.113.

⁶⁶² Cumhuriyet Gazetesi, 2 Kasım 1945.

⁶⁶³ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967, s. 129.

sürecinde İnönü ile sürekli ilişki içinde olmuştu.⁶⁶⁴ Demokrat Parti'nin henüz kabul edilmiş bir programı olmadığı, görüşlerini açıklamadığı halde yoğun bir ilgiyle karşılanıyordu. Bunun tek sebebi partinin hükümete muhalif olmasıydı.⁶⁶⁵ Bu gelişimi frenlemek için CHP, 1947'de yapılması gereken genel seçimlerin aniden bir yıl öncesine alınmasına karar verdi. Henüz altı aylık geçmişi bulunan muhalefetin doğru dürüst örgütlenmesine fırsat bırakılmadan 21 Temmuz 1946'de erken genel seçime gidildi. Seçim çevrelerinin illerden oluştuğu çoğunluk sistemine göre yapılan bu seçimlerde Demokrat Parti 465 milletvekilliğinden 62'sini kazandı. Seçimle ilgili sayısız usulsüzlük itirazını ise yeni meclis reddetti. Birçok şaibe söylentisine rağmen Türkiye ilk kez çok partili bir seçim deneyimi yaşamıştı. İnönü, Recep Peker'i Başbakanlığa getirdi. Demokrat Parti ve Peker hükümeti çekişmesinin ardından Cumhurbaşkanı İnönü, 12 Temmuz 1947'de muhalefetten yana tavır alınca Peker Hükümeti düştü. Ama tarihe 12 Temmuz Beyannamesi olarak geçen İnönü'nün açıklamaları çok partili hayattan dönüşün olmayacağını da göstergesiydi. 1950 genel seçimlerine kadar CHP ve Demokrat Parti çekişmesi devam etti. Demokrat Parti'nin siyasal açıdan liberal yasalar isteğine CHP boyun eğdi. Ama bu süreç içinde 1948 yazında Demokrat Partiden ayrılan bir grup milletvekili Millet Partisini kurdular. Millet partisi, daha muhafazakâr bir kanatın temsilcisi haline geldi. 14 Mayıs 1950'de seçimler yapıldı. 8,5 milyona yakın seçmenin yüzde 88'i oyunu kullandı. Demokrat Parti, 408, Cumhuriyet Halk Partisi 69, Millet Partisi 1, bağımsızlar 9 milletvekilliği kazandı. Cumhuriyet Halk Partisi, serbest ve dürüst bir seçim sonucu yenildi ve iktidarı teslim etti.⁶⁶⁶ Yirmi yedi yıllık Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı sona erdi ve Demokrat Parti dönemi başladı. 22 Mayıs 1950 tarihinde Cumhurbaşkanlığı seçimi yapıldı. 453 milletvekilinin oy kullandığı seçimde Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar, 387 oy aldı. Eski cumhurbaşkanı İsmet İnönü 64 oy aldı. TBMM'de yapılan seçim sonucunda Celal Bayar, Türkiye Cumhuriyetinin üçüncü cumhurbaşkanı seçildi.⁶⁶⁷ Cumhurbaşkanı Bayar, Adnan Menderes'i hükümeti kurmakla görevlendirdi. Böylelikle Adnan Menderes Başbakanlığında Demokrat Parti hükümeti kuruldu. Başbakan Menderes, 29 Mayıs

⁶⁶⁴ Eroğul, **a.g.m.**, s. 114

⁶⁶⁵ Karpat, **a.g.e.**, s. 135-136

⁶⁶⁶ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev: Metin Kıratlı, TTK Basımevi, Ankara, 2007, s. 305-311

⁶⁶⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 1, 22 Mayıs 1950, Cilt:1, s.7

1950 günü Türkiye Büyük Millet Meclisinde hükümet programını okudu.⁶⁶⁸ 2 Haziran 1950 tarihinde yapılan oylama sonucu 282 kabul oyuyla Menderes hükümeti güvenoyu aldı.⁶⁶⁹

1-Anıtkabir İnşaatında Tasarruf Tedbirleri ve Projede Yapılan Değişiklik

Bu bölümde, Demokrat Parti hükümetinin Anıtkabir inşaatında zaman ve bütçe tasarrufu yapmak amacıyla Anıtkabir projesinde yapılan değişiklik kararı aktarılacaktır.

Demokrat Parti hükümeti kurulur kurulmaz basında, hükümetin gündeminde tasarruf tedbirleri olduğu yolunda haberler çıkmaya başladı. Basına göre, Anıtkabir inşaatı da alınacak tasarruf tedbirleri içindeydi. Demokrat Parti'ye yakınlığı ile bilinen gazetelerde, *“üretime yaramayan, ekonomik bakımdan değersiz”* Anıtkabir inşaatına 9 milyon harcanmış daha 14 milyon lira harcanması gerektiği ifade edildi. Haberde, *“Atatürk'ün ruhunun bu fakir milletin bütçesinden bu kadar mühim bir paranın kabir inşaatına ayrılmasından müteessir olacağını”* iddia ediyordu. Atatürk'ün Çankaya vasiyetini hatırlatılarak, Çankaya'da daha mütevazı bir mezar yapılmasını ileri sürenler olduğunu bu durumda Anıtkabir'de harcanan milyonlara neler olacağını ve inşaatın nasıl faydalanılacağını soruluyor, bunun uzmanlara incelenmesi gerektiğini ifade ediliyordu.⁶⁷⁰ Basında, tasarruf amacıyla Anıtkabir'in yarıda bırakılacağı böylelikle milletin parasının israf olmayacağı yazıyordu.⁶⁷¹ Menderes hükümetinin ilk günlerinde basında, Anıtkabir inşaatından vazgeçileceği ya da yarım bırakılacağı iddiaları yer aldı. Ancak çok geçmeden Demokrat Partinin Anıtkabir inşaatı ile ilgili planı, basında yer buldu. Hükümet programını hazırlayan Demokrat Parti, Anıtkabir inşaatı üzerinde duruyordu. Menderes hükümeti, Anıtkabir inşaatının en geç 1951 yılında bitirmek için gerekli tedbirleri almıştı. 14 milyon lira harcanarak bitirilecek Anıtkabir inşaatını hükümet, projede bazı aksak tarafların düzeltilmesi ve daha estetik bir şekle sokulması koşulu ile 3-4 milyon liraya sona

⁶⁶⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 3, 29 Mayıs 1950, Cilt:1, s.24-32

⁶⁶⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 5, 2 Haziran 1950, Cilt:1, s.144

⁶⁷⁰ Zafer Gazetesi, 26 Mayıs 1950; Milliyet Gazetesi, 26 Mayıs 1950.

⁶⁷¹ Milliyet Gazetesi, *“Menderes kesenin ağzını sıkacak mı?”* 27 Mayıs 1950, s.2.

erdirmeyi planlanıyordu. Demokrat Parti hükümeti, böylelikle Anıtkabir inşaatından 10 milyon lira tasarruf etmeyi amaçlıyordu. Anıtkabir inşaatında tasarruf etme düşüncesi, Menderes hükümetinin programının ruhuna uygundu. Hükümet programının üç ana amacı vardı: Üretimi artırmak, hayatı ucuzlatmak ve masrafları kıstmak.⁶⁷² Anıtkabir inşaatı ile ilgili tartışmaların dikkat çekici noktası, Menderes hükümetinin Meclisten güvenoyu daha almadan başlamasıdır.

Menderes hükümeti Meclisten güvenoyu aldıktan dört gün sonra 6 Haziran 1950 günü, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Bayındırlık Bakanı Fahri Belen Anıtkabir inşaatını ziyaret etti. Bu ziyaret, Demokrat Partinin Anıtkabir inşaatına verdiği önemi göstermeyi amaçlıyordu. Mimar ve mühendisler ziyarette, inşaatın en erken 1952 senesinde bitebileceğini söylediler. Bayar, 10 senedir sürüncemede kalan inşaatın Türk Milletine büyük ıstırap verdiğini söyledi. Anıtkabir inşaatının bitirilmesi için Türk milletinin ve hükümetinin katlanamayacağı fedakârlığın bulunmadığını ifade etti. Ayrıca ziyarette, inşaatın bir an evvel bitirilmesi için Bayındırlık Bakanı Fahri Belen'in başkanlığında bir komisyon kurulduğu ve çalışmalara başlandığı açıklandı.⁶⁷³ Başbakan Menderes de, milletin arzusunun inşaatın bir an evvel bitmesini istediğini belirtti. Menderes, daha önce istimplaki kararlaştırılan arsalardan sarfinazar edildiğini, böylelikle hem paradan hem de zamandan tasarruf edeceklerini söyledi. İstimlâkten vazgeçilmesi ile 6-7 milyon TL tasarruf sağlayacaklarını ve inşaatın önümüzdeki aylarda bitirilmesine çalışılacağını iddia etti.⁶⁷⁴ Bu oldukça iddialı ve iyimser bir açıklamaydı.

Anıtkabir inşaatından tasarruf edilmesi ve inşaatın bir an önce bitirilmesi için projede radikal değişiklikler yapılması düşünüldü. Cumhuriyet Gazetesi, 24 Ağustos 1950 tarihli haberine göre, inşaat projesinde “anıtın üstündeki kubbenin” inşaatından vazgeçildi, ayrıca projede yer alan kimlerin gömüleceği belli olamayan on hücrenin yapımından sarfı nazar edildi.⁶⁷⁵ Ağustos 1950’de Bayındırlık Bakanlığı yetkilileri, mozole bölümünde ara katı oluşturan şeref holünün döşemeleri ve lahit taşının konulması ile mozole inşaatının bitirilmesini planladı. Lahdin bulunduğu bölümün

⁶⁷² Milliyet Gazetesi, “*Tasarruf Tedbirleri*” 28 Mayıs.1950,s.1-7.

⁶⁷³ Zafer Gazetesi, 7 Haziran 1950; Milliyet Gazetesi, 7 Haziran 1950.

⁶⁷⁴ Zafer Gazetesi, 7 Haziran 1950.

⁶⁷⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 24 Ağustos 1950.

üstü tamamen açık ve kolonsuz olarak yapılması kararlaştırıldı.⁶⁷⁶ Bu karara göre, Mozole binası kolonsuz ve üstü açık bir biçimde bırakılacaktı. Kısacası Mozole binası yapılmayacaktı.

Ulus Gazetesinin iddiasına göre, mozole binasının yapılmasından tümüyle vazgeçilmesi kararına sanatçılar eserin estetik açıdan çok şeyler kaybedeceği düşüncesiyle karşı çıktılar.⁶⁷⁷ Hükümet, Anıtkabir inşaatının daha ucuz maliyetle ve süratle bitirilebilmesi için projede değişiklik yapılması meselesini bir komisyona havale etti. Söz konusu komisyonda, Bayındırlık Bakanlığı Müsteşarı Muammer Çavuşoğlu, Prof. Paul Bonatz, Prof. Sedat Eldem, Prof. Emin Onat ve Doç. Orhan Arda bulunuyordu. Komisyon, hükümetin isteği doğrultusunda Anıtkabir inşaatının daha ucuz maliyetle ve süratle bitirilebilmesi için projede değişiklik yapılması üzerinde çalıştı. Komisyon hazırladığı raporu, 20 Kasım 1950 tarihinde yetkililere ilettiler. Komisyon çalışmaları sonucunda üç alternatif değerlendirilmeye alındı. Komisyon raporuna göre, uzmanlar inşaatın maliyetini düşürmek için mozolenin yapımından tümüyle vazgeçilmesini *“Ulu Önderin kişiliğine uygun düşmeyeceği”* gerekçesi ile uygun bulmadılar. Maliyetin düşürülmesi için üç alternatiften, ikincisi ise mozolenin sadece dış kolonları ve kirişlerinin yapılması idi. Ancak uzmanlar bu alternatifini de *“yarım kalmış ve geçici bir eser olacağı için”* uygun görmediler. Uzmanlar proje değişikliği için üçüncü bir alternatif olarak mozolenin kolonat üstünde yükselen kısmının kaldırılmasını önerdiler. Uzmanlar 1/100 ölçekli maket üzerinde, inşaat mahallinde ve şehrin çeşitli noktalarında Anıtkabir’in görünüşünü incelediler. İncelemeler sonunda kolonat üstünde yükselen kitlenin muhakkak gerekli olmadığına karar verildi. Uzmanlara göre, kolonat üzerindeki kitlenin kaldırılması ile anıtın güzelliği bozulmayacak hatta anıta daha asil bir karakter kazandırılacaktı. Mozolenin dış mimarisinin değişmesi, mozolenin iç mimarisinin de değişmesini zorunlu kılıyordu. İç mimaride projedeki tonozlu yapı yerine üstü açık bir içyapı öneriliyordu. Uzmanlar iç mimaride, kapalı şeref salonu yerine lahdin açıkta, gök kubbenin altında bulunmasını hükümete öneriyordu. Asıl mezar ise, lahdin bulunduğu platformun bir kat aşağısında bir yerde ve toprakta olacaktı. Uzmanlar,

⁶⁷⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 80, 23 Mayıs 1951, Cilt:7, s.172/1-2; Ulus Gazetesi, 14 Ocak 1951.

⁶⁷⁷ Ulus Gazetesi, 14 Ocak 1951.

planların bu şekilde tadilatı ile inşa edilecek hacmin azalmasını ve inşaatın sadeleşmesi zamandan ve maliyetten önemli tasarruf sağlayacağını ifade ettiler.⁶⁷⁸ Anıtkabir projesindeki değişiklik ile ilgili olarak hazırlanan komisyon raporu, Bayındırlık Bakanlığı tarafından 27 Kasım 1950 tarihinde Bakanlar Kurulunun onayına sundu. Bakanlar Kurulu, 29 Kasım 1950 tarihli toplantısında komisyonun önerdiği Anıtkabir projesinde değişiklik önerisini kabul etti.⁶⁷⁹ Bakanlar Kurulunun kararının ardından Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu, 30 Aralık 1950 tarihinde basın toplantısı düzenledi. Bakan Zeytinoğlu, Atatürk'ün 12 yıldan beri ebedi istirahatgahının yapılamadığını hatırlattı. Zeytinoğlu, mevcut projenin uygulanması ile Anıtkabir'in daha uzun yıllar bitirilemeyeceğini göz önünde tutan hükümetin Anıtkabir projesini bir komisyona incelettiğini belirtti. Komisyon üyelerinin oy birliği ile mevcut projede değişiklik yapılmasına karar verdiklerini açıkladı. Bakan Zeytinoğlu, bu değişiklik ile iki yıl kazanıldığını ve Anıtkabir'in 1952 yılı Kasım ayında bitirileceğini iddia etti. Ayrıca inşa ve kamulaştırma bedelinden de 7.000.000 TL'ne yakın bir para tasarruf edileceğini açıkladı.⁶⁸⁰

Projede yapılan en radikal değişiklik mozolenin kolonatlari üstünde yükselen kısmının kaldırılması oldu. Şeref Holünde yer alması planlanan Mezar ise bir kat aşağıya mezar odasına alındı. Şeref Holünde sembolik bir lahit taşının yer alması planlandı. Uzmanlar hükümete, üstü kapalı şeref salonu yerine tavanın açık kalmasını önermiş ve hükümette proje değişikliğini 29 Kasım 1950 tarihli kararı ile bu şekilde onaylamıştı.⁶⁸¹

Bir süre sonra, proje değişikliğinin incelenmesi sırasında tavanın açık kalması yerine mozole kolonat kısmının yükseltilmesi ile tavanın kapatılması kararlaştırıldı. Anıtkabir mimarı Prof. Emin Onat 18 Nisan 1951 tarihinde mozolenin tavanın açık değil kapalı olarak inşa edileceğini tavanın altın yıldızlarla süsleneceğini açıkladı.⁶⁸²

Anıtkabir projesinde yapılan değişikliğin ardından Demokrat Partili yetkililer, sıklıkla değişiklik kararı ile tasarruf edildiğini ve inşaatın kısa zamanda bitirileceği yönünde açıklamalar yaptılar. Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu, 18 Nisan 1951

⁶⁷⁸ Zafer Gazetesi, 31 Aralık 1950; Ulus Gazetesi, 31 Aralık 1950; Bağışgil, "Anıt-Kabir," s.18-19

⁶⁷⁹ BCA: 030.18.01.02.124.88.7 bkz. Ek:12.

⁶⁸⁰ Ulus Gazetesi, 31 Aralık 1950; Milliyet Gazetesi, 31 Aralık 1950; Zafer Gazetesi, 31 Aralık 1950.

⁶⁸¹ Ulus Gazetesi, 31 Aralık 1950; Zafer Gazetesi, 31 Aralık 1950; Bağışgil, "Anıt-Kabir," s.19.

⁶⁸² Ulus Gazetesi, 19 Nisan 1951.

günü yaptığı açıklamada Anıtkabir inşaatının 1952 yılı sonunda biteceğini yineledi.⁶⁸³ Bayındırlık Bakanının basın toplantısında Anıtkabir mimarı Prof. Emin Onat ise inşaatın 1953 yılında biteceğini söyledi.⁶⁸⁴ Anıtkabir inşaatına ait işlerin İhale Kanununun 135. maddesi hükümlerinden istisnası hakkındaki kanun tasarısının gerekçesinde projedeki değişiklik ile Anıtkabir inşaatının 10 Kasım 1951’de tamamlanacağı belirtildi. Aynı kanunun 16 Mayıs 1951 tarihli Bütçe Komisyonu raporunda ise, proje değişikliği ile Anıtkabir inşaatının 6 milyon lira tasarruf sağlanarak 1952 yılı Kasım ayında tamamlanacağı ifade edildi.⁶⁸⁵ Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1 Kasım 1951 günü Mecliste yaptığı konuşmada, “*Eserin mimari kıymeti ve azametine halel gelmemek kaydıyla, inşaat müddetinden iki yıl indirilmiş ve sarf olunacak paradan 6 milyon lira gibi hiç de küçümsenmeyecek bir tasarruf sağlanmıştır*” dedi. Bayar, Anıtkabir’in Atatürk’ün 14. ölüm yıldönümüne rastlayan 1952 yılının sonlarında tamamlanacağını sözlerine ekledi.⁶⁸⁶ 15 Ocak 1952 tarihinde dahi Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu, Anıtkabir inşaatının 1952 yılında tamamlanacağını iddia ediyordu.⁶⁸⁷ Ancak 10 Kasım 1952 geldiğinde gazeteler, artık Anıtkabir inşaatının 1953 Kasım ayına biteceğini yazmaya başladılar.⁶⁸⁸ Demokrat Partili yetkililerin öngördükleri biçimde Anıtkabir inşaatı 1952 yılında tamamlanmadı. Ancak yine de inşaat 1953 yılı Kasım ayına yetiştirildi. Başlangıçta projede yapılan değişiklik ile 7 milyon lira tasarruf yapılması hedeflenmişti. Anıtkabir inşaatı yaklaşık olarak 20 milyon TL’ye mal oldu.⁶⁸⁹ Anıtkabir inşaatı için 1944 yılında 10 milyon TL, 1950 yılında 14 milyon TL olmak üzere 24 milyon TL ödenek ayrılmıştı. Kabaca bir hesapla ödenekten en çok 4 milyon TL tasarruf edilebildiği anlaşılmaktadır.

Anıtkabir projesi böylelikle dördüncü kez değişikliğe uğradı. Mozole dış mimarisi değiştirildi. İlk projede mozole, 35 metre yüksekliğinde olacaktı. Yarışmaya katılan projeler içinde en düşük yüksekliğe sahip yapıydı. Pek çok projede yapının yüksekliği 70 metreye ulaşıyordu. Geçirdiği tadilatlar ile mozolenin

⁶⁸³Zafer Gazetesi, 19 Nisan 1951; Milliyet Gazetesi, 19 Nisan 1951.

⁶⁸⁴Ulus Gazetesi, 19 Nisan 1951.

⁶⁸⁵TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 80, 23 Mayıs 1951, Cilt:7, s.172/1-5.

⁶⁸⁶TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim:1, 1 Kasım 1951, Cilt:10, s.10.

⁶⁸⁷Zafer Gazetesi, 16 Ocak 1952.

⁶⁸⁸Zafer Gazetesi, 10 Kasım 1952; Milliyet Gazetesi, 10 Kasım 1952.

⁶⁸⁹Onat, Arda, “*Anıt-Kabir*” s. 55.

yüksekliği 28 metre olarak değişti. Mozolenin üzerinde dört duvardan oluşan ikinci kattan vazgeçilmesi ile Mozole yüksekliği 17 metreye indi. Dış mimarideki bu değişiklik iç mimarinin de değişmesine yol açtı. Şeref holü taş tonozlu kubbesi değiştirildi ve betonarme bir kubbe ile örtüldü. Kubbedeki kirişlerde, 15. 16. yüzyıl kilim ve halı desenlerinden alınan motiflerden oluşan mozaikler yapıldı. Anıtkabir mimarlarına göre, Şeref Holünü taş bir tonoz yerine, betonarme tavan ile örtmenin deprem bakımından büyük zorluklarla karşılaşılan taştan tonoz yapının teknik sakıncalarını da ortadan kaldırıyor. Projelerinde pek çok defa değişiklik talebi ile karşılaşan mimarlar, bu değişiklikleri büyük olgunlukla karşıladılar. Bu büyüklükte projelerde yaşanan aşamaları doğal kabul eden mimarlar, Anıtkabir'in son şeklini geçirmiş olduğu aşamaların en olgunu ve en tatmin edicisi olarak görüyorlardı. 1955 yılında yazılan makalede, mimarlar hükümete gösterilen anlayış ve serbest çalışma imkânından dolayı minnetlerini ifade etmektedirler.⁶⁹⁰ Aradan 50 yıla yakın bir süre geçtikten sonra Anıtkabir mimarı Orhan Arda'nın düşüncelerinde bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Orhan Arda, projede değişikliğin esas nedeninin hükümetin Atatürk'ün naaşının bir an evvel Anıtkabir'e taşımak istemesi olduğunu belirtmektedir. Hükümetin, Anıtkabir inşaatından zaman kazanmak için Mozole binasının tekrar gözden geçirilmesini istediğini, ancak inisiyatifin mimarlara bırakıldığını aktarmaktadır. Yaptıkları araştırma sonucu projede değişiklik yapılması ile bir taraftan zaman kazanıldığını bir taraftan da yapının sanat değerinin yükseldiğini belirtmektedir.⁶⁹¹ Doğan Kuban, Demokrat Parti döneminde yapılan değişiklikte Alman mimar Prof. Paul Bonatz'ın etkili olduğunu iddia etmektedir. *"Üst katı yük varmış da taşınamamış gibi palavralar attılar, projeyi değiştirdiler"* diyen Doğan Kuban, Bonatz'ı Anıtkabir'i Hitler tarzı bir yapıya dönüştürmekle itham etmektedir.⁶⁹² Nezih Eldem de Prof. Paul Bonatz'ın eleştirisi ile kolonlu alt kısmın üstünde yükselen içten tonozlu üst kısmın tamamen kaldırıldığını ifade etmektedir.⁶⁹³ Anıtkabir mimarı Orhan Arda'nın oğlu Mimar Ömer Arda da, Prof. Dr. Paul Bonatz'ın Anıtkabir'in çok ağır bir kütle olması nedeniyle emniyet

⁶⁹⁰ a.g.e., s. 93. Proje değişikliği ile ilgili fotoğraf için bkz. Ek:13

⁶⁹¹ **Anıtkabir Tarihçesi**, s.V.

⁶⁹² Doğan Kuban, *"Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı," 100 Yılda İki Mimar/Sedad Hakkı Eldem-Mehmet Emin Onat Sempozyumu*, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi Yayını, İstanbul, 2010, s.105-106

⁶⁹³ N.Eldem, *"Anıtkabir'in doğuşuna ve büyüyüp gelişmesine tanık oldum," Atatürk İçin Düşünmek*, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1998, s.147

paylarından temele çok ağır bir yük bindiğini, binayı hafifletmek amacıyla mozolenin üst kısmında bulunan kütlelin yapımından vazgeçilmesini önerdiğini anlatmaktadır.⁶⁹⁴

Sonuç olarak, projedeki değişiklik Demokrat Parti hükümetinin icraatıdır. Demokrat Parti hükümeti, Anıtkabir inşaatının bir an evvel bitirilmesini ve aynı zamanda inşaattan tasarruf edilmesini istiyordu. Hükümet, mozole binasının yapımından tamamıyla vazgeçilmesini bile düşündü. Anıtkabir projesinde değişiklik yapılması işi, Bayındırlık Bakanlığı Müsteşarı Muammer Çavuşoğlu, Prof. Paul Bonatz, Prof. Sedat Eldem, Prof. Emin Onat ve Doç. Orhan Arda'dan oluşan komisyona havale edildi. Anlaşılan komisyonda, Prof. Dr. Paul Bonatz mozolenin üst kısmında bulunan kütlelin kaldırılmasını önerdi. Bu kütlelin kaldırılması ile Anıtkabir hacim olarak hafifleyecek ve mimarların işaret ettiği gibi deprem bakımından büyük zorluklarla karşılaşılan taştan tonoz yapının teknik sakıncalarını da ortadan kalkacaktı. Komisyon, tonozlu yapı yerine kapalı şeref salonunun üstünün açık kalmasını ve lahdin açıkta, gök kubbenin altında bulunmasını hükümete önerdi. Hükümet, 29 Kasım 1950'de bu öneriyi onayladı. Ancak inşaat sırasında mozolenin üstünün açık bırakılmasının mahzurları görülerek tavanın kapatılmasına karar verildi. Mimari gerekçeler tutarlı ve isabetli olsa da proje değişikliğin ana nedeni, siyasi iradenin inşaattan tasarruf ederek Anıtkabir'in kısa sürede tamamlama yönünde aldığı karardır.

2- Heykel, Rölyef, Mozaik ve Freskler

Son CHP hükümetinin kararı ile Anıtkabir'de yer alacak rölyef ve heykellerin konuları ile Anıtkabir'e yazılacak yazıların metinlerini tespit etmek için bir komisyon kurulmuştu. Komisyon ilk toplantısında, konunun daha çok üyeli bir komisyon tarafından ele alınmasına, Türk Devrim Tarihi Enstitüsünden, İstanbul Edebiyat Fakültesinden, İstanbul Teknik Üniversitesinden birer temsilci ile İstanbul Güzel Sanatlar Akademisinden iki temsilcinin, Milli Eğitim Bakanlığının isimlerini belirleyeceği Atatürk inkılâbı ile yakın ilgisi olan üç düşünce adamının komisyona

⁶⁹⁴ Boran, (Yönetmen), **a.g.f.**

davet edilmesine karar vermişti.⁶⁹⁵ Demokrat Parti döneminde söz konusu komisyon, 31 Ağustos 1951 tarihinde toplanabildi. Komisyon, Anıtkabir'e konulacak heykel, kabartma ve yazıların konularının Atatürk'ün Kurtuluş Savaşından ve Türk inkılâbı ile ilgili hayatı ve hareketleri düşünülerek seçilmesine karar verdi. Anıtkabir'in çeşitli yerlerine yazılacak yazıların seçilmesi için Prof. Dr. Enver Ziya Karal, Prof. Dr. Afet İnan, Kamil Su, Faik Reşit Unat, Enver Behnan Şapolyo'dan oluşan bir alt komisyon kurulmasına, bu komisyonun hazırlayacağı raporu, iki ay içinde Bakanlığa sunması kararlaştırıldı. Komisyon, heykel ve kabartmalar hakkında, sanatçılara üslup yönünden direktifler vermeye kendini yetkili görmedi, bu konuda ancak temenni niteliğinde değerlendirme yapılabileceğini açıkladı. Heykel ve kabartmaların konularını tespit için ise, Prof. Ahmet Hamdi Tanpınar, Prof. Ekrem Akurgal, Prof. Rudolf Belling, Doç. Kemali Söylemezoğlu'ndan ve Anıtkabir mimarlarından oluşan alt komisyon kurulması kararı verildi.⁶⁹⁶

Anıtkabir'de yer alacak yazıların metinleri ile heykel ve rölyeflerin konularını belirleyecek komisyon, ilk toplantıda belirlenen üyelerin de katılımı ile 1 Eylül 1951 günü ikinci kez toplandı. Komisyon toplantıda, Anıtkabir'de yer alacak heykellerin ve rölyeflerin konularını belirledi. Komisyon, Anıtkabir'de yapılacak heykel ve rölyeflerin yapının mimari özelliklerine uygun olmasını, heykeller ve rölyeflerin istenilen konuyu olduğu gibi tekrarlayan eserler olmamasını, anıtın mimari üslubuna uygun, abidevi ve temsili eserler olmalarını istedi. Komisyon, eserlerin konularını belirlediği gibi üslup yönünden de sanatçıları yönlendirme ihtiyacı duydu. Komisyon Alle'nin başında, iki kaide üzerinde Atatürk'e saygı ve anıta gidenleri onun manevi huzuruna hazırlamak için birer heykel grubu veya rölyef yapılmasını kararlaştırdı. Bu heykel veya rölyeflerin sükûn ve istiğrak havasını tamamlamaları, Atatürk'ün ölümü veya ebediliği düşüncesini, Atatürk'ün kurtardığı ve yetiştirdiği nesillerin bu ölümden duydukları derin acıları da ifade etmeleri amaçlanıyordu. Alle'nin iki yanında, kuvvet ve sükûnet telkin eden stilize oturmuş ve yatmış durumda 24 aslan heykeli bulunması kararlaştırıldı. Mozoleye çıkan merdivenin iki yanına, iki rölyef kompozisyonu işlenmesine, bunlardan birinin Sakarya Savaşını, diğerinin Başkumandanlık Meydan Savaşını temsil etmesi kararlaştırıldı. Şeref Salonunun iki

⁶⁹⁵ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 19.74.1453

⁶⁹⁶ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 19.1.1380-1

yan duvarına, büyük, iki alçak kabartma yapılmasına, bu kabartmaların ana konularının Atatürk devrimleri olması kararı verildi. Mozolenin giriş kapısının iki tarafına, Atatürk'ün Türk Gençliğine Hitabı ile Atatürk'ün Cumhuriyetin 10. Yılında verdiği söylevin yazılması kararlaştırıldı. Komisyon ayrıca Anıtkabir'de yer alan on kuleye isim verilmesini kararlaştırdı. Bu kulelere Hürriyet, İstiklal, Mehmetçik, Zafer, Müdafaa-ı Hukuk, Cumhuriyet, Barış, 23 Nisan, Misak-ı Milli, İnkılâp isimleri verildi. İsimler, Kurtuluş Savaşı ve cumhuriyet ile ilintili kavramlardan seçilmişti. Kulelere yapılacak rölyeflerin ve seçilecek yazıların bu kulelere verilen isimlere göre seçilmesi kararlaştırıldı.⁶⁹⁷

Anıtkabir'de yer alacak yazıların metinlerini belirleyecek alt komisyon 14-17-24 Aralık 1951 tarihlerinde toplanarak çalışmalarına başladı. 7 Ocak 1952 tarihli toplantıda ise komisyon kararlarını içeren rapor hazırlandı. Komisyon, Anıtkabir'e yalnızca Atatürk'ün sözlerinin yazılmasına, bu sözler için kaynak olarak, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Nutuk ve Alman tarihçi Prof. Dr. Herbert Melzig'in Kemal Atatürk kitaplarının kullanılması kararlaştırdı. Mozolenin giriş kapısının iki tarafına, Atatürk'ün Türk Gençliğine Hitabı ile Atatürk'ün Cumhuriyetin 10. Yılında verdiği söylevin yazılmasının tespit edildiğini hatırlatan komisyon ayrıca Kulelere yazılacak yazıların kule isimlerine göre belirlenmesine karar verdi.⁶⁹⁸ Anıtkabir projesinde lahit taşının arkasındaki pencerenin üzerine Atatürk'ün "Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır, fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır" sözünün yazılması öngörülüyordu. Ancak komisyon projede yer alan sözün yazılması yönünde bir karar almadı.⁶⁹⁹ Bunun nedeni, projenin değişmesi ile lahdin arkasında kalan pencerenin tavana kadar yükseltilmesi olmalıdır.

Hükümet, komisyonun tespit ettiği Anıtkabir'e yazılacak Atatürk'ün sözlerinin Anıtkabir'de belirlenen yerlere yazılma işleri için uluslararası ihale açılması hakkında 4 Haziran 1953 tarihinde karar aldı. Bu karara göre, Avrupa İktisadi İşbirliği ülkelerinden firmalar ile Türk sanatçılardan teklif alınması kabul edildi.⁷⁰⁰ Bayındırlık Bakanlığı Yapı ve İmar İşleri Başkanlığı, ihaleyi 17 Temmuz

⁶⁹⁷ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 19.1.1380-2

⁶⁹⁸ **Anıtkabir Tarihçesi**, s.157

⁶⁹⁹ Onat, "Anıt-Kabir," s.124

⁷⁰⁰ BCA: 030.18.01.132.45.7

1953 tarihinde yaptı.⁷⁰¹ İhaleyi, Emin Barın kazandı. Mozolenin girişinde yer alan Atatürk'ün Türk Gençliğine Hitabı ile Atatürk'ün 10. Yılı Söylevi yazılarının üzeri altın varak ile kaplandı. Altın varak işini Sabri İrteş adlı usta yaptı. Müdafaa-ı Hukuk, Misak-ı Milli, Barış ve 23 Nisan kulelerinde yazılar mermer panolara, diğer kulelerde ise traverten duvarın üzerine oyuldu.⁷⁰²

Anıtkabir'de yer alacak heykel ve rölyeflerin yerleri ve konuları belirlendikten sonra sıra yarışma düzenlenmesine geldi. Erken cumhuriyet döneminde mimari alanda yaşanan yerli-yabancı tartışması heykelde de yaşanmıştı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında anıtlar ülkede henüz yetkin heykeltıraş olmadığı gerekçesiyle 1930'lara kadar ülkenin birçok yerine bu heykeltıraşlar Atatürk anıtı yapmışlardır. Ancak bu durum zamanla, Türk sanatçıları tepkiye yol açmış, sorun gazete ve dergilerde tartışılmıştır. Yabancı heykeltıraşlara karşı çıkanlar, Türkiye'deki sanatçıların kendi ulusal savaşlarını ve devrimlerini daha iyi yansıtacaklarını ileri sürmüşlerdir.⁷⁰³ Cumhuriyetin ilk on yılından sonra yabancı heykeltıraşların egemenliği sona erdi. 1933-1950 yılları arasında yapılan 29 Atatürk Heykelinden 26'sını Türk heykeltıraşlar gerçekleştirdi.⁷⁰⁴ Heykel ve rölyef yarışması öncesi Anıtkabir projesi öncesi yaşanan Türk-yabancı tartışması gibi bir tartışma yaşanmadı. Yarışma, Türk sanatçıları arasında yapıldı. Bu tercihin yapılmasında Heykel ve Rölyef Yarışması Jüri heyetinde bulunan Prof. Dr. Rudolf Belling etkili oldu. Belling "Anıtkabir heykel ve kabartmalarının konularının tamamen milli olduğunu, Türk tarihinden alınan bu konuları, en içtenlikle en iyi duyarak, ancak Türk sanatçıları dille getirip canlandırabileceklerini" savunuyordu.⁷⁰⁵ Bu görüşü savunan Prof. Rudolf Belling, Türk heykel sanatının gelişimini en iyi bilenler arasındaydı. 1937 yılında Türkiye'ye yerleşen ve Güzel Sanatlar Akademisi Heykel bölümünün başına getirilen Prof. Rudolf Belling yeni nesil heykeltıraşların hocasıydı. 1950'li yıllara gelindiğinde Türk heykel sanatı epey yol almıştı ancak aynı zamanda çok gençti. İlhan Koman, Ali Hadi Bara, Sadi Çalık ve Zühtü Müridoğlu ile önemli bir çıkış içindeydi. Prof. Rudolf Belling, Türk heykeltıraşları arasında bir

⁷⁰¹ Cumhuriyet Gazetesi, 14 Temmuz 1953.

⁷⁰² **Anıtkabir Tarihçesi**, s.55.

⁷⁰³ Tekiner, **a.g.e.**, s.68-69.

⁷⁰⁴ **a.g.e.**, s.109-157.

⁷⁰⁵ **Anıtkabir Tarihçesi**, s.40.

yarışma açılmasını önerirken öğrencilerini, meslektaşlarını ve kendi hocalığını da bir sınava zorluyordu.⁷⁰⁶

Yarışma açılmadan önce rölyefler için şartname hazırlandı. Şartnameye göre, kulelerin dışındaki rölyeflerin derinliği taş yüzeyinden 3 cm, kule içinde ise 10 cm olacaktır. Heykeltıraşlar alçıdan model yapacaklar ve bunlar taş tekniğine uygun olarak işlenecekti.⁷⁰⁷ Heykel ve rölyef yarışması geniş katılımlı bir jüri heyeti oluşturuldu. Jüride, Yapı ve İmar İşleri Dairesi Başkanı Selahattin Onat, Milli Eğitim Bakanlığında Edebiyat öğretmeni Ahmet Kutsi Tecer, İTÜ Mimarlık Fakültesinden Prof. Paul Bonatz, Güzel Sanatlar Akademisi Heykel bölümünden Prof. Rudolf Belling, Türk Ressamlar Birliğinden Ressam Mahmut Cuda, Türkiye Yüksek Mühendisler Birliğinden Mimar Mühendis Mukbil Gökdoğan, Türk Yüksek Mimarlar Birliğinden Mimar Rahmi Bediz ve Anıtkabir mimarları Prof. Emin Onat ve Doç. Orhan Arda'dan oluştu. Jüride kamu temsilcileri ve Anıtkabir mimarlarının yanı sıra üniversite öğretim üyeleri ve konuyla ilgili sivil toplum örgütlerinin temsilcileri de yer aldı.⁷⁰⁸ Bakanlar Kurulu, 29 Nisan 1952 tarihli toplantısında jüride görevli isimlere 300 TL ücret verilmesini kararlaştırdı.⁷⁰⁹ Bayındırlık Bakanlığı tarafından Anıtkabir'e konulacak 19 heykel ve rölyef için Türk heykeltıraşları arasında açılan yarışma 19 Ocak 1952'de sona erdi. Jüri heyeti yarışmaya gönderilen 173 eseri inceledi. Sonucu 26 Ocak 1952 tarihinde açıkladı.⁷¹⁰ Anıtkabir'in girişinde bulunan kadın ve erkek grubu heykelleri ile allee konulacak aslan heykeli birinciliğini Hüseyin Anka Özkan kazandı. Mozoleye çıkan merdivenlerin sağında bulunan Sakarya Savaşı rölyefin birinciliğini İlhan Koman, mozoleye çıkan merdivenlerin solunda bulunan Başkomutanlık rölyefini, İstiklal, Mehmetçik ve Hürriyet kulelerinde yer alacak rölyeflerin birinciliğini Zühtü Müridoğlu kazandı. Hitabet kürsüsü ve bayrak direğinin altındaki rölyefin birinciliğini Kenan Yontuç kazandı. İnkılap, Barış, Müdafaa-ı Hukuk, Misak-ı Milli Kuleleri rölyeflerinin birinciliğini Nusret Suman kazandı. 23 Nisan Kulesi rölyefi için birinciliğe layık eser bulunamadı. İkinci olan Hakkı Atamulu'nun eseri

⁷⁰⁶ Murat Ural, "Anıtkabir'de Sanat," *Atatürk İçin Düşünmek*, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1998, s.99.

⁷⁰⁷ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 19.131.1350

⁷⁰⁸ Milliyet Gazetesi, 27 Ocak 1952.

⁷⁰⁹ BCA: 030.18.01.128.35.13

⁷¹⁰ Milliyet Gazetesi, 27 Ocak 1952.

uygulandı. Jüri, Cumhuriyet ve Zafer Kuleleri için konuyu başarı ile temsil eden eser bulamadı. Bu kulelerde bu nedenle rölyef uygulamasından vazgeçildi.⁷¹¹ Anıtkabir’de yer alacak heykel ve rölyeflerin konularını belirleyen komisyon, ilk 1 Eylül 1951 tarihli toplantısında lahdin bulunduğu Şeref Salonunun iki yan duvarına, yeni bir hayata kadın erkek birlikte doğuşu temsil eden büyük, iki alçak rölyef yapılmasına karar verilmişti.⁷¹² Jüri, bu rölyefler için konuyu başarı ile temsil eden eser bulamadı. Bu nedenle bu rölyeflerin yapılmasından vazgeçildi.

Anıtkabir projesinde Anıtkabir’e giriş yolu olarak alle (ağaçlı yol) düzenlenmişti. Anıtkabir inşaatı sırasında uzun bir yol olan Alle’ye dilatasyon yapılmasına karar verildi. Dilatasyon ile uzun bir yol olan Alle’yi bölerek bir ritim kazandırılmak amaçlanıyordu. Prof. Emin Onat’ın asistanı Nezih Eldem, yol boyunca Allenin duvarlarına yan yana iki çıkıntılı dilatasyon düzenledi. Bu dilatasyonların sayısı sağda ve solda 12’şer olmak üzere 24 adetti. Ancak bu çıkıntılar çıplak halde kaldıklarında estetik görünmüyorlardı. Nezih Eldem, bu çıkıntıları gizlemek için üzerlerine Aslan heykeli konulmasını önerdi. Çıkıntılar böylelikle aslan heykellerinin kaidesi oldu.⁷¹³ Aslan heykellerinin konulması ile ağaçlı yol (alle) aslanlı yola dönüştü.

Anıtkabir’de yer alacak heykel ve rölyeflerin konularını belirleyen komisyon, aslan heykellerinin “*kuvvet ve sükûnet telkin eden stilize oturmuş ve yatmış durumda*” olmalarını istiyordu. Ancak komisyon, üslup yönünden bir şart öngörmüyordu. Hüseyin Anka Özkan, yarışma için aslan heykeli yaparken, “Maraş Aslanı”ndan esinlendi. İstanbul Arkeoloji Müzesinde bulunan Maraş Aslanı adı verilen heykel, Hitit dönemi eseri idi.⁷¹⁴ Bu esinlenme dönemin sanatçı ve aydınlarının tarihi yorumlama biçimlerini göstermektedir. Cumhuriyet döneminde eski Anadolu uygarlıkları ile kurulan bağ ve ilişki Anıtkabir mimarisine yansıdığı gibi aslan heykellerinde de kendini hissettirmektedir.

Aslanlı yolun girişinde bulunan kadın ve erkek grupları heykelleri de Hüseyin Anka Özkan’a aitti. Yüksek boyutlu olan heykeller, benzetme esaslı doğalcı değil

⁷¹¹ **Anıtkabir Tarihçesi**, s.41

⁷¹² Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 19.11380-2

⁷¹³ N.Eldem, **a.g.m.**, s.147.

⁷¹⁴ Hüseyin Anka Özkan, “*Anıtkabir Heykel ve Rölyefleri İlk Modern Uygulama,*” **Atatürk İçin Düşünmek**, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1998, s.152.

modern çalışmalarındır. Sanatçı, üç kadının yer aldığı kadın grubu heykelinde Anadolu köylü kadınlarının Atatürk'ün ölümü karşısında duydukları hüznü ve yası betimlemektedir. Ancak sessiz bir yas vardır. Arka taraftaki kadın figürü ağlamakta, ağladığı görünmesin diye yüzünü kapatmaktadır. Yine üç figürden oluşan erkek grubu heykellerinde ise, kimlikler daha belirgindir. Önde sanatçının deyimi ile “Atatürk'ün ve cumhuriyetin güvencesi” öğrenci ve asker figürleri bulunmaktadır. Arkada çoban kıyafetli figür ile toplumun her sınıfının aynı hüznü ve yası paylaştığı anlatılmaktadır.⁷¹⁵

Bakanlar Kurulu, 8 Ağustos 1952 tarihinde Anıtkabir heykel ve rölyefleri için açılan yarışmada derece alanlara alçıdan çeşitli ebatta modellerin yaptırılması işinin pazarlıkla ihale edilmesi konusunda Yapı ve İmar İşleri Eksiltme Komisyonuna yetki verdi.⁷¹⁶

Heykel ve rölyeflerin taslakları yarışma ile belirlendikten sonra bu taslaklar, taşa uygulanacaktı. Bakanlar Kurulu, 26 Ağustos 1952 tarihinde Anıtkabir heykel ve rölyeflerin taşa uygulanması için uluslararası ihale açılmasını kararlaştırdı. Bu karara göre, “yarışmada derece almış Türk sanatçılar ve Avrupa İktisadi İşbirliğine dâhil ülkelerin bu alanda tanınmış firmalar” girebileceklerdi.⁷¹⁷ İhaleyi, İtalyan firması, M.A.R.M.I. şirketi kazandı. Anıtkabir'de birkaç rölyefin birinciliğini kazanan Nusret Suman da M.A.R.M.İ. firmasının taşeronu oldu.⁷¹⁸

Hüseyin Anka Özkan, Türk sanatçıların eski tekniklerle çalıştığını ancak zamanın kısıtlı olmasından dolayı işleri eski tekniklerle yetiştirmenin mümkün olmadığını belirtmektedir. Bu nedenle, yeni teknikle çalışan İtalyan ustalar heykel ve rölyeflerin taş uygulamalarını yaptı.⁷¹⁹

Heykel grupları ve aslan heykelleri için 8 Ekim 1952'de Hüseyin Özkan'la sözleşme imzalandı.⁷²⁰ Heykellerin 1/1 ölçekli modelleri 29 Haziran 1953'de jüri tarafından kontrol edilerek kabul edildi.⁷²¹ Kadın ve erkek heykel grup heykelleri, 5

⁷¹⁵ Aynı yer.

⁷¹⁶ BCA: 030.18.01.129.62.11

⁷¹⁷ BCA: 030.18.01.129.64.7

⁷¹⁸ Gülekli, **a.g.e.**, s.35-36

⁷¹⁹ Özkan, **a.g.m.**, s.152

⁷²⁰ **Anıtkabir Tarihçesi**, s.138

⁷²¹ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 19.22.1400

Eylül 1953’de yerine monte edildi.⁷²²

Nusret Suman, Müdafaa-ı Hukuk, Barış, Misak-ı Milli ve İnkılap konulu rölyeflerin ara motiflerini 1 Temmuz 1952’de hazırladı.⁷²³ Jüri, rölyeflerin alçı modellerini 21 Kasım 1952’de kabul etti.⁷²⁴ Müdafaa-ı Hukuk Kulesinin dış duvarında yer alan rölyef bizzat Nusret Suman tarafından taş’a uygulandı. Barış, Misak-ı Milli ve İnkılap kuleleri rölyefleri M.A.R.M.İ firması tarafından uygulandı.⁷²⁵

İstiklal, Hürriyet, Mehmetçik Kuleleri ile Başkomutanlık Meydan Savaşı rölyeflerini Zühtü Müridoğlu kazanmıştı. Müridoğlu, İstiklal, Hürriyet ve Mehmetçik konulu rölyeflerini 29 Mayıs 1953 tarihine kadar teslim edilebileceğini Anıtkabir Kontrol Şefliğine bildirdi.⁷²⁶ Heykel ve rölyeflerin kontrolünü yapan Prof. Belling, 11 Temmuz 1953 tarihli raporunda “Müridoğlu’nun, Başkomutanlık Meydan Savaşını temsil eden 40 metre karelik rölyefin ilk yarısını, Mehmetçik konulu rölyefi ile birlikte Ankara’ya göndereceğini, Başkomutanlık Meydan Savaşının ikinci yarısının ise yaklaşık üç hafta sonra bitirilerek gönderileceğini” Bayındırlıkla Bakanlığına bildirdi.⁷²⁷

Sakarya Meydan Savaşı konulu rölyefi İlhan Koman kazanmıştı. İlhan Koman ile Bayındırlık Bakanlığı arasında 6 Ekim 1952 tarihinde sözleşme yapıldı.⁷²⁸ Koman, büyük rölyefin alçı kabartmasının ilk yarısını 28 Mayıs 1953’de Ankara’ya gönderdi.⁷²⁹ Rölyefin ikinci kısmı, 15 Temmuz 1953’de tamamlandı.⁷³⁰

23 Nisan rölyefi, Hakkı Atamulu tarafından hazırlandı. 10 Aralık 1952 tarihinde 6240 TL bedelle Hakkı Atamulu ile sözleşme imzalandı.⁷³¹

Bayrak kaidesindeki rölyef ile Hitabet Kürsüsü süslemesi Kenan Yontuç hazırladı. Bayrak direğindeki rölyef ve Hitabet Kürsüsü süslemesinin 1/1/ ölçekli alçı

⁷²² Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 19.12.1390

⁷²³ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 19.137.1516-1

⁷²⁴ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 19.66.1444

⁷²⁵ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 19.137.1516-2

⁷²⁶ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 19.136.1515-2

⁷²⁷ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 19.136.1515-3

⁷²⁸ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 19.137.1516-4

⁷²⁹ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 19.137.1516-6

⁷³⁰ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 19.136.0-2

⁷³¹ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 19.63.1441

modelini jüri, 7 Mayıs 1953 tarihinde kabul etti.⁷³²

Rölyeflerin taşa uygulanmasında bazı sorunlar da yaşandı. Heykeltıraş Nusret Suman, kendi eseri olan Müdafaa-ı Hukuk taslağını Müdafaa-ı Hukuk Kulesi'nin dış yüzüne uyguladı. Anıtkabir'de uygulanacak heykel ve rölyeflerin genel kontrol görevi, Prof. Rudolf Belling ile Anıtkabir mimarları Prof. Emin Onat ve Doç. Orhan Arda'ya verilmişti. Müdafaa-ı Hukuk rölyefi 29 Haziran 1953'de uygulaması incelendi. Rölyefin derinliği az bulundu ve anıtın dış mimarisinde beklenen etkiyi gösteremediği tespit edildi. Rölyeflerin yakından görünebilecek bir ölçüde yapılması kararlaştırıldı. Hürriyet, İstiklal, Mehmetçik, 23 Nisan ve Misak-ı Milli Kulelerinin dış yüzeyine rölyef yapılacaktı. Müdafaa-ı Hukuk rölyefinin başarısız olması nedeniyle rölyeflerin kulelerin içlerine yapılması kararlaştırıldı. Türk sanatçının başarısız uygulaması nedeniyle Kurul, Hürriyet, İstiklal, Mehmetçik, 23 Nisan ve Misak-ı Milli rölyeflerinin İtalyan uzmanlar tarafından yapılmasına karar verdi. Aynı zamanda M.A.R.M.I. firmasının taşeronu olan Nusret Suman'ın yalnız bayrak direği kaidesindeki rölyefle, hitabet kürsüsü süslemesini yapması kararlaştırıldı.⁷³³ Nusret Suman'ın yaptığı Müdafaa-ı Hukuk, Bayrak direği ve Hitabet Kürsüsü uygulamalar dışında Anıtkabir'de yer alan heykel ve rölyeflerin taşa uygulanmasını İtalyan sanatçılar yaptı.

Kulelerin dış yüzeyine yapılması planlanan rölyeflerin uygulanması sırasında başlangıçta düşünülen etki yaratılamamıştır. Müdafaa-ı Hukuk rölyefinin başarısız ve etkisiz uygulaması, diğer rölyeflerin kule içine alınmasına yol açtı. Müdafaa-ı Hukuk rölyefinin dışında yalnızca Mehmetçik Kulesinin dış yüzeyine rölyef uygulaması yapıldı. Rölyeflerin kule içlerine alınması ile etkileri azaltıldı, süslemelerdeki yalınlık düşüncesi böylelikle daha da güçlendi.

Heykel ve rölyeflerin kabulü sırasında Prof. Belling ve Anıtkabir mimarlarından oluşan kurul, eserlerin sahibi heykeltıraşları da eserleri incelemek üzere davet etti.⁷³⁴ Nusret Suman, M.A.R.M.I. firması tarafından eserlerinin hatasız olarak uygulandığını 10 Mayıs 1954 tarihli yazı ile Bayındırlık Bakanlığına

⁷³² Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 19.125.1504

⁷³³ Gülekli, **a.g.e.**, s.35-36.

⁷³⁴ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 19.160.1438

bildirdi.⁷³⁵ Zühtü Müridoğlu ise kendi eserleri olan rölyeflerin taşa nakledilmesinden sonra yaptığı incelemede teknik hatalar gördüğünü, bu eserlerin kesin kabulleri yapılırken modeller ile uygulamaların ayrıntılı bir şekilde kıyaslanmasını 13 Ekim 1953 tarihli yazı ile Bayındırlık Bakanlığına bildirdi.⁷³⁶ Sakarya Savaşı rölyefini yapan İlhan Koman, 8 Ekim 1953 tarihinde taş uygulama üzerinde yaptığı incelemede bazı hatalar tespit etti.⁷³⁷ 10 Mayıs 1954 tarihli yazışmaya göre, savaş rölyeflerinde bulunan hatalar düzeltilmeye çalışıldı.⁷³⁸ Heykel ve rölyeflerin 10 Kasım 1953 tarihinde yapılan Atatürk'ün Naaşının Anıtkabir'e Nakil törenine yetiştirilmesi için yoğun çaba harcandı ancak bir kısmı yetiştirilemedi. Anıtkabir girişinde bulunan erkek grup heykellerinden öğrenci heykelinin taş uygulaması Nakil töreni günü için geçici olarak alçı modeli konuldu.⁷³⁹ İtalyan M.A.R.M.İ firması tarafından heykel ve rölyeflerin taş uygulaması kabulleri ve ince işlerde değişiklik ancak Nisan-Mayıs 1954 tarihinde yapılabildi.

Anıtkabir'de mozaik süslemeler de yapıldı. Mozaikler, özellikle Mozole kısmında kullanıldı. Mozole binasında; şeref holünün giriş bölümünün tavanında, şeref holünün tavanında, lahit taşının bulunduğu bölümün tavanında, yan galerileri örten çapraz tonozların yüzeyinde mozaik süslemeler vardır. Ayrıca sekizgen mezar odasında ve kulelerin pencerelerin üst kısımlarındaki kemer aynalıklarında mozaik süsleme yapıldı. Mozaik motiflerini belirlemek için herhangi bir yarışma açılmadı. Anıtkabir mimarı, Prof. Emin Onat, mozaik süslemeler ile ilgili olarak Mühendis Mektebi Mimarlık Bölümünde rölöve ve serbest resim hocası olan Nezih Eldem'i görevlendirdi. Nezih Eldem, şeref holünün orta bölümünde yer alan mozaik süslemeler dışında Anıtkabir'de yer alan mozaik süslemelerin tümünün tasarımlarını yaptı. Mozaik desenlerini tek tek elle çizerek boyadı. Nezih Eldem'in çizdiği mozaik desenleri kabul edildi.⁷⁴⁰ Şeref holünün tavanında yer alacak mozaik motiflerin seçimi için İstanbul Türk ve İşlam Eserleri Müzesindeki kilim ve halılar üzerinde incelemeler yapıldı. 15. ve 16. yüzyıl Türk halı ve kilimlerinden alınmış on bir

⁷³⁵ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 19.137.1516-1

⁷³⁶ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 19.136.1515-4

⁷³⁷ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 19.137.1516-7

⁷³⁸ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 19.136.1515-5

⁷³⁹ Ali Güler, **Sonsuza Yolculuk**, Truva Yayınları, İstanbul, 2010, s.138

⁷⁴⁰ N.Eldem, **a.g.m.**,s.147.

motifin birleştirilmesi ile bir kompozisyon oluşturuldu.⁷⁴¹ Mozaik motifleri hazırlandıktan sonra mozaik süslemelerinin uygulaması yapılacaktı. Türkiye’de o yıllarda mozaik süsleme uygulaması yapılamıyordu.⁷⁴² Bu nedenle, Bayındırlık Bakanlığı, Anıtkabir’deki mozaik işlerinin yapılması için Avrupa ülkelerinin büyükelçilerinden birer yazı ile ülkelerindeki mozaik işlerini yapan büyük firmaların bildirilmesini Ekim 1951’de istedi.⁷⁴³ 11 Ocak 1952 tarihinde İtalyan M.A.R.M.İ firması, mozaik işlerini yapmak üzere Bayındırlık Bakanlığına teklif verdi. M.A.R.M.İ firması mozaik imalinde 315 yıllık bir geçmişi olan köklü bir İtalyan şirketi idi. Firma yetkilileri, Atatürk gibi tarihe mal olmuş büyük şahsiyetlerin anıtlarının altın ve renkli mozaik ile yapılmasının uygun olacağı konusunda Bakanlık yetkililerine öneride bulundular.⁷⁴⁴ Ayrıca M.A.R.M.İ firması, İtalya Bayındırlık Bakanlığından mozaik kaplama ve döşemesinde güvenilir ve ihtisas sahibi olduğunu belirten referans mektubu da getirdi.⁷⁴⁵ Bakanlar Kurulu, 6 Şubat 1952 tarihinde mozaik işlerinin yapılması ile ilgili olarak ehliyetli firmalardan teklif alınması ve pazarlıkla ihale edilmesi hakkında karar aldı.⁷⁴⁶ Mozaik işlerinin ihalesi yapılmadan önce 1 Mart 1952 tarihinde, Alman ve İtalyan firmalarından alınan mozaik örneklerinin kimyasal etkilere ve sıcaklık değişmelerine karşı dayanıklılık testleri Karayolları Genel Müdürlüğü Laboratuvarlarında yapıldı. Laboratuvar sonuçlarına göre İtalyan firmasının mozaikleri daha dayanıklı çıktı.⁷⁴⁷ Mozaik işlerinin imali ve uygulanması işi İtalyan firmasına verildi.⁷⁴⁸ Mozaik desenlerini çizen Nezih Eldem, mozaik uygulamaları için İtalya’ya gönderildi ve 2,5 yıl İtalya’da kaldı. Nezih Eldem tüm mozaiklerin 1/1 çizimini İtalya’da yaptı. Mozaikler, Roma ve Milano’daki atölyelerde yapıldı. Mozaikler uzun ve zorlu bir süreçte gerçekleştirildikten sonra mozaik panolar Ankara’ya gönderiliyor, Ankara’da bulunan İtalyan ekip ise montajını yapıyordu.⁷⁴⁹ 14 Ekim 1953 tarihine kadar İtalyan firma, sekizgen mezar odasında 95.13 metrekare, lahdin bulunduğu nişin tavanında 44.23 metrekare ve

⁷⁴¹ Ulus Gazetesi, 10 Kasım 1953.

⁷⁴² N.Eldem, **a.g.m.**, s.147.

⁷⁴³ **Anıtkabir Tarihçesi**, s.159.

⁷⁴⁴ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 47.59.2256

⁷⁴⁵ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 47.59.2250

⁷⁴⁶ BCA: 030.18.01.128.9.10

⁷⁴⁷ **Anıtkabir Tarihçesi**, s.162

⁷⁴⁸ Milliyet Gazetesi, 12 Mayıs 1952.

⁷⁴⁹ N.Eldem, **a.g.m.**, s.147-148

Şeref Holü tavanındaki 19 adet kirişte 741.26 metrekare olmak üzere 880.62 metrekarelik yerin mozaik kaplamasını tamamladı. Şeref Holü giriş tavanında bulunan 126.06 metrekarelik bölüm, galerileri örten çapraz tonozlarda bulunan 325 metrekarelik bölüm, Şeref Holü tavanındaki sekiz adet kirişteki 312.11 metrekarelik bölüm olmak üzere toplam 763.17 metrekarelik alanının mozaik işleri o tarihte henüz yapılmamıştı. Nakil törenine bir ay kalması nedeniyle İtalya'dan ilave dört mozaik ustası daha getirildi ve mesai saatleri artırıldı. Geri kalan 763.17 metrekarelik alanının mozaik işleri yoğun bir çalışma ile 10 Kasım 1953 tarihine kadar yapıldı.⁷⁵⁰

Mozaiklerin dışında Anıtkabir'de mimari süsleme olarak fresk de kullanıldı. Mozole kısmını çevreleyen kolonların tavanlarında ve Anıtkabir yardımcı binalarının önünde bulunan revakların tavanlarında ve kulelerin primidal tavanlarında fresk tekniğinde süslemeler yapıldı. Anıtkabir'in fresk işleri, 27 Mart 1953 tarihinde 84.260 TL'lik keşif bedeli ile ihaleye çıkarıldı. İhaleyi, Tarık Levendoğlu kazandı.⁷⁵¹ Teknik şartnamede, fresk tekniğinde yapılacak süsleme motiflerinin idare tarafından verileceği belirtilmiştir. Ayrıca şartnamede, motiflerde kullanılacak boyanın niteliği, her metrekareye kaç kat ve ne kadar sürüleceği gibi ayrıntılara da yer verilmiştir.⁷⁵² Sözleşme, 11 Nisan 1953'de yapıldı ve tavan süsleme işlerine 30 Nisan 1953'de başlandı. 1 Temmuz 1953 tarihine kadar yan binaların revak tavanları, 5 Ağustos 1953'e kadar Şeref holü kolonlarının fresk süslemeleri tamamlandı.⁷⁵³ 10 Kasım 1953 tarihine kadar fresk süsleme işleri bitirildi. Fresk süslemelerin tümünde 15. ve 16. yüzyıl Türk halı ve kilim motiflerinden örnekler kullanıldı. Tavanları çevreleyen bu freskler, Anıtkabir'e Türk estetiğini katan en önemli unsurlardan biridir.

Fresklerin yanı sıra kilim motifi, 129x84 metre boyutlarındaki tören alanının zemininde de kullanıldı. Zemin 373 dikdörtgene bölünmüş ve her bölüm küp şeklinde siyah, sarı, kırmızı ve beyaz renkli travertenle kilim gibi döşendi.⁷⁵⁴ Anıtkabir'de kuleler ve Şeref Holü dış duvarlarının çatı ile birleştikleri yerlerde, yapıyı dört yerden saran Türk taş işleme sanatından oluşan bordürler yapıldı. Tören meydanını çevreleyen binalar ve kulelerde eski Türk evlerinden esinlenerek yağmur

⁷⁵⁰ **Anıtkabir Tarihçesi**, s.167.

⁷⁵¹ **a.g.e.**, s.168

⁷⁵² Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 47.23.2240-2

⁷⁵³ **Anıtkabir Tarihçesi**, s.169.

⁷⁵⁴ Ural, **a.g.m.**, 1998, s.106.

sularının boşaltılması için traverten çörlenler yapıldı.⁷⁵⁵ Geleneksel Türk mimarisinde kullanılan süs motifleri de kullanıldı. Selçuklu ve Osmanlı mimarisinde görülen kabara, gül rozeti motifleri ve kuş sarayı kule duvarlarında uygulandı.⁷⁵⁶

Şeref Holünde yer alan 12 adet aplik meşale, Ankara Teknik Öğretmen Okulu atölyelerinde yaptırıldı.⁷⁵⁷ Başbakanlık Anıtkabir Komisyonu tarafından hazırlanan Anıtkabir Uluslararası Serbest Proje Yarışması Şartnamesinin “*Program*” bölümünün 16. maddesinde lahdin bulunduğu salonda özellikle “altı ok”un sembolize edilmesi isteniyordu.⁷⁵⁸ Şartnameye uygun olarak Anıtkabir projesinde, lahdin bulunduğu Şeref Holünde Anayasa’da yer alan ve aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisinin “altı ilke”yi temsil eden altı meşale bulunuyordu.⁷⁵⁹ Demokrat Parti döneminde tamamlanan Anıtkabir’de meşale sayısı altıdan on ikiye yükseldi. Böylelikle Cumhuriyet Halk Partisini de simgeleyen altı ilkeye gönderme ortadan kaldırıldı.

Şeref Holü kapısı ve lahit arkasındaki büyük pencere ile bütün kapı ve pencere parmaklıkları yaptırıldı. Bronz kapı ve parmaklıklar için önce Alman firması ile anlaşıldı. Ancak Alman firması ile işler beklenildiği ölçüde ilerlemedi. Alman firması ile anlaşma feshedildi.⁷⁶⁰ İtalyan firması Veneroni Prezati ile 26 Şubat 1953 tarihinde sözleşme imzalandı. Büyük lahit penceresi ile galerinin dört kapılı, on sekiz tanesi sabit olan yirmi iki adet pencerenin bronz parmaklıkların imalatı ve teslimi karşılığında 359.900 TL ödendi. Ancak teslimat sözleşmeden kaynaklanan sorun nedeniyle zamanında gerçekleşmedi. Danıştay’dan 8 Şubat 1954 tarihinde alınan mütalaa ile sorun, ek sözleşme düzenlenmesi ile aşıldı.⁷⁶¹ Anıtkabir’in bronz kapı ve pencereleri ancak Nisan 1954 tarihinden sonra monte edilebildi.⁷⁶²

Anıtkabir’de yer alan heykel ve rölyef çalışmaları, Türk heykeltıraşlığı için önemli bir deneyim oldu. O zamana kadar doğalcı bir üslup içinde çalışan Türk heykeltıraşları stilize çalışmaya zorlandılar. Tüm heykeltıraşların Anıtkabir’de yer

⁷⁵⁵ **Anıtkabir Tarihçesi**, s.54

⁷⁵⁶ **a.g.e.**, s.53

⁷⁵⁷ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 62.22.3186

⁷⁵⁸ Mithat Aydın Özel Arşivi, **Atatürk Anıt-Kabir Proje Müsabakası**, s.17

⁷⁵⁹ Onat, “*Anıt-Kabir*,” s.123-124

⁷⁶⁰ N.Eldem, **a.g.m.**, s.148.

⁷⁶¹ BCA: 030.11.1.244.14.8

⁷⁶² **Anıtkabir Tarihçesi**, s.54

alan eserleri onların ilk modern uygulamaları oldu. Bu çalışmalar, Türk heykeltıraşların eksik olduğu modern teknik uygulamalar da deneyim kazanmalarını sağladı. Türk heykeltıraşlığı ilk kez Anıtkabir’de mimari ile iç içe bir çalışmaya imza attı. Hüseyin Anka Özkan’a göre, Anıtkabir’de yer alan modern uygulamalar Türk heykelinin ileri noktalarından birisi olmasına rağmen modern Türk heykeltıraşlığına etkisi uzun soluklu olmadı.⁷⁶³ Anıtkabir inşaatına kadar bilinmeyen mozaik uygulaması Murat Ural’a göre, Anıtkabir uygulaması, mozaığın bir süsleme unsuru olarak yaygınlaşmasını sağladı. Anıtkabir’de yer alan heykel ve rölyeflerde yalın, ağırbaşlı ve ölçülü bir yaklaşım sergilenmektedir. Heykel ve rölyeflerde yumuşatılmış geometrik üslup Anıtkabir’in genel üslubu ile birleşmektedir. Rölyeflerin yüzeysel işlenmeleri, perspektiften kaçınılması ilk bakışta dikkat çekmemelerini ve mimariyle birleşmelerini sağlamaktadır. Heykel ve rölyefler Anıtkabir’in genel yalınlığı ile uyumludur.⁷⁶⁴ Heykel ve rölyefler modern uygulamalardır. Ancak aslan heykelleri Anadolu’nun eski medeniyetlerinden Hitit üslubundan esinlenerek stilize edilmiştir. Böylelikle aslan heykelleri, *“Anıtkabir’i yedi bin yıllık bir medeniyetin, rasyonel çizgilerine dayanan klasik bir ruh içinde kurmak isteyen”* Anıtkabir mimarlarının düşüncesi ile paralel bir unsura dönüştü.

Heykel ve rölyeflerin modern ve evrensel yorumlarına karşın Anıtkabir’de mozaik, fresk ve süslemelerde yerel motifler tercih edildi. Şeref holünün tavanı, mezar odası mozaiklerinde, fresklerde ve tören meydanında Türk halı ve kilim motifleri kullanıldı. Bu süslemeler Anıtkabir’de Türk estetiğini yansıtmaktadır. Adı geçen süslemelerde görülen Osmanlı-Selçuklu sanatına göndermeler, kabara, gül rozeti motifleri ve kuş sarayı ile çok daha belirgin kendini hissettirir. Süslemelerde çini yerine Türkiye’de o yıllarda bilinmeyen mozaik tercih edildi. Bu tercihte çininin Osmanlı türbelerini hatırlatmasının etkisi olmalıdır. Ancak Roma-Bizans eserlerinde kullanılan mozaik Anadolu halk kültürünün motifleriyle birleştirilerek kullanıldı. Anıtkabir’de genel olarak süslemelerde Hitit’ten Osmanlı’ya geniş bir tarihsel referanstan esinlenilmiştir. Tarihsel birikim modern uygulamalarla yorumlanmıştır.

⁷⁶³ Özkan, **a.g.m.**, s.153

⁷⁶⁴ Ural, **a.g.m.**, s.107

3- Peyzaj ve Ağaçlandırma alışmaları

Anıtkabir'in inşa edildiği Rasattepe orak bir araziydi. İnşaat öncesinde çekilen fotoğraflarda tepede ve eteklerinde tek bir ağacın bile olmadığı görülmektedir.⁷⁶⁵ Anıtkabir inşaatı temel atma töreni öncesinde Rasattepe'nin ağaçlandırılmasını sağlamak amacıyla 80.000 TL'lik su tesisatı işi yapıldı.⁷⁶⁶ Park sahası dahil yaklaşık 750 dönümlük bir alana sahip Anıtkabir'in çevresine ilişkin peyzaj planlamasına 1946 yılında başlandı. evre düzenlemesine ilişkin uygulama projeleri Prof. Dr. Sadri Aran tarafından hazırlandı. Bonatz'ın nerileri doğrultunda biçimlenen bu projeye göre; Anıtkabir yapısının taçlandırdığı tepe, planlamanın ağırlık merkezi olacaktı. Bu tepenin çevresinde, eteklerinden başlamak üzere geniş bir yeşil kuşak oluşturulacaktı. Bu yeşil kuşak içerisinde çok seyrek olmak üzere niversite ve kültür yapılarının yer alması planlandı. Rasattepe'nin eteklerinde yüksek ve büyük hacimli ağaçlardan yeşil kitleler oluşturulacak, bu kitleler anıta yaklaştığa alçalarak renkleri bozlaşacak ve bozkırın basık formlu ve boz renkli bitki fizyonomisine bürünerek, anıtın heybetli yapısı önünde adeta snp silinecekti. Aslanlı Yol, iki tarafı ağaç kitlelerinden oluşan yüksek yeşil çitlerle kent peyzajının etkisinden ayrılacaktı.⁷⁶⁷ Anıtkabir projesinde de giriş yolunun iki tarafında servi ağaçlarının olması öngörülüyordu. Mimarlar, giriş yolunun iki tarafına servi ağaçlarını koymakla ziyaretçilerin şehir panoraması ile ilişkisini kesmeyi amaçladılar.⁷⁶⁸ Uygulama sırasında Aslanlı yolun iki tarafına dört sıra kavak ağacı dikildi⁷⁶⁹ Bu kavaklar, kısa zamanda çok büyüdü ve anıtın görünüşünü engellediği için kavaklar sökülerek yerlerine Virjinya ardıları dikildi.⁷⁷⁰

İstanbul Teknik niversitesi profesörlerinden oluşan deprem komisyonu 11 Aralık 1948 tarihli raporunda, Rasattepe'nin yamaç ve eteklerinin ağaçlandırılarak, toprağın aşınmaya karşı korunmasının sağlanmasını gerekli gördü.⁷⁷¹ 4 Mart 1948 tarihinde Bayındırlık Bakanı Kasım Gülek ve Prof. Dr. Sadri Aran'ın da katıldığı toplantıda Anıtkabir'in peyzaj çalışmalarına başlanmasına, projeye uygun olarak

⁷⁶⁵ Ulus Gazetesi, 19 Ocak 1939.

⁷⁶⁶ Ulus Gazetesi, 25 Ağustos 1944.

⁷⁶⁷ **Anıtkabir Tarihçesi**, s.71

⁷⁶⁸ Onat, "*Anıt-Kabir*," s.121-122

⁷⁶⁹ Emin Onat, "*Anıtkabir Projesini Nasıl Yaptık?*" Cumhuriyet Gazetesi, 5 Kasım 1953

⁷⁷⁰ Gülekli, **a.g.e.**, s.29

⁷⁷¹ **Anıtkabir Tarihçesi**, s.111

lüzumlu ağaç ve süsü bitkilerinin Çubuk barajı fidanlığından ve Ankara dışındaki fidanlıklardan temin edilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca Anıtkabir içinde bir fidanlık kurulmasına karar verildi. Peyzaj çalışmalarına başlanmadan önce 1948 Ankara Belediyesi tarafından 3.000 metreküp dolgu toprağı getirilerek parkın tesviye işi tamamlandı.⁷⁷² 15 Mayıs 1948 tarihli Ulus Gazetesinin haberine göre, Anıtkabir içinde bir fidanlık kuruldu ve Anıtkabir'in çevresinde ağaçlandırma çalışmalarına başlandı.⁷⁷³ Yine Ulus Gazetesinin 10 Kasım 1950 tarihli haberine göre, Anıtkabir sahası içinde 40.000 metrekarelik fidanlık kurulduğu, 120 bin metrekarelik arazinin ağaçlandırılmasının yapıldı ve o tarihe kadar peyzaj ve ağaçlandırma işleri için 266.961 TL harcandı.⁷⁷⁴

Anıtkabir'de peyzaj ve ağaçlandırma çalışmaları Prof. Dr. Sadri Aran tarafından düzenlenen plan çerçevesinde yapıldı.⁷⁷⁵ Peyzaj çalışmaları kapsamında Kasım 1952'ye kadar 160 bin metrekarelik arazi ağaçlandırıldı, 100 bin metrekarelik arazinin toprak tesviyesi tamamlandı. Peyzaj çalışmaları için gerekli fidan ve çiçeklerin yetiştirilmesi için Anıtkabir sahasında 20 bin metrekarelik fidanlık oluşturuldu.⁷⁷⁶ 1953 yılı Kasım ayına kadar park alanına 43.925 fidan dikildi. Fidanların büyük kısmı İstanbul Bahçeköy Orman İşletmesi Fidanlığından, Orman Fakültesi Fidanlığından, Ankara Fidanlığından, Eskişehir, Fidanlığından, İzmir Mersinli Süs Bitkileri Fidanlığından ve Ankara Çubuk Barajı Fidanlığından getirildi. Türkiye Ormancılar Derneği, 100 adet Lübnan Sediri, 10 adet Karaçam, 100 adet Çınar, 15 adet Batı Hint Yasemini ve 50 adet akağaç, hediye etti. Orman Genel Müdürlüğü de, Anıtkabir'e 50 Köknar, 20 Ardıç, 75 Sedir ve 80 İğde fidanı gönderdi. Ziraat Araştırma Enstitüsünden 80 kg çeşitli cins tohum verildi.⁷⁷⁷ Devlet kuruluşlarından ve fidanlıklarından alınan fidanların yanı sıra Bayındırlık Bakanlığı, Anıtkabir için çeşitli türden bitkiler satın aldı. 50 adet Yeşil Yapraklı Ladin Çamı, 20 adet Porsuk Çamı, 20 adet Kırmızı Çiçekli Ahlatı, 100 adet Tezyinat Ağacı, 50 adet Yarım Mavi Ladin Çamı, 25 adet Amerikan Köknarı, 150 adet Tam Mavi Ladin

⁷⁷² **Anıtkabir Tarihçesi**, s.72.

⁷⁷³ Ulus Gazetesi, 15 Mayıs 1948.

⁷⁷⁴ Ulus Gazetesi, 10 Kasım 1950.

⁷⁷⁵ Kemal Urgan, "Anıt-Kabir Ağaçlandırma İşleri," Orman ve Av Dergisi, Özel Sayı, Ankara, Kasım 1973, s. 16

⁷⁷⁶ Bağışgil, "Anıt-Kabir İnşaatı," s.27

⁷⁷⁷ Urgan, **a.g.m.**, s. 17.

Çamı olmak üzere yedi cins ağaca ait toplam 315 adet fidan ve 1.000 adet koyu pembe yediveren çok çiçekli gül için 1 Ağustos 1952 günü ihaleye çıkıldı.⁷⁷⁸ 10 Kasım 1953 tarihine kadar Anıtkabir Parkına toplam 43. 925 fidan dikildi.⁷⁷⁹

Kimi ülkeler, Türkiye'ye Anıtkabir Parkına dikilmek üzere, fidanlar hediye etti. Amerika Birleşik Devletleri, "*Türkiye'nin Büyük Lideri Atatürk'ün hatırasına bir hürmet nişanesi ve Amerikan milletinin Türk milletine duyduğu dostluk hislerinin bir tezahürü olarak*" Anıtkabir parkına dikilmesi için 200 adet Mavi Çam hediye etmek istediğini 31 Mart 1953 tarihinde Türk hükümetine bildirdi.⁷⁸⁰ Bu hediyeden memnuniyetini ifade eden Türk hükümeti hediye edilen fidanlar için bürokratik engelleri kaldırdı. Bakanlar Kurulu 6 Nisan 1953 tarihli toplantısında, dünya ülkelerinin Anıtkabir Parkına dikilmek üzere hediye olarak gönderecekleri fidan veya ağaçların gümrük vergisinden muaf tutulmasını kararlaştırdı.⁷⁸¹ Amerika Birleşik Devletlerinden ardından Norveç 12 adet Gürgen, İsveç 10 adet Huş ağacı fidanı, Portekiz ise 50 adet Servi, 50 adet Sahil Çamı gönderdi.⁷⁸² İsrail hükümeti, İsrail'deki Atatürk Ormanından alınan 30 adet Sahil Çamı fidanını hediye etti.⁷⁸³ Belçika ise Anıtkabir'e çeşitli türlerde 100 adet fidan gönderdi.⁷⁸⁴ Anıtkabir için Yugoslavya'dan 298 çeşitli ağaç, İspanya'dan 15 çeşitli ağaç, Avusturya'dan 55 Minus Munta, Finlandiya'dan 275 Gürgen, Kanada'dan 30 çeşitli ağaç, Federal Almanya'dan 230 çeşitli ağaç, İtalya'dan 49 çeşitli ağaç, Japonya'dan 35 Kiraz ağacı, Hindistan'dan 280 Çam Ağacı hediye edildi.⁷⁸⁵ Anıtkabir inşaatının tamamlandığı 10 Kasım 1953 tarihine kadar ABD, Avusturya, Belçika, Federal Almanya, Finlandiya, Fransa, Hindistan, İspanya, İsrail, İsveç, İtalya, Japonya, Kanada, Mısır, Norveç, Portekiz ve Yugoslavya fidan gönderdi. Kıbrıs Türk Talebe Federasyonu da 5 adet Halep Çamı hediye etti. Toplam 18 ülkeden 2135 adet çeşitli ağaç fidanı Anıtkabir Parkına dikildi.⁷⁸⁶ Anıtkabir inşaatı tamamlandıktan sonra da bazı ülkeler, Anıtkabir için fidan ve süs bitkisi göndermeye devam ettiler. Pakistan;

⁷⁷⁸ Milliyet Gazetesi, 9 Temmuz 1952.

⁷⁷⁹ Ungan, **a.g.m.**, s. 17.

⁷⁸⁰ BCA: 030.01.61.376.8

⁷⁸¹ BCA: 030.18.01.131.27.16

⁷⁸² Milliyet Gazetesi, 16 Haziran 1953.

⁷⁸³ Zafer Gazetesi, 10 Ekim 1953.

⁷⁸⁴ Milliyet Gazetesi, 6 Kasım 1953

⁷⁸⁵ Ulus Gazetesi, 8 Kasım 1953.

⁷⁸⁶ Ungan **a.g.m.**, s. 17.

150 çınar fidanı,⁷⁸⁷ Afganistan; 15 Akkavak ve 10 Nesteren Gül gönderdi.⁷⁸⁸ Bu ülkelerin dışında Danimarka, Irak, İngiltere, Tayvan ve Yunanistan Anıtkabir Parkına fidan hediye ettiler.⁷⁸⁹ Böylece Anıtkabir parkına fidan ve süs bitkisi hediye eden ülke sayısı 25 oldu. Ancak bu fidanların bazıları Türkiye'ye yolculuk sırasında zedelendi, bir kısmı da Ankara iklimine uyum sağlayamadı.⁷⁹⁰ Anıtkabir Parkına fidan hediye ülkeler incelendiğinde batı bloğu ve bağlantısız ülkelere oluşturulmaktadır. Sovyet Bloğunda yer alan ülkeler listede yer almamaktadır. Soğuk savaş yıllarının politik kamplaşma Anıtkabir Parkına ağaç hediye edilme jestinde kendini hissettirmektedir.

1953 yılından sonra da Anıtkabir Parkında ağaçlandırma ve peyzaj çalışmalarına düzenli olarak devam edildi. 2001 yılında Anıtkabir Parkında 104 ayrı türde yaklaşık 48.500 adet süs ağacı ve çalısı bulunmaktaydı. Anıtkabir parkında süreç içinde çeşitli yangınlar da meydana geldi. 29 Ağustos 1986,⁷⁹¹ 19 Ağustos 1987⁷⁹² ve 18 Ağustos 2003⁷⁹³ tarihlerinde Anıtkabir Parkında yangın çıktı. Bu yangınların en büyüğü olan 29 Ağustos 1986 tarihli yangında, Anıtkabir Parkında altı dönümlük ağaçlıklı alan yandı. Heyecan yaratan yangının başlamasından sonra dönemin Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay, olay yerine giderek yetkililerden bilgi aldı. Ankara Emniyet Müdürlüğü yetkilileri, "22 Ağustos 1986 günü ölen eski cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Anıtkabir'e gömülmemesini protesto etmek için Anıtkabir Parkının yakıldığı" yolunda telefon ihbarı aldıklarını açıkladı.⁷⁹⁴ Bayar'ın toprağa verildiği gün meydana gelen yangın, bu açıklama ile siyasi bir boyut kazandı. Genelkurmay Askeri Savcılığı olayla ilgili soruşturma başlattı. Savcılık soruşturmanın sonunda yangında kasıt bulunmadığını, yangının sıcak havalardan veya atılan bir sigara izmaritinden çıkmış olabileceğini açıkladı.⁷⁹⁵ Böylelikle Anıtkabir yangını üzerinden başlayan siyasi tartışmada sona erdi.

Sonuç olarak, Anıtkabir'in çevresinde başlangıçta 150 bin ağaç dikilmesi

⁷⁸⁷ Milliyet Gazetesi, 18 Ocak 1954.

⁷⁸⁸ Milliyet Gazetesi, 31 Mart 1954.

⁷⁸⁹ **Anıtkabir Tarihçesi**, s.73-74

⁷⁹⁰ Ugan, **a.g.m.**, s. 17.

⁷⁹¹ Milliyet Gazetesi, 30 Ağustos 1986.

⁷⁹² Milliyet Gazetesi, 20 Ağustos 1987.

⁷⁹³ Hürriyet Gazetesi, 19 Ağustos 2003.

⁷⁹⁴ Milliyet Gazetesi, 30 Ağustos 1986.

⁷⁹⁵ Milliyet Gazetesi, 13 Eylül 1986.

planlanmış ancak bu amaca ulaşamamıştır. Yine de tek bir ağaç olmayan çorak Rasattepe’de, inşaat sürecinde ve sonrasında yeşil bir kuşak oluşturuldu. Anıtkabir Parkına dikilen farklı türden ağaçlar ve süs bitkileri ile zengin bir flora yaratıldı.

4- DP Dönemi İnşaat Gelişmeleri

Demokrat Parti döneminde Anıtkabir inşaat çalışmalarına devam edildi. Cumhuriyet Halk Partisi döneminde inşaatın ikinci kısmını yüklenen firma ile Bayındırlık Bakanlığı arasında meydana gelen hukuki anlaşmazlıklar inşaatın yavaşlamasına neden olmuştu. 20 Eylül 1945 tarihinde imzalanan sözleşme ile Rar Türk Limitet Şirketine ihale edilen Anıtkabir ikinci kısım inşaatı devam ederken şirket, temel sisteminin değiştirilmesi sonucu yapılacak işlerin ihale bedelinin % 20’sini aştığı iddiasıyla Bayındırlık Bakanlığından ek ödenek talep etmesi hukuki anlaşmazlık yarattı. Danıştay’a başvuran şirketin talebi reddedildi.⁷⁹⁶ Hukuki anlaşmazlığın mahkemeye taşınması inşaatın ilerlemesini yavaşlattı. Rar Türk Limitet Şirketinin yüklendiği ikinci kısım inşaatın 1949 yılı sonunda bitmesinin planlanmasına rağmen tamamlanamadı. Ancak Anıtkabir İkinci Kısım inşaatı ihale müddeti, 1950 Temmuz ayında sona eriyordu.⁷⁹⁷ Ancak ikinci kısım işleri henüz tamamlanmamıştı.

DP döneminde, Anıtkabir ikinci kısım inşaatı yüklenici firma ile olan anlaşmazlığın çözümü için harekete geçildi. Bayındırlık Bakanlığı, Rar Türk Limitet Şirketi ile ek sözleşme yapılmasına karar verdi. Bayındırlık Bakanlığı yüklenici firma ile ek sözleşme düzenlemesi konusunu 21 Temmuz 1950 tarihli yazı ile Maliye Bakanlığına görüş sordu:

“9.751.240 lira olan keşif bedeli üzerinden %21,66 Rar şirketine ihale edilen Anıt-Kabir inşaatında zelzele tesirlerinin nazarı itibara alınması ve zeminin çürük çıkması sebebiyle temelde ilk keşfe nazaran 3.420.584 liralık fazla bir inşaat yapılmasına zaruret hasıl olması ve işin ehemmiyeti nedeniyle mezkur ilave inşaatın 2490 sayılı kanununun 19. maddesine tevfikan Bakanlar Kurulundan karar alınmak suretiyle eski müteahhidine pazarlıkla yaptırılması hususunda...”

Bayındırlık Bakanlığı yazıda, Rasattepe’nin zeminin “çürük” çıktığını

⁷⁹⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 80, 23 Mayıs 1951, Cilt:7, s.172/3.

⁷⁹⁷ Ulus Gazetesi, 10 Kasım 1949.

hatırlattı. 1945 yılında zemin etüdü sonucuna göre Anıtkabir inşaatının temel ve yapı sistemi değiştirilmişti. İnşaat devam ederken alınan bu karar nedeniyle Rar Türk Limitet Şirketi, yapılacak işlerin ihale bedelinin % 20'sini aştığı iddiasıyla Bayındırlık Bakanlığında ek ödenek talep etmiş ancak talebi reddedilmişti. Demokrat Parti iktidara geldiğinde Bayındırlık Bakanlığı yüklenici firma ile ek sözleşme yaparak sorunun çözümü yoluna gitti. Bayındırlık Bakanlığı, temel sisteminin değişmesi nedeniyle Rar Türk Limitet Şirketine 3.420.584 TL'lik ödemeyi kabul etti. Bayındırlık Bakanlığı'nın görüş sorusuna Maliye Bakanlığı, 2490 sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale Kanununun 19. maddesine göre, keşfin ve sözleşmenin dışında kalmış ve ihaleden sonra kararlaştırılmış iş bedeli, ihale bedelinin % 20'sini geçerse yeniden ihaleye çıkılması gerektiğini ancak işin ehemmiyetli ve acele oluşuna göre % 20'yi geçse bile pazarlık yöntemiyle sözleşme yapılmasına Bakanlar Kurulunun yetkili olduğunu bildirerek yanıt verdi.⁷⁹⁸

Maliye Bakanlığının olumlu görüşünün ardından Bayındırlık Bakanlığı, Bakanlar Kurulu kararı alınması için konuyu Başbakanlığına iletti. Bayındırlık Bakanlığı, inşaat temel işinin ayrı bir ihale ile yaptırılmadığı için eski şirket ile ek sözleşme yapılmasının düşünüldüğünü belirtti. Şirket ile yapılan sözleşmenin iptalinin de hızla bitirilmesi planlanan Anıtkabir inşaatında zaman kaybına yol açacağı bildirildi.⁷⁹⁹

Bayındırlık Bakanlığı'nın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu, 21 Eylül 1950 tarihli toplantısında ek sözleşme yapılmasını kararlaştırdı.

*“Rar Şirketine ihale edilmiş olan Atatürk Anıtkabir inşaatında yer sarsıntısı tesirlerinin nazarı itibara alınması ve zeminin çürük çıkması sebebiyle temelde yapılacak olan ve ihale bedelinin % 20'sini geçen ilave inşaatın eski müteahhide pazarlıkla yaptırılması....”*⁸⁰⁰

Böylelikle, Anıtkabir ikinci kısım inşaatı ihale edilmiş olan Rar Türk Limitet Şirketine ilave olarak 3.420.584 TL daha ek ödeme yapıldı. Şirket, temel sisteminin değiştirilmesi sonucu talep ettiği ve hukuki sorunlara yol açan ek ödemeyi aldı. Anıtkabir inşaatının yavaşlamasına neden olan hukuki anlaşmazlık çözüldü. Ancak yapılan ek sözleşmenin usulsüz olduğu da iddia edildi. Demokrat Parti Gaziantep

⁷⁹⁸ BCA: 030.18.01.02.123.75.14-4

⁷⁹⁹ BCA: 030.18.01.02.123.75.14-3

⁸⁰⁰ BCA: 030.18.01.02.123.75.14-1

Milletvekili Süleyman Kuranel, “Anıt-Kabir inşaatına ait işlerin 2490 sayılı kanunla 1050 sayılı kanununun 135. maddesi hükümlerinden istisnası hakkında kanun” tasarısının Bütçe Komisyonu raporunda düştüğü muhalefet şerhinde şirket ile henüz ilk taahhüde dâhil olan kısımları bitirmeden ek sözleşme yapılmasının “usulsüz” olduğunu belirtti.⁸⁰¹

Ek sözleşmenin imzalanmasının ardından mozole temel kısmının inşaatı hızlandırıldı. Mart 1951 tarihinde mozole binasının temel beton inşaatı tamamlandı. Mozoleyi yardımcı binalara bağlayan antrelerin yapımına başlandı.⁸⁰² Mozolenin lahit taşının bulunacağı ara kat 1950 yılı sonunda tamamlandı.⁸⁰³ İkinci kısım inşaat devam ederken Anıtkabir üçüncü kısım inşaatı da ihaleye çıkarıldı. 11 Eylül 1950 tarihinde 2.381.987 TL keşif bedeli ile Amaç Ticaret A.Ş.’ye ihale edildi.⁸⁰⁴ Üçüncü Kısım İnşaat, anıta çıkan yollar, aslanlı yol ve tören alanının taş kaplama işleri, mozole üst döşemesinin taş kaplaması, merdiven basamaklarının yapılması, lahit taşının yerine konması ve tesisat işlerinin yapılmasını kapsıyordu.⁸⁰⁵ Tören alanında kullanılan kırmızı taşlar Kayseri Boğazköprü’deki taş ocağından, siyah taşlar ise yine Kayseri’nin Kumarlı mevkiindeki taş ocağından getirildi.⁸⁰⁶ Anıtkabir için büyük çapta taş ve mermer alımı yapıldı. Bu alımlar, dolandırıcıların da dikkatini çekti. Anıtkabir inşaatı bir dolandırma teşebbüsüne karıştırıldı. Kendisini “*Saraylar Levazım Müdürü*” olarak tanıtan “*dolandırıcı,*” bir nakliye şirketinden “*Anıtkabir inşaatında kullanılacak 210 ton mermerin Ankara’ya nakil işini vermek için*” rüşvet istedi ancak işin sonunda polis tarafından yakalandı.⁸⁰⁷ 1951 yılı inşaat mevsiminin başında Anıtkabir’in yardımcı binalarını kapsayan muhafız, kabul, şeref ve müze salonlarının çatılarının kapanmasına başlandı, Aslanlı yolun üzerindeki son rötuşlar yapıldı.⁸⁰⁸ Anıtkabir ikinci kısım inşaatını yürüten 3 Ağustos 1951 tarihli yazı ile Almanya’dan 100 ton kurşun levha ithal izni istedi.⁸⁰⁹ Almanya’dan ithal edilen kurşun levhalar ile mozole ve yardımcı binaların çatı kaplamaları yapıldı.

⁸⁰¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 80, 23 Mayıs 1951, Cilt:7, s.172/3.

⁸⁰² Milliyet Gazetesi, 24 Mart 1951.

⁸⁰³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim:80, 23 Mayıs 1951, Cilt:7, s.172/1

⁸⁰⁴ Zafer Gazetesi, 12 Eylül 1950.

⁸⁰⁵ Bağışgil, “*Anıt-Kabir İnşaatı,*” s.27.

⁸⁰⁶ **Anıtkabir Tarihçesi,** s. 115.

⁸⁰⁷ Milliyet Gazetesi, 17 Eylül 1950.

⁸⁰⁸ Milliyet Gazetesi, 24 Mart 1951.

⁸⁰⁹ **Anıtkabir Tarihçesi,** s. 128.

Anıtkabir inşaatını hızlandırmak için Demokrat Parti hükümeti, Anıtkabir inşaatına ait işlerin 2490 sayılı Artırma ve Eksiltme Kanunu ile 1050 sayılı Genel Muhasebe Kanununun 135. maddesi⁸¹⁰ hükümlerinden istisnası hakkında bir kanun tasarısı hazırladı. 21 Şubat 1951 tarihinde kanun tasarısı, Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunuldu. Kanun tasarısının gerekçesinde, Anıtkabir'in bütün çarelere başvurularak hızla inşa edilse bile ancak 1954 yılında tamamlanabileceğinin görüldüğü, Anıtkabir'in bir an önce bitirilmesi için tedbirler alındığı açıklandı. Kanun gerekçesinde, Anıtkabir'in bir an önce tamamlanması için mozolenin üst kısım inşaatından vazgeçilmesinin kararlaştırıldığı belirtilmektedir. Bu karar ile mozole bölümünde lahdin bulunduğu ara katın üstündeki döşeme kaplamalarının yapılması, sembolik lahdin yerine konması, yardımcı binaların, meydanların, yolların yapılması ve bahçenin düzenlenmesi ile inşaatın 10 Kasım 1951 tarihinde bitirileceği iddia edildi. Kanun gerekçesinde, projede yapılan bu değişiklik kararına göre, Anıtkabir ikinci kısım inşaatı müteahhidi ile ek sözleşme yapıldığı belirtildi. Ek sözleşmenin uygulanması ile Anıtkabir inşaatının bitmesi planlanıyordu. Ancak Anıtkabir projesindeki değişiklik kararı ve ek sözleşmenin imzalanmasından sonra Başbakanlığın emriyle, Anıtkabir projesinde mimari kıymetine hanel getirmemek şartıyla en kısa zamanda inşaatın bitirilmesi ve mümkün olan tasarrufun yapılması için Anıtkabir projesi bir heyete incelendi. Uzmanlardan oluşan heyetin Anıtkabir projesindeki değişiklik kararını içeren rapor, 29 Kasım 1950 tarihinde Bakanlar Kurulunda kabul edildi. Kanun gerekçesinde, Anıtkabir projesinde daha önce alınan üstü tamamen açık ve kolonatsız olarak yapılma kararına göre müteahhit ile ek sözleşme yapıldığı, Bakanlar Kurulunun aldığı yeni proje değişikliği kararına göre ek sözleşmenin feshedilmesi zarureti ile karşılaşıldığı ifade edildi. Bu durum ise inşaatın tamamlanmasını geciktirecekti. Gerekçede, bu gecikmenin yaşanmaması ve heykel, rölyef, yazı ve diğer süsleme işlerinin ehliyetli sanatkârlara yaptırılabilmesi için Anıtkabir inşaatına ait bütün işlerin 2490 sayılı Artırma ve Eksiltme Kanunu ile 1050 sayılı Genel Muhasebe Kanununun 135. maddesi hükümlerinden istisna edilmesi

⁸¹⁰ 1050 sayılı Genel Muhasebe Kanununun 135. maddesi inşaat ihalelerinde proje tadilatları sonrası işlemleri düzenlemektedir. "Madde 135: İnşaat müteahhidi bir mukavelenin tatbiki sırasında tadil zarureti hasıl olduğu ve binnetice imalat veya levazımın tezyit veya tenkisi icap ettiği takdirde müteahhit taahhüdün mecmuuna nazaran yüzde yirmi nispetindeki tadilatı aynı şerait dahilinde ifaya mecburdur. Bu takdirde yapılan fazla işin bedeli, ayrıca ilave ve noksanının bedeli tenzil olunur. Bu nispetler fevkinde olan tadilat için usulü dairesinde yeniden mukavele akdolunmak lazımdır" Kanunun tamamı için bkz. Resmi Gazete, 9 Haziran 1927, Sayı: 606

isteniyordu.⁸¹¹ Hükümetin kanun teklifi metni ise şu şekildeydi:

“Atatürk Anıt-Kabri inşaatına ait her türlü işler, 2490 sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale Kanunu ile 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanununun 135. maddesi hükümlerine tabi değildir.

Ancak sözü geçen inşaata ait ihaleler, Bakanlar Kurulu ve 2490 sayılı kanuna göre teşkil edilecek komisyonlar marifetiyle yapılır”⁸¹²

Kanun tasarısı, 1 Mart 1951 tarihinde Büyük Millet Meclisi Bayındırlık Komisyonunda görüşüldü. Komisyon raporunda, hükümetin gerekçesinde belirtilen durum karşısında 2490 sayılı kanun çerçevesi içinde kalındıkça inşaat mevsiminde faaliyet gösterilemeyeceğinin anlaşıldığı, Anıtkabir’in bir an evvel bitirilmesi için inşaatın adı geçen kanunların hükmü dışında bırakılmasının uygun bulunduğu kaydedildi. Kanun tasarısı Bayındırlık Komisyonunda iki çekimser, beş muhalif oya karşılık sekiz oyla kabul edildi. Komisyonun raporuna, Demokrat Parti Gaziantep Milletvekili Süleyman Kuranel, muhalefet şerhi düştü. Muhalefet gerekçesinde Süleyman Kuranel, 1944 yılından 1951 yılına kadar Anıtkabir inşaatındaki tüm işlerin 2490 sayılı kanun hükümlerince yapıldığını, geriye yalnızca 3-4 milyon liralık kaba taş inşaatıyla 1-2 milyonluk mermer kaplama, heykel ve süsleme işleri kaldığı için “özel” bir kanuna ihtiyaç olmadığını ifade etti. Bayındırlık Komisyonun ardından Maliye Komisyonu da kanun tasarısını 11 Nisan 1951 tarihinde görüşerek kabul etti.⁸¹³

Kanun tasarısı, 16 Mayıs 1951 tarihinde Bütçe Komisyonunda da görüşüldü. Bütçe Komisyonunda Bakanlar Kurulunun 29 Kasım 1950 tarihinde aldığı proje değişikliği kararının ardından Anıtkabir ikinci kısım inşaatı müteahhidi ile ek sözleşmenin feshedilmesinin engellenmesi için ek sözleşmenin 2490 sayılı Artırma ve Eksiltme Kanunu ile 1050 sayılı Genel Muhasebe Kanununun 135. maddesinin hükümlerinin dışında bırakılmasının uygun olacağı, Anıtkabir inşaatındaki güzel sanat eserleri ile süsleme işlerine ait ihalelerin 2490 sayılı Kanunun hükümlerine tabii olmaksızın yaptırılmasına karar verdi.⁸¹⁴ Bütçe Komisyonu, aldığı bu kararlar çerçevesinde kanun tasarısını yeniden düzenledi.

“Atatürk Anıt-Kabir inşaatına ait işlerden bu kanun yürürlüğe girdiği tarihe

⁸¹¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 80, 23 Mayıs 1951, Cilt:7, s.172/1-2

⁸¹² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 80, 23 Mayıs 1951, Cilt:7, s.172/6

⁸¹³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 80, 23 Mayıs 1951, Cilt:7, s.172/2-3-4

⁸¹⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 80, 23 Mayıs 1951, Cilt:7, s.172/4-5

kadar sözleşmeye bağlanmış olan kısım hakkında, sonradan yapılan tadilat dolayısıyla 2490 sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale Kanununun 19. ve 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanununun 135. maddeleri hükümleri uygulanmaz. Bu tadilattan doğan ilave, umumi hükümler dairesinde, eksiltmeye konulur.

Bu inşaattaki güzel sanat eserleriyle tezyin işlerine ait ihaleler 2490 sayılı Kanun hükümlerine tabi olmaksızın Bakanlar Kurulunca tespit edilecek esaslara göre yapılır.”⁸¹⁵

Bütçe Komisyonu, hükümetin yasa tasarısını hükümetin isteği yönünde ayrıntılı bir şekilde yeniden düzenledi. Bütçe Komisyonun düzenlemesi ile Rar Türk Limitet Şirketi ile yapılan ek sözleşme de 2490 sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale Kanunu hükümlerine tabi olmaktan çıkarıldı.

Bütçe Komisyonunda kabul edilen kanun tasarısı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda 23 Mayıs 1951 tarihinde görüşüldü. Genel Kurulda kanun tasarısı Bütçe Komisyonundan geldiği şekli ile kabul edildi.⁸¹⁶ Kanun, “*Atatürk Anıt-Kabri inşası hakkındaki 4677 ve 5581 sayılı Kanunlara ek Kanun*” adı ile 1 Haziran 1951 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girdi.⁸¹⁷

Kanunun yürürlüğe girmesi ile Anıtkabir inşaatına ait işler, 2490 sayılı İhale Kanununun dışına alınmış oldu. Özellikle heykel, rölyef, mozaik gibi süsleme işleri ihale kanununun dışına alınarak bir komisyon aracılığı ile sanatçılara yaptırılması sağlandı. Hükümet, inşaat sırasında İhale Kanununun yol açtığı bürokratik engelleri ve yavaşlamaları kanuni düzenleme yaparak çözmüş oldu. Kanunun Resmi Gazete’de yayınlanmasından beş gün sonra 6 Haziran 1951’de Anıtkabir inşaatının dördüncü ve son aşaması ihale edildi. İhaleye, Anıtkabir ikinci kısım inşaatını yüklenen Rar Türk Limitet Şirketi, üçüncü kısım inşaatı yüklenen Amaç Ticaret A.Ş. ve Muzaffer Budak katıldı. İhaleyi, keşif bedeli üzerinden yüzde 11.65 indirim yapan Muzaffer Budak’ın firması aldı. İnşaatın keşif bedeli, 3.090.194 TL idi.⁸¹⁸ Anıtkabir dördüncü kısım inşaatı; Şeref Holü’nün döşemesi, tonozlar alt döşemeleri ve Şeref Holü çevresi taş profilleri ile saçak süslemeleri ve mermer işlerinin yapılmasını kapsıyordu.⁸¹⁹

Anıtkabir dördüncü kısım inşaatının yüklenicisi firma, 24 Temmuz 1951

⁸¹⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 80, 23 Mayıs 1951, Cilt:7, s.172/7

⁸¹⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 80, 23 Mayıs 1951, Cilt:7, s.432; Milliyet Gazetesi, 24 Mayıs 1951.

⁸¹⁷ Düstur, Tertip 3, Cilt 32, s.1451.

⁸¹⁸ Milliyet Gazetesi, 7 Haziran 1951.

⁸¹⁹ Bağışgil, “*Anıt-Kabir İnşaatı*,” s.27.

tarihinde Bayındırlık Bakanlığına verdiği dilekçede, Mozolenin kolonları üzerine yapılacak lento (kiriş) taşlarının Çankırı Eskipazar traverten taş ocaklarından teminin mümkün olmadığı için Kayseri'deki taş ocaklarından getirilmesini teklif etti. Bayındırlık Bakanlığı bu teklifi olumlu buldu ve Kayseri'den getirilen bej travertenler ise mozole kolonları üzerinde lento (kiriş) taşı olarak kullanıldı. Ayrıca bu taşlar, merdiven basamakları döşemelerinde tören alanı ve aslanlı yolda da kullanıldı.⁸²⁰ Anıtkabir dördüncü kısım inşaatı kapsamında Bilecik'ten getirilen yeşil renkte mermer ile Mozole Şeref Holü'nün iç yan duvarları kaplandı.⁸²¹ Hatay'dan getirilen kırmızı granit taş ile Şeref Holü döşemesi ve tonozlar alt döşemesi yapıldı.⁸²² Ayrıca Anıtkabir inşaatında, Afyon'dan getirilen kaplan postu mermer, Çanakkale'den getirilen krem mermer, Adana'dan getirilen siyah renkte mermer ile Haymana ve Polatlı'dan getirilen beyaz travertenler kullanıldı.⁸²³

Sembolik lahit taşı için ise büyük bir parça halinde mermere ihtiyaç duyuldu. Sembolik lahit taşı için Çanakkale Gazisi olan Kayserili Mustafa Kuranel, İç Anadolu ve Toros dağlarını gezerek mermer örnekleri topladı ve bunları Ankara'ya götürdü. Seçici kurul sembolik lahit taşı için Mustafa Kuranel'in gönderdiği örneklerden birini seçti. Mustafa Kuranel, sembolik lahit taşı için seçilen Osmaniye şehrinin Bahçe ilçesinde Gavur dağlarında bulunan mermer ocağını satın aldı. Büyük bir mermer kütlesi mühendislerce kesildi, ancak kamyonu yüklenirken ikiye ayrıldı. Aynı büyüklükte ikinci bir mermer daha kesildi ve bu defa pamuk balyalarına sarılarak kamyonu yüklendi.⁸²⁴ Gavur dağlarından kesilen iki adet yekpare taş Ankara'ya getirildi. 80 ton ağırlığında olan taşların uzunluğu beş metre genişlik ve derinlikleri de ikişer metreydi. Taşların her biri Osmaniye'den Ankara'ya on sekiz tekerlekli kamyonlarla getirilebildi. Bu taşlar için Mustafa Kuranel'e 25.000 TL ücret ödendi.⁸²⁵ Başbakan Adnan Menderes, yapılan sembolik lahit taşını çok beğendiği için mermerin ücretinin dışında Mustafa Kuranel'e 4.000 TL ödül de

⁸²⁰ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 24.5.194

⁸²¹ **Anıtkabir Tarihçesi**, s. 122

⁸²² Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 21.133.1064

⁸²³ **Anıtkabir Tarihçesi**, s. 36-37

⁸²⁴ Ahmet Uslu, **Çanakkale Gazileri**, Seddülbahir 1915 Özel Müzesi Yayınları, Çanakkale, 2010, s. 69-70

⁸²⁵ "Anıt-Kabir İçin Kırk Tonluk İki Taş," *Arkitekt Dergisi*, Sayı: 255-256-257-258, İstanbul, 1953, s. 65; Cumhuriyet Gazetesi, 18 Mayıs 1953

verdi.⁸²⁶

Demokrat Partili yetkililer, Anıtkabir inşaatında zaman zaman incelemelerde bulundular. Cumhurbaşkanı Bayar, devlet yetkilileri ile Anıtkabir inşaatını ziyaret etti.⁸²⁷ Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu da inceleme gezilerine basın mensuplarını davet ederek bilgi verdi⁸²⁸

Anıtkabir inşaatının ilerlediği bir dönemde Atatürk'ün ölümünün 14. yıldönümünde sayıları 400'e yaklaşan Ankara Üniversitesi öğrencisi gençler, Anıtkabir inşaatında üç gün süreyle çalıştılar.⁸²⁹ Üniversite öğrencilerinin bu "gösterisi" Atatürk'ün cumhuriyeti emanet ettiği yeni kuşağın onun izinde olduğunun sembolü ve mesajıydı. Anıtkabir için bu sembolik çalışmadan çok daha fazlasını yapan yüzlerce Türk emekçisi vardı. İşçilerden biri, inşaat sırasında dört yüz kilo ağırlığındaki bir taşın altında kaldı. İş kazasında ölen işçiden gazeteler, "*İbrahim adındaki bir amele*" diye söz ettiler.⁸³⁰ Türk işçileri ve Türk mühendislerin emeğinin ürünü olan Anıtkabir inşaatı ile ilgili olarak bir Alman dergisinin iddiası, Türkiye'de tepkiyle karşılandı. Anıtkabir tamamlandıktan sonra 2 Ocak 1954 tarihinde "Die Woche" dergisi, Anıtkabir inşaatının Alman işçiler tarafından yapıldığını iddia etti. Bu iddiayı, Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu yalanladı. Die Woche dergisine, tekzip göndererek yayınlanmasını istedi.⁸³¹

Anıtkabir inşaatını dönemin inşaat sektörünün yaşadığı sıkıntılar da doğal olarak etkiledi. Yeterli üretim olmadığı için inşaat sektöründe çimento sıkıntısı baş göstermişti. Piyasada yeteri kadar bulunmayan çimento, karaborsaya düşmüştü.⁸³² Yaşanan çimento darlığı, Anıtkabir inşaatını da etkiledi. Anıtkabir dördüncü kısım inşaatı müteahhidi Muzaffer Budak, Anıtkabir inşaatında kullanılmak üzere "*Anadolu Çimentoları Türk Anonim Şirketi*"nden ve "*Türk Çimentosu ve Kireci Anonim Şirketi*"nden 1.500 ton çimento satın almak istedi. Ancak her iki şirkette bu isteğin 1951 yılı içinde karşılanamayacağını bildirdi. Bunun üzerine yüklenici firma,

⁸²⁶ Uslu, a.g.e., s. 70.

⁸²⁷ Milliyet Gazetesi, 11 Kasım 1951; Zafer Gazetesi, 11 Kasım 1952; Zafer Gazetesi, 6 Ağustos 1953. Bayar'ın Anıtkabir inşaatı ziyaret fotoğrafları için bkz. Ek:14

⁸²⁸ Milliyet Gazetesi, 19 Nisan 1951.

⁸²⁹ Milliyet Gazetesi, 10 Kasım 1952.

⁸³⁰ Milliyet Gazetesi, 20 Nisan 1952; Anıtkabir inşaatından fotoğraflar için bkz. Ek:15

⁸³¹ Sabah Gazetesi, 12 Kasım 2001.

⁸³² Milliyet Gazetesi, 5 Eylül 1951.

inşaatı zamanında tamamlamak için Bayındırlık Bakanlığında 1.500 ton çimentoyu Federal Almanya'dan ithal etmek için izin istedi. Bakanlığın izni ile Anıtkabir dördüncü kısım inşaatı müteahhidi Muzaffer Budak, 1.500 ton “*Germania*” marka Alman portland çimentosunu ithal etti.⁸³³

1952 ve 1953 yıllarında inşaat devam ederken Anıtkabir’de yer alacak heykel, rölyef, yazı, mozaik ve fresk gibi süsleme işleri yaptırıldı. 26 Ekim 1953 tarihinde Anıtkabir inşaatının tamamlandığı duyuruldu. 10 Kasım 1953 günü Atatürk’ün naaşının geçici kabir Etnografya Müzesinden Anıtkabir’e nakil töreni için hazırlıklar yapılmaya başlandı.⁸³⁴ Tören gününde birkaç gün önce Anıtkabir sahasında bulunan şantiye binaları yıktırıldı. Anıtkabir’e çıkan otomobil yolları tamamlandı ve Anıtkabir tören için hazırlandı.⁸³⁵ Ancak Anıtkabir inşaatı henüz tam anlamı ile tamamlanmamıştı. Heykel ve rölyeflerin taş uygulamalarının bir kısmı törene yetiştirilememişti. Heykel ve rölyeflerin kabulleri ve ince işlerde değişiklik ancak Nisan-Mayıs 1954 tarihinde yapılabildi.⁸³⁶ Mozaik süslemelerin de bir kısmı törene yetişmedi. 13 Kasım 1953 günü Anıtkabir’i ziyaret eden ilk yabancı Başbakan olan İtalya Başbakanı Guiseppa Pella, Anıtkabir’i ziyareti sırasında mozaik üzerinde çalışan İtalyan işçilere rastladığını ifade etti.⁸³⁷ 11 Eylül 1954 tarihinde ise mozole binasının kuru fresk işleri ve demir merdivenler işi ihaleye çıkarıldı.⁸³⁸ Bayındırlık Bakanlığı, Anıtkabir’in yardımcı binalarının kalorifer, elektrik, havalandırma ve sıhhi tesisat işlerine ait ihaleyi, 24 Şubat 1955 tarihinde Bakanlar Kurulunda onaylattı.⁸³⁹ Anıtkabir inşaatının tamamlanmamış bölümleri ve diğer masrafları karşılamak için 1955 bütçesinde 1.500.000 TL’lik bütçe ayrıldı.⁸⁴⁰ Anıtkabir’in Milli Eğitim Bakanlığına devredilmesi için hazırlanan kanun tasarısı, 3 Kasım 1955 Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunuldu. Tasarı, 9 Temmuz 1956 tarihinde Meclis Genel Kurulunda görüşülerek kabul edildi.⁸⁴¹ Anıtkabir hizmetlerinin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülmesini ve bakanlığa Anıtkabir

⁸³³ **Anıtkabir Tarihçesi**, s. 127.

⁸³⁴ Milliyet Gazetesi, 26 Ekim 1953.

⁸³⁵ Milliyet Gazetesi, 10 Kasım 1953.

⁸³⁶ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 19.160.1438; Belge No: 19.136.1515-5

⁸³⁷ Milliyet Gazetesi, 15 Kasım 1953.

⁸³⁸ Milliyet Gazetesi, 12 Eylül 1954.

⁸³⁹ BCA: 030.18.01.02.138.118.11

⁸⁴⁰ Halkçı Gazetesi, 20 Haziran 1955.

⁸⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, İnikat 87, 9 Temmuz 1956, Cilt 13, s.141.

içinde müze ve kütüphane kurulması görevini veren “*Anıt-Kabir’in her türlü hizmetlerinin Maarif Vekâletince İfasına Dair Kanun*” 14 Temmuz 1956 tarihinde yayınlanarak yürürlüğe girdi.⁸⁴²

Anıtkabir inşaatı, detay olan kimi kısımlar hariç 10 Kasım 1953 günü düzenlenen Nakil Törenine yetiştirildi. Demokrat Parti iktidarı, Anıtkabir inşaatını süratle bitirme kararlığı ile hareket etti. Anıtkabir inşaatında tasarruf yapmak ve inşaatı bitirmek için projede değişiklik yoluna gidildi. Cumhuriyet Halk Partisi döneminde inşaatın yavaşlamasına neden olan yüklenici firma ile hukuki anlaşmazlık ek sözleşme düzenlenmesi ile aşıldı ve inşaat hızlandırıldı. İnşaatı hızlandırmak için alınan bir başka düzenleme ise Anıtkabir inşaatına ait tüm işler, 2490 sayılı Artırma ve Eksiltme Kanunu hükümleri dışına alındı. Böylelikle Anıtkabir inşaatı ile ilgili ihaleler pazarlık yöntemiyle yapılabildi. Anıtkabir inşaatında ihale kanununun nedeniyle oluşabilecek bürokratik zorluklar ve zaman kayıplarının önüne geçildi. Demokrat Parti iktidarı Anıtkabir inşaatını hızlandırmak için yasal düzenlemelere gitti. Başlangıçta Anıtkabir inşaatın 1952 yılı Kasım ayında bitirilmesi ön görüldü. Ancak inşaat 1953 yılı Kasım ayında tamamlandı. 9 yıl süren Anıtkabir inşaatı böylelikle sona erdi. 15 yıl sonra Atatürk’ün naaşı geçici kabirden asıl kabir olan Anıtkabir’e taşınabildi.

5- Nakil Töreni Hazırlıkları

10 Kasım 1953 tarihi yaklaşırken Atatürk’ün naaşının Anıtkabir’e nakil töreni için hazırlıklar yapılmaya başlandı. Nakil töreni hazırlıklarını yürütmek amacıyla Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoglu’nun başkanlığında bakanlıklar ve kurumların temsilcilerinden oluşan bir komisyon kuruldu. Komisyonda, Bayındırlık Bakanlığı Müsteşarı Muammer Çavuşoğlu, Milli Savunma Bakanlığı’ndan Alaaddin Alptegin, Dışişleri Bakanlığı’ndan Tefik Kemahlı, Milli Eğitim Bakanlığı’ndan Nusret Köymen, İçişleri Bakanlığı’ndan Fahri Övünç, Ulaştırma Bakanlığı’ndan Galip Yenal, Diyanet İşleri Başkanlığı’ndan Hasan Sabri Erdem, Ankara Valiliği’nden Şefik, Ankara Belediyesi’nden Rüştü Üçler ve Anıtkabir İnşaat Kontrol Şefi Sabiha Güreyman’dan oluştu. Komisyon, 2 Temmuz, 8 Temmuz, 23 Temmuz ve 31 Ağustos

⁸⁴² Düstur, Tertip 3, Cilt 37, s.1878

1953 tarihlerinde toplanarak hazırlıkları gözden geçirdi ve nakil törenin ayrıntılarını içeren iki adet rapor hazırlandı ve ilgili bakanlıkların ve kurumların görevleri belirlendi.⁸⁴³ Komisyon, 8 Temmuz 1953 günü yaptığı toplantıda Nakil törenin 28 veya 30 Ekim 1953 günlerinden birinde yapılmasını planlandı.⁸⁴⁴ Ancak tören, Cumhuriyet Bayramına yetiştirilemedi.

Komisyon çalışmalarını yürütürken gençlik örgütleri de Anıtkabir nakil töreninde görev almak için hazır olduklarını açıkladılar. Türkiye Milli Talebe Federasyonu, nakil programını düzenleyen komisyonla işbirliği halinde çalışma kararı aldı. Yüzlerce genç, nakil töreninde görev almak için Türkiye Milli Talebe Federasyonuna başvurdu. Gençler Atatürk'ün naaşının geçici kabirden alınarak Anıtkabir'e nakledilmesinde görev alacaklardı. Gençlerin görevlerinden biri, tören güzergahı boyunca naaşı taşıyan top arabasına çiçek atmak olacaktı.⁸⁴⁵ Türkiye Milli Talebe Federasyonunun İstanbul'da bulunan üyelerinden 1.500 kişi özel bir trenle törene gönderilmesi kararı alındı.⁸⁴⁶ Bu karar üzerine İstanbul Üniversitesi Talebe Birliğine başvuru 2.000'ni aştığı için istekli üniversiteliler arasında kura çekimi yapıldı.⁸⁴⁷ Başbakanlık, nakil törenine katılacak olan İstanbul Üniversitesi Talebe Birliğine üye 150 öğrencinin İstanbul-Ankara geliş-gidiş tren ücretlerini ödemeyi kabul etti.⁸⁴⁸ Başbakanlık öğrencilerin tren ücretini ödemesini kabul etmesine rağmen Devlet Demiryolları İşletmesi 973 TL tutan faturayı, Başbakanlıktan tahsil edemedi. Devlet Demiryolları İşletmesinin bir çok başvurusuna rağmen yazışmalarda 1956 yılında dahi bu faturanın Başbakanlık tarafından ödenmediği anlaşılmaktadır.⁸⁴⁹ Türkiye Milli Talebe Federasyonu tören için İstanbul, İzmir ve Zonguldak'tan Ankara'ya gelecek öğrencilerin geceleme için istasyonda vagon hazırlattı.⁸⁵⁰ Üniversite gençliği tören boyunca görev yaptı. Milli Türk Talebe Birliği üyesi İstanbul'dan 1.000, İzmir'den 200 öğrenci tören için Ankara'ya geldi. Milli Türk Talebe Birliği Milli Eğitim ve Ulaştırma Bakanlıklarına yaptığı başvuruları sonucu nakil töreni için demiryolu ulaşımında öğrenciye yüzde yetmiş beş, halka ise yüzde

⁸⁴³ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 56.8.2718; Güler, a.g.e., s.111

⁸⁴⁴ Zafer Gazetesi, 9 Temmuz 1953.

⁸⁴⁵ Zafer Gazetesi, 10 Eylül 1953; Milliyet Gazetesi, 10 Eylül 1953.

⁸⁴⁶ Milliyet Gazetesi, 16 Ekim 1953.

⁸⁴⁷ Milliyet Gazetesi, 25 Ekim 1953.

⁸⁴⁸ BCA: 030.01.83.524.1-3-4

⁸⁴⁹ BCA: 030.01.83.524.1-2

⁸⁵⁰ Milliyet Gazetesi, 6 Kasım 1953.

elli indirim yapıldı.⁸⁵¹ Ek tren seferleri konuldu.⁸⁵²

İstanbul Teknik Üniversitesi Talebe Birliği, Kore'deki Türk Şehitliğine konulmak üzere Anıtkabir'den alınan toprağı Kore Türk Tugayı Komutanlığına göndermeye karar verdi.⁸⁵³ İstanbul Teknik Üniversitesi yeni ders yılı açılış töreninde Kore'de yer alan Şehitlikten gelen toprak General Sırrı Acar tarafından Anıtkabir'e konulması için İstanbul Teknik Üniversitesi Talebe Birliğine teslim edildi.⁸⁵⁴ Anıtkabir toprağının başka yerlere götürülerek hediye edilmesinin ilk örneği 1951 yılında yaşandı. Anıtkabir'den alınan toprak, törenle Pakistan'ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah'ın mezarına konuldu. Mevlana'nın türbesinden alınan toprak ise Pakistan'ın ünlü şairi Muhammed İkbâl'in mezarına konuldu.⁸⁵⁵ Anıtkabir toprağına sembolik ve kutsal bir anlam atfedilmesinin yanı sıra Atatürk'ün naaşının konulacağı kabir toprağı için özel bir düzenleme yapıldı. Bayındırlık Bakanlığı 9 Haziran 1953 tarihinde bütün valiliklere bir yazı yayınladı. Bakanlık, tüm illerden 5 kiloyu geçmemek koşuluyla illerin çeşitli yerlerinden ve şayet varsa muharebe meydanlarından alınacak toprakların ambalajlı olarak Anıtkabir İnşaat Kontrol Şefliğine ulaştırılmasını istedi.⁸⁵⁶ Böylelikle Atatürk'ün Türkiye'nin dört bir tarafından gelen karışık vatan toprağına verilmiş olacaktı. Ancak ülkenin her yerinden gelen topraklarla oluşturulan kabir fikri çok önceden beri düşünülen düzenlemeydi. Afet İnan, Atatürk'ün sağlığında Recep Peker'in Atatürk'ün naaşının *"memleketin bütün sınır boylarından getirilecek topraktan"* oluşan bir kabre konulmasını önerdiğini belirtmektedir. Afet İnan, Atatürk'ün *"böyle bir fikrin tatbikatından ancak fani vücudu için haz ve gurur duyacağımı ifade ederken kendisine bakarak bunu unutma"* dediğini aktarmaktadır.⁸⁵⁷ Aynı öneriyi, 14 Kasım 1938'de, Atatürk'ün cenaze programı için yapılacak harcamalara ilişkin kanunun Meclis Genel Kurulu görüşmelerinde söz alan Sırrı İçöz de dile getirdi. İçöz, Atatürk'ün kabri için tüm vilayetlerden toprak getirilerek örtülmesini de önerdi.⁸⁵⁸ 15 Kasım 1938 tarihinde İstanbul İl Genel Meclisi, Atatürk'e yapılacak anıtta

⁸⁵¹ Milliyet Gazetesi, 8 Kasım 1953.

⁸⁵² Ulus Gazetesi, 7 Kasım 1953.

⁸⁵³ Milliyet Gazetesi, 14 Ekim 1953.

⁸⁵⁴ Milliyet Gazetesi, 2 Kasım 1953.

⁸⁵⁵ Milliyet Gazetesi, 18 Şubat 1951.

⁸⁵⁶ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 69.56.10.2720

⁸⁵⁷ İnan, **a.g.m.**, s. 4.

⁸⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, 1 Ekim 1938- 27 Ocak 1939, Cilt 27, s.226.

İstanbul'dan gönderilecek toprağın da bulunması temenni etti ve bu isteğin TBMM'nin onayına sunulması kararını aldı.⁸⁵⁹ Bu karar, İstanbul Valiliği tarafından 2 Aralık 1938 tarihinde İçişleri Bakanlığına iletildi.⁸⁶⁰ Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği 14 Şubat 1939 tarihli yazısında, İstanbul İl Genel Meclisinin Atatürk'e yapılacak anıtta İstanbul'dan gönderilecek toprağın da katılması temennisinin saygı ve takdirle karşılandığını ancak Cumhuriyetin 10. yıldönümü dolayısıyla yurdun her tarafından törenle gönderilen toprakların Partide saklı olduğu, bu topraklar içinde İstanbul toprağın bulunduğu da belirtildi. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği, yazısında zamanı gelince bu toprakların kullanılacağını ifade etti.⁸⁶¹ CHP iktidarı döneminde CHP Sinop Milletvekili Cevdet Kerim İncedayı, Cumhuriyetin 10. Yılında ülkenin dört bir tarafından gelen topraklarla Kıbrıslı gençlerin o dönem kendi kanları ile doldurdukları bir şişe kanın CHP arşivinde saklandığını hatırlattı. İncedayı, topraklarla Kıbrıs'tan gelen kanın Anıtkabir temeline konması veya Anıtkabir'de uygun bir yerde muhafaza edilmesi konusunda hükümetin ne düşündüğünü sordu. Önergeye Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak 23 Ocak 1950 tarihinde yanıt verdi. Sadak, bahsedilen toprak ve kanın Anıtkabir'in temeline konmasının bunların gözden kaybolması anlamına geleceğini, ancak inşaat bittikten sonra o zaman Hükümetin uygun bir yerde muhafaza edeceğini söyledi.⁸⁶² Ancak Demokrat Parti döneminde, Cumhuriyetin 10. yıldönümü dolayısıyla yurdun her tarafından gönderilen ve artık muhalefet partisi olan CHP'de bulunan topraklar hatırlanmadı. Yeniden ülkenin dört bir tarafından Atatürk'ün kabri için toprak istendi. Anıtkabir'e konacak İstanbul toprağı şehrin değişik noktalarından törenle anıldı. Edirne Kapı Şehitliğinden, Taksim Anıtından, İstanbul'un kurtuluşu sırasında ilk törenin yapıldığı yer olan Fenerbahçe Stadyumundan topraklar alındı. İzmir'de Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanımın mezarından toprak alındı. Erzurum toprağı, Erzurum Kongresinin yapıldığı binanın bahçesinden; Kars toprağı Kars kalesinden; Sivas toprağı, Sivas Kongresinin yapıldığı lisenin bahçesinden ve Çamlıbel dağlarından; Samsun toprağı, Atatürk Müzesi bahçesinden alındı.⁸⁶³ Uşak'tan Yunan Başkomutanı Trikopis'in teslim olduğu yerden, Konya'da Alaaddin tepesindeki

⁸⁵⁹ BCA: 490.01.1435.743.1-35

⁸⁶⁰ BCA: 490.01.1435.743.1-34

⁸⁶¹ BCA: 490.01.1435.743.1-30

⁸⁶² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Birleşim 33, 23 Ocak 1950, Cilt 23, s.288

⁸⁶³ Milliyet Gazetesi, 6 Kasım 1953.

Şehitler Anıtından, Isparta'da Kuvayi Milliyecilerin dua ettikleri namazgahtan, toprak getirildi.⁸⁶⁴ Savaş alanlarından da topraklar getirildi. Dumlupınar'dan Çanakkale Anafartalardan,⁸⁶⁵ Sakarya Savaşının yapıldığı Polatlı'dan toprak alındı.⁸⁶⁶ Ankara'dan ise, Atatürk'ün Ankara'ya gelişinde ilk ayak bastığı Dikmen'den, Çankaya'dan ve Atatürk Orman Çiftliğinden alındı.⁸⁶⁷ Milli Türk Talebe Birliği Selanik'ten Atatürk'ün doğduğu evin bahçesinden toprak getirdiler. Ayrıca yine Milli Türk Talebe Birliği, kabir toprağının sulanması için Çanakkale ve İstanbul boğazından su getirdiler.⁸⁶⁸ Selanik dışında ülke dışından Kıbrıs'tan bir Türk heyeti Atatürk'ün kabri için Kıbrıs toprağı getirdi.⁸⁶⁹ Kıbrıs'tan gelen toprak, Osmanlı döneminde Kıbrıs'ı fetheden komutanlardan olan Bayraktar Canpolat'ın mezarından, Namık Kemal'in sürgünde yaşadığı Magosa'dan ve Kıbrıs Türk köylerinden alındı.⁸⁷⁰ Kıbrıs'ta o dönemde artan Türk-Rum gerginliği sonucu Kıbrıs konusunda Türkiye'de oluşan hassasiyet, Kıbrıs'tan da toprak getirilmesinin nedenidir. Ayrıca ülke dışından Selanik'teki Atatürk'ün doğduğu evin bahçesinden, Kore'deki Türk şehitliğinden, Suriye'deki Süleyman Şah'ın Türbesinden de toprak alındı.⁸⁷¹ Atatürk'ün kabri için 105 noktadan toprak getirildi. 9 Kasım 1953'ü 10 Kasım 1953'e bağlayan gece bu topraklar birbirlerine karıştırıldı. Yalnızca Yugoslavya'dan Kral Aleksandr'ın mezarından gelen toprak, vatan toprağı olmadığı için dâhil edilmedi. Topraklar, sembolik lahit taşının bir kat altında yer alan mezar odasına getirildi. Sekiz köşeli mezar odasının ortasında batı-doğu istikametinde iki metre derinliğinde bir kabir çukuru ve kabrin üzerini örtecek iki metreye yakın dikdörtgen bir mermer vardı. 105 noktadan gelen topraklar kabir çukurunun gerisine konuldu, bu toprak kümesinin sağına ve soluna Ankara toprağı yığıldı. Polis, kabire konulacak toprağı, sabotaj ihtimaline karşı araştırdı.⁸⁷² Bayındırlık Bakanlığı defin töreninden sonra 18 Kasım 1953 ve 25 Kasım 1953 tarihlerinde Valiliklere yazdığı yazılarla, *“gönderilen toprakların diğer yurt toprakları ile birlikte medfene*

⁸⁶⁴ Milliyet Gazetesi, 7 Kasım 1953.

⁸⁶⁵ Milliyet Gazetesi, 8 Kasım 1953.

⁸⁶⁶ Milliyet Gazetesi, 9 Kasım 1953.

⁸⁶⁷ Milliyet Gazetesi, 10 Kasım 1953.

⁸⁶⁸ Milliyet Gazetesi, 8 Kasım 1953.

⁸⁶⁹ Milliyet Gazetesi, 9 Kasım 1953.

⁸⁷⁰ Milliyet Gazetesi, 16 Kasım 1953.

⁸⁷¹ Güler, **a.g.e.**, s.154-155.

⁸⁷² **a.g.e.**, s.138-139.

konulduğu ve muhafazalarının da Anıtkabir Müzesine konulmak üzere saklandığı” belirtildi.⁸⁷³ Mezarın çevresine içinde illerden ve Kıbrıs’tan gelen toprakların bulunduğu pirinç vazolar konuldu. İl sayısı arttıkça vazo sayısı da arttı. Kıbrıs’ın dışında ikinci bir ülke olarak Azerbaycan toprağı da mezara konuldu. 1997 yılında Azerbaycan’ın Türkiye Büyükelçisi Mehmet Nevruzoglu Aliev, “*Atatürk’ün sadece Türkiye’nin değil bütün Türk dünyasının Atatürk’ü*” olduğunu belirterek Azeri toprağının Atatürk’ün mezar odasına konulması için Türkiye Dışişleri Bakanlığına başvurdu.⁸⁷⁴ Bu başvurunun kabul edilmesinden sonra Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Türkiye ziyareti sırasında Anıtkabir’e Azerbaycan bayrağına sarılı Azeri toprağını bizzat kendisi teslim etti.⁸⁷⁵ Anıtkabir mezar odasına konulan Azerbaycan ve Kıbrıs toprakları her iki ülke ile derin tarihsel bağların ve kardeşliğin bir sembolü oldu.

Nakil töreni için devlet kurumları da özel çalışmalar yaptı. PTT, Atatürk’ün naaşının Anıtkabir’e nakil töreni anısına hatıra pulu çıkardı.⁸⁷⁶ İstanbul Valiliği de Anıtkabir’e İstanbul’un armağanı olarak kilitleri ve işlemeleri altından imza defteri hazırladı.⁸⁷⁷ Ankara Radyosu da nakil törenini naklen yayınlamak için gerekli hazırlıkları yaptı.⁸⁷⁸ Ankara Radyosu, 8 muhtelif yerde 24 spiker görevlendirdi, Devlet Tiyatrosu sanatçıları da radyodan Atatürk ile ilgili metinler okuyacaktı.⁸⁷⁹ Naklen yayın Ankara, İstanbul ve İzmir radyolarından ortak verilecekti.⁸⁸⁰ Amerikan’ın Sesi Radyosu Türkçe Servisi, 10 Kasım 1953 günü özel bir program yayınlama kararı aldı.⁸⁸¹ BBC Türkçe Servisi de Atatürk’ün naaşın Anıtkabir’e nakil töreni ile ilgili özel bir program hazırlayacaktı.⁸⁸² Basın Yayın Turizm Genel Müdürlüğü nakil törenini filme çekmek için hazırlıklar yaptı.⁸⁸³ Nakil törenin renkli filmini çekmek için İtalya’dan bir film ekibi, Basın Yayın Genel Müdürlüğü’ne

⁸⁷³ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 1.66.56.10.2720

⁸⁷⁴ Emin Çölaşan, “*Dün,*” Hürriyet Gazetesi, 11 Kasım 1997, s.5.

⁸⁷⁵ Emin Çölaşan, “*Atatürk’e Azeri Toprağı,*” Hürriyet Gazetesi, 3 Kasım 1997, s.5.

⁸⁷⁶ Milliyet Gazetesi, 22 Ekim 1953.

⁸⁷⁷ Milliyet Gazetesi, 10 Kasım 1953.

⁸⁷⁸ Milliyet Gazetesi, 6 Kasım 1953.

⁸⁷⁹ Ulus Gazetesi, 7 Kasım 1953.

⁸⁸⁰ Ulus Gazetesi, 7 Kasım 1953; Milliyet Gazetesi, 10 Kasım 1953.

⁸⁸¹ Milliyet Gazetesi, 5 Kasım 1953.

⁸⁸² Milliyet Gazetesi, 7 Kasım 1953.

⁸⁸³ Ulus Gazetesi, 8 Kasım 1953.

başvurdu.⁸⁸⁴

Nakil töreni ile ilgili hazırlık yapan komisyon, “Aziz Atatürk’ün Naaşının Ebedi İstirahatgahına Tevdii İçin 10.11.1953 Salı Günü Yapılacak Nakil Törenine Ait Program” başlığı altında resmi programı hazırladı. Programın birinci maddesine göre, 6 Kasım 1953⁸⁸⁵ günü Atatürk’ün Etnografya Müzesindeki geçici kabrinin açılması ve tabutun çıkarılması; ikinci maddesinde tabutun geçici kabirden çıkartıldıktan nakil gününe kadar subay ve yüksek öğretim öğrencilerinin saygı nöbeti tutulması kararı alındı. Tören programında; vilayetlerden gelen topraklar, gönderilecek çelenklerin durumu, törene katılacaklar, geçici kabirde bulunacak protokol, tabutun Etnografya’dan alınışı, kortejin güzergahı, yürüyüş sırası, uçak filolarının durumu, Anıtkabir’deki tören düzeni, naaşın toprağa verilmesinde bulunacak protokol, törene katılacak kişilerin kıyafetine kadar tören ile ilgili her ayrıntı düzenlendi.⁸⁸⁶ Bu nakil programının dışında “Aziz Atatürk’ün Naaşının Ebedi İstirahatgahına Tevdii İçin Yapılacak İşleri Gösterir Talimatname” başlığı ile hazırlandı. Tabutun geçici kabirden çıkartılması, nakle hazırlanması, nakil işlemi ve Anıtkabir’deki defin işlemi ile törende yapılacak işler talimatnamede daha ayrıntılı olarak belirtildi.⁸⁸⁷ Komisyonun hazırladığı tören programı, basında yer buldu.⁸⁸⁸ Tören ile ilgili talimatname ve programı gazeteler yayınladı.⁸⁸⁹ Esnaflar da Nakil Töreni günü dükkanları kapatma kararı aldı.⁸⁹⁰

19 Kasım 1938 günü Atatürk’ün tabutunu Dolmabahçe Sarayından Sarayburnu’na taşıyan 18 numaralı top arabası bulundu, bakımı yapıldı. Nakil Töreninde 18 numaralı top kullanıldı.⁸⁹¹ Bakanlıklar ve kurumlar, Atatürk’ün Naaşının Anıtkabir’e Nakil Töreni için görev alanlar ile ilgili önlemler ve kararlar aldılar. Milli Eğitim Bakanlığı, 10 Kasım 1953 günü okullarda ders yapılmayacağını duyurdu. Bakanlık ayrıca illerde okullarda 10 Kasım 1953 günü yapılacak uygulamaları tebliğ etti. Bakanlığın emrine göre; illerde Milli Eğitim Müdürleri,

⁸⁸⁴ Milliyet Gazetesi, 9 Kasım 1953.

⁸⁸⁵ Tabutun geçici kabirden çıkartılması 4 Kasım 1953 günü yapıldı

⁸⁸⁶ Anıtkabir Belgeliği, Belge No:56.13.2723; Güler, **a.g.e.**, s.113.

⁸⁸⁷ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 56.7.2717; Güler, **a.g.e.**, s.114.

⁸⁸⁸ Zafer Gazetesi, 10 Ekim 1953; Milliyet Gazetesi, 10 Ekim 1953.

⁸⁸⁹ Milliyet Gazetesi, 3 Kasım 1953.

⁸⁹⁰ Ulus Gazetesi, 8 Kasım 1953.

⁸⁹¹ Ulus Gazetesi, 7 Kasım 1953.

kazalarda ve nahiyelerde Milli Eğitim Memurları, köylerde ise başöğretmenler öğrencilerin okullarda veya radyosu bulunan yerlerde toplu olarak töreni takip etmelerini sağlayacaktı. Radyosu olmayan yerlerde ise, okullarda toplantılar düzenlenmesi, saygı duruşundan sonra Atatürk'ün hayatında yaptığı büyük işlerden bahseden konuşmalarla öğrencilerin Atatürk'e ait duygularını ifade etmelerine, hatıralarını anlatmalarına geniş ölçüde yer verilmesi istendi.⁸⁹² Ankara Valisi Kemal Aygün de tören dolayısıyla alınan tedbirleri açıkladı. Aygün, 7 Kasım 1953 günü, tören provasının yapılacağını bildirdi. Güvenlik tedbirleri çerçevesinde, 10 Kasım 1953 günü kortejin geçeceği caddeler sabahın erken saatlerinden itibaren araç trafiğine kapatılacaktı. İstanbul'dan 400 polis tören için ek kuvvet olarak getirilecekti. Törenin ardından Anıtkabir halkın ziyaretine açılacak, gece yarısına da kadar açık tutulacaktı. Ankara Valisi, halktan alınan güvenlik tedbirlerine uymalarını, töreni takip etmek için yerlerini önceden almalarını, heyecana kapılarak kortej yoluna çıkmamalarını istedi.⁸⁹³

Atatürk'ün Naaşının Anıtkabir'e Nakil Töreni provası, 7 Kasım 1953 günü yapıldı. Provaya, askeri birlikler, izciler ve diğer görevliler katıldı. Kortejin geçeceği yollar, askerler ve polisler tarafından güvenlik kordonu altına alındı. Prova saat 10:30'da başladı. 5 dakikalık saygı duruşunun ardından önde Cumhurbaşkanlığı bandosu ile birlikte 136 Harp Okulu öğrencisinin çektiği top arabası hareket etti. Askeri birliklerden başka 1.500 izci ve protokole dahil 7.000 kişiden oluşan kortejin uzunluğu 3.000 metreye ulaşıyordu. Kortej, tespit edilen güzergahı takip ederek Anıtkabir'e ulaştı. Anıtkabir girişinde temsili tabut, 12 er tarafından top arabasından alınarak katafalka konuldu. Prova, saat 13:30'da sona erdi.⁸⁹⁴ Ancak bu genel provanın dışında tabut taşıma provaları Ağustos ayında başladı. Tabut, Etnografya Müzesinden top arabasına bindirilecekti. Daha sonra Anıtkabir'de top arabasından alınıp mezar odasına götürülecekti. İki aşama olan tabut taşıma işi için 12'şer askerden oluşan iki tim oluşturuldu. Birinci time üsteğmen Remzi Güven, ikinci time ise üsteğmen Cemal Tezgörücü komuta etti. Remzi Güven'in aktardığına göre, 2,5 ay tabut taşıma provası yapıldı.⁸⁹⁵ Nakil Töreni Komitesi Başkanı Bayındırlık Bakanı

⁸⁹² Milliyet Gazetesi, 6 Kasım 1953.

⁸⁹³ Milliyet Gazetesi, 6 Kasım 1953.

⁸⁹⁴ Zafer Gazetesi, 8 Kasım 1953; Ulus Gazetesi, 8 Kasım 1953; Milliyet Gazetesi, 8 Kasım 1953.

⁸⁹⁵ Remzi Güven, "O'nu En Son Ben Gördüm," Sabah Gazetesi, 10 Kasım 2002

Kemal Zeytinoğlu, 8 Kasım 1953 günü yaptığı basın açıklamasında törenin düzenli ve ihtişamlı olması için her türlü önlemin alındığını belirtti.⁸⁹⁶

Nakil töreni için önlemler alınırken bir yandan da Atatürk'ün naaşı defin için hazırlandı. Etnografya Müzesinde geçici kabirde bulunan tabut çıkartılacak ve naaş tören için hazırlanacaktı. Bayındırlık Bakanlığı gerekli hazırlıkları yapabilmek için 27 Ağustos 1953 tarihli yazı ile Başbakanlıktan geçici kabrin projesi ile bu işlere ait izahnameyi ve tabutun geçici kabre konulmasına ait 31 Mart 1939 tarihli protokolü istedi.⁸⁹⁷ Atatürk'ün tabutunun Etnografya Müzesi içinde “*medfene*” konulması işleminden sonra 31 Mart 1939 tarihinde imzalanan protokol ile birlikte kabrin projesi ve Etnografya Müzesi dahilinde Atatürk muvakkat kabri inşaatı izahnamesinin birer sureti Başbakanlık Müsteşarının kasasında saklanmıştı.⁸⁹⁸ Bayındırlık Bakanlığı 23 Eylül 1953 tarihli yazısında, bu defa Başbakanlıktan “*evvelce İstanbul'da tahnit işine ait idarenizde herhangi bir malumat mevcut ise bunların birer suretinin gönderilmesini*” istedi.⁸⁹⁹ Bayındırlık Bakanlığı aynı tarihte aynı yazıyı Sağlık Bakanlığı, Ankara Valiliği ve Ankara Belediye Başkanlığını da gönderdi.⁹⁰⁰ Atatürk'ün ölümünün ertesini günü yapılan tahnit işleminin raporu, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği tarafından Başbakanlığa iletilmişti. Başbakanlık 8 Ekim 1953 tarihli yazı ile 11 Kasım 1938 tarihinde Prof. Dr. Lütfi Aksu tarafından yapılan tahnit raporunu, Bayındırlık Bakanlığına gönderdi.⁹⁰¹ Bayındırlık Bakanlığı, tabutun çıkartılması için gerekli olan belge ve bilgileri topladı. 4 Kasım 1953 günü sabah saat 09:05'te Etnografya Müzesinin salonun ortasında bulunan mezar odasından tabut çıkartıldı ve katafalka kondu. Tabutun çıkartılması sırasında devlet protokolünden TBMM Başkanı Refik Koraltan, Başbakan Adnan Menderes, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nuri Yamut, Ankara Valisi Kemal Aygün, Ankara Belediye Başkanı Atıf Benderlioğlu bulundu. 31 Mart 1939 tarihinde tabutun Etnografya Müzesindeki kabir odasına konulmasında hazır bulunan protokolde törene davet edildi. TBMM Eski Başkanı Abdülhalik Renda,

⁸⁹⁶ Zafer Gazetesi, 9 Kasım 1953; Milliyet Gazetesi, 9 Kasım 1953.

⁸⁹⁷ BCA: 30.18.1.2.86.18.16-6

⁸⁹⁸ BCA: 30.18.1.2.86.18.16-1

⁸⁹⁹ BCA: Bayındırlık Bakanlığının 23 Eylül 1953 tarih ve 31079 sayılı yazısı.

⁹⁰⁰ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 56.15.2725.1-2-3

⁹⁰¹ BCA: Başbakanlığın 8 Ekim 1953 tarih ve 3057 sayılı yazısı

Cumhurbaşkanlığı Eski Genel Sekreteri Kemal Gedeleş de törende yer aldı.⁹⁰² Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Atadan da hazır bulundu.⁹⁰³ O gün çekilen fotoğraflara ve Yekta Güngör Özden'in tanıklığına göre, devlet protokolünün dışında törene geniş bir katılım oldu. Yekta Güngör Özden, törene Türkiye Milli Talebe Federasyonunun temsilcisi olarak katıldı. Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulu, Erkek Teknik Yüksek Öğretmen Okulu öğrencileri görevli idi. Erkek Teknik Öğretmen Okulu Müdürü Kemal Kerpiççi ve öğrenciler mezar odasının üzerinde bulunan mermeri elektrikli keski ile kestiler. Mermer kapak kesildikten sonra küçük bir vinç yardımıyla tabut mezar odasından Etnografya Müzesinin zeminine alındı. Tabutun üzerinde bulunan bayrak havayla temas edince Yekta Güngör Özden'in anlatımıyla “*suyun içinde kalan şeker gibi eridi.*”⁹⁰⁴ Mezar odasından alınan tabut, Etnografya Müzesinin ön salonunda hazırlanmış olan katafalkın üzerine yerleştirildi ve üzerine Türk Bayrağı örtüldü.⁹⁰⁵ Tabut, katafalka konulduktan sonra tören programında belirlendiği gibi yüksek öğretim gençliği tabut başında saygı nöbeti tutmaya başladı. 4 Kasım 1953 saat 11:50'den itibaren üniversite gençliğinin saygı nöbeti 5 Kasım 1953 saat 10:00'a kadar devam etti.⁹⁰⁶ Nöbet, 100 erkek ve 40 kız öğrenci tarafından dörder kişilik gruplarla tutuldu.⁹⁰⁷ Öğrenciler nöbeti subaylar devrettiler. Subaylar, 9 Kasım 1953 günü saat 14:00'de generallere devrettiler. Generaller, nakil törenin başladığı 10 Kasım 1953 günü saat 09.05'e kadar nöbet tuttular. 5 Kasım 1953 gününden itibaren katafalk halkın ziyaretine açıldı.⁹⁰⁸ Tabutun mezar odasından çıkarılmasının ardından, hazır bulunan devlet protokolü, “Atatürk'ün naaşının muvakkat kabirden çıkarıldığına dair tutanağı” imzaladı. Tutanakta, tarih sehven 6 Kasım 1953 olarak yazıldı.⁹⁰⁹ Zira, 5 Kasım 1953 tarihli gazetelerde işlemin ardından hazırlanan tutanağın imzalandığı yazmakta ve tutanağı imzalayan Adnan Menderes'in fotoğrafı yer almaktadır.⁹¹⁰

⁹⁰²Protokolde imzaları bulunan diğer isimlerden Fevzi Çakmak 1950 yılında, Nevzat Tandoğan 1946 yılında vefat ettiler.

⁹⁰³ Zafer Gazetesi, 5 Kasım 1955; Ulus Gazetesi, 5 Kasım 1953; Milliyet Gazetesi, 5 Kasım 1953.

⁹⁰⁴ Yekta Güngör Özden, “*Atatürk Gerçeğine Küçük Bir Katkı,*” Anıtkabir Dergisi, Sayı:2, Nisan 2000, s.21; Boran, (Yönetmen), **a.g.f.**

⁹⁰⁵ Zafer Gazetesi, 5 Kasım 1955; Ulus Gazetesi, 5 Kasım 1953; Milliyet Gazetesi, 5 Kasım 1953.

⁹⁰⁶ Ulus Gazetesi, 6 Kasım 1953; Milliyet Gazetesi, 6 Kasım 1953.

⁹⁰⁷ Özden, **a.g.m.**, s.22

⁹⁰⁸ Ulus Gazetesi, 6 Kasım 1953; Milliyet Gazetesi, 6 Kasım 1953.

⁹⁰⁹ Anıtkabir Belgeliği, Belge No: 56.4.2714

⁹¹⁰ Zafer Gazetesi, 5 Kasım 1953; Milliyet Gazetesi, 5 Kasım 1953.

Atatürk'ün naaşı 11 Kasım 1938 tarihinde Prof. Dr. Lütfi Aksu tarafından tahnit edilmişti. Tahnit raporunda “*tedfin merasimi yapılınca kadar naaşın bozulmaması için*” tahnitin yapıldığı belirtilmişti⁹¹¹ Atatürk'ün naaşı toprağa verileceği için artık tahnit bozulacaktı. Definden önce bu işlemin yapılması gerekiyordu. Ankara Valisi Kemal Aygün, 8 Kasım 1953 gecesi saat 23:00'de Ankara Tıp Fakültesi Histoloji Öğretim Üyesi Patolog Prof. Dr. Kamile Şevki Mutlu'ya telefon ederek Atatürk'ün naaşının ananelere uyularak toprağa verileceğinden ertesi gün tahnitin çözülmesi görevini teklif etti. Ağır grip olan Prof. Dr. Kamile Şevki Mutlu eşinin de ısrarı ile hastalığına rağmen görevi kabul etti.⁹¹² Ancak bu görevlendirmede dikkat çekici olan nokta, nakil töreni için aylar öncesinden hazırlıkların yapılmasına karşın tahnit işlemini çözecek uzmanın bir gece önce geç bir saatte görevlendirilmesidir. Bayındırlık Bakanlığı, Başbakanlıktan tahnit raporunu 23 Eylül 1953 tarihinde istemişti.⁹¹³ Bu da tahnitin çözülmesinin kararının aylar önce verildiğini göstermektedir. Bu görevlendirmenin gecikmesinin nedeni resmi belgelerde bulunmamakla birlikte bu durum “ihmalkarlık” ile ya da görevlendirilen başka bir uzmanın bu görevden son anda sarfı nazar etmesi ile açıklanabilir. Prof. Dr. Kamile Şevki Mutlu'nun isteği ile Adli Tıp Uzmanı Doç. Dr. Cahit Özen, asistanı Dr. Şeref Yazgan, Otopsi Teknisyeni Salih Kebapçı da yardımcı olarak çağrıldı.⁹¹⁴ Ertesi sabah 9 Kasım 1953 günü sabah 10.00'da tabut açıldı. Etnografya Müzesinde tabutun açılması sırasında TBMM Başkanı Refik Koraltan, Başbakan Adnan Menderes, TBMM Eski Başkanı Abdülhalik Renda, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nuri Yamut, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Nurullah Tolon, Cumhurbaşkanlığı Eski Genel Sekreteri Kemal Gedeleş, Ankara Valisi Kemal Aygün ve Ankara Belediye Başkanı Atıf Benderlioğlu hazır bulundu.⁹¹⁵ 9 Kasım 1953 Pazartesi sabahı devlet yetkilileri ve Prof. Dr. Kamile Şevki Mutlu ve yardımcılarında başka, yüksek rütbeli subaylardan ibaret bir askeri şeref kıtası ve tabutun açılışında yardımcı olmak üzere Yüksek Teknik Öğretmen Okulu'ndan 10 öğretmen Etnografya Müzesinde toplandılar. Prof. Dr. Kamile Şevki Mutlu işareti ile yardımcı öğretmenler gül ağacından yapılmış tabutun vidalarını sökerek açtılar. Gül

⁹¹¹ BCA: Başbakanlığın 8 Ekim 1953 tarih ve 3057 sayılı yazısının eki.

⁹¹² Mutlu, **a.g.m.**, s.65.

⁹¹³ BCA: Bayındırlık Bakanlığının 23 Eylül 1953 tarih ve 31079 sayılı yazısı.

⁹¹⁴ Şehsuvaroğlu, **a.g.e.**, s. 49; Mutlu, **a.g.m.**, s.65.

⁹¹⁵ Milliyet Gazetesi, 10 Kasım 1953.

ağacından yapılan tabutun kapağı kaldırıldı. Bu tabutun içinde ayrıca kurşun bir tabut daha bulunuyordu. Kurşun sanduka içinde gaz birikmiş olması olasılığı düşünülerek, tabut önce bir burgu ile delindi. Gaz ve koku çıkmadığı anlaşılınca tabutun lehimleri üç yerden söküldü. Prof. Dr. Kamile Şevki Mutlu, tahnitin başarısı konusunda endişeler taşıyordu. Tahnitin iyi yapılmadığını, “*pütrifikasyon*” sonucu oluşan gazlarla tabutun patladığını, nöbetçi askerin korkudan bayıldığı türünden söylentiler duymuştu. Kurşun tabut açıldığında tabutu dolduran ıslak talaş tozunu gören Prof. Dr. Kamile Şevki Mutlu, söylentilerin asılsız olduğunu anladı. Tahta talaş tozu tabutun alt kısmına toplandı. Atatürk’ün naaşı, kahverengi muşamba ile sarılı idi. Muşambanın altında beyaz kefen içinde parafinli sargılarla sarılı naaşın yüz kısmı açıldı.⁹¹⁶ Prof. Dr. Kamile Şevki Mutlu, Atatürk’ün naaşının durumunu “*Atatürk’ün uzun kaşlarından ince bir tutam sol göz kapağının üzerine inmiş. Ata sanki on beş yıl önce Dolmabahçe sarayındaki hasta yatağında uyuyor*” diyerek anlatmaktadır. Prof. Dr. Kamile Şevki Mutlu, saygı nöbetinde bekleyen subaylar da dahil olmak üzere herkesin Atatürk’ün naaşını görmek için katafalka çıktıklarını, Eski Meclis Başkanı Abdülhalik Renda’nın Atatürk’ün naaşını görür görmez bayıldığını anlatmaktadır.⁹¹⁷ Doç. Dr. Cahit Özen de naaşın durumunu “*Derisi hafif kahverengi bir hal almıştı. Fakat yüzü gayet iyi ve bütün hatları ile bozulmadan duruyordu*” şeklinde tarif etmektedir.⁹¹⁸ Ertesi gün 10 Kasım 1953’de sabah 07.30-08.30 arasında nöbet tutan ve tahnit işleminin çözüldüğü sırada naaşı gören Askeri Okullar Müfettişi Tuğgeneral Nazmi Çağan ise naaşın durumunu “*Yüz küçülmüş. Mat bakır renginde. Altın saçları rengini pek az kaybetmiş. Sakalı hafif uzamış. Gözlerine doğru inen geniş alnı. Gözler kapalı, sol göz hafif aralık, incelmış keskin burnu... Yapışık ince dudakları, tek yaratılmış heybetli insan derin ve son uykusunda...*” şeklinde aktarmaktadır.⁹¹⁹ Tabutu taşıyan askerlerin tim komutanı olan Üsteğmen Remzi Güven, doktorlara rica ettiğini böylelikle naaşı gördüğünü ve naaşta hiç bozulma olmadığını iddia etmektedir.⁹²⁰ Asteğmen Alptekin Cebe’de, mezar odasında defin sırasında din görevlisinin kefenin baş kısmını çözdüğünde naaşın yüzünü gördüğünü

⁹¹⁶ Şehsuvaroğlu, **a.g.e.**, s. 49; Mutlu, **a.g.m.**, s.65.

⁹¹⁷ Mutlu, **a.g.m.**, s.65.

⁹¹⁸ Şehsuvaroğlu, **a.g.e.**, s. 50.

⁹¹⁹ Nazmi Çağan, “*Muvakkat Kabirde Aziz Atatürk’ün Nöbetini Bekledim,*” Milliyet Gazetesi, 10 Kasım 1954, s.4.

⁹²⁰ Remzi Güven, “*O’nu En Son Ben Gördüm,*” Sabah Gazetesi, 10 Kasım 2002.

ve naaşta hiç bozulma olmadığını belirtmektedir.⁹²¹ Yekta Güngör Özden de 4 Kasım 1953 günü Prof. Dr. Kamile Şevki Mutlu tarafından tahnit işlemi bozulduğu sırada Atatürk'ün naaşını gördüğünü, naaşta hiç bozulma olmadığını⁹²² iddia etmektedir.⁹²³ Atatürk'ün naaşını gören tüm görgü tanıkları naaşın hiç bozulmadığını ve tahnitin başarılı olduğunu aktarmaktadır. Atatürk'ün naaşının bozulmadığı ertesi gün gazetelerde yer aldı. Milliyet Gazetesi, “15 senenin Ata'nın naaşı üzerinde hiçbir tahribat yapamadığı görüldüğünü” yazdı. Tahnitten söz etmeyen gazete, naaşın korunmasının nedenini “havası boşaltılmış ve kurşun tabakası ile tecrit edilmiş tabut” olarak açıkladı.⁹²⁴ Ulus Gazetesi, “15 sene evvel hayata gözlerini yumduğu andaki halinden hiçbir şey kaybetmemiş” olduğunu yazdı.⁹²⁵ Zafer Gazetesi de Atatürk'ün 15 yıl sonra cildinin bile bozulmadığını yazdı.⁹²⁶ 9 Kasım 1953 günü yapılan işlem bir resmi tebliğ ile kamuoyuna duyuruldu. Resmi tebliğde, tahnit edilen naaşın hiç bozulmamış olduğunun görüldüğü açıklandı. Resmi tebliğ;

“Bugün 9.11.1953 Pazartesi günü saat 10'da, aziz Atatürk'ün 4.11.1953 Çarşamba günü Etnografya Müzesi'ndeki katafalk üzerine alınmış bulunan gül ağacından mamul tabutu, Tıp Fakültesi Histoloji Profesörü Dr. Kamile Şevki Mutlu ve asistanları yardımı ile huzurumuzda açtırılmış ve bu tabutun içinde kurşundan mamul başka bir tabut bulunduğu görülmüştür.

Kurşundan mamul olan ikinci tabut ve bunun içindeki kauçuk örtü, yine huzurumuzda açtırılmış ve içinde Aziz Atatürk'ün kefeni sarılı tabutu, tahnit edilmiş naaşı hiç bozulmamış bir şekilde görüldükten sonra, bu kurşun tabuttan çıkarılarak ebedi istirahatgahına tevdi edilmek üzere yeniden yaptırılmış olan ceviz ağacından mamul tabuta alınmıştır.”⁹²⁷

Prof. Dr. Lütfi Aksu, kullandığı solüsyonu iki küçük şişeye doldurmuş, ağzı lehimli şişelerin üzerlerine solüsyon karışımını yazmıştı. Solüsyon şişelerini, naaşın kolları arasına yerleştirmişti. Prof. Dr. Kamile Şevki Mutlu, asistanı Dr. Şeref Yazgan'ı Ankara Numune Hastanesi'ne göndererek bir miktar “fiksator” getirtti.

⁹²¹ Alptekin Cebe, “Atatürk'ün Asil Yüzünü En Son Görme Şansı,” Cumhuriyet Gazetesi, 10 Kasım 1999.

⁹²² Yekta Güngör Özden, tabutun mezar odasından çıkartıldığı tarih olan 4 Kasım 1953 günü tabutun açıldığını ve Prof. Dr. Kamile Şevki Mutlu tarafından tahnitin bozulduğunu iddia etmektedir. Prof. Dr. Kamile Şevki Mutlu, Doç. Dr. Cahit Özen, diğer tanıkların anılarında, belgelerde ve basında tabutun açılması ve tahnitin bozulma işlemi 9 Kasım 1953 ve 10 Kasım 1953 günü yapıldığı belirtilmektedir. Yekta Güngör Özden'in iddiası, başka hiçbir kaynak tarafından desteklenmemektedir.

⁹²³ Özden, **a.g.m.**, s.21; Boran, (Yönetmen), **a.g.f.**

⁹²⁴ Milliyet Gazetesi, 10 Kasım 1953.

⁹²⁵ Ulus Gazetesi, 10 Kasım 1953.

⁹²⁶ Zafer Gazetesi, 10 Kasım 1953.

⁹²⁷ Akşam Gazetesi, 10 Kasım 1953.

Naaş, yeniden bununla ıslatıldı. Prof. Dr. Kamile Şevki Mutlu, orada bulunan yetkililere naaşın hemen tahta tabuta konulmasının sakıncalarını anlattı. Bu işlemin nakil törenin olduğu ertesi güne bırakılması gerektiğini söyledi. Bu açıklamanın ardından kurşun tabut yeniden lehimlendi ve gül ağacı tabutun kapağı kapandı.⁹²⁸ Tabutun kapatılmasından sonra hazır bulunan devlet yetkilileri hazırlanan tutanağı imzaladı.⁹²⁹

Ertesi gün nakil töreninden önce tahnit bozulacak, Atatürk'ün naaşı İslami ananelere uygun olarak kefenlenerek tabuta konulacaktı. 10 Kasım 1953 günü sabah 05.00'de naaşın defin için hazırlanma işlemi için devlet protokolü, uzman doktorlar, emniyet yetkilileri, tabutu açacak ustalar Etnografya Müzesine geldiler.⁹³⁰ TBMM Başkanı Refik Koraltan, Başbakan Adnan Menderes, TBMM Eski Başkanı Abdülhalik Renda, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nuri Yamut, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Nurullah Tolon, Cumhurbaşkanlığı Eski Genel Sekreteri Kemal Gedeleş, Ankara Valisi Kemal Aygün ve Ankara Belediye Başkanı Atıf Benderlioğlu da Etnografya Müzesinde yerlerini aldılar.⁹³¹ Prof. Dr. Kamile Şevki Mutlu, hastalığı ağırlaştığı için katılamadı. Prof. Dr. Kamile Şevki Mutlu'nun önceki gün verdiği öneriler doğrultusunda işlemler, Doç. Dr. Cahit Özen, Dr. Şeref Yazgan ve Otopsi Teknisyeni Salih Kebapçı tarafından yapıldı.⁹³² Doç. Dr. Cahit Özen'in isteği ile gül ağacı ve kurşun tabutlar tekrar açıldı. Naaş, tabuttan dışarıya çıkarıldı.⁹³³ Salondaki mermer katafalka paralel iki masa konmuştu. Bu masalardan birinin üzerine yeni yapılan tabut kondu. Atatürk'ün naaşı kurşun tabuttan çıkarılarak diğer masanın üzerine arka üstü yatırıldı.⁹³⁴ Naaşın üzerinde bulunan kahverengi muşamba, kefen ve gazlı bantlar çıkarıldı. Yaklaşık 1,5 saat çalıştıktan sonra uzman doktorlar, naaşı ecza ve yabancı maddelerden temizlediler. Naaş, tahnit ile ilgili maddelerden arındırıldıktan sonra Müslüman geleneklere uygun olarak kefenlendi.⁹³⁵ Salonda hazır bulunanlar tarafından naaş, hep bir ağızdan söylenen besmele ile masadan

⁹²⁸ Mutlu, **a.g.m.**, s.65

⁹²⁹ Zafer Gazetesi, 10 Kasım 1953; Milliyet Gazetesi, 10 Kasım 1953.

⁹³⁰ Deniz, **a.g.m.**, s.3; Şehsuvaroğlu, **a.g.e.**, s. 50.

⁹³¹ Deniz, **a.g.m.**, s.3.

⁹³² Mutlu, **a.g.m.**, s.65; Şehsuvaroğlu, **a.g.e.**, s. 50.

⁹³³ Şehsuvaroğlu, s. 50.

⁹³⁴ Çağan, **a.g.m.**, s.4

⁹³⁵ Deniz, **a.g.m.**, s.3

alınarak yeni hazırlanan tabuta konuldu. Tabutun kapağı kapatıldı.⁹³⁶ Naaşın konulduğu yeni tabut, tekrar gül ağacından yapılmış eski tabutun içine konuldu. Tabutun üzerine Türk bayrağı örtüldü. İşlemin ardından hazırlanan tutanağı devlet yetkilileri ve Doç. Dr. Cahit Özen imzaladı.⁹³⁷ Böylelikle 11 Kasım 1938'de Atatürk'ün naaşına uygulanan tahnit işlemi, toprağa defnedileceği gün olan 10 Kasım 1953'de bozuldu. Atatürk'ün naaşı, Anıtkabir'e nakil töreninden birkaç saat önce toprağa defin için hazırlanmış oldu.

7- Atatürk'ün Naaşının Anıtkabir'e Nakil Töreni

Atatürk'ün naaşı nakil töreni için tabuta konulduktan sonra nakil töreni hazırlıkları sona erdi. Atatürk'ün naaşının Anıtkabir'e nakil töreni ölümünün 15. yıl dönümü olan 10 Kasım 1953 günü yapıldı. 10 Kasım 1953 günü sabahın erken saatlerinde Ankaralılar, nakil törenini izlemek için şehir merkezine akın ettiler. Saat 07.00'den itibaren kortejin geçeceği yol güzergâhının çevresi halk tarafından doldurulmaya başlandı. Korteje katılacak askeri birlikler, izciler, devlet protokolü ve yabancı devlet temsilcileri geçici kabir Etnografya Müzesi'nin çevresinde kendilerine ayrılan yerleri aldılar. Saat 08.00'e doğru yalnız kortej güzergâhı değil bu güzergâha çıkan tüm yollar kalabalığın akını ile kapandı. Güzergâh üzerindeki binaların pencereleri, balkonları ve damları korteji izlemek isteyenler tarafından dolduruldu. Törene, Cumhurbaşkanı Celal Bayar Başbakan Adnan Menderes ile birlikte saat 09.00'da geldi. Başkanı Refik Koraltan, ikinci cumhurbaşkanı İsmet İnönü, bakanlar saat 08.30'dan itibaren Etnografya Müzesi'ne geldiler. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, TBMM Başkanı Refik Koraltan, Başbakan Adnan Menderes, ikinci cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Bakanlar, Genelkurmay Başkanı, Ankara Valisi ve Ankara Belediye Başkanı Etnografya Müzesi içinde katafalkın önünde kendilerine ayrılan yerleri aldılar. Tabutun başucunda Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Atadan duruyordu. Devlet protokolünün arkasında ise tabutu taşıyacak top arabasının iki tarafında yürüyecek on iki general ile Atatürk'ün İstiklal Madalyasını taşıyacak Amiral ve tabutu top arabasına taşıyacak on iki er bulunuyordu. Etnografya

⁹³⁶ Çağan, a.g.m., s.4.

⁹³⁷ Şehsuvaroğlu, a.g.e., s. 50-51.

Müzesi'nin önünde tabutu taşıyacak top arabası vardı. Bu top arabası, 1938'de Atatürk'ün cenaze töreninde kullanılan 18 numaralı top arabasıydı. Etnografya Müzesi'nin çevresinde törene katılacak kortej yerini aldı. Saat 09.05'te borazanın dikkat işareti ve top atışlarının ardından beş dakikalık saygı duruşu yapıldı. Saygı duruşu sırasında jetler Etnografya Müzesi üzerinde uçtular. Saygı duruşunun ardından tabut katafalktan on iki er tarafından alınarak top arabasına konuldu. Top arabasını 1953 mezunu Harp Okulu öğrencileri çekiyorlardı. Top arabasının önünde 90, arkasında 46 olmak üzere toplam 136 Harp Okulu öğrencisi vardı. Kortej Cumhurbaşkanlığı Bandosunun çaldığı matem marşı eşliğinde hareket etti. Top arabasının iki tarafında on iki general vardı. Top arabasının arkasında Atatürk'ün İstiklal Madalyasını siyah kadife bir yastık üzerinde bir amiral taşıyordu. Bu amirali Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Atadan takip ediyordu. Atatürk'ün kız kardeşinin ardında Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Cumhurbaşkanı Bayar'ın ardında ise Başbakan Menderes, TBMM Başkanı Koraltan ve İkinci Cumhurbaşkanı İnönü birlikte yürüdüler. Kortejde sırasıyla bakanlar, elçiler, milletvekilleri, askeri ve sivil heyetler, izciler yer aldı. Kortej, Opera, Ulus, TBMM, Gar, Tandoğan Meydanı güzergâhını takiben Anıtkabir'e ulaştı. Kortejin uzunluğu 1,5 kilometreyi buluyordu. Bir ucu Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ulaştığı sırada, öteki ucu Opera Meydanı'ndaydı. Jet uçakları alçaktan uçuş yaparken, Türk Hava Kurumuna bir uçakta Atatürk'ün portresini taşıyordu. Aslanlı Yol'un başında top arabasından alınan Tabut, askerlerin omzunda 262 metre uzunluğundaki aslanlı yolu geçerek mozole önünde hazırlanan katafalka, saat 12.50'de konuldu.⁹³⁸ Cumhurbaşkanı Celal Bayar, duygusal ve uzun bir konuşma yaptı: Konuşmasına; *“Atatürk, tam 15 yıl önce bugün, hayata gözlerini kapamıştı. O gün, bütün Türk milleti gözyaşı dökmüş, insanîyet âlemi elemimize iştirak etmişti. Çünkü Türk milleti büyük bir evladını, beşeriyet, insanlık idealine hadim en kuvvetli bir rüknünü kaybetmişti. Şimdi, şu anda, maneviyatını ruhlarımızda mukaddes bir varlık halinde yaşattığımız Kemal Atatürk'ün fani vücudunu ebedi medfenine, Anıt-Kabir adını verdiğimiz buraya, tevdi etme için toplanmış bulunuyoruz”* diyerek başlayan Cumhurbaşkanı Bayar, Atatürk'ün başarılarını övdü. Konuşmasının sonunda Atatürk'e hitap ederek *“Atatürk! Sen*

⁹³⁸ Zafer Gazetesi, 11 Kasım 1953; Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1953; Milliyet Gazetesi, 11 Kasım 1953. bkz. Ek: 16

bizdendin. Seni halife yapmak, padişah yapmak isteyenler oldu, iltifat etmedin. Milli irade yolunu seçtin. Hayat ve şahsiyetini milletinin hizmetine vakfettin. Türk'ün gıpta ettiği, taziz ettiği, övdüğü ve övündüğü vasıflara maliktin, bütün bu meziyetlerinle Türk'ün ta kendisiydi” diyerek “milli irade” vurgusu yaptı. Konuşmanın sonunda Bayar, siyasi rakibi ve selefi İnönü'nün Atatürk'ün cenaze töreninden sonra yaptığı konuşmaya benzer şekilde Atatürk'ün gerçek yerinin Türk milletinin sinesi olduğunu şu sözlerle vurguladı: “*Şimdi seni, kurtardığın vatanın her köşesinden gönderilen mukaddes topraklara veriyoruz. Bil ki: Hakiki yerin, daima inandığın ve bağlandığın Türk Milletinin, minnet dolu sinesidir. Nur içinde yat*”⁹³⁹

Cumhurbaşkanının konuşmasının ardından, devlet protokolü mozolede içeri girerek sağ taraftaki merdivenlerden aşağı kata indiler ve galerili koridoru takiben sola dönerek mezar odasına gittiler. Tabutun getirilmesini beklemeye başladılar. Üsteğmen Cemal Tezgörücü'nün komutasında, Muhafız Alayı'ndan 12 er tabutu omuzlarına alarak mozoleye girdiler. Devlet protokolünün tersi istikamete, sola döndüler, alt katta yer alan mezar odasına inmek için sık dönüşlü merdiven başına geldiler. Daha önce çam ağaçlarından merdivene yapılmış bulunan kızakların üzerine tabutu özenle koydular. İpler kullanılarak tabut alt kat galerili koridora indirildi. Burada tekrar omuzlara alınan tabutla birlikte koridor geçilerek sağa dönüldü, biraz daha ilerlenerek mezar odasına gelindi. Tabut kapıdan içeri sokulup, odanın sağ iç kenarına doğu-batı istikametinde yere konuldu. Gül ağacından yapılmış bulunan dış tabutun üzerinde örtülü bulunan atlas bayrak görevli subay ve erler tarafından özenle toplandı. Gül ağacı tabutun vidaları sökülerek kapağı açıldı. Bu büyük tabutun içinde esas naşın bulunduğu ceviz ağacından yapılmış koyu renkli, bayrağa sarılı tabut görüldü. Bu tabutun üzerindeki bayrak da özenle toplandı. Saat 13.30'da tabut, ülkenin çeşitli yerlerinden getirilmiş topraklarla hazırlanmış bulunan mezara İslami geleneklere uygun olarak baş kısmı kibleye gelecek şekilde indirildi. Diyanet İşleri Başkanlığından bir din görevlisi mezara girerek tabutun kapağını açtı. Kefenin boğulu olan baş tarafını çözdü ve kefen aralandı. Din görevlisi mezardan çıktıktan sonra Cumhurbaşkanı Celal Bayar ilk olarak mezara toprak attı. Sonra sırasıyla Meclis Başkanı Refik Koraltan, İkinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Adnan Menderes toprak attılar. Mezara toprak atanlardan Dışişleri Bakanı Prof. Dr.

⁹³⁹ Zafer Gazetesi, 11.Kasım 1953; Milliyet Gazetesi, 11 Kasım 1953.

Fuat Köprülü, toprağı attıktan sonra fenalık geçirdi, Eski Meclis Başkanı Abdülhalik Renda ise toprağı güçlkle attı. Yürümekte zorluk çeken Atatürk'ün Kız kardeşi Makbule Atadan, ağabeyinin mezarına toprak attı ve su serpti. Bu arada, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın eşi Reşide Bayar'ın gönderdiği Kuran'ı Kerim'den bir surenin yazılı olduğı kâğıt toprağa karıştırıldı. Ayrıca, Prof. Dr. Emin Barın'ın ceylan derisi üzerine hat sanatı ile yazdığı Atatürk'ün ölüm raporu, bir gümüş muhafaza içinde mezara konuldu.⁹⁴⁰ Devlet Protokolü, daha sonra defin zabtını imzaladı. Atatürk'ün naaşının defnedildiğine dair resmi tutanak şu şekildedir:

“Büyük Atatürk'ün naşının 10.11.1953 Salı günü Etnografya Müzesindeki muvakkat kabirden alınarak 10.11.1953 Salı günü saat 13.30'da ebedi istirahatgahı olan Anıtkabir'deki medfenine getirilmiş olduğı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Refik Koraltan, Başbakan Adnan Menderes, Eski Büyük Millet Meclisi Reisi Abdülhalik Renda, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nuri Yamut, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Nurullah Tolon, Eski Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Kemal Gedeleş, Ankara Valisi Kemal Aygün, Ankara Belediye Başkanı Atıf Benderlioğlu'nun huzurlarıyla konulduğunu gösteren işbu tutanak müştereken tanzim ve imza edilmiştir.”⁹⁴¹

Protokolün mezara toprak atmasının ardından örtecek olan beton kapaklarla mezarın üstü örtüldü. Bu beton kapaklarla tabutun arasındaki mesafe 120 cm idi. Beton kapakların da üzerine toprak atıldı ve toprağın üzerine çiçekler serpiştirildi.⁹⁴² Defin işleminin ardından Şeref Holü'ne çıkan devlet protokolü, sembolik lahit saygı duruşunda bulundular. Onları, tören kortejinde yer alan kordiplomatik, milletvekilleri ve diğer kuruluş temsilcileri izledi. Saat 14.30'dan itibaren Anıtkabir halkın ziyaretine açıldı. 10 Kasım 1953 günü gece yansına kadar ziyarete açık bulundurulan Anıtkabir'i yaklaşık 70.000 kişi ziyaret etti.⁹⁴³ Zafer Gazetesi'nin haberine göre, 19 Kasım 1953 gününe kadar 200.000 insan Anıtkabir'i ziyaret etti. İlgililer, Anıtkabir'in o tarihten sonra her gün saat 14.00 ile 16.30 arasında ziyaretçilere açılmasına karar verdi.⁹⁴⁴

Anıtkabir'e Nakil Töreni, yabancı ülke temsilcilerinin katılımı yönünden 1938 yılında düzenlenen cenaze töreninden farklılıklar içermektedir. Cenaze töreninde farklı cephelerde yer alan ülkeler, Atatürk'ün cenaze törenine temsilciler

⁹⁴⁰ Güler, a.g.e., s.145-152.

⁹⁴¹ Zafer Gazetesi, 11.Kasım 1953.

⁹⁴² Güler, a.g.e., s.152.

⁹⁴³ Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1953; Milliyet Gazetesi, 11 Kasım 1953.

⁹⁴⁴ Zafer Gazetesi, 20 Kasım 1953.

ve birlikler gönderdi. Ayrıca Atatürk'ün ölümü dolayısıyla bütün ülkelerden taziye mesajları geldi. 1953 yılı nakil töreninde ise yalnızca Ankara'da bulunan büyükelçiler törene katıldı. Elbette Atatürk'ün ölümü sırasında gösterilen ilgi ile on beş yıl sonra düzenlene nakil törenine ilginin aynı olması beklenemez. Ancak dönemin dünya politik ortamının da nakil törenine yansıdığı görülmektedir. Nakil töreni dolayısıyla ABD Başkanı Eisenhower ve İngiltere Kraliçesi Elizabeth birer mesaj gönderdiler.⁹⁴⁵ General Mac Arthur da bir mesaj yayınladı. 1932 yılında gördüğü Atatürk'ü "*eski dostu*" ilan etti. Mac Arthur, Atatürk'ü Soğuk Savaşın politik çekişmesine çekerek "*Atatürk'ün hür insanlığın köleliğe karşı durması meselesinin evrensel içeriğini idrak ettiğini*" belirtti.⁹⁴⁶ Üst düzey mesajlar, ABD ve Batı Bloğundan geldi. Gazeteler bu mesajlara özel önem verdi. Soğuk savaşın etkisi, nakil törenine yansıdı. Bu dönemin politik ortamının kaçınılmaz bir sonucuydu. Demokrat Parti 1946'dan itibaren ABD'ye yaklaşan dış politik tutumu daha güçlendirdi. Türkiye'nin Atatürk döneminde uyguladığı dengeli dış politikası terk edildi. Nakil törenine bu tercihin sonuçları yansıdı.

Atatürk'ün naaşı, ölümünden 15 yıl sonra toprağa verildi. 10 Kasım 1953 günü düzenlenen Anıtkabir'e Nakil Töreni, 15 yıl sonra yapılan ikinci cenaze töreni oldu. Ölümünün üzerinden 15 yıl geçmiş olmasına rağmen tören, Atatürk'ü kaybetmiş olduğu hüznü yeniden yaşattı. Ülkenin her noktasından toprakların törenle getirilmesi ve nakil törenin radyodan canlı yayınlanması haberi ve hüznü ülke geneline yaydı. Bu törende, Demokrat Parti iktidarı gençliğin aktif görev almasını sağladı. Anıtkabir'in tamamlanması ve nakil töreni Demokrat Parti'nin Atatürk'ün mirasına ve ilkelerine sahip çıktığını gösteren siyasal bir zemin ve araç oldu.

⁹⁴⁵ Zafer Gazetesi, 13 Kasım 1953

⁹⁴⁶ Milliyet Gazetesi, 10 Kasım 1953

III. BÖLÜM

SIYASİ DÖNEMLER BAĞLAMINDA ANITKABİR

A. 1938-1950 CHP Dönemi: Geleneğin Başlangıcı

Atatürk'ün ölümünden bir gün sonra toplanan TBMM, İsmet İnönü'yü ikinci Cumhurbaşkanı olarak seçti. İnönü, 1950 yılına kadar cumhurbaşkanlığında kaldı. İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı yılları da kapsayan bu dönemde Türkiye, savaş dışında kalmayı başardı; ancak savaşın getirdiği politik ve sosyo-ekonomik zorlukları da yaşadı. Savaşın sonunda iç ve dış koşulların olgunlaşması ile Türkiye'de çok partili siyasal yaşam 1946'da başladı. Güvenliği tartışmalı seçimlerin sonucunda CHP iktidarını korudu ve Demokrat Parti ise, muhalefet olarak Meclis'te yerini aldı. 27 yıllık CHP iktidarı 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'nin başarısı ile sona erdi. Celal Bayar, üçüncü Cumhurbaşkanı seçildi ve İnönü ana muhalefet partisi lideri oldu.

İnönü döneminde, Atatürk için Anıtkabir inşa edilmesine karar verildi ve Anıtkabir inşaatı başladı. Etnografya Müzesi'nde Atatürk'ün geçici kabrini 1938-1950 arası ziyaret etmek bir gelenek haline geldi. Yabancı ziyaretçiler, ulusal bayramlarda düzenlenen törenlerde yapılan ziyaretlerle, Atatürk'ün anısı yaşatıldı. Törenler, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihinin yaşatılmasını da sağladı. Ortak bellek oluşumuna, Etnografya Müzesi'ndeki ritüeller katkı yaptı. Bir başka deyişle, henüz Anıtkabir inşa edilmeden geçici kabirde Atatürk'ü anma ritüelleri oluştu.

1. Anıtkabir Mimari Tercihinin Arka Planı

Anıtkabir mimarisi, dönemin siyasal tutumlarının, güncel ve tarihsel algılarının katkısı ile şekillendi. Başbakanlık Anıtkabir Komisyonu Başkanlığı tarafından hazırlanan “*Atatürk Anıt-Kabir Proje Müsabakası*” Şartnamesinin “*Program*” başlıklı bölümünde, yapılacak abidenin karakteri belirlendi. İlk beş madde, Anıtkabir'in yapılış amacını ve genel niteliklerini sıralıyordu.

1) “*Her Türk'ün kalbinde yaşayan büyük adamın eserlerini ebediyete*

mal edecek ve Türk kalbinin Ata'sına bağlılığını bütün kuvvet ve azameti ile ifade edecek olan Anıt ve Kabir, aşağıdaki esaslara göre hazırlanmalıdır:

- 2) *Anıt, bir ziyaretgâh olacaktır. Bu ziyaretgâha, büyük bir şeref methalinden girilecek ve ziyaretgâh, yüz binlerce Türk'ün, Ata'sının önünde eğilerek tazimini sunmasına ve bağlılığını tekrarlayarak geçmesine müsait olacaktır.*
- 3) *Bu abide, Ata'nın; Asker Mustafa Kemal, Devlet Reisi Gazi Mustafa Kemal, siyasi, ilim adamı, büyük mütefekkir ve nihayet yapıcı ve yaratıcı büyük dehanın vasıflarının, kudret ve kabiliyetinin bir timsali olacaktır. Ve O'nun şahsiyetiyle mütenasip bulunacaktır.*
- 4) *Anıt ve Kabir'in yakından görüldüğü kadar, uzaktan da görülmesi lazımdır. Bu itibarla azametli bir siluet temin edilmelidir. Abidenin uzaktan tesirini kaybetmeyecek küçük detaylardan ziyade azamet ve kudreti ifham edecek büyük unsurlar olmalıdır. Abide verilen arsanın en hâkim noktasında inşa edilecektir.*
- 5) *Atatürk'ün ismi ve şahsiyeti altında Türk Milleti sembolize edilmiştir. Türk Milletine saygılarını göstermek isteyenler, Büyük Ata'nın katafalkı önünde eğilerek bu isteklerini yerine getireceklerdir. Bu itibarla Ankara'ya gelen her ziyaretçi doğruca Ata'nın mezarına giderek bu tazim vazifesini ifa edecektir.”⁹⁴⁷*

Program'da belirlendiği gibi Anıtkabir yalnızca Atatürk'ün son istirahat yeri olmayacaktı. Öncelikli olarak, Anıtkabir'in Türk milletinin Atatürk'e bağlılığını ifade etmesi isteniyordu. Anıtkabir Atatürk'ün hayatının, başarılarının, görüşlerinin sembolü olacaktı. Bu anlamda, Türk milletinin savaşımını ve Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşum sürecini de yansıtıcaktı.

Türk milleti ve Türkiye Cumhuriyeti ile özdeş kabul edilen Anıtkabir'i ziyaret esasları da belirlendi. Yabancı misafirlerin Ankara'ya geldiklerinde Anıtkabir'i ziyaret etmeleri planlandı. Bu ziyarette, yabancı misafirler saygılarını Atatürk'ün katafalkı önünde eğilerek göstereceklerdi. Bu ritüel, Türk milletine gösterilen saygının bir ifadesi olacaktı. Ziyaretçilerin katafalkın önünde eğilmeleri için sembolik lahit önündeki çelenk bırakılan bölüm eğimli yapıldı. Aslında yabancı ziyaretçilerin Atatürk'ün kabrini ziyareti, geçici kabirde başladı. Atatürk'ün ölümünden sonra büyükelçiler ve Ankara'ya gelen yabancı devlet adamları ziyaret programları içinde geçici kabir Etnografya Müzesi'ni ziyaret ederek çelenk koyuyorlardı. Bu ritüelin Anıtkabir inşa edildikten sonra da sürmesi öngörüldü.

⁹⁴⁷ Mithat Aydın Özel Arşivi, **Atatürk Anıt-Kabir Proje Müsabakası**, s.11.

Anıtkabir bir “ziyaretgâh” olarak planlandı. Üstelik yüz binlerce kişinin ziyaretine elverişli bir “ziyaret yeri” olması düşünülüyordu. Bu da Anıtkabir’in yapısının geniş ve büyük olacağına işaret ediyordu. Kaldı ki programda, Anıtkabir’in uzaktan görülen ulu bir yapı olması isteniyordu. Mimarisinde uzaktan görülecek azamet ve kudreti ifade eden unsurların kullanılması isteniyordu. Anıtkabir Rasattepe’nin en yüksek noktasına yapılması ile görünürlüğün artırılması amaçlanıyordu. Rasattepe de, Ankara’nın her noktasına karşı geniş bir görüş hâkimiyeti taşıdığı ve şehrin her semtinden görüldüğü için seçilmişti.

Programda ayrıca lahdin bulunacağı Şeref Holü yapısı Anıtkabir’in merkezi olarak düşünülmekteydi. CHP tek parti döneminde hazırlanan şartnamenin 16. Maddesinde, lahdin bulunduğu salonda özellikle “altı ok”un sembolize edilmesi isteniyordu. Projede, bu maddeye uygun olarak şeref salonunda altı meşale ile altı ok sembolize edildi. Ancak Demokrat Parti döneminde biten Anıtkabir’de meşale sayısı 10’a çıkartılarak bu sembolleştirme ortadan kaldırıldı. Anıtkabir’de devlet büyüklerinin ve yabancı devlet adamları için “altın kitap” denilen özel defterin olması düşünüldü. Ayrıca Anıtkabir içinde bir Atatürk müzesi de planlandı. Sergilenecek kişisel eşyalar, fotoğraflar aracılığı ile müze Atatürk’ü anımsatan ve yaşatan bir mekân olacaktı.

Hazırlanan program ve şartnameye göre, Anıtkabir Proje Yarışması 1 Mart 1941’de başladı.⁹⁴⁸ Başvuru süresi, 2 Mart 1942 akşamı sona erdi.⁹⁴⁹ Hükümet, 9 Haziran 1942 tarihinde jürinin önerdiği üç projeden Anadolu’nun antik köklerine gönderme yapan Prof. Emin Onat ile Doç. Orhan Arda’ya ait projeyi birinci olarak seçti.⁹⁵⁰

Yarışmaya katılan tüm projeler, hükümetin belirlediği program doğrultusunda mimari anlamda Anıtkabir’in Türk ulusunu temsil etme girişimleri idi. Anıtkabir mimarlarından Prof. Emin Onat, mimari projelerinin tarihsel temsilini şu şekilde açıklamaktadır:

“Akdeniz milletlerinden birçoğu gibi, tarihimiz binlerce yıl önceye gidiyor. Sümerlerden ve Hititlerden başlıyor ve Orta Asya’dan Avrupa içlerine kadar birçok kavimlerin hayatlarına karışıyor, Akdeniz medeniyetinin klasik geleneğinin en büyük

⁹⁴⁸ **Anıtkabir Tarihçesi**, s.9; Gülekli, **a.g.e.**, s.23; Arda, **a.g.m.**, s.155; Güreyman, **a.g.m.**, s. 3.

⁹⁴⁹ Ulus Gazetesi, 12 Mart 1942.

⁹⁵⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 10 Haziran 1942; Ulus Gazetesi, 10 Haziran 1942; Arda, **a.g.m.**, s.155

köklerinden birini teşkil ediyordu. Atatürk, bize bu zengin ve verimli tarih zevkini aşılarken, ufuklarımızı genişletti. Bizi ortaçağdan kurtarmak için yapılmış hamlelerden en büyüğünü yaptı. Gerçek geçmişimizin ortaçağ değil, dünya klasiklerinin ortak kaynaklarında olduğunu gösterdi. Gerçek milliyetçiliğin, içe kapanmış bir ortaçağ gelenekçiliğinden asla kuvvet almayacağını, onun yalnız ortak ve eski medeniyet köklerine inmekle canlanabileceğini anlattı. Avrupalılaştırmakla, medenileşmekle, millileşmenin aynı şey olduğunu, bundan iyi hangi fikir ifade edebilirdi?”

Onat, Atatürk’ün getirdiği yeni ruhu ifade etmeyi amaçlayan bir anıt inşasına verilen önemi vurgulamaktadır. Onat, ayrıca inşa ettikleri Anıtkabir projesinin tarihi referansının “*skolâstik ruhun hüküm sürdüğü*” Osmanlı devrinin padişah türbelerine dayanmadığını, “*yedi bin yıllık bir medeniyetin, rasyonel çizgilerine dayanan klasik bir ruhu*” esas aldığını açıklamaktadır.⁹⁵¹

Anıtkabir mimarisinde İslami ve Osmanlı mimari tarz ve öğeleri bilinçli olarak tercih edilmedi. Onat’ın açıklaması; Türk tarihinin Osmanlı ve İslam tarihinden ibaret olmadığı belirten ve Türklerin İslam öncesine ait dönemde kökenleri Orta Asya’da olan bir medeniyetin temsilcileri olduğuna dayanan tarih tezine dayanıyordu. Bu tezin ikinci bir yönü, Anadolu’da ve hatta Sümerler gibi Mezopotamya’da kurulan uygarlıkların Türk olduğu savını öne sürüyordu. Böylelikle Orta Asya tezi ile tarihsel köken Osmanlı öncesi bir geçmiş zamana ve coğrafyaya atıf yapılırken, Anadolu uygarlıklarının Türk olması tezi ile Anadolu’nun binlerce yıllık tarihine sahip çıkılıyordu. Bu iki zıt gibi görünen tarih tezi ise, kavimler göçü ile bağdaştırılmaya çalışılıyordu.⁹⁵²

⁹⁵¹ Emin Onat, “Anıtkabir projesini nasıl yaptık?” Cumhuriyet Gazetesi, 5 Kasım 1953

⁹⁵² 1930’lu yıllarda hazırlanan tarih ders kitaplarının çerçevesini belirleyen “*Türk Tarihinin Ana Hatları*” Orta Asya’ya ayrılan bölümü, 605 sayfalık kitap içinde 205 sayfaya ulaşırken, diğer uygarlıkların Türk kökenlerine ayrılan 100 sayfa vardır. Kitapta, Osmanlı tarihine ayrılan bölüm ise yalnızca 50 sayfadan ibarettir. 1930’lu yılların Türk Tarih Kongreleri’nde bu iki yönlü tarih tezi işlendi. Ancak 1939’dan sonra İnönü döneminde, bu iki yönlü tarih tezinin Anadolu’ya ağırlık kazandı. Bu dönemde resmi kurumlarda himaye bulabilen “*Anadolu Hümanizması*” akımının Anadolu’nun antik kökenlerine sahip çıkan tarih vurgusu ön plana çıktı. Böylelikle bu dönemde, Orta Asya tezleri ikincil bir plana atıldı. Yüksel Taşkın; “*Kemalist Kültür Politikaları Açısından Türk Tarih ve Dil Kurumları*,” **Kemalizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.419-420. Anadolu Hümanizması veya Mavi Anadolu akımının temsilcileri, Sabahattin Eyüpoğlu, Azra Erhat ve Halikarnas Balıkcısı olarak tanınan Cevat Şakir Kabaağaçlı gibi edebiyatçılardı. Latin ve Yunan klasiklerinin çevrilmesi ile “*Anadolu Hümanizması*”na devlet katında resmîyet kazandıran isim ise dönemin Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel idi. Anadolu hümanizması, Anadolu’nun dünya uygarlığının merkezi olduğunu, Anadolu uygarlıklarının tarihin potası içinde kaynaşarak geleceğe ulaştığını, bu nedenle Türk halkının tarihinin Anadolu’nun tarihi olduğunu iddia ediyordu. Barış Karacasu; “*Mavi Kemalizm: Türk Hümanizmi ve Anadoluçuluk*,” **Kemalizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.335-341

Coğrafyaya endeksli tarihsel bakış açısı, Anıtkabir mimarlarını etkilemişti. Anıtkabir, Anadolu Hümanizması'nın Anadolu kökenli tarihsel bakış açısına göre tasarlandı. Anıtkabir projesi, Anadolu'nun antik köklerine gönderme yapıyordu. Onat-Arda, açıkça Halikarnas Mozolesi'ni örnek almıştı.⁹⁵³ Doğan Kuban'a göre, Anıtkabir için Halikarnas Mozolesi'nin örnek alınmasının nedeni, Anadolu'ya sahip çıkma isteği idi.⁹⁵⁴ Anıtkabir proje yarışmasına katılan eserler arasında Anadolu'nun antik köklerini en güçlü şekilde referans alan Onat ve Arda'nın eserleri idi.⁹⁵⁵ Yarışmaya katılan eserlerden bazıları ise, Selçuklu kümbetlerine gönderme yapmaktaydı.⁹⁵⁶ Yarışma Jüri Heyeti Başkanı Paul Bonatz, jüri heyetinin anıtın bilhassa bir padişah türbesine benzememesi düşüncesinde olduklarını belirtmektedir.⁹⁵⁷

Yarışma sonunda dönemin egemen tarih düşüncesini yansıtan Emin Onat-Orhan Arda projesi birinci seçildi ve uygulanmasına karar verildi. Ancak jürinin önerdiği üç eserden biri olan projenin uygulamaya geçişi sorunlu bir dönem sonunda gerçekleşti. Hükümet, projede pek çok değişiklik yapılmasını istedi. Ancak Anadolu'nun antik kökenine gönderme yapan Mozole yapısının dış mimarisi değiştirilmedi. Ancak proje değişikliklerinde tutarsızlık dikkat çekmektedir. Mozole'nin iç mimarisinde kolon-kiriş döşeme sisteminden vazgeçilmiş, yerine Osmanlı mimarlığında görülen kemer-kubbe-tonoz yapısal elemanları kullanıldı.⁹⁵⁸ Böylelikle dıştan antik çağı, iç mimarisinde Osmanlı'yı referans alan çelişkili bir proje ortaya çıktı. Bu çelişki, siyasal iktidarın, ödül ve mansiyon kazanan sekiz projeden fikir alınarak Onat-Arda'nın projesi üzerinde uygulanması kararı sonucu ortaya çıktı. Projenin iç mekân tasarımı, ödül kazanan Kruger'in projesine göre yeniden düzenlendi.⁹⁵⁹ 1943 yılında yapılan bu değişiklikler ile ortaya çıkan çelişkiler, siyasal iktidarın projeye müdahalesinin sonucudur. 1950 yılında projede yapılan düzenleme ile bu çelişki ortadan kaldırıldı.

⁹⁵³ Batur, "Dönemi Bağlamında Emin Onat" s.280.

⁹⁵⁴ Kuban, "Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı," s.98.

⁹⁵⁵ Doğan Kuban, "Emin Onat ve Cumhuriyet Devri Mimarisi," Mimarlık ve Sanat Dergisi, İstanbul, 1961, s.148

⁹⁵⁶ Batur, "Üslup Ötesi," s.76.

⁹⁵⁷ Bonatz, **a.g.m.**, s.5.

⁹⁵⁸ Enis Kortan, "Anıtkabir Projesi Üzerine Düşünceler ve Bir Öneri," Mimarlık Dergisi, Sayı: 335, TMMOB Mimarlar Odası Yayını, Ankara, Mayıs-Haziran 2007, s. 62-63.

⁹⁵⁹ Batur, "Dönemi Bağlamında Emin Onat," s.279-281.

Anıtkabir için seçilen proje, siyasi iradenin tarihsel bakış açısını yansıttığı gibi dönemin uluslararası egemen mimari anlayışını da yansıtmaktadır. Türkiye’de, 1940-1950 yılları arası genel bir alışkanlıkla İkinci Ulusal Mimarlık dönemi olarak adlandırılmaktadır.⁹⁶⁰ İkinci Ulusal Mimari, yerel, ulusal mimarlık öğelerinin bulunup kullanılmasına dayanan bir üslup araştırması niteliğindedir.

İkinci Ulusal Mimari akımı, Osmanlı’nın son döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında hâkim görüş olan Birinci Ulusal Mimarlık akımından farklıdır. Birinci Ulusal Mimarlık akımının klasik Osmanlı formlarına dayanan canlandırmacılığına karşı, İkinci Ulusal Mimarlık akımının sembelleri yalnızca Türkiye’nin ulusal sınırları içinde kalan Anadolu Selçuklularının biçim özellikleri ile ve Türk Evi başta olmak üzere sivil mimarlık örnekleriyle sınırlı kalmıştır.⁹⁶¹

1930’lu yıllarda deneme niteliğinde kimi girişimler olmuşsa da, Türkiye’de İkinci Ulusal Mimari akımı olarak adlandırılan neo-klasik üslup Atatürk’ün ölümünden iki yıl sonrasına kadar, belli bir ağırlık kazanamadı. II. Dünya Savaşı’nın başlaması, bu üslubun ortaya çıkıp gelişmesi açısından önemli bir etken olmuştur. Savaşın yol açtığı bunalım yapı kesimini de etkilemiştir. Çelik, cam, çimento gibi çağdaş yapı gereçlerinin dışalımını kesilmiş, yapım yönetmelikleri buna göre yeniden düzenlenmek durumunda kalmıştır. Çağdaş mimarlık düşüncelerinin öncülüğünü yapan mimarlar bile zorunlu olarak yerel yapı gereçlerine, bölgesel yapım yöntemlerine dönüş yapma gereğini duymuşlar, İkinci Ulusal Mimarlık Akımı mimarlarının savunduğu düşüncelere destek vermek zorunda kalmışlardır. II. Dünya Savaşı’nın psikolojik etkisini de göz ardı etmemek gerekir. Bu savaşta yansız

⁹⁶⁰ İkinci Ulusal Mimarlık akımı, dünyada gelişen ulusçuluk fikirlerinin mimarlıkta yansımalarının Türkiye’yi etkilemesi sonucu doğdu. Türk mimarlık çevrelerinde bir ulusal mimarlık yaratma isteği belirdi. Bu istek yabancı mimarların varlığına bir karşı tepki olarak da görülebilir. 1930-1940 yılları arasında Batı dünyasında, ulusçuluğu simgeleyen neo-klasik üslup başta Almaya olmak üzere birçok ülkede egemen mimari akım oldu. XVI. yüzyılın klasik Rönesans döneminin “dev düzen” olarak bilinen yüksek sütunları güçlülük, ciddiyet, anıtsallık anlatımı olarak 1930’lar neo-klasik mimarlığının vazgeçilmez bir özelliği oldu. Simetrik düzenlenmiş büyük kütleler, yüksek sütunlu, merdivenli giriş düzeni, yapı malzemesi olarak taş kullanımı ve her şeyden önce ezici ölçek yapılarıdaki ortak özelliklerdendir. Böylece, birçok ülkede mimarlığa politik gücün denetiminde bir yön verilmiş, bu yön her ülkede farklı olan bir neo-klasik anlatım bulmuştur. Türkiye’nin uluslararası mimarlığa egemen olan neo-klasik akımdan etkilenmemesi beklenemezdi. Türkiye’deki ilk neo-klasik projeler, yabancı mimarlarca uygulandı. Bu tutum 1930’ların birkaç yılı ile 1940-1945 döneminde daha yaygınlaştı. İnci Aslanoğlu, **Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938**, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara, 2001, s.66-69

⁹⁶¹ Üstün Alsaç, “*İkinci Ulusal Mimarlık Dönemi*,” **Modern Türk Mimarlığı**, TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, Ankara, 2007, s. 104

kalmasına karşın, Türkiye'nin yakın çevresi savaşın doğrudan etkisi altındadır. Dış baskılara göğüs gerebilmek için, içte birlik ve bütünlük sağlayacak bir dayanışma havasının yaratılması gerekmiş, bu da ulusalcı düşüncelerin öne çıkarılmasına neden olmuştur. Savaş yıllarında yapılmış yapılar bu atmosferi yansıtır.⁹⁶²

Bu dönemde ulusalcı yaklaşımlar, uluslararası bir üne sahip olan Alman Mimar Paul Bonatz tarafından desteklendi. Bonatz, 1942'de Anıtkabir Yarışması Jüri Üyesi olarak Türkiye'ye geldi. Üstelik Bonatz, jüri heyetinin başkanı idi.⁹⁶³ Yaklaşık bir yıl sonra propaganda amaçlı gezici bir sergi olan “*Yeni Alman Mimarisi*” sergisine eşlik etmek amacıyla Türkiye'ye geldi. Aynı yıl Bonatz, Türk hükümetinin kendisine önerdiği danışmanlık görevini kabul etti ve 1955 yılına kadar Türkiye'de kaldı.⁹⁶⁴ 30 Ocak 1943 günü Ankara Sergievinde açılan Yeni Alman Mimari Sergisi çerçevesinde Bonatz, 3 Şubat ve 10 Şubat 1943 günü Yeni Alman Mimarisi hakkında konferans verdi.⁹⁶⁵ Paul Bonatz, Anıtkabir Proje Yarışması Jüri Heyeti Başkanı olarak Anıtkabir projesinin seçilmesinde etkili olmakla birlikte seçilen projede değişiklikler yapılmasında danışman olarak da etkili oldu.⁹⁶⁶ Bonatz'ın Anıtkabir ile ilgili danışmanlık görevi ve etkisi Demokrat Parti döneminde de devam etti.⁹⁶⁷ Neo-klasik üslubun takipçisi olan Bonatz, “*Zeitlos*” (zamana bağlı olmayan, her zaman geçerli olan) mimari tutumun temsilciydi. Bonatz, her dönem geçerli olabilecek ürün biçimlerinin, kullanılan gercin ve konstrüksiyon elemanlarının savunuculuğunu yaptı. Malzemede dayanıklı olması nedeniyle cephelerde kesme taşı tercih etmesi ve antik çağın biçimlerini örnek alması mimari tutumunun en önemli özellikleri idi.⁹⁶⁸

Anıtkabir proje yarışması, totaliter rejimlerde ortaya çıkan ve ulusçuluğu simgeleyen neo-klasik üslubun egemen olduğu bir dönemde yapıldı. Neo-klasik üslup, Türkiye'de mimari çevrelerde geniş bir taraftar kitlesi buldu. Neo-klasik üslubun etkinliğinden dolayı 1940-1950 yılları İkinci Ulusal Mimari dönemi olarak adlandırıldı. Mimaride ulusalcı tutumlar ve neo-klasizm Anıtkabir proje yarışmasına

⁹⁶² **a.g.m.**, s. 99-100.

⁹⁶³ Ulus Gazetesi, 13 Mart 1942.

⁹⁶⁴ Ayşe Erkin, “*Paul Bonatz*,” Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi Cilt:I, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 1997, s.271; Alsaç, **a.g.m.**, s. 105.

⁹⁶⁵ Ulus Gazetesi, 31 Ocak 1943.

⁹⁶⁶ BCA: 030.10.1.5.16-1

⁹⁶⁷ Bağışlıgil, “Anıt-Kabir,” s.18

⁹⁶⁸ Metin Sözen; Mete Tapan, **Ellİ Yıllın Türk Mimarisi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1973, s. 244-245

katılan projelerinin çoğunluğunu etkiledi.⁹⁶⁹ Üstelik Anıtkabir Proje Yarışması Jüri Heyeti Başkanı, ulusalcı yaklaşımlara destek veren Alman mimar Paul Bonatz idi. Bonatz, Anıtkabir'in klasik mimari akımının en güzel ve en büyük eserleri olduğunu düşündüğü Paris'teki Zafer Takı, Bavyera'da bulunan Kurtuluş Anıtı, Washington'daki Lincoln Anıtı gibi bir anıt olacağını iddia etmektedir. Bonatz, genel ve hatta Avrupalı denilebilecek bir klasizm yolu ile Anıtkabir projesinin İslami ve saltanat devrine ait şekillerin taklidinden kurtulduğunu ifade etmektedir.⁹⁷⁰ Anıtkabir Yarışmasına katılmış olan Avusturyalı Mimar Clemens Holzmeister, jüri üyelerinin seçimini şu sözlerle eleştirmektedir:

“Uluslararası açılan yarışmada, Atatürk Anıtı (Anıtkabir) için tasarladığım proje Almanya'dan çağrılan Neo-klasik jüri üyeleri tarafından dikkate değer bulunmadı. Onlar sanki bir Alman kahramanının anıtını oluşturuyorlarmış gibi o dönemde geçerli olan yeni Alman sanatını yansıtan bir projeye karar vererek Türklerin mezar geleneği ve Atatürk'ün her türlü Helenistik etkiye karşı olduğu konusunda hiçbir şey bilmediklerini gösterdiler. Benim tasarımımda Türklerin ilk dönemlerindeki türbe geleneğini yansıtan bir çözüme gidilmişti... Ne yazık ki bu hayalim gerçekleşmedi ve Atatürk için Neo-Klasik bir Anıtkabir yapıldı.”⁹⁷¹

Bonatz ise, jüri heyetinin özellikle Anıtkabir'in bir padişah türbesine benzememesini istediklerini belirtmektedir. Bonatz, bu tercihin nedenini şu şekilde açıklamaktadır:

“Atatürk yepyeni bir dünya yarattı. Türkiye ancak Avrupa'nın teknik medeniyetini kabul ettikten sonra batı memleketleriyle rekabete girilebileceğini anlamıştı. Bu gayeye ulaşmak içinde engel olan bütün gelenekleri yıkmak zorunda kaldı. Bu olayın başlıca alametleri şunlardır: Latin harflerinin kabulü, bütün öğretimin asrileştirilmesi, fabrikaların kurulması, fesin kaldırılması... Ekseri resimlerinde frakla görünen bu modern insanı ölümünden sonra da yeniden bir tarihi kıyafete büründürmek onu büyük bir mücadelenin sonunda kurtulduğu maziye tekrar iade etmek olurdu. Bu ise muhakkak onun arzusuna aykırıdır”⁹⁷²

Paul Bonatz'ın jüri heyeti başkanlığı ile başlayarak Anıtkabir inşaatında danışman olarak devam eden etkinliği, Türk mimarlık çevrelerinde ciddi eleştirilere neden olmuştur. Anıtkabir'i “Türkiye'nin en çok Nazi etkisi olan yapısı” olarak değerlendiren Mimar Şevki Vanlı, Anıtkabir'in mimarisini “Nazi mimar” olarak nitelediği Bonatz'ın yönlendirdiğini iddia etmektedir. Vanlı, Bonatz'ın Anıtkabir

⁹⁶⁹ Kuban “Emin Onat” s.150

⁹⁷⁰ Bonatz, **a.g.m.**, s.5

⁹⁷¹ Clemens Holzmeister, “Sürgün Yılları 1938-1947,” Çev.: Ayla Antel, Yapı Dergisi, No: 235, İstanbul, Mayıs 2001, s.59

⁹⁷² Bonatz, **a.g.m.**, s.5

yarışması jüri başkanlığı ve yarışmadan sonra da çalışmalar üzerindeki yönlendiriciliğinin sürmesinin Anıtkabir’i totaliter anlamlı bir kimliğe taşıdığını belirtmektedir. “Roma kökenli, Nazi yorumlu” olarak değerlendirdiği Anıtkabir mimarisinin Atatürk için uygun olmadığını düşünmektedir.⁹⁷³ Doğan Kuban da Bonatz’ı 1950 yılında Demokrat Parti döneminde Anıtkabir projesinde yapılan değişiklikler nedeniyle sorumlu tutmaktadır. Kuban, “faşist mimarının temsilcisi” olarak nitelediği Bonatz’ın etkisiyle yapıldığını öne sürdüğü değişikliğin Anıtkabir’i, “Hitler tarzı bir yapıya” dönüştürdüğünü iddia etmektedir.⁹⁷⁴ “Nazi mimar” olarak suçlanan Bonatz, Almanya’da Nazi döneminde otoyol ağındaki anıtsal, çağdaş taş üslubu köprüleri tasarlamış ve Nazi iktidarının desteklediği Neo Klasik mimari tarzı benimsemiş olsa da Nazi rejiminin mimarı olmadı. Hatta Sosyal Demokrat Parti’ye yakınlığı, Nazi rejiminin son yıllarında Bonatz’ı, tutuklanma tehlikesi ile karşı karşıya getirdi. 1908’den 1943’e kadar Stuttgart’ta öğretim üyeliğini sürdüren Bonatz’a göre, tutuklanmaktan öğrencileri arasındaki popülerliği sayesinde kurtuldu. Nazi döneminde pek çok yapıya imza atan mimar ve Devlet Bakanı olan Albert Speer ise, Bonatz’ı tutuklanmaktan kendisi ve Fritz Todt’un kurtardığını yazmaktadır.⁹⁷⁵ Anıtkabir’in Neo-Klasik bir eser olarak ortaya çıkmasındaki etkinliği nedeniyle Bonatz, Türkiye’de kimi çevrelerce “Nazi” olmakla suçlandı.

Bonatz’ın Anıtkabir mimarisinin şekillenmesinde rol oynasa da kuşkusuz tek etken değildi. Anıtkabir mimarisi dönemin mimari tercihleri çerçevesinde şekillendi. Anıtkabir, İkinci Ulusal Mimarlık döneminin en önemli yapısı ve sembolü oldu. Anıtkabir’in uzayan yapım süresi içinde mimarlık düşüncelerinde değişiklikler yaşandı, yapım çalışmaları ulusalcı düşünceler doruktayken başladı, Anıtkabir yeni bir uluslararası akım düşüncesinin ortaya çıktığı bir dönemde tamamlandı.

Mimarlıkta ulusalcılıkla ilgili düşünceler, II. Dünya Savaşı’ndan sonra gerilemeye başladı. Almanya merkezli neo-klasik mimari düşüncesi, savaşta yenik düşen bir ideolojiye özgü düşüncelerin terk edilmesine bağlı olarak gündemden düştü. Savaşın sona ermesiyle Türkiye’de uzun ve zorunlu bir dışa kapalılığın

⁹⁷³ Şevki Vanlı, **Mimariden Konuşmak, Bilinmek İstenmeyen 20. Yüzyıl Türk Mimarlığı Eleştirel Bakış I.Cilt**, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, Ankara, 2006, s.105-107.

⁹⁷⁴ Kuban; “*Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı*,” s.100-106.

⁹⁷⁵ Erkin, **a.g.m.**, s.271.

ardından yeniden dünyaya açılmaya başladı, mimarlık düşünceleri de bundan payını aldı. Uluslararası modern mimarlık düşüncesi egemen oldu.⁹⁷⁶ İkinci Ulusal Mimarlık döneminin aktörleri de bu değişimi kendi deneyimlerinde yaşadılar. 1949 yılında İstanbul'daki Adliye Sarayı için düzenlenen yarışmayı, ulusal mimari akımının etkilerinden kurtarılamamış ancak modernist olan bir proje kazandı. Bu projenin mimarları Emin Onat ile Sedat Hakkı Eldem idi. Yarışmanın seçici kurul üyesi ise Paul Bonatz'dı. 1953 yılındaki İstanbul Belediye Binası Proje Yarışmasında ise mimaride uluslararası modern düşünce egemenliğini ilan etti.⁹⁷⁷

Anıtkabir mimarisi Anadolu'nun antik köklerine gönderme yaparak kendine özgü bir evrensellik oluşturmaya çalışmaktadır. Neo klasik bir yapı olan Anıtkabir, Halikarnas Mozolesi'ni referans aldı.⁹⁷⁸ Mimarın genel görüntüsü, dikdörtgen bir prizma olan ana kütle için etrafını dıştan çevreleyen kolonlardan oluşan bir kompozisyonudur. Bu klasik üslup, Anıtkabir'de tekrar edilmektedir. Anıtkabir'in tarihsel referansı ve neo-klasik üslubu eleştirilere neden olmuştur. Mimar Şevki Vanlı, Anıtkabir mimarisini "*Roma kökenli, Nazi yorumlu*" olarak değerlendirmektedir.⁹⁷⁹ Mimar Enis Kortan ise, "*Atatürk gibi çağdaş, ilerici, özgün bir lidere, kökleri binlerce yıl derinlerde kalmış formu zamanla standart bir tipoloji haline dönüşerek pek çok insan için mezar olarak yapılmış,*" diyerek mimari tarzın uygun olmadığını düşünmektedir. Kortan, Anıtkabir'in Parthenon, Lincoln Anıtı, Lenin Anıt Mezarı, Mao Zedong Anıt Mezarı ve Ho-Chi-Minh Anıt Mezarı arasındaki benzerliğe dikkat çekmektedir.⁹⁸⁰

Kısacası Anıtkabir mimarisi, dönemin egemen mimari görüşünün etkisi altında kalırken, Türkiye'de İkinci Ulusal Mimari denilen neo klasik bir anlayışla düzenlendi. Anadolu'nun antik kökenlerine sahip çıkan dönemin tarihsel bakış açısı bu etkide önemli rol oynadı.

⁹⁷⁶ Alsaç, **a.g.m.**, s. 106-107

⁹⁷⁷ Kuban; "*Emin Onat,*" s.151

⁹⁷⁸ Batur, "*Dönemi Bağlamında Emin Onat,*" s.280; Kuban; "*Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı,*" s.98

⁹⁷⁹ Vanlı, **a.g.e.**, s.105-107

⁹⁸⁰ Kortan, **a.g.e.**, s. 65.

2. Anıtkabir-Panteon Tartışması

Atatürk'ün ölümünden üç gün sonra hükümet, *“Atatürk'ün cenazesinin kendisine layık bir Anıtkabir yapılincaya kadar Etnografya Müzesinde kalması”* kararını aldı.⁹⁸¹ Bu karardan, yapılması planlanan Anıtkabir'in sadece Atatürk'e ait olacağı anlaşılmaktadır. Anıtkabir yer tespiti sürecinde de basında ve resmi evraklarda Anıtkabir'in Atatürk için yapılacağı ifade edilmektedir.⁹⁸² Ancak 21 Kasım 1939'da Başbakan Refik Saydam, Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubunda yaptığı konuşmada, *“yaptırılacak Anıtkabir'in sırf Atatürk'e ait bir abide veyahut Türk milleti büyüklerine de ebedi istirahatgah olabilecek bir milli panteon olması mı lazım geleceğinin ayrıca Parti grubuna müracaatla karar altına aldırılacağını”* açıkladı.⁹⁸³

Başbakan Saydam bu açıklaması ile Anıtkabir'in yalnızca Atatürk için olmasını tartışmaya açtı. Anıtkabir'in yalnızca Atatürk için değil diğer cumhuriyet önderleri ve gelecekteki devlet adamlarının da gömüleceği bir *“panteon”* olarak tasarlanması önerildi. Bu öneri ile başlangıçta sadece Atatürk için düşünülen Anıtkabir'in diğer devlet büyüklerinin de kabirlerinin bulunacağı bir devlet mezarlığı olması amaçlanıyordu. Tan Gazetesi, Anıt Kabir'in diğer devlet adamlarını da kapsayan bir panteon olmasına itiraz etti. Gazete, *“geniş bir vatandaş kitlesi”* içinde yapmış olduğu ankete dayanarak Panteon fikrinin taraftar bulamayacağını iddia etti. Atatürk'ten sonra da *“Türk vatanında bir çok Mustafa Kemaller yetişeceğini”* belirten Tan Gazetesi, bunun Atatürk'ün Türk tarihindeki emsalsiz ve özel mevkiini değiştirmeyeceğini belirtti. Atatürk'ün bir daha benzerleri başarılamayacak eserler ve inkılâplar yarattığı için panteon fikrine şiddetle muhalefet etti. Ayrıca gazete, *“Türk milletinin Mustafa Kemal gibi daha birçok büyükler yaratmak kabiliyetinde olduğunu, diğer büyüklerin böyle bir panteonda toplanması onların kıymetlerini düşürebileceği”* nedeniyle de itiraz ediyordu. Gazete kamuoyunun çoğunluğunun duygularına tercüman olduklarını iddia ederek Panteon fikrinin tasavvur halinde kalmasını diledi. Tan Gazetesi, Anıtkabir'in her çizgisinde bütün tarihi özellikleri ile Atatürk'ün yaşamasını, Atatürk'ün okunmasını ve Atatürk'ün canlanmasını

⁹⁸¹ Ulus Gazetesi, 14 Kasım 1938.

⁹⁸² BCA: 0.30.10-1.8.14

⁹⁸³ Tan Gazetesi, 22 Kasım 1939; Cumhuriyet Gazetesi 22 Kasım 1939.

istediklerini yazdı.⁹⁸⁴

Cumhuriyet Gazetesi Başyazarı Nadir Nadi ise, Panteon fikrini şu sözlerle destekliyordu: *“Atatürk’ün yanında ebedi bir istirahat köşesine kavuşmak, milletin şükranını kazanan büyüklerimiz için şüphesiz çok büyük bir şereftir. Bu hadise, bütün hayatını millet uğrunda harcayan Atamızın ruhunu da tabiatı ile memnun edecektir.”*⁹⁸⁵

Vakit Gazetesi’nden Hasan Kumçayı, Panteon önerisini destekledi. Kumçayı, Atatürk’ün yükselişinde ona destek olan Türk büyükleri olduğuna dikkat çekti. Yazar düşüncesini şu sözlerle açıkladı:

*“Fikrimizce Anıt-Kabir bir panteon olmalıdır. Zira milli kahraman Atatürk’ün bıraktığı eserin muhafazasında ve yükselişinde büyük yararlılıklar gösteren Türk büyükleri de vardır ve olacaktır; bunların arasında Büyük Millet Meclisinin kararı ile milli kahraman vasfına layık olanlara Anıt-Kabir’de yer verilmesi Atatürk’e ayrı bir hürmet olduğu gibi milli ideal yolunda hizmete bugünkü ve yarınki Türk nesillerini teşvik olur.”*⁹⁸⁶

Ayrıca Vakit Gazetesinde Panteon kelimesinin sözlük anlamı verildi. Panteon, eski devirlerde bütün ilahların toplandığı mabede deniyordu ve Panteon, bir milletin içinde yetişen büyük adamların, milli kahramanların defin edildiği yerdi. Gazeteye göre, Atatürk için yapılacak medfenin aynı zamanda panteon olmasında yarar vardı. Atatürk Türk milletini bir araya getirmişti ancak gazete Türk milletinin tarihini temsil eden Türk büyüklerinin hatırasının dağınık vaziyette olduğunu iddia ediyordu. Anıtkabir bir panteon olursa bu dağınıklık giderilecekti. Gazete, ayrıca okurlarının Panteon tartışması ile ilgili yazılarını yayınlayacağını açıkladı.⁹⁸⁷ Fakat takip eden günlerde okuyucuların Panteon hakkındaki yazıları yayınlanmadı. Ya bu konuda gazeteye hiç yazı ulaşmadı ya da ulaşan yazıları gazete yayınlamak için uygun bulmadı.

Vakit Gazetesi yazarı Asım Us da, panteon tartışmasına günlüğünde değindi. Asım Us, panteon düşüncesini destekliyor, Atatürk’ün bir başlangıç olduğunu, Anıt Kabir içerisine Atatürk ile birlikte ondan sonraki Türk büyüklerinin defin edilmesi

⁹⁸⁴ Tan Gazetesi, 29 Kasım 1939.

⁹⁸⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 23 Kasım 1939.

⁹⁸⁶ Hasan Kumçayı, “Panteon,” Vakit Gazetesi, 30 Kasım 1939.

⁹⁸⁷ Vakit Gazetesi, 2 Aralık 1939.

kıymetlerini küçültmeyeceğini düşünüyordu.⁹⁸⁸ 26 Mart 1940 tarihinde, Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubunda inşa edilecek Anıtkabir'in sadece Atatürk'e ait bir anıt mı yoksa ülkenin ulusal büyüklerine ait bir panteon olması görüşüldü. Söz alan milletvekilleri konu ile ilgili görüşlerini aktardılar. Konuşmaların ardından Anıtkabir meselesi oylandı. Oylama sonucunda, yapılması planlanan Anıtkabir'in yalnızca Atatürk'e ait olması kararlaştırıldı.⁹⁸⁹

Başlangıçta yalnızca Atatürk için yapılması düşünülen Anıtkabir, Başbakan Refik Saydam tarafından Atatürk'ün ölümünden bir yıl sonra tartışmaya açıldı. Anıtkabir yalnızca Atatürk'e ait bir yer değil diğer Türk büyüklerinin de mezarlarının bulunduğu milli bir panteon olması teklif ediliyordu. Diğer Türk büyüklerinden bahsedilirken dönem itibari ile ilk akla gelen isim elbette İnönü idi. Gazetelerde, “*milli kahraman Atatürk'ün bıraktığı eserin muhafazasında ve yükselişinde büyük yararlılıklar gösteren Türk büyükleri*”⁹⁹⁰ olarak tarif edilenler arasında, bu kapsamda, birinci sırada İnönü geliyordu. Türk büyükleri olarak Kurtuluş Savaşı'nın komutanlarını ve cumhurbaşkanlarının mezarlarının panteonda bir arada bulunması durumunda, Atatürk, “eşitler arasında bir ilk” olarak anılacaktı. Başbakan Saydam'ın panteon konusunu kamuoyuna açıklamasından dört ay sonra CHP Meclis Grubunda yapılan oylamada, Anıtkabir'in panteon olarak değil yalnızca Atatürk için inşa edilmesi kararlaştırıldı. Bu karar, bir anlamda, CHP grubu içinde hala Atatürk'ün karizmasının yaşayan Şef'ten daha üstün olduğunun göstergesidir. Başbakan tarafından CHP Parti Grubuna sunulan bir tartışmada açıkça milletvekilleri Başbakanın gündemde olmayan bir teklifini reddettiler. CHP'li vekiller, Atatürk'ün tek adamlığının sorgulanmasını reddederek Anıtkabir'in Ebedi Şef'i simgeleyen bir yapı olmasına karar verdiler.

Başbakanlık Anıtkabir Komisyonu, 18 Şubat 1941 tarihinde Uluslararası Proje Yarışması hakkında bir tebliğ yayınladı. Tebliğ, “*Ebedi Şef için gerçekleştirilmesi kararlaştırılmış Anıtkabir projesi*” ifadesini kullanılıyordu.⁹⁹¹ Başbakanlık Anıtkabir Komisyonu Başkanlığı tarafından hazırlanan Anıtkabir

⁹⁸⁸ Us, a.g.e., s. 411.

⁹⁸⁹ Akşam Gazetesi, 27 Mart 1940, Tan Gazetesi, 27 Mart 1940; Cumhuriyet Gazetesi, 27 Mart 1940; Vakit Gazetesi, 27 Mart 1940.

⁹⁹⁰ Hasan Kumçayı, “*Panteon*,” Vakit Gazetesi, 30 Kasım 1939.

⁹⁹¹ Ulus Gazetesi 19 Şubat 1941.

Uluslararası Serbest Proje Yarışması Şartnamesi ise, “*Ebedi Şef Atatürk için yapılacak Anıtkabir inşası*” ifadesi ile başlıyordu.⁹⁹²

Panteon tartışması sonucunda, Anıtkabir’in yalnızca Atatürk için yapılacağı böylelikle kesinleşmiş oldu. Ancak Parti grubunun kararına ve Şartnameye rağmen farklı öneriler de gündeme geldi. Anıtkabir Proje Yarışması Jüri Heyeti Başkanı Paul Bonatz, 1944 yılında yayınladığı yazısında, Anıtkabir’e uzanan ağaçlı yolun (Aslanlı Yol) iki tarafının kabir yolunun ebedi bekçiliği yapmak üzere Atatürk ile beraber çarpışmış sadık silah arkadaşlarının mezarlarına ayrılabilceğini düşünüyordu.⁹⁹³ Anıtkabir’in yalnızca Atatürk için olduğu kararı, çeşitli dönemlerde ihlal edildi ve bir panteona dönüştürüldü.

3- Anıtkabir İnşaatına İlişkin Gecikme İddiaları ve Eleştiriler

1938-1950 yılları arasında Anıtkabir çerçevesinde siyasi tartışmalar ve hükümete yönelik eleştiriler çok partili hayata geçildikten sonra yoğunlaştı. Tek partili Mecliste ise, Manisa Milletvekili Refik İnce’nin açıklaması ve önergesi o dönemin şartları içinde eleştiri olarak değerlendirilebilir. Başbakanlık bütçesinin görüşüldüğü 22 Mayıs 1939 tarihli Meclis oturumunda söz alan Manisa Milletvekili Refik İnce, konuşmasının sonunda Anıtkabir ile ilgili görüşlerini belirtti: “*Arkadaşlar son olarak, en büyüğümüz ve Ebedi Şefimiz Atatürk’ün artık olduğu yerde uzunca müddet kaldığını ifade etmemize müsaadelerini rica ederim. Bize vedia olan bu zatın bir gün evvel kaldırılması ricalarımın sonudur.*”⁹⁹⁴ Atatürk’ün ölümünün üzerinden 6 ay geçtikten sonra Refik İnce, özenli seçilmiş cümlelerle Atatürk’ün naaşının geçici kabir Etnografya Müzesinde uzun müddet kaldığını düşünüyordu. Bu özenli ricadan başka Manisa Milletvekili Refik İnce, Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubuna 18 Kasım 1939’da verdiği önergede, Atatürk için yaptırılacak Anıtkabir’in ne aşamada olduğunu sordu.⁹⁹⁵ Refik İnce’nin konuşması ve önergesi dışında, TBMM 6. ve 7. Yasama Döneminde CHP Meclis Grubunda ve Meclis Genel Kurulunda Anıtkabir ile ilgili hükümete yönelik bir sorgulama olmadı.

⁹⁹² Mithat Aydın Özel Arşivi, *Atatürk Anıt-Kabir Proje Müsabakası*, s.3-10

⁹⁹³ Bonatz, *a.g.m.*, s.5.

⁹⁹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, İnikat 14, 22 Mayıs 1939, Cilt 2, s.146.

⁹⁹⁵ Tan Gazetesi, 22 Kasım 1939; Cumhuriyet Gazetesi, 22 Kasım 1939.

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde tek partili siyasal düzen sona erdi. Çok partili siyasal sistem içinde CHP'nin en önemli rakibi Demokrat Parti, 7 Ocak 1946'da kuruldu. 21 Temmuz 1946 tarihinde ise, ilk kez çok partinin katıldığı genel seçimler yapıldı. Güvenilirliği tartışmalı seçimler sonucunda CHP iktidarını korudu ancak Mecliste artık bir muhalefet partisi vardı. 465 sandalyeli Mecliste Demokrat Parti, 65 milletvekilliği kazandı. Demokrat Parti'nin kurulması ile kamusal alanda Anıtkabir inşaatı ile ilgili ilk eleştiriler dillendirilmeye başlandı. DP Adana İl Kongresi sonunda delegeler bir takım dileklerde bulundular. Delegeler, Atatürk'ün hala müzede yatmasından şikâyetçi oldular, Anıtkabir inşaatının hızlandırılmasını istediler.⁹⁹⁶ DP'nin Meclise girmesi ile Meclis oturumları daha hareketli geçmeye başladı. Demokrat Parti, özellikle Bayındırlık Bakanlığının bütçe görüşmelerinde Anıtkabir meselesini gündeme getirdi. Meclis görüşmelerinde Demokrat Parti adına Anıtkabir inşaatını Kemal Zeytinoğlu, gündeme getirdi. Kemal Zeytinoğlu, Demokrat Parti iktidarında Bayındırlık Bakanlığı görevinde bulundu ve onun döneminde Anıtkabir tamamlandı. Kemal Zeytinoğlu, 1947 yılında Anıtkabir inşaatının kullanılmayan 2.000.000 TL ödeneğinin Milli Savunma Bakanlığı'na aktarılması konusunun görüşüldüğü Meclis oturumunda ödenekten bu aktarımın yapılması ile Anıtkabir inşaatının bir sene daha gecikeceğini ifade etti. Anıtkabir inşaatını gezen Zeytinoğlu, inşaatın 1/3'ünün dahi tamamlanmamış olduğunu, Atatürk'ün ölümünden 9 sene geçmesine karşın Anıtkabir inşaatının 1/3'ünün tamamlanmayışının nedenini anlayamadığını söyledi. İnşaatın durmuş vaziyette olduğunu, hiçbir işçinin inşaatı çalışmadığını belirtti. Bayındırlık Bakanının 1949 senesinde biteceğini söylemesine rağmen inşaatın bu hızla ancak 1953 senesinde sona erebileceğini iddia etti. 1953 yılını geç bir tarih olarak değerlendiren Zeytinoğlu, Anıtkabir'in gerekli tedbirler alınarak 1951 yılında bitirilmesini istedi. Bayındırlık Bakanı Cevdet Kerim İncedayı ise yaptığı açıklamada, inşaatı bir gecikme ve gerileme olduğunu kabul etti. Zemin etüdü ve müteahhit ile çıkan anlaşmazlık nedeniyle gecikme olduğunu söyledi. Anıtkabir işinin, Türk Milletinin en başta gelen vicdani bir ödevi olduğunu belirten Bakan, Anıtkabir inşaatı ile ilgili farklı eleştiriler olduğu şu sözlerle ifade etti:

⁹⁹⁶ Vatan Gazetesi, 2 Aralık 1946.

“Zaman zaman bu eser için; yok Devletin, Milletin bin bir işi dururken, elli milyon liraya, seksen milyon liraya Anıtkabir ne oluyor diye şurada burada söylentiler oldu. Zaman geldi bunun, aksine, efendim hala bitiremediler diye, günün her türlü icabına göre söz söyleyenler ve tenkit edenler bulundu. Şunu belirtmek isterim ki, Atatürk’ün Anıtkabir işi, arada şu bu ne derse desin, Türk Milletinin şuuruna sinmiş ahlaki ve vicdani bir ödevdir. Millet, Meclis, Hükümet bunu kutsal bir ödev saymakla beraber ben şahsen Bayındırlık işleri başında hemen tamamlanmasını heyecanla takip etmekteyim.”

Bakan İncedayı’nın açıklamasının ardından tekrar söz alan Kemal Zeytinoğlu, Anıtkabir inşaatının bu vaziyette 1949’da bitemeyeceğini söyledi. Bakanın bu konu hakkındaki görüşlerini sordu. Bakan İncedayı ise, Anıtkabir inşaatı üzerinde titizlikle duracaklarını ve 1949 yılı sonuna kadar Anıtkabir’i bitirip millete bir eser olarak takdim etmeye çalışacaklarını ifade etti.⁹⁹⁷

Bayındırlık Bakanlığı’nın 1948 yılı bütçe görüşmeleri sırasında Demokrat Parti adına söz alan Eskişehir Milletvekili Kemal Zeytinoğlu, Anıtkabir inşaatının Atatürk’ün ölümünden 10 sene geçmesine karşın tamamlanmadığını belirtti. Türk milletinin bu ihmali hiçbir zaman affetmeyeceğini söyledi.⁹⁹⁸

Bayındırlık Bakanlığı’nın 1949 yılı bütçe görüşmelerinde Kemal Zeytinoğlu Anıtkabir eleştirilerine devam etti. Kemal Zeytinoğlu, *“En geç 1949 yılında bitirileceği iddia edilen fakat bugün daha 14 milyon liraya ve üç inşaat mevsimine ihtiyaç olduğu bildirilen Anıt - Kabir inşaatı meydandadır”* dedi.⁹⁹⁹

1938-1946 yılları arasında basında, Anıtkabir ile ilgili tartışma ya da eleştirilere rastlanmamaktadır. Tek Parti döneminde basın, iç politikaya geniş yer ayıramamakta ve biraz ileri gittiği düşünülen eleştiriler, hükümetin sert tepkisine neden olmaktadır. İkinci Dünya Savaşı’nın yaşandığı yıllarda yürürlükte olan sıkıyönetim basın özgürlüğünü daha da kısıtladı. Basın üzerinde sıkı bir denetim olduğu dönemde gazetelerde, Anıtkabir Proje Yarışması ve proje yarışmasının sonuçları hakkında eleştiriler yer aldı. Ancak bu eleştiriler kesinlikle hükümete yönelik değildi. Çok partili siyasal yaşamla birlikte basın, görece daha özgür bir ortama kavuştu. Anıtkabir inşaatı ile ilgili olarak çok fazla olmamak üzere hükümete

⁹⁹⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Birleşim 74, 17 Haziran 1947, Cilt 6, s.294-298; Vatan Gazetesi, 18 Haziran 1947.

⁹⁹⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Birleşim 26, 29 Aralık 1947, Cilt 8, s.628; Cumhuriyet Gazetesi, 30 Aralık 1947; Vatan Gazetesi, 30 Aralık 1947.

⁹⁹⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Birleşim 53, 26 Şubat 1949, Cilt 10, s.713

yönelik eleştirel yazılar, ya da farklı öneriler dile getirilmeye başlandı. Demokrat Parti yanlısı Vatan Gazetesi, “Atatürk’ün onuncu ölüm yıldönümünde” Atatürk’e bir Anıtkabir yapamamanın büyük bir acı olduğunu yazdı.¹⁰⁰⁰ Ses Dergisinde Aziz Nesin, “Anıtkabir’in sekiz yıldır bir türlü yapılamamasını” şu sözlerle eleştirdi.

“Bir millet yaratan adama ehramları cüce bırakan kabrini, sekiz yıldır bir türlü, yapılamayan Anıt kabrini yapsak artık. Sekiz yıl, iki bin dokuz yüz yirmi beş gün ve bir Anıt Kabir. Asırlık inkılâpları yıllara sığdıran deha, muvakkat kabir adlı dört köşeli soğuk mermerin cenderesine sığar mı hiç? Aç insanların sırtında, göklere tırmanan apartmanlarda haşmetlü karaborsaya İskender’in tahtını kuranların tembelliği gelecek nesiller affedecek mi?”

Halkın Hacettepe’de Anıtkabir’in yapılması isteğini “*Halk Hacettepe’de tavafececeği kabesini bekliyor*” ifadesi ile belirten Aziz Nesin, İkinci Dünya Savaşı yıllarını yedi felaket yılı olarak tanımlamaktadır. Nesin’e göre, bu felaket yıllarında milleti kurtaran, “*halk kütesinin kalbinde, milli kurtuluş ruhu çarpan büyük Atatürk’ün manevi kuvvetidir.*” Aziz Nesin, halkın, Anıtkabir’in, inşa edildiği yer olan Rasattepe’de değil, Etnografya Müzesi’nin bulunduğu semt olan Hacettepe’de yapılmasını beklediğini iddia etmektedir.¹⁰⁰¹

Çok partili siyasal yaşam, basın için görece daha özgür bir ortam oluşturdu. Ancak basın üzerindeki baskılar sona ermedi. Ses Gazetesi, Aziz Nesin’in yazısının yayınlanmasından bir ay sonra 16 Aralık 1946’da sıkıyönetim tarafından kapatıldı. Gazetenin sahibi Yusuf Ahıskalı, dört buçuk ay süre ile tutuklu kaldı.¹⁰⁰²

Anıtkabir yeri için Hacettepe’yi öneren Aziz Nesin gibi İbrahim Alaattin Gövsa da Anıtkabir için Etnografya Müzesi’ni önerdi. Gövsa, on bir yıl geçmesine rağmen Anıtkabir’in hala hazırlık devresinde olduğunu, zeminin sağlam olmamasından dolayı yapının betona çevrilmesi kararlaştırıldığını ve fazla miktarda demire ihtiyaç gösteren bu değişikliği müteahhidin kabul etmemiş olduğunu ve işin mahkemeye intikal ettiğini söyledi. Gövsa, geçici kabrin bulunduğu yerin Anıtkabir’in inşa edildiği yerden daha üstün olduğu düşüncesindedir. Geçici kabrin kalıcı kabir olarak düzenlenmesini

¹⁰⁰⁰ Vatan Gazetesi, 10 Kasım 1948

¹⁰⁰¹ Aziz Nesin, “Anıt-Kabir Halk Hacet Tepe’de Kabesinin Kurulmasını Bekliyor,” Ses Gazetesi, Sayı:6, 13 Kasım 1946, s. 1

¹⁰⁰² Ses Gazetesi, 14 Ocak 1948

önermektedir.¹⁰⁰³ Tahsin Demiray da, Gövsa'nın yazısına değinerek görüşlerine katılmaktadır. Üstü örtülü bir şekilde Anıtkabir için harcanan milyonlarca lirayı eleştirmektedir. Atatürk'ün kabrinin geçici kaydıyla götürülen yer olması gerektiğini, "*takdiri ilahinin*" bu olduğu şu sözlerle anlatmaktadır:

"Atatürk'ün (arka toprağı) muvakkat kaydıyla götürülen yermiş. Çünkü biz, filan tepeye, falan binaya diye duralım, milyonlar sarf edelim, milletçe arzulayalım, nafile... Demek oluyor ki takdiri ilahi böyle imiş. Eh artık bunda ısrar edilemez; mübarek yerini bulmuş ve sevmiş; bize düşen onu olduğu yerde rahat bırakmaktır."

Demiray, Etnografya Müzesi'nin Anıtkabir için elverişli olduğunu, binanın sağlam, toprağının Rasattepe gibi çürük olmadığını, mimari üslubunun Türk olduğunu ve Atatürk'ün bu yapıyı beğendiğini iddia etmektedir. Rasattepe'de inşa edilen Anıtkabir'in ilk projede taş konstrüksiyon olduğunu, arazinin çürük çıkması beton konstrüksiyon dönüldüğünü belirtmektedir. Demiray'a göre, bu durumda "*taş konstrüksiyon elverişli değilse iş temelinden suya düşmüş*" demektir. Rasattepe'den vazgeçilmesi durumunda bu yere sarf edilen emekler ve milyonlar tamamen boşa gitmiş sayılamayacağını belirten Demiray, abide inşasına müsait olmayan Rasattepe'de Atatürk'ün ruhunu şadedecek bir sanatoryum, hastane, okul veya enstitü yapılmasını önerdi.¹⁰⁰⁴

Anıtkabir inşaatının geciktiği yönünde eleştirilerin dışında Anıtkabir'i türbeler meselesi ile ilişkilendiren tartışmalarda vardır. Çok partili siyasal yaşam ile birlikte CHP popülist politikalar üretmeye ve uygulamaya başladı. Laikleşme politikalarını yeniden değerlendirme yönünde bir takım adımlar atıldı. 1947'de yapılan CHP 7. Kurultayında partinin dar laiklik anlayışı eleştirildi.¹⁰⁰⁵ Bu eleştiriler, din politikasında değişikliklere yol açtı. Din görevlilerini yetiştirecek İmam-Hatip kursları açıldı ve ilkokul müfredatında seçmeli din derslerine yer verildi.¹⁰⁰⁶ 4 Haziran 1949'da Ankara Üniversitesi'ne bağlı İlahiyat Fakültesi kuruldu.¹⁰⁰⁷ Din politikalarındaki bu gevşeme, basında diğer laiklik uygulamalarına yönelik eleştirilerin yayınlanmasına yol açtı. CHP 7. Kurultayının

¹⁰⁰³ İbrahim Alaattin Gövsa, "*Anıt-Kabir*," Hürriyet Gazetesi, 7 Kasım 1949

¹⁰⁰⁴ Tahsin Demiray, **Anıtkabir ve Türbeler Meselesi**, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1949, s.16.

¹⁰⁰⁵ Vatan Gazetesi, 3 Aralık 1947; Ulus Gazetesi, 3 Aralık 1947.

¹⁰⁰⁶ Ulus Gazetesi, 20 Şubat 1948.

¹⁰⁰⁷ Ulus Gazetesi, 5 Haziran 1949.

hemen ertesinde Burhan Felek, 1925’de kapatılan türbelerin açılmasını istedi. Ayrıca Cumhuriyet idaresinin ölümlerden ve mezarlardan korkmadığını, Türkiye’de herkesin istisnasız türbe ve kabirlere hürmette müttetik olduğunu ve bugünün şartlarında bir anlam taşımayan kanunun kaldırılması gerektiğini savundu.¹⁰⁰⁸ Başbakan Şemsettin Günaltay, 12 Mayıs 1949 tarihinde İstanbul’da, “*Mimar Sinan gibi bir dâhinin türbesinin kapalı kalmasına Türk vicdanının razı olmayacağını*” ve Türk büyüklerinin türbelerinin açılması için meclise bir kanun sevk edileceğini açıkladı.¹⁰⁰⁹ Bu açıklama ile birlikte muhafazakâr basında, türbelerin açılması yönünde yazılar yayınlanmaya başladı. Muhafazakâr basın, türbeleri Anıtkabir ile ilişkilendirerek meşruiyet zemini oluşturmaya çalıştı. Sebilülreşad dergisi, Atatürk’ün geçici kabrini ziyaret edenlerin aslında mevcut kanunlara göre suç işledikleri iddia etti. Geçici kabrin bir bina olmasına rağmen yine de bir türbe olduğu savunuldu.¹⁰¹⁰ Benzer iddiayı, Tahsin Demiray da yayınladığı Türkiye gazetesinde gündeme getirdi. Demiray’a göre, bu kanun 1925’in özel şartlarında çıkarılmış, metni maksadını aşacak şekilde yazılmıştı. Gazi Osman Paşa, Barbaros Hayreddin Paşa gibi yüzlerce komutan ve devlet adamlarının türbesinin açılması gerektiğini söyledi. Türbe kanunun değiştirilmesinin bir başka sebebinin inşa edilen Anıtkabir’in ve geçici kabrin de türbe olduğunu iddia eden Demiray, düşüncesini şu sözlerle savundu:

*“Bugün Muvakkat Kabri ziyaret edenler bilmeyerek, kanunların ağır cezaya çarptırdıkları bir suç işlemekteki. Anıt Kabir veya Muvakkat Kabir, bir binadır ve adı değişik olmakla beraber olduğu gibi bir türbedir. Biz, bilmeyerek yeniden bir türbe açmış bulunuyoruz ve bilmeden bir türbeyi ziyaret ediyoruz. Bu suretle orada yatanın imzasını taşıyan bir kanuna karşı gelmiş bulunuyoruz.”*¹⁰¹¹

Bu yazıyı, 12 Ocak 1950’de Son Saat gazetesinde Cihat Baban’ın yazısı takip etti. “*Atatürk’ün kabrini ziyaret etmek suç mu?*” başlıklı yazıda Baban, Demiray’ın yazısını gündeme getirmektedir. Cihat Baban, türbenin yeni ve modern isminin Anıtkabir olduğunu, türbeleri kapatan yasaya göre, Atatürk için Anıtkabir inşa ettirmenin ve Etnografya Müzesi’ndeki Atatürk’ün kabrini ziyaret etmenin suç olduğunu iddia etmektedir. Bu suçu, başta devlet başkanı ve hükümet üyeleri olmak

¹⁰⁰⁸ Burhan Felek, “*Türbelere Hürmet,*” Selamet Dergisi, s:31, 19 Aralık 1947, s.3,13

¹⁰⁰⁹ Zafer Gazetesi, 13 Mayıs 1949.

¹⁰¹⁰ Sebilürresad Dergisi, s:44, Mayıs 1949, s.397.

¹⁰¹¹ Tahsin Demiray, **Arkada Bıraktığım Küçük İşaret Taşları**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1955, s.177-179.

üzere herkesin işlediğini ileri sürmektedir. Baban, yazısına şu şekilde devam etmektedir:

“Bugünkü Türk vatandaşına halaskarı Atatürk’ü ziyaret etme nasıl deriz? Şu halde görülüyor ki kanun artık zaruretlere uymamakta ve hepimiz suç işlediğimiz halde, bu suçu amme vicdanı suç telakki etmemektedir. Tahsin Demiray ve ondan mühlhem olarak, biz hepimiz, bu anormal manzara karşısında isyan ediyoruz. Türkiye’de, Türk devletinin kurtarıcısı ve banisi Atatürk’ün kabrini, ziyaret suç olur mu? Ölüye fatiha okumak kanuni bir müeyyide altına alınabilir mi? Ve fiilen böyle bir durum artık ayakta tutulabilir mi?”

Cihat Baban, yazısının sonunda Atatürk’ün kabrini ziyareti suç sayan yasanın artık yürürlükte kalmaması gerektiğini belirtmektedir.¹⁰¹²

Nihayet, CHP’nin yayın organı Ulus Gazetesi’nde Peyami Safa, inkılâbın çeyrek yüzyıldır bazı korkularını eleyememişse onun millet tarafından benimsendiğinden şüphe edilmesi gerektiğini belirterek türbelerin açılması gerektiğini söyle açıklamaktadır:

*“Bugün bizim için bir türbe korkusu kalmış mıdır? Ziyaretine izin verilirse, içindeki sandukanın kapağı açılacak ve Osmanlılık, dimdik ve uzun kavuğunu sallayarak hortlayacak mıdır? Böyle bir endişe, artık inkılâbın hurafeleri arasındadır. Cumhuriyetle beraber doğan ve erginlik çağına yaklaşan bir nesil vardır. İçimizden bu hurafeyi sökemezsek bir inkılâp nesli yetiştirdiğimize inanmamış oluruz... O gençliğin beş yüzüncü fetih yılını kutlamağa hazırlandığı Fatih gibi büyüklerinin mezarlarını ziyaret etmesinden ne korkumuz olabilir.”*¹⁰¹³

Basında çıkan bu tartışmaların ardından Başbakan Günaltay’ın açıkladığı gibi Türk büyüklerine ait türbelerin açılmasına dair kanun, 1 Mart 1950 tarihinde TBMM’de kabul edildi.¹⁰¹⁴

Kanun yayımlandıktan sonra Barbaros Hayrettin Paşa’nın türbesi 18 Nisan 1950’de,¹⁰¹⁵ Kanuni Sultan Süleyman’ın türbesi 19 Nisan 1950’de¹⁰¹⁶ İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay tarafından açıldı. Türbelerin açılma kararı, çok partili yaşama ve seçimlerle ilişkili olsa da daha 1939 yılında Eğitim Bakanlığının dini mahiyette olmayan ve mimarlık tarihi bakımından değer taşıyan bazı türbelerin müze

¹⁰¹² Cihat Baban, “Atatürk’ün kabrini ziyaret suç mu?” Son Saat Gazetesi, 12 Ocak 1950.

¹⁰¹³ Peyami Safa, “Türbe Fobisi,” Ulus Gazetesi, 2 Şubat 1950.

¹⁰¹⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Devre 8, Birleşim 57, 1 Mart 1950, C.25, s.36; Ulus Gazetesi, 2 Mart 1950; Son Posta Gazetesi, 2 Mart 1950.

¹⁰¹⁵ Ulus Gazetesi, 19 Nisan 1950.

¹⁰¹⁶ Ulus Gazetesi, 20 Nisan 1950.

olarak halka açılması için inceleme yaptığı yönünde haberler çıkmıştı.¹⁰¹⁷

1938-1950 dönemi genel olarak değerlendirildiğinde, mecliste ve basında, Anıtkabir odaklı siyasi tartışmaların yoğun olmadığı görülmektedir. Bu tartışmaların yoğun olmaması, dönemin demokratik ortamı ile ilgilidir. 1945 yılında başlayan çok partili hayat, öncelikle sınırlı bir demokrasiydi. Meşru olarak kabul edilen tek muhalefet, ideolojisi tek partiden fazla ayrılmayan, yarı liberal olan Demokrat Parti idi. Bu etkenin dışında meşru muhalefet, çok partili demokrasinin ilk yıllarında tedirgindi. Meşruiyet sınırlarının zorlanması her an iktidarın demokrasiden vazgeçmesine neden olabilirdi. Muhalefetin, yasalardaki antidemokratik hükümlerin kaldırılması, yöneticilerin yansızlığının sağlanması, tam güvenceli bir seçim yasaının çıkartılması gibi sorunları vardı. Bu sorunlara odaklanan Demokrat Parti, Atatürk ve Anıtkabir üzerinden CHP'ye şiddetli bir eleştiri getirmedi veya getiremedi. Ancak Demokrat Parti iktidar olduktan sonra bu eleştirilerin şiddeti yoğunlaşabildi. Demokrat Parti, Anıtkabir inşaatını CHP ile arasında bir siyasal rekabet alanına dönüştürdü.

4- Geçici Kabir'de Kalıcı Ritüeller

Atatürk'ün naaşı, Anıtkabir'e nakledilinceye kadar 15 yıl boyunca Etnografya Müzesi'nde kaldı.¹⁰¹⁸ Etnografya Müzesi, bu süre içinde geçici kabir görevini yerine getirdi ve düzenlenen devlet törenlerinin odağında yer aldı.

Etnografya Müzesi, büyükelçilerin ve yabancı devlet temsilcilerinin ziyaret programında yer aldı. Fransa'nın yeni atanan Ankara Büyükelçisi, 10 Ocak 1939'da Ankara'ya geldi. Ziyaret programında, geçici kabir Etnografya Müzesi de vardı. Fransız Büyükelçi Masigli, Etnografya Müzesi'ne giderek Atatürk'ün tabutu önünde eğildi ve bronz bir çelenk bıraktı.¹⁰¹⁹ İlk kez atanan yabancı büyükelçilerin Atatürk'ün kabrine giderek saygı duruşunda bulunarak çelenk bırakma ritüeli Fransız büyükelçisi ile başladı. İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine ise, Ankara

¹⁰¹⁷ Tan Gazetesi, 13 Kasım 1939.

¹⁰¹⁸ Atatürk'ün tabutu, 21 Kasım 1938 günü düzenlenen törenle Etnografya Müzesinin giriş bölümünde yer alan mermer kaidenin üzerine konuldu. Ulus Gazetesi, 22 Kasım 1938.

¹⁰¹⁹ Ulus Gazetesi, 15 Ocak 1939.

Büyükelçiliği görevinden ayrılırken Etnografya Müzesi'ni ziyaret etti. Ankara'dan ayrılan İngiliz Büyükelçi, 17 Şubat 1939'da geçici kabri ziyaret ederek saygı duruşunda bulundu.¹⁰²⁰ Yeni Afganistan Büyükelçisi Faiz Muhammet Han, 6 Şubat 1939'da Cumhurbaşkanı İnönü'ye itimatnameyi takdim etti.¹⁰²¹ Yeni Afgan Büyükelçi, 20 Şubat 1939'da Etnografya Müzesi'ne giderek saygı duruşunda bulundu.¹⁰²²

Etnografya Müzesi, henüz ilk aylarda yabancı büyükelçilerin ziyaret programında yer aldı. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'na itimatname sunan yeni büyükelçilerin bir sonraki durağı, saygılarını sundukları geçici kabir Etnografya Müzesi oldu. Büyükelçi Masigli'den sonra atanan yeni Fransız Büyükelçisi Bergery de bu geleneği sürdürdü. 28 Temmuz 1942'de Fransa'nın yeni Ankara Büyükelçisi geçici kabri ziyaret ederek çelenk bıraktı.¹⁰²³ ABD'nin yeni Büyükelçisi de geçici kabre çelenk koyarak saygı duruşunda bulundu.¹⁰²⁴ İspanya ve Romanya'nın yeni Büyükelçileri geçici kabri ziyaret ettiler.¹⁰²⁵ İtalyan Büyükelçi, geçici kabre çelenk koydu.¹⁰²⁶ Yunanistan ve İsveç Büyükelçileri geçici kabir de saygı duruşunda bulundular.¹⁰²⁷ Ürdün ve Portekiz Büyükelçileri geçici kabirde Atatürk'e saygılarını sundular.¹⁰²⁸ İran Büyükelçisi de Atatürk'ün kabrini ziyaret ederek çelenk koydu.¹⁰²⁹

Büyükelçilerin dışında yabancı devlet temsilcileri Ankara seyahatlerinde geçici kabri ziyaret ettiler. Atatürk'ün ölümünden sonra Ankara'ya ilk resmi ziyareti Bulgaristan Başbakanı Köseivanof yaptı. Bulgaristan Başbakanı, Etnografya Müzesi'ne giderek geçici kabri ziyaret etti.¹⁰³⁰ Daha sonra Romanya Dışişleri Bakanı Gafenko¹⁰³¹ ve Mısır Dışişleri Bakanı Abdülfettah Yahya Paşa¹⁰³² da Ankara temaslarında Etnografya Müzesi'ni ziyaret ettiler. Ayrıca Ankara'ya gelen Mısır

¹⁰²⁰ Ulus Gazetesi, 18 Şubat 1939.

¹⁰²¹ Ulus Gazetesi, 7 Şubat 1939.

¹⁰²² Ulus Gazetesi, 21 Şubat 1939.

¹⁰²³ Ulus Gazetesi, 29 Temmuz 1942.

¹⁰²⁴ Ulus Gazetesi, 3 Nisan 1942.

¹⁰²⁵ Ulus Gazetesi, 19 Ekim 1943; Ulus Gazetesi, 4 Mayıs 1946; Ulus Gazetesi, 2 Temmuz 1946.

¹⁰²⁶ Ulus Gazetesi, 17 Temmuz 1945.

¹⁰²⁷ Ulus Gazetesi, 12 Mart 1946.

¹⁰²⁸ Ulus Gazetesi, 15 Haziran 1947.

¹⁰²⁹ Ulus Gazetesi, 19 Ocak 1949.

¹⁰³⁰ Ulus Gazetesi, 21 Şubat 1939.

¹⁰³¹ Tan Gazetesi, 12 Haziran 1939.

¹⁰³² Tan Gazetesi, 20 Haziran 1939.

Askeri Heyeti de Atatürk'ün geçici kabrini ziyaret ederek çelenk koydu.¹⁰³³ ABD Başkanının özel temsilcisi olan Wendell Willkie, ziyareti sırasında geçici kabre çelenk koydu.¹⁰³⁴ İngiliz Parlamento üyeleri de Etnografya Müzesi'ni ziyaret edenler arasındaydı.¹⁰³⁵ Savaş yıllarında Türkiye'ye az sayıda gelen konuklar içinde en önemlisi İngiltere Dışişleri Bakanı Antony Eden oldu. İngiliz Dışişleri Bakanı da Atatürk'ün kabrini ziyaret ederek çelenk koydu.¹⁰³⁶ Çin Parlamento Heyeti, geçici kabri ziyaret edenler arasındaydı.¹⁰³⁷ Yunan Basın Birliği Başkanı, Atatürk'ün kabrini ziyaret ederek çelenk koydu.¹⁰³⁸

Ankara'ya gelen devlet adamlarının dışında Etnografya Müzesi'ni yabancı ülkelerin futbol takımları da ziyaret etti. Yugoslavya Futbol Takımı Atatürk'ün geçici kabrine Yugoslavya Kralı Aleksandır'ın mezarından toprak getirdi ve geçici kabirde saygı duruşunda bulundu.¹⁰³⁹ İlerleyen yıllarda pek çok yerli-yabancı futbol takımı, Atatürk'ün kabrini ziyaret edecektir. Yugoslavya Futbol Takımı, geçici kabri ziyaret eden ilk futbol takımı oldu.

Irak Kral Naibi Altes Abdülillah, geçici kabri ziyaret ederek çelenk koydu.¹⁰⁴⁰ Ürdün Kralı Abdullah da Etnografya Müzesini ziyaret eden devlet başkanlarından biri oldu.¹⁰⁴¹

Türk-Amerikan ilişkilerinin yakınlaşmasının sembolü olan ünlü Missouri gemisinin kaptanı Albay Hillenkoetter ve ABD Başkanı Truman'ın özel temsilcisi Büyükelçi Weddel, Etnografya Müzesi'nde geçici kabri ziyaret ettiler.¹⁰⁴² Bu ziyaret sonrası Türkiye'ye ABD'li yetkililerin gelişleri sıklaştı. ABD'nin Türkiye'ye yapacağı askeri yardımın miktarını ve niteliğini belirlemek için Türkiye'ye inceleme amacıyla gelen Amerikan Askeri Heyeti, çalışmalarına başlamadan Atatürk'ün geçici kabrini ziyaret etti.¹⁰⁴³ Birleşmiş Milletlere girişin ardından Unesco heyeti, geçici

¹⁰³³ Ulus Gazetesi, 29 Ağustos 1939.

¹⁰³⁴ Ulus Gazetesi, 10 Eylül 1942.

¹⁰³⁵ Ulus Gazetesi, 30 Aralık 1942.

¹⁰³⁶ Ulus Gazetesi, 27 Şubat 1941.

¹⁰³⁷ Ulus Gazetesi, 20 Şubat 1944.

¹⁰³⁸ Ulus Gazetesi, 27 Temmuz 1945.

¹⁰³⁹ Ulus Gazetesi, 10 Aralık 1939.

¹⁰⁴⁰ Ulus Gazetesi, 19 Eylül 1945.

¹⁰⁴¹ Ulus Gazetesi, 10 Ocak 1947.

¹⁰⁴² Ulus Gazetesi, 7 Nisan 1946.

¹⁰⁴³ Vatan Gazetesi, 1 Haziran 1947; Ulus Gazetesi, 1 Haziran 1947.

kabre giderek çelenk koydu.¹⁰⁴⁴

Yabancı ülkelerin temsilcilerinin ziyaret yerine dönüşen Etnografya Müzesi, ulusal bayramlarda ve anma günlerinde de bir ziyaret yeri oldu. En kapsamlı törenler, Atatürk'ün ölüm yıldönümü olan 10 Kasım günleri düzenlendi. İlk yıldönümü olan 10 Kasım 1939'da Etnografya Müzesi'nde düzenlenen ilk törene üst düzey devlet protokolünün tamamı katıldı. Cumhurbaşkanı İnönü, Meclis Başkanı Abdülhalik Renda, Başbakan Refik Saydam ve bakanlar saat 09.00'da Etnografya Müzesi'nde hazır bulundular. Cumhurbaşkanı İnönü mermer katafalkın üzerine bir buket çiçek koydu. Atatürk'ün öldüğü saat 09.05'de devlet yetkilileri beş dakikalık saygı duruşunda bulundular. Bu ziyaretin ardından Ankara'daki diplomatlar adına ABD Büyükelçisi, geçici kabre çelenk koydu. Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu gibi kurumlar da çelenk koydular. CHP'de ayrıca geçici kabre çelenk koydu. Resmi ziyaretlerin ardından Ankaralılar, Atatürk'ün kabrini ziyaret ettiler.¹⁰⁴⁵

Etnografya Müzesi'ndeki ilk tören daha sonraki yıllarda da benzer biçimde düzenli olarak uygulandı. Cumhuriyet Halk Partisi yöneticileri olan Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri, Meclis Grup Başkan Vekili de devlet protokolünün katıldığı törene ilerleyen yıllarda dâhil edildi. Cumhurbaşkanı İnönü, törenlerde çelenk yerine bir buket çiçek koymayı tercih etti. 10 Kasım törenlerinde Cumhurbaşkanı İnönü'nün yanı sıra Meclis Başkanı, Başbakan ve Genelkurmay Başkanı da mermer lahit üzerine bir buket çiçek bırakıyorlardı. Devlet protokolü ve büyükelçilerin ardından resmi kurum yöneticileri geçici kabri ziyaret ediyor, bu ziyaretlerin ardından halka Etnografya Müzesi açılıyordu.¹⁰⁴⁶

Savaş yıllarında büyükelçilerin 10 Kasım ziyaretlerin de bölünmeler yaşandı. 10 Kasım 1942 töreninde Alman işgali altındaki Polonya'nın Ankara Büyükelçisi en kıdemli büyükelçi olarak saat 10.00'da geçici kabre çelenk kondu. Saat 10.30'da bu defa Mihver devletlerinin elçileri Almanya Büyükelçisinin başkanlığında geçici kabre çelenk koydular.¹⁰⁴⁷ Çok partili hayata geçildikten sonra 10 Kasım heyetine,

¹⁰⁴⁴ Ulus Gazetesi, 13 Kasım 1948.

¹⁰⁴⁵ Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1939; Tan Gazetesi, 11 Kasım 1939.

¹⁰⁴⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 12 Kasım 1940; Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1941; Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1942; Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1943; Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1944; Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1945; Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1946; Cumhuriyet Gazetesi, 11 Kasım 1947; Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1948; Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1949.

¹⁰⁴⁷ Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1941; Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1942.

Demokrat Partili yetkililer de katıldı.¹⁰⁴⁸ Millet Partisi yetkilileri ise, Cumhurbaşkanlığı başkanlığındaki heyetin ardından ayrı bir şekilde ziyaret etmeyi tercih ettiler.¹⁰⁴⁹

10 Kasım törenlerinden sonra en önemli tören, Cumhuriyet Bayramlarında düzenleniyordu. Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, 28 Ekim günü izcilerin, Atatürk'ün Etnografya Müzesi'nde bulunan kabrini ziyaret etmeleri ile başlıyordu.¹⁰⁵⁰ 29 Ekim 1939'da Cumhuriyet Bayramı töreninden önce Cumhurbaşkanı İnönü, Meclis Başkanı Renda, Başbakan Saydam, Genelkurmay Başkanı Çakmak ile geçici kabri ziyaret ederek bir buket çiçek koydu ve saygı duruşunda bulundu. Bu ziyaretin ardından CHP Genel Sekreteri Genel İdare Heyeti ile Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla geçici kabri ziyaret ederek saygı duruşunda bulundular.¹⁰⁵¹ Daha sonraki yıllarda Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri devlet protokolüne dâhil edildi. 10 Kasım törenlerinde olduğu gibi Cumhuriyet Bayramı törenlerinde de Cumhurbaşkanı, TBMM Başkanı ve Başbakan mermer lahit üstüne bir buket çiçek koydular.¹⁰⁵² 29 Ekim 1946'da kutlanan Cumhuriyet Bayramı törenlerine İnönü, rahatsızlığı nedeniyle katılmadı. 29 Ekim 1946 Cumhuriyet Bayramı, her törene aksatmadan katılan İnönü'nün katılmadığı tek bayram oldu. İnönü'ye, Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım Karabekir vekâlet etti.¹⁰⁵³ Çok partili hayata geçildikten sonra heyete Demokrat Partili yetkililer de katıldı.¹⁰⁵⁴

Atatürk'ün ölümünden sonra ilk kutlanan bayram, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı oldu. 23 Nisan 1939'da kutlanan ilk Çocuk Bayramında Etnografya Müzesi'ne gidilmedi.¹⁰⁵⁵ Atatürk'ün ölümünden sonra ilk bayramda devlet protokolü, geçici kabre gitmedi. Ancak bu 1939 yılına özgü olmadı.

¹⁰⁴⁸ Vatan Gazetesi, 11 Kasım 1946, Cumhuriyet Gazetesi 11 Kasım 1947; Vatan Gazetesi, 11 Kasım 1948; Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1949.

¹⁰⁴⁹ Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1948.

¹⁰⁵⁰ Ulus Gazetesi 29 Ekim 1939; Ulus Gazetesi, 30 Ekim 1940; Ulus Gazetesi, 30 Ekim 1941; Ulus Gazetesi, 29 Ekim 1942; Ulus Gazetesi, 29 Ekim 1943; Ulus Gazetesi, 29 Ekim 1944; Ulus Gazetesi, 29 Ekim 1945; Ulus Gazetesi, 29 Ekim 1946; Ulus Gazetesi, 29 Ekim 1947; Ulus Gazetesi, 29 Ekim 1948; Ulus Gazetesi, 29 Ekim 1949.

¹⁰⁵¹ Ulus Gazetesi, 30 Ekim 1939.

¹⁰⁵² Ulus Gazetesi, 30 Ekim 1941; Ulus Gazetesi, 30 Ekim 1942; Cumhuriyet Gazetesi, 31 Ekim 1942; Ulus Gazetesi, 30 Ekim 1943; Ulus Gazetesi, 30 Ekim 1944; Ulus Gazetesi, 30 Ekim 1945; Cumhuriyet Gazetesi, 30 Ekim 1947; Ulus Gazetesi, 30 Ekim 1948; Ulus Gazetesi, 30 Ekim 1949

¹⁰⁵³ Ulus Gazetesi, 30 Ekim 1946.

¹⁰⁵⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 30 Ekim 1947; Ulus Gazetesi, 30 Ekim 1948; Ulus Gazetesi, 30 Ekim 1949

¹⁰⁵⁵ Vakit Gazetesi, 24 Nisan 1939; Tan Gazetesi, 24 Nisan 1939.

Sonraki yıllarda da devlet protokolü 23 Nisan Bayramlarında Atatürk'ün kabrini ziyaret etmedi. Ankara'daki ilkokullardan seçilen çocuklar, Çocuk Esirgeme Kurumu Başkanı ve Ankara Milli Eğitim Müdürlüğü yetkilileri eşliğinde geçici kabri ziyaret ederek çelenk koydular.¹⁰⁵⁶ Anlaşılan, 23 Nisan, ulusal egemenlikten ziyade çocuk bayramı olarak görülüyordu.

Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'nı başlatmak için Samsun'a gittiği tarih olan 19 Mayıs, Gençlik ve Spor Bayramı olarak kutlanıyordu. Atatürk'ün ölümünden sonraki ilk Gençlik ve Spor Bayramı olan 19 Mayıs 1939'da Ankara'da lise öğrencileri sabahın erken saatlerinde Etnografya Müzesi'ni ziyaret ederek kabre çelenk koydular. Cumhurbaşkanı İnönü ise, 19 Mayıs Stadyumunda düzenlenen törenden sonra Meclis Başkanı Abdülhalik Renda ile birlikte Etnografya Müzesi'ne giderek bir buket çiçek koydular. Rahatsız olan Başbakan Saydam adına da geçici kabre çiçek konuldu.¹⁰⁵⁷ 19 Mayıs törenlerinde Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı, Başbakan ve Genelkurmay Başkanı hazır bulundular. 19 Mayıs günü sabah saatlerinde orta, lise yükseköğretim kurumlarından seçilen öğrencilerden oluşan heyet geçici kabri ziyaret ederek saygı duruşunda bulunuyordu. Cumhurbaşkanı İnönü ise, stadyumdaki törenin ardından geçici kabri ziyaret ederek bir buket çiçek bırakıyordu.¹⁰⁵⁸ 19 Mayıs 1950 Bayramı, İnönü için dramatik bir bayram oldu. 14 Mayıs seçimlerini kaybeden İnönü, cumhurbaşkanlığını devretmeden önce 19 Mayıs Bayramı kutlandı. İnönü son kez cumhurbaşkanı olarak Atatürk'ün kabrini ziyaret etti.¹⁰⁵⁹

Milli Mücadeleyi sonlandıran savaş, 30 Ağustos Zafer Bayramı olarak kutlanıyordu. Genelkurmay Başkanlığı'nın sahipliğinde ve organizasyonunda düzenlenen Zafer Bayramı kutlamalarında Ankara hipodromunda askeri tören düzenlenirken, Genelkurmay Başkanı da tebrikleri kabul ediyordu. İlk Zafer Bayramı olan 30 Ağustos 1939 günü geçici kabre gidilmedi.¹⁰⁶⁰ 1940, 1941, 1942 Zafer

¹⁰⁵⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 24 Nisan 1940; Ulus Gazetesi, 24 Nisan 1941; Ulus Gazetesi, 24 Nisan 1942; Ulus Gazetesi, 24 Nisan 1943; Ulus Gazetesi, 24 Nisan 1944; Ulus Gazetesi, 24 Nisan 1945; Ulus Gazetesi, 24 Nisan 1946; Ulus Gazetesi, 24 Nisan 1947; Ulus Gazetesi, 24 Nisan 1948; Ulus Gazetesi, 24 Nisan 1949; Ulus Gazetesi, 24 Nisan 1950.

¹⁰⁵⁷ Vakit Gazetesi, 20 Mayıs 1939; Tan Gazetesi, 20 Mayıs 1939.

¹⁰⁵⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 20 Mayıs 1940; Ulus Gazetesi, 20 Mayıs 1941; Ulus Gazetesi, 20 Mayıs 1942; Ulus Gazetesi, 20 Mayıs 1943; Ulus Gazetesi, 20 Mayıs 1944; Ulus Gazetesi, 20 Mayıs 1945; Ulus Gazetesi, 20 Mayıs 1946; Ulus Gazetesi, 20 Mayıs 1947; Ulus Gazetesi, 20 Mayıs 1948; Ulus Gazetesi, 20 Mayıs 1949.

¹⁰⁵⁹ Ulus Gazetesi, 20 Mayıs 1950.

¹⁰⁶⁰ Ulus Gazetesi, 31 Ağustos 1939.

Bayramlarında da geçici kabre gidilmedi.¹⁰⁶¹ 1943 yılından itibaren Zafer Bayramından da geçici kabir ziyaret edildi. 1943 yılı 30 Ağustos Zafer Bayramında askeri bir heyet geçici kabre çelenk koydu.¹⁰⁶² 1944 yılında itibaren ise Genelkurmay Başkanı ve askeri heyet, Zafer Bayramlarında geçici kabre çelenk koyarak saygı duruşunda bulundular.¹⁰⁶³

Askerler, mezuniyet törenleri sonrası Atatürk'e bağlılıklarını sunmak üzere geçici kabre gittiler. Harp Okulu mezunları, geçici kabre bir buket çiçek koyarak saygı duruşunda bulundular.¹⁰⁶⁴ Mezunlar gibi Harp Okuluna yeni başlayan öğrenciler de geçici kabri ziyaret etti.¹⁰⁶⁵ Jandarma Subay Okulu¹⁰⁶⁶ ve Yedek Subay mezunları da mezuniyet sonrası geçici kabre gitti.¹⁰⁶⁷ Askerlerin mezuniyet sonrası ziyaretleri ulusal coşkunun yoğun olduğu savaş yılları ile sınırlı kaldı.

Bir başka önemli gün, Atatürk'ün Ankara'ya ilk kez geldiği tarih olan 27 Aralık 1919'du. Bu tarih Atatürk'ün Ankara'ya gelişi olarak kutlanıyordu. O gün bu defa Ankara şehrinin yöneticileri geçici kabri ziyaret ettiler.¹⁰⁶⁸

Atatürk'ün ölümünden sonra 26 Aralık 1938 günü, Cumhuriyet Halk Partisi Olağanüstü Büyük Kurultayı toplandı. Kurultayda, partinin kurucusu Atatürk ebedi başkan, İsmet İnönü ise değişmez Genel Başkanı oldu. Kurultay sırasında Atatürk'ün kabri ziyaret edilmedi.¹⁰⁶⁹ Muhtemelen ilk günlerin heyecanı içinde bu ziyaret unutuldu. 30 Mayıs 1939'da toplanan Cumhuriyet Halk Partisi 5. Büyük Kurultayı sırasında bu defa kurultaydan bir heyet geçici kabri ziyaret etti.¹⁰⁷⁰ CHP'liler daha sonraki büyük kurultaylarda da düzenli bir şekilde Etnografya Müzesi'ne gittiler.¹⁰⁷¹

¹⁰⁶¹ Vakit Gazetesi 31 Ağustos 1940; Ulus Gazetesi, 31 Ağustos 1941; Ulus Gazetesi, 31 Ağustos 1942.

¹⁰⁶² Ulus Gazetesi, 31 Ağustos 1943.

¹⁰⁶³ Ulus Gazetesi, 31 Ağustos 1944;Ulus Gazetesi, 31 Ağustos 1945;Ulus Gazetesi, 31 Ağustos 1946; Cumhuriyet Gazetesi, 31 Ağustos 1947; Ulus Gazetesi, 31 Ağustos 1948.

¹⁰⁶⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 18 Şubat 1940; Ulus Gazetesi, 18 Ocak 1941; Ulus Gazetesi, 1 Eylül 1942; Ulus Gazetesi, 1 Eylül 1944.

¹⁰⁶⁵ Ulus Gazetesi, 22 Şubat 1942.

¹⁰⁶⁶ Ulus Gazetesi, 7 Ağustos 1943.

¹⁰⁶⁷ Ulus Gazetesi, 26 Nisan 1942; Ulus Gazetesi, 25 Ekim 1942; 23 Nisan 1943.

¹⁰⁶⁸ Ulus Gazetesi, 28 Aralık 1939; Ulus Gazetesi, 28 Aralık 1941; Ulus Gazetesi, 28 Aralık 1942; Ulus Gazetesi, 28 Aralık 1943; Ulus Gazetesi, 28 Aralık 1944; Ulus Gazetesi, 28 Aralık 1945; Ulus Gazetesi, 28 Aralık 1946; Cumhuriyet Gazetesi, 28 Aralık 1947; Ulus Gazetesi, 28 Aralık 1948; Ulus Gazetesi, 28 Aralık 1949.

¹⁰⁶⁹ Ulus Gazetesi, 27 Aralık 1939.

¹⁰⁷⁰ Tan Gazetesi, 31 Mayıs 1939.

¹⁰⁷¹ Ulus Gazetesi, 9 Haziran 1943; Ulus Gazetesi, 12 Mayıs 1946.

Büyük kurultayların dışında CHP'liler, Ankara İl Kongresi öncesinde de geçici kabre gittiler.¹⁰⁷² Cumhuriyet Halk Partisi delegeleri, partinin kuruluş yıldönümü olan 9 Eylül günleri de partinin kurucusu Atatürk'ün kabrini ziyaret etti.¹⁰⁷³

Demokrat Partililer de, CHP'liler gibi her fırsatta Etnografya Müzesi'ne giderek Atatürk'ün kabrini ziyaret ettiler. Demokrat Parti'nin Birinci Büyük Kongresi'ne katılan delegeler, Parti Başkanı Celal Bayar başkanlığında Ankara Garı'ndan yürüyerek Etnografya Müzesi'ne gitti.¹⁰⁷⁴ Bu heyetin dışında bazı Demokrat Partili delegeler de ayrıca geçici kabri ziyaret etmek istemeleri krize neden oldu. Demokrat Parti Kongresi'nde bazı delegeler, geçici kabri ziyaret etmelerinin idareciler tarafından engellendiğini iddia ettiler.¹⁰⁷⁵ Ankara Valiliği, bu iddialara bir bildiri ile yanıt verdi. Demokrat Parti temsilcilerinin Atatürk'ün geçici kabrine çelenk koymalarının idari makamların müsaade etmedikleri iddiasının asılsız olduğu belirtildi.¹⁰⁷⁶ Demokrat Parti'nin İkinci Büyük Kongresi'nde de delegeler Celal Bayar başkanlığında bir heyetle Atatürk'ün geçici kabrini ziyaret etti.¹⁰⁷⁷

Etnografya Müzesi'ni ilk ziyaret eden grup Ziraat Kongresi üyeleri oldu. 29 Aralık 1938 günü Ziraat Kongresi üyeleri geçici kabri ziyaret ettiler.¹⁰⁷⁸ Kongre-Kurultay düzenleyen resmi kurumların, derneklerin geçici kabri ziyaret geleneği başladı. Eğitim Şurası öncesinde de Atatürk'ün kabrine Şura adına çelenk kondu.¹⁰⁷⁹ Türk Hava Kurumu Kurultayı'nda,¹⁰⁸⁰ Çocuk Esirgeme Kurumu Kongresi¹⁰⁸¹ sırasında üyeler geçici kabirde Atatürk'e bağlılıklarını sundular. Üçüncü Tarih Kongresi'ne katılanlar da Etnografya Müzesi'ne gittiler.¹⁰⁸² Dördüncü, Beşinci Dil Kurultayı'na katılan delegeler Eğitim Bakanı ile birlikte geçici kabre giderek çelenk koydular.¹⁰⁸³ Birinci Dil Kurultayı'nın toplandığı 26 Eylül 1932 günü Dil Bayramı olarak kutlanıyordu. Dil Bayramı dolayısıyla Eğitim Bakanı ve Türk Dil Kurumu

¹⁰⁷² Vakit Gazetesi 28 Aralık 1940; Ulus Gazetesi, 13 Aralık 1942; Ulus Gazetesi, 28 Aralık 1946.

¹⁰⁷³ Ulus Gazetesi, 10 Eylül 1943.

¹⁰⁷⁴ Vatan Gazetesi, 5 Ocak 1947.

¹⁰⁷⁵ Vatan Gazetesi, 7 Ocak 1947.

¹⁰⁷⁶ Ulus Gazetesi, 8 Ocak 1947.

¹⁰⁷⁷ Zafer Gazetesi, 23 Haziran 1949.

¹⁰⁷⁸ Ulus Gazetesi, 30 Aralık 1938.

¹⁰⁷⁹ Ulus Gazetesi, 18 Temmuz 1939; Ulus Gazetesi, 5 Aralık 1946.

¹⁰⁸⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 26 Mayıs 1940; Ulus Gazetesi, 6 Haziran 1942; Ulus Gazetesi, 6 Haziran 1945; Ulus Gazetesi, 25 Haziran 1947.

¹⁰⁸¹ Ulus Gazetesi, 12 Haziran 1942; Ulus Gazetesi, 19 Haziran 1943.

¹⁰⁸² Ulus Gazetesi, 16 Kasım 1943.

¹⁰⁸³ Ulus Gazetesi, 11 Ağustos 1942; Ulus Gazetesi, 27 Kasım 1945.

üyeleri geçici kabri ziyaret etti.¹⁰⁸⁴ Türk Basın Birliği Genel Kongresi üyeleri Atatürk'ün kabrini ziyaret etti.¹⁰⁸⁵ Türk Basın Birliği Ankara Bölgesi İkinci Kongresi üyeleri de geçici kabre çelenk koydu.¹⁰⁸⁶ Ordu Malulleri Birliği Kongre delegeleri de Etnografya Müzesi'ne gitti.¹⁰⁸⁷

Milli Tıp Kongresi üyeleri, Sağlık Bakanının başkanlığında geçici kabri ziyaret etti.¹⁰⁸⁸ Onuncu Milli Tıp Kongresi'nde ise, bu defa İnönü başkanlığında geçici kabre gidildi.¹⁰⁸⁹ Tıp Bayramında doktorlar, geçici kabre çelenk koyarak saygı duruşunda bulundular.¹⁰⁹⁰

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle Almanya'daki öğrenimlerini yarıda bırakarak Türkiye'ye dönen öğrenciler de geçici kabre giderek çelenk koydu.¹⁰⁹¹ İstanbul Teknik Üniversitesi son sınıf öğrencileri de ziyaret kervanına katıldı.¹⁰⁹² Kurslarını tamamlayan Ziraat öğretmenleri de geçici kabri ziyaret eden gruplardan biriydi.¹⁰⁹³ Yine kurslarını bitiren fiyat denetçileri de Atatürk'ün kabrini ziyaret etti.¹⁰⁹⁴ Karabük Spor Futbol takımı da geçici kabrin ziyaretçileri arasındaydı.¹⁰⁹⁵ İstanbul Rum Patrikhanesi heyeti de geçici kabri ziyaret ederek çelenk koydu.¹⁰⁹⁶ Üniversite gençliği de geçici kabrin ziyaretçileri arasındaydı. Türkiye Gençler Derneği,¹⁰⁹⁷ Yüksek Tahsil Talebe Birliği Atatürk'ün kabrine çelenk koydu.¹⁰⁹⁸

1950'li yıllarda Türkiye'de Kıbrıs'ın geleceği önemli bir gündem maddesi haline geldi. Atina'da üniversiteli gençlerin Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını isteyen gösterileri protesto etmek amacıyla üniversite gençliği Ankara Ulus Meydanında bir gösteri düzenledi. Gösteri sonrası gösteriyi düzenleyen üniversite gençliğinden bir

¹⁰⁸⁴ Ulus Gazetesi, 27 Eylül 1941; Ulus Gazetesi, 27 Eylül 1942; Ulus Gazetesi, 27 Eylül 1943; Ulus Gazetesi 27 Eylül 1944; Ulus Gazetesi 27 Eylül 1945; Ulus Gazetesi 27 Eylül 1946.

¹⁰⁸⁵ Ulus Gazetesi, 7 Kasım 1941; Ulus Gazetesi 14 Aralık 1943; Ulus Gazetesi, 5 Ocak 1946.

¹⁰⁸⁶ Ulus Gazetesi, 18 Kasım 1942.

¹⁰⁸⁷ Ulus Gazetesi, 20 Haziran 1943.

¹⁰⁸⁸ Ulus Gazetesi, 19 Ekim 1943.

¹⁰⁸⁹ Ulus Gazetesi, 5 Ekim 1948.

¹⁰⁹⁰ Ulus Gazetesi, 15 Mart 1946.

¹⁰⁹¹ Ulus Gazetesi, 10 Eylül 1939.

¹⁰⁹² Ulus Gazetesi, 23 Şubat 1941.

¹⁰⁹³ Cumhuriyet Gazetesi, 16 Mart 1940.

¹⁰⁹⁴ Ulus Gazetesi, 30 Temmuz 1941.

¹⁰⁹⁵ Ulus Gazetesi, 20 Nisan 1944.

¹⁰⁹⁶ Ulus Gazetesi, 15 Mayıs 1946.

¹⁰⁹⁷ Ulus Gazetesi, 1 Mayıs 1947.

¹⁰⁹⁸ Ulus Gazetesi, 19 Nisan 1947; Ulus Gazetesi, 15 Haziran 1947.

grup geçici kabri ziyaret etti.¹⁰⁹⁹ İnşa edikten sonra Anıtkabir, bazı durumlarda siyasal gösterilerin merkezi de oldu. Etnografya Müzesi ise, belki mekânsal darlık yüzünden böyle bir durumla karşılaşmadı. Kıbrıs'taki gelişmeleri protesto eden gençlerin daha sonra geçici kabri ziyaret etmeleri günlük siyasal olaylarda Atatürk'ün kabrine gidilmesinin ilk örneği oldu.

Atatürk'ün naaşının konulmasının ardından geçici kabir Etnografya Müzesi, devlet törenlerinin en önemli merkezi oldu. Ankara'ya gelen misafir devlet adamlarının ziyaret ettiği bir mekândı. Atatürk'ün ölüm yıldönümü olan 10 Kasım günleri Etnografya Müzesi devlet protokolünün ve halkın ziyaret yerine dönüştü. Ulusal bayramlarda yine Atatürk'ün geçici kabri ziyaret edildi. Bu törenlerin dışında seçilen milletvekillerinin ve cumhurbaşkanın, yeni kurulan hükümetlerin henüz Etnografya Müzesi'ni ziyaret etme geleneğinin oluşmadığı görülmektedir. Refik Saydam hükümeti,¹¹⁰⁰ Şükrü Saraçoğlu hükümetleri,¹¹⁰¹ Cumhurbaşkanı İnönü'yü ziyaret ederken Atatürk'ün kabrine gitmediler. 1946 yılında çok partili hayatın ardından kurulan Recep Peker hükümeti üyeleri, geçici kabri ziyaret etti. Çok partili hayat ile birlikte kurulan hükümetler, Atatürk'ün kabrine gitmeye başladı.¹¹⁰² Yeni seçilen Cumhurbaşkanı, Etnografya Müzesi'ni ziyaret etmedi.¹¹⁰³ Resmi devlet törenlerinin dışında devlet kurumları ve derneklerin kongreleri ve kurultaylarında delegelerin geçici kabri ziyaretleri gelenek haline geldi. Bu ziyaretlerin dışında Harp Okulu'ndan mezun olan öğrencilerden herhangi bir bakanlığın kursunu bitiren memurlara kadar her kesimden insan geçici kabre giderek Atatürk'e bağlılıklarını sundular.

Geçici kabir ziyaretlerinde iki ritüel dikkat çekmektedir. Ziyaretçiler, kabre çelenk koymakta ve saygı duruşunda bulunmaktadır. Bu iki ritüel, ziyaretlerin hepsinde uygulandı. Anıtkabir'de yerleşecek olan özel defterin imzalanması ritüelinin Etnografya Müzesi'nde uygulanıp uygulanmadığı ise tartışmalıdır. Anıtkabir inşa edildikten sonra Etnografya Müzesi'nden Anıtkabir'e yalnızca 12 Kasım 1948 ile 22 Şubat 1952 arasındaki süreyi kapsayan 190 sayfalık tek bir özel

¹⁰⁹⁹ Ulus Gazetesi, 19 Ocak 1950.

¹¹⁰⁰ Ulus Gazetesi, 27 Ocak 1939.

¹¹⁰¹ Cumhuriyet Gazetesi, 14 Temmuz 1942; Ulus Gazetesi, 10 Mart 1943.

¹¹⁰² Ulus Gazetesi, 16 Ağustos 1946.

¹¹⁰³ Ulus Gazetesi, 9 Mart 1943; Ulus Gazetesi, 6 Ağustos 1946.

şeref defteri teslim edildi. Anıtkabir yönetiminin Etnografya Müzesi ile yaptığı görüşmelerde, bu defterin öncesi ya da sonrasının bulunmadığı belirtildi. Kısacası, bu tarihlerden önceki ve sonraki defterin izine arşivlerde rastlanamadı.¹¹⁰⁴ Teslim edilen tek defterin üzerinde rakamla “8” yazmaktadır. Defterin üzerindeki bu rakam nedeniyle 1938-1948 dönemine ilişkin 7 defter daha bulunduğu değerlendirildi.¹¹⁰⁵

Dönemin gazeteleri incelendiğinde Etnografya Müzesi’ne giden ziyaretçilerin özel defteri imzaladıkları yönünde bir bilgiye rastlanmamıştır. Oysa Cumhurbaşkanlığı Köşkünde bulunan yabancı konukların Özel Şeref Defterini yazdığı ve imzaladığı basında haber olarak yer almaktadır.¹¹⁰⁶ Özel deftere yazılanların gazetelerde yer almamasının nedeni, haber değeri taşıyacak yazıların yazılmamış olması olabilir. Geçici kabir döneminden kalan tek deftere göz atıldığında; bağlılık yeminleri, şikâyetler, Atatürk’e mesajlar yer almamaktadır. Atatürk’ün kabrini ziyaret eden heyetler, üst düzey yetkililer çoğu zaman geliş nedenlerini, kurumların adlarını yazmakla yetindiler. Dönemin Cumhurbaşkanı İnönü, Atatürk’ün geçici kabrini her ziyaretinde geliş nedenini yazarak imzasını atıyordu. Örneğin; “29 Ekim Cumhuriyet Bayramı için hep birlikte saygı duruşu 29 Ekim 1949” yazıyordu. İsmet İnönü bu alışkanlığını Anıtkabir inşa edildikten sonrada devam ettirdi. İsmet İnönü gibi çoğu kurum, kuruluşlarda geliş nedenlerini yazmakla yetindiler. Örneğin; “İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Ankara ziyareti münasebetiyle ebedi şef Atatürk’ü ziyaret etmişlerdir. 18 Şubat 1949” Siyasi yetkililer dışında vatandaşlar da deftere yazmışlardır. Genel olarak “*ebedi şefimiz nur içinde yatsın*” temennileri ya da “*ölmez atam huzurunda eğiliriz*” şeklinde kısa cümleler yazıldı. Defterde henüz o yıllarda özlem, övgü satırları, bağlılık yeminleri ya da şikâyetler yoktu.¹¹⁰⁷ Deftere yazılanların kısa ve öz olmasının nedeni, birtakım siyasi ve kişisel tercihlerin yanı sıra, özellikle Atatürk’e hitap etme geleneğinin oluşmaması olabilir.

¹¹⁰⁴ **Anıtkabir Özel Defteri, (1953’ten Günümüze Anıtkabiri Ziyaret Eden Yerli ve Yabancı Heyet Başkanlarının Atatürk Hakkındaki Duygu ve Düşünceleri) C.I,** Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara, 2001, Önsöz s.5.

¹¹⁰⁵ Milliyet Gazetesi, 10 Kasım 2007.

¹¹⁰⁶ Ulus Gazetesi, 27 Şubat 1941.

¹¹⁰⁷ Faruk Bildirici, **Anıtkabir, Racon, Zambak,** Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2001, s.93-94.

5- Anıtkabir İnşasının Gecikme Nedenleri

Atatürk'ün ölüm tarihi olan 10 Kasım 1938'den itibaren Atatürk'ün mezar yeri olarak düşünülen Anıtkabir'in yapılması planlandı ve çalışmalara başlandı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarı kaybettiği 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar bu çalışmalara devam edildi. Anıtkabir inşası açısından 11,5 yılı kapsayan CHP dönemini iki ayrı bölümde incelemek yerinde olacaktır. Birinci bölüm, 10 Kasım 1938 tarihinden, Anıtkabir mimarları Prof. Emin Onat ve Doç Orhan Arda'nın nihai projelerinin hükümet tarafından kabul edildiği 18 Kasım 1943 tarihleri arasında kapsayan Anıtkabir inşaatı için hazırlık dönemidir. İkinci bölüm ise, 18 Kasım 1943 tarihinden Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarı kaybettiği 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar olan Anıtkabir inşaat dönemidir.

Anıtkabir inşaatı için hazırlık döneminde, öncelikle Anıtkabir yapıncaya kadar Atatürk'ün naaşının geçici kabir olarak belirlenen Etnografya Müzesi'ne konulması kararlaştırıldı. Cenaze törenin ardından Atatürk'ün naaşı, 21 Kasım 1938 tarihinde geçici kabir olan Etnografya Müzesi'ne konuldu. 6 Aralık 1938 tarihinde Başbakanlık Müsteşarı'nın başkanlığında toplanan komisyon, uzmanların ve mimarların görüşlerini de başvurarak Anıtkabir yeri tespiti hakkındaki raporu, 21 Aralık 1938 tarihinde hazırladı. Bu raporu görüşmek için 15 milletvekilinden oluşan CHP Parti Grubu Komisyonu, 5 Ocak 1939 tarihinde toplandı. Bu komisyon, 12 Ocak 1938 tarihinde çoğunlukla Anıtkabir yeri için Rasattepe'yi uygun gördü. 17 Ocak 1939 günü CHP Meclis Grubu'nda yapılan oylama sonucu, Anıtkabir'in inşa edilecek sahası olarak Rasattepe kararı verildi. 23 Haziran 1939 tarihinde hazırlanan Anıtkabir yapılacak arazinin sınırını düzenleyen plan, Bakanlar Kurulu tarafından 7 Temmuz 1939 tarihinde onaylanarak Rasattepe'nin kamulaştırılması kararlaştırıldı. Anıtkabir'in inşa edileceği Rasattepe sahasını kamulaştırmak amacıyla 1939 yılında ilk plan hazırlanmış, ancak istimlâk edilen arazi, Anıtkabir inşası için yetersiz bulunması nedeniyle 1940 yılında ikinci bir plana daha hazırlanarak kamulaştırılan arazi genişletilmiştir. Kamulaştırma çalışmaları uzun zaman almış, 1943 ve 1947 yıllarında dahi çalışmalara devam edilmiştir. Ancak inşaat için gerekli arazinin istimlâkinin 1941 yılı başlarında tamamlandığını ifade etmek gerekmektedir. Kamulaştırma çalışmalarının ardından 18 Şubat 1941'de Anıtkabir Proje Yarışması

açıldı. Yarışmaya başvuru süresi, 31 Ekim 1941 tarihinde sona ermesi planlandı ancak daha sonra son başvuru tarihi 2 Mart 1942'ye alınarak süre dört ay daha uzatıldı. Anıtkabir Jüri Heyeti, 23 Mart 1942'de şartnameye uygun olarak yarışmaya katılan üç eseri birincilik için hükümete önerdi. Hükümet, 9 Haziran 1942 tarihinde projede değişiklikler yapılması kaydıyla Prof. Emin Onat ile Doç. Orhan Arda'ya ait projenin uygulanmasına karar verdi. Proje tadilat süreci uzun bir zaman aldı. Bakanlar Kurulu, 18 Kasım 1943 tarihinde projenin uygulanmak üzere kabul etti. “Anıtkabir İnşaatı için Hazırlık Dönemi” olarak adlandırdığımız 1939-1943 yılları arasında Anıtkabir için Maliye Bakanlığı bütçesine konulan ödenek ve yapılan harcamalar tablosu şu şekildedir:¹¹⁰⁸

Tablo 1: 1939-1943 yılları arasında Anıtkabir için Maliye Bakanlığı bütçesine konulan ödenek ve yapılan harcamalar tablosu

YIL	AYRILAN ÖDENEK	YAPILAN HARCAMA
1939	250.000,00 TL	168.576,54 TL
1940	668.222,65 TL	668.222,25 TL
1941	385.556,37 TL	136.578, 64 TL
1942	265.332,66 TL	16.385,70 TL
1943	255.000.00 TL	133.596,76 TL
TOPLAM	1.824.111,68 TL	1.123.360,59 TL

Bu dönemde Maliye Bakanlığı'na Anıtkabir için ayrılan ödenek, Rasattepe kamulaştırma çalışmaları için, proje yarışmasının düzenlenmesi ve proje sonucu verilecek ödüller için harcandı. Harcanan 1.123.360 TL'nin 958.476 TL'si istimplâk bedeli olarak, 164.884 TL proje yarışması ve ödüller için ödendi.¹¹⁰⁹

Anıtkabir yapımında ikinci bölüm, 18 Kasım 1943 tarihinden Cumhuriyet Halk Partisinin iktidarı kaybettiği 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar olan “Anıtkabir İnşaat dönemi” 1 Haziran 1944 tarihinde Bayındırlık Bakanlığı bütçesine inşaat

¹¹⁰⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Birleşim 57, 1 Mart 1950, Cilt:25, s.188/7

¹¹⁰⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Birleşim 57, 1 Mart 1950, Cilt:25, s.188/4

hazırlıkları için 1.000.000 TL ödenek konuldu, proje mimarları ile 4 Temmuz 1944 tarihinde sözleşme imzalandı. 4 Eylül 1944 tarihinde Anıtkabir inşaatının toprak tesviye işlemleri için ihale yapıldı. 9 Ekim 1944 tarihinde Anıtkabir temel atma töreni yapıldı. Anıtkabir inşaatına harcanacak ödeneği düzenleyen Atatürk Anıt-Kabir İnşaatına Dair Yasa, 22 Kasım 1944 tarihinde kabul edildi. 1945 yılında Rasattepe’de zemin etüdü yaptırıldı. Zemin Etüdü raporu, 20 Mayıs 1945 tarihinde tamamlandı. Anıtkabir asıl inşaat kısmı, Rar Türk Limitet Şirketi’ne 20 Eylül 1945 tarihinde ihale edildi. Zemin etüdü sonucu temel ve inşa sisteminin değiştirilmesine 13 Şubat 1946’da karar verildi. Asıl inşaata ancak 1946 yılı inşaat mevsiminde başlanabildi. Temel sisteminin değiştirilmesi sonucu, betonarme ve statik hesap işlemlerin ücretinin proje mimarlara ödenmesi ve ödeme ile ilgili kaynak bulunması sorunu 1946 yılının Aralık ayında çözülebildi. Betonarme ve statik hesaplarının yapılamaması nedeniyle temel inşaatının başlaması gecikti. 1947-1950 yılları arasında ise, yüklenici firma ile Bakanlık arasındaki hukuki anlaşmazlıklar inşaatın ilerlemesini geciktirdi. 1949 yılı sonuna kadar bitirilmesi planlanan inşaatın kaba işleri tamamlanamadı. 1944 yılında Anıtkabir için verilen ödeneğin bitmesi nedeniyle 1 Mart 1950 tarihinde Meclisten çıkarılan yasayla 14.000.000 TL daha ek ödenek tahsis edildi. Anıtkabir yapımının ikinci dönemi olarak adlandırdığımız Anıtkabir İnşaat döneminde Bayındırlık Bakanlığı bütçesine konulan ödenek ve yapılan harcamalar tablosu şu şekildedir:¹¹¹⁰

Tablo 2: Anıtkabir inşaat döneminde Bayındırlık Bakanlığı bütçesine konulan ödenek ve yapılan harcamalar tablosu

YIL	AYRILAN ÖDENEK	YAPILAN HARCAMA
1944	1.000.000 TL	777.469,10 TL
1945	910.895 TL	841.800,21 TL
1946	2.000.000 TL	1.791.872,42 TL
1947	472.138 TL	452.801,53 TL
1948	2.472.138 TL	2.413.088,77 TL

¹¹¹⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Birleşim 57, 1 Mart 1950, Cilt:25, s.188/7

1949	2.772.138 TL	2.721.905,41 TL
TOPLAM	9.627.309 TL	8.998.937,44 TL

Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı döneminde 1938-1950 yılları arasında Anıtkabir için ayrılan ödenek toplam 11.451.420,68 TL oldu. Ödenekten toplam 10.123.298,03 TL Anıtkabir için harcanmıştır. Ayrıca 1950 yılında Anıtkabir'in kalan inşa işleri için 14.000.000 TL ek ödenek alınmıştır.

Bu harcamalara karşın, 11,5 yıl içinde Anıtkabir yapımı tamamlanamamıştır. Süreç incelendiğinde, Anıtkabir yapımının üç aşamada geciktiği görülmektedir. Bunlardan birincisi, Rasattepe arazisinin kamulaştırma çalışmalarının uzamasıdır. Anıtkabir'in inşa edilecek saha 17 Ocak 1939 tarihinde Rasattepe olarak belirlendi. Yer tespitinin yapılmasından sonra Rasattepe'nin kamulaştırılması gerekiyordu. 7 Temmuz 1939'da hükümetin onayladığı plana göre kamulaştırma yapıldı. Ancak resmi belgelerde de ifade edildiği gibi bu planın yetersiz kalması nedeniyle 1940 yılında ikinci kez kamulaştırma planı hazırlandı. Kamulaştırma çalışmaları için iki yıl harcanmış oldu. Kamulaştırma çalışmalarının gecikmesi nedeniyle proje yarışması açılması da gecikti. 1939 yılında Anıtkabir için bütçeye 250.000 TL konulmuş bunun 205.000 TL kamulaştırma çalışmaları için harcanması kararlaştırılmıştı. 1939 yılında kamulaştırma için bütçeye 168.576.54 TL harcandı. Ödenekten para artması, kamulaştırma çalışmalarının ödenek yetersizliğinden değil kamulaştırılacak arazi planının yetersizliğini göstermektedir. Planın yetersiz ve küçük olması nedeniyle 1940 yılında yeni kamulaştırma planı hazırlanarak 668.222,65 TL ödenek ayrılmış, ödeneğin tamamı harcanmıştır. Sonuç olarak, kamulaştırma işlemleri için yeterli plan yapılmadığı, yetersiz bir arazinin kamulaştırılmasına karar verildiği görülmektedir. Planda yapılan hata nedeniyle kamulaştırma çalışmaları uzamış ve Anıtkabir yapımı gecikmiştir.

Anıtkabir yapımını geciktiren ikinci aşama da, mimari projede değişiklik kararıdır. Anıtkabir Yarışması Jüri Heyeti, 23 Mart 1942 tarihinde yarışma şartnamesine uygun olarak hükümete üç birinci önerdi. Hükümet, üç eser arasında Prof. Emin Onat ve Doç. Dr Orhan Arda'ya ait projeyi tereddütlü bir şekilde 9 Haziran 1942 tarihinde birinci olarak seçti. Ancak hükümet projede jürinin de belirttiği değişiklikler yapıldıktan sonra kabul edilmesini kararlaştırdı. Hükümet, 18

Kasım 1943 tarihli toplantısında komisyon raporunda yazılı tavsiyelerden mimarlar Prof. Emin Onat ile Doç. Orhan Arda'nın kabul ettikleri değişiklikler yapıldıktan sonra projenin uygulanmak üzere kabulüne karar verdi. Bu değişikliklerin de yapılmasının sonunda nihayet 4 Temmuz 1944 tarihinde mimarlarla sözleşme imzalandı. Proje yarışmasının açıklanmasından mimarlarla sözleşme imzalanmasına kadar iki yıl dört ay geçti. Bu kadar uzun süre projede değişiklik yapılması için harcandı. Hükümetin projede değişiklik talepleri Anıtkabir'in yapımını geciktirdi.

Zemin etüdü sonucu oluşan hukuki sorunlar da Anıtkabir inşasını geciktirdi. Ocak-Mayıs 1945 tarihleri arasında Rasattepe'de zemin etüdü yapıldı. Zemin etüdü sonucu, Anıtkabir'in temel ve inşa sisteminin değiştirilmesi kararlaştırıldı. Bu değişiklik nedeniyle betonarme ve statik hesaplarının ücretinin proje mimarlara ödenmesi ve ödeme ile ilgili kaynak bulunması konusunda hukuki bir sorun yaşandı. Bu hukuki soruna ancak 1946 yılının Aralık ayında çözülebildi. Betonarme ve statik hesaplarının yapılmaması inşaatın aksamasına neden oldu. Temel ve inşaat sisteminde yapılan değişiklik inşaatı yüklenen firmanın bakanlıktan ek ödeme talep etmesine yol açtı. Bakanlık ek ödemeyi kabul etmeyince sorun mahkemeye taşındı. Bu hukuki anlaşmazlıkta inşaatın aksamasına yol açtı.

Anıtkabir yapımı, kamulaştırma, mimari projedeki değişiklik ve zemin etüdü sonucu oluşan hukuki sorunlar nedeniyle gecikti. Anıtkabir inşaatını geciktiren bürokratik, ekonomik ve siyasal nedenler bulunmaktadır. Öncelikli olarak İkinci Dünya Savaşı, Anıtkabir yapımını etkileyen en önemli olaydır. Anıtkabir yapımını içeren dönemde 1939-1945 yılları arasında İkinci Dünya Savaşı yaşandı.

Anıtkabir yapımının değerlendirildiği 1938-1950 arasını kapsayan 11,5 yıllık CHP döneminin 6 yılı savaş koşulları içinde geçti. Türkiye, tarafsız kalarak savaşa katılmadı. Ancak ekonomik açıdan savaşın zorluklarını yaşadı. Yetişkin nüfusun büyük bir bölümünün askere alınması üretimde büyük düşmelere yol açtı. Örneğin buğday üretiminde %50'ye yaklaşan bir gerileme oldu. Savaş öncesinde başlayan planlama çalışmaları ve sanayi yatırım programları artan savuma harcamaları nedeniyle tümüyle ertelendi.¹¹¹¹ 1930'lu yıllarda Milli Savunma Bakanlığı'nın genel bütçe içindeki payı % 20 civarında iken, savaş yıllarında bu oran %50'ye kadar

¹¹¹¹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007**, İmge Kitapevi, Ankara, 2009, s.81

ulaştı.¹¹¹² 1939-1945 dönemi tüm sektörlerin ve milli gelirin daraldığı yıllar oldu. İthalat, 1938-1939 ortalaması 110 milyon doların üzerindeyken bu rakam 1940-1941’de yarı yarıya düştü. 1938-1939’da 110 milyon dolara yaklaşan ihracat hacmi ise savaş yıllarında 125 milyon dolar dolaylarında gerçekleşti. Savaş yılları, milli hâsılının, sanayi ve tarım üretimin sürekli olarak düştüğü yıllar oldu.¹¹¹³ Makro ekonomik göstergelerdeki düşüşün dışında savaş yıllarında yaşanan ekonomik darboğaz gündelik hayatı da olumsuz etkiledi. En temel gıda maddelerinin bulunmasında bile büyük güçlükler yaşandı. Ekmek karneye bağlandı. Ekmek günlük olarak büyüklere 300 gr, çocuklara 150 gr olarak sınırlandırıldı.¹¹¹⁴ Şeker satışına kota ve izin konuldu. Perakende şeker satışı azami bir kilo ile sınırlandırıldı.¹¹¹⁵

1950 yılına gelindiğinde Anıtkabir için 10.000.000 TL’den fazla para harcanmasına rağmen bitirilememiştir ve 14.000.000 TL ek ödenek daha verilmişti. Bayındırlık Bakanlığı’na savaş döneminde bütçeden ayrılan ödenek yıllar itibariyle şu şekilde olmuştur: ¹¹¹⁶

Tablo 3: 1939-1945 yılları arası Bayındırlık Bakanlığı bütçesi

Yıl	Bayındırlık Bakanlığı Bütçesi
1939	8.143.510 TL
1940	9.047.998 TL
1941	18.666.440 TL
1942	20.166.322 TL
1943	22.621.642 TL
1944	36.558.644 TL
1945	37.442.734 TL

¹¹¹² Ertuğrul Baydar, **İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri**, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara, 1978, s.88.

¹¹¹³ Boratav, **a.g.e.**, s.86.

¹¹¹⁴ Ulus Gazetesi, 28 Şubat 1942.

¹¹¹⁵ Ulus Gazetesi, 25 Ocak 1942.

¹¹¹⁶ Baydar, **a.g.e.**, s.86.

Savaş dönemi ülkenin tüm imar işleri için ayrılan bütçeyi, Anıtkabir'in maliyeti ile karşılaştırılınca yetersiz kaldığı görülmektedir. Enflasyon farkı açısından incelenecek olursa toptan eşya fiyatları endeksi 1938 yılı 100 olarak kabul edildiğinde 1950 yılında endeks 452,1 olarak gelişim göstermiştir.¹¹¹⁷ 1939-1950 arası enflasyon farkı göz önüne alınsa bile 24.000.000 TL'lik maliyetin savaş koşulları içinde karşılanması hayli güç görünmektedir.

Savaş döneminde gerçekleşen yüksek enflasyon, yapı işlerinin maliyetini de artırmıştır. Bu artış, yerli malzemede yüzde beş yüz, bazı ithal malzemelerde ise yüzde bine kadar ulaşmıştır. Bazı inşaat malzemelerinin 1939-1943 yılları arasında fiyat farkları şu şekilde gerçekleşmiştir.¹¹¹⁸

Tablo 4: Bazı inşaat malzemelerinin 1939-1943 yılları arasında fiyat değişimleri

Malzemenin Cinsi	1939 (Kuruş)	1943 (Kuruş)	Artış Oranı %
Tuğla	1500	6000	% 400
Kereste	4000	20000	% 500
Kireç	35	300	% 857
Çimento (Yerli)	90	225	% 250
Çimento (İthal)	500	1250	% 250
Çinko	25	150	% 600
Demir	7	70	% 1000
Kum	80	375	% 470
Taş	175	900	% 515

Savaşın başladığı 1939 yılından itibaren Türkiye'de yapı faaliyeti giderek

¹¹¹⁷ Baydar, a.g.e., s.13.

¹¹¹⁸ Zeki Sayar, "Yapı İşlerimizin Bugünkü Durumu," Arkitekt Dergisi, Sayı: 139-140, İstanbul, 1944, s. 143-144.

azaldı. Zorunlu olan bazı devlet inşaatları dışında diğer bütün yapı faaliyetleri durdu.¹¹¹⁹ Örneğin, 26 Ekim 1938 yılında temeli atılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yeni binasının inşaatı savaş yılları içinde durduruldu.¹¹²⁰ Bayındırlık Bakanlığı'nın gerçekleştirdiği yatırımlarda 1940 yılına kadar düzenli bir artış olmuştu. 1940 yılından 1948 yılına kadar Bayındırlık Bakanlığı imar işleri duraklama dönemine girdi. Savaş döneminde demiryolu, köprü, sulama kanalları gibi alt yapı yatırımları, bayındırlık hizmetleri içinde en fazla harcamaların yapıldığı alanlar oldu.¹¹²¹ Kısaca, zorunlu alt yapı yatırımları dışında imar faaliyetleri durduruldu. 1946 yılına gelindiğinde imar faaliyetleri açısından darboğazın aşılamadığı görülmektedir. 1946 yılı bütçe görüşmelerinde söz alan milletvekilleri, devletin inşaa işlerinde yapılan isabetsizliklere ve israflara işaret ettiler. Ekonomik dar boğazda olan ülkede zaruri olmayan yapıların inşa edildiğini, bu inşaatların daha müsait zamanlara ertelenebileceğini, harcanan paranın daha verimli işlere yönlendirilmesi gerektiğini söylediler. İstanbul Ticaret Odası da Başbakan'a verdikleri raporda, devlet inşaatlarının geçici bir zaman için durdurulmasını önerdiler. Piyasadaki en büyük alıcı olan devlet çekilince inşaat malzemelerinin ucuzlayacağı ve halkın inşaat yapmak imkânını bulacağı düşünülüyordu.¹¹²² Bu öneri uygulanmadı ancak bu öneri o yıllarda inşaat piyasasındaki sorunları işaret ediyordu. Savaş yıllarında Türkiye, büyük bir ekonomik darboğaz yaşamıştır. Tüm makro ekonomik göstergelerde büyük düşüşler tespit edilmiştir. Devlet inşaatlarını üstlenen Bayındırlık Bakanlığı bütçesi daralmıştır. Bayındırlık işleri açısından ise devam eden devlet inşaatları bile durdurulmuştur. Bu ekonomik tabloda, Rasattepe sahasının kamulaştırılmasında harcanan iki yıl, proje değişikliği için iki yıl dört ay beklenmesi daha anlaşılabilir hale gelmektedir. Büyük maliyete sahip abidevi bir yapı olan Anıtkabir inşaatına başlanması ekonomik nedenlerden ötürü geciktirilmiş olmalıdır. Bu nedenle kamulaştırma ve proje değişikliği işlerinde acele edilmemiştir. Savaş koşulları, Anıtkabir inşaatına başlanmasını geciktiren en önemli nedenlerden biridir. Zaten Anıtkabir temel atma töreni savaşın artık sonunun yaklaştığı bir zamanda 9 Ekim 1944'te yapılabildi. Asıl inşaata ise, 1946 yılında başlanabildi. İkinci Dünya Savaşı

¹¹¹⁹ **a.g.m.**, s. 143.

¹¹²⁰ Aslanoğlu, **a.g.e.**, s.117.

¹¹²¹ Baydar, **a.g.e.**, s.13.

¹¹²² Zeki Sayar, "Devlet Yapılarının Bugünkü Durumu," *Arkitekt Dergisi*, Sayı: 179-180, İstanbul, 1946, s.249.

ve yaşanan ekonomik sıkıntı Anıtkabir'in yapımını geciktirdi.

Anıtkabir yapımının gecikmesinde bürokratik sorunlar ve plansızlık da rol oynadı. Zemin etüdü sonucu, Anıtkabir'in temel ve inşaa sisteminin değiştirilmesi ile betonarme ve statik hesaplarının ücretinin ödenmesi sorunu yaşandı. Betonarme ve statik hesaplarının mimarlara ödenmesi ve ödenek bulunması konusunda Sayıştay itiraz etti. Sayıştay'ın itirazı ek sözleşmeler düzenlenerek ve Danıştay'dan onay alınarak çözüldü. Bu sorunun dışında temel ve inşaat sisteminde yapılan değişiklik inşaatı yüklenen firmanın ek ödenek talep etmesi mahkemeye taşındı. Bütün bu sorunların aşılması için önceden mevzuatta düzenleme yapılmadı ya da Anıtkabir'e verilen öneme istinaden özel yasal düzenlemeler yapılmadı. Anıtkabir yapımı ağır işleyen bürokratik bir karar mekanizmasına bağlandı. Oysa Anıtkabir için özel yasalar düzenlenip ağır işleyen bu bürokratik yapı hızlandırabilirdi. Arkitekt dergisi yazarı Zeki Sayar'a göre, bu plansızlık ve başarısızlık bütün devlet inşaatlarında görülmektedir. Bayındırlık Bakanlığı'nın resmi inşaatları kontrol görevinde genel anlayış hakkında ana prensipler oluşturmadığı ve plan yapmadığını iddia etmektedir. Bu nedenle Sayar'a göre, yapı işlerinde başarısızlıklar, israflar ve plansız hareketlerin sorumluluğu Bayındırlık Bakanlığı'na aitti.¹¹²³ Proje aşamasında ve inşaat sırasında çıkan bürokratik ve hukuki sorunlar Anıtkabir'in müelliflerini ciddi sıkıntıya soktu. Prof. Dr. Emin Onat, 1947 yılında verdiği bir röportajda, inşaatın ne zaman biteceği sorusunu yanıtlarken satır arasında yaşanan sorunlara işaret ediyordu:

*“Kanaatimce böyle bir yapı, bundan sonra beklenmeyen müşküller çıkmadığı takdirde bizim yapı imkânlarımız ve idari mekanizmamız göz önünde tutularak en çabuk üç senede bitirilebilir.”*¹¹²⁴

Mimarın, soruyu yanıtlarken *“bundan sonra müşküller çıkmadığı takdirde”* diyerek daha önce yaşanan sorunlara atıf yapması anlamlıdır. Yine soruyu yanıtlarken *“idari mekanizmayı”* da göz önünde tutulması kriterlerden biri olarak sayması inşaat aşamasındaki bürokratik sürecin etkinliğini göstermektedir. Bürokratik yapı ve oluşabilecek sorunların önceden öngörülerek planlama yapılmaması inşaatın ilerlemesini yavaşlatmıştır.

Anıtkabir yapımının gecikmesine, siyasi iktidarın tavrı da etkili olmuştur.

¹¹²³ a.g.m., s.250.

¹¹²⁴ Evliyagil, a.g.m., s.2.

Demokrat Parti iktidarından başlayarak CHP döneminde Atatürk isminin unutturulmaya çalışıldığı ve Anıtkabir inşaatının yavaşlatıldığı iddia edildi. Demokrat Parti milletvekili Kegork Kartallıoğlu, CHP döneminde Atatürk sevgisinin uyutulmaya çalışıldığını ve Anıtkabir'in CHP yüzünden 15 yıl sonra inşa edilebildiğini söyledi.¹¹²⁵ Demokrat Parti hükümetinin Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri, İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Atatürk'e ait her şeyi silmeye çalıştığını iddia etti. İnönü'nün kindar ve intikam almayı arzulayan bir insan olduğunu belirten Bakan İleri, Anıtkabir inşaatına CHP devrinde gösterilen ilgisizlikten söz etti.¹¹²⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu ise, *“Atatürk'ün yıllar ve yıllarca Etnografya Müzesi'nin eşyaları arasında bırakılışı ve şanına layık bir Anıtkabir inşaatı işini, her baştan savma işler gibi bir komisyona havale edilip uyutulmasının”* halk vicdanında derin tepkiler uyandırdığını belirtmektedir.¹¹²⁷ Feridun Kandemir de, İnönü'nün Atatürk'ün naaşını yıllarca muvakkat kabirlerde bıraktığını ifade etmektedir.¹¹²⁸ Behçet Kemal Çağlar, Anıtkabir işinin sürüncemede kalmasının nedenini *“ilk yıllarda Refik Saydam'ın işi hafife alışına”* bağlamaktadır.¹¹²⁹

İkinci Dünya Savaşı koşullarının, zemin probleminin ve müteahhitle çıkan hukuki anlaşmazlığın inşanın gecikmesinde etkili olduğu görülmektedir. Ancak sorunların çözümünde kararlı bir siyasi irade olmaması da dikkat çekmektedir. Kamulaştırma için yapılan plansız çalışmalar, 2,5 yıla yaklaşan sürede sonuçlandırılan proje tadilatı ve ağır bir bürokrasiye bağlanan inşaat kararlı olmayan bir siyasi iradenin göstergeleridir. Ancak bu göstergelere karşın, Anıtkabir işinden asla vazgeçilmedi. Tüm aşamalar, ağır aksak olsa da ilerleyen bir sürece bağlandı. Proje tadilatı, zemin etüdü gibi yöntemlerle Anıtkabir'in sağlam bir yapı olması için çalışıldı. Anıtkabir'in görkemli ve anıtsal bir yapı olması planlandı. Bu plan çerçevesinde inşa çalışması yapıldı. Ancak inşaatta çıkan sorunlar özel yöntemlerle çözümedi. CHP döneminde, Anıtkabir inşaatı tüm diğer devlet inşaatlarında uygulanan izlek takip edildi. Siyasi iradenin bu tavrı, Anıtkabir inşaatının

¹¹²⁵ Milliyet Gazetesi, 28 Aralık 1953.

¹¹²⁶ Milliyet Gazetesi, 4 Aralık 1958.

¹¹²⁷ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.142.

¹¹²⁸ Kandemir, **a.g.e.**, s.203.

¹¹²⁹ Çağlar, **a.g.e.**, s.59.

yavaşlamasına neden oldu.

Sonuç olarak, CHP iktidarı döneminde Anıtkabir yapımı gerçekleştirilememiştir. 6 yıl süren İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik sıkıntılar, Anıtkabir'in yapımını geciktiren en önemli nedendir. Bürokratik, hukuki sorunlar da inşaatın gecikmesinde etkili olmuştur. CHP iktidarının bu sorunların çözümünde gösterdiği siyasal tavır da Anıtkabir yapımını geciktiren etkenlerden biridir. Süreç incelendiğinde kamulaştırma, proje değişikliği ve inşaat aşamalarında ciddi zaman kayıpları yaşandığı görülmektedir.

B- 1950-1960 Demokrat Parti Dönemi: Rekabet Alanı Anıtkabir

14 Mayıs 1950 Milletvekili Genel Seçimleri Demokrat Parti'nin zaferi ile sonuçlandı. Seçime katılım, % 80'i aştı. Çoğunluk sistemi sayesinde toplam 487 olan sandalyenin 408'ine DP sahip oldu; oyların %39'unu alan CHP ise, 69 sandalye ile yetinmek zorunda kaldı. Millet Partisi önemli bir varlık gösteremedi. 22 Mayıs 1950'de toplanan yeni Meclis Cumhurbaşkanlığı'na Celal Bayar'ı, Meclis Başkanlığı'na Refik Koraltan'ı seçti. Devlet başkanı olan Celal Bayar'ın partiden istifa etmesi ve genel başkanlığı Adnan Menderes'e bırakması, genel af ilan edilmesi ve liberal bir basın yasası hazırlanması gibi siyasal liberalleşme adımları atıldı ancak bu adımların arkası gelmedi. İlk yıllarda hava koşullarının iyi gitmesi, dünya piyasasında buğday fiyatlarının artması ve iktisadi liberal politikaların etkisi ile genel refah düzeyinde artış sağlandı. Bu ortamda gerçekleşen 2 Mayıs 1954 genel seçimleri Demokrat Parti'ye daha büyük bir zafer kazandırdı. DP, oyların % 56'sını aldı ve 503 milletvekilliği kazandı. CHP ise yalnızca 31 milletvekilliği kazanabildi. 1955 yılından sonra, 1954'e kadar iyi giden ekonomik parametrelerde düşüş görülmeye başlandı. 1958 yılında devalüasyon yapılmak zorunda kalındı. Demokrat Parti'nin iktidarının son döneminde muhalefetle çatışması arttı. Bu çatışma durumu, 18 Nisan 1960'da kurulan soruşturma komisyonuna da yansdı. Nisan-Mayıs 1960'da İstanbul ve Ankara'da üniversite öğrencileri hükümeti protesto etmek için büyük sokak gösteriler düzenledi. 27 Mayıs 1960'da ise, askeri darbe ile Demokrat Parti

iktidardan uzaklaştırıldı.¹¹³⁰

Demokrat Parti döneminde, Anıtkabir inşaatının tamamlanması için iktidar seferber oldu. Demokrat Parti iktidarı tarafından Anıtkabir inşaatının tamamlanması, Atatürk'e ve düşüncelerine bağlılık olarak sunuldu. Demokrat Parti Anıtkabir inşaatı tamamlandı ve 10 Kasım 1953'de Atatürk'ün naaşının Anıtkabir'e nakil töreni gerçekleşti. Özellikle inşaat sırasında Demokrat Parti tarafından Anıtkabir, CHP ile arasında siyasi rekabet alanı olarak kullanıldı. Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi arasında Anıtkabir üzerinden tartışmalar yaşandı. Anıtkabir'in inşası CHP'nin yavaşlattığını böylelikle Atatürk'ün isminin unutturulmaya çalışıldığı iddia edildi. Demokrat Parti'nin ise, Atatürk'ün hatırasına sahip çıkarak Anıtkabir inşaatına önem verildiği ileri sürüldü.

1- Rasattepe'nin Kamulaştırılmasında Yolsuzluk İddiaları

Demokrat Parti iktidarının ilk günlerinde Demokrat Parti yanlısı basında, Anıtkabir'in inşa edildiği Rasattepe'nin kamulaştırılması sırasında yolsuzluk yapıldığı iddiaları gündeme getirildi. Milliyet Gazetesi'nde "*Anıtkabir hakkında bir roman*" başlıklı yazıda, Atatürk'ün ölümünden yıllarca sonra, kendisine bir şeref mabedi yapmanın küçük hislerle, ihmale uğradığı, muvakkat kabrin zaman içinde ebedileşme yolu tuttuğu ve Anıtkabir için toplanan komisyonlarda Anıtkabir yapmamak için sabotajlar yapıldığı iddia edildi. Yazıda belirtilen bir başka konu ise, kamulaştırma sırasında yapılan yolsuzluk iddiasıydı. Yazıya göre, "*Anıt Kabir nerede yapılmalı?*" davası istenildiği gibi çözülmüş ve kabrin yapılması tasavvur edilen Rasattepe'nin sahipleri toprak spekülasyonu yapmıştı.¹¹³¹ Rasattepe'nin kamulaştırması sırasında yolsuzluk iddiaları çok geçmeden Büyük Millet Meclisi gündemine getirildi. Bağımsız Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu, "*yapılmakta olan Büyük Millet Meclisi binası ve Atatürk Anıtının (Anıtkabir) bulunduğu arazi hakkında*" Başbakanın cevaplaması isteği ile sözlü soru önergesi verdi. Tekelioğlu, soru önergesinde; yeni TBMM binası ile Anıtkabir arazilerinin kimlerden ve ne

¹¹³⁰ Eroğul, **a.g.m.**, s.119-139; Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945- 1980**, Hil Yayın, İstanbul, 1996, 45-179.

¹¹³¹ Milliyet Gazetesi, 8 Haziran 1950.

kadar para ile alındığını, bu paraların satın alınma ile mi, istimlâk ile mi ödendiğini, bu alanlarda binaların bulunup bulunmadığını ve eğer varsa kimlere ait olup, değerlerinin ne kadar olduğunu, bunlar için devletin ne kadar ödeme yaptığını, bu alanlarda istimlâk edilip, parasını alamayan arazi sahiplerinin bulunup bulunmadığını eğer varsa bu bedellerin ne kadar olup sahiplerinin kimler olduğunu sordu ve milletin bu soruların cevaplarını beklediğini ifade etti. 16 Haziran 1950 günü Meclis Genel Kuruluna gelen soru önergesine Başbakan adına Bayındırlık Bakanı Fahri Belen yanıt verdi. Bakan Belen, konu hakkında inceleme yapması gerektiğini, inceleme sonrası 23 Haziran 1950 günü açıklamada bulunacağını söyledi.¹¹³² 23 Haziran 1950 tarihinde Bayındırlık Bakanı Fahri Belen, Tekelioğlu'nun soru önergesini yanıtladı. Fahri Belen, soru önergesinin Anıtkabir ile ilgili bölümünü şu şekilde yanıtladı:

“Anıt Kabir hakkında malumatı arz ediyorum. Anıt Kabrin inşa edildiği arazi sahası 569.965 metrekaaredir. İstimlâk için harcanan paranın yekûnu 1.175.927 liradır. Bunun 43.135 metrekaresi belediyeden ve 446.007 metrekaresi şahıslardan alınmış ve 53.715 metrekaresi hazineden bedelsiz olarak intikal etmiştir. Hususi şahıslara ait kısım 309 parseli ihtiva etmektedir. Bedeli 1.018.856 liradır.

20 bin lira ve daha yukarı olan kısımlar şunlardır; 22 parsel halinde 21 m² arazi 54.075 lira bedelle Nesibe Coşa'dan, 23 parsel halinde 20.913 m² arazi 77.008 lira bedelle Aliye ve Hamdi'den (Samet'ten), 26 parsel halinde 27.446 m² arazi 71.998 lira bedelle Şefika Eren'den, 42 parsel halinde 53.610 m² arazi 234.255 lira bedelle İş Bankası, Recep Zühtü ve arkadaşlarından, 34.864 m² arazi 67.342 lira bedelle Burhan Çakır ve arkadaşlarından. Bu arsalarda istimlâk yoluyla temin edilmiştir.

Bu sahada binalı olarak istimlâk edilen gayrimenkullar vardır. Bunların kimlere ait olduğunu, tapu kıymetlerini ve istimlâk bedellerini sırasıyla arz ediyorum. 1036 tapu kıymetli bir bina 2210 lira bedelle Fikriye Erbul'dan, 2400 tapu kıymetli bir bina 16.444 lira bedelle Osman Gültan'dan, 648 tapu kıymetli bir bina 38.434 lira bedelle Emin Özbek'ten, 564 tapu kıymetli bir bina 21.744 lira bedelle Şahap Güler'den, 1440 lira tapu kıymetli bina 4.513.50 lira bedelle Süreyya Beceren'den, 950 lira tapu kıymetli bir bina 2938 lira bedelle Binbaşı Hamit'ten, 2592 lira tapu kıymetli bir bina 1085 lira bedelle Nihat Ere'den, tapusuz bir bina 5000 lira bedelle Kemal Şen'den,

Bu sahada vereseler arasındaki ihtilaf ve sahiplerinin ikametgâhlarının meçhul olması gibi sebeplerle istimlâk bedelleri bankaya yatırılmak suretiyle hazine adına tescil edilen 9 parsel mevcuttur. İstimlâk bedeli 19.952 liradır. Sahipleri de Salih ve hissedarları, İbrahim ve Ziya, İsmail oğlu Ali, Kamuran kokaydın. Maalesef metrekaresi yoktur.

¹¹³² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 9, 16 Haziran 1950, Cilt 1, s.189; Milliyet Gazetesi, 17 Haziran 1950.

İlgili makamlardan topladığım dosyalardaki gayrimenkul sahiplerinin hüviyetleri açık değildir. Aydınlatılması gereken hususlar da vardır. Ben topladığım malumatı olduğum gibi arz etmiş bulunuyorum. Bunları tespit etmenin zaman meselesi olduğunu Sayın Tekelioğlu arkadaşımız takdir buyururlar. Ali oğlu Veli kimdir. Arayacağız. Fakat bunun aranması zaman meselesidir diyorum. Kendilerine ilgilerinden dolayı teşekkürlerimi sunarım.”

Bayındırlık Bakanı Fahri Belen'in açıklamasından sonra Sinan Tekelioğlu söz aldı. Bakana teşekkür eden Tekelioğlu, bütün milletin bu sorunun yanıtını heyecanla beklediğini söyledi. Anıtkabir'in Atatürk'ün eliyle yetiştirilmiş olduğu Orman Çiftliğine değil de Rasattepe'de yapılmış olmasından dolayı vatandaşların hüznü duymakta olduğunu ve bu durumun halkta merak uyandırdığını iddia etti. Anıtkabir'in burada inşa edilmesiyle müstear namlarla bir çok açığözün haksız kazanç temin ettiğini, Rasattepe'de müstear isim kullanan yüksek makamdaki insanların da arsalarının bulunduğunu iddia etti. Tekelioğlu, verdiği sözlü sorunun gensoru haline çevrilmesini istedi. Demokrat Parti grup başkan vekillerinden Eskişehir Milletvekili Abidin Potuoğlu, gensorunun ancak grup kararıyla açılabileceğini belirtti. Balıkesir Milletvekili Sıtkı Yırcalı ile Zonguldak Milletvekili Muammer Alakent içtüzük gereği gensorunun başka bir gündeme alınması lazım geldiğini söyledi. Yozgat CHP milletvekili Avni Doğan kendisinin şahsen gensoru talebini desteklediğini bildirdi. Hükümetin konuyu incelemesi için gensorunun başka bir gündeme alınıp alınmamasını oya sunuldu ve gensorunun başka bir gündeme alınması kabul edildi.¹¹³³

Bağımsız Milletvekili Sinan Tekelioğlu'nun soru önergesinin dışında İstanbul Milletvekili Sani Yaver de, 16 Haziran 1950 tarihinde Demokrat Parti Meclis grubuna Anıtkabir sahasının istimlâki ile ilgili soru önergesi verdi. Başbakanlık tarafından sözlü olarak Parti Meclis Grubunda cevaplandırılması istenen soru önergesinde, Anıtkabir için istimlâk edilen arazinin sahiplerinin kim olduğu ve ne kadar para ödendiği soruldu.¹¹³⁴

24 Haziran 1950 tarihinde, Demokrat Parti Meclis Grup toplantısında Tekelioğlu'nun gensoru açılma teklifi gündeme geldi. Zonguldak Milletvekili Muammer Alakat, Sinan Tekelioğlu'nun TBMM ve Anıtkabir sahaslarının istimlâki

¹¹³³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 12, 23 Haziran 1950, Cilt 1, s.245-250; Zafer Gazetesi, 24 Haziran 1950; Ulus Gazetesi, 24 Nisan 1950; Milliyet Gazetesi, 24 Haziran 1950.

¹¹³⁴ BCA:30.01.44.268.2-1-2

hakkında gensoru açılması teklifi hakkında Demokrat Parti grubunun görüşünün belirlenmesinin faydalı olacağını belirtti. Söz alan bazı milletvekilleri gensorunun iktidarda bulunan icraatları ile ilgili olması gerektiğini, oysa bağımsız milletvekili Sinan Tekelioğlu'nun önergesiyle ileri sürdüğü iddiaların eski iktidar ile ilgili olduğu ileri sürüldü. Başbakan Menderes açıklamalarda bulundu. Demokrat Parti grubunda hükümet incelemesi sonuçlanıncaya kadar gensorunun ertelenmesi kararlaştırıldı.¹¹³⁵

Anıtkabir arsaları hakkında hükümet incelemesi sonuçlanmadan ve gensoru açılmadan Demokrat Parti yanlısı basın, Anıtkabir arsaları üzerinden yolsuzluk yapıldığı sonucuna ulaşmıştı:

“Dünyanın neresinde Atatürk gibi bir milletin en büyük kurtarıcısı şerefini kazanmış, bayrak halini almış bir kahramanın adına yapılan, yapılacak olan bir Anıt Kabrin sahası bu derece muazzam bir arsa spekülasyonuna fırsat telakki olunmuştur? O sahanın bir takım nüfuzlu adamlarının o sahaya arsaları tesadüf ettiği için intihap edilmediği ne malum? Her vatandaşın malını istediği fiyata alıp satmak hakkı tabii hakkı olmakla birlikte iktidarın en yüksek makamlarını işgal eden kimselerin kendi topraklarını bu vesile ile spekülasyon mevzuu yapmaları ayıp değil midir?”¹¹³⁶

Milliyet Gazetesi'nde Ali Naci Karacan, 28 Haziran 1950 tarihli yazısında Anıtkabir arsalarındaki yolsuzluk iddialarını gündeme getirdi;

“Halk Partisi iktidarının zirvelerinde oturan bir takım nüfuzlu zevat devlete hakim oldukları günlerde, ölen Atatürk için muhteşem bir Anıt Kabir yapacağız diye ellerindeki arsaları gene devlete, büyük karlar temin edecek surette satmışlar mıdır? satmamışlar mıdır? Bir istibdat rejimi yıkıldığı zaman ona mensup olanlardan bir takım ileri gelenlerin kendi iktidar devirlerinde çeşit çeşit yolsuzluklarda bulunmuş olmaları, mesela nüfuzlarını kötüye kullanmaları şahsi menfaat sağlamaya uğraşmaları.....kimseyi şaşırtmayacaktır.”¹¹³⁷

Cumhuriyet Halk Partisi, yolsuzluk iddialarına sessiz kalmadı. 7 Haziran 1950'de tarihinde CHP Meclis Grup toplantısında “Cumhuriyetin kuruluşundan bu güne kadar eğer varsa, takipsiz ve cezasız kamış suç ve suiistimallerin yeni hükümet tarafından ortaya çıkartılması” istendi.¹¹³⁸ CHP, yolsuzluk iddialarına rest çekti. Nihat Erim, hesap sormak isteyenlerin gerçek amacının Cumhuriyet Halk Partisi'ni sürekli itham altında tutmak olduğunu ileri sürdü. Nihat Erim, Demokrat Parti'nin

¹¹³⁵ Zafer Gazetesi, 25 Haziran 1950; Milliyet Gazetesi, 25 Haziran 1950.

¹¹³⁶ “Kırlı Çamaşırlar Sokağa Dökülmeye Başladı,” Milliyet Gazetesi, 28 Haziran 1950, s.2.

¹¹³⁷ Ali Naci Karacan, “Allah Beterinden Esirgesin,” Milliyet Gazetesi, 28 Haziran 1950.

¹¹³⁸ Ulus Gazetesi, 8 Haziran 1950; Ulus Gazetesi, 9 Haziran 1950.

yolsuzluk iddialarını şu şekilde yanıtladı:

*“Şimdiye kadar söyleyebildikleri emvali metruken falanca zatın haksız yere mal aldığı, Büyük Millet Meclisi ve Anıtkabir inşaat sahalarında istimlâk edilen arsaların bazı nüfuzlu kimselere aidiyeti, bir de buğday ihracı işidir. Bu mevzularda hakikaten bir yolsuzluk varsa suçluları cezalarını çekmelidir. Hatta yolsuzluk sabit olduğu takdirde, bunu örtbas edenler yahut buna alet olanlarda ceza görmelidirler. Ortaya muayyen mevzu ve şahıs konunca adaletin tecellisi için zaman aşımın dahi hesaba katmayarak mahkemeler harekete getirilebilir. Fena olan hareket, madde ve isim tasrih etmeksizin ulu orta isnatlarda bulunmaktadır.”*¹¹³⁹

Cumhuriyet Halk Partisi, yolsuzluk iddialarını şiddetle reddetti ve kendi iktidarı dönemi ile ilgili iddiaların araştırılmasını istedi. CHP'nin yayın organı Ulus Gazetesi de bu yönde yayınlar yaptı. Başbakan Menderes, Demokrat Parti Meclis Grubunda yaptığı konuşmada, seçimler öncesi *“devri sabık yaratılmayacak”* sözünün kati olarak delillerle sabit olmuş suiistimallerle hakkında takibat yapılmayacağı şeklinde anlaşılmasını gerektiğini ifade etti. Menderes, *“eğer eski iktidar partisi muhakkak hesap sorulması hakkındaki bu velveleli neşriyata devam edecek olursa, Demokrat Parti bu hususta gereken tedbirleri alacak ve hesap sorabilecektir”* dedi.¹¹⁴⁰

Sinan Tekelioğlu'nun Meclis ve Anıtkabir arsaları hakkında gensoru açılması için verdiği önerge, 30 Haziran günü 1950 Meclis gündemine alındı. CHP'li milletvekillerinin kabul oyu vermesine rağmen DP'li milletvekillerinin oyu ile önerge reddedildi.¹¹⁴¹ Milliyet Gazetesi'ne göre, sorun eski iktidara ait olduğu için reddedilmişti.¹¹⁴² Sinan Tekelioğlu, gensorunun reddedilmesinden 1,5 yıl sonra konuyu Mecliste yeniden gündeme getirdi. TBMM inşaatının Bayındırlık Bakanlığı'na devri ile ilgili yasanın görüşmelerinde söz alan Tekelioğlu, daha önce Büyük Millet Meclisi ve Anıtkabir'in arsaları hakkında verdiği sözlü önergeyi cevaplandırılan dönemin Bayındırlık Bakanının müstear isimle arsa satanlar hakkında soruşturma yapacağını ifade ettiğini hatırlattı. Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu'na bu soruşturmanın sonucunu sordu. Bakan Zeytinoğlu, arsa soruşturması hakkındaki raporun kati şeklini almadığını, soruşturma sonucunun daha

¹¹³⁹ Nihat Erim, *“Hesap Sorma Meselesi,”* Ulus Gazetesi, 9 Haziran 1950.

¹¹⁴⁰ Milliyet Gazetesi, 25 Haziran 1950.

¹¹⁴¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 15, 30 Haziran 1950, Cilt 1, s.313.

¹¹⁴² Milliyet Gazetesi, 1 Temmuz 1950.

sonra açıklayacağını ifade etti.¹¹⁴³ Ancak soruşturmanın sonucu, Meclise ve kamuoyuna hiç açıklanmadı.

Anıtkabir arsaları üzerindeki iddialar, daha sonra da dile getirildi. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İnönü döneminde Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri olan Kemal Gedeleş'in Anıtkabir'in yapıldığı Rasattepe'deki arsalarını satarak haksız kazanç sağladığını iddia etmektedir:

*"...Nihayet, dönüp dolaşmış, cumhurbaşkanlığı genel sekreterinin ısrarlı teklifi üzerine bugünkü Anıtkabirin yeri kabul edilmiş ve ortada dolaşan söylentilere bakılacak olursa, Kemal Gedeleş bu teklifi yaparken bir taşla iki kuş vurmuş, yani bir yandan İsmet Paşa'yı türbedar olmaktan kurtarmış, öbür yandan şimdi Anıtkabirin bulunduğu semtteki arsalarını değerlendirmek imkânını sağlamış imiş."*¹¹⁴⁴

Anıtkabir arsaları hakkında yolsuzluk iddiaları, sonuçsuz kaldı. Sinan Tekelioğlu'nun gensoru teklifi, Demokrat Partili milletvekillerinin oyu ile reddedildi. Demokrat Parti seçim beyannamesinde iktidara geldiği takdirde bir devri sabık yaratmak teşebbüsünde olmadığını ifade etmişti. Başbakan Menderes, mecliste hükümet programını okurken muhalefette iken yapılan bu vaade iktidarda iken sadık kalınacağını teyit etti. Hükümetin memlekette herhangi bir husumet ve intikam havası yaratmayacağını söyledi.¹¹⁴⁵ Anıtkabir arsalarının istimlâk tartışmanın sona erdirilmesinde Demokrat Parti'nin devri sabık yaratılmayacak sözünün etkisi vardır. Ancak tek neden bu değildir. Anıtkabir arsaları üzerinden Cumhuriyet Halk Partisi suçlandı ancak bu iddialar kanıtlanmadı ve bir sonuç elde edilmedi. Zaten amaç, belli bir sonuç elde etmek değildi. Demokrat Parti, kamuoyuna Cumhuriyet Halk Partisini Atatürk kabri üzerinde dahi yolsuzluk yapan bir parti olarak sundu. Tartışma çok uzamadan Demokrat Parti tarafından sona erdirildi.

2- Anıtkabir Projesinde Değişiklik Tartışması

Başbakan Adnan Menderes, Hükümet programında uygulanacak esaslardan birinin bütün devlet hizmetlerinin görülmesinde azami tasarruf zihniyetiyle hareket

¹¹⁴³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 15, 10 Aralık 1951, Cilt 11, s.95-100

¹¹⁴⁴ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.142.

¹¹⁴⁵ Milliyet Gazetesi, 1 Haziran 1950.

ederek devlet masraf ve külfetlerini asgariye indirmek olduğunu açıkladı.¹¹⁴⁶ Ancak hükümet programı okunmadan önce basında, tasarruf amacı ile Anıtkabir inşaatında inceleme yapılacağı haberleri yayınlandı.¹¹⁴⁷ Basına, hükümetin Anıtkabir projesinde bazı aksak tarafların düzeltilmesi ve daha estetik bir şekle sokulması için karar aldığı yansdı. Proje tadilatı ile 14 milyon liraya ihtiyacı olan inşaatın 3-4 milyon liraya 1951 yılında bitirileceği iddia edildi.¹¹⁴⁸ 6 Haziran 1950 günü, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Bayındırlık Bakanı Fahri Belen Anıtkabir inşaatını ziyaret etti. Bayar, 10 senedir sürüncemede kalan inşaatın Türk Milletine büyük ıstırap verdiğini söyledi. Anıtkabir inşaatının bitirilmesi için Türk milletinin ve hükümetinin katlanamayacağı fedakârlığın bulunmadığını ifade etti. Başbakan Menderes ise, Anıtkabir inşaatının tamamlanmamasından dolayı milletin manevi huzursuzluk içinde olduğunu, Anıtkabir bir an evvel yapımının herkes için bir borç olduğunu söyledi. Ayrıca ziyarette, inşaatın bir an evvel bitirilmesi için Bayındırlık Bakanı Fahri Belen'in başkanlığında bir komisyon kurulduğu ve çalışmalara başlandığı açıklandı.¹¹⁴⁹

Anıtkabir projesinde değişiklik yapılacağı haberine Ulus Gazetesi, tepki gösterdi. Gazete, yabancı sanatçıların Atatürk için yapılan Anıtkabir'in eşsiz bir abide olduğunu düşündüklerini iddia etti. Mozole dışında bitirilen Anıtkabir'in "*çarçabuk, ucuz harç ve alelade malzeme ile tıpkı taştan bir binayı çinko ile örter gibi tamamlayıp kurtulmanın doğru olmadığı*" ifade edildi. Gazete, gerekirse Anıtkabir'i olduğu gibi bırakıp Atatürk'e 100 bin altını çok görmeyen bir nesil tarafından tamamlanmasını istedi.¹¹⁵⁰ Ulus Gazetesi, tasarruf yapmak amacıyla Anıtkabir projesinde değişiklik yapılmasına karşı çıkmaktadır. Ulus, Anıtkabir inşaatının durdurulduğunu iddia etti. Bayındırlık Bakanlığı uzmanlarının Anıtkabir projesini değişiklik yapmak için incelediklerini duyurdu.¹¹⁵¹

Bayındırlık Bakanlığı yetkilileri, Anıtkabir inşaatından tasarruf edilmesi ve inşaatın bir an önce bitirilmesi için mozole bölümünde ara katı oluşturan şeref

¹¹⁴⁶ Milliyet Gazetesi, 30 Mayıs 1950.

¹¹⁴⁷ Zafer Gazetesi, 26 Mayıs 1950; Milliyet Gazetesi, 26 Mayıs 1950.

¹¹⁴⁸ Milliyet Gazetesi, 28 Mayıs 1950.

¹¹⁴⁹ Zafer Gazetesi, 7 Haziran 1950; Son Posta Gazetesi, 7 Haziran 1960; Milliyet Gazetesi, 7 Haziran 1950.

¹¹⁵⁰ Ulus Gazetesi, 8 Haziran 1950.

¹¹⁵¹ Ulus Gazetesi, 9 Haziran 1950.

holünün döşemeleri ve lahit taşının konulması ile mozole inşaatının bitirilmesini planladı. Lahdin bulunduğu bölümün üstü tamamen açık ve kolonsuz olarak yapılması kararlaştırıldı.¹¹⁵² Bu karara göre, Mozole binası kolonsuz ve üstü açık bir biçimde bırakılacaktı. Kısacası, Mozole binası yapılmayacaktı. Ancak şaşırtıcı bir şekilde bu radikal proje değişikliği, Ulus Gazetesi gibi muhalif basında yer almadı. Demokrat Parti yanlısı Milliyet ve Zafer gazetelerinde de proje değişikliği haberi yer almadı. Yalnızca Cumhuriyet Gazetesi, proje değişikliği kararına yer verdi.¹¹⁵³ Proje değişikliği kararını, Falih Rıfki Atay, eleştirdi. 3 Eylül 1950 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde yayınlanan yazısında Atay, ne mimarına ne de sanat ve kültür adamlarına sorulmaksızın tasarruf bahanesi ile Mozole kısmının yapımından vazgeçilmesinin Anıtkabir’i anıtlıktan çıkartacağını ifade etti. İstanbul’daki sanat ve kültür adamlarının bu karardan dolayı üzüntülü olduğunu iddia etti. Yazısında Bayındırlık Bakanı Fahri Belen’e seslenen Atay, kimsenin Atatürk’ü bir an önce gömmek bahanesine kapılmadığını, Atatürk’ün geçici olmakla beraber Fatih’in, Yavuz’un türbelerinden de büyük ve kubbeli bir bina içinde yattığını, açıkta olmadığını belirtti. Anıtkabir’i anıtlıktan çıkartacağını düşündüğü proje değişikliğini, Vandalizm olarak nitelendirdi. Güzel Sanatlar Akademisi’ne giren her öğrencinin bu değişikliği facia olarak okuyacağını ileri sürdü. Anıtkabir’in son parasını kesmenin tasarruf etmek değil sanat eserini sakatlamak olacağını, bütün bir kurtuluş devrinin tek anıtının üç milyon liranın bir kısmını tasarruf için feda etmenin akla hayale sığmayacak bir karar olduğunu yazdı. Falih Rıfki Atay, jüri heyetindeki profesörlerin, sanatkârların ve mimarların proje değişikliğinin Anıtkabir’i tahrip etmediği yolunda görüşlerinin ve imzalarının alınmasını istedi. Proje değişikliği yerine Anıtkabir’in uzun yıllarda inşa edilebileceğini, hatta olduğu gibi bırakılabileceği ifade etti. Atay, yazısının sonunda Bayındırlık Bakanından büyük bir devrin mezar taşına dokunulmamasını rica etti.¹¹⁵⁴

Milliyet Gazetesi’nde Ali Naci Karacan, köşe yazısında Cumhuriyet Halk Partili yetkililerin Anıtkabir proje değişikliği konusundaki itirazlarını kendisine “*Ya Anıt kabir meselesi! Bütün sanat adamları isyan halindedeler! Bilir misin ki müteahhidi*

¹¹⁵² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim:80, 23 Mayıs 1951, Cilt:7, s.172/1-2.

¹¹⁵³ Cumhuriyet Gazetesi, 23 Ağustos 1950.

¹¹⁵⁴ Atay, **a.g.m.**, s.2.

zarardan korumak, kazandırmak için projeyi ufalttılar” sözleriyle ifade ettiklerini yazdı. Ali Naci Karacan, bu itirazlara kendisinin cevabını şu şekilde yazdı:

*“Sanatkârların isyanda haklı olup olmadıklarını bilmem, fakat bildiğim şudur ki projeyi yalnız tasarruf için ufalttılar. Anıt Kabrin yeri spekülasyoncuların arsalarını satabilmeleri için yanlış seçilmişti. Halk Partisinin iktidarınca alınan toprağın mukavemetsizliği ihaleden sonra anlaşılınca; Halk Partisi iktidarının takdirsizliği devlet hazinesini değil, müteahhidi de büyük zararlara soktu. Demokratlar “zararın neresinden dönülse kardır” diyerek projeyi daha ekonomik hale koydular. Binaenaleyh projenin ufalması müteahhidin lehine değil, aleyhine olmuştur.”*¹¹⁵⁵

Bayındırlık Bakanlığı yetkililerin proje değişikliği kararı, kamuoyu ile paylaşılmadı. Bu nedenle olsa gerek 10 Kasım 1950 tarihli Ulus Gazetesi’nde, *“Anıtkabir projesinde değişiklik yapılıp yapılmayacağına önümüzdeki günlerde belli olacağı”* belirtildi.¹¹⁵⁶ Gerçekten de Hükümet, Bayındırlık Bakanlığı’nın ilk proje değişikliği kararını yok sayarak konuyu, Anıtkabir Proje Yarışması jüri üyeleri ve Anıtkabir mimarlarından oluşan bir komisyona havale etti. Komisyon, Anıtkabir projesinde mozolenin kolonları üstünde yükselen kısmının kaldırılmasını, şeref holünde yer alması planlanan kabrin bir kat aşağıya mezar odasına alınmasını ve şeref salonunun tavanın açık kalmasını önerdiler.¹¹⁵⁷ Bakanlar Kurulu, 29 Kasım 1950 tarihli toplantısında komisyonun Anıtkabir projesinde değişiklik önerisini kabul etti.¹¹⁵⁸ Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu, 30 Aralık 1950 tarihinde düzenlediği basın toplantısında proje değişikliğini açıkladı. Bakan Zeytinoğlu, bu değişiklik ile iki yıl kazanıldığını ve Anıtkabir’in 1952 yılı Kasım ayında bitirileceğini iddia etti. Ayrıca inşa ve kamulaştırma bedelinden de 7.000.000 TL’ne yakın bir para tasarruf edileceğini iddia etti.¹¹⁵⁹

Bakan Zeytinoğlu’nun açıklamasını, Ulus Gazetesi, *“Atatürk için yapılan Anıt-Kabrin üstü açık olacak”* manşeti ile duyurdu.¹¹⁶⁰ İktidar partisi yanlısı Zafer Gazetesi ise, *“Anıt-Kabir İnşaatı 1952 yılında bitirilecek”* manşetini attı.¹¹⁶¹ Proje değişikliğinin açıklamasından sonra Ulus ve Zafer gazeteleri arasında polemik

¹¹⁵⁵ Ali Naci Karacan, “Demokrat Parti Muvaffak Olmasında Ne Olursa Olsun,” Milliyet Gazetesi, 15 Eylül 1950, s. 1-5.

¹¹⁵⁶ Ulus Gazetesi, 10 Kasım 1950.

¹¹⁵⁷ Zafer Gazetesi, 31 Aralık 1950; Ulus Gazetesi, 31 Aralık 1950.

¹¹⁵⁸ BCA:, 030.18.01.02.124.88.7

¹¹⁵⁹ Ulus Gazetesi, 31 Aralık 1950; Milliyet Gazetesi, 31 Aralık 1950; Zafer Gazetesi, 31 Aralık 1950.

¹¹⁶⁰ Ulus Gazetesi, 31 Aralık 1950.

¹¹⁶¹ Zafer Gazetesi, 31 Aralık 1950.

başladı. Ulus Gazetesi, Anıtkabir planının esaslı surette değiştirilmiş olması her tarafta hayret ve teessür uyandırdığını iddia etti. 1954 yılında bitirilmesine karar verilen Anıtkabir'in 1952 yılında bitirilmesi bahanesiyle küçülttüğünü yazdı. Gazete, Atatürk için milletin üç-beş milyon fazla masrafı seve seve karşılayacağını belirtti. Mimarların verdikleri kararın, siyasi iradeye uymaktan başka bir şey olmadığını ileri sürdü. Ulus Gazetesi, Anıtkabir müteahhidinin de sürekli sızlanmakta olduğunu ve işin kendi üzerinden alınmasını istediği söylentileri olduğunu yazdı. Gazete, Anıtkabir'in küçültülmesi ve değiştirilmesinin nedeninin meçhul olduğunu iddia etti.¹¹⁶² Zafer gazetesi Başyazarı Mümtaz Faik Fenik ise, muhalefete yüklendi. Fenik "Anıt-Kabir ve Muhalefet" başlıklı köşe yazısında Atatürk'ün ölümünün üzerinden on iki sene geçmesine rağmen Anıtkabir'in tamamlanmamış olduğunu hatırlattı. Yazar, Anıtkabir'in tamamlanmamasının nedenini şu şekilde açıkladı:

"Çünkü Atatürk'e karşı sevgi gösteremeyen birkaç kişi o öldükten sonra, Anıtkabir işini sürüncemede bırakmaktan adeta hususi bir haz duyarak işi muazzam tuttular, kâh tahsisat vermişler, kah tahsisatı kesmişler, böylece Anıtkabir inşaatını uzatmışlardır. Eğer memleketin her tarafında kendi namlarını ve kendi şöhretlerini ilan ettikleri bir heykel yahut bir abide için gösterdikleri dikkat ve itinayı, Anıtkabir'e de sarf etmekten çekinmeselerdi bu iş çoktan biter, milletçe de hiç olmazsa bu içten duyulan hicranın sonu gelmiş olurdu. Hayır onlar işi uzattıkça uzattılar ve zaman oldu ki Anıtkabir inşaatına lüzumlu malzemeyi getirmek için vagon da tahsis etmekte bile hasis davrandılar."

Mümtaz Faik Fenik, Demokrat Parti'nin iktidara gelir gelmez Anıtkabir'i bitirmek için gerekli tedbirleri aldığını yazdı. Hükümetin proje değişikliği kararını her Türk'ün sevinçle karşılaması gerektiğini ancak "inşaatı senelerce uzatan kimselerin fikirlerini yayan gazetelerin" Anıtkabir'in üzerinin açık kalacağını yazdıklarını, milletin bu karara hayret ettiğini ve üzüntü içinde olduklarını yazarak eleştirdiklerini belirtti. Yazar, bu iddialara yanıt verdi. Kabrin üzerinin açık kaldığı iddiasının doğru olmadığını, asıl defin yerinin lahdin altında üzerinin kapalı olduğunu, üst kısımda sembolik lahdin üzerinde bulunan kubbenin yapımından vazgeçildiğini belirtti. Yazar, Fenik, CHP'li muhalif basının proje değişikliğini kışkırtma aracı olarak kullanıp Anıtkabir meselesini sömürdüklerini iddia etti. Atatürk için yapılacak Anıtkabir'in hem ihtişamlı olmalı, hem de süratle yapılması

¹¹⁶² Ulus Gazetesi, 1 Ocak 1951.

gerektiğini, yeni iktidarın bu esaslar çerçevesinde hareket ettiğini yazdı.¹¹⁶³ Zafer Gazetesi'nden Hikmet Yazıcıoğlu da muhalif basının Anıtkabir meselesini sömürdüğünü ve proje değişikliğini yanlış aksettirmeye çalıştıklarını iddia etti.¹¹⁶⁴

Ulus Gazetesi ise, bu iddialara karşı, iktidar sözcülerinin “*Anıtkabir’de yapılan budamayı halka hazmettirmeye çalıştıklarını*” yazdı. Ulus, iktidar gazetesinin iddialarına şu karşılığı verdi:

“Demagojinin en hurdalaşmış formülleriyle izaha çalışıyor, vatandaşları her halde pek saf zannediyor ki yapılan budamanın hakiki sebeplerini bu surette kimsenin artık araştırmayacağını kendisini inandırmak istiyor. Fakat vatandaşlar, onların zannettiği kadar saf değildir. Durup dururken Anıtkabir, planının değiştirilmeyeceğini düşünmektedirler. İşin başında memleketin salahiyyet sahibi mimar ve mühendislerinin bir müsabaka ile seçtikleri o şaheser Anıt projesinin aynı mimarlar tarafından durup dururken değiştirilmeyeceğini bilirler. Anıtkabir, şimdi sokulmak istenen budanmış şekli ile daha güzel olacaksa, işin başında neden mimarlar, mühendisler projeyi bu şekilde kabul etmediler acaba? İktidar sözcüsünün yazdığı gibi o zaman iktidarda Atatürk’ü sevmeyenler var ise onlar böyle 7 milyon lira daha az masraflı bir projeyi acaba neden tercih etmediler? Bir müsabaka neticesinde tespit ve kabul edilmiş Anıtkabir planının yukarıdan verilen bir emirle alel acele teşkil eden bir komisyonla değiştirilmesinin sebebi nedir? Bu cihet halk efkârına açıklanmalıdır?”

Ulus Gazetesi, ayrıca projenin küçültülmesinin müteahhit firmanın istekleri arasında bir ilişki olup olmadığını sordu. Ulus, günün birinde kızıl veya mürteci bir idare gelirse cumhuriyetle birlikte ilk yıkacağı yerin Atatürk’ün Anıtkabir’i olacağını belirtti. Demokrat Parti iktidarının yaptığı proje değişikliğinin bunun biraz daha hafifi olduğunu iddia etti.¹¹⁶⁵

İnşaat tamamlandıktan sonra da Ulus Gazetesi’nin itirazları devam etti. Ulus Gazetesinde Altan Öymen, proje değişikliğini şu şekilde eleştirdi:

“Anıtkabir projesi bir kaç defa tadil edildi. Proje mimarları şimdiki mozolenin üstüne büyük bir kubbe konulmasını istemişler ve planlarını ona göre yapmışlardı. 1950’den sonra “Bu iş çok para ister” denildi. “Çabuk bitirelim” denildi Projenin kah tavansız tatbikine karar verdiler; kah “kubbesiz yapalım daha iyidir” dediler. Neticede şimdiki şekline karar verdiler. Anıtkabir’i gezerken insanın aklına hep ilk proje geliyor. Şimdiki halde bu kadar güzel görünen bu yapı, kim bilir proje noktası noktasına tatbik edilse ne kadar muhteşem olacaktı diyor gönül. Diyor ama ne dersiniz birkaç milyon daha lazımmış, çabuk bitirmek lazımmış... İlgililerin

¹¹⁶³ Mümtaz Faik Fenik, “Anıt-Kabir ve Muhalefet,” Zafer Gazetesi, 2 Ocak 1951, s.1-4.

¹¹⁶⁴ Hikmet Yazıcıoğlu, “Bari Bu İş Sömürmeseler,” Zafer Gazetesi, 2 Ocak 1951, s.3.

¹¹⁶⁵ Ulus Gazetesi, 3 Ocak 1951.

iktisadi ve bilhassa siyasi hesaplarına bizim aklımız ermez ki... ”¹¹⁶⁶

Milliyet Gazetesi de, kamuoyu önünde maddi ve manevi bir sorumluluk yüklenmek istemeyen CHP'nin Anıtkabir meselesi ile ilgili bir polemik açmaktan çekinmediğini ve “*aziz Atanın ismini istismar ederek her gün sistemli surette*” yayında bulunduğunu yazdı.¹¹⁶⁷

CHP'nin yayın organı Ulus Gazetesi'nin sert muhalefetine rağmen CHP'li milletvekilleri, Anıtkabir projesindeki değişikliği Mecliste gündeme getirmediler. Proje değişikliği kararı, Mecliste DP'li milletvekili Bahadır Dülger'in verdiği sözlü soru önergesi ile gündeme geldi. Dülger, soru önergesinde Anıtkabir inşaatının müteahhidini, taş ve beton kısımlar ile ilgili teknik detayları, üstü açık olarak kararlaştırılan kısmın taş ve beton miktarını sordu. Önergeyi, Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoglu yanıtladı. Bakanın konuşmasının ardından tekrar söz alan Dülger, Anıtkabir inşaatında yapılan değişiklik dolayısıyla muhalefet çevrelerinin konuyu istismar ettiklerini bu nedenle Bakanın açıklama yapması için soru önergesi verdiğini söyledi.¹¹⁶⁸

Proje değişikliği kararı, iktidar ve muhalefet yanlısı basın arasında polemik konusu oldu. Muhalif basın, iktidarın proje değişikliği kararını sert bir şekilde eleştirdi. Bu eleştirilere karşı, iktidar yanlısı basın, Anıtkabir'in CHP döneminde tamamlanamadığını belirterek CHP'yi eleştirdi. Yaşanan tartışma, Anıtkabir inşaatı üzerinden Atatürk'e bağlılık ve sahiplik meselesi idi. CHP'li basın, Anıtkabir projesindeki değişikliği, Anıtkabir'i yarım bırakmak ve Atatürk'e yapılacak eserin budanması demek olduğunu belirtti. DP'li basın ise, CHP döneminde işin ağırdan alındığını, DP döneminde ise Anıtkabir inşaatında yapılan proje değişikliğini ve Anıtkabir inşaatına hız verilmesine Atatürk sevgisinin kanıtı olarak sundular.

3- Geçici Kabirde Son Yıllar ve Siyasi Tartışmalar

19 Mayıs 1950 tarihinde İnönü, seçimleri kaybetmiş bir Cumhurbaşkanı

¹¹⁶⁶ Altan Öymen, “*Anıt-Kabir,*” Ulus Gazetesi, 19 Eylül 1953, s.4.

¹¹⁶⁷ Milliyet Gazetesi, 4 Ocak 1951.

¹¹⁶⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 30, 15 Ocak 1951, Cilt:4, s.210-212; Zafer Gazetesi, 16 Ocak 1951.

olarak Gençlik ve Spor Bayramı nedeniyle geçici kabri ziyaret etti.¹¹⁶⁹ Öğleden sonra ise, İnönü'nün selefi olacak olan Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar, Atatürk'ün kabrine giderek saygı duruşunda bulundu.¹¹⁷⁰ 22 Mayıs günü yeni Meclis ilk toplantısını yaptı. Meclisin ilk toplantısından bir gün önce Demokrat Partili Milletvekilleri Meclis Başkanı adayını Refik Koraltan başkanlığında Etnografya Müzesi'nde geçici kabri ziyaret etti. Demokrat Parti, CHP döneminde uygulanmayan bir ritüeli başlattı. Bu tavır, Demokrat Parti'nin Cumhuriyet Halk Partisi ile Atatürk'e bağlılık ve sahiplik yarışına girişeceğinin işaretiydi.¹¹⁷¹

Türkiye ve Yunanistan arasında Kıbrıs sorununun alevlenmediği bir dönemdi. Yunan Kralına göre, Türk-Yunan ilişkileri “*dünyanın taklit etmesi icap eden dostluk örneği*” idi.¹¹⁷² Bu dönemde Yunanistan'ın tüm üst düzey yöneticileri Ankara'yı ziyaret etti. Yunanistan Kralı, I. Paul,¹¹⁷³ Yunanistan Dışişleri Bakanı Venizelos¹¹⁷⁴ ve Yunanistan Başbakanı Papagos, geçici kabri ziyaret ederek saygı duruşunda bulundu ve çelenk koydu.¹¹⁷⁵ CHP döneminde başlayan Amerikalı yetkililerin Türkiye ziyareti bu dönemde de devam etti. NATO Avrupa Kuvvetleri Başkomutanı Eisenhower, Türkiye ziyaretinde Cumhurbaşkanı Bayar, Başbakan Menderes ile görüştü. Ancak Eisenhower, Atatürk'ün geçici kabrini ziyaret etmedi.¹¹⁷⁶ Bir başka asker ziyaretçi NATO Güney Avrupa Bölgesi Başkomutanı Amiral Carney¹¹⁷⁷ ve İstanbul'a gelen Amerikan 6. Filo Komutanı Amiral Gardner¹¹⁷⁸ da Ankara ziyaretlerinde, Atatürk'ün kabrine gitmediler. ABD'li askerler Türkiye'nin hassasiyetleri konusunda bilgi sahibi değillerdi ya da bu ritüeli önemsemediler. Ancak daha da şaşkıncı olan ABD'li askerlerin geçici kabre gitmemeleri hakkında hiçbir eleştiri olmadı. Dost ve müttefik Amerikalı askerlerin töreni es geçmeleri Demokrat Parti ve CHP yanlısı basının dikkatinden kaçtı. ABD'ye ihtiyaç duyan ve NATO'ya girme aşamasında olan Türkiye, ABD'li askerlerin nezaketsizliğini ve bu sevimsiz ayrıntıyı gündeme getirmede. Ancak Amerikalı askerlerin protokol

¹¹⁶⁹ Ulus Gazetesi, 20 Mayıs 1950.

¹¹⁷⁰ Zafer Gazetesi, 20 Mayıs 1950.

¹¹⁷¹ Zafer Gazetesi, 22 Mayıs 1950; Ulus Gazetesi, 22 Mayıs 1950.

¹¹⁷² Zafer Gazetesi, 12 Kasım 1953.

¹¹⁷³ Zafer Gazetesi, 10 Haziran 1952.

¹¹⁷⁴ Zafer Gazetesi, 31 Ocak 1952.

¹¹⁷⁵ Ulus Gazetesi, 18 Haziran 1953.

¹¹⁷⁶ Zafer Gazetesi, 5 Mart 1952.

¹¹⁷⁷ Zafer Gazetesi, 14 Mart 1952.

¹¹⁷⁸ Zafer Gazetesi, 15 Nisan 1952.

usulsüzlüğü kısa zamanda düzeltildi. Atlantik Orduları Başkomutanı General Ridgway, ziyareti sırasında Atatürk'ün kabrini unutmadı.¹¹⁷⁹ NATO Deniz Kuvvetleri Başkanı Amiral Cormick de geçici kabri ziyaret etti.¹¹⁸⁰ Bu ziyaretleri dışında Yugoslavya Askeri heyeti,¹¹⁸¹ Endonezya'nın eski Başbakanı,¹¹⁸² Yunan ve Yugoslav üniversite öğrencileri,¹¹⁸³ de bu dönemde geçici kabre gitti.

Sivil toplumun ziyaretleri de devam etti. Kızılay Kongresi delegeleri, Atatürk'ün kabrini ziyaret ederek çelenk koydu.¹¹⁸⁴ Dış Tabipleri Kongresi üyeleri, geçici kabre gitti.¹¹⁸⁵ Taşıt İşçileri Federasyonu Kongresi üyeleri,¹¹⁸⁶ Hayvancılık Kongresi delegeleri,¹¹⁸⁷ İş Bankası Yetkilileri,¹¹⁸⁸ geçici kabri ziyaret etti.

Demokrat Parti döneminde de CHP döneminde olduğu gibi ulusal bayramlarda ve Atatürk'ün ölüm yıldönümlerinde devlet protokolü, geçici kabir Etnografya Müzesi'ni ziyaret etti. Etnografya Müzesi'nde en yoğun katılımlı törenler 10 Kasım günlerinde oldu. Atatürk'ün öldüğü saat olan 09.05'de Cumhurbaşkanı Bayar, Meclis Başkanı Koraltan, Başbakan Menderes, Bakanlar, CHP Genel Sekreteri, sivil ve askeri protokol geçici kabirde saygı duruşunda bulundu. Bayar'da İnönü gibi kabire bir buket çiçek koydu.¹¹⁸⁹ CHP Genel Başkanı İnönü ise, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde düzenlenen törenin ardından yürüyerek Etnografya Müzesine gitti ve geçici kabri ziyaret etti.¹¹⁹⁰ İnönü'nün Atatürk'ün kabrini ziyaret şekli Zafer Gazetesinin tepkisini çekti. Gazete, "*İnönü'nün tebessümler saçarak elleriyle kollarıyla alkışlar toplayarak*" geçici kabri ziyaret ettiğini yazdı. "*CHP tertipçileri yası bayrama çevirdiler*" başlığını kullandı.¹¹⁹¹ Zafer Gazetesinin Başyazarı Mümtaz Faik Fenik, CHP ve İnönü'nün Atatürk'ün ölüm yıldönümünü kendi propagandasına alet etmekle ve mezara siyaset sokmakla itham etti.¹¹⁹²

¹¹⁷⁹ Zafer Gazetesi, 7 Eylül 1952.

¹¹⁸⁰ Zafer Gazetesi, 3 Ekim 1952.

¹¹⁸¹ Zafer Gazetesi, 25 Eylül 1952.

¹¹⁸² Zafer Gazetesi, 13 Mayıs 1952.

¹¹⁸³ Zafer Gazetesi, 22 Mayıs 1953.

¹¹⁸⁴ Zafer Gazetesi, 26 Kasım 1950.

¹¹⁸⁵ Zafer Gazetesi, 15 Şubat 1951.

¹¹⁸⁶ Zafer Gazetesi, 13 Mayıs 1952.

¹¹⁸⁷ Zafer Gazetesi, 13 Şubat 1953.

¹¹⁸⁸ Zafer Gazetesi, 27 Ağustos 1953.

¹¹⁸⁹ Zafer Gazetesi, 11 Kasım 1950; Zafer Gazetesi, 11 Kasım 1951; Zafer Gazetesi, 11 Kasım 1952

¹¹⁹⁰ Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1950.

¹¹⁹¹ Zafer Gazetesi, 11 Kasım 1950.

¹¹⁹² Mümtaz Faik Fenik, "*Meşum Bir Siyaset Tertibi*," Zafer Gazetesi, 11 Kasım 1950, s.1-2.

Gazetenin bir başka yazarı Hikmet Yazıcıoğlu ise, İnönü'nün milli matemi istismara kalktığını yazdı.¹¹⁹³ Ulus Gazetesi'nde, bu eleştirilere karşılık geçici kabir ziyaretinde vatandaşların kendiliğinden İnönü'ye sevgi gösterisinde bulduklarını ve vatandaşların İnönü'nün hizmetlerini takdir etmesinin yadırganmaması gerektiği ifade edildi.¹¹⁹⁴ 10 Kasım 1951 töreninde yine Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı, Bakanlar ve protokol saat 09.05'de geçici kabirde hazır bulundu. Bayar, bir buket çiçek koydu. Başbakan Menderes, törene yarım saat geç kaldı. Ulus Gazetesi, "Adnan Menderes bu sefer de geç kaldı" başlığını attı ve 1939'dan bu yana ilk kez bir Cumhuriyet Başbakanının geleneği bozduğunu yazdı.¹¹⁹⁵ Cumhurbaşkanı ve devlet protokolünün ziyareti sonrası CHP Genel Başkanı İnönü ve CHP'liler de Atatürk'ün kabrini ziyaret etti.¹¹⁹⁶

Cumhuriyet Bayramında Cumhurbaşkanı Bayar, Meclis Başkanı, Başbakan, Bakanlar, üst düzey protokol, CHP temsilcisi geçici kabri ziyaret etti. Bayar, bir buket çiçek koydu.¹¹⁹⁷ İnönü, öğleden sonra CHP Genel Sekreteri, Genel İdare Kurulu üyeleri ile Etnografya Müzesi'ne gitti.¹¹⁹⁸

30 Ağustos Zafer Bayramında Genelkurmay Başkanı, kuvvet komutanları Etnografya Müzesi'ni ziyaret etti.¹¹⁹⁹

23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramında, CHP döneminde olduğu gibi DP döneminde de geçici kabri, yalnızca Ankara okullarından seçilmiş çocuklar ziyaret etti.¹²⁰⁰

19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramında ise Cumhurbaşkanı Bayar, Meclis Başkanı, Başbakan, Bakanlar, Genelkurmay Başkanı Etnografya Müzesi'ni ziyaret etti. Geçici kabre Cumhurbaşkanı Bayar, bir buket çiçek koydu.¹²⁰¹

¹¹⁹³ Hikmet Yazıcıoğlu, "Kim İnanır, Kim Kanar," Zafer Gazetesi, 11 Kasım 1950, s.3.

¹¹⁹⁴ Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1950.

¹¹⁹⁵ Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1951.

¹¹⁹⁶ Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1951; Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1952.

¹¹⁹⁷ Zafer Gazetesi, 30 Ekim 1950; Zafer Gazetesi, 30 Ekim 1951; Zafer Gazetesi, 30 Ekim 1952; Zafer Gazetesi, 30 Ekim 1953.

¹¹⁹⁸ Ulus Gazetesi, 30 Ekim 1950; Ulus Gazetesi, 30 Ekim 1951; Ulus Gazetesi, 30 Ekim 1952; Ulus Gazetesi, 30 Ekim 1953.

¹¹⁹⁹ Ulus Gazetesi, 31 Ağustos 1950; Zafer Gazetesi, 31 Ağustos 1951; Zafer Gazetesi, 31 Ağustos 1952; Zafer Gazetesi, 31 Ağustos 1953.

¹²⁰⁰ Zafer Gazetesi, 24 Nisan 1951; Zafer Gazetesi, 24 Nisan 1952; Zafer Gazetesi, 24 Nisan 1953.

¹²⁰¹ Zafer Gazetesi, 20 Mayıs 1951; Zafer Gazetesi, 20 Mayıs 1952; Zafer Gazetesi, 20 Mayıs 1953.

Cumhuriyet Halk Partisi döneminde hiç aksatılmadan kutlanan Dil Bayramına Demokrat Partililer ilgi göstermediler. Dil Bayramında Türk Dil Kurumu Koruyucu Başkanı İnönü ve Türk Dil Kurumu üyeleri geçici kabri ziyaret etti. Demokrat Parti hükümetinden hiçbir üye törenlere katılmadı.¹²⁰² Demokrat Parti'nin dil politikası, CHP ile uyuşmuyordu. 24 Aralık 1952'de 1945'te Türkçeleştirilmiş olan anayasa metninin yerine tekrar eski metin kabul edildi.¹²⁰³ Dilde öztürkçe ve sadeleşme politikasını benimsemeyen DP döneminde Dil Bayramları unutuldu.

Siyasi Partiler kongre veya kurultaylarında Atatürk'ün kabrine gittiler. Demokrat Parti İstişare Kongresine katılan delegeler, geçici kabri ziyaret ederek çelenk koydu.¹²⁰⁴ Demokrat Parti 3. Büyük Kongresinde delegeler, Atatürk'ün geçici kabrine giderek çelenk koydu.¹²⁰⁵ Seçim yenilgisinin ardından toplanan Cumhuriyet Halk Partisi 8. Büyük Kurultayı,¹²⁰⁶ 9. Büyük Kurultayı¹²⁰⁷ ve 10. Büyük Kurultayı¹²⁰⁸ öncesi İnönü başkanlığında delegeler Atatürk'ün kabrini ziyaret etti.

Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi her vesile ile geçici kabri ziyaret ederken Atatürk'ün kabrine yapılan ziyaretlere ilk siyasal muhalefet bu dönemde gerçekleşti. Millet Parti'sinin 4. Kurultayında Atatürk'ün geçici kabrine parti adına çelenk konulması hakkında verilen önergeye şiddetli bir muhalefete neden oldu. Atatürk'ün kabrine bir çelenk konması hakkında verilen bir önerge üzerine söz alan Haydar Seçkin “*meçhul asker anıtına çelenk koymak suretiyle iktifa edilmesini*” önerdi ve Atatürk'e karşı eleştiri dolu bir konuşma yaptı. Alkışlarla karşılanan bu önerinin ardından söz alan diğer delegeler de, Atatürk'ün kabrine çelenk konulmaması tezini savundular. Partinin eski genel başkanı Yusuf Hikmet Bayur, Sadık Aldoğan, Mustafa Kentli ve 37 delegenin kabul oyuna rağmen önerge reddedildi. Böylelikle Millet Partisi Kurultayı Atatürk'ün geçici kabrine çelenk konulmamasını kararlaştırdı. Bu karar, kurultayın havasının daha fazla elektriklenmesine sebep oldu. Söz alan Ankara İl Başkanı; “*böyle mürteci bir parti*

¹²⁰² Ulus Gazetesi, 27 Eylül 1950.

¹²⁰³ Ulus Gazetesi, 25 Aralık 1952.

¹²⁰⁴ Zafer Gazetesi, 22 Ekim 1950.

¹²⁰⁵ Zafer Gazetesi, 16 Ekim 1951; Milliyet Gazetesi, 18 Ekim 1951.

¹²⁰⁶ Ulus Gazetesi, 30 Haziran 1950.

¹²⁰⁷ Ulus Gazetesi, 27 Kasım 1951.

¹²⁰⁸ Ulus Gazetesi, 23 Haziran 1953

yaşamaz, rezil oluyoruz” dedi. Yusuf Hikmet Bayur, oturduğu yerden; “aramızda bir tek Atatürk aleyhtarı varsa beni aranızda göremeyeceksiniz” diye bağırdı. Bir kısım delegeler ise buna karşı; “öyle ise defol!” diye karşılık verdi. Kurultayın üçüncü birleşiminde başkanlık divanına yeni bir önerge verildi. Bu önergede meçhul asker ve Atatürk’ün geçici kabrine çelenk konması isteniyordu. Bu önerge, bu defa kabul edildi. Bu sırada Hikmet Bayur ve Osman Bölükbaşı’nın kol kola salona girdiği görüldü. Bayur, kürsüye gelerek “şimdi Atatürk’ün muvakkat kabrine çelenk koyduk, oradan geliyoruz” dedi Ancak kurultayda yaşanan olaylar sonrası Yusuf Hikmet Bayur, Millet Partisi’nden istifa etti.¹²⁰⁹

Muhafazakâr bir parti olan Millet Partisi Kurultayında ilk kez kamuoyu önünde Atatürk’ün kabrine yapılan ziyarete muhalefet edildi. Olaylı Kurultayın ardından Millet Partisi 8 Temmuz 1953 günü mahkeme kararı ile kapatıldı. Başta Yusuf Hikmet Bayur olmak üzere Kurultay sonrası partiden istifa edenlerin “*partinin inkılâplara karşı kin teşekkülü haline geldiği, irticai bir siyasi girişim haline dönüştüğü*” yolunda açıklamaları suç duyurusu olarak kabul edildi. Partinin inkılâplara karşı ve irticai bir siyasim girişim olmasının en önemli kanıtı, Atatürk’ün kabrine çelenk koyulmasına muhalefet edilmesi idi. Savcılık, Millet Partisi’nin 4. Büyük Kurultayında meydana gelen olayların partinin inkılâp ve rejim aleyhtarı bir eğilim ve eylem içinde olduğunu gösterdiğinden Millet Partisi’nin kapatılmasını istedi. Mahkeme, savcılığın talebini yerinde bularak Millet Partisi’ni kapattı.¹²¹⁰

Demokrat Parti, iktidara geldikten sonra Etnografya Müzesi’nde Atatürk’ün kabrine yapılan ziyaretler devam etti. Demokrat Parti, ziyaretleri CHP’nin bir adım ötesine bile taşıdı. İktidar yanlısı basın ile muhalif basın arasında İnönü’nün veya Menderes’in geçici kabri ziyaret etme biçimleri üzerine polemik yaşandı. Birbirlerini Atatürk’e saygısızlık ile itham ettiler. Üçüncü parti olan Millet Partisi ise, geçici kabri ziyaret ederek çelenk koymayı reddetmesi yüzünden kapatıldı.

¹²⁰⁹ Milliyet Gazetesi, 17 Mayıs 1952.

¹²¹⁰ Zafer Gazetesi, 9 Temmuz 1953.

4- Anıtkabir’de Yabancı Ziyaretçiler

Anıtkabir şartnamesinde; Türk milletinin Atatürk'ün ismi ve şahsiyeti altında sembolize edildiği, Türk Milletine saygılarını göstermek isteyenler, Atatürk'ün katafalkı önünde eğilerek bu isteklerini yerine getirecekleri belirtilmekteydi. Şartnamede, Ankara'ya gelen her ziyaretçinin doğruca Atatürk'ün mezarına giderek saygı görevini ifa edeceği öngörüldü.¹²¹¹ Anıtkabir inşa edilmeden bu gelenek, geçici kabirde oluşmuştu. Anıtkabir inşa edildikten sonra gelenek devam etti. Anıtkabir'i ilk ziyaret eden devlet başkanı, İtalya Başbakanı oldu. 13 Kasım 1953 günü Ankara'daki görüşmelerine başlamadan önce İtalya Başbakanı Pella, Anıtkabiri ziyaret ederek çelenk koydu.¹²¹² İtalyan Başbakanı, Anıtkabir'i ziyaret eden ilk yabancı devlet adamı olmakla şeref ve bahtiyarlık duyduğunu ifade etti.¹²¹³

Bu ziyaretin ardından Türkiye'ye gelen bütün devlet adamlarının ilk ziyaret yeri Anıtkabir oldu. Türkiye'ye ve dolayısıyla Anıtkabir'e giden ziyaretçiler çoğunlukla Batı Bloğu ülkelerinden oluştu. Batı Almanya Başbakanı Konrad Adenauer,¹²¹⁴ Fransa Parlamento Heyeti,¹²¹⁵ Batı Almanya Savunma Bakanı,¹²¹⁶ İtalyan Parlamento Heyeti,¹²¹⁷ Batı Almanya Cumhurbaşkanı Theodor Heuss,¹²¹⁸ İtalya Cumhurbaşkanı Granchi,¹²¹⁹ Hollanda Kraliçe'sinin eşi,¹²²⁰ Yunanistan Başbakanı,¹²²¹ İngiliz Milli Savunma Bakanı,¹²²² Atom Enerjisi Genel Müdürü,¹²²³ İskoç Gayda Bandosu¹²²⁴ ve İngiltere Başbakanı Macmillan Anıtkabir'i ziyaret ettiler. İngiliz Başbakan Anıtkabir hakkında “*Burası hakikaten Türk milletinin milli mabedi*” dedi.¹²²⁵

NATO ve Amerikalı askerlerin Anıtkabir ziyaretleri önemli yer tuttu. NATO

¹²¹¹ Mithat Aydın Özel Arşivi, **Atatürk Anıt-Kabir Proje Müsabakası**, s.11.

¹²¹² Zafer Gazetesi, 14 Kasım 1953; Milliyet Gazetesi, 14 Kasım 1953.

¹²¹³ Milliyet Gazetesi, 15 Kasım 1953.

¹²¹⁴ Milliyet Gazetesi, 19 Mart 1954.

¹²¹⁵ Milliyet Gazetesi, 18 Ocak 1955.

¹²¹⁶ Milliyet Gazetesi, 30 Ekim 1955.

¹²¹⁷ Milliyet Gazetesi, 9 Ocak 1956.

¹²¹⁸ Milliyet Gazetesi, 7 Mayıs 1957.

¹²¹⁹ Milliyet Gazetesi, 12 Kasım 1957.

¹²²⁰ Milliyet Gazetesi, 30 Mart 1958.

¹²²¹ Milliyet Gazetesi, 8 Mayıs 1959.

¹²²² Milliyet Gazetesi, 21 Mayıs 1959.

¹²²³ Milliyet Gazetesi, 23 Nisan 1959.

¹²²⁴ Milliyet Gazetesi, 12 Nisan 1959.

¹²²⁵ Milliyet Gazetesi, 11 Ağustos 1958.

Başkomutan Yardımcısı Feltmareşal Montgomery,¹²²⁶ Avrupa Müttefik Kuvvetleri Başkomutanı General Gruenther,¹²²⁷ NATO Avrupa Müttefik Kuvvetleri Başkomutanı General Norstad,¹²²⁸ NATO Genel Sekreteri,¹²²⁹ ABD 6. Filo Komutanı,¹²³⁰ Anıtkabir'i ziyaret etti.

ABD'li askerlerin yanı sıra ABD'li siyasi yetkililer de Anıtkabir'i ziyaret etti. ABD Tarım Bakanı,¹²³¹ ABD Denizcilik Bakanı¹²³² ABD Başkanı Eisenhower'ın Özel Temsilcisi Richards ve ABD Başkan Yardımcısı Nixon¹²³³ Anıtkabir'i ziyaret etti.¹²³⁴

Demokrat Parti Atatürk için Anıtkabir'i inşa ettikten sonra Atatürk'ün hayatını konu alan bir sinema filmi yaptırmak için çalışmalara başladı. Sinema filminde Amerikalı aktör Douglas Fairbanks Jr.'ın Atatürk'ü oynaması planlandı. Görüşmeler yapmak için Ankara'ya gelen Amerikalı aktör Douglas Fairbanks Jr. Anıtkabir'i ziyaret etti.¹²³⁵ Ancak planlanan Atatürk filmi gerçekleşmedi. Bir başka Amerikalı ise, Atatürk'ün hayatı hakkında bir kitap yazmak için Türkiye'yi ziyaret etti. Amerikalı kadın gazeteci Study Slater Anıtkabir'i ziyaret etti.¹²³⁶ Kadın gazeteci 1962 yılında Atatürk ile ilgili kitabını yayınladı.

Batı bloğunda yer alan ülkeler dışında iki blok dışında kalan Bağlantısızlar adı verilen ülke temsilcileri de Anıtkabir'i ziyaret etti. Bunların arasında en önemlisi Yugoslavya Devlet Başkanı Mareşal Tito'nun ziyareti oldu.¹²³⁷ Pakistan Başbakanı,¹²³⁸ Irak Kralı II. Faysal,¹²³⁹ Lübnan Cumhurbaşkanı Kamil Şamoun,¹²⁴⁰ İran Şahı,¹²⁴¹ Pakistan Cumhurbaşkanı İskender Mirza,¹²⁴² Milliyetçi Çin Dışişleri

¹²²⁶ Milliyet Gazetesi, 8 Ekim 1954.

¹²²⁷ Milliyet Gazetesi, 23 Eylül 1956.

¹²²⁸ Milliyet Gazetesi, 8 Mart 1957.

¹²²⁹ Milliyet Gazetesi, 23 Haziran 1959.

¹²³⁰ Milliyet Gazetesi, 14 Ekim 1959.

¹²³¹ Milliyet Gazetesi, 6 Kasım 1957.

¹²³² Milliyet Gazetesi, 12 Kasım 1954.

¹²³³ Milliyet Gazetesi, 11 Temmuz 1956.

¹²³⁴ Milliyet Gazetesi, 22 Mart 1957.

¹²³⁵ Milliyet Gazetesi, 19 Ağustos 1954.

¹²³⁶ Milliyet Gazetesi, 8 Nisan 1957.

¹²³⁷ Milliyet Gazetesi, 14 Nisan 1954.

¹²³⁸ Milliyet Gazetesi, 11 Haziran 1954.

¹²³⁹ Zafer Gazetesi, 28 Haziran 1955.

¹²⁴⁰ Zafer Gazetesi, 2 Nisan 1955.

¹²⁴¹ Milliyet Gazetesi, 16 Mayıs 1956.

¹²⁴² Hürriyet Gazetesi, 16 Temmuz 1956.

Bakanı,¹²⁴³ Afganistan Kralı Muhammed Zahir Şah,¹²⁴⁴ Bağdat Paktına üye olan ülkelerden İran, Irak, Pakistan Başbakanları Anıtkabir’i ziyaret ettiler. Pakistan Başbakanı saygı duruşu yerine Fatıha okudu.¹²⁴⁵ Irak Askeri Heyeti,¹²⁴⁶ İran Askeri Heyeti,¹²⁴⁷ Güney Kore Genel Kurmay Başkanı,¹²⁴⁸ İran Şahının kız kardeşi,¹²⁴⁹ Pakistan Devlet Başkanı Eyüp Han¹²⁵⁰ Ürdün Kralı Hüseyin,¹²⁵¹ Demokrat Parti döneminde Anıtkabir’i ziyaret eden diğer misafirlerdi.

Demokrat Parti döneminin en ünlü ve en çok önemsenen ziyaretçisi kuşkusuz ABD Başkanı Eisenhower oldu. Eisenhower’ın ziyareti öncesi Anıtkabir, ABD’li yetkililer tarafından kontrol edildi. ABD Başkanı Eisenhower’ın oğlu ile Beyaz Saray sözcüsü Hagerty, ABD Başkanı’nın Ankara ziyaretinden önce Anıtkabir’de inceleme yaptılar. Beyaz Saray sözcüsü, Anıtkabir’deki ışık durumunu yetersiz gördü ve Anıtkabir’in Başkanı ziyareti sırasında projektörlerle ışıklandırılmasını önerdi.¹²⁵² Başkan Eisenhower’ın özel doktorunun isteğiyle Anıtkabir’in merdivenleri incelendi. Kalp krizi geçirdiği için merdiven çıkılmasına izin verilmeyen Başkanın, Anıtkabir merdivenlerini çıkmasında bir mahsur olmadığı Washington’a bildirildi.¹²⁵³ Nihayet, ABD Başkanı Eisenhower, Türkiye ziyaretinde Anıtkabir’e gitti ve çelenk koydu.¹²⁵⁴ Eisenhower, Anıtkabir defterine imza ve tarih atmakla yetindi.¹²⁵⁵ ABD Başkanı Eisenhower’ın ziyareti öncesi Anıtkabir, Amerikalılar tarafından teftiş edildi ve özel uygulamalar yapıldı.¹²⁵⁶

¹²⁴³ Milliyet Gazetesi, 12 Şubat 1957.

¹²⁴⁴ Milliyet Gazetesi, 28 Ağustos 1957.

¹²⁴⁵ Milliyet Gazetesi, 21 Ocak 1957.

¹²⁴⁶ Milliyet Gazetesi, 8 Haziran 1955.

¹²⁴⁷ Milliyet Gazetesi, 30 Eylül 1955.

¹²⁴⁸ Milliyet Gazetesi, 8 Ekim 1958.

¹²⁴⁹ Milliyet Gazetesi, 24 Eylül 1958.

¹²⁵⁰ Milliyet Gazetesi, 19 Kasım 1959.

¹²⁵¹ Milliyet Gazetesi, 15 Nisan 1960.

¹²⁵² Milliyet Gazetesi, 14 Kasım 1959.

¹²⁵³ Milliyet Gazetesi, 3 Aralık 1959.

¹²⁵⁴ Milliyet Gazetesi, 7 Aralık 1959.

¹²⁵⁵ **Anıtkabir Özel Defteri, C.I, s.470.**

¹²⁵⁶ Eisenhower’ın 1959 yılında gerçekleşen ziyaretinden sonra dört ABD Başkanı (Bush, Clinton, Oğul Bush, Obama) Anıtkabir’i ziyaret etti. Bu ziyaretler öncesi de ABD’li yetkililer, Anıtkabir’de güvenlik incelemesinde bulundular. Başkanların ziyareti sırasında Amerikalılar tarafından Anıtkabir’de özel güvenlik tedbirleri alındı. Anıtkabir’de uygulanan kimi ritüeller Amerikan Başkanları için es geçildi. Örneğin, Amerikan Başkanları güvenlik gerekçesi ile Aslanlı yolda yürümediler. Amerikan Başkanları için Anıtkabir’de hiç kimseye tanınmayan özel ayrıcalıklar yapıldı. Ziyaretler sırasında, Türkiye Cumhuriyeti toprağı olan Anıtkabir’de güvenlik Amerikalılar tarafından denetlendi ve sağlandı. Şaşırtıcı olan Türkiye’de hiçbir iktidar veya muhalefet partisi ABD Başkanları için Anıtkabir’de yapılan olağanüstü uygulamaları eleştirmede. Milliyet Gazetesi, 19 Temmuz

Ülkelerin üst düzey protokolünün dışında Ankara'ya gelen yabancı sporcular da Anıtkabir'i ziyaret etti. Futbol maçı için Ankara'ya gelen İtalyan hakemler,¹²⁵⁷ Fransa Ordu Futbol Milli Takımı,¹²⁵⁸ Hollanda Ordu Futbol Milli Takımı,¹²⁵⁹ Macaristan Futbol Milli Takımı,¹²⁶⁰ Lokomotif Moskova Futbol Takımı,¹²⁶¹ Avusturyalı Jimnastikçiler¹²⁶² ve Macar güreşçiler¹²⁶³ Atatürk'ün kabrini ziyaret ederek çelenk koydular.

Dönemin gazeteleri ve döneme ait Anıtkabir özel defterinin incelenmesi sonucunda Demokrat Parti döneminde Anıtkabir'i dolayısıyla Türkiye'yi ziyaret eden ülke temsilcilerinin çoğunluğunun Batı Bloğu ülkelerinden olması dikkat çekicidir. ABD'li ziyaretçiler ise başı çekmektedir. Batı bloğunun dışında, ABD'nin desteği ile kurulan ve Sovyetler Birliğini hedef alan Bağdat Paketi İran, Irak ve Pakistan yetkileri de ziyaretçiler arasında idi. Demir Perde ülkeleri diye adlandırılan Sovyet Bloğundan ise üst düzey ziyaret çok az gerçekleşti. 6 yıl boyunca bu ülkelerden yalnızca Bulgaristan Dışişleri Bakanı,¹²⁶⁴ Bulgaristan'dan ve Macaristan'dan gelen Bakanlar¹²⁶⁵ dışında ziyaret gerçekleşmedi. Bunun nedeni, dünya sistemi ile ilişkili idi. Soğuk savaş döneminde dünya iki kutuplu bir ayrışma içindeydi. Türkiye, 1945'den itibaren ABD'nin başını çektiği Batı Bloğu içinde yer aldı. Demokrat Parti, Kore Savaşına Batı Bloğu içinde yer alarak asker gönderdi. 1952 yılında ise NATO'ya üye oldu. Güvenlik endişesi ile Batı Bloğu içinde yer alan Türkiye, Demokrat Parti döneminde batıcı ve ABD politikasına paralel dış politikayı gönüllü bir biçimde uyguladı. ABD ile ilişkileri yoğun bir şekilde geliştirirken Sovyet Bloğu ile ilişkiler en düşük seviyede tutuldu.

Anıtkabir özel defterine yazdıkları incelendiğinde, genellikle bu dönemde yabancı misafirlerin imza ve tarih atmakla yetindikleri görülmektedir. Üst düzey ziyaretlerin neredeyse tamamında imza ve tarih atılırken alt düzey resmi ziyaretlerde

1991;Hürriyet Gazetesi, 16 Kasım 1999; Cumhuriyet Gazetesi, 28 Haziran 2004; Cumhuriyet Gazetesi, 6 Nisan 2009

¹²⁵⁷ Milliyet Gazetesi, 8 Aralık 1957

¹²⁵⁸ Milliyet Gazetesi, 26 Şubat 1955.

¹²⁵⁹ Milliyet Gazetesi, 10 Mart 1956.

¹²⁶⁰ Milliyet Gazetesi, 12 Şubat 1956.

¹²⁶¹ Milliyet Gazetesi, 16 Mayıs 1958.

¹²⁶² Milliyet Gazetesi, 12 Şubat 1956.

¹²⁶³ Milliyet Gazetesi, 26 Nisan 1958.

¹²⁶⁴ **Anıtkabir Özel Defteri, C.I, s.144.**

¹²⁶⁵ **a.g.e., s.344.**

ya da yabancıların kişisel ziyaretlerinde imza ve tarihe bir ve birkaç cümle eklenmiştir. Yugoslavya Heyeti, *“Atatürk’ün eserine karşı büyük sevgi ve saygılarımızla”*¹²⁶⁶ yazarken, Güney Lübnan’dan Ahmet Vehbi, *“Kendisini kahramanlıklarıyla tanıtmış ve gerçekten kahramanlık öğreteni olan ulu adam Atatürk”*¹²⁶⁷ cümlesini yazdı. Yine Lübnan’dan gelen öğretmenler adına Ahmet El-İzzi *“Liderini ölümsüzleştiren bu ulus, hayata ve ölümsüzlüğe layık bir ulustur”*¹²⁶⁸ diye yazdı. Genel olarak alt düzey ziyaretlerde ve özellikle İslam ülkelerinden gelen ziyaretçilerin duygularını paylaştıkları görülmektedir. İslam ülkelerinden gelen ziyaretçiler, Atatürk’e duydukları hayranlık duygularını paylaşmaktadırlar. Irak Kültür Heyeti adına Abdurrahman Halid, *“Atatürk, dünyanın en büyük kahramanlarından biridir. Bizler Irak Heyeti olarak özgürlük ve bağımsızlık yolundaki halkların yolunu aydınlattığı için kendisine yürekten saygılarımızı sunarız”*¹²⁶⁹ cümleleri ile ulusal kurtuluş savaşlarının öncüsü olan ve üçüncü dünya ülkelerine ilham veren Atatürk’e duyduğu hayranlığı ifade etmektedir. Pakistan Ordusundan General Muhammed Azzan da, *“Onun ismi Müslüman dünyasına her zaman bir esin kaynağı olacak ve Müslüman dünyasında bir rehber olarak kalmaya devam edecektir”* diye yazdı.¹²⁷⁰ Tunus Ulusal Savunma Sekreteri Abdul Husein Çelebi, Atatürk’ü *“Büyük İslam Gazisi”* olarak selamladı.¹²⁷¹ İsmi okunamayan Pakistan Tarım İşleri Müdür Yardımcısı, *“Atatürk’ü kaybetmiş olduğu için üzgün olduğunu, ancak ölmediğini düşünerek üzülmeyi”* yazarak Atatürk’ün ölümsüzlüğüne vurgu yaptı. Yazının devamında ise, *“Sen, biz Pakistanlıların kalbinde yaşıyorsun, Senin ismini ve öldüğünü duyduğum zaman ben dört beş yaşlarında bir çocuktum ve çok ağladım. Ben ve tüm Pakistan halkı tüm kalbimizle huzur içinde uyumanızı diliyoruz. Tanrı seninle olsun”* cümleleri ile Atatürk’ün yalnız Türkiye için değil diğer mazlum milletler içinde bir kahraman olduğunu samimi bir şekilde ifade etti.¹²⁷² Sudan’dan gelen Harun Muhammed Abdalbaki ve Muhammed Abdullah Matar ise, Atatürk’ün ölümsüzlüğüne vurgu yaptılar. *“Genç ve kalkınmış bir ulusla anını ölümsüzleştirdin. Ulusunun asalete ve erdeme yürüdüğünü*

¹²⁶⁶ a.g.e., s.109.

¹²⁶⁷ a.g.e., s.130.

¹²⁶⁸ a.g.e., s.142.

¹²⁶⁹ a.g.e., s.208.

¹²⁷⁰ a.g.e., s.227.

¹²⁷¹ a.g.e., s.347.

¹²⁷² a.g.e., s.179.

*gördükten sonra gözlerini kapattın. Öldükten sonra da yaşıyorsun. Anılmak, insan için ikinci bir ömürdür”*¹²⁷³ cümleleri Ölümsüz Atatürk imgesinin herkes tarafından algılandığını göstermektedir.

Demokrat Parti döneminde, genel olarak üst düzey yabancı ziyaretçilerin Anıtkabir Özel Defterinde Atatürk’e yönelik mesaj yazmadıkları, imza ve tarih attıkları, özel bir yazı yazılması geleneğinin oluşmadığı görülmektedir. Alt düzey ve sıradan insanların ziyaretlerinde ise, ziyaretle ilgili duyguların paylaşıldığı görülmektedir. Bu tür yazıların çoğunluğu İslam ülkelerinden gelen konuklar tarafından yazılmıştır. Atatürk’e yönelik “resmi mesaj” yazma geleneğinin oluşmadığı bu dönemde alt düzey yetkililerin ve sıradan insanların yazılarında samimiyet göze çarpmaktadır. Bu yazılarda, Müslüman ülkelere ilham veren Atatürk’e duyulan hayranlık ifade edilmektedir.

5- Anıtkabir’de Törenler

Anıtkabir inşa edildikten ve Atatürk’ün naaşı Anıtkabir’e nakledildikten sonra Anıtkabir, ulusal bayramlarda ve Atatürk’ün ölüm yıldönümlerinde düzenlenen devlet törenlerinin merkezi oldu. Anıtkabir Proje Şartnamesinde de Anıtkabir bir ziyaret yeri olarak planlanmıştı. *“Binlerce Türk’ün, Ata’sının önünde eğilerek tazimini sunmasına ve bağlılığını tekrarlayarak geçmesine müsait olması”* öngörülmüştü.¹²⁷⁴

Demokrat Parti, Anıtkabir’de düzenlenecek törenler hakkında talimat hazırlayarak törenler için belirli bir protokol düzeni hazırladı. Cumhurbaşkanının Anıtkabir’i resmi ziyaretlerinde *“Aslanlı Yoldan Giriş Düzeni,”*¹²⁷⁵ *“Mozolede Duruş Düzeni”*¹²⁷⁶ ve *“Protokol Sırası”* belirlendi. Törenlerde protokol sırasına göre, Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı, Başbakan, Meclis Başkan Vekilleri, Bakanlar, Başbakanlık Müsteşarı, Meclis Başkanı Özel Kalem Müdürü, Başbakanlık Özel Kalem Müdürü, Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları ve Mülki Erkan

¹²⁷³ a.g.e., s.421.

¹²⁷⁴ Mithat Aydın Özel Arşivi, **Atatürk Anıt-Kabir Proje Müsabakası**, s.11

¹²⁷⁵ BCA: 030.01.57.351.1-5

¹²⁷⁶ BCA: 030.01.57.351.1-2

bulunacaktı.¹²⁷⁷ Protokol düzenini sağlayan talimat tüm mülki ve askeri ilgililere tebliğ edildi.¹²⁷⁸ Cumhurbaşkanının katıldığı Anıtkabir'deki devlet törenlerinde muhalefet partilerine yer verilmemesi dikkat çekmektedir. Demokrat Parti, muhalefeti törenlerde dahi görmek istememektedir.

Anıtkabir'de düzenlenen en önemli tören, Atatürk'ün ölüm yıldönümü olan 10 Kasım günleri yapıldı. 10 Kasım günü Cumhurbaşkanı Bayar, Meclis Başkanı, Başbakan, Bakanlar, Generaller ve protokol Aslanlı yoldan yürüyerek Mozoleye ulaştı. Atatürk'ün öldüğü saat olan 09.05'de Bayar, çelenk koyarak saygı duruşunda bulundu.¹²⁷⁹ Korteje dâhil edilmeyen muhalefet mensupları Anıtkabir'i öğleden sonra ziyaret ettiler. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İnönü, Anıtkabir halka açıldıktan sonra Anıtkabir'i ziyaret etti.¹²⁸⁰ 1957 yılı 10 Kasım törenlerinde de yine öğleden sonra önce Cumhuriyetçi Millet Partisi Genel Başkan vekilleri ve Milletvekilleri daha sonra CHP lideri İsmet İnönü ve Milletvekilleri son olarak da Hür Parti Genel Başkanı Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu Anıtkabir'e giderek çelenk koydu.¹²⁸¹

29 Ekim Cumhuriyet Bayramında da düzenli olarak Anıtkabir ziyaret edildi. 1954 yılından itibaren izciler, 28 Ekim günü Atatürk'ü Anıtkabir'de ziyaret ederek, saygı duruşunda bulunup çelenk koydu.¹²⁸² Yine bu yıldan itibaren 29 Ekim günü, Cumhurbaşkanı Bayar, Meclis Başkanı, Başbakan ve protokol ile birlikte Anıtkabir'e giderek saygı duruşunda bulunup çelenk bıraktı.¹²⁸³ CHP Genel Başkanı İnönü, ise protokolden ayrı olarak Anıtkabir'i ziyaret edip, çelenk bıraktı.¹²⁸⁴

23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramında geçici kabir ziyaretlerinde olduğu gibi Ankara'daki okullardan seçilen öğrenciler öğretmenleri ile birlikte

¹²⁷⁷ BCA: 030.01.57.351.1-3

¹²⁷⁸ BCA: 030.01.57.351.1-1

¹²⁷⁹ Milliyet Gazetesi, 11 Kasım 1954; Milliyet Gazetesi, 11 Kasım 1955; Milliyet Gazetesi, 11 Kasım 1956; Milliyet Gazetesi, 11 Kasım 1957; Milliyet Gazetesi, 11 Kasım 1958; Milliyet Gazetesi, 11 Kasım 1959.

¹²⁸⁰ Halkçı Gazetesi, 11 Kasım 1954, Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1955; Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1956.

¹²⁸¹ Milliyet Gazetesi, 11 Kasım 1957.

¹²⁸² Cumhuriyet Gazetesi, 29 Ekim 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959; Milliyet Gazetesi, 29 Ekim 1955, 1956, 1957, 1958, 1959.

¹²⁸³ Milliyet Gazetesi, 30 Ekim 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959; Cumhuriyet Gazetesi, 30 Ekim 1955, 1956, 1957, 1958, 1959; Zafer Gazetesi, 30 Ekim 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959.

¹²⁸⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 30 Ekim 1954; Cumhuriyet Gazetesi 30 Ekim 1955; Cumhuriyet Gazetesi, 30 Ekim 1956; Milliyet Gazetesi, 30 Ekim 1957; Cumhuriyet Gazetesi, 30 Ekim 1958; Cumhuriyet Gazetesi, 30 Ekim 1959.

Anıtkabir'i ziyaret etti.¹²⁸⁵ İktidar ve muhalefet arasında siyasi gerginliğin arttığı 1960 yılında CHP Genel Başkanı İnönü, ilk kez Milli Egemenlik ve Çocuk Bayramı nedeniyle Anıtkabir'i ziyaret etti.¹²⁸⁶

19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramında Cumhurbaşkanı Bayar beraberinde Meclis Başkanı, Başbakan, Bakanlar, mülki ve askeri erkân ile birlikte Anıtkabir'i ziyaret ederek çelenk koydu.¹²⁸⁷ Bayar, cumhurbaşkanı olarak son kez 19 Mayıs 1960'da Anıtkabir'i ziyaret etti.¹²⁸⁸ Bu ziyaretten bir hafta sonra darbe ile görevinden uzaklaştırıldı.

30 Ağustos Zafer Bayramlarında ise geçici kabir ziyaretlerinde olduğu gibi Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları ile birlikte Anıtkabir'i ziyaret ederek, çelenk koydu.¹²⁸⁹

Ulusal Bayramlar dışında 1954 yılında yapılan genel seçimleri kazanan Demokrat Parti milletvekilleri ilk grup toplantısının ardından Adnan Menderes'in başkanlığında Anıtkabir'i ziyaret ettiler.¹²⁹⁰ Hükümet kurulmadan önce Cumhurbaşkanı Bayar başkanlığında Demokrat Partili yetkililer Anıtkabir'i ziyaret ettiler.¹²⁹¹ 1957 yılı seçimleri 27 Ekim 1957 Pazar günü yapıldı. Seçim sonuçlarının açıklanması ile ülke genelinde siyasi gerginlik arttı. 1 Kasım 1957'de meclisin ilk toplantısını yapacağı günün sabahı Ankara'nın çeşitli yerlerinde güvenlik tedbiri almak için tank ve piyade birlikleri konumlandı. Anıtkabir duvarının dibinde de tank birlikleri vardı.¹²⁹²

Cumhurbaşkanı Bayar, özel günlerin dışında yurt dışı gezilerinden dönüşte de Anıtkabir'e gitti. Cumhurbaşkanı Bayar iki ay süren ABD gezisinin dönüşünde¹²⁹³ ve

¹²⁸⁵ Milliyet Gazetesi, 24 Nisan 1954; Zafer Gazetesi, 24 Nisan 1955; Milliyet Gazetesi, 24 Nisan 1956; Cumhuriyet Gazetesi, 24 Nisan 1957; Milliyet Gazetesi, 24 Nisan 1958; Cumhuriyet Gazetesi, 24 Nisan 1959; Milliyet Gazetesi, 24 Nisan 1960.

¹²⁸⁶ Milliyet Gazetesi, 24 Nisan 1960.

¹²⁸⁷ Milliyet Gazetesi, 20 Mayıs 1954; Zafer Gazetesi, 20 Mayıs 1955; Cumhuriyet Gazetesi, 20 Mayıs 1956; Milliyet Gazetesi, 20 Mayıs 1957; Milliyet Gazetesi, 20 Mayıs 1958; Milliyet Gazetesi, 20 Mayıs 1959.

¹²⁸⁸ **Anıtkabir Özel Defteri, C.2, s.9**

¹²⁸⁹ Milliyet Gazetesi, 31 Ağustos 1954; Milliyet Gazetesi, 31 Ağustos 1955; Milliyet Gazetesi, 31 Ağustos 1956; Milliyet Gazetesi, 31 Ağustos 1957; Milliyet Gazetesi, 31 Ağustos 1958; Milliyet Gazetesi, 31 Ağustos 1959.

¹²⁹⁰ Milliyet Gazetesi, 14 Mayıs 1954.

¹²⁹¹ Milliyet Gazetesi, 16 Mayıs 1954.

¹²⁹² Milliyet Gazetesi, 2 Kasım 1957.

¹²⁹³ Milliyet Gazetesi, 12 Mart 1954.

Yugoslavya ziyaretinin¹²⁹⁴ ardından yurda dönüşünde Anıtkabir'i ziyaret etti.

Demokrat Parti'nin kuruluş yıldönümü olan 7 Ocak tarihinde Demokrat Partililer, Anıtkabir'i ziyaret etti. Yıldönümlerinde Demokrat Parti İl Başkanlığı yetkilileri Anıtkabir'i ziyaret etti.¹²⁹⁵ Yalnız 7 Ocak 1959'da, DP'nin 13. kuruluş yıldönümünde Bayar, Menderes ve Koraltan ile Partili bir grup, Anıtkabir'e giderek çelenk koydu.¹²⁹⁶ Demokrat Parti 4. Büyük Kongresinde Kongre Başkanı Tefvik İleri başkanlığında delegeler, Anıtkabir'i ziyaret ederek çelenk koydu.¹²⁹⁷ Cumhuriyet Halk Partisi 3. Olağanüstü Kurultay üyeleri, İnönü başkanlığında Anıtkabir'i ziyaret etti.¹²⁹⁸ CHP 13. Kurultayında yine İnönü başkanlığında delegeler, Anıtkabir'e gitti.¹²⁹⁹ 14. Kurultay öncesi delegeler 65 otomobilin oluşturduğu kabile ile Anıtkabir'e giderek çelenk koydular.¹³⁰⁰ Demokrat Parti'den ayrılanların kurduğu Hürriyet Partisi, İl Başkanlarının Anıtkabir'i ziyaret etmeleri Demokrat Partinin baskıcı tutumu nedeniyle Ankara Valiliği tarafından engellendi. Hatta Hür Parti'nin Genel Başkanı Fevzi Lütüfî Karaosmanoğlu'nun evinde partililere vereceği yemeğe dahi izin verilmedi.¹³⁰¹ Hür Parti'nin 1957 yılında düzenlediği Büyük Kongrede delegeler, Anıtkabir'i ziyaret etti.¹³⁰²

Siyasi partilerin dışında sivil toplum örgütleri, dernekler, öğrenci örgütleri, sporcular Anıtkabir'i ziyaret ettiler. Edebiyat Derneği Kongresi üyeleri,¹³⁰³ Ziraatçılar Derneği Kongre üyeleri,¹³⁰⁴ Yardım sevenler Derneği Kongre üyeleri,¹³⁰⁵ Askeri Tababet ve Eczacılık Kongresi üyeleri,¹³⁰⁶ İş Bankası yetkilileri,¹³⁰⁷ Sümerbank İşçileri,¹³⁰⁸ Ankara Barosu Yetkilileri,¹³⁰⁹ Belediyeciler Derneği,¹³¹⁰ Türk

¹²⁹⁴ Milliyet Gazetesi, 18 Eylül 1954.

¹²⁹⁵ **Anıtkabir Özel Defteri, C.I**, s.112, 162, 192, 293, 472.

¹²⁹⁶ Hürriyet Gazetesi, 8 Ocak 1959.

¹²⁹⁷ **Anıtkabir Özel Defteri, C.I**, s.187.

¹²⁹⁸ **Anıtkabir Özel Defteri, C.I**, s.119; Milliyet Gazetesi, 26 Şubat 1954.

¹²⁹⁹ **Anıtkabir Özel Defteri, C.I**, s.272.

¹³⁰⁰ Milliyet Gazetesi, 13 Ocak 1959.

¹³⁰¹ Milliyet Gazetesi, 12 Ağustos 1956.

¹³⁰² Milliyet Gazetesi, 15 Eylül 1957.

¹³⁰³ Milliyet Gazetesi, 17 Temmuz 1954.

¹³⁰⁴ Milliyet Gazetesi, 30 Mart 1954.

¹³⁰⁵ Milliyet Gazetesi, 17 Mayıs 1954.

¹³⁰⁶ Milliyet Gazetesi, 30 Ağustos 1955.

¹³⁰⁷ Milliyet Gazetesi, 30 Ağustos 1955.

¹³⁰⁸ Zafer Gazetesi, 20 Şubat 1955.

¹³⁰⁹ **Anıtkabir Özel Defteri, C.I**, s.105.

¹³¹⁰ **a.g.e.**, s.108.

Veteriner Hekimleri Derneğine¹³¹¹ karar pek çok kurum ve kuruluş Anıtkabir'i ziyaret etti. Sporcular da zaman zaman Anıtkabir'i ziyaret etti. Milli Boks Takımı,¹³¹² Karagömrük Futbol Takımı¹³¹³ İstanbul Spor Kulübü,¹³¹⁴ Güreş Milli Takımı¹³¹⁵ Anıtkabir'e giden sporcu grupları içindeydi.

Kıbrıs sorunun gündemde olduğu bu dönemde Kıbrıs Türklerinin sık sık Anıtkabir'i ziyaret ettikleri görülmektedir. Kıbrıslı Türk öğrenciler ve öğretmenlerinin yoğun olarak Anıtkabir'i ziyaret ettikleri görülmektedir.¹³¹⁶ Kıbrıs Türklerinin lideri konumunda bulunan Kıbrıs Türktür Partisi Genel Başkanı Fazıl Küçük¹³¹⁷ ve Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Başkanı Rauf Denktaş¹³¹⁸ Anıtkabir'in ziyaretçileri arasındadır.

Bu dönemin en dikkat çeken ziyaretçilerden birisi de Yunan makamları tarafından Selanik'te Atatürk'ün evine bomba atmakla itham edilen Oktay Engin idi. 6-7 Eylül 1955 olaylarının başlamasına, Selanik'te Atatürk'ün evine bomba atıldığı yolunda bir haberin yayınlanması neden olmuştu. Yunan makamları ise, Atatürk'ün evine bomba atmaktan sorumlu konsolosluk görevlisi Hasan Uçar'ı ve 21 yaşında Batı Trakyalı üniversite öğrencisi Oktay Engin'i tutukladı. Oktay Engin, dokuz ay sonra tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakıldı. Üç ay sonra da Türkiye'ye kaçtı. Davanın sonunda azmettirici olarak 3 yıl 6 ay hapis cezası aldı. Yunanistan yargı makamları cezasını çekmesi için Oktay Engin'i istedi fakat Türkiye vermedi.¹³¹⁹ Yunan makamlarının Atatürk'ün evine bomba atmakla suçladığı Oktay Engin, Türkiye'ye geldikten sonra Anıtkabir'e giderek, saygı duruşunda bulundu. Oktay Engin, özel deftere de "*Bugün milletimin kabesini ziyaret ettim*"¹³²⁰ diye yazdı. Anıtkabir'de gazetecilere demeç vererek Yunanistan'da kendisine yapılan eziyetleri anlattı.¹³²¹ Oktay Engin'in Anıtkabir ziyareti, Türk makamlarının onu suçlu değil

¹³¹¹ **a.g.e.**, s.117.

¹³¹² Milliyet Gazetesi, 10 Şubat 1955.

¹³¹³ Milliyet Gazetesi, 7 Mart 1959.

¹³¹⁴ **Anıtkabir Özel Defteri, C.I**, s.121.

¹³¹⁵ **a.g.e.**, s.207.

¹³¹⁶ Milliyet Gazetesi, 30 Mart 1954; **Anıtkabir Özel Defteri, C.I**, s.126, 180, 214, 216, 280 312, 378, 430, 431.

¹³¹⁷ **Anıtkabir Özel Defteri, C.I**, s.320,322.

¹³¹⁸ **a.g.e.**, s.320,357.

¹³¹⁹ Nasuhi Güngör, "*Oktay Engin Söyleşisi*," Yeni Şafak Gazetesi, 21 Ocak 2001-22 Ocak 2001

¹³²⁰ **Anıtkabir Özel Defteri, C.I**, s.224

¹³²¹ Milliyet Gazetesi, 29 Eylül 1956.

“kahraman” olarak gördükleri anlamını taşımaktadır.

İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay, İstanbul’un armağanı olarak hazırlanan bir imza defterini, 1953 yılında Anıtkabir’e verdi. Kilitleri ve işlemleri altından olan bu imza defterinin birinci sayfasına Türk motifleri ile işlenmişti.¹³²² 1980’e kadar yerli, yabancı tüm heyetler, aynı defteri imzalamışlardır. 1980 öncesi defterlerde zaman zaman her sayfada 10’un üzerinde heyetin yazması nedeniyle karmaşık bir durum ortaya çıkmıştır.¹³²³ Demokrat Parti döneminin Anıtkabir Özel Defteri incelendiğinde Cumhurbaşkanı Bayar’ın yalnızca imza ve tarih atmakla yetindiği görülmektedir.¹³²⁴ Artık Ana muhalefet partisi lideri olan İsmet İnönü yine her seferinde sadece geliş nedenini yazmakta ve imzalamaktadır: “*Cumhuriyet Halk partisi olağanüstü kurultayı umumi heyetinin hep birlikte saygı duruşu 25 Şubat 1954*”¹³²⁵ ve “*Cumhuriyet Halk Partisi on üçüncü kurultayı umumi heyetinin tazim duruşu 9.9.1957*”¹³²⁶ gibi

Demokrat Parti döneminin sonunda hükümet ve muhalefet arasında siyasi krizin yoğun olduğu 1960 yılında CHP lideri İnönü, ilk kez bir 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramında Anıtkabir’i ziyaret etti. 23 Nisan Bayramlarında yalnızca çocukların ziyaret ettiği ve ağırlıklı olarak çocukların bayramı olarak kutlanan günde İnönü, özel defterde “*Milli Hâkimiyet*” vurgusu yaptı. İnönü, “*Milli Hâkimiyet bayramında Cumhuriyet halk partililerin tazim duruşu 23 Nisan 1960*” yazdı.¹³²⁷ Demokrat Parti’nin muhalefete yoğun bir baskı uyguladığı dönemde İnönü, Anıtkabir’i ziyaret ederek ulusal egemenlik vurgusu yaptı. Siyasi krizin ve sokak gösterilerin daha da yoğunlaştığı 19 Mayıs Bayramında İnönü yine Anıtkabir’i ziyaret ederek “*19 Mayıs 1960’da Atatürk’ün huzurunda Cumhuriyet Halk partisinin tazim duruşu*” yazdı. Diğer bir muhalefet partisi olan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi lideri Osman Bölükbaşı ise, “*19 Mayısın temsil ettiği ruha sadıkız*” yazdı.¹³²⁸ 19 Mayıs bayramında CHP’lilerin Anıtkabir’e yoğun ziyareti oldu. Kara Harp Okulu

¹³²² Milliyet Gazetesi, 10 Kasım 1953.

¹³²³ **Anıtkabir Özel Defteri, C.I**, Önsöz s.5.

¹³²⁴ **a.g.e.**, s.131, 158, 168, 190, 191, 205, 233, 251, 272, 281, 285, 320, 350, 357, 413, 458, 460. Bkz. Ek:17

¹³²⁵ **a.g.e.**, s.119.

¹³²⁶ **a.g.e.**, s.272.

¹³²⁷ **Anıtkabir Özel Defteri, C.2**, s.2. Bkz. Ek: 18

¹³²⁸ **a.g.e.**, s.10.

da ilk kez bir 19 Mayıs bayramında Anıtkabir'i ziyaret etti.¹³²⁹ 1960 Nisan-Mayıs aylarında muhaliflerin Anıtkabir ziyaretlerinin yoğunlaştığı görülmektedir. Siyasi kriz dönemlerinde Anıtkabir'e gitme geleneği bu dönemde başlamıştır. Ancak özel defterde, iktidara yönelik suçlama ya da şikâyet yazıları yer almamaktadır. Şikâyetler, suçlamalar 27 Mayıs dönemi ile başlayacaktır.

1954 yılı 30 Ağustos Zafer Bayramı hariç diğer Zafer Bayramlarında Anıtkabir'i ziyaret eden Genelkurmay Başkanları da yalnızca imza ve tarih attılar.¹³³⁰ 30 Ağustos 1954 Zafer Bayramında Genelkurmay Başkanı deftere, "*Türk Silahlı Kuvvetlerinden sevgi ve saygı sana. Biz bu zaferi senin emrinde ve kumandan altında kazandık. 30 Ağustos 1954*"¹³³¹ yazdı.

Genel olarak Anıtkabir'e gelen heyetler, ziyaretçilerin özel deftere yalnızca geliş nedenlerini yazdıkları görülmektedir: Belediyeciler Derneğinin "*Türk Belediyeciler Derneği Beşinci Kongresi Üyeleri 24 Aralık 1953*"¹³³² yazısı, Tıp Bayramı nedeniyle gelen heyetin "*14 Mart 1954 Tıp Bayramı vesilesi ile Büyük Ataya tazim*"¹³³³ yazısı, İstanbul Spor Kulübünün "*İstanbul Spor Kulübü Ankara Ziyareti... Saygı duruşu 6 Mart 1954*"¹³³⁴ yazısı İller Bankası'nın "*İller Bankasının Genel Kurul Delegeleri 13 Nisan 1954*"¹³³⁵ yazısı örnek verilebilir.

Kimi heyetler ve ziyaretçiler de bu kısa yazıya selam ve saygılarını da eklediler: İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin "*İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi son sınıf öğrencilerinden ataya saygılar*"¹³³⁶ yazısı, Haritacıların, "*Türkiye Harita ve Kadaströcular Derneği I. Kongresinin aziz atasına derin ve minnet ve şükranları*"¹³³⁷ yazısı Karayolu işçilerinin "*Türkiyemizin ve Dünyamızın Dahi Atasına Türk karayolları işçilerinin saygı ve şükran duyguları ile*"¹³³⁸ yazısı, Türk Dil Kurumunun "*25 yıldönümü ve 8. Kurultay dolayısıyla Türk Dil Kurumu, Büyük*

¹³²⁹ a.g.e., s.11-12.

¹³³⁰ Anıtkabir Özel Defteri, C.I, s. 180, 220, 272, 332, 441.

¹³³¹ a.g.e., s.147.

¹³³² a.g.e., s.108.

¹³³³ a.g.e., s.122.

¹³³⁴ a.g.e., s.121.

¹³³⁵ a.g.e., s.129.

¹³³⁶ a.g.e., s.107.

¹³³⁷ a.g.e., s.115.

¹³³⁸ a.g.e., s.135.

kurucusunu en derin saygılarile anar”¹³³⁹ gibi

Genel olarak öğrenci örgütlerinin kısa yazılarla yetinmedikleri, Atatürk’e seslendikleri, ateşli ve yeminli yazılar yazdıkları görülmektedir. Milli Türk Talebe Birliğinin Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Derneği “*Damarlarında asil Türk kanı bulunan gençlik, bu vatan, bu bayrak ve aziz Atatürk ismi daima kalacaktır. Ne mutlu Türk’üz*”¹³⁴⁰ anlatım bozukluğu dolu yazı ile ant içiyorlardı. Ankara Üniversitesi Talebe Birliği “*Atam izindegiz. Sen ve bizler sağ kaldıkça Cumhuriyetimiz ve İstiklalimiz ilelebet payidar kalacaktır 30 Aralık 1953*”¹³⁴¹ yazısı ile Atatürk’ü “sağ kabul ederek” ölümsüz Atatürk’e vurgu yapıyorlardı. İstanbul Talebe Cemiyeti, “*Üniversiteliler İstanbul Talebe Cemiyeti kabrin karşısında gözleri yaşararak sana söz veriyor. Emanetlerin karşısında nöbet bekliyor; milli bütünlüğümüze halel getirecek her türlü bozucu ve yıkıcı mikroplar karşısında uyanık bulunuyor; bıraktığın asil vekar üzerine titriyoruz. Evlatların ne şimalin azgınlıklarına nede herhangi bir yönün bozgunluklarına en ufak fırsat vermeyecek, her geçen gün bir kat daha yüksek, bir kat daha kuvvetli abideleştirecektir*”¹³⁴² yazısı ile gözyaşı dökerek her türlü mikroba karşı uyanık olduklarını, Sovyetler Birliği’ni kast ederek “şimalin azgınlıklarına” fırsat vermeme konusunda Atatürk’e söz veriyordu. Kıbrıs’tan gelen Türk öğrenciler ve öğretmenler de benzer biçimde uzun yazılar yazdılar. Atatürk’e seslenen hatta yakaran bu yazılar arasında en dikkat çekicisi “*yavru vatanın hasret çeken evlatları namına*” imzalayan İngiliz Okulu Türk Öğrencileri Kafile Başkanı Ferruh Hallüma adlı öğrenciye aittir. Büyük harflerle “*Atam Bizi Kurtar*” başlığı atan Ferruh Hallüma, “*Ana Vatan özleyişine, bayrak hasretine, dayanamıyoruz artık Seksen senelik eza ve cefa sona ersin artık*” yazdı. Yazılarla yetinmeyen Hallüma bir de içinde ay yıldız bulunan Kıbrıs haritası çizdi ve yanına “*Öksüz Yavru Vatan Kıbrıs*” yazdı.¹³⁴³

Sonuç olarak, Atatürk’ün naaşı Anıtkabir’e taşındıktan sonra Anıtkabir Türk siyasi hayatının merkezi konumuna geldi. Ulusal törenlerin başlangıç yeri, Anıtkabir oldu. Siyasetçiler ulusal törenler ya da partilerin kurultaylarında Anıtkabir’e giderek

¹³³⁹ a.g.e., s.261.

¹³⁴⁰ a.g.e., s.110.

¹³⁴¹ a.g.e., s.111.

¹³⁴² a.g.e., s.161.

¹³⁴³ a.g.e., s.214.

bağlıklarını sundular. Ancak Demokrat Parti, ulusal törenlerde muhalefet partilerine yer vermedi. Bu nedenle iktidar ve muhalefet 1953 nakil töreni dışında birlikte Anıtkabir'e gitmediler. Demokrat Parti törenlerde bile muhalefeti görmek istemedi. Muhalefeti görmezlikten gelmenin en önemli hedefi, İsmet İnönü idi. Demokrat Parti tüm iktidarı boyunca Milli Şef ve Milli Mücadele Kahramanı İsmet İnönü'yü sıradan bir muhalefet liderine dönüştürmeye çalıştı. Anıtkabir törenlerine muhalefetin dâhil edilmemesi bu çabanın bir ürünü olabilir. Siyasilerin dışında toplumun farklı örgütleri de kendileri için anlam taşıyan günlerde Anıtkabir'e giderek bir gelenek oluşturdular.

Özel deftere yazılanlar incelendiğinde üst düzey yetkililerin Atatürk'e yönelik bir mesaj yazmadıkları görülmektedir. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı iken yalnız geliş nedeni yazması gibi Bayar da yalnızca imza ve tarih attı. Siyasi atmosfer ne kadar gergin olsa da Atatürk'e seslenerek kamuoyuna ve siyasi rakiplere mesaj verilmedi. Mesaj yazılmamasının nedeni öncelikle henüz böyle bir geleneğin oluşmaması olabilir. İnönü'nün Atatürk ve Anıtkabir üzerinden meşruiyet kaygısı taşınamaması, siyasi rakiplerini de benzer biçimde hareket etmeye zorlamış olmalıdır. İnönü, geçici kabir ve Anıtkabir defterine mesaj yazmaması gibi Bayar'da aynı yönde hareket etti. Hatta Bayar, başlarda İnönü'nün yaptığı gibi kabre bir buket çiçek koydu. Ancak 27 Mayıs müdahalesi sonrasında defterde, siyasal mesajlara da rastlanılmaktadır.

6- Anıtkabir'de İlk Siyasal Gösteriler ve Mitingler

Demokrat Parti, Atatürk'ün naaşının Anıtkabir nakil törenini büyük bir gösteri olarak düzenledi. Özellikle gençlik kesimi nakil töreni için harekete geçirildi ve aktif olarak görev almaları sağlandı. Ancak Demokrat Parti, Nakil Töreni ile yetinmedi. Demokrat Parti destekli Türkiye Milli Talebe Federasyonu tarafından Atatürk'e sevgi gösterisi adı altında miting yapıldı. Ankara'nın Ulus, Lozan gibi önemli meydanlarında yapılan gösteriye *“oradan geçermiş gibi yaparak”* Cumhurbaşkanı Bayar'da katıldı. Öğrenciler daha sonra toplu halde Anıtkabir'e gittiler. Anıtkabir tören alanında gösteri devam etti. Öğrenciler Atatürk'e

bağlıklarını anlatan konuşmalar yaptılar¹³⁴⁴. Nakil töreninin ertesi gün düzenlenen bu gösteri, Anıtkabir’de düzenlenen ilk gösteri oldu. Anıtkabir’in aynı zamanda ulusal sahne ve siyasal bir alan olduğu daha ilk günden bu gösteri ile belirlenmiş oldu.

Ertesi yıl 1954’te bu gösteri tekrarlandı. Milli Türk Talebe Federasyonu Atatürk için miting düzenledi. Ulus’ta toplanan öğrenciler Kızılay-Maltepe-Tandoğan Meydanını geçerek Anıtkabir’e gittiler. Anıtkabir tören alanında toplanan öğrenciler ateşli konuşmalar yaptılar. Meclis Başkanı Refik Koraltan, devrimleri sembolize eden meşaleyi Cumhurbaşkanı Bayar adına gençlere verdi.¹³⁴⁵

Demokrat Parti, gençlik örgütlerini yönlendirdi. Siyasal düşünceleri ile uyuşan eylemleri destekledi ve yönetti. Ancak gençlik örgütlerinin hükümet tarafından siyasal amaçlarla yönlendirilmesini ilk kez uygulayan Demokrat Parti değildi. Cumhuriyet Halk Partisi döneminde de hükümet, özellikle sol yayınlara ve kişilere karşı gençlik örgütlerini ve gençliği harekete geçirdi. Aralık 1945’de, sol eğilimli Tan gazetesi matbaası öğrenci örgütlerinin saldırısı ile yıkıldı.¹³⁴⁶ Mart 1947’de bu defa Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde görev yapan sol eğilimli öğretim üyelerini hedef alan gösteriler düzenlendi.¹³⁴⁷ 1954 yılından itibaren Kıbrıs sorunu, Türkiye gündemine girmeye başladı. Kıbrıs sorunu hakkında Türk tezini savunan gösteriler, 6-7 Eylül 1955 tarihinde kontrol edilemez bir hale geldi. 6-7 Eylül olaylarının ardından her yıl 11 Kasım’da düzenlenen Atatürk mitinglerini yapılmadı. Ancak bir süre sonra Kıbrıs mitingleri yeniden başladı. Bu mitinglerin en büyüğü 12 Haziran 1958’de, Anıtkabir Tören Alanında düzenlendi. Anıtkabir’de düzenlenen mitinge 200 bin kişi katıldı. Kıbrıs için düzenlenen miting, radyodan naklen yayımlandı. “*Ya Taksim ya Ölüm*” sloganları atıldı. Anıtkabir tören alanında Makarios’u temsil eden kara sakallı papaz kuklaları yakıldı ve darağacına asıldı. Milli Talebe Federasyonun düzenlediği mitingde, Kıbrıs Türklerinin lideri Fazıl Küçük konuşma yaptı.¹³⁴⁸ 19 Mayıs 1958’de Gençlik ve Spor Bayramında Kıbrıs’tan

¹³⁴⁴ Zafer Gazetesi, 12 Kasım 1953; Milliyet Gazetesi, 12 Kasım 1953.

¹³⁴⁵ Milliyet Gazetesi, 12 Kasım 1954.

¹³⁴⁶ Ulus Gazetesi, 5 Aralık 1945.

¹³⁴⁷ Vatan Gazetesi, 7 Mart 1947.

¹³⁴⁸ Hürriyet Gazetesi, 13 Haziran 1958; Milliyet Gazetesi, 13 Haziran 1958.

getirilen topraklar törenle Anıtkabir'e konuldu.¹³⁴⁹ 10 Kasım 1958'de Türkiye Milli Talebe Federasyonu gençleri Anıtkabir'e sessiz yürüyüş düzenlediler. Kıbrıslı Türk lider Rauf Denktaş Anıtkabir'i ziyaret etti. Denktaş, deftere "*Sana dünden daha fazla muhtacız, bize vatan için yaşayıp vatan için ölmeyi öğreten Atam Kıbrıs Türklüğü senin yolunda senin izindedir*" yazdı.¹³⁵⁰

Anıtkabir'de Atatürk'e saygı adıyla başlayan gösteriler, milli bir dava olarak görülen Kıbrıs ile devam etti. Demokrat Parti döneminde en şaşırtıcı eylemlerden birisi ise yabancı bir devlet başkanının Türk gençliğine seslenme yeri olarak Anıtkabir'in kullanılmasıdır. Endonezya Cumhurbaşkanı Ahmet Sukarno, Türkiye ziyaretinde Anıtkabir'e gitti ve Atatürk'ün ruhuna Fatiha okudu. Sukarno, daha sonra Anıtkabir tören alanında toplanan gençlere hitaben bir konuşma yaptı. Sukarno "*hepimiz Kemal Atatürk'e karşı derin bir hürmet ve takdir hissi beslemekteyiz. Ben genç iken ilhamımı Kemal Atatürk'ten almıştım*" dedi. Konuşmanın ardından Milli Türk Talebe Birliği Başkanı, Sukarno'ya Atatürk portresi hediye etti.¹³⁵¹

Demokrat Parti'nin gençliği yönlendirmesi ve Anıtkabir'i siyasal bir zemin olarak kullanması dönemin sonlarında yön değiştirdi. Demokrat Parti'nin son dönemlerinde öğrenciler, sokaklara bu defa hükümeti protesto etmek için çıktı. Demokrat Partinin protesto edildiği yerlerden birisi ise, Anıtkabir idi. 1960 yılında gerginleşen siyasi atmosfer, Anıtkabir'e de yansdı. 19 Mayıs 1960 günü sokakları ve meydanları Demokrat Parti muhalifi gençler ve halk tarafından dolduruldu. Anıtkabir'e giden yollarda polis güvenlik tedbirleri almıştı. Anıtkabir'e gitmek isteyen muhalifler ve polis arasında çatışma yaşandı. Polis barikatını aşan göstericiler Anıtkabir'e ulaştı. Sıkıyönetime rağmen Harp Okulu öğrencileri de gösteriye katılmıştı. Sembolik lahdin bulunduğu şeref salonunda Harp Okulu öğrencileri ve göstericiler saygı duruşunda bulundular. Saygı duruşu sırasında Remziye Baturbaygil adlı bir kadın Atatürk'e bağlılığını bildiren sloganlar atmaya başladı. "*Utaniyorum, Atatürk kalk lahdinden kalk da gör, eserin ne hale geldi kalk da gör*" diye bağırarak kendini sembolik lahdin üzerine attı. Baturbaygil'e polis müdahale etmek istedi. Bu sırada Baturbaygil cop yedi ya da yediğini iddia etti. Remziye Baturbaygil'i

¹³⁴⁹ Milliyet Gazetesi, 20 Mayıs 1958.

¹³⁵⁰ Milliyet Gazetesi, 11 Kasım 1958.

¹³⁵¹ Milliyet Gazetesi, 26 Nisan 1959.

gözüne almak isteyen polisle göstericiler arasında arbede yaşandı.¹³⁵²

Kısacası, Anıtkabir'in bir siyasal gösteri alanı olarak ilk kez kullanılması, Demokrat Parti döneminde oldu. Başlarda Atatürk'e ve dolayısıyla rejime bağlılığın sunulduğu mitingler daha sonra Kıbrıs gibi ulusal bir dava hakkında yapıldı. Anıtkabir'i siyasal gösteri alanı olarak kullanmayı keşfeden Demokrat Parti, dönemin sonunda bu defa Anıtkabir'de düzenlenen siyasal mitingin hedefi oldu.

C. 1960-1973 Dönemi: Meşruyet Zemini Anıtkabir

Demokrasi vaadiyle iktidara gelen Demokrat Parti'nin muhalefet ile olan ilişkileri, zaman içinde, sert bir tutum ve nitelik kazandı. Demokrat Parti, muhalefet liderlerinin yurt içi gezilerini ve açık hava toplantılarını dahi engellemek için hukuk dışı yollara başvurdu. Tahkikat Komisyonu, muhalefete karşı oluşturuldu. Üniversite öğrencileri, 28 Nisan 1960'da İstanbul'da 29 Nisan 1960'da Ankara'da hükümet aleyhine gösteri düzenlediler. 21 Mayıs 1960'da Harp Okulu öğrencileri, yürüyüş yaptılar. Muhalefet ve iktidar arasında yaşanan gerginlik ortamında Türk Silahlı Kuvvetleri'nden bir grup albay ve alt rütbeli subay, 27 Mayıs 1960 günü iktidarı ele geçirdi. 38 alt rütbeli subayın oluşturduğu Milli Birlik Komitesi, önderliğe Orgeneral Cemal Gürsel'i getirdi. Demokrat Partililer, yüksek rütbeli subaylar, sivil yöneticiler tutuklandı. Kurucu Meclis oluşturularak yeni bir Anayasa yapıldı. Ekim 1961'de yapılan genel seçimlerde CHP, küçük bir farkla birinci parti çıkmasına rağmen Demokrat Parti'nin ardılı olarak kurulan partiler ciddi bir destek buldu. 1961 genel seçimleriyle yönetimde sivilleşmeye dönüş yaşansa da, Harp Okulu Komutanı Albay Talat Aydemir'in önderliğinde 22 Şubat 1962'de ve 20-21 Mayıs 1963'te iki sonuçsuz girişim daha meydana geldi.

1965 seçimlerine kadar üçü İnönü'nün başkanlığında biri de Suat Hayri Ürgüplü'nün başkanlığında zayıf koalisyon hükümetleri kuruldu. Cemal Gürsel 4. Cumhurbaşkanı seçildi.

¹³⁵² Cumhuriyet Gazetesi, 5 Haziran 1960; Milliyet Gazetesi, 19 Mayıs 1961. 27 Mayıs'tan sonra Remziye Baturbaygil Anıtkabir'de cop yiyen kadın olarak ünlü oldu. Ankara Bahçelievler Lisesinde öğretmen olan Remziye Baturbaygil 27 Mayıs sonrasında oluşturulan Kurucu Meclise üye olarak seçildi. Baturbaygil 1954 yılında CHP'den milletvekili adayı olmuş ancak seçilememişti. Milliyet Gazetesi, 5 Ocak 1961.

1965 seçimlerini Demokrat Partinin ardılı Adalet Partisi genç siyasetçi Süleyman Demirel'in önderliğinde oyların %53'nü almayı başardı. Uzun süredir hasta olan Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, tedavi için Şubat 1966'da Amerika'ya gönderildi. Cumhurbaşkanlığı görevini yerine getiremeyeceği düşünülerek yerine yeni bir cumhurbaşkanı seçilmesine karar verildi. 28 Mart 1966'da Adalet Partisi'nin desteği ile Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, 5. Cumhurbaşkanı seçildi. Eylül 1966'da, 27 Mayıs'ın lideri eski Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, hayatını kaybetti.

27 Mayıs'ın kurduğu hukuki düzen ve askerlerin sivil yönetim üzerindeki baskısı devam etmekle birlikte 1965 seçimlerinden itibaren demokratik düzene geri dönüldü. Demirel'in Adalet Partisi, 1969 seçimlerinde oy kaybetmekle birlikte tek başına iktidarını korudu. 1960'dan bu yana siyasallaşan öğrenciler arasındaki gruplaşmalar daha keskin ve uç kesimlere savruldu. 1968'den itibaren öğrenci olayları artarak yaygınlaştı. 1970'e gelindiğinde genelde öğrenci hareketleri, devrim için silahlı eylem birlikleri şeklinde örgütlendi. 12 Mart 1971'de bu defa Ordu yönetime el koymak yerine muhtıra verdi. Muhtıra sonucu, Adalet Partisi hükümeti devrildi. Yerine teknokrat ve bürokratlardan oluşan partiler üstü hükümetler kuruldu. 14 Mayıs 1972 CHP Kurultayında İnönü, Bülent Ecevit'e yenildi. 34 yıl sonra İnönü, CHP Genel Başkanlığını kaybetti. İnönü, 25 Aralık 1973'de hayatını kaybetti.¹³⁵³

Bu dönemde 27 Mayıs askeri darbesinin hemen ardından darbe öncesi ve sonrası hayatını kaybeden beş genç hürriyet şehitleri adıyla Anıtkabir'e defnedildiler. Bu kabirlere 21 Mayıs 1963 darbe teşebbüsüne direnirken ölen altı asker de eklendi. 1966 'da hayatını kaybeden 27 Mayıs'ın lideri ve dördüncü Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ve 1973'de hayatını kaybeden ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de Anıtkabir'e defnedildi. Atatürk'ün dışında on üç kişinin mezarı ile Anıtkabir adeta bir panteona dönüştürüldü. 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından İsmet İnönü'nün kabri dışındaki kabirler Anıtkabir'den çıkartıldı.

¹³⁵³ Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1950-1960)," **Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008, s.218-223; Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih (1960-1980)," **Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008, s.228-279; Ahmad, **a.g.e.**, s.148-355

1-Askeri Darbenin Meşruiyet Gerekçesi: Hürriyet Şehitleri

27 Mayıs 1960 sabahı, radyodan askeri darbenin yapıldığına dair bildiri okundu. Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime el koyduğunu açıklayan bildiri de, darbenin amacı, kardeş kavgasının önüne geçmek olarak açıklandı.¹³⁵⁴ Milli Birlik Komitesi'nin Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel, son bir aydır meydana gelen olayların ülkeyi kardeş kavgasına götürdüğünü, Demokrat Parti yönetiminin bu duruma kayıtsız kaldığı ve Türk milletini çıkarılan kanunlarla zincire vurmak istediği için yönetime el koyduklarını belirtti.¹³⁵⁵ Darbenin hemen ertesinde, Demokrat Partinin 28 Nisan-27 Mayıs 1960 arasında yüzlerce genci öldürdüğü öne sürüldü. Milli Birlik Komitesi üyesi üst düzey rütbeli bir subay, Fransız Ajansına yaptığı açıklamada, Ankara ve İstanbul'da çukurlar içinde ve Et Balık Kurumu depolarında bazı cesetler bulunduğunu, ceset sayısı konusunda kesin bir rakam veremeyeceğini söyledi.¹³⁵⁶ İstanbul Üniversitesi Rektörü ve askeri müdahalenin ardından Anayasa Komisyonu başkanlığına getirilen Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar, 2 Haziran 1960 günü, gazetecilerin şehitlerin (Demokrat Parti tarafından öldürülenler) sayısı ile ilgili sorusuna şehit sayısına dair rivayetlerin mübalağalı olmadığını söyledi. İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, "28 Nisan 1960 günü ve sonrası meydana gelen olaylar sırasında şehit düşen öğrencilerin" sayısını tespit etmek üzere anket açmaya karar verdi. Yapılacak anket, gazeteler ve radyo aracılığıyla ilan edildi. Çocuklarından haber alamamış ailelerin üniversiteye müracaat etmeleri istendi. Onar, Demokrat Parti döneminde öldürülen gençlerin cesetlerinin kamyonlarla geç vakit mezarlıklara götürüldüğünün öğrenildiğini söyledi. Rektör, iki şehidin kimliğinin tespit edildiğini aktardı. Ayrıca Onar, Milli Birlik Komitesi'nin ölen gençlerin Anıtkabir'e gömülmesini istediğini, "Şehitlerin Atatürk'ün etrafında toplayarak bir panteon" meydana getirileceğini açıkladı.¹³⁵⁷ 3 Haziran 1960 tarihinde Milli Birlik Komitesinin yayınladığı tebliğde, 28 Nisan-27 Mayıs 1960 arasında birçok gencin "hürriyet uğrunda yaptıkları gösteriler" sırasında öldürüldüğü öne sürüldü. Olaylarda öldüğü ileri sürülen gençleri "Hürriyet Şehitleri" olarak kabul eden tebliğde, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetimi ele aldığı günden itibaren Hürriyet

¹³⁵⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 27 Mayıs 1960.

¹³⁵⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 28 Mayıs 1960.

¹³⁵⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 2 Haziran 1960.

¹³⁵⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 3 Haziran 1960; Milliyet Gazetesi, 3 Haziran 1960.

Şehitlerinin tespit edilmeye çalışıldığı kaydedildi. Yapılan araştırmalarda cesetleri yok etmek için şehitlerin gizli yerlere gömüldükleri, ıssız yerlerdeki kuyulara atıldıkları, bir kısmının buzdolaplarına konulduğunu, bir kısmının da hayvan yemi yapılan makinelerde kıyılarak toz haline getirildiği iddia edildi. Cinayetlerin aydınlatılması için çalışmaların devam ettiği ve öğrenci velilerinin, halkın çalışmalara yardımcı olmaları istendi. Ayrıca Milli Birlik Komitesi, olaylarda ölen gençler ile “27 Mayıs inkılâp hareketinde şehit olan” Kara Harp Okulu öğrencisi Teğmen Ali İhsan Kalmaz’ın 10 Haziran 1960 günü Ankara’da düzenlenecek törenle Anıtkabir içinde kurulacak olan Hürriyet Şehitliğine gömüleceğini açıkladı.¹³⁵⁸ Kayıp gençleri aramak için İstanbul Üniversitesi’nde kurulan komisyon çalışmaları sırasında üç mezar açtırdı. Mezardan çıkartılan cesetler incelendi, ancak cesetlerde kurşun yarasına rastlanmadı.¹³⁵⁹ 9 Haziran 1960 tarihinde İstanbul’da düzenlenen büyük bir törenle 28 Nisan 1960 günü meydana gelen üniversite olaylarında ölen Turan Emeksiz ve Nedim Özpolat’ın naaşları Ankara’ya gönderildi. Cumhuriyet Gazetesine göre, törene yarım milyon İstanbullu katıldı. İstanbul Üniversitesi bahçesinde düzenlenen törende konuşan Rektör Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar, hürriyet uğrunda ölen gençlerin sadece iki kişiden ibaret olmadığını, araştırmaların devam ettiğini söyleyerek “*daha başka ölülerimiz de vardır, naaşlarını belki bulamayacağız. Fakat onları da kardeşleri gibi Ata’nın yanında kalplerimize gömeceğiz*” dedi. Orgeneral Fahri Özdilek de, “*Ankara’da da birkaç yavrumuz öldü*” dedi. Özdilek, bir haftadan beridir gece gündüz çalışıldığını ancak naaşların bulunamadığını söyledi. Cenazeler büyük ve gösterişli bir törenin ardından Ankara’ya gönderildi.¹³⁶⁰ Milli Birlik Komitesi’nin 9 Haziran 1960 tarihinde yayınladığı tebliğde, Teğmen Ali İhsan Kalmaz, Nedim Özpolat ve Turhan Emeksiz’in Anıtkabir’e gömüleceğini açıkladı. Ayrıca tebliğde, “*üniversitelerin tatilde olmaları ile cinayetler, mesullerin almış oldukları tedbirler ve araştırmaların bir ay kadar zaman geçtikten sonra başlamış olması, diğer cesetlerin bulunmasını güçleştirdiğini*” bildirildi.¹³⁶¹

10 Haziran 1960 günü Ankara’da düzenlenen törenle “*Hürriyet Şehitleri*”

¹³⁵⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 4 Haziran 1960; Milliyet Gazetesi, 4 Haziran 1960.

¹³⁵⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 5 Haziran 1960.

¹³⁶⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 10 Haziran 1960; Milliyet Gazetesi, 10 Haziran 1960.

¹³⁶¹ Cumhuriyet Gazetesi, 10 Haziran 1960; Milliyet Gazetesi, 10 Haziran 1960.

olarak adlandırılan gençler Anıtkabir’de toprağa verildi. Milli Birlik Komitesi’nin 9 Haziran 1960’da açıkladığı üç kişiye iki isim daha eklendi. Anıtkabir’de toprağa verilen beş genç “Turan Emeksiz, Teğmen Ali İhsan Kalmaz, Nedim Özpolat, Ersan Özey ve Harp Okulu öğrencisi Gültekin Sökmen” di. Turan Emeksiz ve Nedim Özpolat’ın naaşları İstanbul’dan özel trenle Ankara’ya getirildi. Özel trende naaşlara İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar ve öğretim üyeleri eşlik etti. Cebeci Camii’nde kılınan cenaze namazının ardından beş gencin naaşı büyük bir askeri kortej eşliğinde Anıtkabir’e doğru götürüldü. Bayraklar yarıya indirildi, Anıtkabir’den top atışı yapıldı. Jet uçakları tören sırasında gösteri uçuşu yaptılar. Törende bir konuşma yapan Milli Birlik Komitesi üyesi ve Başbakanlık Müsteşarı Kurmay Albay Alparslan Türkeş, *“İçimizden böyle kahramanlar yetiştiği için övünç duymaktayız. Bağrına katılacakları vatan toprakları, mübarek naaşları ile bir kat daha değer kazanmaktadır”* dedi. Beş gencin naaşı, büyük bir gösteriyle Anıtkabir’in Çankaya tarafına bakan kısmında bayrak direğinin önünde hazırlanan mezara konuldular. Hürriyet şehitlerinin Anıtkabir’de toprağa verildiği gün pek çok şehirde eşzamanlı olarak törenler yapıldı. Mevlitler okutuldu. Anıtkabir’de düzenlenen törene Gürsel ve İnönü *“tezahürata”* yol açmamak için katılmadılar. İnönü ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı törenden sonra şehitlerin mezarlarına giderek saygı duruşunda bulundular.¹³⁶² Devlet ve Hükümet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel de ertesi sabah yüksek rütbeli subaylar ile birlikte beş hürriyet şehidinin mezarlarını ziyaret ederek çelenk koydu.¹³⁶³ Çelengün üzerinde *“Çocuklarımız siz ölmediniz, Ata’nıza kavuştunuz. Ata’nın mübarek eşiğinde ebedi ihtiram nöbetçileri payesine eriştiniz ne mutlu sizlere”* yazmaktaydı.¹³⁶⁴

Beş gencin Anıtkabir’e gömülmesinin ardından İstanbul Üniversitesi kayıp gençleri araştırma komisyonu yaptığı açıklamada, daha önce kayıp olduğu bildirilen sekiz öğrenciden haber alındığını, bazı kayıp öğrencilerinde ailelerine sağ olduklarına dair telgraf çektiklerini bildirdi.¹³⁶⁵

İstanbul ve Ankara olayları ve hürriyet şehitleri Demokrat Partililerin yargılandığı Yassıada Mahkemesinde de görüşüldü. Yassıada Mahkemesi Başkanı

¹³⁶² Milliyet Gazetesi, 11 Haziran 1960.

¹³⁶³ Cumhuriyet Gazetesi, 12 Haziran 1960.

¹³⁶⁴ Milliyet Gazetesi, 12 Haziran 1960.

¹³⁶⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 24 Haziran 1960.

Salim Başol; Ethem Yetkiner, Dilaver Argun, Namık Argüç ve Adnan Menderes'ten İstanbul ve Ankara olaylarında ölü ve yaralı sayısını sordu ve kendisi bu hususla ilgili bildiriye okudu. O günkü resmi kayıtlara göre 5 şehidin bulunduğunu, bunların Anıtkabir'de bir bölgede gömülü olduğunu söyledikten sonra hüzünlü bir sesle Cemal Gürsel'in şehitlerin çelengi üzerindeki hitabını okudu. *“Çocuklarımız siz ölmediniz, atanıza kavuştunuz. Ata'nın mübarek eşiğinde ebedi ihtiram nöbetçileri payesine eriştiniz ne mutlu sizlere.”* Başol, ben bunu aziz şehitlerin ruhunu taziz için burada okudum dedikten sonra duruşmaya on dakika ara verdi.¹³⁶⁶

Milli Birlik Komitesi, 27 Mayıs müdahalesinin gerekçesi olarak Demokrat Parti'nin gösteriler sırasında yüzlerce genci öldürtmesi olarak sundu. Öldürülen gençlerin kamyonlarla taşınarak mezarlıklara gizlice gömüldüğü, kimi cesetlerin kıyma makinesinden geçirildiği gibi korkunç iddialar ortaya atıldı. İstanbul Üniversitesi bünyesinde kurulan komisyon, öldürülen yüzlerce gencin isimlerinin belirlenmesi için araştırma yaptı. Nihayetinde gösteriler sırasında ölen iki gençten başka isim tespit edilemedi. Ancak 27 Mayıs'ın önemli meşruiyet nedeni olan *“Hürriyet Şehitleri”* bulunmalıydı. Sonunda beş gencin ismi belirlenerek naaşları Anıtkabir'e gömüldü. Anıtkabir'e gömülen ve *“hürriyet şehitleri”* denilen beş gençten Harp Okulu öğrencisi olan Gültekin Sökmen, 28 Mayıs gecesi nöbet dönüşü Thomson tüfeğin ateş almasıyla yaralanmış ve kaldırıldığı hastanede ölmüştü.¹³⁶⁷ 17 yaşında lise öğrencisi olan Nedim Özpolat, 28 Nisan 1960 günü İstanbul'da muhalif gösteriler sırasında tankın üzerine çıkmış ve tanktan düşerek ölmüştü.¹³⁶⁸ Üniversite öğrencisi Turan Emeksiz ise, 28 Nisan 1960 günü İstanbul Üniversitesi'nde yapılan muhalif gösteriler sırasında polis kurşunuyla öldürüldüğü öne sürüldü.¹³⁶⁹ Teğmen Ali İhsan Kalmaz, 27 Mayıs darbesinin olduğu gün kendi birliğinde bulunan bir asker tarafından kaza kurşunu ile öldürülmüştü. Henüz 12 yaşında ilkokul beşinci sınıf öğrencisi olan Ersan Özey, 27 Mayıs'ta gerçekleşen kutlama gösterileri sırasında yine askerlerin kaza kurşunu ile hayatını kaybetti.¹³⁷⁰

Demokrat Parti döneminde sokak gösterileri sırasında öldüğü gerekçesiyle

¹³⁶⁶ Milliyet Gazetesi, 15 Nisan 1961.

¹³⁶⁷ Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Tutanağı, Birleşim 70, 4 Ocak 1961, Cilt. 4, s.2.

¹³⁶⁸ Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Tutanağı, Birleşim 104, 7 Eylül 1961, Cilt. 6, s.7.

¹³⁶⁹ Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Tutanağı, Birleşim 18, 6 Ekim 1960, Cilt. 2, s.6.

¹³⁷⁰ Milliyet Gazetesi, 11 Haziran 1960.

hürriyet şehitleri olarak Anıtkabir'e gömülen beş gençten yalnızca Turan Emeksiz katıldığı bir gösteride öldürülmüştü. Nedim Özpolat, 28 Nisan'da çıktığı tankın üzerinden düşerek kaza ile ölmüştü. Diğer üç genç ise, 27 Mayıs darbesi sırasında kaza kurşunları ile öldüler. Kaza kurbanı gençler, bir anda Hürriyet Şehidi olarak kutsandılar, kahraman ilan edildiler ve ülkenin kurucusu ile aynı alana defnedildiler. Bu anlamda, gençlerin cenazeleri, 27 Mayıs'ın meşruiyet dayanağına dönüştürüldü.

Hürriyet Şehitlerinin Anıtkabir'e gömülmesi ile Anıtkabir'in yalnızca Atatürk için olduğu kuralı da ihlal edildi. 26 Mart 1940 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu, inşa edilecek Anıtkabir'in sadece Atatürk'e ait bir anıt mı yoksa ülkenin ulusal büyüklerine ait bir panteon olmasını oylamış ve Anıtkabir'in yalnızca Atatürk'e ait olması kararlaştırıldı.¹³⁷¹ Başbakanlık Anıtkabir Komisyonu, 18 Şubat 1941 tarihinde Uluslararası Proje Yarışması hakkında yayınladığı tebliğde, "*Ebedi Şef için gerçekleştirilmesi kararlaştırılmış Anıtkabir projesi*" ifadesi yer almıştı.¹³⁷² Anıtkabir Uluslararası Serbest Proje Yarışması Şartnamesi ise, "*Ebedi Şef Atatürk için yapılacak Anıtkabir inşası*" ifadesi ile başlıyordu.¹³⁷³ CHP Parti Grubu, Anıtkabir'e ulusal devlet büyüklerinin dahi defnedilmesini uygun bulmamıştı. 27 Mayıs yönetimi ise kendi meşruiyeti için Anıtkabir'i bir panteona ve devlet mezarlığına dönüştürmekte sakınca görmedi. Hürriyet şehidi denilen beş genç, kuşkusuz ulusal kahramanlar veya devlet büyükleri de değildi.

Başlangıçta hürriyet, ardından inkılâp ve devrim şehidi olarak adlandırılan gençlerin cenazeleri için defin yeri olarak Anıtkabir'in seçilmesi anlamlıdır. Bu seçimde, Anıtkabir'in Cumhuriyetin en kutsal yeri olarak kabul edilmesinin rolü büyüktür. Ancak tek neden bu değildir. Gençlerin Anıtkabir'e defnedilmelerinin ardında 27 Mayıs müdahalesinin kendi meşruluğunu Anıtkabir'e ve Atatürk'e dayandırma isteğinin yattığı düşünülebilir. 27 Mayıs yönetimi, Anıtkabir üzerinden ülkenin ulusal kahramanı ve kurucusu Atatürk ile zayıf meşruiyet zeminini güçlendirmeye çalıştı. Hürriyet Şehitleri, Anıtkabir'e gömüldükten sonra Anıtkabir'de yapılan törenlerde, Atatürk'ün kabrinin ardından ziyaret edildi. Böylelikle, devletin zirvesinde ritüellerin önemli bir parçası oldu.

¹³⁷¹ Akşam Gazetesi, 27 Mart 1940, Tan Gazetesi, 27 Mart 1940; Cumhuriyet Gazetesi, 27 Mart 1940; Vakit Gazetesi, 27 Mart 1940.

¹³⁷² Ulus Gazetesi 19 Şubat 1941.

¹³⁷³ Mithat Aydın Özel Arşivi, **Atatürk Anıt-Kabir Proje Müsabakası**, s.3-10.

2-Anıtkabir’de 27 Mayıs’ın Yankıları

27 Mayıs darbesini destekleyenler, 27 Mayıs’tan hemen sonra Anıtkabir’i ziyaret etmeye başladı. Ülkenin alt üst oluşu ve darbeyi destekleyenlerin coşkuları Anıtkabir’e yansıdı. 27 Mayıs darbesinin ertesi günü üniversite öğrencileri, askeri darbeyi kutlamak için Anıtkabir’e gittiler.¹³⁷⁴ 2 Haziran 1960’da ismi okunamayan bir ziyaretçi, Anıtkabir özel defterine “*Yaşasın Türk Ordusu, Yaşasın Türk Milleti*” yazdı.¹³⁷⁵ Yine aynı tarihte Anıtkabir’e gelen Türk Veterinerleri ise, 27 Mayıs’ı Atatürk ile özdeşleştiriyordu: “*Türk milletini bir daha kurtaran Büyük Atamıza minnetlerimize arza geldik*”¹³⁷⁶ 27 Mayıs’ın liderlerinden Orgeneral Cemal Gürsel, 3 Haziran 1960 günü Anıtkabir’i ziyaret etti ve çelenk koydu. Anıtkabir özel defterini imzaladı. Gürsel, Atatürk tarafından onaylanmak istedi, deftere “*Büyük atam, bizi tasvip ediyor izinde olduğumuzu kabul ediyorsan bizim en büyük mükâfatımız ve gururumuz bu olacaktır*” sözlerini yazdı.¹³⁷⁷

Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyeleri ve öğrenciler toplu halde Anıtkabir’e giderek Atatürk’ü ve hürriyet şehitlerini ziyaret ettiler.¹³⁷⁸ 27 Mayıs müdahalesi sırasında tüm polislerin silahları alınmış ve görevden uzaklaştırılmıştı. Darbeden yaklaşık bir ay sonra polisler, yeni uniformalarını giyerek Anıtkabir’de düzenlenen törene katıldılar. Anıtkabir’e giden polisler, Atatürk ve hürriyet şehitlerini ziyaret ettiler. İçişleri Bakanı Tümgeneral İhsan Kızıloğlu bir konuşma yaptı. Tören sırasında bir polis ve bir öğrenci de konuşma yaptı. Anıtkabir’de polislere, Demokrat Parti döneminde yaptıklarından ötürü gençlerden özür diletildi.¹³⁷⁹ 20 Haziran 1960 günü üniversite öğrencileri, Ankara’da hürriyet mitingi yaptılar. Hürriyet mitingini düzenleyen öğrenci örgütlerinin temsilcileri, Anıtkabir’e gidip Atatürk ve hürriyet şehitlerine saygı duruşunda bulundular.¹³⁸⁰ Darbe sonrası her kesimden heyetler, Anıtkabir’e koştular. Sporcular, gençler, valiler, üniversiteliler, belediye sağlık çalışanları, dernekler, eczacılar, CHP’liler ve elbette subaylar Anıtkabir’e giderek Atatürk’e ve yeni yönetime bağlılıklarını bildirdiler. Özel

¹³⁷⁴ Milliyet Gazetesi, 29 Mayıs 1960.

¹³⁷⁵ **Anıtkabir Özel Defteri, C.2, s.15.**

¹³⁷⁶ **a.g.e., s.16.**

¹³⁷⁷ Milliyet Gazetesi, 4 Haziran 1960; **Anıtkabir Özel Defteri, C.2, s.17.** Bkz. Ek:19

¹³⁷⁸ Milliyet Gazetesi, 19 Haziran 1960.

¹³⁷⁹ Milliyet Gazetesi, 24 Haziran 1960.

¹³⁸⁰ Milliyet Gazetesi, 21 Haziran 1960.

deftere, en sık yazılan slogan, “*Atam İzindeyiz*” oldu.¹³⁸¹ 27 Mayıs ile Anıtkabir, siyasetin odağı haline geldi. Özel defterde artık herkes bağlılık yeminleri etmeye başladı. Ayrıca 27 Mayıs’ın Demokrat Parti’ye duyduğu nefrette, Anıtkabir defterine yansdı. 26 Haziran 1960’da Anıtkabir’i ziyaret eden Gürsel, “*Büyük Atam sana iman etmeye geldik. Seni inkâr eden ve sahte bir Bağlılıkla milleti aldatan yalancılar mürailer (ikiyüzlüler) değil izinde azimle yürüyen bu uğurda her şeyi Fedaya hazır evlatların olarak geldik. Sana ebedi minnet ve şükran*” diye yazdı.¹³⁸² 27 Mayıs ile birlikte “sahte Atatürkçüler” ayrımı başladı.

Milli Birlik Komitesi, Anıtkabir’i ziyaretinde icraatlarını Atatürk’e anlatma gereği hissettiler. 28 Nisan 1961’de defteri Milli Birlik Komitesi adına imzalayan Kurmay Albay Sezai Okan, “*Atam, her şey, fakat her müspet şey senin emrin olarak düşünülüyor ve yapılıyor. Bu emrin, düşünüşün ışığı altında sana layık olmak için çalışılıyor. Başarımız ruhunu şad ediyor ise ne mutlu bize*”¹³⁸³ yazarak 27 Mayıs’ın kendisini Atatürk ile özdeşleştirdiği ortaya koyuyordu. 6 Ocak 1961 tarihinde MBK üyesi Suphi Karaman, Atatürk’e bir süre önce inkılâpların tehlikeye düşer gibi olduğunu haber verdi. Karaman deftere, “*Büyük Atam, İzindeyiz. Eserini yaşatmağa ve yükseltmeğe devam ediyoruz. İnkılâpların bir müddet önce tehlikeye düşer gibi oldu. Fakat huzur ve ruh olgunluğunu senden alan cumhuriyetinin bekçisi gençler, şanlı ordu ve büyük Türk milletin güçlükleri yendi. Şimdi ilelebet payidar olacak cumhuriyetini sağlam temeller üzerinde yeni bir hızla yürütmeğe devam edeceğimiz kutlu bir günde huzuruna geldik. Sana minnettarlığımız sonsuzdur. Daima izindeyiz*” yazdı.¹³⁸⁴ 27 Mayıs 1961 günü MBK adına bu kez Fahri Özdilek, Atatürk’e “*ikinci cumhuriyetin*” kurulduğu müjdesini “*Ölumsuz atam, Emanet ettiğin cumhuriyeti gençler sana layık bir tarzda muhafaza ediyorlar. İkinci cumhuriyetin kurulduğu şu sırada senin ideallerin ve inkılâplarına tam sadakatle müdafaa ve muhafaza edeceğiz*” sözleri ile verdi. Anıtkabir özel defteri bağlılık yeminleri ile doldu. Deftere yazılanlar 27 Mayıs’ın havasını yansıtıyordu. En çok kullanılan sözcükler, “devrimler, ikinci cumhuriyet, hürriyet savaşı, tatlı hürriyet havası, rahat uyu, daima

¹³⁸¹ Anıtkabir Özel Defteri, C.2.

¹³⁸² Anıtkabir Özel Defteri, C.2, s. 28

¹³⁸³ a.g.e., s.92

¹³⁸⁴ a.g.e., s.61

izindeyiz” idi.¹³⁸⁵

27 Mayıs yönetimi, yalancı Atatürkçüler olarak itham ettiği Demokrat Parti'nin inşa ettiği Anıtkabir'e yeni bir ekleme yaptı. Anıtkabir şartnamesinde yer alan ancak Demokrat Parti'nin yapmadığı Anıtkabir Atatürk Müzesi, 27 Mayıs yönetimi tarafından düzenlendi. Darbeden bir ay sonra 26 Haziran 1960'da Anıtkabir'de Atatürk Müzesi açıldı.¹³⁸⁶ Açıldığında Atatürk Müzesi'nde hangi eşyaların sergilendiği bilinmemektedir. Ancak müzede sergilenen eşyalar yetersiz bulunmuş olmalı ki envanter daha sonra alınan kararlarla zenginleştirildi. Müzenin açılmasından beş ay sonra Bakanlar Kurulu, 9 Kasım 1960 tarihinde Çankaya Köşkü'nde bulunan 42 adet eşyanın Anıtkabir Atatürk Müzesi'nde sergilenmek üzere Milli Eğitim Bakanlığına devredilmesine karar verdi.¹³⁸⁷ Yine Bakanlar Kurulu, 2 Ocak 1964 tarihinde, bu defa Ziraat Bankası kasalarında saklanan eşyaların Anıtkabir Atatürk Müzesi'nde sergilenmek üzere Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmesini kararlaştırdı.¹³⁸⁸

27 Mayıs'tan Anıtkabir'in mimarı Prof. Emin Onat da etkilendi. Ekim 1960'da, 27 Mayıs yönetimi tarafından üniversitede yapılan tasfiye operasyonunda işlerinde Prof. Emin Onat'ın da bulunduğu 147 öğretim üyesi üniversiteden atıldı. Prof. Emin Onat, Anıtkabir inşa sürecinde Demokrat Parti hükümeti ile yakınlaşmış, 1954 yılında Demokrat Parti'den milletvekili seçilmişti. Ancak siyasetten umduğunu bulamayan Onat, 1957 yılında milletvekilliği için adaylığını koymadı. Ancak 27 Mayıs yönetimi tarafından Emin Onat'ın DP milletvekilliği cezalandırılması gereken bir suç sayıldı ve Emin Onat 147 öğretim üyesi ile birlikte üniversiteden uzaklaştırıldı. Üniversitedeki görevinden uzak kalan Anıtkabir'in mimarı Emin Onat, 18 Temmuz 1961'de kalp krizinden öldü.¹³⁸⁹ 28 Mart 1962'de çıkarılan yasa ile 147 öğretim üyesi yeniden üniversiteye dönme olanağı sağlandı. Üniversiteye dönmesine izin verilen öğretim üyeleri arasında Emin Onat'ın da ismi vardı. Ancak Emin Onat, o tarihte hayatını kaybetmişti.

27 Mayıs'ın ardından darbenin müellifleri ve darbeyi destekleyenler

¹³⁸⁵ **Anıtkabir Özel Defteri, C.2; Bildirici, a.g.e., s.99**

¹³⁸⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 27 Haziran 1960.

¹³⁸⁷ BCA: 030.18.01.02.157.26.6

¹³⁸⁸ BCA: 030.18.01.02.175.1.2

¹³⁸⁹ Milliyet Gazetesi, 19 Temmuz 1961.

Anıtkabir'e gittiler. Bu ziyaretler ile 27 Mayıs darbesinin Atatürk çizgisinde olduğu ve 27 Mayıs'ın cumhuriyeti inkılâp düşmanlarından kurtardığı mesajı verildi.

3-Anıtkabir'deki Törenlerde Artış

27 Mayıs sonrasında Anıtkabir'de düzenlenen törenlerin sayısı arttı. Daha önce geleneksel olarak düzenlenen törenlerde ise katılımcıların sayısı arttı. Anıtkabir'de düzenlenen törenlerin en önemlisi şüphesiz 10 Kasım günleri düzenlenen törenler oldu. 27 Mayıs darbesinden sonraki ilk 10 Kasım töreni için gazeteler *"27 Mayıs İnkılâbı dolayısıyla bu yıl tertiplenen törenler her zamankinden daha manalı oldu"* diye yazdılar. Anıtkabir'deki törende devlet ve hükümet başkanı Gürsel, Milli Birlik Komitesi üyeleri, Bakanlar, ordu mensupları, Parti temsilcileri, öğrenciler katıldı. CHP lideri İnönü de törene katılanlar arasındaydı. Gürsel burada yaptığı konuşmada, *"Atatürk'ün vücudu aramızdan ayrılmış, fakat o hakikatte aramızdan ayrılmamıştır. Fikir olarak ruh olarak milletimizin kalbine yerleşmiştir. O'na ağlamamalıyız. Fakat onun izinden ve yolundan şaşarsak kendimize ağlamalıyız"* dedi. Konuşma sırasında, Milli Birlik Komitesi üyelerinden bazıları ağladılar.¹³⁹⁰ Milli Birlik Komitesi, Atatürk'ün ölüm yıldönümü olan 10 Kasım-17 Kasım arası Atatürk Haftası ilan etti. Milli Birlik Komitesi, Atatürk'ün ölüm yıldönümü için geniş çaplı bir program hazırladı. 67 şehrin temsilcisi gençler, 10 Kasım günü Anıtkabir'de toplandı, Atatürk'e bağlılık yemini hazırlandı ve gençlik yemini okuyarak ant içti.¹³⁹¹ 10 Kasım günü Anıtkabir'de yapılan törenler sırasında *"dağ başını duman almış"* marşı söylendi. Marşın söylenme biçimini beğenmeyen Gürsel, Milli Eğitim Bakanına emir vererek *"bütün okullarda her sabah bu marşın söylenmesini"* istedi.¹³⁹²

10 Kasım 1961 günü düzenlenen törene başta Cumhurbaşkanı Gürsel olmak üzere tüm devlet protokolü katıldı. Cumhurbaşkanı Gürsel deftere, *"Büyük ata, mezarına değil otağına geldik. Sen ölmedin ve ebediyen yaşayacaksın"* yazdı.¹³⁹³ 10

¹³⁹⁰ Milliyet Gazetesi, 11 Kasım 1960.

¹³⁹¹ Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Tutanağı, Birleşim 34, 9 Kasım 1960, Cilt. 3, s.6.

¹³⁹² Milliyet Gazetesi, 11 Kasım 1960.

¹³⁹³ Milliyet Gazetesi, 11 Kasım 1961.

Kasım 1962 töreninde Senato Başkanı, Meclis Başkanı, Başbakan Anayasa Mahkemesi Başkanı, Genelkurmay Başkanı, Bakanlar Kurulu üyeleri, törene katıldı. Cumhurbaşkanı adına Atatürk'ün sembolik lahdine çelenk koyan Senato Başkanı Ürgüplü, deftere, *“Arkadaşından seni hiç görmeyen gence kadar kuşak kuşak Türk, huzuruna geldik. Kurduğun cumhuriyeti korumaya imanla, inkılâplarına yürekten bağlı, her gün senden kuvvet alacak, yüreğimizi umutla doldurarak ayrılıyoruz. Nur içinde yat aziz Atatürk”* yazdı.¹³⁹⁴

10 Kasım 1963 töreninde Senato Başkanı Enver Aka, çelenk koydu. Meclis Başkanı, Başbakan, Bakanlar, komutanlar katıldı. Törene katılanlar daha sonra 27 Mayıs ve 21 Mayıs şehitlerinin kabirlerine Cumhurbaşkanı adına çelenk koyuldu ve saygı duruşunda bulundu.¹³⁹⁵ Hafif rahatsızlığı dolayısıyla törenlere katılmasını doğru bulmayan doktorların tavsiyesine uyan Gürsel, İzmir'de evindeydi. Anıtkabir'de yapılan törene senato Başkanı, Meclis Başkanı, Başbakan, Anayasa Mahkemesi Başkanı, Bakanlar, Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları ve büyük bir halk topluluğu katıldı. Sıtkı Ulay'ın başkanlığındaki Sosyal Demokrat Parti temsilcileri de Atanın huzurunda saygı duruşunda bulundu. Ulay'lı deftere *“Büyük Ata, eserini kırmak isteyenler çarpıldı. Kalan sinsi bakiyesi de yok edilecektir. Her yaştan yarattığın gençlik ayakta ve nöbette, Müsterih ol”* yazdı.¹³⁹⁶ 1965 10 Kasım'ında Anıtkabir'deki törene Devlet, hükümet üyeleri Anayasa Mahkemesi Başkanı, Genelkurmay Başkanı, kuvvet Komutanları katıldı. Törende, Cumhurbaşkanı Gürsel'i Başyaveri temsil etti.¹³⁹⁷ Cumhurbaşkanı Gürsel, sağlık rahatsızlığı nedeniyle 1962'den itibaren törenlere katılmadı. Demokrat Parti dönemine ait her şeyin silindiği dönemde şaşırtıcı bir şekilde 1953 yılındaki nakil töreni radyodan tekrar verildi. Elbette, dönemin Cumhurbaşkanı Bayar'ın nakil töreninde yaptığı konuşma tamamen kesildi.¹³⁹⁸

29 Ekim 1960 Cumhuriyet Bayramında Devlet Başkanı Cemal Gürsel, Milli Birlik Komitesi üyeleri, Bakanlar Kurulu üyeleri, Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet

¹³⁹⁴ Milliyet Gazetesi, 11 Kasım 1962.

¹³⁹⁵ Milliyet Gazetesi, 11 Kasım 1963.

¹³⁹⁶ Milliyet Gazetesi, 11 Kasım 1964.

¹³⁹⁷ Milliyet Gazetesi, 11 Kasım 1965.

¹³⁹⁸ Milliyet Gazetesi, 10 Kasım 1961; Milliyet Gazetesi, 10 Kasım 1962; Milliyet Gazetesi, 10 Kasım 1963.

Komutanları Anıtkabir’i ziyaret etti. Cemal Gürsel, Anıtkabir özel defterine, *“Büyük atam sana geldik, kudret ve heyecan aldık. Sen Türk milletinin istikbal ufuklarında ebedi tahtında dünya varoldukça bize ışık tutacak, yolumuzu aydınlatacaksın. Sen hep ve ebediyen varsın ve aramızdasın”* yazdı ve duygulanıp ağlayarak Milli Birlik Komitesi üyelerine *“Bizim Ataya sevgimiz geçici değildir”* cümlesini sarf etti.¹³⁹⁹

1961 ve 1962 Cumhuriyet Bayramlarında Cumhurbaşkanı Gürsel, Senato ve Meclis Başkanları, Başbakan, Bakanlar, Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları Anıtkabir’i ziyaret etti. Daha sonra devrim şehitleri huzurunda saygı duruşunda bulundular.¹⁴⁰⁰ Cumhurbaşkanı, Anıtkabir defterine, *“Bağlılığımızı ve şükran duygularımızı tekrar ederim. Sana gelmek, ruh ve kuvvet almamızı sağlıyor”* yazdı.

Cumhuriyetin 40. Yıldönümünde törene, Cumhurbaşkanı Gürsel, rahatsızlığı nedeniyle katılmadı. Cumhurbaşkanı temsilen Anıtkabir’deki törene, Cumhuriyet Senatosu Başkanı katıldı. Buradaki tören, devrim şehitlerinin kabirlerini ziyaretle son buldu.¹⁴⁰¹ 1964’de, Cumhurbaşkanlığı temsilcisi, Senato Başkanı Enver Aka, Meclis Başkanı Fuat Sirmen, Başbakan İnönü, Bakanlar Anıtkabir’i ve devrim şehitlerini ziyaret etti ve saygı duruşunda bulundular.¹⁴⁰²

1965 yılı Cumhuriyet Bayramında Anıtkabir’de yapılan törene, Cumhurbaşkanı adına Genel Sekreter Nasır Zeytinoğlu, Meclis Başkanı Ferruh Bozbeyli, Başbakan Süleyman Demirel, muhalefet liderleri İnönü, Alican, Aybar, Türkeş ve Ulay, Anayasa Mahkemesi Başkanı, Kabine üyeleri, Genelkurmay Başkanı Sunay ve Kuvvet Komutanları, milletvekilleri ve senatörler ile protokole dâhil kimseler katıldı. Anıtkabir’deki törene gidilirken CHP Genel Başkanı İnönü, erken giderek merdivenlerde korteji beklemiş ve liderler arasındaki yerini almıştır. Anıtkabir’deki saygı duruşundan sonra Senato Başkanı Aka özel deftere, *“Atam, Cumhuriyetin 42. Yılına idrak ettiğimiz bugün milletçe el ele, gönül gönüle vermiş, işaret buyurduğun medeniyet yolunda güçlü, müreffeh ve huzurlu Türkiye’ye biraz daha yaklaşmış bulunuyoruz. Senden aldığımız mukaddes hız, Tür Milletinin*

¹³⁹⁹ **Anıtkabir Özel Defteri, C.2**, s. 48; Cumhuriyet Gazetesi, 30 Ekim 1960; Milliyet Gazetesi, 30 Ekim 1960.

¹⁴⁰⁰ Milliyet Gazetesi, 30 Ekim 1961; Milliyet Gazetesi, 30 Ekim 1962.

¹⁴⁰¹ Milliyet Gazetesi, 30 Ekim 1963.

¹⁴⁰² Milliyet Gazetesi, 30 Ekim 1964.

*iradesinde şahlanarak bizi oraya mutlaka ulaştıracaktır” yazdı. Anıtkabir’den sonra toplu halde Devrim Şehitlerinin mezarına gidildi, saygı duruşunda bulunularak çiçek kondu.*¹⁴⁰³

19 Mayıs 1961 Gençlik ve Spor Bayramında Devlet ve Hükümet Başkanı Gürsel adına Milli Birlik Komitesi Üyesi Cemal Madanoğlu başkanlığında komite üyeleri, bakanlar, Temsilciler Meclisi üyelerinden oluşan bir heyet, Atatürk’ün ve devrim şehitlerin mezarlarını ziyaret ettiler. Madanoğlu, özel deftere “*Atam, dinsin artık bu asil milletin çilesi Aracımız ol. Tanrı bizi doğru yoldan ayırmasın*” yazdı. Anıtkabir, ilk kez projektörlerle aydınlatıldı.¹⁴⁰⁴ 19 Mayıs 1962 Bayramında Cumhurbaşkanı Gürsel, Başbakan ve Bakanlar Anıtkabir’i ziyaret etti.¹⁴⁰⁵

1963 yılının 19 Mayıs töreninde Senato Başkanı, Meclis Başkanları, Başbakan, Bakanlar, Genelkurmay Başkanı, kuvvet komutanları, AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala ve diğer temsilciler Anıtkabir’e gittiler ve saygı duruşunda bulundular. Doktorların önerisi üzerine rahatsız olan Cumhurbaşkanı Gürsel, törene katılmadı. Anıtkabir’e kimin tarafından çelenğin konacağı tartışılmış, Başbakan İnönü, “*Cumhurbaşkanı olmadığına göre, Senato Başkanın çelenk koyması lazım*” dedi. Gümüşpala, “*İman, inanç, kudret aldığımız anıttan ayrılırken sana daima bağlı olmanın yüce şerefini taşıyoruz*” yazdı.¹⁴⁰⁶ 1964 ve 1965 yıllarında Senato ve meclis Başkanları ile Başbakan, Bakanlar Kurulu üyeleriyle Anıtkabir’e giderek çelenk koydular. Ayrıca Senato Başkanı Enver Aka, Gürsel adına özel defteri imzaladı.¹⁴⁰⁷

23 Nisan 1961 Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı’nda devlet ve hükümet başkanı adına Fahri Özdilek başkanlığında MBK üyeleri, Bakanlar, Temsilciler Meclisi Başkanı ve Milli Mücadele döneminde Büyük Millet Meclisi birinci dönem üyesi milletvekilleri Anıtkabir’i ziyaret etmesiyle başladı. Bütün okulları temsilen seçilen kız ve erkek öğrenciler de Anıtkabir’i ziyaret etti.¹⁴⁰⁸ 1962, 1963 yıllarında Başbakan İnönü, Bakanlar Kurulu, öğrenci temsilcileri 23 Nisan Bayramında

¹⁴⁰³ Milliyet Gazetesi, 30 Ekim 1965.

¹⁴⁰⁴ Milliyet Gazetesi, 20 Mayıs 1961.

¹⁴⁰⁵ Milliyet Gazetesi, 20 Mayıs 1962.

¹⁴⁰⁶ Milliyet Gazetesi, 20 Mayıs 1963.

¹⁴⁰⁷ Milliyet Gazetesi, 20 Mayıs 1964; Milliyet Gazetesi, 20 Mayıs 1965.

¹⁴⁰⁸ Milliyet Gazetesi, 24 Nisan 1961.

Anıtkabir’i ziyaret etti.¹⁴⁰⁹ 1965 23 Nisan Bayramında yine Bakanlar Kurulu Anıtkabir’e giderek saygı duruşunda bulundu.¹⁴¹⁰

30 Ağustos Zafer Bayramlarında Genelkurmay Başkanı başkanlığında kuvvet komutanları ve askerler Anıtkabir’e giderek çelenk koydular.¹⁴¹¹ 1963 yılında ise ilk defa Başbakan İnönü, Zafer Bayramında bakanlar kurulu ile Anıtkabir’i ziyaret etti. Bu ziyaretten ayrı olarak Genelkurmay Başkanı da askeri heyetle Anıtkabir’e gitti.¹⁴¹² 1964 yılında yine aynı şekilde Anıtkabir ziyaret edildi.¹⁴¹³ 1965 yılında ise artık Başbakan olmayan İsmet İnönü’nün başkanlığında Genelkurmay Başkanı, kuvvet komutanları ile sivil erkân ile siyasi parti temsilcileri Anıtkabir’i ziyaret etti.¹⁴¹⁴ Bu ziyaret şekli, Ana muhalefet partisi lideri olan İnönü’nün ordu içindeki prestijini göstermektedir. Bu dönemde Genelkurmay Başkanları Zafer Bayramı dolayısıyla yaptıkları ziyarette, diğer yetkililer gibi özel deftere uzun yazılar yazmayı tercih ettiler. Demokrat Parti döneminde Genelkurmay Başkanları yalnızca imza atmakla yetiniyorlardı. 30 Ağustos 1964’de Anıtkabir’i ziyaret eden Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay deftere; *“Atam, Silahlı kuvvetler değil yıllar asırlar geçse de çizdiğiniz yolda aynı imanla yürüyecektir. Sona olan bağlılığımız her gün daha çok artmaktadır”* yazdı.¹⁴¹⁵

27 Mayıs’ın yıldönümü de Anıtkabir’de yapılan törenle kutlandı. Darbenin birinci yılında askerler, üniversite öğrencileri, çeşitli dernek ve siyasi parti temsilcilerinden oluşan kortej Ankara caddelerinde yürüyerek Anıtkabir’e gitti. Rahatsızlığı nedeniyle Anıtkabir’deki törene katılamayan devlet başkanı Gürsel’in adına deftere *“Ölümsüz Atam, emanet ettiğin gençler sana layık bir tarzda eserini muhafaza ediyorlar. İkinci cumhuriyetin kurulduğu şu sırada senin ideallerini ve inkılâplarını tam sadakatle muhafaza ve müdafaa edeceğiz”* yazıldı. Anıtkabir’de Gürsel’in 27 Mayıs mesajı okundu. Parti temsilcileri konuşma yaptılar. Demokrat Partinin ardılı olarak kurulan Adalet Partisinin temsilcisinin konuşması sırasında

¹⁴⁰⁹ Milliyet Gazetesi, 24 Nisan 1963.

¹⁴¹⁰ Milliyet Gazetesi, 24 Nisan 1965.

¹⁴¹¹ Milliyet Gazetesi, 31Ağustos 1960; Milliyet Gazetesi, 31Ağustos 1961; Milliyet Gazetesi, 31 Ağustos 1962; Milliyet Gazetesi, 31 Ağustos 1963.

¹⁴¹² Milliyet Gazetesi, 31 Ağustos 1963.

¹⁴¹³ Milliyet Gazetesi, 31 Ağustos 1964.

¹⁴¹⁴ Milliyet Gazetesi, 31 Ağustos 1965.

¹⁴¹⁵ Milliyet Gazetesi, 31 Ağustos 1964.

CHP Genel Başkanı İnönü, Anıtkabir’den ayrıldı. İnönü’ye orada bulunan kitle, sevgi gösterisinde bulundu. Adalet Partisinin temsilcisinin konuşması ise protestolarla kesildi.¹⁴¹⁶

27 Mayıs’ın ikinci yıldönümü, Anıtkabir’deki törenle başladı. Senato Başkanı, TBMM Başkanı, Başbakan, Bakanlar, parti liderleri, milletvekili, senatörler, subaylar ve gençlik temsilcileri katıldı. Cumhurbaşkanı Gürsel, İstanbul’da bulunduğu için törene katılmadı. Atatürk’ün sembolik lahdine çelenk koyulduktan sonra devrim şehitlerinin mezarlarına da çelenk koyuldu ve saygı duruşunda bulunuldu.¹⁴¹⁷

3 Nisan 1963’de Millet Meclisinde 27 Mayıs darbesi, yasa değişikliği ile Anayasa ve Hürriyet Bayramı ilan edildi.¹⁴¹⁸ Anayasa ve Hürriyet Bayramı olan 27 Mayıs’ın üçüncü yıldönümünde, Senato, Meclis Başkanları, Başbakan, milletvekilleri, askeri erkân 27 Mayıs müdahalesinin yıldönümünde Anıtkabir’i ziyaret etti.¹⁴¹⁹ 1964 yılında yine Senato ve Meclis Başkanları, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları Anıtkabir’e giderek çelenk koydu. Saygı duruşunda bulundu. Cumhurbaşkanı Gürsel adına Senato Başkanı Enver Aka, şeref defterine “*Atam, Hürriyet ve Anayasa Bayramını kutladığımız bugün yüce huzurunda eğilmek, bize birlik ve beraberliğimiz için yeni bir kuvvet ve iman veriyor*” yazdı.¹⁴²⁰

Beşinci yıldönümünde, Anıtkabir’de yapılan törene Cumhurbaşkanı yerine Genel Sekreteri Nasır Zeytinoğlu, Senato ve Meclis Başkanları, Başbakan, Genel Kurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları, Anayasa Mahkemesi Başkanı, Bakanlar ve siyasi partilerin genel başkanları katıldı. Senato başkanı, saygı duruşundan önce Atatürk’ün kabrine çiçek koymuş ve topluluk daha sonra devrim şehitlerinin mezarlarını da ziyaret etti. 27 Mayıs’ın beşinci yıldönümünde ilk ayrılık işaretleri görüldü. 27 Mayıs’a destek veren öğrenci örgütü Türkiye Milli Talebe Federasyonu Anıtkabir’deki törenlere katılmadı. Düzenlenen basın toplantısında TMTF yetkilileri “*Bize konuşma hakkı tanımadılar ve bizleri 27 Mayıs devrimi sabahının mutluluğunu*

¹⁴¹⁶ Milliyet Gazetesi, 29 Mayıs 1961.

¹⁴¹⁷ Milliyet Gazetesi, 28 Mayıs 1962.

¹⁴¹⁸ Millet Meclis Tutanak Dergisi, Devre 1, Birleşim 66, 3 Nisan 1963, C.15, s.137-148.

¹⁴¹⁹ Milliyet Gazetesi, 28 Mayıs 1963.

¹⁴²⁰ Milliyet Gazetesi, 28 Mayıs 1964.

bugün duymuyoruz” dedi. Öğrenci örgütünün çıkışına sahne olan törenler, Milli Birlik Komitesi üyeleri arasında yaşanan çatışmanın sonlandırılmasına da sahne oldu. 27 Mayıs’ı gerçekleştiren MBK arasında bir müddet sonra fikir ayrılığı meydana gelmişti. Komite üyesi on dört subay, 13 Kasım 1960’da büyükelçiliklere askeri ataşe atanarak tasfiye edildi.¹⁴²¹ Tasfiye edilen on dört eski MBK üyeleri ile kendilerini daha sonra doğal senatör yaptıran Milli Birlik Komitesi üyeleri 27 Mayıs’ın beşinci yılında birlikte Anıtkabir’de Atatürk’ün kabrine ve Devrim Şehitlerinin mezarlarına çelenk koydular, birbirlerinin bayramlarını kutladılar. MBK üyeleri, saygı duruşunun yapıldığı yere uygun adım yürüdüler. Anıtkabir’in çıkış on dörtler ve doğal senatörler birlikte fotoğraf çektirdiler.¹⁴²² Böylelikle Anıtkabir MBK arasındaki eski çatışmanın sonlandırılmasına sahne oldu.

1966 yılında 27 Mayıs Anayasa ve Hürriyet Bayramında bu defa yeni Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın başkanlığındaki korteje, Senato Başkanı, Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri, Bakanlar, CHP milletvekilleri, CKMP’liler Türkeş’in, TİP’liler Aybar’ın, MP’liler Hüseyin Ataman’ın başkanlığında, YTP adına Meclis İdare Amiri ve Yönetim Kurulu üyeleri katıldı. İnönü aslanlı yolda yürümedi ve Anıtkabir merdivenlerinde bekledi. Sunay, çelenk koydu, saygı duruşunda bulunuldu. Devrim şehitleri önünde de saygı duruşunda bulunuldu.¹⁴²³

28 Nisan 1960 günü meydana gelen üniversite olaylarının birinci yıldönümünde üniversite gençliğini temsil eden 15 kişilik heyet Anıtkabir’e giderek Atatürk’ün ve inkılâp şehitlerinin kabrine çelenk koyup saygı duruşunda bulundular.¹⁴²⁴ 29 Nisan 1960 yılında meydana gelen gösterilerin yıldönümünde üniversite gençliği Anıtkabir’de gösteri düzenledi.¹⁴²⁵

29 Nisan 1960’da Ankara’da meydana gelen öğrenci olayları ikinci yılında anıldı. Kimsenin ölmediği olayların olduğu gün, “*Kanlı Cuma*” olarak anıldı. Anıtkabir’de düzenlenen törende, Atatürk’ün ve hürriyet şehitlerinin kabirlerine çelenk koyuldu. Anıtkabir’de yakılan meşaleler, öğrenci olaylarının yaşandığı Hukuk

¹⁴²¹ Özdemir, **a.g.m.**, s.231.

¹⁴²² Milliyet Gazetesi, 28 Mayıs 1965.

¹⁴²³ Milliyet Gazetesi, 28 Mayıs 1966.

¹⁴²⁴ Milliyet Gazetesi, 29 Nisan 1961.

¹⁴²⁵ Milliyet Gazetesi, 30 Nisan 1961.

Fakültesi ve Siyasal Bilgiler Fakültesine götürüldü.¹⁴²⁶

29 Nisan üniversite olaylarının üçüncü yıldönümünde Anıtkabir’de öğrenci örgütleri, yine gösteri düzenlediler. Törene politikacılar katılmadı öğrenciler konuşmalarında politikacılar eleştirildi.¹⁴²⁷ Henüz üçüncü yılında politikacılar, bu eski öğrenci olayının unutulmasından yana bir tavır gösterdiler.

Özel günlerin dışında, 27 Mayıs darbesinden sonra devlet yönetiminde yeni Anıtkabir ziyaretleri başladı. 26 Ekim 1961 günü Cemal Gürsel TBMM’de yapılan seçimler sonucu Türkiye Cumhuriyetinin 4. Cumhurbaşkanı oldu. Gürsel Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Anıtkabir’i ziyaret etti.¹⁴²⁸ Böylelikle ilk kez yeni seçilen bir cumhurbaşkanı Anıtkabir’i ziyaret etti. Yeni cumhurbaşkanının ziyareti dışında CHP ve DP dönemlerinde de zaman zaman görülen ancak bir geleneğe dönüşmeyen yeni kurulan hükümetin Anıtkabir’i ziyaret etmesi bu dönemde olağan bir nitelik kazandı. 1961 yılı seçimleri sonucunda İnönü’nün başkanlığında kurulan CHP-AP Koalisyon hükümeti, Çankaya Köşkünde Cumhurbaşkanı Gürsel’i ziyaret ettikten sonra Anıtkabir’i ziyaret etti ve çelenk koydu.¹⁴²⁹ 27 Haziran 1962 günü CHP Lideri İnönü’nün kurduğu ikinci koalisyon hükümeti, Anıtkabir’e giderek saygı duruşunda bulundu.¹⁴³⁰ 5 Ocak 1964 günü yine CHP lideri İnönü’nün kurduğu azınlık hükümeti, ilk toplantısını yaptıktan sonra Anıtkabir’i ziyaret etti.¹⁴³¹ Suat Hayri Ürgüplü’nün Başbakanlığında kurulan koalisyon hükümeti de 22 Şubat 1965 günü Anıtkabir’i ve devrim şehitlerinin mezarını ziyaret etti.¹⁴³² Ve nihayet 1965 seçimlerinde oyların %53’nü alarak tek başına iktidar olan Adalet Partisi hükümeti Başbakan Süleyman Demirel ile birlikte Anıtkabir’i ziyaret etti.¹⁴³³

Yeni Anayasa hazırlayacak olan Kurucu Meclisin açılışında MBK üyeleri, Bakanlar ve Temsilciler Heyeti Anıtkabir’i ziyaret etti.¹⁴³⁴ Kurucu Meclisin kuruluş yıldönümlerinde Anıtkabir ziyaret edildi.¹⁴³⁵

¹⁴²⁶ Milliyet Gazetesi, 30 Nisan 1962.

¹⁴²⁷ Milliyet Gazetesi, 30 Nisan 1963.

¹⁴²⁸ Milliyet Gazetesi, 27 Ekim 1961.

¹⁴²⁹ Milliyet Gazetesi, 21 Kasım 1961.

¹⁴³⁰ Milliyet Gazetesi, 28 Haziran 1962.

¹⁴³¹ Milliyet Gazetesi, 5 Ocak 1964.

¹⁴³² Milliyet Gazetesi, 22 Şubat 1965.

¹⁴³³ Milliyet Gazetesi, 29 Ekim 1965.

¹⁴³⁴ Milliyet Gazetesi, 7 Ocak 1961.

¹⁴³⁵ Milliyet Gazetesi, 7 Ocak 1963; Milliyet Gazetesi, 7 Ocak 1965.

CHP'nin Anıtkabir ziyaretleri bu dönemde de devam etti. İsmet İnönü ve beraberindeki CHP heyeti, 1960 yılı Cumhuriyet Bayramında Anıtkabir'i ziyaret etti. İnönü her zaman olduğu kısa bir şekilde geliş nedenini yazdı.¹⁴³⁶ Cumhuriyet Halk Partisinin kuruluş yıldönümlerinde Anıtkabir ziyaret edildi.¹⁴³⁷ Anıtkabir'e gelen herkesin bağlılık yeminleri ederek uzun yazılar yazması, İsmet İnönü'nün yıllardır devam eden alışkanlığını değiştirmesine neden oldu. İnönü, CHP'nin kuruluşunun 41. Yıldönümü dolayısıyla Anıtkabir ziyaretinde ilk kez Atatürk'e seslendi: "*Yüce Atatürk, bu yıl da önünde her vazifeden her yaştan partililer, huzurunda toplandık. CHP kurucusu fikir, prensip ve her zaman için ilham kaynağı olarak kutsal ve ebedi şahsiyetini milletçe andık*" yazdı.¹⁴³⁸

Demokrat Parti döneminin muhalefet partilerinden Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin 27 Mayıs darbesine yaklaşıldığı günlerde başlayan Anıtkabir ilgisi 27 Mayıs'tan sonra artarak devam etti. CMKP, kurultaylarında, kongrelerinde Anıtkabir'i ziyaret etti.¹⁴³⁹

Demokrat Parti'nin kapatılmasının ardından siyasi arenaya yeni partiler çıktı. 27 Mayıs'ın "*Sahte Atatürkçülükle*" suçladığı DP'nin devamı olarak kurulan Adalet Partisi de CHP gibi her vesileyle Anıtkabir'i ziyaret etti. Adalet Partisi Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, 18 Haziran 1961 günü Anıtkabir özel defterine, Adalet Partisi'nin "*büyük Ata'nın izinde olduğunu bir kere daha ant içerek arz ettiğini*" yazdı.¹⁴⁴⁰ Adalet Partisi Genel Başkanı her ziyaretinde, Anıtkabir'e gelen diğer ziyaretçiler gibi Atatürk'ün izinde olduklarını belirtme ihtiyacı duydu.¹⁴⁴¹ AP Genel Sekreteri Şinasi Osma ise, bu vurguyu daha güçlü bir şekilde ifade etti. "*Ölümsüz Atam, Adalet Partisi top yekûn izinde ve ilkelerinin koruyucusudur. 11.6.1962*"¹⁴⁴²

1964 yılında Genel Başkan Ragıp Gümüşpala'nın ölümünün ardından Adalet Partisi Büyük Kongresinde Genel Başkanlığa Süleyman Demirel seçildi. Türk siyasi hayatına damgasını vuracak olan Süleyman Demirel, Genel Başkan seçildikten sonra

¹⁴³⁶ **Anıtkabir Özel Defteri, C.2, s. 49.**

¹⁴³⁷ Milliyet Gazetesi, 10 Eylül 1961; **Anıtkabir Özel Defteri, C.2, s. 296, 459.**

¹⁴³⁸ Milliyet Gazetesi, 10 Eylül 1964.

¹⁴³⁹ **Anıtkabir Özel Defteri, C.2, s. 75, 131, 137, 139.**

¹⁴⁴⁰ **a.g.e., s. 115.**

¹⁴⁴¹ **a.g.e., s. 156.**

¹⁴⁴² **a.g.e., s. 255.**

1 Aralık 1964'te Anıtkabir'de, ilk kez sahne aldı.¹⁴⁴³ Demirel ilk ziyaretinde, “*Büyük Atatürk, Kurduğunuz Türkiye Cumhuriyeti Devletine ruh ve kuvvet veren ve Devletimizin Temelini teşkil eden 'Hâkimiyet-i Milliye' prensibinin yılmaz takipçileri olan bizler 'Medeniyet' yolundaki ideallerinizi tahakkuk ettirme azmindeyiz. Önünüzde tazim ve şükranla eğiliriz*” yazdı. Bir yıl sonra 1965’de yapılan seçimlerde Adalet Partisi, çoğunluğun oyunu almayı başardı. Süleyman Demirel, 41 yaşında Başbakan oldu. Böylelikle ilk kez cumhuriyetin ilanından sonra doğan kuşaktan biri Başbakan oldu. Demirel bu defa Başbakan olarak Bakanlar Kurulu ile Anıtkabir’i ziyaret etti. Demirel, Anıtkabir defterinde yine “*Milli Hâkimiyet*” den söz etti. Demirel deftere, “*Büyük Atatürk, Büyük Türk milletine hizmet yolundayız. Her türlü ilham kaynağımız, sizin ilham ve kudret kaynağımız olan asil ve vakur olan milletimizdir. Kurduğunuz Cumhuriyetin ilelebet payidar olması en büyük hedefimizdir. O cumhuriyet ki temeli Milli Hâkimiyet ve Medeniyetçilik'tir. Her türlü engeller aşılanacaktır. Önünde gururla, huşu ile minnet ve tazimle eğiliriz*” yazdı. Demirel, bu tarihten itibaren sık sık Anıtkabir'e gitti ve özel deftere en sık yazan kişilerden biri oldu.

1965 seçimleri ile Demokrat Parti'nin ardılı olarak kurulan Adalet Partisi iktidar oldu. 27 Mayıs'tan sonra sahte Atatürkçülük damgası yiyen Demokrat Parti gibi Adalet Partisi'ne ve Süleyman Demirel'e kimi çevreler kuşkuyla yaklaştı. Milliyet Gazetesinden Turhan Selçuk, karikatüründe Anıtkabir'in önünde Demirel ve Anıtkabir'in arkasında Atatürk silüeti çizdi. Karikatürde, Atatürk'ün ağzından “*Dil devrimi yaptığım cumhuriyetin kırk yaşındaki çocuğu bu mu?*” diye yazılmıştı. Karikatür altında ise, Demirel'in özel deftere yazdığı kelimeler seçilmişti. “*İlelebet payidar.. Milli Hâkimiyet... Tazim, huşu ve minnetle...*”¹⁴⁴⁴

Demokrat Parti'nin ardılı iddiası ile kurulan Yeni Türkiye Partisi de Anıtkabir'in ziyaretçileri arasındaydı.¹⁴⁴⁵

1961 Anayasasının kısıtlı da olsa çoğulcu yapıyı öngören temel düzenlemeleri ve seçim sistemi sayesinde farklı dünya görüşlerinin siyasal alanda ve parlamento da temsili sağlandı. Böylelikle ilk kez sosyalist bir parti olan Türkiye İşçi

¹⁴⁴³ Milliyet Gazetesi, 2 Aralık 1964.

¹⁴⁴⁴ Milliyet Gazetesi, 31 Ekim 1965.

¹⁴⁴⁵ **Anıtkabir Özel Defteri, C.2, s. 156.**

Partisi, Mecliste temsil olanağı buldu. Türkiye İşçi Partisi de Anıtkabir’i ziyaret etti. TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar, 29 Ekim 1962 günü, özel defterde partisinin ideolojisi ile Atatürk’ü bağdaştırmaya çalıştı: *“Sömürgeciliğe ilk vuruşu yapan kurtuluş savaşında Türk halkının büyük önderi, Cumhuriyetimizin kurucusu ölümsüz Atatürk, manevi varlığında sonsuz saygı ve sevgi ile eğiliyoruz.”*¹⁴⁴⁶ TİP Ankara İl Başkanı Yunus Koçak da 10 Kasım 1962 günü yaptığı Anıtkabir ziyaretinde özel defterde benzer şekilde Türkiye İşçi Partisi’nin Atatürk’ün ilkelerinden kuvvet aldığını yazdı.¹⁴⁴⁷

27 Mayıs sonrasında Ordu içinde yeni özel günler ihdas edildi. 1963 yılında Kara Kuvvetleri Komutanlığının 600. yılı kutlandı. Bu yıldan itibaren her kuruluş yıldönümlerinde Anıtkabir ziyaret edildi.¹⁴⁴⁸ Benzer şekilde Preveze Deniz Zaferi’nin yıldönümü Donanma Günü olarak kutlandı. Donanma gününde Anıtkabir’de tören yapıldı.¹⁴⁴⁹ Türk Hava Kuvvetlerinin kuruluşunun yıldönümünde de Anıtkabir’i ziyaret edildi.¹⁴⁵⁰ 27 Mayıs’tan sonra Ordu denetimine geçen Polis örgütü de 10 Nisan’ı kuruluş günü olarak kutladı ve kuruluş yıldönümlerinde Anıtkabir ziyaret edildi.¹⁴⁵¹

Siyasetçilerin ve askerlerin ziyaretinin dışında toplumun her kesiminden insanlar Anıtkabir’i ziyaret ettiler. İş Bankası yöneticileri kuruluş yıldönümlerinde,¹⁴⁵² Türk Kadınlar Birliği, Anneler Gününde,¹⁴⁵³ Anıtkabir’e gittiler. ODTÜ Mezunları,¹⁴⁵⁴ Mustafa Kemal Derneği,¹⁴⁵⁵ 16. Milli Türk Tıp Kongresi üyeleri,¹⁴⁵⁶ Ankara Barosu,¹⁴⁵⁷ Demiryolcular Derneği,¹⁴⁵⁸ Jinekoloji Derneği,¹⁴⁵⁹

¹⁴⁴⁶ a.g.e., s. 319.

¹⁴⁴⁷ a.g.e., s. 325.

¹⁴⁴⁸ Milliyet Gazetesi, 29 Haziran 1963; Milliyet Gazetesi, 29 Haziran 1964; Milliyet Gazetesi, 29 Haziran 1965.

¹⁴⁴⁹ Milliyet Gazetesi, 28 Eylül 1963; Milliyet Gazetesi, 28 Eylül 1965.

¹⁴⁵⁰ Milliyet Gazetesi, 2 Haziran 1963; Milliyet Gazetesi, 2 Haziran 1964; Milliyet Gazetesi, 2 Haziran 1965.

¹⁴⁵¹ Milliyet Gazetesi, 11 Nisan 1962; Milliyet Gazetesi, 11 Nisan 1963; Milliyet Gazetesi, 11 Nisan 1964; Milliyet Gazetesi, 11 Nisan 1965.

¹⁴⁵² Milliyet Gazetesi, 27 Ağustos 1964; Milliyet Gazetesi, 27 Ağustos 1965.

¹⁴⁵³ Milliyet Gazetesi, 15 Mayıs 1961; Milliyet Gazetesi, 13 Mayıs 1963.

¹⁴⁵⁴ **Anıtkabir Özel Defteri, C.2, s. 45.**

¹⁴⁵⁵ a.g.e., s. 47

¹⁴⁵⁶ a.g.e., s. 44

¹⁴⁵⁷ a.g.e., s. 53

¹⁴⁵⁸ a.g.e., s. 88

¹⁴⁵⁹ a.g.e., s. 111

İnşaat Mühendisleri,¹⁴⁶⁰ Türk İş Sendikası,¹⁴⁶¹ Et Balık Kurumu,¹⁴⁶² Kütüphaneciler Derneği,¹⁴⁶³ PTT Teknisyenleri¹⁴⁶⁴ Anıtkabir’i ziyaret ettiler. Hatta Hollanda’ya misafir işçi olarak giden ilk kabile de Anıtkabir’e uğramadan yola çıkmadı.¹⁴⁶⁵ Dernekler, sivil toplum örgütleri kongrelerinde Anıtkabir’i ziyaret etmeleri gelenek haline dönüştü. Ancak kimi kesimler de farklı muhalif çıkışlar da gerçekleştirdi. Türkiye İlahiyat Dernekleri Federasyonu Genel Kurul toplantısında Kongre Başkanı Yusuf Türer’in teklifi ile mali sebep ileri sürülerek Anıtkabir’e çelenk koyma yerine Fatiha okunması kabul edildi. Genel Kurul delegeleri, Anıtkabir’e giderek Fatiha okudular. Milliyet Gazetesi, Federasyonun mali durumunu bozuk olduğunu söylenirken delegelere öğle ve akşam yemeği verilmesine dikkat çekti.¹⁴⁶⁶ Ayrıca dua okumakla çelenk koyma arasında bir zıtlık söz konusu değildi. Dua okumak için kongrede karar almak, kendi ideolojik çizgilerini belli etmeyi ve protestoyu amaçlıyordu.

Anıtkabir’e en yoğun ziyaretçi grubu öğrenciler ve öğretmenlerden oluştu. Yurdun çeşitli yerlerinden gelen on bin öğretmen getirdikleri çiçekleri Anıtkabir’e bırakarak Atatürk’ün izinde olduklarına dair ant içtiler.¹⁴⁶⁷ Türkiye Milli Talebe Federasyonu ve teşkilata bağlı öğrenci birlikleri temsilcileri Anıtkabir’i ziyaret etti. Atatürk’ün ve 27 Mayıs şehitlerinin kabirlerinde saygı duruşunda bulundular.¹⁴⁶⁸ Tıp Fakültesi Talebe Birliği Anıtkabir’i ve devrim şehitlerinin mezarını ziyaret etti. Gençler devrim şehitlerinin özel defterine şunu yazdı: *“Uğrunda öldüğünüz davanın büyüklüğünü bir defa anladık. Aynı dava uğruna ölmeye hazırız.”*¹⁴⁶⁹ Anıtkabir özel defterinde de öğrenciler ağırlıklı olarak yer aldı. Aralık 1963’te Anıtkabir’i ziyaret eden heyetlerden biri de Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencileriydi. Heyetin başındaki öğrenci, yıllar sonra gazeteci ve yazar olarak tanınacak olan Uğur Mumcu’ydu: *“Ölmez Atam... Ankara Hukuk Fakültesi Öğrenci Derneği olarak huzuruna geldik. Söz veriyoruz: Fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür nesiller olarak ne*

¹⁴⁶⁰ a.g.e., s. 172

¹⁴⁶¹ a.g.e., s. 179

¹⁴⁶² a.g.e., s. 490

¹⁴⁶³ a.g.e., s. 202

¹⁴⁶⁴ a.g.e., s. 246

¹⁴⁶⁵ a.g.e., s. 477

¹⁴⁶⁶ Milliyet Gazetesi, 23 Temmuz 1962.

¹⁴⁶⁷ Milliyet Gazetesi, 21 Şubat 1963.

¹⁴⁶⁸ Milliyet Gazetesi, 22 Eylül 1962.

¹⁴⁶⁹ Milliyet Gazetesi, 30 Haziran 1962.

senden geçeceğiz ne senin eserinden. Bu memleket ya Atatürkçülerin olacaktır; ya da hiç kimsenin. Başkan Uğur Mumcu”¹⁴⁷⁰

Bu dönemin en dikkat çekici Anıtkabir ziyareti, 25 Mayıs 1962’de “Yassıada Mahkemesi Heyeti,” yaptı. Heyet deftere, “*Yüce Atatürk, Yüksek Adalet Divanı görevini tamamladı. Huzurunda, huzur içindeyiz. İzinde ve yurdun hizmetindeyiz. 25 Mayıs 1962*”¹⁴⁷¹ yazdı. Başkan Selman Yörük, Başsavcı Altay Ömer Egesel ile heyetteki tüm savcı ve yargıçlar defteri imzaladı. Adnan Menderes, Fatih Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan’ın idamlarının üzerinden yaklaşık dokuz ay geçmişti. Tüm heyet, görevini yapmış olmanın huzuru içindeydi. Halkevleri, Olgunlaşma Enstitüsü, ikinci Kuvay-ı Milliye Derneği, 27 Mayıs Devrim Derneği, Şapka Devriminin 41.yıldönümünü kutlama komitesi, Şoförler ve Otomobilciler Cemiyeti de Anıtkabir’i ziyaret etti.¹⁴⁷²

27 Mayıs 1960 sonrası yabancı ziyaretçilerin Anıtkabir ziyaretleri devam etti. Demokrat Parti döneminde olduğu gibi bu dönemde de ziyaretçiler arasında ABD’li yetkililer ve askerler çoğunluğu oluşturuyordu.¹⁴⁷³ İngiltere Kraliçesinin amcası,¹⁴⁷⁴ Finlandiya Ticaret Bakanı,¹⁴⁷⁵ Fransa Başbakanı,¹⁴⁷⁶ Japon Prensi,¹⁴⁷⁷ Yunanistan Dışişleri Bakanı,¹⁴⁷⁸ OECD Genel Sekreteri,¹⁴⁷⁹ İran Şahı,¹⁴⁸⁰ ABD Başkan Yardımcısı,¹⁴⁸¹ Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios,¹⁴⁸² İspanya Dışişleri Bakanı,¹⁴⁸³ Tunus Cumhurbaşkanı Burgiba,¹⁴⁸⁴ Japon Ekonomi Heyeti,¹⁴⁸⁵ Irak Başbakanı,¹⁴⁸⁶ İngiliz Devlet Bakanı,¹⁴⁸⁷ Habeşistan İmparatoru Halle Selasiye,¹⁴⁸⁸ İran Şahı,¹⁴⁸⁹

¹⁴⁷⁰ Bildirici, **a.g.e.**, s.101

¹⁴⁷¹ **Anıtkabir Özel Defteri, C.2**, s. 243.

¹⁴⁷² Bildirici, **a.g.e.**, s.99-102.

¹⁴⁷³ **Anıtkabir Özel Defteri, C.2**; Milliyet Gazetesi, 26 Temmuz 1960; Milliyet Gazetesi, 8 Aralık 1960; Milliyet Gazetesi, 23 Nisan 1963; Milliyet Gazetesi, 11 Temmuz 1963.

¹⁴⁷⁴ Milliyet Gazetesi, 19 Mayıs 1961.

¹⁴⁷⁵ Milliyet Gazetesi, 5 Kasım 1961.

¹⁴⁷⁶ Milliyet Gazetesi, 16 Temmuz 1963.

¹⁴⁷⁷ Milliyet Gazetesi, 11 Nisan 1963.

¹⁴⁷⁸ Milliyet Gazetesi, 5 Ağustos 1962.

¹⁴⁷⁹ Milliyet Gazetesi, 29 Mart 1962.

¹⁴⁸⁰ Milliyet Gazetesi, 28 Ekim 1962.

¹⁴⁸¹ Milliyet Gazetesi, 28 Ağustos 1962.

¹⁴⁸² Milliyet Gazetesi, 23 Kasım 1962.

¹⁴⁸³ Milliyet Gazetesi, 18 Haziran 1964.

¹⁴⁸⁴ Milliyet Gazetesi, 25 Mart 1965.

¹⁴⁸⁵ Milliyet Gazetesi, 25 Aralık 1965.

¹⁴⁸⁶ Milliyet Gazetesi, 4 Temmuz 1966.

¹⁴⁸⁷ Milliyet Gazetesi, 18 Temmuz 1966.

¹⁴⁸⁸ Milliyet Gazetesi, 5 Mart 1967.

Fransa Devlet Başkanı De Gaulle,¹⁴⁹⁰ Fas Kralı,¹⁴⁹¹ Yugoslavya Başbakanı,¹⁴⁹² Finlandiya Cumhurbaşkanı,¹⁴⁹³ İngiltere Kraliçesi Elizabeth,¹⁴⁹⁴ Pakistan Devlet Başkanı Zülfikar Ali Butto,¹⁴⁹⁵ Afganistan Kralı Muhammet Zahir Şah,¹⁴⁹⁶ Anıtkabir'i ziyaret etti. Bu ziyaretlerin dışında, Suudi Arabistan Kralı Faysal'ın Ankara ziyaretinde Anıtkabir'e gitmemesi siyasi polemik konusu oldu. CHP Aydın Milletvekili Şükrü Koç, Başbakan'dan Suudi Arabistan Kralı Faysal'ın niçin Anıtkabir'i ziyaret etmediğini sordu. Koç, bu konuda meclis başkanlığına verdiği önergesinde, *“bugüne kadar memleketimizi ziyaret eden Müslüman, Hıristiyan, Musevi, Hindu, Budist bütün dinlere mensup başkanların Ankara'ya geldiklerinde Anıtkabir'i ziyaret ettiklerini belirterek Suudi Kralı Faysal'ın neden Anıtkabir'i ziyaret etmediğini”* sordu.¹⁴⁹⁷

1964 yılında Türkiye, Londra ve Zürih antlaşmalarına dayanarak Kıbrıs'ta Türklere yönelik saldırıları önlemek için müdahale etmek istedi. ABD Başkanı Johnson, dönemin Başbakanı İnönü'ye gönderdiği mektup ile Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini engelledi. Bu olay, Türk dışişleri politikasında yeni bir dönemin açılmasını sağladı.¹⁴⁹⁸ 1947'den itibaren müttefik ve dost ABD'nin politikasını aynen uygulayan Türkiye, doğu bloğu ilişkisini en alt düzeye indirmişti. Johnson mektubunun ardından Türkiye, Sovyet Bloğu ile ilişki kurmaya başladı. Sovyetler Birliği Parlamenter Heyeti Ankara'yı ve Anıtkabir'i ziyaret etti. 32 yıldan sonra ilk kez başkent Ankara'da, Sovyetler Birliğinin bayrakları asıldı.¹⁴⁹⁹ Yine Sovyet Başbakanı Kosign, Anıtkabir'i ziyaret etti.¹⁵⁰⁰ Bulgaristan Başbakanı Jivkov¹⁵⁰¹ ve Romanya Devlet Başkanı Çavuşesku¹⁵⁰² da ziyaretlerinde Anıtkabir'e gittiler.

Demokrat Parti yönetimi gibi 27 Mayıs iktidarı da Atatürk filmi yaptırmak

¹⁴⁸⁹ Milliyet Gazetesi, 17 Haziran 1967.

¹⁴⁹⁰ Milliyet Gazetesi, 26 Ekim 1968.

¹⁴⁹¹ Milliyet Gazetesi, 12 Nisan 1968.

¹⁴⁹² Milliyet Gazetesi, 30 Mart 1968.

¹⁴⁹³ Milliyet Gazetesi, 8 Haziran 1971.

¹⁴⁹⁴ Milliyet Gazetesi, 20 Ekim 1971.

¹⁴⁹⁵ Milliyet Gazetesi, 24 Ocak 1972.

¹⁴⁹⁶ Milliyet Gazetesi, 28 Eylül 1972.

¹⁴⁹⁷ Milliyet Gazetesi, 2 Eylül 1966.

¹⁴⁹⁸ Özdemir, **a.g.e.**, s.284-285.

¹⁴⁹⁹ Milliyet Gazetesi, 5 Ocak 1965.

¹⁵⁰⁰ Milliyet Gazetesi, 20 Aralık 1966.

¹⁵⁰¹ Milliyet Gazetesi, 21 Mart 1968.

¹⁵⁰² Milliyet Gazetesi, 25 Mart 1969.

için girişimlerde bulundu. Atatürk'ü Yul Brynner'in canlandırmasına karar verildi. Temaslarda bulunmak üzere Ankara'ya gelen Yul Brynner, Anıtkabir'e giderek saygı duruşunda bulundu. Özel deftere ise, “*Size karşı büyük bir saygı ve hürmet duyuyorum*” diye yazdı. Amerikalı Aktör, Anıtkabir'den ayrılırken gazetecilere; “*İçeride onun manevi huzurunda çok heyecanlandım. İnsan onun karşısında etkileniyor. Rolümü başaramayacağımdan korkuyorum. Atatürk, gerçek bir kahramandır. Kendimi onun yerine koyabilmek bana ürperti veriyor. Birçok insanı hayal kırıklığına uğratmaktan korkuyorum*” dedi.¹⁵⁰³ Atatürk filmi projesi gerçekleşmedi. Bir kez daha Amerikalı aktörlere Atatürk filmi yaptırma projesi hayata geçirilemedi. Ay'a ilk ayak basan astronotlar Armstrong, Collins ve Aldrin de Anıtkabir'de Atatürk kabrine çelenk koydular.¹⁵⁰⁴

Avrupa Birliği-Türkiye ilişkileri açısından önem taşıyan Ankara Antlaşması da Anıtkabir özel defterine yansdı. O dönemki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu ile imzalanan Ankara Anlaşması için Ankara'ya gelen Hollanda Dışişleri Bakanı ve Ortak Pazar Bakanlar Konseyi Başkanı Luns Anıtkabir'i ziyaret etti.¹⁵⁰⁵

Siyasi yetkililerin dışında spor ekipleri de Anıtkabir'i ziyaret etti. Güney Kore Futbol Takımı,¹⁵⁰⁶ Irak Ordu Milli Futbol Takımı,¹⁵⁰⁷ Habeşistan Futbol Milli Takımı,¹⁵⁰⁸ İsrail Milli Atletizm Takımı¹⁵⁰⁹ Anıtkabir'i ziyaret eden spor ekipleri arasındaydı.

4-Anıtkabir'de Protestolar ve Gösteriler

Demokrat Parti döneminde Anıtkabir'de Kıbrıs gibi ulusal bir dava ile ilgili olarak siyasi gösteriler yapılmıştı. 27 Mayıs'tan sonra Anıtkabir'de düzenlenen siyasi gösteriler hem sayısal olarak arttı hem de konu olarak çeşitlendi.

27 Mayıs darbesinin ilk yılında, Ankara Üniversitesi öğrencileri üniversitenin açılışını, Atatürk'ün huzurunda kutlamak için Anıtkabir'e sessiz bir yürüyüş

¹⁵⁰³ Milliyet Gazetesi, 13 Nisan 1962.

¹⁵⁰⁴ Milliyet Gazetesi, 21 Ekim 1969.

¹⁵⁰⁵ Milliyet Gazetesi, 13 Eylül 1963.

¹⁵⁰⁶ Milliyet Gazetesi, 16 Ekim 1961.

¹⁵⁰⁷ Milliyet Gazetesi, 7 Ocak 1961.

¹⁵⁰⁸ Milliyet Gazetesi, 8 Ekim 1962.

¹⁵⁰⁹ Milliyet Gazetesi, 12 Haziran 1964.

düzenlediler. Gençler, Atatürk'ün kabrini ziyaret ettikten sonra inkılâp şehitlerinin mezarlarının başında da saygı duruşunda bulundular.¹⁵¹⁰ Ankara Tekniker öğrencileri kendilerine yedek subaylık hakkı tanınması, ders müfredatının değiştirilmemesi ve okul yönetiminin de kendilerine kötü muamelesini protesto etmek için okullarından Anıtkabir'e kadar yürüyüş yaptılar.¹⁵¹¹ Üniversiteye giremedikleri için İstanbul'dan Ankara'ya kadar protesto yürüyüşü yapan gençler, Anıtkabir'e çelenk koydular.¹⁵¹² 27 Mayıs sonrasında yapılan düzenleme ile emekli edilen ve darbeye katılmayan 7000 subayın kurmuş olduğu Eminsü Derneği üyeleri, ordudan atılmalarını Anıtkabir'i ziyaret ederek sembolik lahde şapkalarını bırakarak protesto ettiler.¹⁵¹³ Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Hukuk Fakültesi öğrencileri de Anıtkabir tören alanında toplanarak "*Kahrolsun Komünistler,*" "*Kahrolsun Gerici Basın*" diyerek ellerindeki Yeni İstanbul, Zafer ve Son Havadis gazetelerini yaktılar.¹⁵¹⁴ Öğretmen Dernekleri Federasyonu, eğitim davasının halli, sayıları on yedi bini bulan Köy Enstitü mezunlarına karşı bazı milletvekili ve senatörlerin konuşmalarını protesto için sessiz yürüyüş yaptılar. Polis izin vermek istemedi. Anıtkabir'e doğru yürüyen öğretmenleri polis takip etti. Ziyaretten sonra öğretmenler, "*Devrimlerin ışığında yetişen Türk öğretmenleri olacak savunacağımıza ant içiyoruz.*" diyerek Anıtkabir'de ant içtiler. Öğretmenlerin çevresinde 100 polis vardı. Ankara Valisi, Anıtkabir'e gelerek göstericilerin dağılmasını istedi.¹⁵¹⁵ Kıbrıslı Türk öğrenciler, Kıbrıs'taki bombalama olayını protesto etmek için sessiz yürüyüş yaptılar ve Anıtkabir'e çelenk koydu.¹⁵¹⁶ Kamanlılar ise, Ankara-Kayseri karayolunun Kaman'ın 28 kilometre uzağından geçirilme kararını protesto amacıyla Ankara'da sessiz yürüyüş yaptılar. Bir heyet de Anıtkabir'i ziyaret etti.¹⁵¹⁷ Çorum Belediyesinde işlerinden atılmalarını protesto için Çorum'dan Ankara'ya kadar olan 260 km yolu yalınayak yürüyerek Ankara'ya gelen 56 temizlik işçisi Anıtkabir'i ziyaret ettiler.¹⁵¹⁸ Ankara'dan İstanbul'a kadar da yürüyen Çorumlu işçiler, Anıtkabir'e Atatürk'e telgraf çektiler.

¹⁵¹⁰ Milliyet Gazetesi, 2 Kasım 1960.

¹⁵¹¹ Milliyet Gazetesi, 13 Kasım 1960.

¹⁵¹² Milliyet Gazetesi, 6 Kasım 1961.

¹⁵¹³ Milliyet Gazetesi, 8 Eylül 1961.

¹⁵¹⁴ Milliyet Gazetesi, 14 Ocak 1962.

¹⁵¹⁵ Milliyet Gazetesi, 15 Şubat 1962.

¹⁵¹⁶ Milliyet Gazetesi, 27 Mart 1962.

¹⁵¹⁷ Milliyet Gazetesi, 5 Ekim 1965.

¹⁵¹⁸ Milliyet Gazetesi, 4 Ağustos 1966.

Telgraf şöyleydi; *“Mustafa Kemal Atatürk- Anıtkabir/ Ankara. Aziz Atamız! Çorum Belediyesince sefaletin kucağına atılan işçi evlatlarınızın durumu malumdur. Anayasamıza riayet etmeyen bugünkü hükümet edenleri size şikâyet ediyoruz.”*¹⁵¹⁹ Ankara’da fakültelere son giriş listelerinin açıklanmasından sonra üniversiteye giremeyen 300 genç, Cemal Gürsel alanından Anıtkabir’e kadar sessiz yürüyüş yaptılar.¹⁵²⁰ Körler Derneğinin Başkanı Avukat İbrahim Ayus, üniversite imtihanlarına giren 17 görme özürünün hepsinin kazandığını bildirdi. Devletin körler bir şey yapamaz gerekçesi ile kör öğrencilere burs vermediğini söyleyen Başkan, burs talepleri kabul edilmediği takdirde Anıtkabir’e gidip ağlayacaklarını bildirdi.¹⁵²¹ Muğla’nın Fethiye ilçesinin Ortaca Bucağında meydana gelen Alevi-Sünni çatışmasını protesto eden Ankara’da okuyan 200 kadar üniversiteli Alevi öğrenci *“Laik Cumhuriyet İstiyoruz”* yazılı çelengi Anıtkabir’e bıraktı.¹⁵²² Ankara’da toplantılar yapan 12 yüksek öğrenim gençlik kuruluşunun temsilcileri, Anıtkabir’e çelenk koydu ve Adalet Partisi iktidarını Atatürk’e şikâyet ettiler. Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı Genel Başkanı Alp Kuran başkanlığında Anıtkabir’e giden temsilciler, onur defterine şunları yazdı; *“Büyük Atatürk, bugünkü siyasi iktidar sahiplerini sana ve senin manevi şahsında yüce Türk ulusuna şikâyet etmeye geldik. Senin herkesten fazla güvendiğin ve Cumhuriyeti emanet ettiğin bağımsız Türkiye’nin geleceği demek olan Türk gençliğine karşı bugünkü siyasi iktidar sahipleri düşmanca bir davranışta her türlü gayri kanuni, gayri insani baskılara ve tertiplere girişmiş bulunmaktadır, en büyük ülkün olan tam bağımsız çağdaş medeniyet seviyesine çıkmış, istinasız bütün vatandaşlarıyla mutlu ve müreffeh bir Türkiye yaratmak için Türk gençliği herşeye rağmen sonuna kadar savaşıacaktır. Senin söylevlerinden aldığı ilham ve güçle mutlaka başarıya ulaşacaktır.”*¹⁵²³ Yeni sınıf geçme yönetmeliğini protesto eden Cumhuriyet Lisesi ve Bahçelievler Kız Enstitüsü öğrencileri dersleri boykot ederek Anıtkabir’i ziyaret ettiler.¹⁵²⁴ Atatürk Kız Lisesi öğrenci velileri yaptıkları toplantıda, okulun yarısının Devlet Güzel Sanatlar Akademisine verilmesine karşı pasif direnme kararı aldılar. Öğrenciler derse

¹⁵¹⁹ Milliyet Gazetesi, 31 Ağustos 1966

¹⁵²⁰ Milliyet Gazetesi, 5 Kasım 1966.

¹⁵²¹ Milliyet Gazetesi, 8 Ekim 1966.

¹⁵²² Milliyet Gazetesi, 17 Haziran 1966.

¹⁵²³ Milliyet Gazetesi, 31 Temmuz 1967.

¹⁵²⁴ Milliyet Gazetesi, 27 Ocak 1968.

girmeme, okulun tabelası söküp Anıtkabir'e götürme ve Ata'ya emanet etmeyi kararlaştırdılar.¹⁵²⁵ Türkiye Öğretmenler Sendikası tarafından düzenlenen “*Büyük Eğitim Yürüyüşü*” Ankara’da yapıldı ve binlerce öğretmen yürüyüşte “*eğitim düzenini*” protesto etti. Ellerindeki dövizlerle kadınlı-erkekli gruplar halinde öğretmenler önce Anıtkabir’e gittiler, Atatürk’ün ve devrim şehitlerinin kabirlerine çelenk koyduktan sonra Tandoğan alanına toplanıp “*Halkımızı sömürüden kurtaracağız*” diye ant içtiler.¹⁵²⁶

Anıtkabir’de yapılan gösteriler içinde en geniş katılımlı olanı Yargıtay Başkanı İmran Öktem’in cenaze töreninde çıkan olaylar nedeniyle gerçekleşti. Ankara Maltepe Camii’nde Yargıtay Başkanı İmran Öktem’in cenaze namazının kılınması sırasında bir grup fanatik İslamcı, “*Allahsızın namazı kılınmaz*” sloganı attılar. İnönü, çıkan arbedenin ortasında kaldı ve bir general silah çekerek duruma hâkim oldu. İmamlar korkunca cenaze namazını, eski bakanlardan Gözübüyük’ün kardeşi kıldırdı.¹⁵²⁷ 7 Mayıs 1969 günü, Yargıtay Başkanı İmran Öktem’in cenaze töreninde çıkan olayları protesto amacı ile Yargıtay tarafından yürüyüş düzenlendi. Protestoya, Yargıtay, Danıştay, Yüksek Hâkimler Kurulu üyeleri ile Ankara, Hacettepe, ODTÜ öğretim üyeleri, Ankara’da görevli yargıçlar, avukatlar, öğrenciler ve halk katıldı. Yargıtay önünde başlayan protesto yürüyüşü Anıtkabir’de sona erdi. Yüksek Hâkimler ve Savcılar Atatürk’ün huzurunda saygı duruşu yaptıktan sonra Yargıtay Başkan Vekili Ferruh Adalı özel deftere, “*Aziz Atatürk, Türk hâkimleri, Cumhuriyet devrimlerinin koruyucusu ve bekçisi olmakta ebediyen devam edecektir*” yazdı. Atatürk’ün kabrinden sonra Cemal Gürsel ve devrim şehitlerinin mezarları da ziyaret edildi. Törende, Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı İkinci Başkanı kısa bir konuşma yaptı. “*Bugün buraya irticayı Mustafa Kemal Atatürk’e gayri müstevli güçleri şikâyete geldik*” dedi. Yürüyüşe katılan ODTÜ öğrencileri, ODTÜ Rektörü Kemal Kurdaş’ı “*Bu adam Atatürk’ün huzuruna giremez*” diyerek Anıtkabir’e sokmadı. Rektör Kurdaş, Anıtkabir’e giremeyerek ayrıldı. Olaydan sonra Kurdaş, kendisini Anıtkabir’e sokmayanlara “*Kızıl Yobaz*” dedi. Yürüyüşe Genelkurmayın emriyle askeri personel ve askeri öğrencilerin katılımları engellendi.¹⁵²⁸

¹⁵²⁵ Milliyet Gazetesi, 6 Eylül 1968.

¹⁵²⁶ Milliyet Gazetesi, 16 Şubat 1969.

¹⁵²⁷ Milliyet Gazetesi, 4 Mayıs 1969.

¹⁵²⁸ Milliyet Gazetesi, 8 Mayıs 1969.

Sokak gösterilerinin yoğunlaştığı 1960'lı yılların sonu ve 1970'li yılların başında Ankara Valiliği kimi yürüyüşlere izin vermedi. Memurların örgütü olan Persen, Ankara Valiliğinin memur yürüyüşünün Kurtuluş, Kızılay, Maltepe, Anıtkabir güzergâhında yapılmasına izin vermemesi üzerine kararın iptali için Danıştay'a başvurdu. Yürüyüşü düzenleyen Türk-Persen yöneticileri Danıştay Vilayet kararını iptal etmezse resmi güzergâhın kullanılacağını, ancak yürüyüşe Maltepe'de son verilmeyip mutlaka Anıtkabir'e gideceklerini söyledi.¹⁵²⁹

1960'lı yılların önemli gündem ve tartışma konularından biri de "Demokrat Partililere Af" sorunu oldu. 1962 yılında af konusu gündeme geldiğinde Türkiye Milli Talebe Federasyonu, Talebe Birlikleri, gençlik temsilcileri Başbakan İnönü ile görüşükten sonra bir duyuru yayınladılar. Duyuruda; "*Gençlik affa karşıdır. Genç dimağlarımız 27 Mayıs 1960 öncesini daha unutmamış, unutmuş olanlara ve gelecek nice nesillere de bütün çıplaklığı ile anlatılacaktır. Af konusunda bir tavizin gençlikten de geleceğini ümit edenlere Anıtkabir'deki şehitlerimizin mevcudiyetini hatırlatırız. Yüksek Adalet Divanınca mahkûm edilenler kalplerimizde de ebediyen mahkûm kalacaklardır*" denildi.¹⁵³⁰

22 Mart 1963 tarihinde müebbet hapse mahkûm olmuş olan Celal Bayar, sağlık nedeniyle Kayseri Cezaevinden tahliye edildi. Eski Milli Birlik Komitesi üyesi olan tabii senatörler, mecliste bir toplantı yaparak Bayar'ın Ankara'ya gelişi ile ilgili bazı kararlar aldı. Tabii senatörler bu toplantıda Bayar, Anıtkabir'i ziyaret etmeye kalktığı takdirde kesin olarak Anıtkabir'e sokmama kararı aldılar ve bu kararlarını yetkililere bildirdiler. Bir tabii senatör "*Kanımız ve canımız pahasına da olsa Bayar asla Anıtkabir'e giremez, hayatımızı bu hususta feda etmeye kararlıyız*" dedi. Anıtkabir, birkaç gün için halkın ziyaretine kapatıldı. Bu kapatmaya bazı duvarların temizliğe ihtiyaç göstermesinin sebep olduğu açıklandı.¹⁵³¹ Türkiye Milli Talebe Federasyonu bağlı gençler, Ankara'da Celal Bayar'ın evinin önünde "*Katillere af yok*" diye bağırды. İstiklal Marşı okudular. "*Gençlik geliyor, Kayseri'ye hain sehpaya*" diye slogan attılar. Celal Bayar'ın evi taşlandı. Eylemciler, daha sonra Adalet Genel Merkezini taşladılar. Genelkurmay Başkanlığı'na yürüyen grup burada

¹⁵²⁹ Milliyet Gazetesi, 9 Ocak 1970.

¹⁵³⁰ Milliyet Gazetesi, 12 Ekim 1962.

¹⁵³¹ Milliyet Gazetesi, 24 Mart 1963.

“*Celal Bayar, Anıtkabir’e gitmesin*” diye bağırdı. Genelkurmay Başkanlığından Ankara Merkez Komutanı Kurmay Albay Orhan Çokdeğer, “*Anıtkabir’e kimse giremez*” diye cevap verdi.¹⁵³² Gösteriler amacına ulaştı ve Celal Bayar, Anıtkabir’i ziyaret edemedi.

Demokrat Parti döneminde Anıtkabir, Atatürk’e saygı ve milli bir dava olan Kıbrıs için siyasi gösteri alanı olarak kullanılmıştı. 27 Mayıs 1960’dan sonra ise, bu gösteriler sayısal olarak çoğaldı. Devletten veya hükümetten bir takım istekleri bulunan kesimler, Anıtkabir’i adeta bir şikâyet makamı olarak kullandılar. Yedek subaylık hakkı elde etmek isteyen öğrencilerden, işlerinden atılan işçilere; burs almak isteyen kör öğrencilerden, Ordu’dan emekli edilen subaylara varıncaya kadar pek çok kesim seslerini kamuoyuna duyurabilmek için Anıtkabir’de gösteri düzenlediler. Anıtkabir’in siyasi kriz dönemlerinde siyasal gösteriler için kullanma eğilimini başlattılar. Bu aynı zamanda Atatürk’ün kabri Anıtkabir’in, siyasal sistem içindeki anlamını da ortaya koymaktadır.

5-21 Mayıs 1963 Askeri Darbe Teşebbüsü ve Anıtkabir

1961 genel seçim sonuçları, Türkiye’yi başka bir krizin eşiğine getirdi. Ordu alması gereken tutum konusunda bölündü ve Harp Okulu Komutanı Albay Talat Aydemir gibi subayların öncülük ettiği belli hizipler, seçim sonuçlarının iptal edilmesini, siyasi partilerin ve MBK’nin dağıtılmasını istiyordu. İktidarın çok erken sivillere devredildiğini düşünen ve Ordu’nun yeniden müdahale etmesi taraftarı olan Talat Aydemir’in yönettiği 22 Şubat 1962 ayaklanması, hükümete bağlı askeri birlikler tarafından bastırıldı. Ayaklanma sonrası birçok subayın görev yeri değiştirildi ve Talat Aydemir’in aralarında bulunduğu 69 subay emekli edildi. Ancak varılan anlaşma gereği hiçbir asker, ayaklanmadan dolayı kovuşturmayla uğramadı. 20-21 Mayıs 1963 ayaklanması, Talat Aydemir’in ikinci darbe girişimi oldu. Bu ayaklanma, öncekine göre farklı sonuçlar doğuran ve geniş bir çevre ile bağlantı kurularak gerçekleştirilen bir eylemdi. Darbe girişimi, hükümete bağlı birlikler tarafından bir kez daha bastırıldı. Yapılan yargılamalar sonucu, Albay Talat Aydemir

¹⁵³² Milliyet Gazetesi, 25 Mart 1963.

ve Binbaşı Fethi Gürcan idam edildi. 20-21 Mayıs 1963 ayaklanması sırasında hükümete bağlı askerlerle isyancılar arasındaki çatışmalarda 1 Hava Albayı, 1 Binbaşı, 2 Harp Okulu öğrencisi ve 4 er olmak üzere 8 kişi öldü, aralarında yüksek rütbeli subayların yer aldığı 26 kişi yaralandı.¹⁵³³ 23 Mayıs 1963 günü toplanan Milli Güvenlik Kurulu, “*silahlı ayaklanmanın bastırılması sırasında şehit düşenlerin Anıtkabir’e gömülmeleri*” yönünde karar aldı.¹⁵³⁴ Bu karar sonrası, Milli Savunma Bakanlığı Basın İrtibat Bürosu 25 Mayıs 1963 tarihinde yaptığı açıklamada; “*20-21 Mayıs gecesi Anayasa rejimine karşı vaki ayaklanma sırasında rejimi korumakla görevli Silahlı Kuvvetler mensuplarından Binbaşı Cafer Atilla, Onbaşı Hasar Aktor, Er Mustafa Gültekin, Er Mustafa Çakar ve Er Mustafa Şahin şehit oldukları ve törenle Anıttepe’deki şehitliğe defnedildiklerini*” duyurdu.¹⁵³⁵ Hürriyet şehitleri, büyük ve gösterişli törenle Anıtkabir’e defnedilirken bu defa daha sade bir tören tercih edildi.

28 Mayıs 1963 tarihinde Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı, askeri ayaklanma sırasında asilerle çıkan çatışmada ağır yaralanan Hava Albay Fehmi Erol’un öldüğünü duyurdu. Fehmi Erol’un cenazesinin 29 Mayıs 1963 günü düzenlenecek törenle, Anıtkabir’e defnedileceği bildirildi.¹⁵³⁶ Hava Albay Fehmi Erol’un cenazesi 29 Mayıs 1963 günü törenle kaldırıldı ve naaşı Anıtkabir’deki hürriyet şehitlerinin yanına gömüldü. Törene, Başbakan İnönü, Bakanlar, Sıkıyönetim Komutanı, Kuvvet Komutanları katıldı. Hürriyet şehitliğinde yaptığı konuşmada Başbakan İnönü, “*Büyük milletimizin sevgi duyguları içinde ebedi istirahatgahına tevdi ettiğimiz büyük bir şehidin huzurunda toplanmış bulunuyoruz. Askerliğin Atatürk’ün çevresinde toplanmış olan 27 Mayıs ve 21 Mayıs şehitleri vatanımızda yeni yetişecek kuşaklara fedakârlık yolunu ve her türlü fesatlara karşı doğru yolu gösteren sönmez meşale olarak payidar olacaktır. Bütün 27 Mayıs şehitlerinin huzurunda vatana ifa ettikleri büyük hizmetlerin minnetini yüreklerimizde taşıyarak cumhuriyet hükümetinin saygılarını sunuyoruz*” dedi.¹⁵³⁷

20-21 Mayıs 1963 ayaklanması sırasında hükümete bağlı askerlerle isyancılar

¹⁵³³ Özdemir, **a.g.m.**, s.246-248; Ahmad, **a.g.e.**, s.176-185

¹⁵³⁴ BCA: 030.18.01.02.170.30.20. bkz. Ek:17

¹⁵³⁵ Milliyet Gazetesi, 26 Mayıs 1963.

¹⁵³⁶ Milliyet Gazetesi, 29 Mayıs 1963.

¹⁵³⁷ Milliyet Gazetesi, 30 Mayıs 1963.

arasındaki çatışmalarda ölen bir albay, bir binbaşı ve dört er Anıtkabir'e defnedildiler. Bakanlar Kurulu, defin işlemleri sonrası 7 Haziran 1963'de adı geçenlerin Anıtkabir'e defnedilmelerini kararlaştırdı.¹⁵³⁸ 27 Mayıs 1960 sonrası Anıtkabir'e defnedilen beş gençten sonra altı asker de Anıtkabir'de toprağa verildi. 27 Mayıs müdahalesine katıldıkları için öldürüldükleri iddia edilen beş gencin kabrine, bu defa bir askeri darbeye karşı anayasal düzeni ve hükümeti korudukları için ölen altı askerin kabri eklendi. Anıtkabir bahçesinde toplam on bir mezarın yer aldığı bir şehitlik oluştu.

6- Cemal Gürsel'in Anıtkabir'e Defni - 18 Eylül 1966

27 Mayıs'ın lideri ve dördüncü Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in 1960'da hafif bir felçle başlayan hastalığı zamanla ilerledi ve 1963 yılından itibaren ulusal bayramlarda düzenlenen törenlere dahi çoğu zaman katılamadı. Gürsel, 2 Şubat 1966'da tedavi için ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'un özel uçağıyla ABD'ye götürüldü.¹⁵³⁹ 9 Şubat'ta komaya girmesi ve durumunun gittikçe ağırlaşması üzerine, Bakanlar Kurulu 24 Mart'ta toplanarak Gürsel'in Türkiye'ye getirilmesine karar verdi. Gürsel, 26 Mart'ta Türkiye'ye getirilerek, Gülhane Askeri Tıp Akademisi'ne kaldırıldı. Aynı gün 37 kişilik "Müşterek Sağlık Kurulu," Gürsel'in cumhurbaşkanlığı görevine devam edemeyeceğini belirten bir rapor hazırlayarak Başbakanlığa sundu ve hükümet bu raporu kabul etti.¹⁵⁴⁰

Gürsel'in görevine devam edemeyeceğinin belirtilmesi üzerine, 28 Mart 1966'da, TBMM'de Cumhurbaşkanlığı seçimi yapıldı ve Cevdet Sunay beşinci Cumhurbaşkanı oldu.¹⁵⁴¹

Cemal Gürsel, 219 gün süren komanın ardından 14 Eylül 1966'da hayatını kaybetti. Gürsel'in ölümünün ardından Eski Milli Birlik Komitesi üyesi, tabii senatörlerden biri, eski Cumhurbaşkanı Gürsel'in Anıtkabir'e gömülüp gömülmeyeceği ile ilgili soruya "*Burada Atatürk'ten sonra ölen Cumhurbaşkanlarının gömülmesini temin edecek yerler var. Cemal Gürsel, büyük ve*

¹⁵³⁸ BCA: 030.18.01.02.170.30.20

¹⁵³⁹ Milliyet Gazetesi, 3 Şubat 1966.

¹⁵⁴⁰ Milliyet Gazetesi, 27 Mart 1966.

¹⁵⁴¹ Milliyet Gazetesi, 29 Mart 1966.

vatansever bir Cumhurbaşkanı idi. Anıtkabir'e gömülmesi tabidir" yanıtını verdi.¹⁵⁴² 15 Eylül 1966 tarihinde toplanan Bakanlar Kurulu, Cemal Gürsel'in Anıtkabir'e defnedilmesini kararlaştırdı. Bakanlar Kurulunun kararında, Cemal Gürsel'in Anıtkabir'e defnedilme gerekçesini, *"27 Mayıs İhtilali uğrunda canlarını vermiş olanların Atatürk'e ait Anıt-Kabir abidesinin bulunduğu tepe üzerindeki özel mahalle defnedilmiş olmaları itibariyle"* diyerek açıkladı. Ayrıca Bakanlar Kurulu, Cemal Gürsel'in cenaze programını da belirledi.¹⁵⁴³ Basın, Gürsel'in Anıtkabir'e defnedilme kararının Genelkurmay Başkanlığının teklifi ile kararlaştırıldığını yazdı. Milliyet Gazetesi'ne göre, Genelkurmay Başkanlığı, Gürsel'in Anıtkabir'e gömülmesi konusunda inceleme yaptırmış, fakat Anıtkabir içinde Atatürk'ün kabrinden başka mezar yeri olmadığı görülmüştü. Bunun üzerine Gürsel'in 27 Mayıs şehitleri ile 21 Mayıs şehitlerinin mezarları arasında kalan yere gömülmesi kararlaştırıldı.¹⁵⁴⁴ 17 Eylül 1966 günü Gürsel'in naaşı, Meclisin önünde bulunan katafalka kondu. Katafalk, ziyaret edildi. Tabutun etrafında yüksek rütbeli subaylar nöbet tuttu.¹⁵⁴⁵ Cemal Gürsel'in cenazesi, devlet töreni ile 18 Eylül 1966 günü, Anıtkabir'de Hürriyet Şehitlerinin bulunduğu yerde defnedildi.¹⁵⁴⁶

Cemal Gürsel'in naaşının Anıtkabir'e defnedilmesinin ardından uzun süre kabrinin yapımı tartışma konusu oldu. 5 Haziran 1967'de, Kontenjan Senatörü Sadi Koçaş, Senato Başkanlığına bir soru önergesi vererek eski Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in mezarının ne zaman yapılacağını açıklanmasını istedi. Koçaş, Bayındırlık Bakanının cevaplamasını istediği soru önergesinde Cemal Gürsel'in Anıtkabir'deki mezarının ne zaman yapılacağını sordu.¹⁵⁴⁷ Milliyet Gazetesi, Cemal Gürsel'in ölümünün birinci yıldönümünde mezarının halen yapılmamış olduğunu belirtti. Gazete, Gürsel için bir mezar yapılması daha önce yetkililerce öngörüldüğü ancak, aradan bir yıl geçmiş bulunmasına rağmen Bayındırlık Bakanlığı'nın herhangi bir girişimde bulunmadığını yazdı. Cemal Gürsel'in mezarı başında *"27 Mayıs 1960 Devriminin önderi dördüncü Cumhurbaşkanı E. Orgeneral Cemal Gürsel 1895-*

¹⁵⁴² Milliyet Gazetesi, 15 Eylül 1966.

¹⁵⁴³ BCA: 030.18.01.02.199.63.18

¹⁵⁴⁴ Milliyet Gazetesi, 16 Eylül 1966.

¹⁵⁴⁵ Milliyet Gazetesi, 18 Eylül 1966.

¹⁵⁴⁶ Milliyet Gazetesi, 19 Eylül 1966.

¹⁵⁴⁷ Milliyet Gazetesi, 6 Haziran 1967.

1966” yazılı mermer bir kitabe bulunuyordu.¹⁵⁴⁸ Anlaşılan Gürsel’in mezarı ile ilgili daha geniş bir düzenleme bekleniyordu. Milliyet Gazetesi, Cemal Gürsel’in ölüm yıldönümlerinde, mezarının yapılmamış olduğunu yazdı.¹⁵⁴⁹ Daha önce Gürsel’in mezar ile ilgili olarak soru önergesi veren 1971’de Nihat Erim hükümetinde Başbakan Yardımcısı olan Sadi Koçaş, Gürsel’in beşinci ölüm yıldönümünde, Bayındırlık Bakanlığı’nın etütlerinin bitmek üzere olduğunu, Anıtkabir’in mimari özelliğini bozmayacak bir kabrin en kısa zamanda yaptırılacağını söyledi.¹⁵⁵⁰ Ankara Milletvekili Suna Tural, Millet Meclisinde verdiği soru önergesinde, “*Ölümünün üzerinden yıllar geçen Cemal Gürsel’in mezarının ne zaman yaptırılacağını*” sordu. Başbakan Nihat Erim, 16 Ağustos 1971 tarihinde soru önergesine verdiği yazılı yanıtta, kendi hükümetlerinden önce Anıtkabir’in yalnızca Atatürk için inşa edilmesi göz önünde bulundurularak Cemal Gürsel ve diğer devlet büyükleri için bir “*Devlet Büyükleri Mezarlığı*” kurulması için çalışmalar yapıldığını aktardı. Kendi hükümetleri döneminde ise, Cemal Gürsel’in kabrinin şimdiki yerinde kalması ve üzerine yekpare taştan bir mezar yapılması, bu mezarla Anıtkabir çıkış merdivenleri arasındaki asfalt yolun iptal edilerek zemini taş kaplama bir plâtfon haline getirilmesi ve diğer mezarların başka bir yere naklinin uygun görüldüğünü ifade etti.¹⁵⁵¹

Cemal Gürsel’in kabri, Nihat Erim’in ifade ettiği şekilde düzenlenmedi. Ancak Devlet Büyükleri Mezarlığı düşüncesi, on yıl sonra hayata geçirildi. 12 Eylül askeri darbesinin ardından Milli Güvenlik Konseyi, 6 Kasım 1981 tarihli toplantısında, Devlet Mezarlığı Kanunu’nu kabul etti. Bu kanunun birinci maddesi; “*Türk milletinin, bir armağan olarak yalnız Büyük Kurtarıcısı için tesis ettiği Anıtkabir’de Atatürk’ün ve ayrıca en yakın silah ve mesai arkadaşı İsmet İnönü’nün kabirleri muhafaza edilir. Anıtkabir alanı içine başkaca hiçbir kimse defnedilemez*” diyordu. Böylelikle ilk kez Anıtkabir’e kimlerin defnedileceği veya defnedilemeyeceği bir kanunla düzenlenmiş oldu. Anıtkabir’in yalnızca Atatürk için inşa edildiği kanunla onaylandı. Anıtkabir’e Atatürk ve en yakın silah arkadaşı İsmet

¹⁵⁴⁸ Milliyet Gazetesi, 14 Eylül 1967.

¹⁵⁴⁹ Milliyet Gazetesi, 15 Eylül 1968; Milliyet Gazetesi, 15 Eylül 1969; Milliyet Gazetesi, 15 Eylül 1970.

¹⁵⁵⁰ Milliyet Gazetesi, 15 Eylül 1971.

¹⁵⁵¹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 3, Birleşim:149, 16 Ağustos 1971, Cilt:16, s.720.

İnönü'nün dışında hiç kimsenin defnedilemeyeceği kararlaştırıldı. Kanun ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanları ve Devlet Başkanları ile Kurtuluş Savaşı Komutanları için Ankara'da Devlet Mezarlığı kurulmasını kararlaştırdı. Kanuna eklenen geçici bir madde ile Anıtkabir bahçesine defnedilen Cemal Gürsel'in kabrinin Devlet Mezarlığına; 27 Mayıs ve 21 Mayıs olaylarından sonra gömülen on bir kişinin mezarlarının aileleri tarafından nakledilmemesi halinde Ankara'daki askeri şehitliğe nakledilmesine karar verildi.¹⁵⁵²

Devlet Mezarlığı tamamlandıktan sonra 24 Ağustos 1988 tarihinde 27 Mayıs 1960 ve 21 Mayıs 1963'den sonra Anıtkabir'e defnedilen on bir kişinin mezarı açıldı. Naaşlar, askeri törenle Ankara Cebeci Şehitliğine defnedildi.¹⁵⁵³ 27 Ağustos 1988 günü ise Cemal Gürsel'in mezarı açıldı ve naaşı alındı.¹⁵⁵⁴ Cemal Gürsel'in naaşı, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in de katıldığı törenle 30 Ağustos 1988 günü Devlet Mezarlığında toprağa verildi.¹⁵⁵⁵

Sonuç olarak, Cemal Gürsel'in kabri diğer on bir mezar ile birlikte Anıtkabir'den çıkartıldı. Anıtkabir'in bahçesinde yer alan şehitlik kaldırıldı. Anıtkabir içinde yalnız Atatürk ve İsmet İnönü'nün kabirleri kaldı.

7- İsmet İnönü'nün Anıtkabir'e Defni - 28 Aralık 1973

1923 yılında Cumhuriyet ilan edildiğinde Atatürk, Cumhurbaşkanı seçilmiş; İsmet İnönü'yü de Başbakanlığa getirmişti. İsmet İnönü, 21 Kasım 1924-2 Mart 1925 tarihleri arasında görev yapan Fethi Okyar hükümeti dönemi dışında, 1937 yılının Eylül ayına dek kesintisiz biçimde Başbakanlık yaptı. 14 yıl boyunca İsmet İnönü Başbakan; Atatürk Cumhurbaşkanı olarak çok yakın çalıştılar. Kurtuluş Savaşı yıllarında Atatürk, ulusal mücadelenin tartışılmaz lideri iken İsmet İnönü de kurtuluş kadrosunun önde gelen isimlerindendi. İsmet İnönü Meclis üyesi, Batı Cephesi Komutanı, Dışişleri Bakanı ve Lozan Barış Antlaşması'nın mimarı olarak öne çıktı. İnönü, Atatürk'ün ölümünden sonra ikinci cumhurbaşkanı seçildi. 1950 seçim

¹⁵⁵² Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Birleşim: 81, 6 Kasım 1981, Cilt: 5, s.171-173.

¹⁵⁵³ Milliyet Gazetesi, 25 Ağustos 1988.

¹⁵⁵⁴ Milliyet Gazetesi, 28 Ağustos 1988.

¹⁵⁵⁵ Milliyet Gazetesi, 31 Ağustos 1988.

yenilgisinin ardından İnönü, ana muhalefet partisi lideri oldu. 1961 genel seçimlerinin ardından İnönü, üç koalisyon hükümetinde Başbakan olarak görev yaptı. Atatürk'ün ölümünden sonra seçildiği CHP Genel Başkanlığı görevini 1972 yılına kadar sürdürdü. İktidar veya muhalefette de olsa İnönü, Türk siyasi yaşamının en önemli aktörlerinden biri idi. Cumhuriyetin ilanından 1972 yılına kadar bu önemini hiçbir zaman kaybetmedi. İnönü, 25 Aralık 1973 günü 89 yaşında hayatını kaybetti. İnönü'nün ölümü sonrası defin yeri tartışıldı. İsmet İnönü'nün oğlu Ömer İnönü; babasının cenazesinin İzmir'e nakledilerek annesinin yanında defnedilmesinin daha doğru olacağını söyledi. Babasının kendi annesinin yanına gömülmek istediğini ifade etti.¹⁵⁵⁶ İsmet İnönü'nün torunu Gülsün Bilgehan ise, İnönü'nün eşi Mevhibe Hanım'ın İsmet İnönü'nün Anıtkabir'e defnedilmesine itiraz ettiğini belirtmektedir. Mevhibe Hanım, kendi ölümünden sonra eşinin yanına defnedilmek istediği için İsmet İnönü'nün aile kabristanına gömülmesini istedi. Ancak bu isteğinden vazgeçmek zorunda kalarak İsmet İnönü'nün Anıtkabir'e defnedilmesine razı oldu. İsmet İnönü'nün ölümünden sonra Naim Talu hükümeti, İnönü'nün Pembe Köşkünü ziyaret etti. Bakanlar Kurulu, köşkte toplantı yaparak İnönü'nün Anıtkabir'e defnedilmesi kararını aldı.¹⁵⁵⁷

Başbakan Naim Talu, on bir Bakan ve Genelkurmay Başkanı, 26 Aralık 1973 günü öğle saatlerinde Anıtkabir'e giderek İnönü'nün defnedileceği yeri belirlediler. Anıtkabir'de, yapılan toplantıya, Başbakan, Bakanlar Kurulu, Genelkurmay Başkanı, Bayındırlık Bakanlığı yetkilileri, mimarlar ve İnönü'nün oğlu Erdal İnönü, kızı Özden Toker katıldı. Toplantıda İnönü'nün mozolenin tam karşısına gelen kolonlu bölümün ortasında yer alan 13. Bölüme defnedilmesi kararlaştırıldı. Bakanlar Kurulu saat 15.00'de toplanarak alınan kararı resmileştirdi.¹⁵⁵⁸ Bakanlar Kurulu'nun 27 Aralık 1973 tarihli toplantısında “ *Kurtuluş Savaşının Garp Cephesi Komutanı, Eski Cumhurbaşkanı ve Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi, İsmet İnönü'nün, 26.12.1973 günü Anıtkabir'de Hükümetçe yaptırılan inceleme sonucunda defnedileceği yer olarak tespit edilmiş bulunan (Zafer ve Barış Kuleleri arasında 25 açıklıklı Kolonad'ın orta boşluğu 13 ve 14. Kolonları arasında mahalle gömülmesi*”

¹⁵⁵⁶ Milliyet Gazetesi, 26 Aralık 1973.

¹⁵⁵⁷ Boran, (Yönetmen), **a.g.f.**

¹⁵⁵⁸ Milliyet Gazetesi, 27 Aralık 1973.

kararlaştırıldı.¹⁵⁵⁹ İnönü'nün lahdi bahsedilen yerde yapıldı ve lahdin altında bulunan oda, mezar odası olarak düzenlendi.¹⁵⁶⁰ İsmet İnönü'nün cenazesi, 28 Aralık 1973 günü düzenlenen devlet töreni ile Anıtkabir'de toprağa verildi.¹⁵⁶¹

İsmet İnönü'nün mezarı ve lahdi 1993 yılında başlayan 1997'de tamamlanan çalışmalarla yeniden düzenlendi.¹⁵⁶²

1981 yılında Anıtkabir'i düzenleyen Devlet Mezarlığı Kanununun taslak metninde, İsmet İnönü'nün mezarının ailesinin rızasıyla Anıtkabir'den nakledileceği yazılıydı. Kanun görüşmesi sırasında, Hukuk İşleri, Kanunlar ve Kararlar Dairesi Başkanı Hâkim Tuğgeneral Muzaffer Başkaynak yaptığı açıklamada, konuyu İnönü'nün ailesi ile görüştüğünü, İsmet İnönü'nün eşi Mevhibe İnönü'nün kendisine "*Lütfederlerse biz olduğumuz yerde kalalım*" dediğini aktardı. Bu yanıt üzerine İnönü'nün mezarının Anıtkabir'de kalmasına karar verildiğini söyledi.¹⁵⁶³

Dönemin Devlet Başkanı Kenan Evren ise, Devlet Mezarlığı Kanununun hazırlığı sırasında İnönü'nün de Devlet Mezarlığına nakledilmesini böylece Anıtkabir'de yalnızca Atatürk'ün kalmasını planladıklarını ifade etmektedir. Evren, Milli Güvenlik Konseyinde konu görüşülürken İnönü ailesinin onayının alınmasının daha iyi olacağının kararlaştırıldığını belirtmektedir. Evren, kanun kabul edilmeden önce İnönü ailesinden olumlu yanıt geldiğini ancak bir-iki gün sonra yerinde kalmasını rica ettiklerini söylemektedir. Evren, Milli Güvenlik Konseyinde konunun görüşüldüğünü ve İnönü'nün mezarının da Anıtkabir'de kalmasına karar verildiğini belirtmektedir.¹⁵⁶⁴ Böylelikle, Anıtkabir'de Atatürk'ün dışında yalnızca İnönü'nün mezarı kaldı.

¹⁵⁵⁹ BCA: 030.18.01.02.309.102.16

¹⁵⁶⁰ Milliyet Gazetesi, 27 Aralık 1973.

¹⁵⁶¹ Milliyet Gazetesi, 28 Aralık 1973.

¹⁵⁶² **Anıtkabir Tarihçesi**, s.91

¹⁵⁶³ Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Birleşim: 81, 6 Kasım 1981, Cilt: 5, s.172

¹⁵⁶⁴ Milliyet Gazetesi, 30 Aralık 1990.

SONUÇ

Atatürk'ün ölümünden üç gün sonra hükümet, Atatürk için Anıtkabir yapılmasını kararlaştırdı. Etnografya Müzesi, Anıtkabir inşa edilinceye kadar geçici kabir olarak seçildi. Anıtkabir yapımı on beş yılda tamamlandı. 1938 yılından 1950 yılına kadar olan dönemde Cumhuriyet Halk Partisi iktidarda idi. Bu dönemde, CHP iktidarı tarafından, Anıtkabir'in inşa edilecek yeri olarak Rasattepe belirlendi. Rasattepe arazisi istimlak edildi. Anıtkabir projesi için uluslararası proje yarışması açıldı. Yarışma sonucunda CHP hükümeti, iki Türk mimarın eserini uygulama kararı aldı. Ancak hükümet, projede önemli değişiklikler yaptırdı. 1944 yılında Anıtkabir inşaatı için harcanacak ödeneği belirleyen yasa, TBMM'den çıkartıldı ve temel atma töreni yapıldı. İnşaat başladıktan sonra Rasattepe'de zemin etüdü yaptırıldı. Zemin etüdünün olumsuz çıkması üzerine, Anıtkabir projesinde değişikliğe gidildi. Proje değişikliği, mimarlar ve yüklenici firma ile Bayındırlık Bakanlığı arasında hukuki sorunlar yaşanmasına neden oldu. Hukuki sorunlar, Anıtkabir inşaatının yavaşlamasına, hatta durmasına neden oldu.

Anıtkabir inşası açısından dönem değerlendirildiğinde, savaş koşullarının, zemin probleminin ve müteahhitte çıkan hukuki anlaşmazlığın inşanın gecikmesinde etkili olduğu görülmektedir. Ancak sorunların çözümünde kararlı bir irade olmaması da dikkat çekmektedir. Kamulaştırma için yapılan plansız çalışmalar, 2,5 yıla yaklaşan sürede sonuçlandırılan proje tadilatı ve ağır bir bürokrasiye bağlanan inşaat kararsız bir siyasi iradenin göstergeleridir. Ancak bu göstergelere karşın, Anıtkabir işinden asla vazgeçilmedi. Tüm aşamalar, ağır aksak olsa da ilerleyen bir sürece bağlandı. Proje tadilatı, zemin etüdü gibi yöntemlerle Anıtkabir'in sağlam bir yapı olması için çalışıldı. Anıtkabir'in görkemli ve anıtsal bir yapı olması planlandı. Bu plan çerçevesinde inşa çalışması yapıldı. Anıtkabir inşası için toplam 24 Milyon TL ödenek, CHP döneminde çıkarıldı. En önemli ihale, bu dönemde yapıldı. Anıtkabir yapımından asla vazgeçilmedi ancak çıkan sorunlar da özel uygulamalarla çözülmüdü. Bu dönem siyasi iradenin Anıtkabir yapımına yaklaşımı, ölümünden sonra Atatürk'e yaklaşımla paralellik taşımaktadır. İnönü döneminde Atatürk'ün adı sık hatırlanmasa da unutulmasına asla izin verilmedi. Anıtkabir inşaatına büyük bir enerji harcanmadı ama Anıtkabir'den de asla vazgeçilmedi. Bu yaklaşımın ardındaki neden ise, İnönü'nün Atatürk veya Anıtkabir üzerinden bir meşruiyet kaygısı

taşımasıdır. İnönü, kendi siyasi, iktisadi ve kültürel ya da dış politika girişimlerinde siyasi meşruiyet kaygısı ile Atatürk'ün ismini veya Anıtkabir'i kullanma kaygısı taşımadı.

Tüm ulusal bayramlarda ve ölüm yıldönümlerinde Atatürk unutulmadı ve geçici kabir ziyaret edildi. Cumhurbaşkanı İnönü, hiç aksatmadan Etnografya Müzesi'ne gitti. Ulusal bayramlar aynı zamanda Atatürk'ün de anıldığı günler haline dönüştü. Yabancı ziyaretçilerin öncelikle Atatürk'e saygılarını sunmaları istendi. Atatürk öldükten sonra da siyasi, kamusal ve kültürel yaşamda merkezi yerini korudu. Önemli günlerde Atatürk'ün kabrini ziyaret etme ve bağlılığını bildirme geleneği bu dönemde başladı. Atatürk'ün ölümünden sonra siyasi hayatın merkezinde yer almasını sağlayan gelenekler bu dönemde başlamıştır.

1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti'nin ilk günlerinde, Cumhurbaşkanı Bayar, Başbakan Menderes ile birlikte Anıtkabir inşaatını ziyaret ederek Anıtkabir inşaatına verdikleri önemi kamuoyuna gösterdiler. Anıtkabir inşaatından tasarruf etmek ve inşaatı kısa sürede tamamlamak için bir dizi önlemler alındı. İnşaattan tasarruf etmek, inşaatı kısa sürede tamamlamak için projede radikal değişiklikler yapılması bile düşünüldü. Başlangıçta mozolenin yapımından tümüyle vazgeçilmesi kararlaştırıldı. Muhtemelen sanatçıların tepkisinin ardından proje değişikliği, Anıtkabir mimarların da yer aldığı bir uzman komisyona havale edildi. Komisyon, mozole iç mimarisinde yer alan tonozlu yapının ve mozolenin üstünde yer alan kütlelerin kaldırılmasına ve mozolenin üstü açık bir şekilde inşa edilmesine karar verdi. İnşaat sırasında ise mozolenin tavanın kapatılmasına karar verildi.

Bu arada DP döneminde, Anıtkabir projesinde yer alan CHP sembolleri kaldırıldı. Projede, lahdin bulunduğu Şeref Holünde Anayasa'da yer alan ve aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisinin altı ilkesini temsil eden altı meşale bulunuyordu. Demokrat Parti döneminde tamamlanan Anıtkabir'de meşale sayısı altıdan on ikiye yükseldi. Böylelikle Cumhuriyet Halk Partisini de simgeleyen altı ilkeye gönderme ortadan kaldırıldı.

Demokrat Partili yetkililer açıklamalarında, projede yapılan değişiklik ile Anıtkabir inşaatından tasarruf ettiklerini ve inşaat süresi kısalttıklarını iddia ettiler. Ancak başlangıçta öngörülen maddi tasarruf miktarına ulaşamadı ve inşaat

planlanan sürede bitirilemedi. Demokrat Parti inşaatı hızlandırmak için de bir takım önlemler aldı. Cumhuriyet Halk Partisi döneminde yüklenici firma ile yaşanan ve inşaatın yavaşlamasına neden olan fiyat farkı sorunu, ek sözleşme düzenlenerek giderildi. Anıtkabir inşaatına ait tüm işleri 2490 sayılı Artırma ve Eksiltme Kanunu ile 1050 sayılı Genel Muhasebe Kanununun 135. maddesi hükümlerinden istisnası hakkında bir kanun çıkartıldı. Bu özel yasal düzenleme ile ilgili kanunlardan kaynaklanan bürokratik süreçler aşıldı. Bu kanun ile Anıtkabir süsleme işleri pazarlık usulü ile yerli ve yabancı sanatçılara yaptırıldı.

Cumhuriyet Halk Partisi döneminde, Anıtkabir inşaatını yavaşlatan bürokratik süreç Demokrat Parti döneminde özel yasal düzenlemelerle aşıldı. Anıtkabir inşaatı söz konusu iki parti arasındaki yönetim felsefesi farklılığını da ortaya koymaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi döneminde Anıtkabir inşaatında hukuki ve bürokratik süreçler sıkı sıkıya uygulandı. Bu da inşaatın yavaşlamasına, sorunların yavaş bir şekilde çözülmesine yol açtı. Bu durum, Cumhuriyet Halk Partisi'nin devletçi ve bürokratik kurallara bağlı yönetiminin sonucuydu. Demokrat Parti döneminde ise ortaya çıkabilecek bürokratik sorunlar özel yasal düzenlemelerle çözüldü. DP, iktidara geldikten sonra iktisadi liberalizm yolunda önemli adımlar attı. Birkaç kalem mal dışında dış ticareti serbestleştirdi. Özel girişimcilerin karşısındaki bürokrasi engellerini yıkmaya çalıştı. Özel sektöre kredi sağlamak amacıyla devlet fonlarıyla özel statülü Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası'nı kurdu, kamu olanaklarını özel girişimcilerin önüne serdi. Demokrat Parti'nin liberal ve özel sermaye odaklı yapısı, bürokratik süreçlerin hızlandırılarak Anıtkabir inşaatının daha hızlı bitirilmesini sağladı. TBMM'de yapılan 1953 yılı bütçe görüşmelerine göre, Anıtkabir kamulaştırma, proje, park tesis ve inşa işlerine 1.900.830 TL, 1952 yılı sonu itibarıyla Anıtkabir inşaatına 15.926.479 TL harcandı. Anıtkabir inşaatı için 1953 yılı bütçesinden 4.000.000 TL ödenek ayrıldı. Anıtkabir için toplam 21.827.309 TL harcandı.¹⁵⁶⁵ Demokrat Parti döneminde, Anıtkabir inşaatı hızlandırıldı ve üç buçuk yılda Anıtkabir inşaatı tamamlandı. 10 Kasım 1953 günü düzenlenen Anıtkabir'e Nakil Töreni, 15 yıl sonra yapılan ikinci bir cenaze törenine dönüştürüldü. Ölümünün üzerinden on beş yıl geçmiş olmasına rağmen tören, Atatürk'ü kaybetmiş olmanın hüznünü yeniden yaşattı. Anıtkabir'in tamamlanması

¹⁵⁶⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Devre 9, Birleşim 43, 16 Şubat 1953, Cilt 20, s.277-278.

ve nakil töreni Demokrat Parti'nin Atatürk'ün mirasına ve ilkelerine sahip çıktığını gösteren siyasal bir zemin oldu. Ancak Anıtkabir tamamlandıktan sonra DP'nin törenler dışında Anıtkabir'e ilgisinin kaybolduğunu söylenebilir. Anıtkabir Proje Yarışması Şartnamesi'nde Anıtkabir'de Atatürk Müzesi yapılması planlandı.¹⁵⁶⁶ Ancak Anıtkabir inşaatı tamamlandığında Atatürk Müzesi yapılmamıştı. 1955 yılında Atatürk'e ait kişisel eşyaların saklandığı Ziraat Bankası kasaları açıldı. 267 parça eşyanın Anıtkabir'de açılacak Atatürk Müzesi'ne verileceği açıklandı.¹⁵⁶⁷ Ancak Demokrat Parti iktidarı döneminde Anıtkabir'de Atatürk Müzesi bir türlü açılmadı.

Demokrat Parti, Anıtkabir inşaatı üzerinden Atatürk ve inkılâplarına bağlılık tartışması açtı. Demokrat Partililer, CHP'yi Atatürk sevgisini unutturmakla, on iki yıl Anıtkabir'i yapmamakla suçladılar. CHP'nin ve İnönü'nün Anıtkabir inşaatını sürüncemede bırakarak Atatürk'ün manevi varlığına saygısızlık yaptıkları, DP'nin ise Anıtkabir inşaatını tamamlayarak Atatürk'e sahip çıktığı ileri sürüldü.

Demokrat Parti döneminde CHP ve DP arasında Atatürk inkılâplarına sadakatsizlik suçlaması veya Atatürk inkılâplarına sahiplik tartışması yaşandı. Bu tartışmada Demokrat Parti'nin en büyük kozu Anıtkabir inşaatına gösterdiği ilgi oldu. DP, bu tartışmayı açarak kurucu lider Atatürk ile CHP arasındaki bütünlüğü ortadan kaldırmayı amaçladı. Anıtkabir inşaatını tamamlamak DP'ye siyasi rakibi CHP ile Atatürk arasındaki bağı kopartmaya ve Atatürk'ü partiler üstü bir simgeye dönüştürme çalışmasına destek verdi. Demokrat Parti, böylelikle CHP'yi devletin kurucusu ve rejimin sahibi görüntüsünden uzaklaştırmayı hedefledi. Atatürk'ün partiler üstü, kurucu, önder lider konumunu ön plana taşıdı. Demokrat Parti'nin, bu yöntemi, Atatürk'ü gündelik siyasal tartışmaların üzerine taşımış ve Atatürk'ü her kesimin siyasi meşruiyet ve referans aracı olarak sunmasını kolaylaştırmıştır. Anıtkabir inşaatı, Atatürk ilkelerine sahiplik çerçevesinde, CHP ve DP arasında siyasal rekabet alanı haline dönüştürüldü.

Anıtkabir inşaatında pek çok insanın değerli katkıları oldu. Bu insanların başında Anıtkabir'in iki Türk mimarı gelmektedir. Anıtkabir mimarlarından Emin Onat, entelektüel yanı güçlü bir mimardır. Anıtkabir projesi uzun bir dönem içinde

¹⁵⁶⁶ Mithat Aydın Özel Arşivi, **Atatürk Anıt-Kabir Proje Müsabakası**, s.17-19

¹⁵⁶⁷ Zafer Gazetesi, 15 Mart 1955; Milliyet Gazetesi, 15 Mart 1955.

şekillendi. Emin Onat, kendi görüşlerini Anıtkabir projesinde güçlü bir şekilde vurguladı. Anıtkabir'in diğer mimarı Orhan Arda ise, Anıtkabir inşa sürecinde sürekli şantiyede kaldı. Anıtkabir'in en küçük detayları ile uğraştı. Emin Onat'ın erken ölümünden sonra da ömrünü adeta Anıtkabir'e vakfetti. Alman mimar, Paul Bonatz ise, Anıtkabir Yarışması Jüri Başkanı olarak projenin seçiminde etkili oldu. Bunu yanı sıra inşa sürecinde projede değişikliklerinde önerileri ile Anıtkabir projesini yönlendirdi. Anıtkabir'e katkısı bulunan insanlar sayılırken Nezih Eldem'i de unutmamak gerekir. Nezih Eldem, Anıtkabir mozaik süslemelerinden, bronz işlemlerine kadar Anıtkabir süslemelerine sanatsal bakışını yansıttı. Anıtkabir sayısız Türk mühendisi ve işçisinin emeğinin ürünü olarak inşa edildi.

Atatürk'ün naaşı taşındıktan sonra Anıtkabir, Türk siyasi hayatının merkezi konumuna geldi. Ulusal törenlerin başlangıç yeri, Anıtkabir oldu. Siyasetçiler ulusal törenler ya da partilerin kurultaylarında Anıtkabir'e giderek bağlılıklarını sundular. Ancak Demokrat Parti, ulusal törenlerde muhalefet partilerine yer vermedi. Bu nedenle iktidar ve muhalefet 1953 nakil töreni dışında hiçbir zaman birlikte Anıtkabir'e gitmediler. Demokrat Parti törenlerde bile muhalefeti görmek istemedi. Muhalefeti görmezlikten gelmenin en önemli hedefi, İsmet İnönü idi. Demokrat Parti iktidarı boyunca Milli Şef ve Milli Mücadele kahramanı İsmet İnönü'yü sıradan bir muhalefet liderine dönüştürmeye çalıştı. Anıtkabir törenlerine muhalefetin dâhil edilmemesi bu çabanın bir ürünü olabilir. Siyasilerin dışında toplumun farklı örgütleri de kendileri için anlam taşıyan günlerde, Anıtkabir'e giderek bir gelenek oluşturdular. Anıtkabir bir siyasal zemin ve gösteri alanı olarak ilk kez kullanan Demokrat Parti oldu. Başlarda Atatürk'e ve dolayısıyla rejime bağlılığın sunulduğu mitingler daha sonra Kıbrıs gibi ulusal bir dava hakkında yapıldı. 27 Mayıs'tan sonra Anıtkabir'de düzenlenen siyasi mitingler sayısal olarak arttı ve konu olarak çeşitlendi. Anıtkabir, siyasal kriz dönemlerinde siyasal alan olarak görüldü.

Anıtkabir inşası tamamlandıktan sonra da siyasi iktidarlar, Anıtkabir'in mekân tasarımında ekler ya da eksiltmeler yaptı. 27 Mayıs müdahalesinin hemen ardından Anıtkabir'in yalnızca Atatürk için olduğu kuralı ihlal edilerek Demokrat Parti döneminde sokak gösterileri sırasında öldürüldükleri savıyla beş gencin cenazesi hürriyet şehitleri adıyla Anıtkabir bahçesine defnedildi. Gençlerin Anıtkabir'e defnedilmelerinin ardında 27 Mayıs darbesinin kendi meşruluğunu

Anıtkabir'e ve Atatürk'e dayandırma isteği yatmaktadır. 27 Mayıs yönetimi, Anıtkabir üzerinden ülkenin ulusal kahramanı ve kurucusu Atatürk ile zayıf meşruiyet zeminini güçlendirmeye çalıştı. 20-21 Mayıs 1963 ayaklanması sırasında hükümete bağlı askerlerle isyancılar arasındaki çatışmalarda ölen bir albay, bir binbaşı ve dört er de Anıtkabir'e defnedildiler. 27 Mayıs askeri darbesine katıldıkları için öldürüldükleri iddia edilen beş gencin kabrine, bu defa bir askeri darbeye karşı anayasal düzeni ve hükümeti korudukları için ölen altı askerin kabri eklendi. Anıtkabir bahçesinde toplam on bir mezarın yer aldığı bir şehitlik oluştu. Anıtkabir, 27 Mayıs iktidarı tarafından adeta bir panteona çevrildi.

27 Mayıs'ın lideri ve dördüncü cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, 14 Eylül 1966 tarihinde hayatını kaybetti. Cemal Gürsel'in cenazesi de *"27 Mayıs İhtilali uğrunda canlarını vermiş olanların Atatürk'e ait Anıt-Kabir abidesinin bulunduğu tepe üzerindeki özel mahalle defnedilmiş olmaları"* gerekçesiyle Anıtkabir'e defnedildi. Bu definlerden sonra, 28 Aralık 1973 tarihinde İsmet İnönü'nün cenazesi de Anıtkabir alanına defnedildi. Bu süreçten sonra, Kurtuluş Savaşının komutanlarından, Atatürk döneminde uzun yıllar Başbakanlık yapmış olan İkinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Anıtkabir'e defnedilmesi doğaldı. Böylelikle yalnızca Atatürk için inşa edilen Anıtkabir'e on üç mezar daha eklendi.

12 Eylül askeri darbesinin ardından Devlet Mezarlığı Kanunu çıkarılarak Anıtkabir yeniden düzenlendi. Kanun ile Anıtkabir'de yalnızca Atatürk'ün ve İnönü'nün kabirlerinin bulunması ve Anıtkabir'e başka hiç kimsenin defnedilmemesi kararlaştırıldı. Cemal Gürsel'in cenazesi ve on bir cenaze, Anıtkabir'den çıkartıldı. 27 Mayıs'ın Anayasasını ve 27 Mayıs Bayramını kaldıran 12 Eylül yönetimi, 27 Mayıs'ın Anıtkabir'e defnettiği cenazeleri de Anıtkabir'den çıkardı. 12 Eylül yönetimi İnönü'nün cenazesini de Anıtkabir'den çıkartarak Anıtkabir'in yalnızca Atatürk için olduğu kuralını yeniden tesis etmek istedi. Ancak İnönü ailesinin isteği ile İsmet İnönü'nün cenazesi, Anıtkabir'de kaldı.

Demokrat Parti'nin yapmadığı Anıtkabir Atatürk Müzesi, 27 Mayıs yönetimi tarafından düzenlendi. Darbeden bir ay sonra 26 Haziran 1960'da Anıtkabir'de Atatürk Müzesi açıldı. Ancak müze, envanter ve sergileme yöntemleri açısından zayıf kaldı. 27 Mayıs darbesi ile birlikte Anıtkabir'de düzenlenen törenlerin sayısı

arttı. Daha önce geleneksel olarak düzenlenen törenlerde ise katılımcıların sayısı arttı. Törenler, muhalefet partilerinin de katılımı ile geniş bir devlet protokolü ile gerçekleşti.

Anıtkabir'e gelen ziyaretçilerin imzalanması için özel defter konuldu. Özel deftere yazılanlar incelendiğinde üst düzey yetkililerin 1960 yılına kadar Atatürk'e yönelik bir mesaj yazmadıkları görülmektedir. 27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra Anıtkabir Defteri, üst düzey yetkililerin yazdıkları mesajlar ile doldu. Anıtkabir'deki defter yaşayan Atatürk imgesini siyasal zemine taşıyan bir araca dönüştü. Defter aracılığı ile Atatürk'e hitap eden devlet adamları dönemlerinin ruhunu ve şartlarını Atatürk'e bildirdiler. Bu defter, Türkiye Cumhuriyetinin seyir defteri haline dönüştü.

Anıtkabir, ulusal bir kahramana ve devlet kurucusuna yapılan bir kabirden çok daha fazlasını ifade etmektedir. Anıtkabir, ölümsüz Atatürk imgesini vurgulayan bir anıt olduğu kadar yabancı devlet adamlarının ziyareti ve ulusal günlerde düzenlenen törenlerle siyasal yaşamın odağında yer aldı. Atatürk'ün kimliğinde özdeşleşen Türkiye Cumhuriyeti'nin müşterek bir anıtı haline dönüştü. Böylelikle Anıtkabir, Mustafa Kemal Atatürk'ün kabri olmanın ötesinde kamu yapısı, ulusal sahne, siyasal bir alan ve Türkiye Cumhuriyetin sembolü oldu.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Anıtkabir Belgeliği

Danıştay Arşivi

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi

Mithat Aydın Özel Arşivi

TBMM Tutanak Dergisi

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İnikat 3, 11 Kasım 1938, Cilt 27

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İnikat 4, 14 Kasım 1938, Cilt 27

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İnikat 9, 21 Kasım 1938, Cilt 27

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İnikat 16, 2 Ocak 1939, Cilt 29

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İnikat 17, 4 Ocak 1939, Cilt 29

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İnikat 26, 25 Ocak 1939, Cilt 29

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, 1 Ekim 1938- 27 Ocak 1939, Cilt 27

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, İnikat 14, 22 Mayıs.1939, Cilt 2

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, İnikat 15, 23 Mayıs 1939, Cilt 2

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 7, İnikat 58, 22 Mayıs 1944, Cilt 10

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 7, İnikat 6, 22 Kasım.1944, Cilt 14

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Birleşim 23, 25 Aralık 1946, Cilt 3

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Birleşim 74, 17 Haziran 1947, Cilt 6

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Birleşim 26, 29 Aralık 1947, Cilt 8

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Birleşim 53, 26 Şubat 1949, Cilt 10

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Birleşim 57, 1 Mart 1950, Cilt:25

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 1, 22 Mayıs 1950, Cilt:1

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 3, 29 Mayıs 1950, Cilt:1

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 5, 2 Haziran 1950, Cilt:1

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 9, 16 Haziran 1950, Cilt 1

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 12, 23 Haziran 1950, Cilt 1

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 15, 30 Haziran 1950, Cilt 1

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 30, 15 Ocak 1951, Cilt:4

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 80, 23 Mayıs 1951, Cilt:7
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 1, 1 Kasım 1951, Cilt:10
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Birleşim 15, 10 Aralık 1951, Cilt 11
TBMM Tutanak Dergisi, Devre 9, Birleşim 43, 16 Şubat 1953, Cilt 20
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, İnikat 87, 9 Temmuz 1956, Cilt 13
Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 1, Birleşim 66, 3 Nisan 1963, C.15
Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 3, Birleşim 149, 16 Ağustos 1971, Cilt:16

Milli Birlik Komitesi ve Milli Güvenlik Konseyi Tutanakları

Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Tutanağı, Birleşim 18, 6 Ekim 1960, Cilt. 2
Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Tutanağı, Birleşim 34, 9 Kasım 1960, Cilt. 3
Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Tutanağı, Birleşim 70, 4 Ocak 1961, Cilt. 4
Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Tutanağı, Birleşim 104, 7 Eylül 1961, Cilt. 6
Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Birleşim: 81, 6 Kasım 1981, Cilt: 5.

Resmi Gazete

Resmi Gazete, Sayı: 606, 9 Haziran 1927
Resmi Gazete, Sayı: 4059, 10 Kasım 1938
Resmi Gazete, Sayı: 4061, 12 Kasım 1938
Resmi Gazete, Sayı: 4063, 15 Kasım 1938
Resmi Gazete, Sayı: 4064, 16 Kasım 1938
Resmi Gazete, Sayı: 4065, 17 Kasım 1938
Resmi Gazete, Sayı:4073, 1 Aralık 1938
Resmi Gazete, Sayı:4077, 6 Aralık 1938
Resmi Gazete, Sayı:4178, 8 Nisan 1939

Düştur

Düştur, Tertip 3, Cilt 26, 31, 32, 37

Kitaplar

Ahmad, Feroz; **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Hil Yayın, İstanbul, 1996.
Akçiçek, Eren; **Atatürk'ün Sağlığı, Hastalıkları ve Ölümü**, Güven Kitapevi, İzmir, 2005.

- Altay, Fahrettin; **On Yıl Savaş ve Sonrası**, İnsel Yayınevi, İstanbul, 1970.
- Altıntop, Ömer; **Hedefteki Adam: Atatürk Nasıl Öldürüldü**, Akis Kitap, İstanbul, 2009.
- Anıtkabir Özel Defteri, (1953'ten Günümüze Anıtkabiri Ziyaret Eden Yerli ve Yabancı Heyet Başkanlarının Atatürk Hakkındaki Duygu ve Düşünceleri) C.I, C II, C.III**, Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara, 2001.
- Anıtkabir Tarihçesi**, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 2001.
- Arar, Asım; **Son Günlerinde Atatürk**, Selek Yayınları, İstanbul, 1958.
- Armaoğlu, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1989.
- Atatürk Anıt-Kabir Proje Müsabakası Hakkında Jüri Raporu**, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1942.
- Aslanoğlu, İnci; **Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938**, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara, 2001.
- Atay, Falih Rıfkı; **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004.
- Aydemir, Şevket Süreyya; **İkinci Adam, Cilt II**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000.
- Baydar, Ertuğrul; **İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri**, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara, 1978.
- Belgelerle Atatürk**, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.
- Bildirici, Faruk; **Anıtkabir, Racon, Zambak**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2001.
- Boran, Tunç (Yönetmen); **906 Rakımlı Tepe Belgesel Filmi**, Emniyet Genel Müdürlüğü Foto Film Şube Müdürlüğü, 2003.
- Boratav, Korkut; **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007**, İmge Kitapevi, Ankara, 2009.
- Bozdağ, İsmet; **Bir Çağın Perde Arkası**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1972.
- Bozok, Salih; **Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2006.
- Çağlar, Behçet Kemal; **Dolmabahçe'den Anıtkabir'e**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.
- Deli, Ogün; **Agoni: Atatürk'ün Ölümündeki Sır Perdesi Yazılamayan Tarih**, Lazer Yayınları, İstanbul, 2004.
- _____ ; **Atatürk Nasıl Öldürüldü?**, Karma Kitaplar, İstanbul, 2007.
- Demiray, Tahsin; **Anıt-Kabir ve Türbeler Meselesi**, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1949.
- _____ ; **Arkada Bıraktığım Küçük İşaret Taşları**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1955.
- Derin, Haldun; **Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken**, Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
- Develioğlu, Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın Kitapevi, Ankara, 1990.
- Egeli, Münir Hayri; **Atatürk'ten Bilinmeyen Hatıralar**, Yaşaroğlu Kitapçılık,

İstanbul, 1959.

Eldem, Edhem; **İstanbul'da Ölüm Osmanlı-İslam Kültüründe Ölüm ve Ritüelleri**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2005.

Evliyagil, Necdet; **Atatürk ve Anıtkabir**, Ajans Türk Yayınları, Ankara.

Gökçen, Sabiha; **Atatürk'le Bir Ömür**, Altın Yayınları, İstanbul, 1984.

Göktürk, M.; İzzet, H. A.; **Atatürk Öldü mü? Öldürüldü mü? Atatürk'e Düzenlenen Suikastlar**, Nokta Yayınları, İstanbul, 2007.

Granda, Cemal; **Atatürk'ün Uşağı**, Kent Kitap, Ankara, 2010.

Güleklî, Nurettin Can; **Anıtkabir Rehberi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973.

Güler, Ali; **Sonsuza Yolculuk**, Truva Yayınları, İstanbul, 2010.

Gündüz, Asım; **Hatıralarım**, Kervan yayınları, İstanbul, 1973.

Hariciye Vekâleti Protokol Dairesi; **Atatürk'e yapılacak Cenaze Törenine Ait Esas Programıdır**, Ankara, 1938.

İnan, Arı; **Tarihe Tanıklık Edenler**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1997.

İnönü, İsmet, **Defterler (1919-1973) I.Cilt**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

İpekçi, Abdi; **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor**, Dünya Kitapları, İstanbul, 2004.

Kandemir, Feridun; **İkinci Adam Masalı**, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, 1968.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri; **Politikada 45 Yıl**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Karpat, Kemal; **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967.

Kılıç, Ali; **Atatürk'ün Son Günleri**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

_____ ; **Kılıç Ali'nin Anıları**, Derleyen: Hulusi Turgut, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Kınross, Lord; **Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994.

Kocatürk, Utkan; **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1999.

Koçak, Cemil; **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945) 1.Cilt**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Koloğlu, Orhan; **Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.

Kuruyazıcı, Hasan; **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Mimar: Arif Hikmet Koyunoğlu**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

Kutay, Cemal; **Atatürk'ün Son Günleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1981.

_____ ; **Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazmayacağı Üç Devirden Hakikatler**, Alioğlu Yayınevi, İstanbul, 1982.

- Kuzu, Ali; **Atatürk'ü Kimler Öldürdü?**, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, 2007.
- _____ ; **Atatürk'e Yapılan 41 Suikast**, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, 2008.
- Leventoğlu, Mazhar; **Atatürk'ün Vasiyeti**, Leventoğlu Matbaası, İstanbul, 1968.
- Lewis Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev: Metin Kıratlı, TTK Basımevi, Ankara, 2007.
- Öke, Mim Kemal; **Yakınlarından Hatıralar**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.
- Öymen, Altan; **Bir Dönem Bir Çocuk**, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Özalp, Kazım; **Atatürk'ten Anılar**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1992.
- Pampal, Süleyman; Özmen, Bülent; **Türkiye'nin Deprem Gerçeği**, Gazi Üniversitesi Deprem Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara, 2007.
- Sander, Oral, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitapevi, Ankara 2009.
- Saray, Mehmet; Tuna, Ali; **Atatürk'ün İslam'a Bakışı Belgeler ve Görüşler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005
- Sertel, Zekeriya; **Hatırladıklarım**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977.
- Soyak, Hasan Rıza; **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Sözen, Metin; Tapan, Mete; **Elli Yılın Türk Mimarisi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1973.
- Şahingiray, Özel; **Atatürk'ün Nöbet Defteri 1931-1938**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1955.
- _____ ; **Son Nöbet Defteri**, İş Bankası Yayını, Ankara, 1955.
- Şapolyo, Enver Behnan; **Atatürk'ün Hayatı**, Güneş Matbaası, Ankara, 1954.
- Şehsuvaroğlu, Bedi; **Atatürk'ün Sağlık Hayatı**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1981.
- Şimşir, Bilal; **Atatürk'ün Hastalığı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- Tekin, Serdar; **Atatürk ve Anıtkabir**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2005.
- Tekiner, Aylin; **Atatürk Heykelleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Tümer, Gürhan; **Cumhuriyet Döneminde Yabancı Mimarlar Sorunu**, Mimarlar Odası İzmir Şubesi Yayınları, İzmir, 1998.
- Türkiye Yüksek Mimarlar Birliği Azaları ve Yüksek Mimarlık Mesleği ile Alakadar Mevzuat**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1940.
- Ulus, Nuri; **Atatürk'ün Yanı Başında**, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.
- Us, Asım; **Asım Us'un Hatıra Notları**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1966.
- Uslu, Ahmet; **Çanakkale Gazileri**, Seddülbahir 1915 Özel Müzesi Yayınları, Çanakkale, 2010.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; **Osmanlı Tarihi, Cilt:1-Cilt:2**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.
- Ünaydın, Ruşen Eşref; **Atatürk'ün Hastalığı**, TTK Basımevi, Ankara, 1959.

Vanlı, Şevki; **Mimariden Konuşmak, Bilinmek İstenmeyen 20. Yüzyıl Türk Mimarlığı Eleştirel Bakış I.Cilt**, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, Ankara, 2006.

Volkan, D. Vamık; Itzkowitz Norman; **Ölümsüz Atatürk**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998.

Makaleler

Adil, Fikret; “*Plastik sanatlarda Türkiye en ileri milletler arasındadır,*” Kurun Gazetesi, 25 Aralık 1938.

Akıncı, Sırrı; “*Atatürk’ün Hastalıkları,*” Cumhuriyet Gazetesi, 11 Kasım 1975.

Akşin, Sina; “*Siyasal Tarih (1950-1960),*” **Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008.

Alsaç, Üstün; “*İkinci Ulusal Mimarlık Dönemi,*” **Modern Türk Mimarlığı**, TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, Ankara, 2007.

Arda, Orhan; “*Anıt Kabir*” Mimarlık ve Sanat Sayı 4-5, İstanbul, 1961.

Atay, Falih Rıfkı; “*Anıt-Kabir*” Cumhuriyet Gazetesi, 3 Eylül 1950.

Atay, Neşet; “*Gece yarısından sonra 50.000 kişi Büyük Ölüyü ziyaret için sıra bekliyordu,*” Ulus Gazetesi, 18 Kasım 1938.

Aytepe Oğuz; “*Bayrak Direği,*” Anıtkabir Dergisi, s:3, Temmuz 2000.

Baban, Cihad; “*Atatürk’ün kabrini ziyaret suç mu?*” Son Saat Gazetesi, 12 Ocak 1950.

Bağışlıgil, Kemal; “*Anıt-Kabir,*” Devlet Yapıları Bülteni, Sayı: 1, Bayındırlık Bakanlığı, Yapı ve İmar İşleri Reisliği Yayını, Ankara, 1964.

_____; “*Anıt-Kabir İnşaatı,*” İnkılâp Gençliği Dergisi, 19 Kasım 1952.

Bahadır, Osman; “*İlk Kadın Mühendislerimiz: Melek ve Sabiha Hanımlar*” Cumhuriyet Gazetesi Bilim ve Teknoloji Eki, 19 Kasım 2010.

Balbay, Mustafa; “*Anıtkabir Kuşatılıyor ‘Haber Al’ıyor musunuz?’*” Cumhuriyet Gazetesi, 23 Ekim 2010

Balmumcu, Şevki; “*Anıt-Kabir,*” Tan Gazetesi, 1 Kasım 1939

Barlas, Mehmet; “*Celal Bayar’ın Anıları,*” Günaydın Gazetesi, 9 Nisan 1976.

Batur, Afife; “*Dönemi Bağlamında Emin Onat ve Mimarlığı,*” **100 Yılda İki Mimar: Emin Onat ve Sedat Hakkı Eldem Sempozyumu**, Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi, 2010.

_____; “*Katafalk; Ölümün Draması/Duygusal ve Zarif,*” **Atatürk İçin Düşünmek**, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1998.

_____; “*Üslup-Ötesi ve Zaman Dışı Bir Tasarım veya Büyük Ölüm’ün Patetik Yontusu,*” **Atatürk İçin Düşünmek**, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1998.

Bonatz, Paul; “*Anıt-Kabir,*” Ulus Gazetesi, 10 Kasım 1944.

Alptekin Cebe, “Atatürk’ün Asil Yüzünü En Son Görme Şansı,” Cumhuriyet Gazetesi, 10 Kasım 1999.

Çağan, Nazmi; “Muvakkat Kabirde Aziz Atatürk’ün Nöbetini Bekledim,” Milliyet Gazetesi, 10 Kasım 1954.

Çölaşan, Emin; “Dün,” Hürriyet Gazetesi, 11 Kasım 1997.

_____; “Atatürk’e Azeri Toprağı,” Hürriyet Gazetesi, 3 Kasım 1997

Çay, Abdulhaluk; Durmuş, İlhami; “İskitler,” **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt:1, Semih Ofset, Ankara, 2006.

Deniz, Ümit; “Büyük Atanın Tabutu Nasıl Açıldı,” Milliyet Gazetesi, 2 Temmuz 1955.

Dörner, Friedrich Karl; “Atatürk’e Veda,” **Mustafa Kemal Atatürk 1881-1938**, Çev: Nuran Özyer, Ankara, 1997.

Dursunoğlu, Cevat; “Ata’nın Katafalkı ve Mimar Taut,” Ulus Gazetesi, 10 Kasım 1950.

Ecevit, Bülent; “Anıt-Kabir,” Ulus Gazetesi, 10 Kasım 1952.

Erhan, Çağrı; “ABD ve NATO ile İlişkiler” **Türk Dış Politikası Cilt:1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Eldem, Nezi; “Anıtkabir’in doğuşuna ve büyüyüp gelişmesine tanık oldum,” **Atatürk İçin Düşünmek**, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1998.

Ergin, Sedat; “Başkent Hastanesini Sezer’e mi havale etmeli?” Hürriyet Gazetesi Ankara Eki, 11 Şubat 2001.

Erim, Nihat; “Hesap Sorma Meselesi,” Ulus Gazetesi, 9 Haziran 1950.

Erktin, Ayşe; “Paul Bonatz,” Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi Cilt:I, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 1997.

Eroğul, Cem; “Çok Partili Düzenin Kuruluşu 1945-71,” **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

Evliyagil, Necdet; “Anıt-Kabir İnşaatı 3 Seneden Evvel İkmal Edilemeyecek,” Cumhuriyet Gazetesi, 27 Kasım 1947.

Felek, Burhan; “Türbelere Hürmet,” Selamet Dergisi, s:31, 19 Aralık 1947.

Fenik, Mümtaz Faik; “Anıt-Kabir ve Muhalefet,” Zafer Gazetesi, 2 Ocak 1951.

_____; “Meşum Bir Siyaset Tertibi,” Zafer Gazetesi, 11 Kasım 1950.

Gezgin, Hakkı Süha; “Onun Huzurunda,” Kurun Gazetesi, 18 Kasım 1938.

Gökdemir, Ayvaz; “Mezar” **Yeni Türk Ansiklopedisi**, Cilt: 7, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1985,

_____; “Mumya,” **Yeni Türk Ansiklopedisi**, Cilt: 7, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1985.

_____; “Türbe,” **Yeni Türk Ansiklopedisi**, Cilt: 11, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1985.

Gönültaş, Güngör; “*Türkiye’nin İlk Kadın Mühendisi Sabiha Rifat’ın Anıları*” Milliyet Gazetesi, 23 Aralık 1973.

Gövsa, İbrahim Alaattin; “*Anıt-Kabir*,” Hürriyet Gazetesi, 7 Kasım 1949.

Güngör, Nasuhi; “*Oktay Engin Söyleşisi*,” Yeni Şafak Gazetesi, 21 Ocak 2001-22 Ocak 2001.

Güntekin, Reşat Nuri; “*Celal Bayar’ın Gözyaşları*,” Tan Gazetesi, 20 Kasım 1938.

Güreyman, Sabiha; “*Anıt Kabir*,” Mimarlık Dergisi, Sayı:1-6 Ankara, 1953.

Güven, Remzi; “*O’nu En Son Ben Gördüm*,” Sabah Gazetesi, 10 Kasım 2002.

Holzmeister, Clemens; “*Sürgün Yılları 1938-1947*,” Çev.: Ayla Antel, Yapı Dergisi, No: 235, İstanbul, Mayıs 2001.

İnan, Afet; “*Atatürk’ten Hatıralar*,” Ulus Gazetesi, 10 Kasım 1950.

Karacan, Ali Naci; “*Allah Beterinden Esirgesin*,” Milliyet Gazetesi, 28 Haziran 1950.

_____; “*Demokrat Parti Muvaffak Olmasında Ne Olursa Olsun*,” Milliyet Gazetesi, 15 Eylül 1950.

Karacasu Barış; “*Mavi Kemalizm: Türk Hümanizmi ve Anadoluculuk*,” **Kemalizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006

Koçu, Reşad Ekrem; “*Çelenk*,” **İstanbul Ansiklopedisi**, Neşriyat Kolektif Şirketi, Cilt:7, İstanbul, 1965.

Kortan, Enis; “*Anıtkabir Projesi Üzerine Düşünceler ve Bir Öneri*,” Mimarlık Dergisi, Sayı: 335, TMMOB Mimarlar Odası Yayını, Ankara, Mayıs-Haziran 2007.

Kozanoğlu, Abdullah; “*Anıt-Kabir Projeleri*,” Tan Gazetesi, 28 Mart 1942.

Kuban, Doğan; “*Emin Onat ve Cumhuriyet Devri Mimarisi*,” Mimarlık ve Sanat Dergisi, İstanbul, 1961.

_____; “*Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı*,” **100 Yılda İki Mimar/Sedad Hakkı Eldem-Mehmet Emin Onat Sempozyumu**, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi Yayını, İstanbul, 2010.

Kumçayı, Hasan; “*Panteon*,” Vakit Gazetesi, 30 Kasım 1939.

Kutay, Cemal; “*Büyük Ölünün Tabutu İstanbul’dan Ayrılırken*,” Ulus Gazetesi, 21, Kasım 1938

Nadi, Yunus; “*Anıt-Kabir İşinde*,” Cumhuriyet Gazetesi, 27 Mart 1942.

Nesin, Aziz; “*Anıt-Kabir Halk Hacet Tepe’de Kabesinin Kurulmasını Bekliyor*,” Ses Gazetesi, Sayı:6, 13 Kasım 1946.

Nicolai, Bernd; “*Bruno Taut’un Akademi Reformu ve Türkiye için Yeni Bir Mimariye Uzanan Yol*,” **Atatürk İçin Düşünmek**, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1998.

Mutlu, Kamile Şevki; “*Atatürk’ün Anıt-Kabre Naklinden Bir Hatıra*,” (14 Mart 1964 Tıp Dergisinden Tıpkı Basım) Bilim ve Teknik Dergisi, Sayı:329, Nisan 1995.

Onat, Emin; “*Anıt-Kabir*,” Güzel Sanatlar Dergisi, Sayı:5, İstanbul, 1944.

_____ ; “Anıtkabir Projesini Nasıl Yaptık?” Cumhuriyet Gazetesi, 5 Kasım 1953

Onat, Emin; Arda, Orhan; “Anıt-Kabir” Arkitekt Dergisi, No: 280, İstanbul, 1955.

Öymen, Altan; “Anıt-Kabir,” Ulus Gazetesi, 19 Eylül 1953.

Özdemir, Hikmet; “Siyasal Tarih (1960-1980),” **Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008.

Özden, Yekta Güngör; “Atatürk Gerçeğine Küçük Bir Katkı,” Anıtkabir Dergisi, Sayı:2, Nisan 2000.

Özgüç, Tahsin; Akok, Mahmut; “Anıt-Kabir Alanında Yapılan Tümülüs Kazıları” Belleten, Cilt:XI, Sayı: 41-42-43-44, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1947.

Özkan, Hüseyin Anka; “Anıtkabir Heykel ve Rölyefleri İlk Modern Uygulama” **Atatürk İçin Düşünmek**, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1998.

Özkaya, İhsan A.; “Atatürk’ün Son Hastalığı ve Ölümü,” Milliyet Gazetesi, 10 Kasım 1976.

Peynircioğlu, Hamdi; “1945 Yılında Yapılan Rasattepe’nin Geoteknik Etüdü ve Anıt Kabir Temelleri ve Bugünkü Durum ile Karşılaştırma,” Zemin Dergisi, Cilt:2, Sayı:3, Eylül 1980

Safa, Peyami; “Türbe Fobisi,” Ulus Gazetesi, 2 Şubat 1950.

Sanlı, Nihal; “Sanat Davamız ve Anıt-Kabir,” Mimarlık Dergisi, Sayı:5-6, İstanbul, 1947.

Sayar, Zeki; “Anıt-Kabir Müsabakası Münasebetiyle,” Arkitekt Dergisi, Sayı: 133-134, İstanbul, 1943.

_____ ; “Anıt-Kabir Müsabakası Projeleri,” Arkitekt Dergisi, Sayı: 135-136, İstanbul, 1943.

_____ ; “Devlet Yapılarının Bugünkü Durumu,” Arkitekt Dergisi, Sayı: 179-180, İstanbul, 1946.

_____ ; “Yapı İşlerimizin Bugünkü Durumu,” Arkitekt Dergisi, Sayı: 139-140, İstanbul, 1944.

Sevengil, Refik Ahmet; “Atatürk’ün Cenaze Törenine Ait Hatıralar,” İnkılap Gençliği Dergisi, Yıl:1 Sayı:5, 10 Kasım 1952.

Solak, İsmet; “Mahkemeleştiremediklerimizden misiniz?” Hürriyet Gazetesi Ankara Eki, 12 Şubat 2001.

Sonyel, Salahı; “İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Atatürk’ün Son Günleri,” Belleten Cilt XXV Sayı 140, Türk Tarih Kurumu, Ankara, Ekim 1971.

Taşkın, Yüksel; “Kemalist Kültür Politikaları Açısından Türk Tarih ve Dil Kurumları,” **Kemalizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Tükel, Selma; “Anıtkabir’le 50 Yıl,” Hürriyet Gazetesi, 9 Kasım 1994.

Ungan, Kemal; “Anıt-Kabir Ağaçlandırma İşleri,” Orman ve Av Dergisi, Özel Sayı, Ankara, Kasım 1973.

Ural, Murat; “Anıtkabir’de Sanat,” **Atatürk İçin Düşünmek**, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1998.

Us, Asım; “Atatürk Anıt-Kabri,” Vakit Gazetesi, 13 Ocak 1938.

Yağız, Rahmi; “Atatürk’ün Son Günleri,” İkdam Gazetesi, 2 Ekim 1939.

Yalçın, Hüseyin Cahit; “Anıt-Kabir Projeleri,” Haber Akşam Postası Gazetesi, 26 Mart 1942.

Yaltırım, Ziya Naki; “12 Yıl Atatürk’ün Doktorları Arasında Vazife Gördüm,” Cumhuriyet Gazetesi, 10 Kasım 1951.

Yazıcıoğlu, Hikmet; “Bari Bu İş Sömürmeseler,” Zafer Gazetesi, 2 Ocak 1951.

_____; “Kim İnanır, Kim Kanar,” Zafer Gazetesi, 11 Kasım 1950.

Dergiler

Anıtkabir Dergisi

Arkitekt Dergisi

Ayın Tarihi Dergisi

Belleten

Bilim Teknik Dergisi

Devlet Yapıları Bülteni

Güzel Sanatlar Dergisi

İnkılâp Gençliği Dergisi

Mimarlık Dergisi

Mimarlık ve Sanat Dergisi

Orman ve Av Dergisi

Sebilürreşad Dergisi

Selamet Dergisi

Ses Dergisi

Yapı Dergisi

Yedigün Dergisi

Yeni Mecmua

Zemin Dergisi

Gazeteler

Akşam Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Günaydın Gazetesi
Haber Akşam Postası
Halkçı Gazete
Hürriyet Gazetesi
İkdam Gazetesi
İstiklal Gazetesi
Kurun (Vakit) Gazetesi
Milliyet Gazetesi
Sabah Gazetesi
Son Posta Gazetesi
Son Saat Gazetesi
Son Telgraf Gazetesi
Tan Gazetesi
Ulus Gazetesi
Vatan Gazetesi
Yeni Sabah Gazetesi
Zafer Gazetesi

EK-1: Atatürk'ün Naaşına Uygulanan Tahnit Raporu- 11 Kasım 1938

TÜRKİYE
RİYASETİCUMHUR
UMUMİ KÂTIPLIĞI

S U R E T

II İkinci Teşrin 1938

Aşağıda imzaları bulunan tabipler Atatürk'ün tedfin merasimi yapılinceye kadar naşın muhafazası için aşağıda yazılı mehlul ile usulü deiresinde Gülhane Teşrihi Merazi Profesörü Dr.M.Lutfu Aksu tarafından tahnit yapılmasına karar verilmiş ve bu tahnit derekap yapılmıştır.

Mehlul:
Formaline 200 g
Sublime 1 g
Tuz 200 g
Acide phenique 10 g
Su 1000 g S.K. için

Dr. H. Alataş Dr. Neşet Ömer İrdalp
Dr. Asım Arar Dr. Akil Muhter Özden
Dr. Kâmil Berk Dr. Süreyya Serter
Dr. Abrevaya Mim Kemal Öke
Dr. H. Diker Dr. (imza okunamadı)

Aslı gibidir.

Karşılaştırıldı.

6.14. 17

BCA: Başbakanlığın 8 Ekim 1953 tarih ve 3057 sayılı yazının eki

Tören programı hazırlandı

Büyük Şef'in cenazesi kendisine lâyık Anıt - Kabir yapılmıya kadar Etnoğrafya müzesinde kalacaktır

Millî cenaze töreni hazırlığı

KAMUTAY BUGÜN TOPLANIYOR

Büyük Şef'in Atatürk'ün aynı 21 incele yapılacak cenaze töreni programını barmaklamak meşgul olan komisyon, dün öğleden-evvel saat onda, Hariciye Vekâletî Genel Sekreteri B. Numan Menemencioğlu'nun reâşidinde toplanmış ve saat 14 de karar çıkmıştır.

Çalışmalar sonra Cümhuriyet İncisi'nin evinde toplanan kabine iç-tümünde bulunan Hariciye Vekili B. Şükrü Saraoğlu saat 18 de Menemencioğlu'nun evine gelmiş ve komisyonun meselesiyle alkâdolar olarak izahat almıştır. Bir müddet sonra Bayvekilimiz Celâl Bayar da gelerek aynı mevzu üzerindeki konular gözden geçirilmiştir.

Hükümet, bir millî materyal hatırı ni içinde yapılmıştır. Ezelî Şef'imiz Atatürk'ün cenaze töreni için sarfi zaruri parayı temin maksadıyla bir komisyon teşkil edilmiştir. Komisyon'un tahkiki çalışmaları, Hükümet bu proje ile cenaze töreni masraflarını sarfa memur etmekletedir.

Müstacelyle müzahere talep edilen projeyi, bugün saat onda toplanacak olan bütçe encümeni teftih edecek ve muahazatı hazırlayarak şif.

(Sona 9 uncu sayfa)

Vekiller Heyeti dün Cümhuriyet'in reîsliğinde toplandı

Vekiller Heyeti bugün öğleden sonra Cümhur Reîsî İsmet İnönü'nün Çankaya'daki evinde ve ziyâsetlerinde toplanmıştır. Toplantı iki saat kadar devam etmiştir. Toplantıdan sonra Bayvekil, yanında vekiller olduğu halde köşkenine dönmüştür.

Büyük yasımız ve dünya basını

Atatürk ebedî uykusunu müsterih olarak uyuyabilir Zira eserinin dirilen milletine saadet yolunu açtığı biliyordu

Bütün dünya gazeteleri, Türkiye'nin uğradığı acı kayıma yeşim istirakinde devam ediyorlar. Gazeteler her perdenin imce onun, çok sevdiği yurd için yaptıklarını anlatmaktadır. İnce gazeteleri onun çok iyi ifade ediyorlar: "O olmasaydı, modern Türkiye de olmazdı. Fakat Türkiye O'na fevkalade şerefi teki ederrek hürriyetini daha fazla açtıracaktıydı..."

Atatürk'ün vefatı manzûretinde değil, bütün dünyada herakât büyük beşli bir bulgar gazetesi de dik-

kate sayan cümle ile ifade etmektedir: "Bu müstesna ve büyük adamın ölümünden sonra, dünya artık eskisi kadar entresan değildir..."

Fakat bütün gazetelerin birleştikleri bir nokta vardır ki o da, Atatürk'ün yarattığı şerefi Türkiye'nin, onun çizdiği yoldan ayrılmayacağıdır. Bunun da bir macar gazetesi şöyle anlatıyor: "Atatürk, ebedî uykusunu müsterih olarak uyuyabilir. Zira O, yarattığı eserini dirilen milletine saadet yolu açtığı biliyordu..."

(Yazın 9 uncu sayfasında)

Büyük Şef'in yüksek şahsiyetine lâyık ve türk milletinin minnet ve şükranını ifade edilecek büyüklükte anıt - kabir inşa edilmeye kadar cenazesi muhafaza edileceği Etnoğrafya müzesi

Etnoğrafya müzesinden Ankara'nın görünüşü

Macar Senato ve parlamentosunda Atatürk için tazim ve tazim celsesi yapıldı

Budapeşte, 13 şif. — Macar Telgraf bürosu bildiriyor: Melan ve İsmet meclisi bugün, bu vesilesinin başlangıcında Atatürk'ün hatırasını tahire tahire emiyorlar. Melan meclisinde, reis Karinay aya kalkarak demiştir ki:

"... Atatürk, Türkiye'nin siyasi, içtimai, ahlaki, iktisadi, idari ve kültürel hayatını baştan başta değiştirmiştir. Atatürk modern bir millet yaratmış, terakki etebilecek bir devlet kur-

(Sona 9 uncu sayfa)

Muzaffer bir kumandan, dürüst ve samimi bir siyaset adamı: İSMET İNÖNÜ

YABACI GAZETELERİN YAZDIKLARI

Atatürk'ün yurdunak bilmeza menel arkadığı, memleketi için harpta öldüğü kadar sulhta da çalışmış Sayın İsmet İnönü'nün Cümhuriyetliğine açılması, bütün yabanc memleketler gazetelerinde derin ahkalar uyandırmıştır. Sayın İnönü'nün tereddütsüzsüzlüğü ve tahakkük cümlelerle, belkiret bu gazeteler, onun baltacı meşyetlerini tebarrir ettiriyorlar: Dürüstlük, amimîlik ve istikamet.

Gazeteler, Cümhuriyetliğine İnönü'nün açılması, Atatürk'ün eserine bundan sonra da aynı his ve şevkle devam edileceğinin en iyi teminatı olduğunu bu açıdan, Türkiye'nin uğradığı büyük teselliden teşkil ettiğini yazıyorlar. (Yazın 3 ünçünde)

BUGÜN	
1 içinde	Başvurmuş — Meşih Ali Yurti, Haris Ali Kızılkaya, Ercan Balge, Nuretin Arıcanın pasları
2 içinde	İbrahim Neşet, İsmail, A. Ş. İsmet'in yazıları, Faki Ahmet Arifo, Bekir İncekaya pasları.
3 içinde	Neşet Baydar, Faki Celil Günen, Kemal Zaki Demirezen'in pasları
4 içinde	İsmet memleketi yazı
5 içinde	Kemalim — Li Ma memleketi olan bir yazı
6 içinde	Başvurmuş ve şahıca İsmet.

İSTANBUL'UN HİNÇİRİKLARI

Yüksek tahsil gençliği

Taksim anıtında hazin ve içli bir tören yapıldı

İstanbul, 13 (Telefonla) — İstanbul yüksek tahsil gençliği, Atatürk'ün ebediyen aramızdan ayrılışını dolayısıyla, duyduğu derin acıyı ifade etmek için cumartesi günü üniversite konferans salonunda gün yaglar arasında bir toplantı yapmış ve başgün için ahkide ölmünde teşahhüler yapılmış kararlaştırılmış.

(Sona 9 uncu sayfa)

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Parti Komisyonu Raporu
Parti Grubu Yüksek Reisliğine

1942/48

Ebedî Şef Atatürk'ün (Anıt-Kabir) yerinin seçilmesi için mütalealarına müracaat olunan zevat ve heyetler tarafından verilen raporlar ile bu işi tetkik etmek üzere İcra Vekilleri Heyetince teşkil olunan komisyon raporunu, plân ve resimleri gerek evrak ve gerekse arazi üzerinde tetkik etmek ve raporlarda serdedilen fikir ve mütaleaların yekdiğerleriyle ve araziye tetabuku noktai nazarımdan müşahade ve mukeyeselerini yapmak suretiyle tenevvür eden heyetimiz bu hususta edindiği kanaata Grupumuz Umumi Heyeti, ne mücmel mucip sebepleriyle arzeder :

Şehirci, mimar, mühendis, heykeltıraş gibi meslekler müntesibi olan zetlerin (Anıt-Kabir) yerinde aranması lâzım olduğu fikrinde bulunduk esaslı vasıf ve şartlar şöyle icmal edilebiliyor :

Her günkü hayat faaliyetlerinden azade, şehir haricinde, sükûn ve inziva içinde, muhteşem bir manzara gösteren, şehrin her yerinden görülebilen ve şehre karşı serbest ve geniş bir bakışı olan, Millî günlerde büyük toplantılara müsait, ziyaretinde her türlü kolaylık ve imkân bolluğu olan, park ortasında -yahut teşcire müsait- bir mehalde olmak .

Bütün bunlar; heyetimizin kanaati müşterekesine göre de (Anıt-Kabir) yerinde aranılması elzem telâkki edilmeğe cidden lâyık esaslı ve mantıklı şartlardır .

Bu müşterek esaslı fikir ve şartlar gözönünde tutulduğu halde, müteadit zevat ve komisyonlar tarafından verilmiş olduğu yukarıda bahsedilen raporlarda isimleri geçen ve (Anıt-Kabir) yeri olmağa elverişli bulunup bulunmadığı tetkik olunan; Yeşiltepe, Etnoğrafya müzesi önü, Timurlenk Tepesi, Gençlik Parkı, Kale içi, Çankaya, Yeni Meclis binası arkasındaki tepe ve diğer yerlerle heyetimiz esasından Trabzon sayıslı Mühendis M. Aydın'ın irae ve teklif ettikleri, şehirden Gazi Orman Çiftliğine giden yolun sol tarafında, Askerî mesadati havaiye binasının bulunduğu 906 rakımlı büyük ve geniş tepe gezilip görüldü. Bunların içinde ancak bu mesat tepesidir ki; Ankara'nın her noktasına karşı geniş bir görüş hakimiyetini taşımaktadır ve şehrin her semtinden tam ve kâmil olarak görülür .

11/11
8
1
030 10

EK-3: CHP Parti Grubu Anıtkabir Yer Tespit Komisyonu Kararı- Sayfa:2

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

-2-

2
48

Tepeye çıkılıp Ankara'ya bakılınca; bir ucu Dikmen, diğer ucu da Etlik bağları olmak üzere nihayetlenen sevimli bir hilâlin tam ortasına düşen bir yıldız üzerinde bulunulduğu vehleten his ve müşahede olunur . Yıldız nısıf dairenin her noktasına ne pek uzak ne de çok yakındır. Bu tepede; saha geniş, toprak ve arazi her türlü tesiste pek müsait, (Anıt-Kabir) yeri için vücudu lâzım olduğu kanaatine iştirak edenlerin raporlarında yazılı yukarıda söylenen diğer bütün vasıf ve şartlar da mevcuttur. Yalnız bu gün için değil bütün heyet boyunca yaşayacak olan millî, tarihî, kutsal bir takdir ve minnet borcunun icabına tevessül olunurken, şimdi olduğu kadar, âtide gelecek nesillerin de bu günkü vaziyetinde görmeleri umumî ve millî bir hak olan eserleri bu günkü yükksek hatıra ve şekillerinin canlılığı içinde saklamayı, yapılacak iş kadar kutsal bir vazife addeden heyetimiz Rasat tepesini (Anıt-Kabir) için en muvafık ve müsait bir yer telâkki etmekte bulunduğunu Grupumuz Umumi Heyetine arz etmekle kendisine verilen ödevi yerine getirmiş oluyor .

Büyük inkiyat ve derin saygı duyguları içinde raporumuzu sunarız .

Anıt-Kabir Parti
Komisyonu Reisi
Münir Çeşil

Reportör
Belikeseir
Ö. Evren

Antalya
Rasih Kaplan

Aydın
Dr. Mazhar Germen

Manisa
Dr. S. Uzel

Bursa
Refet Canitez

Çorum
İ. Eker

Denizli
Mazhar Müfit Kansı

Denizli
Necip Ali Kınçuka
Mazereti dolayısıyla
müzakerede bulunmadı

Erzurum
N. Kansı

Seyhan
Tevfik Tarmen

Trebzon
Mitat Aydın

Hükümetçe teşkil olunan komisyon Ankara şehrinin imar planını yapan şehirci ile, iki mimar, bir heykeltıraş ve diğer mütehassıslardan (Anıt-Kabir) yeri için fikir sormuştur .

Mütehassıslar Etnoğrafya müessesinin yerinin böyle bir şbide için muvafık olmadığı hususunda hemen hemen müttefiktirler . Bizler mütehassısların bu kararına iştirak ediyoruz .

1 2 141

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

-3-

2
48

Mühendisler, istasyon arkasındaki tepeyi tasavvur bile etmemekte haklı idiler. Sonra da teklif olunan tepe hakkında ilk raporları imza etmiş olanlardan Ankara'da bulunanlar katfi red cevabı vermişlerdir. Bizler bu red cevabına ve onun mucip sebeplerine iştirak etmekteyiz.

Mühendislerin ekseriyeti Çankaya mevkiinde toplanmıştır. Çankaya'daki tepeler grupundan her hangi bir suretle istifade edilmek ihtimalini düşünen Nafia fen heyeti, köşk yolları ile iltisakı olmayan bir tepe seçmiştir. Eski köşkün diğer tarafında, su depolarının bulunduğu tepede aynı vasıfları haizdir. Bizim fikrimizce Çankaya üstünde karar vermek, fakat tam yerinin intihabını âbide müsabekasına iştirak edenlerle müzakere ederek tâyin etmek daha doğru olur.

Atatürk, bütün hayatında Çankaya'dan ayrılmamıştır. Çankaya şehrin her tarafına hakimdir ve Millî mücadele, Devletin kuruluşu ve inkılaplarımızın hatıralarına ayrılmaz bir surette bağlıdır. En muhteşem âbideler inşasına müsaittir. Hülâsa maddî, manevî bütün şartları haizdir. Atatürk'ü ölümlünden sonra, Çankaya'dan ayırmayı haklı gösterecek hiç bir sebep bulmadık

Onun için bizler Çankaya fikrinde ısrar ediyoruz.

Aza
Ankara
F.R.Atay

Aza
İçel
Ferit Güven

Aza
İstanbul
Salih Cimcoz

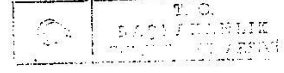
030 10 1 8 14

EK-4: 7 Temmuz 1939 tarihli Rasattepe'nin kamulaştırma planının onaylanmasına dair karar

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2

Kararname

11395

Ankarada Rasat istasyonunun bulunduğu yerde yapılması ka-
rarlaştırılan Atatürk Anıdının hududunu göstermek üzere tanzim edilerek
Bahillıye Vekillığının 28/3/1939 tarih ve 1803 sayılı tezkeresile gön-
derilen ilişik 5800 numaralı plânla İmar İdare Heyetinin buna müteâl-
lik 22 numaralı kararı icra Vekilleri Heyetince 7. TEMMUZ 1939 tari-
hinde tetkik edilerek 1351 sayılı kanunun 2 inci maddesine tevfikân
tasdik olunmuş ve umumî plânda buna göre icabeden tadilatın yapılması
kabûl edilmiştir.

REİSİCÜMÜR

İsmail İsmail

Bş. V.
H. P. Akdoğan

Ad. V.

M. M. V.
H. Tuncay

Da. V.

Fayik İbrahim

Ha. V.

S. S. Sarıca

Ma. V.
M. Akbulut

Me. V.

Yücel

Na. V.

A. F. Cebecioğlu

İk. V.

M. Akar

S. İ. M. V.

S. H. Akdoğan

G. I. V. ve Ad. V. V.

B. Karadayı

Zr. V.

M. Akar

Ma. Me. V.

A. Çelikkaya

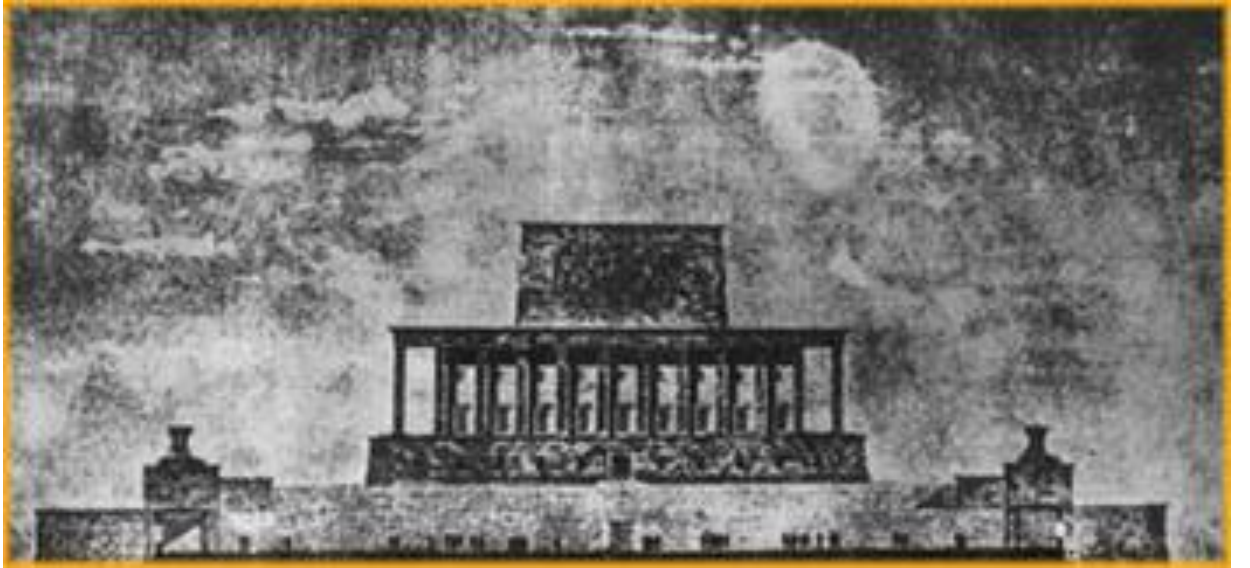
Ti. V.

M. Akar

180102 87 63 3

BCA: 030.18.01.02.87.63.3

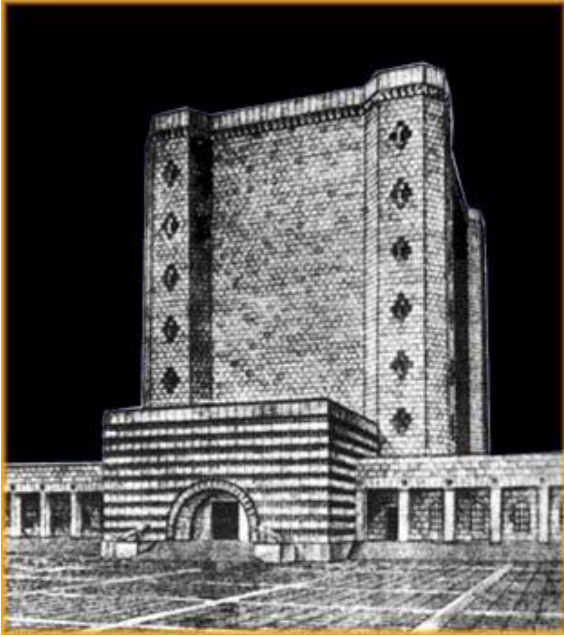
EK-5: Anıtkabir Proje Yarışması Jüri Heyetinin Hükümete birincilik için önerdiği üç projenin resimleri

Prof. Emin Onat ve Doç. Orhan Arda'nın Projesi

İtalyan Mimar Foschini'nin Projesi

Alman Mimar Kruger'in Projesi

EK-6: Prof. Emin Onat ve Doç. Orhan Arda'nın Fotoğrafi

Solda Doç. Orhan Arda ve sağda Prof. Emin Onat bulunmaktadır.

Ömer Arda Arşivi

**EK-7: Bakanlar Kurulunun 7 Mayıs 1942 tarihli Anıtkabir Proje Yarışmasını
Tasfiye Kararı**

T. C.
BAŞVEKÂLET
KABİNE MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2

Kararname

19904

Ebedî Şef Atatürk için yapılacak Anıt - Kabir projelerini tetkik eden Jüri heyetinin raporu İcra Vekilleri Heyetinin 7/5/1942 tarihli toplantısında tetkik olundu.

1-Mükâfata değer görülmüş olan üç projeden :

A) Profesör Emin Onat ve Doçent Orhan Arda'ya ait(25) sıra ve (60927) hüviyet numaralı projenin birinci olarak seçilmesine,

B) Profesör Yohannes Krüger'e ait (9) sıra ve (21472) hüviyet numaralı proje ile profesör Arnaldo Foschini'ye ait (44) sıra ve (14916) hüviyet numaralı projelerin ikinci sayılmasına,

2-Esasen bu üç projeden hiç birinin doğrudan doğruya tatbika elverişli olmadığı ve tadile muhtaç bulunduğu Jüri heyeti raporunda da tasrih edildiği cihetle birinci olarak seçilen projenin de tatbik edilmemesine,

3- Mansiyon kazanan beş projenin beşinin de satın alınmasına,

4- Binaenaleyh, vergi tevkifatı çıktıktan sonra safi miktar olarak:

A) Birinci seçilen proje sahiplerine müsabaka talimatnamesininin 20 inci maddesinin 2 inci fıkrasına göre (4.000),

B) İkinci sayılan iki proje sahiplerine 19 uncu maddenin 2 inci fıkrasına göre (3.000) er,

C) Mansiyon kazanan beş proje sahiplerine yine 19 uncu maddenin 4 üncü fıkrasına göre 1.000 er lira ödenmek suretiyle, açılmış olan müsabakanın tasfiyesine karar verilmiştir.

REİSİCUMHUR

İsmet İnönü

Bş. V. Ad. V. M. M. V. Dr. V. Ha. V.
H. R. Haydar *S. Memiş* *E. P. İbrahim* *U. A. A. A.* *S. Sarıoğlu*
Ma. V. Mf. V. Na. V. İ. V. S. İ. M. V.
S. Akıncı *G. Güzel* *A. T. Çelikkaya* *Y. Y. Y.* *S. H. Akıncı*
G. İ. V. Zr. V. Mü. V. T. V.
S. Karadağ *M. Mü. V.* *F. Engin* *Ö. Ö. Ö.*
030 18 01 02 88 40 11

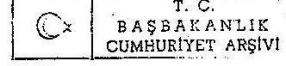
BCA: 030.18.01.02.98.70.11

EK-8: Anıtkabir projesinin uygulanmak üzere kabul edildiğine dair 18 Kasım 1943 tarihli kararı

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayıs:

3
48

Kararname

Ebedî Şef Atatürk için Profesör Emin Onat ve Doçent Orhan Arda tarafından hazırlanmış olan Anıt-Kabir proje ve maketleriyle Başvekâletçe teşkil olunan komisyonun buna ait raporu İcra Vekilleri Heyetinin 18/11/1943 tarihli toplantısında tetkik edilmiş ve komisyon raporunda yazılı tavsiyelerden kendilerince muvafık görülenler gözönünde bulundurularak yapılacak tadilatın sonraki şekliyle tatbik edilmek üzere projenin kabulüne karar verilmiştir.

REİSİCUMHUR

İsmail

Bş. V. Ad. V. M. M V. Da. V. Ha. V.
S. Sami *Orhan Arda* *A. B. Mustafa* *Halim Arsan* *M. M. M. M. M.*

Ma. V. Mf. V. Na V. İK. V. S. İ M. V.
S. Akar *G. Akar* *G. Akar* *S. Akar* *S. Akar*

G. İ. V. Zr. V. Mü. V. Ti. V.
S. Akar *S. R. Hatipoğlu* *A. F. Çeliker* *S. Akar*

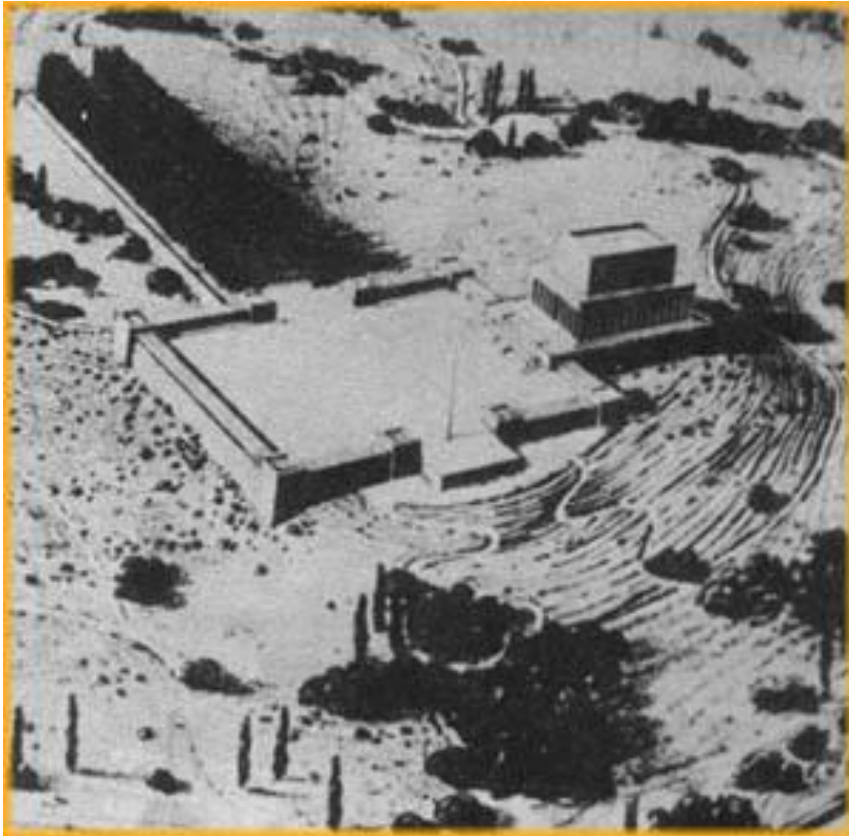
030 18 01 02 104 2 28

BCA: 030.18.01.02.104.2.28

EK-9: CHP döneminde Anıtkabir projesinde yapılan değişiklikler

Onat ve Arda'nın Yarışmada Derece alan Orijinal Projelerinin Resmi

CHP döneminde yapılan değişiklikler sonrası Anıtkabir Projesi

EK-10: ABD vatandaşı Nazmi Cemal'in Anıtkabir'e bayrak direği hediye etmek istediğini belirten 21 Haziran 1945 tarihli mektubu

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
ÇUKURLUK BİNA ARŞİVİ

TELEPHONE EDGECOMBE 4-0820

AMERICAN FLAGPOLE EQUIPMENT CO.

FLAGPOLES

WOOD - STEEL - COPPER-BEARING STEEL - BRONZE - ALUMINUM
RADIO MASTS - SHIP-YACHT MASTS - BOOMS - SPARS

207-255 WEST 155TH STREET
OPP. THE POLO GROUNDS
NEW YORK 30, N. Y.

June 21, 1945

- FLAG POLES
- ♦
- FIXTURES & TRIMMINGS
- ♦
- COPPER BALLS
- ♦
- NON-TANGLE FLAG ROD
- ♦
- FLAG POLE HOLDERS
- ♦
- LIGHTNING CONDUCTORS
- ♦
- IRON and BRONZE CLEATS
- ♦
- SILVER LAKE HAILYARDS
- ♦
- FIBRE MANILA ROPE BELT
- ♦
- BRONZE SNAP HOOKS
- ♦
- SWIVEL EYE SNAPS
- ♦
- IRON and BRONZE COLLARS
- ♦
- SPECIAL DESIGNED BASES
- ♦
- REVOLVING TRUCKS
- ♦
- LIGNUM VITAE TRUCKS
- ♦
- WEATHER VANES
- ♦
- IRON and BRONZE BASES
- ♦
- ALL TYPES OF BRACKETS
- ▼
- WE MANUFACTURE
ALL MATERIALS
WORKMANSHIP
GUARANTEED

BAŞ VEKALETE

SAYIN BAY

ASLEN MAKEDONYADA TÜRK SANCAĞI ALTINDA DOĞMUŞ VE HAKIKİ
BİR TÜRK TERBİYESİLE BÜYÜMÜŞ BÜTÜN VARLIĞIMLA TÜRLÜĞÜME.
İFİTHAR EDER BİR VATANDAŞIM NÜV-YORKA AMERİKAN SANCAK DİRE-
KLERİ VE MALZİMESİ İMAL EDEN KİMPANYANIN SAHİBİ VE UMUM
DİREKTÖRİYİM ZAMAN VE MEKAN TÜRLÜĞÜME VE YURDUMA KARŞI
SARSILMAZ SEVGİ RABİTALARINA HALEL GİTİREMEMİŞDİR ATA TÜRK
KARŞI PEK DERİN BİR SEVGİ VE SAYGI İLE BAĞLI BULUNDUĞUMDAN
YAPILMASINA BAŞLANILAN ATAMIZIN MUBAREK KABRİNE REKZ EDİL-
MESİ İÇİN ÜSTAD VE MAHIR MÜHENDİSLERİM TARAFINDAN İMALATHAN-
EMDE HUSUSİ BİR SURETDE YAPDIRTIĞIM SANCAK DİREĞİNİ HIÇ BİR
MAKSAT BESLEMESİZİN SİRİŞ BİR HİZMET İŞTİYAKİLE VE BİR HEDİYE
OLMAK ÜZRE BÜTÜN MASARİFATI VE SİĞORTASI TARAFINDAN VERİLMEK
ŞARTİLE ANAVATANA GÖNDERMEK AZMINDEYİM ON SENE ZARFINDA LÜZÜM
GÖRİLECEK TAMİRAT İÇİN LEVAZİTİ MECCANEN GÖNDERMEGİDE TAHHÜT
EDİYORUM.

LIABILITY INSURANCE ON ALL JOBS

BCA: 030.01.74.468.2

EK-11: ABD'den gönderilen bayrak direğini Anıtkabir inşaat alanında gösteren fotoğraf

Ömer Arda Arşivi

EK-12: Bakanlar Kurulunun 29 Kasım 1950 tarihli Anıtkabir projesinde değişiklik yapılmasına dair kararı

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Karar Mühürlüğü
Karar sayıs
3
12150

KARAR

Anıt-Kabir projesini tetkik etmek üzere toplanan komisyon tarafından tanzim edilerek Bayındırlık Bakanlığının 27/11/1950 tarihli ve 23182 sayılı yazısıyla gönderilen rapor Bakanlar Kurulunun 29/11/1950 tarihli toplantısında incelenerek Komisyon raporunda gösterilmiş olan tadil fikrinin kabulü kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

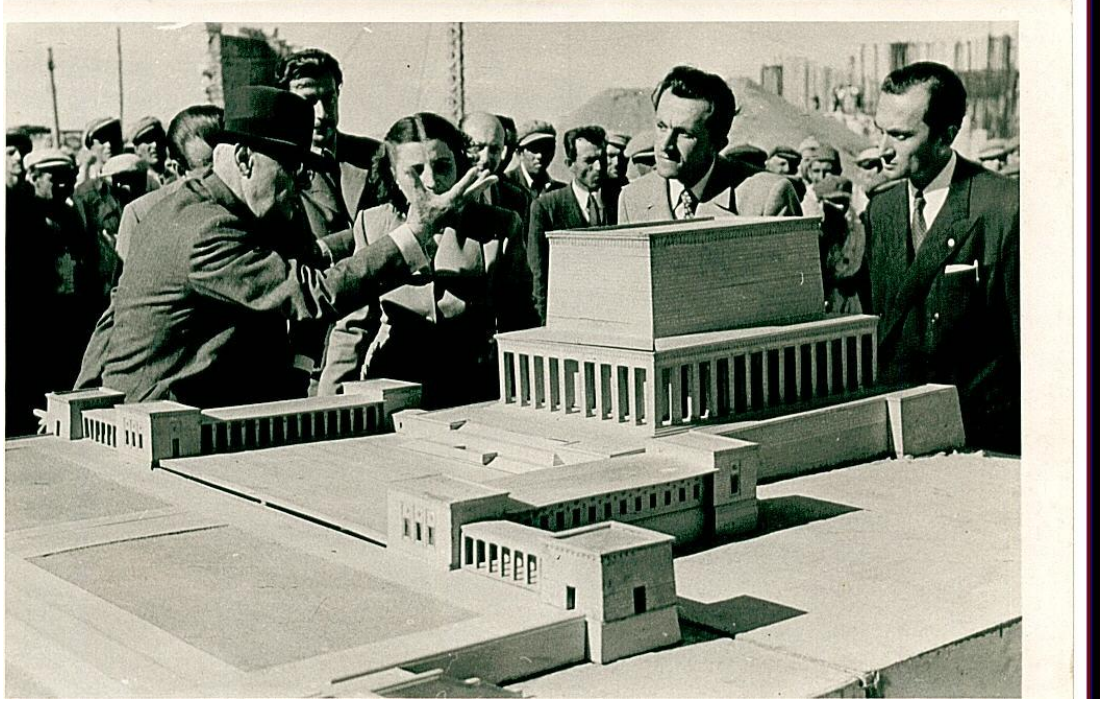
C. Beyaz

030 18 01 02 124 88 7

Başbakan *C. Menderes* Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı *S. Ağaoğlu* Devlet Bakanı *T. U. Kaya* Adalet Bakanı *S. B. V. V.*
Milli Servisler Bakanı *Rafik S. Zeynel* İçişleri Bakanı *H. M. M. M.* Dışişleri Bakanı *T. Köprülü* Maliye Bakanı *M. S. S.*
Millî Eğitim Bakanı *J. J. J.* Bayındırlık Bakanı *-----* Ekin ve Ticaret Bakanı *L. V. V.* İktisadi İşleri Bakanı *M. S. S.*
C. ve Tekel Bakanı *M. S. S.* Tarım Bakanı *M. S. S.* Ulaştırma Bakanı *M. S. S.* Çalışma Bakanı ve Bayındırlık B. V. *M. S. S.* İşletmeler Bakanlığı *M. S. S.*

BCA: 030.18.01.02.124.88.7

EK-13: DP döneminde yapılan değişiklik sonucu Anıtkabir projesi

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Anıtkabir inşaatını ziyareti sırasında çekilen fotoğrafta, Bayar ile birlikte sağ başta mimar Orhan Arda ve inşaatın kontrol mühendisleri görülmektedir. Demokrat Parti döneminde mozolenin üstünde yer alan bloğun yapımından vazgeçildi.

Ömer Arda Arşivi

EK-14: DP döneminde Cumhurbaşkanı Bayar'ın Anıtkabir inşaatı ziyaretlerinden fotoğraflar

Cumhurbaşkanı Bayar, Anıtkabir İnşaatı Kontrol Mühendisi Sabiha Güreyman ile İnşaatı Kontrol Ediyor.

Cumhurbaşkanı Bayar, Başbakan Menderes ve Mühendis Sabiha Güreyman
Ömer Arda Arşivi

EK-15: Anıtkabir inşaatından fotoğraflar

Tören alanı taş kaplama işleri ve Mozole İnşaatı

Şeref Holü inşaatı ve arka planda sembolik lahit taşı

Anıtkabir inşaatında çalışan taş ustalarından biri

Mozole önü merdivenlerinin yapımı öncesi

Çarşamba	AMERİK GÖRÜŞMELERİ
II	Foto İst. 100
Kasım — 1953	Lâin 100
Yıl 5. Sayı: 1000	6 AYLIK 10
	1 AYLIK 3
	YILLIK 30
	YILLIK 100

ZA FER

Demokrasininür

Kararlarımızla kolaylık
Z A F E R 'in İstanbul müessesliği
ABONE ve İLAN
kaydını başlatmıştır
Başhükümet Çarşbaşı Hıncı No. 44
Telefon : 2895

Celâl Bayarın Milletimize dünkü hitabı

«Atatürk, sen bizdensin... Hayat ve şahsiyetini milletin hizmetine vakfettin... Türk ün ta kendisi idin... Şimdi seni kurduğum vatanın her köşesinden gönülerden mukaddes topraklara veriyoruz.»

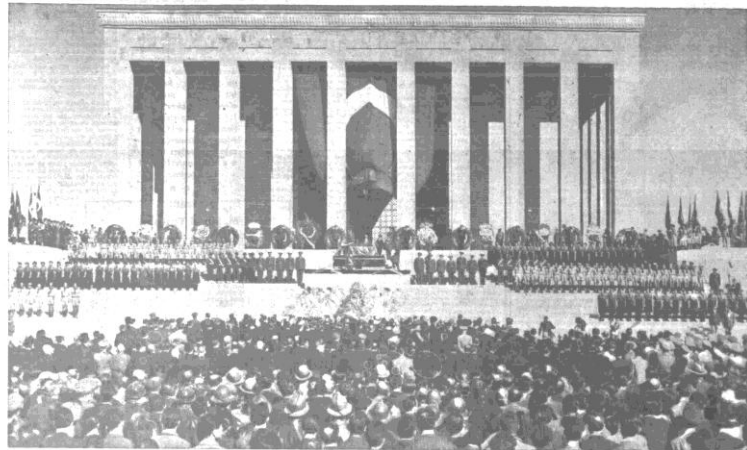
Başbakan Celâl Bayar, dün gece saat 9,05'te Etnografya Müzesi'nden hareket eden tabutu Reiscumhur Celâl Bayar, Meclis Reisi Koraltan, Başvekil Menderes Vekiller, protokola dahil zevat ve büyük bir halk kitlesi takip etti.

Atatürk, sen bizdensin... Hayat ve şahsiyetini milletin hizmetine vakfettin... Türk ün ta kendisi idin... Şimdi seni kurduğum vatanın her köşesinden gönülerden mukaddes topraklara veriyoruz.

Atatürk, sen bizdensin... Hayat ve şahsiyetini milletin hizmetine vakfettin... Türk ün ta kendisi idin... Şimdi seni kurduğum vatanın her köşesinden gönülerden mukaddes topraklara veriyoruz.

Atatürk, sen bizdensin... Hayat ve şahsiyetini milletin hizmetine vakfettin... Türk ün ta kendisi idin... Şimdi seni kurduğum vatanın her köşesinden gönülerden mukaddes topraklara veriyoruz.

Atatürk, sen bizdensin... Hayat ve şahsiyetini milletin hizmetine vakfettin... Türk ün ta kendisi idin... Şimdi seni kurduğum vatanın her köşesinden gönülerden mukaddes topraklara veriyoruz.

Türk vatanının kurtarıcısı, Cumhuriyetin banisi Atatürk ün naşı, ebedi istirahatgahı olan Anıtkabir'in mermer sütunları altında dünün hitabını

Atatürk Vatan Toprağında

Aziz Ata görülmemiş bir merasim ve göz yaşlarıyla ebedi istirahat yerine tevdi edildi

Saat 9,05 de Etnografya müzesinden hareket eden tabutu Reiscumhur Celâl Bayar, Meclis Reisi Koraltan, Başvekil Menderes Vekiller, protokola dahil zevat ve büyük bir halk kitlesi takip etti

Kundakçılık devam ediyor

U ltra-sesli ve tahliki mahabada, kendine mahsus emniyetli bir şekilde, Atatürk ün naşını taşıyan tabutu, dün gece saat 9,05'te Etnografya Müzesi'nden hareket eden tabutu Reiscumhur Celâl Bayar, Meclis Reisi Koraltan, Başvekil Menderes Vekiller, protokola dahil zevat ve büyük bir halk kitlesi takip etti.

Reiscumhur Celâl Bayar, Büyük Millet Meclisi Reisi Koraltan, Başvekil Menderes ve diğerleri Anıtkabir'e ebedi istirahatgahı olan Anıtkabir'in mermer sütunları altında dünün hitabını

Atatürk'ün defnine ait zabıt

Atatürk ün naşını taşıyan tabutu, dün gece saat 9,05'te Etnografya Müzesi'nden hareket eden tabutu Reiscumhur Celâl Bayar, Meclis Reisi Koraltan, Başvekil Menderes Vekiller, protokola dahil zevat ve büyük bir halk kitlesi takip etti.

Gençliğin sevgi gösterisi

T. M. T. F. Yıldırım Beyazıt meydanından başlayarak Anıtkabire nihayet bulacak büyük bir yürüyüş tertiplendi

Gençliğin sevgi gösterisi, dün gece saat 9,05'te Etnografya Müzesi'nden hareket eden tabutu Reiscumhur Celâl Bayar, Meclis Reisi Koraltan, Başvekil Menderes Vekiller, protokola dahil zevat ve büyük bir halk kitlesi takip etti.

İstanbul'daki anma törenleri

Üniversitelerde ihtilaller yapıldı

İstanbul'daki anma törenleri, dün gece saat 9,05'te Etnografya Müzesi'nden hareket eden tabutu Reiscumhur Celâl Bayar, Meclis Reisi Koraltan, Başvekil Menderes Vekiller, protokola dahil zevat ve büyük bir halk kitlesi takip etti.

1 Rai-
3 -
rkân,

ük
k ?

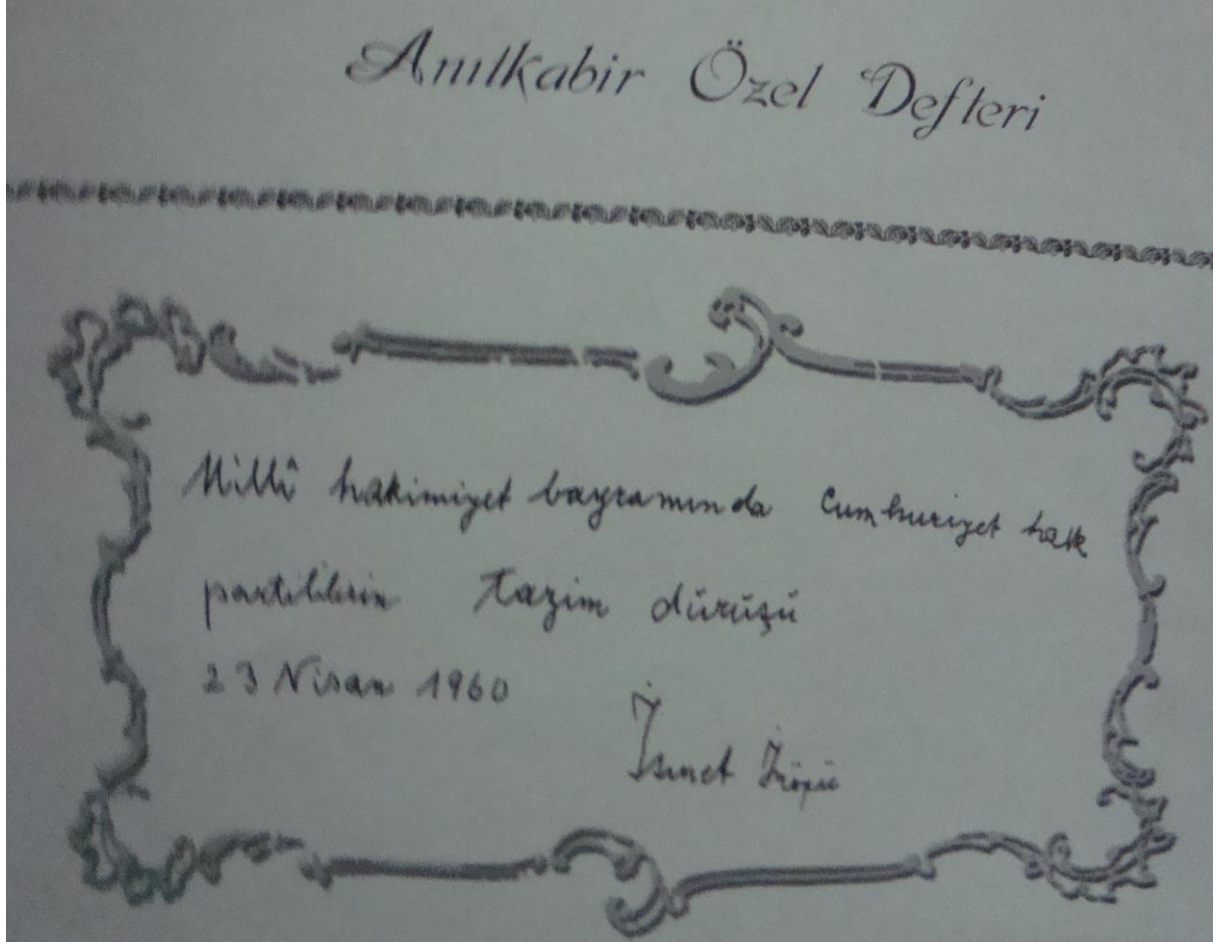
il, esk
har Br-
Tomatik
zapper);
Protok-
izli erke-
ci dere-
cokok-
ziki er-
ralıha n a göre
l.

larını-
p tabut
oculu-
tılama

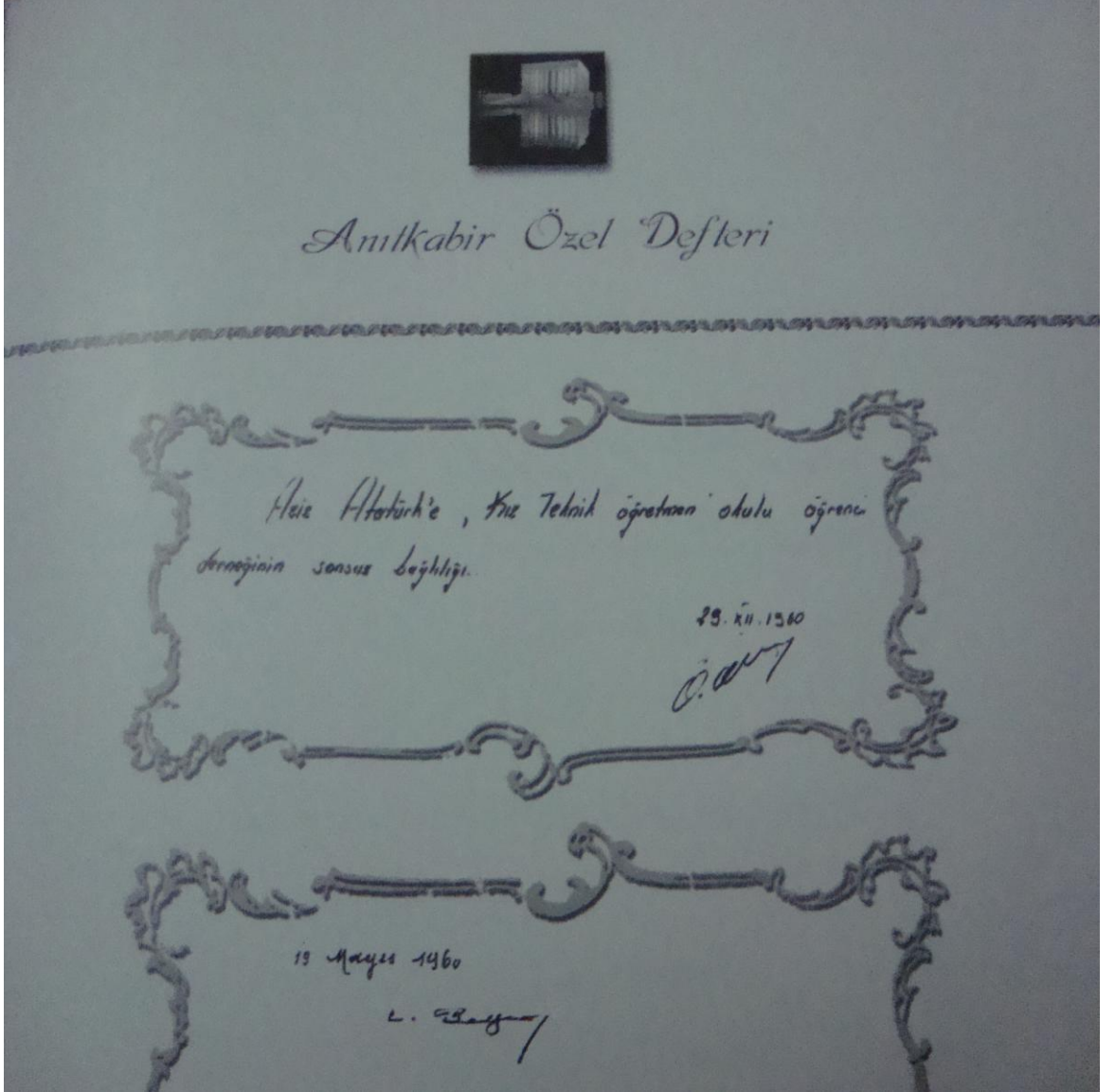
mesin
r1 so-
zotacak
n enli-

ve zih-
zın ni-

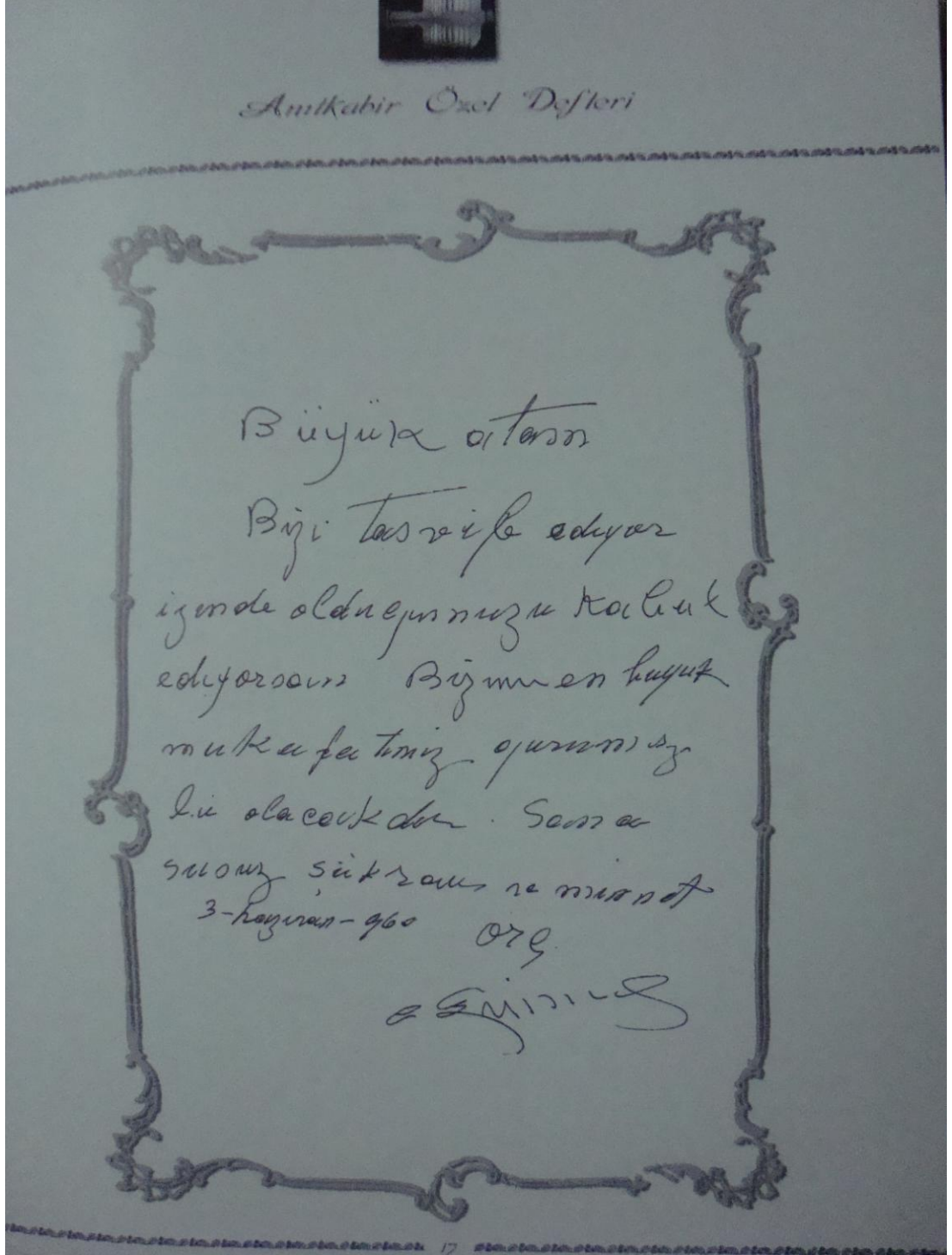
EK-17: İsmet İnönü'nün Anıtkabir Özel Defterine Yazdığı Yazı

EK-18: Celal Bayar'ın Anıtkabir Özel Defterine Attığı İmza

EK-19: Cemal Gürsel'in 3 Haziran 1960 tarihinde Anıtkabir Özel Defterine Yazdığı Yazı

EK-20: 21 Mayıs 1963 Askeri darbe girişiminde ölenlerin Anıtkabir'e defnedilmelerine dair karar

**T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ BAŞKANLIĞI**

Karar Sayısı : 6/ 1841

KARARNAME

Eki

20-21 Mayıs 1963 günü yapılan silâhlı ayaklanmanın bastırılması sırasında yaralanarak şehit düşenlerin Anıtkabir'e gömülmesine izin verilmesi; Millî Güvenlik Kurulu'nun 23/5/1963 tarihli ve 10 sayılı Kararı üzerine, 1593 sayılı Kanunun 211 inci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 7/ 6 /1963 tarihinde kararlaştırılmıştır.

[Signature]
CUMHURBAŞKANI

030 18 01 170 30 20

Başbakan
[Signature]
Devlet Bakanı ve Başb. Yardımcısı
[Signature]
Devlet Bakanı ve Başb. Yardımcısı
[Signature]
Devlet Bakanı ve Başb. Yardımcısı
[Signature]
Devlet Bakanı
[Signature]
Devlet Bakanı
[Signature]
Adalet Bakanı
[Signature]
Millî Eğitim Bakanı
[Signature]
Başbakanlık Bakanı
[Signature]
İçişleri Bakanı
[Signature]
Dışişleri Bakanı
[Signature]
Maliye Bakanı
[Signature]
Millî Eğitim Bakanı
[Signature]
Başbakanlık Bakanı
[Signature]
Ticaret Bakanı
[Signature]
Sa. ve So. Y. Bakanı
[Signature]
Güm. ve Tekel Bakanı
[Signature]
Ticaret Bakanı
[Signature]
Ulaştırma Bakanı
[Signature]
Çalışma Bakanı
[Signature]
Sanayi Bakanı
[Signature]
Ba. - Ya. ve Turizm Bakanı
[Signature]
İmar ve İskân Bakanı
[Signature]

Dosya No :
145-34
687

BCA: 030.18.01.170.30.20

EK-21: Cemal Gürsel'in cenazesinin Anıtkabir'e defin kararı

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ

Sayın : 6/ 7022

KARARNAME

27 Mayıs 1960 İhtilâlinin ~~mitingleri~~ ^{uğul} ~~bx~~ uğulda canlarını vermiş olanların Atatürk'e ait Anıt-Kabir Abidesinin bulunduğu tepe üzerindeki özel mahalle defnedilmiş olmaları itibariyle, İhtilâlin lideri olan eski Cumhurbaşkanı ve Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi Cemal Gürsel'in de bu sıfatla aynı yere defnedilmesi ve cenaze merasiminin ilişkin programa göre cereyan etmesi; Bakanlar Kurulunca 15/9/1966 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Eki

CUMHURBAŞKANI

080 18 01 02 199 63 18

Dosya No :
76-119
1491

Başbakan
S. Demirel

Devlet Bakanı
C. Bülent Ecevit

Devlet Bakanı
K. Sunal

Devlet Bakanı
M. İsmail Paşa

Devlet Bakanı
A. Köksal

Adalet Bakanı
M. N. Köksal

Milli Savunma Bakanı
N. Özalp

İçişleri Bakanı
M. N. Köksal

Dışişleri Bakanı
M. N. Köksal

Maliye Bakanı
S. Demirel

Millî Eğitim Bakanı
M. N. Köksal

Bayındırlık Bakanı
M. N. Köksal

Ticaret Bakanı
M. N. Köksal

Sağ. ve Sos. Y. Bakanı
M. N. Köksal

Güm. ve Tekel Bakanı
M. N. Köksal

Tarım Bakanı
M. N. Köksal

Ulaştırma Bakanı
M. N. Köksal

Çalışma Bakanı
M. N. Köksal

Sanayi Bakanı
M. N. Köksal

Enerji ve Tabii Kay. Bakanı
M. N. Köksal

Turizm ve Tanıtma Bakanı
M. N. Köksal

İmar ve İskân Bakanı
M. N. Köksal

Köy İşleri Bakanı
M. N. Köksal

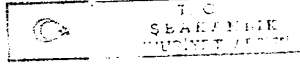
BCA: 030.18.01.02.199.63.18

EK-22: Hükümetin İsmet İnönü'nün cenazesinin Anıtkabir'e defnedilmesine dair kararı

**T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ BAŞKANLIĞI**

KARARNAME

Sayı: 7/ 7669

Kurtuluş Savaşının Garp Cephesi Komutanı Eski Cumhurbaşkanı ve Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi İsmet İnönü'nün, 26/12/1973 günü Anıtkabir'de Hükümetçe yaptırılan inceleme sonucunda defnedileceği yer olarak tespit edilmiş bulunan (Zafer ve Barış Kuleleri arasında 25 açaklıklı Kolonad'ın orta boşluğu.13 ve 14 üncü kolonları arasında) mahalle gömülmesi, Bakanlar Kurulunca 27 /12 /1973 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Eki

di

Tanri Özalp
CUMHURBAŞKANI

030 18 01 02 309 102 16

Doğru No:
76-119
2374

Devlet Bakanı Başbakan Yrd. Devlet Bakanı Başbakan Yrd. Devlet Bakanı Devlet Bakanı
Başbakan
Adalet Bakanı Millî Savunma Bakanı İçişleri Bakanı Dışişleri Bakanı Maliye Bakanı
Millî Eğitim Bakanı Bayındırlık Bakanı Ticaret Bakanı Sağlık ve Sosyal. Bakanı Güm. ve Tüket. Bakanı
Tarım Bakanı Ulaştırma Bakanı Çalışma Bakanı Sanayi ve Tek. Bakanı Enerji ve Tab. Kay. Bakanı
Turizm ve Tan. Bakanı İmar ve İskân Bakanı Köy İşleri Bakanı Orman Bakanı Genç. ve Spor Bakanı

BCA: 030.18.01.02.309.102.16

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı	Tunç BORAN
Adres	Demetevler Mh. 1. Cad. No:11/6 Y.Mahalle/ Ankara
E-posta	tuncboran@hotmail.com
Doğum Tarihi	25.07.1974
Doğum Yeri	Konya
Medeni Durum	Evli

EĞİTİM VE ÖĞRETİM

İlkokul	Ayşegül ve Nesrin Kardeşler İlkokulu- Konya
Ortaokul	Karma Ortaokulu-Konya
Lise	Polis Koleji
Lisans	Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi
Yüksek Lisans	Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji ABD
Doktora	Ankara Üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü

İŞ TECRÜBESİ

Tarihler (-den –e)	1997-2008
İşverenin adı ve adresi	Emniyet Genel Müdürlüğü Radyo Tv Foto Film Şube Müdürlüğü Polis Radyosu
Yapılan iş veya görev	Prodüktör, Yönetmen, Metin yazarlığı
Tarihler (-den –e)	2008-Devam
İşverenin adı ve adresi	Çankırı Karatekin Üniversitesi Basın-Halkla İlişkiler Müdürlüğü
Yapılan iş veya görev	Basın-Halkla İlişkiler Uzmanı

DİĞER DİLLER

Okuma becerisi	ALMANCA İyi
Yazma becerisi	İyi
Sözel becerisi	TEMEL